МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 107

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Збірник розраховано на наукових працівників, викладачів, студентів юридичних вищих навчальних закладів і практичних працівників органів державної влади й місцевого самоврядування.

Редакційна колегія:
д-р юрид. наук, проф. ***Г. І. Чанишева*** *(головний редактор), д-р юрид. наук* ***М. Р. Аракелян*** *(заступник головного редактора), канд. юрид. наук* ***О. В. Дикий*** *(відповідальний секретар), д-р юрид. наук, проф.* ***С. С. Андрейченко,*** *д-р юрид. наук, проф.* ***Л. Р. Біла-Тіунова,*** *канд. юрид. наук* ***В. А. Динту,*** *д-р юрид. наук* ***В. В. Дудченко,*** *д-р юрид. наук, проф.* ***Т. А. Латковська,*** *д-р юрид. наук, проф.* ***В. О. Туляков,*** *д-р юрид. наук, проф.* ***Г. О. Ульянова,*** *д-р юрид. наук, проф.* ***В. І. Фелик,*** *професор права* ***George A. Bermann*** *(США), д-р юрид. наук, проф.* ***Bernd Wieser*** *(Австрія).*

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»,
протокол № 1 від 28 серпня 2025 року.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-03883.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет «Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, буд. 23, м. Одеса, 65009, chancellery@onua.edu.ua, тел. +38 (048) 719-88-01).

На підставі Наказу Міністерста освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (D8 «Право», D9 «Міжнародне право» та K9 «Правоохоронна діяльність»).

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Сайт видання: www.apdp.in.ua

ISSN (Print) 2309-818X
ISSN (Online) 2664-6269

© НУ «ОЮА», 2025

УДК 347.7
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.1

Б. А. Аблаєв

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДИРЕКТИВИ DSM У СФЕРІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Невпинна еволюція правового регулювання у сфері авторського права в межах Європейського Союзу зумовлює постійну потребу в моніторингу, оновленні та вдосконаленні відповідного законодавства держав-членів даного політико-економічного утворення. Для країн, які перебувають на етапі наближення до членства в ЄС, ця тема набуває особливої актуальності, адже швидке та якісне приведення національних правових норм у відповідність до acquis communautaire виступає необхідною передумовою успішної подальшої інтеграції та приєднання то Союзу. У цьому контексті Україна, яка у червні 2022 року отримала статус офіційного кандидата на вступ до ЄС, має продемонструвати системність та послідовність у наближенні власного законодавства до європейських стандартів, враховуючи загальні тенденції та концептуальні підходи до врегулювання відносин у сфері авторського права в ЄС [2].

Особливого значення у цьому контексті набуває Директива (ЄС) 2019/790 «Про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку» (далі- Директива DSM), яка фактично формує сучасну доктрину охорони авторських і суміжних прав у цифрову еру та відображає стратегічні напрями правового регулювання у межах європейського правопорядку [1].

Водночас її імплементація в український правовий простір постає як складне та багатогранне завдання, що потребує всебічного наукового осмислення, ґрунтовного аналізу та врахування як теоретичних, так і практичних аспектів реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика імплементації директив Європейського Союзу у національне законодавство України стала предметом наукових розвідок таких дослідників, як Л. Р. Майданик, Ю. М. Капіца, І. В. Яковюк, І. А. Стройко та інших. В їхніх працях акцентовано увагу на загальних питаннях гармонізації та адаптації національного законодавства до вимог права ЄС. Вчені Л. Р. Майданик, Л. А. Литвинова у своїх наукових працях аналізували положення Директиви DSM та її імплементацію в національне законодавство України. Беручи до уваги високі темпи розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері авторського права та динаміку змін у європейському законодавстві, науковий дискурс у цій сфері потребує подальшого поглиблення та вивчення.

Мета дослідження. Метою даної наукової роботи є комплексний аналіз окремих аспектів імплементації положень Директиви (ЄС) 2019/790 «Про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку» (DSM Directive) у чинне національне українське законодавство.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення національного законодавства у сфері авторського права є тривалим та багатогранним процесом, який передбачає

© Б. А. Аблаєв, 2025

не лише формальне оновлення нормативно-правової бази, але й необхідність проведення ґрунтовних наукових дискусій, аналізу економічних і політичних передумов розвитку держави, оцінки стану креативних індустрій та узагальнення судової практики у сфері авторсько-правових відносин. Слід наголосити, що на сьогодні Україна вже виконала комплекс зобов'язань у частині гармонізації законодавства про авторське право і суміжні права, визначених Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угоду ратифіковано на підставі Закону України №1678-VII від 16.09.2014 року «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [5].

Водночас із набуттям у 2022 році статусу країни-кандидата на вступ до ЄС перед Україною постали нові завдання, пов'язані з подальшим наближенням національної правової системи до acquis communautaire. Зокрема, актуалізується потреба в імплементації новітніх актів права ЄС, серед яких ключове значення має Директива (ЄС) 2019/790 «Про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку» від 17 квітня 2019 року, яка визначає стратегічні напрями правового регулювання у цифрову добу та формує сучасні стандарти охорони авторського права в межах європейського правопорядку [1].

Окремого значення в межах дискусії набуло питання імплементації положень Преамбули (Рецитал 73) Директиви (ЄС) 2019/790, що передбачає забезпечення авторам і виконавцям «належної та пропорційної винагороди» за передачу чи ліцензування їхніх прав. Зазначена концепція відображає сучасні тенденції розвитку права ЄС та покликана усунути структурні дисбаланси, що традиційно виникали у договірних відносинах між авторами, виконавцями та іншими суб'єктами у сфері авторського права. Вона спрямована на встановлення більшої справедливості у розподілі доходів від комерціалізації об'єктів авторського права та суміжних прав, а також на формування правових механізмів, що гарантуватимуть авторам доступ до додаткової винагороди у разі значного економічного успіху твору.

У доктрині права ЄС наголошується, що вимога щодо «належної та пропорційної винагороди» є реакцією на практику укладання договорів, у межах яких автори та виконавці здебільшого отримують одноразову фіксовану винагороду, тоді як користувачі (видавці, продюсери, онлайн-платформи) отримують істотні прибутки від подальшої експлуатації об'єктів. У зв'язку з цим Директива передбачає низку правових інструментів, спрямованих на підвищення захисту в першу чергу економічних інтересів авторів та виконавців, включно із правом на перегляд умов договору та одержання додаткової винагороди.

Таким чином, положення Директиви (ЄС) 2019/790 щодо «належної та пропорційної винагороди» закладають основу для відходу від переважно фіксованих форм оплати праці творців до більш гнучких і справедливих механізмів, орієнтованих на економічний результат комерційної експлуатації. Для України це означає потребу у внесенні відповідних змін до Закону «Про авторське право і суміжні

права», розробленні методологічних підходів до оцінки творчого внеску та поступовому формуванні національної судової доктрини, узгодженої зі стандартами права ЄС.

Інший важливий приклад пов'язаний з розвитком сучасних цифрових технологій, що відкривають широкі можливості для автоматизованої обробки великих масивів інформації, представлених у різних формах – текстовій, аудіовізуальній чи числовій. Цей процес отримав назву «глибинний аналіз тексту та даних» (text and data mining, TDM) і використовується для виявлення нових знань, закономірностей та тенденцій, у тому числі із застосуванням технологій штучного інтелекту.

Відповідно до статей 3 та 4 Директиви (ЄС) 2019/790, глибинний аналіз тексту та даних визначається як автоматизована аналітична техніка, яка може застосовуватися для наукових та комерційних цілей за умови законного доступу до твору чи бази даних. При цьому стаття 3 встановлює спеціальний виняток для цілей наукових досліджень, тоді як стаття 4 передбачає загальний виняток із правом правовласників запроваджувати заборони (opt-out) [1].

Разом із тим, TDM нерідко передбачає використання об'єктів авторського права чи права sui generis на бази даних. Це зумовлено тим, що процес аналізу вимагає здійснення технічних дій, які можуть включати відтворення творів чи інших об'єктів, витяг елементів баз даних або їхню нормалізацію. У випадках, коли відсутні винятки чи обмеження, подібні дії потребують попереднього дозволу правовласників, що створює ризики для наукової спільноти та бізнесу.

На рівні національного законодавства України питання використання TDM уже знайшло певне відображення. Так, відповідно до пункту 14 частини 2 статті 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» допускається безоплатне виготовлення копій творів з метою пошуку тексту і даних у межах наукових публікацій або пов'язаних з ними досліджень, за умови зазначення імені автора та джерела запозичення [4]. Водночас правовласники зберігають можливість заборонити таке використання шляхом застосування технічних засобів, що піддаються автоматичному зчитуванню. Тут можна констатувати, що Україна послідовно впроваджує винятки, спрямовані на забезпечення свободи наукових досліджень та інноваційної діяльності. При цьому закон прямо передбачає, що умови договорів не можуть обмежувати реалізацію таких винятків, що відповідає європейській практиці та сприяє гармонізації законодавства з нормами права ЄС.

Водночас, як слушно зазначає дослідниця Л. Р. Майданик, дискусійним залишається питання комерційного використання TDM. У сучасних умовах українські IT-компанії активно застосовують аналіз тексту та даних у процесі розробки програмних продуктів, зокрема тих, що функціонують на основі генеративного штучного інтелекту. Відсутність чіткого правового регулювання у цій сфері може обмежувати розвиток інновацій та знижувати конкурентоспроможність національних компаній на міжнародному ринку [3].

З огляду на це, одним із ключових завдань законодавця є розробка чіткого механізму розмежування «некомерційного» та «комерційного» TDM, який, з одного боку, гарантуватиме авторам і правовласникам належний рівень охорони прав, а з іншого – забезпечуватиме правову визначеність та передбачуваність для бізнесу.

Так, наприкінці червня 2025 року у процесі обговорення питань адаптації національного законодавства до стандартів права Європейського Союзу Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій представив пропозиції у сфері авторського права та суміжних прав, а зазначені зміни базуються на ключових положеннях актів права ЄС та особливостях національної правозастосовної практики. У свою чергу їхня імплементація передбачена Планом заходів із виконання рекомендацій Європейської Комісії, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 березня 2025 р. № 300-р.

Серед найбільш значущих положень, які пропонується інтегрувати до українського законодавства, виокремлювали, зокрема : закріплення можливості вільного використання контенту з метою здійснення глибинного аналізу текстів і даних (text & data mining) та установлення права авторів та виконавців на додаткову, належну й пропорційну винагороду, визначену умовами договорів [6].

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що імплементація Директиви (ЄС) 2019/790 «Про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку» (далі – Директива DSM) є складовою ширшого процесу гармонізації національного законодавства України із правом Європейського Союзу. По-перше, положення Директиви DSM відображають сучасні тенденції цифрової трансформації та спрямовані на балансування інтересів авторів, виконавців, правовласників і користувачів у цифровому середовищі. Для нашої країни особливо актуальними є статті 3 та 4, що стосуються глибинного аналізу тексту та даних (TDM), а також стаття 18 щодо принципу «належної та пропорційної винагороди». По-друге, аналіз показав, що національне законодавство вже містить окремі положення, які кореспондують нормам Директиви DSM (зокрема, ст. 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

Водночас відсутність чіткого розмежування між комерційним та некомерційним TDM, а також недостатня конкретизація критеріїв «належної та пропорційної винагороди» вимагають подальшого вдосконалення нормативної бази. По-третє, ефективна імплементація Директиви DSM потребує не лише формального внесення змін до законодавства, але й вироблення сталої договірної та судової практики, яка відповідатиме європейським стандартам. У цьому контексті важливим є запровадження прозорих механізмів контролю за використанням творів, забезпечення рівності сторін у правовідносинах, а також розвиток колективного управління правами.

Таким чином, належне та своєчасне впровадження положень Директиви DSM стане важливим кроком на шляху інтеграції України до європейського правового простору, сприятиме розвитку креативних індустрій, підвищенню рівня охорони інтелектуальної власності та забезпеченню правової визначеності у сфері авторського права в умовах цифрової економіки.

Література

1. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj/eng

2. КМУ. https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes. Новини. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes (дата звернення: 08.08.2025).

3. Майданик Л. Р. У напрямку ЄС: законодавчі зміни України з авторського права. Коментарі. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/u-napryamku-es-zakonodavchi-zmini-ukrayini-z-avtorskogo-prava.html (дата звернення: 06.08.2025).

4. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 02.08.2025).

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 : станом на 30 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 05.08.2025).

6. УКРНОІВІ (IP офіс). Https://nipo.gov.ua/implementatsiia-acquis-eu-ap/. https://nipo.gov.ua/. URL: https://nipo.gov.ua/implementatsiia-acquis-eu-ap/ (дата звернення: 06.08.2025).

Анотація

Аблаєв Б. А. **Імплементація Директиви DSM у сфері авторського права України: теоретичні та практичні аспекти.** – Стаття.

У статті досліджуються окремі аспекти імплементації Директиви (ЄС) 2019/790 «Про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку» (Директива DSM) у правову систему України. Розкрито актуальність гармонізації національного законодавства у сфері авторського права з acquis communautaire як необхідної передумови подальшої європейської інтеграції. Визначено, що Директива DSM не лише кодифікує сучасні тенденції цифрової трансформації, але й пропонує державам-членам ЄС чіткі механізми врегулювання новітніх викликів, пов'язаних із використанням творів у мережевому середовищі. Особливу увагу приділено аналізу положень, які мають першочергове значення для України, – зокрема статей 3 і 4, що регламентують правовий режим глибинного аналізу тексту та даних (text and data mining, TDM), та статті 18, яка закріплює принцип «належної та пропорційної винагороди» для авторів і виконавців. Проведено зіставлення положень Директиви DSM із нормами чинного Закону України «Про авторське право і суміжні права» (зокрема, статті 22), що дало змогу виявити низку прогалин, серед яких – відсутність чіткого розмежування між комерційним та некомерційним TDM, а також недостатня конкретизація критеріїв «належної та пропорційної винагороди». Додатково акцентовано на проблемі слабкої інтегрованості механізмів колективного управління правами в Україні до сучасних європейських практик. Обґрунтовано, що ефективна імплементація Директиви DSM передбачає не лише внесення змін до нормативно-правової бази, а й формування сталої договірної та судової практики, впровадження прозорих механізмів контролю у сфері авторського права та створення передумов для розвитку ринку цифрових послуг в Україні, що сприятиме як захисту прав авторів і виконавців, так і забезпеченню балансу інтересів усіх учасників культурного та інформаційного простору.

Ключові слова: авторське право, Директива DSM, acquis communautaire, TDM, належна та пропорційна винагорода, європейська інтеграція, імплементація.

"

Summary

Ablaiev B. A. **Implementation of the DSM Directive in the field of copyright in Ukraine: theoretical and practical aspects.** – Article.

The article examines certain aspects of the implementation of Directive (EU) 2019/790 on copyright and related rights in the Digital Single Market (DSM Directive) into the legal system of Ukraine. The relevance of harmonizing national copyright legislation with the acquis communautaire as a necessary prerequisite for further European integration is revealed. It is established that the DSM Directive not only codifies current trends in digital transformation but also offers EU Member States clear mechanisms for addressing emerging challenges related to the use of works in the online environment. Particular attention is devoted to the analysis of provisions of primary importance for Ukraine, namely Articles 3 and 4, which regulate the legal framework for text and data mining (TDM), and Article 18, which enshrines the principle of "appropriate and proportionate remuneration" for authors and performers. A comparison of the DSM Directive with the provisions of the current Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" (in particular, Article 22) has made it possible to identify a number of gaps, including

the absence of a clear distinction between commercial and non-commercial TDM, as well as insufficient specification of the criteria for "appropriate and proportionate remuneration." Additional emphasis is placed on the issue of the weak integration of collective rights management mechanisms in Ukraine into modern European practices. It is argued that the effective implementation of the DSM Directive requires not only amendments to the regulatory framework but also the development of stable contractual and judicial practice, the introduction of transparent monitoring mechanisms in the field of copyright, and the creation of conditions for the growth of the digital services market in Ukraine, which would promote the protection of authors' and performers' rights while ensuring a balance of interests among all participants in the cultural and information space.

Key words: copyright, DSM Directive, acquis communautaire, TDM, appropriate and proportionate remuneration, European integration, implementation.

Дата надходження статті: 22.09.2025
Дата прийняття статті: 16.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.965:351.713
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.2

Л. О. Батанова

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА У МИТНИХ СПОРАХ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Вступ. Митна справа охоплює широкий спектр правовідносин: від митного оформлення товарів та транспортних засобів, визначення митної вартості та класифікації товарів до проваджень у справах про порушення митних правил. У цих відносинах адвокат виступає як консультант, представник у відносинах з митницею та в суді, а також як захисник у кримінальних і адміністративних провадженнях, що виникають у зв'язку з порушенням порядку переміщення товарів через митний кордон України. **Актуальність теми** визначається динамікою нормативних змін та особливостями застосування права в умовах глобалізації торгівлі і, зокрема, воєнних та поствоєнних реалій України.

Метою статті є комплексний аналіз правових засад діяльності адвоката у митних спорах, виявлення ключових проблем застосування існуючої нормативно-правової бази та процесуальних механізмів захисту, а також розробка практико-орієнтованих рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання діяльності адвоката у митних спорах і підвищення правової культури для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Постановка проблеми. Сучасна практика митного регулювання та супроводу зовнішньоекономічної діяльності в Україні вимагає від адвоката не лише знань процесуального й матеріального права, але й глибокого розуміння специфіки митної справи, а саме: класифікації та кодування товарів, методів визначення митної вартості, міжнародних торговельних правил, логістики та багато інших питань. Разом із тим наявні нормативні колізії, неоднозначність у тлумаченні окремих положень Митного кодексу України, часті зміни підзаконних норм і нестабільність судової практики створюють значні ризики для суб'єктів ЗЕД та їхніх захисників. Внаслідок цього виникає актуальна науково-практична проблема: якими мають бути правові засади професійної діяльності адвоката у митних спорах для ефективного захисту інтересів клієнтів у сфері митної справи та забезпечення правової визначеності в митних відносинах?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури й публікацій останніх років демонструє, що дослідження, пов'язані з митною тематикою, зосереджені переважно на загальних питаннях митного регулювання, визначенні митної вартості, міжнародній торгівлі та адміністративно-правових аспектах застосування Митного кодексу України. Водночас специфіка питань адвокатської діяльності у митних спорах – зокрема процесуальні практики ефективного оскарження рішень митних органів, стандарти доказування транспортних та логістичних витрат, моделі превентивного комплаєнсу для зменшення ризиків оскаржень розглядаються уривчасто та фрагментарно. Праці практиків (аналітичні огляди

© Л. О. Батанова, 2025

юридичних компаній, коментарі до Митного кодексу України) переважно носять прикладний характер і рідко формулюють узагальнені методологічні підходи або пропозиції щодо системних змін у правовому регулюванні адвокатської діяльності у митних спорах.

Серед вчених, чиї праці присвячено дослідженню проблемних питань митної справи та оскарженню рішень, дій або бездіяльності митних органів необхідно виділити: І.Г. Бережнюка, Н.І. Білак, Є.В. Додіна, Ю.М. Дьоміна, О.Л. Калашникову, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць, Б.А. Кормича, А.В. Мазура, Г.Л. Малєєву, І.В. Міщенко, В.В. Нижникову, Ю.В. Оніщика, Д.В. Приймаченка, П.В. Пашка, В.В. Прокопенка, М.М. Толстолуцьку, В.В. Ченцова, О.П. Федотова та ін.

Дослідженню організаційно-правових питань адвокатської діяльності, відмітимо праці Н.М. Бакаянової, А.І. Білохи, Р.В. Вереша, Т.Б. Вільчика, А.В. Гончаренка, Т.Ю. Демчиної, Є.О. Качанова, О.В. Кисиль, Т.В. Кривченка, Д.В. Лученка, О.В. Мазура, Н.А. Макаренка, О.І. Марочкіна, Н.А. Меркулової, Ю.В. Оніщика, Л.А. Остафійчука, К.Л. Павлуненка, В.В. Реви, Ю.В. Розмана, М.М. Толстолуцької та ін.

Виклад основного матеріалу. Інститут адвокатури зазнає значних змін, які покликані не лише визначити правовий статус адвоката як професійного захисника публічних та приватно-правових інтересів, дотримання правил адвокатської етики та адвокатського самоврядування, але й визначення гарантії адвокатської діяльності як учасника у митній справі. А головне, правові аспекти діяльності адвоката у митних спорах.

Особливою категорією справ є митні спори, що обумовлено особливістю їх розгляду як в адміністративному, так і в судовому порядку, особливостями кола учасників справи, досудового врегулювання спору, процесу доказування, виконання судових рішень у таких справах тощо. Тому питання представництва адвокатом інтересів клієнтів (суб'єктів ЗЕД та громадян) набувають особливої актуальності.

Однією з першочергових завдань діяльності адвоката у митних спорах є чітке розуміння специфіки правового регулювання митної справи та митно-правових спорів. З цього приводу слушним є твердження Ю.В. Оніщика та М.М. Толстолуцької про те, що «митні спори є видом публічно-правових спорів» [1, с. 55]. На цій же підставі деякі науковці вважають, що альтернативні процедури вирішення митних спорів як адміністративно-правових, не відповідають природі цих спорів. Так, Д.В. Лученко стверджує, «що реалізація, перш за все, публічного інтересу в цих відносинах зумовлює другорядність договірних форм їх регулювання» [2, с. 154]. Погоджуючись з ними, Ю. Розман визначає, що «альтернативні способи вирішення спорів спрямовані на врегулювання правових конфліктів, що виникають у приватноправовій сфері, на основі узгодження позицій та інтересів сторін, які здійснюються недержавними органами» [3, с. 249].

Митні спори можуть бути вирішені в адміністративному порядку або через суд. В Україні, для вирішення митних спорів, можна звернутися до митного органу, або, якщо це не призводить до вирішення спору, – до адміністративного суду [4, с. 600].

Правове регулювання митної справи в Україні базується на Митному кодексі України (далі – МКУ) та суміжних актах. МКУ передбачає порядок оскарження

рішень, дій або бездіяльності митних органів, визначає строки та порядок адміністративного оскарження, а також можливість судового захисту прав суб'єктів ЗЕД. Зокрема, МКУ встановлює порядок оскарження рішень митних органів та поетапність адміністративного оскарження до вищестоящих митних органів і до суду [5].

На практиці також діють норми адміністративного та цивільного процесуального законодавства, норми Кодексу про адміністративні правопорушення щодо постанов у справах про порушення митних правил, а також норми кримінального права й процесу (у випадках контрабанди та пов'язаних злочинів).

В науковій літературі можна зустріти точку зору, відповідно до якої виділяються дві форми діяльності адвоката – процесуальна (визначається процесуальними нормами, зокрема нормами КПК, ЦПК ГПК України) та не процесуальна, що регламентується законодавчими та локальними нормативно-правовими актами, Правилами адвокатської етики). Але й існує точка зору відповідно до якої у діяльності адвоката виділяють лише процесуальну складову [6, с. 45]. З цією думкою неможна погодитися, оскільки адвокатська діяльність не зводиться лише до представницької функції у органах судової влади, але й в інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, у відносинах з фізичними та юридичними особами (суб'єктами ЗЕД) тощо.

Детальний огляд законодавчих актів та спеціальної літератури, дозволив визначити коло видів діяльності, що може здійснювати адвокат у митних спорах:

1. Консультаційна та превентивна діяльність, що зводиться до консультування експортерів/імпортерів щодо митної класифікації, режимів, документального забезпечення, правил походження товарів, митних платежів і ризиків. Професійна консультація допомагає мінімізувати ризики помилок при митному оформленні, що часто стають підґрунтям для спорів [7]. Практика великих юридичних фірм підтверджує, що багато фірм систематично надають такі консультації як частину customs practice.

2. Процесуальне представництво – підготовка скарг до вищестоящих митних органів, пред'явлення претензій, захист у адміністративних і господарських судах, оскарження Постанов про порушення митних правил. Адміністративне оскарження рішень митниці та строки на оскарження (наприклад, 10-денний строк для скарг у певних категоріях) – важлива процесуальна деталь, яку адвокат повинен контролювати.

3. Захист у кримінальних провадженнях, наприклад, у випадках підозри у вчиненні контрабанди або інших злочинах, пов'язаних із митним оформленням, адвокат захищає інтереси підозрюваних та обвинувачених, забезпечує процесуальні гарантії (ознайомлення з матеріалами, захист у суді тощо).

4. Судова практика та прецеденти – адвокати відіграють значну роль у формуванні судової практики шляхом оскаржень неправомірних дій митниці; існують приклади успішних позовів, де суди визнавали протиправними відмови митниць або неправильно визначені митні платежі або повернення надмірно сплачених.

Розгляд видів діяльності, що повинен здійснювати адвокат у митних спорах дозволив відмітити, що адвокат повинен володіти бездоганними знанням законодавства у сфері митної справи та практичними навиками участі у митних спорах,

такі, наприклад, як адміністративне оскарження рішень митниць, що зводиться до подачі скарг у межах строків та за процедурою, встановленою МКУ та підзаконними актами. Практичне значення має вміння адвоката сформулювати юридично обґрунтовану скаргу та правильно підібрати докази.

Наступне, адвокат повинен володіти професійними навиками судового оскарження, тобто звернення до адміністративного суду щодо визнання протиправними і скасування рішень митниці. Судові рішення останніх років демонструють, що суди інколи скасовують рішення митних органів при наявності процесуальних порушень або невірного застосування норм про визначення митної вартості чи класифікацію.

Ще одним інструментом адвоката є можливість оскарження постанов про порушення митних правил із дотриманням строків та підстав передбачених нормами МКУ. Таким чином, адвокат повинен знати специфіку строків (наприклад, для оскарження Постанов про порушення митних правил строки можуть бути короткими – 10 днів), а також можливості поновлення строків у судовому порядку.

Судова практика, тобто роль адвокатів у прецедентах. Огляд окремих рішень показує активну участь адвокатів у вирішенні спорів з митними органами. Є приклади, коли суди визнавали протиправними відмови митниці прийняти митну декларацію чи неправомірне визначення митної вартості, що свідчить про ефективність адвокатів у таких спорах. Наведені рішення ілюструють, що добре підготовлена позиція адвоката (правова аргументація, докази) може привести до скасування рішень митниці. Так, наприклад, наявність в інформаційних базах даних митного органу інформації про те, що в попередні періоди раніше випущені товари були розмитнені із зазначенням більшої митної вартості жодним чином не доводить неправильність її визначення декларантом, оскільки митна вартість залежить від ряду обставин і визначається в кожному конкретному випадку. Той факт, що контрагент є офіційним дистриб'ютором виробника товару – експортера не визначає сторін контракту пов'язаними між собою особами. Відповідна правова позиція висловлена у Постанові Верховного Суду від 09.04.2020 р. справа №826/4827/16 щодо коригування митної вартості товару з підстав невідповідності митної вартості при розмитненні такого товару за попередні періоди [8].

Також звернемо увагу на правову позицію Верховного суду про те, що митний орган не наділений повноваженнями діяти на власний розсуд за вказаних обставин та проводити додаткову перевірку документів про походження товару після отримання результатів такої перевірки компетентним органом заявленої декларантом країни походження товару [9].

Митні органи мають право здійснювати контроль правильності обчислення декларантом митної вартості. Наявність у митного органу обґрунтованого сумніву щодо правильності визначення митної вартості є обов'язковою, оскільки з цією обставиною закон пов'язує можливість витребовування додаткових документів у декларанта та надає митниці право вчиняти наступні дії, спрямовані на визначення дійсної митної вартості товарів. Витребувати необхідно ті документи, які дають можливість пересвідчитись у правильності чи помилковості задекларованої митної вартості, а не всі, які передбачені ст. 53 МКУ. Ненадання повного

переліку витребуваних документів може бути підставою для визначення митної вартості не за першим методом лише тоді, коли подані документи є недостатніми чи такими, що у своїй сукупності не спростовують сумнів у достовірності наданої інформації. Зазначена правова позиція міститься у Постанові Верховного Суду від 30.01.2018 р. №804/16980/14 щодо реалізації механізму коригування митної вартості товару контролюючим органом [10].

Аналіз спеціальної літератури, законодавчої бази та вибіркової судової практики з питань митної справи, дозволив сформулювати певні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання та перспективи розвитку адвокатської діяльності у митних спорах. Так, з питань кодифікації та оновлення нормативної бази доцільно було би розробити спеціальний підрозділ у Митному кодексі України, присвячений правам і процесуальним гарантіям адвоката у справах, що виникають із митних правовідносин.

У галузі розвитку спеціалізації адвокатів у сфері митної справи доцільним уявляється, розширити програми підвищення кваліфікації у системі Вищої школи адвокатури, акцентуючи увагу на питаннях митного комплаєнсу, логістики, бази оподаткування тощо.

Інституціоналізація участі адвоката у досудових процедурах потребує запровадження обов'язкової участі адвоката при проведенні перевірок, складанні протоколів про порушення митних правил і прийнятті рішень про коригування митної вартості.

Щодо стандартизації судової практики, Верховному Суду варто було б розробити узагальнення практики щодо тлумачення окремих норм Митного кодексу (визначення митної вартості, класифікація товарів, застосування санкцій).

Висновки. Незважаючи на практичну значущість проблеми, тема правових засад діяльності адвоката у митних спорів залишається недостатньо дослідженою у науковому середовищі: існуючі дослідження не в повній мірі охоплюють міждисциплінарні аспекти (право – логістика – економіка), бракує систематизованих емпіричних досліджень судової практики щодо участі адвокатів у митних спорах, а також відсутні наукові розробки щодо стандартів доказування у спорах про митну вартість, класифікацію товарів, нарахування податкового зобов'язання за результатами документальних перевірок та багато інших питань. Через це наукова та практична спільнота потребує цілеспрямованих досліджень, які б поєднали теоретичний аналіз, аналіз судових рішень і практичні рекомендації для адвокатів та законодавця.

Перспективи розвитку правових засад діяльності адвоката у митних спорах полягають у подальшому вдосконаленні нормативного регулювання та інституційного забезпечення адвокатської участі у митних процедурах. Необхідним є кодифікаційне уточнення правового статусу адвоката у митних спорах. Важливо забезпечити системну підготовку адвокатів, запровадити спеціалізацію у сфері митного права, підвищити рівень міждисциплінарної взаємодії з експертами з економіки, логістики та міжнародної торгівлі. Сприяння формуванню сталої практики Верховного Суду, створення науково-практичних центрів митного права та адвокатури, а також розвиток комплаєнс-підходів у ЗЕД, що сприятимуть підвищенню

ефективності адвокатського захисту, забезпеченню правової визначеності та зміцненню довіри до інституту адвокатури у митній сфері.

Література

1. Оніщик Ю.В., Толстолуцька М.М. Правова ідентифікація дефініції «митний спір». *Правові новели*. 2019. № 9. С. 114-119. URL. http://www.legalnovels.in.ua/journal/9_2019/17.pdf

2. Лученко Д.В. Про основні ознаки адміністративно-правового спору. *Вісник Національної Академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 148-156. URL. https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-148-156.pdf

3. Розман Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватноправових спорів. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 245-256. URL. https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/96e2c99e-3a1b-433e-80c9-3e2d62542300/content

4. Кучер І.О., Тильчик В.В. Застосування медіації як альтернатива способу розгляду та вирішення митних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №11. С. 598-601. URL. http://lsej.org.ua/11_2024/143.pdf

5. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст.552. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text

6. Яновська О.Г. *Адвокат*ура України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер. 2007. 280 с.

7. Консультація на митниці: тільки практичні рішення, перевірені на практиці. URL. https://customs.in.ua/ua/konsultaciya_na_tamozne-2/

8. Постанова Верховного Суду від 09.04.2020 р. справа №826/4827/16 щодо коригування митної вартості товару з підстав невідповідності митної вартості при розмитненні такого товару за попередні періоди. URL. https://lpd.court.gov.ua/legal-position/3336/document/3457

9. Постанова Верховного Суду від 11.04.2022 р. справа №260/2805/20 щодо не наділення повноваженнями митного органу діяти на власний розсуд. URL. https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=103914567&red=100003a6b9f7795a6f9e5f4c3de3d57e604314&d=5

10. Постанова Верховного Суду від 30.01.2018 р. №804/16980/14 щодо реалізації механізму коригування митної вартості товару контролюючим органом. URL. https://lpd.court.gov.ua/legal-position/5966/document/6537

Анотація

Батанова Л. О. **Правові засади діяльності адвоката у митних спорах: сучасний стан та перспективи розвитку.** – Стаття.

У статті досліджено сучасний стан та перспективи розвитку правових засад діяльності адвоката у митних спорах в Україні. Автор аналізує чинне законодавство, зокрема положення Митного кодексу України, що визначають порядок адміністративного та судового оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, а також розглядає особливості процесуального представництва у справах про порушення митних правил.

Наголошено на важливості участі адвоката у митних процедурах, що охоплюють консультаційну, превентивну, процесуальну та захисну діяльність. На основі огляду судової практики сформульовано висновки щодо ефективності адвокатського захисту у справах про визначення митної вартості, класифікації товарів і застосування санкцій за порушення митного законодавства. Підкреслено роль адвокатів у забезпеченні правової визначеності для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також окреслено основні виклики – нормативні колізії, нестабільність правозастосування та потребу у спеціалізованій підготовці фахівців.

У статті розглянуто нормативно-правову основу діяльності адвоката у митних спорів, основні напрями професійної діяльності, процесуальні можливості захисту інтересів клієнтів у взаємовідносинах з митними органами. На основі аналізу законодавства та вибіркової судової практики сформульовано рекомендації щодо вдосконалення участі адвоката участі у митних процедурах.

Запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання: підвищення рівня спеціалізації адвокатів, стандартизація судової практики, розширення доказової бази та взаємодія з експертами у сфері логістики й митної експертизи. Зроблено висновок, що ефективна адвокатська діяльність у сфері вирішення митних спорів є необхідною умовою забезпечення правової визначеності, захисту економічних інтересів та формування єдиної практики застосування митного законодавства України.

Ключові слова: адвокат, митна справа, Митний кодекс України, оскарження рішень, дій (бездіяльності), митні спори, судова практика, правова допомога.

Summary

Batanova L. O. **Legal basis for the activities of lawyers in customs disputes: current status and prospects for development.** – Article.

The article examines the current state and prospects for the development of the legal basis for the activities of lawyers in customs disputes in Ukraine. The author analyses the current legislation, in particular the provisions of the Customs Code of Ukraine, which determine the procedure for administrative and judicial appeals against decisions, actions or inaction of customs authorities, and also considers the peculiarities of procedural representation in cases of customs violations.

The importance of lawyers' participation in customs procedures, including advisory, preventive, procedural and protective activities, is emphasised. Based on a review of court practice, conclusions are drawn regarding the effectiveness of legal defence in cases concerning the determination of customs value, classification of goods and the application of sanctions for violations of customs legislation. The role of lawyers in ensuring legal certainty for entities engaged in foreign economic activity is emphasised, and the main challenges are outlined, including regulatory conflicts, instability in law enforcement and the need for specialised training of specialists.

The article examines the regulatory and legal framework for lawyers' activities in customs disputes, the main areas of professional activity, and procedural options for protecting clients' interests in relations with customs authorities. Based on an analysis of legislation and selected court practice, recommendations are formulated for improving lawyers' participation in customs procedures.

Areas for improving legal regulation are proposed: increasing the level of specialisation of lawyers, standardising judicial practice, expanding the evidence base, and interacting with experts in the field of logistics and customs expertise. It is concluded that effective advocacy in the field of customs dispute resolution is a necessary condition for ensuring legal certainty, protecting economic interests and forming a uniform practice of applying Ukrainian customs legislation.

Key words: lawyer, customs case, Customs Code of Ukraine, appeal against decisions, actions (inaction), customs disputes, judicial practice, legal assistance.

Дата надходження статті: 27.09.2025
Дата прийняття статті: 23.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 343.9:316.6:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.3

Т. С. Батраченко, І. Г. Батраченко, І. В. Єфімова

ЕВОЛЮЦІЯ «СПЕКТРУ» ЗЛОЧИННОСТІ В ЕПОХИ ПРИРОДНОГО ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Вступ. В умовах втрати монополії природного інтелекту як чинника регуляції правочинної і злочинної діяльності викає критична необхідність у науковій рефлексії основних трендів еволюції (а можливо й революції) злочинності в сучасну епоху. Споконвіку у правовій сфері йшло епічне змагання природних інтелектуальних потенціалів тих хто порушував закон і тих хто його захищав. Однак на сьогодні таке змагання почало опосередковуватися все більш складними технічними засобами, інформаційно-комунікативними технологіями, серед яких нині виокремлюють феномен штучного інтелекту. Останній, фактично, перестав бути метафорою, бо вочевидь знаменитий тест Тьюрінга ці технології вже успішно пройшли. Відтак це повинно стати предметом численних досліджень в юридичній психології.

Постановка проблеми. Швидка інституціоналізація систем штучного інтелекту (ШІ) у сферах комунікації, економіки, безпеки та правосуддя призводить до якісної трансформації криміногенних процесів. «Спектр» злочинності, який традиційно описувався біполярністю «людина-правопорушник ↔ людина-правоохоронець», доповнюється трьома принципово новими вимірами: (1) алгоритмізована злочинність (автоматизоване вчинення правопорушень з використанням ШІ-моделей), (2) гібридна суб'єктність (співучасть людини та автономних/напівавтономних систем), (3) машинно-опосередкована віктимізація (масштабовані, персоналізовані впливи на жертв через генеративні технології та поведінкові платформи). Унаслідок цього класичні психологічні моделі детермінації злочину (мотиваційні, когнітивні, афективні й ситуативні) перестають бути достатніми без урахування алгоритмічних посередників, як і без аналізу «людина-в-контурі» (human-in-the-loop) та «людина-над-контуром» (human-over-the-loop) у прийнятті рішень. Постає проблема: як описати, виміряти та прогнозувати еволюцію «спектру» злочинності в умовах співіснування природного та штучного інтелектів, зберігаючи валідність психологічних пояснень і забезпечуючи операціоналізацію для правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнє десятиріччя позначене міждисциплінарним зближенням кримінології, юридичної психології, кібербезпеки та етики ШІ. Накопичені результати можна згорнути у чотири кластери. Перший можна окреслити як кіберзлочинність і психологія правопорушника (О. В. Барановський [2], І. В. Владленова, Е. А. Кальницький [8], М. В. Гуцалюк [11; 12], О. Самойленко, Д. Цехан [21]). У цих дослідженнях описано мотиваційні профілі (інструментальна вигода, ігрова/змагальна мотивація, ідеологічна раціоналізація), когнітивні стилі (холодна раціональність, «технічна всемогутність»), соціально-інженерні патерни впливу (фішинг, маніпуляції довірою, експлуатація когнітивних упереджень). Показано роль онлайн-спільнот у нормалізації девіації.

© Т. С. Батраченко, І. Г. Батраченко, І. В. Єфімова, 2025

Другий кластер торкається автоматизації правопорушень і використання генеративних технологій в злочинній діяльності (М.М. Великанова [7], В.А. Миколаєць [17], О.Е. Радутний [20]). Доведено, що генеративні моделі підсилюють масштабованість атак (масова персоналізація, швидке прототипування шкідливих артефактів, удосконалення deepfake-контенту). Висвітлено феномени «crime-as-a-service», «model-steering» та ескалацію «чорно-сірих» практик (prompt-інжиніринг для обходу бар'єрів).

Третій, особливо, масштабний кластер пов'язаний з застосуванням ШІ у правоохоронній діяльності та судочинстві (М. В. Бєлова, Д. М. Бєлов, І. В. Рущак [3], Бєлова М. В., Бєлов Д. М. [4], О.І. Бугера [5], І. Варава [6], О. Гетманцев, А. Алєксєєва [9], В.І. Гришко, С.С. Вознюк [10], О.О. Кармаза [13], Ю.В. Кривицький [16], Ю. Муравська, І. Метельський, Р. Романів. [18], І.С. Похиленко [19], В.М. Стратонов, В.М. Дзюрбель [22], В.Ю. Цьомра, С.Т. Корильчук, Д.О. Оленюк [23]). Описані переваги (високошвидкісна аналітика, інтеграція мультиджерельних слідів, аномалієвий моніторинг) і ризики (упередженість даних, помилки класифікації, непрозорість рішень). Підкреслено потребу у верифікації, аудиті алгоритмів і збереженні ролі людини як остаточного суб'єкта оцінювання доказів. Четвертий кластер пов'язаний з нормативно-етичні рамки і психологічні наслідки (Асірян С. Р. [1], Т.Г. Каткова [14], Aliane N. [24], Cybercrime and Artificial Intelligence [25], Mohamed E., Ahmed S., Zhang Y. [26], Schmitt C., Flechais I. [27]). Регуляторні підходи (GDPR, AI-регламенти ЄС, етичні кодекси) намагаються синхронізувати інновації з правами людини. Психологічні дослідження фіксують зростання дигітальної тривожності, ерозію довіри до інформаційного середовища та адаптивні розриви між темпами освоєння ШІ злочинцями та правоохоронцями.

Попри прогрес, існують лакуни: (а) відсутність уніфікованої таксономії «спектру» злочинності в координатах «ступінь автономності системи – ступінь людської участі – рівень психологічної маніпуляції»; (б) недостатня психометрична операціоналізація нових феноменів (наприклад, алгоритмічна віктимність, «довіра-до-ШІ» як модератор правової поведінки); (в) брак проспективних моделей ко-еволюції злочину і правопорядку за наявності генеративних технологій.

Мета даної роботи полягає к тому щоб розробити психологічно та юридично релевантну рамку опису й вимірювання еволюції «спектру» злочинності в епоху ко-екзистенції природного та штучного інтелектів, придатну для наукового аналізу й практики протидії. Передбачається сконструювати концептуальну модель «спектру» з тривимірним простором: автономність ШІ-компоненти; інтенсивність людської участі (ініціація, нагляд, делегування); рівень психологічного впливу на жертву/свідка/правоохоронця. Побудувати гіпотетичні сценарії ко-еволюції (інерційний, акселераційний, регуляторно-консервативний) і визначити їхні психологічні маркери (динаміка довіри, толерантність до ризику, адаптаційні стратегії). Сформулювати рекомендації для правозастосування і підготовки кадрів (правників, психологів, фахівців з безпеки) з урахуванням когнітивно-афективних наслідків взаємодії з системами ШІ.

Виклад основного матеріалу. Ще кілька десятиліть тому кримінальний ландшафт складався переважно з форм, які сьогодні доцільно узагальнити як класична

(офлайн-) злочинність. Йдеться про діяння, що вчиняються переважно у фізичному просторі: крадіжки, грабежі й розбої, шахрайства «віч-на-віч», насильницькі злочини, корупційні практики, контрабанда, «класичні» економічні злочини тощо. Частина історично поширених явищ, як-от конокрадство, фактично зникла або перетворилася на рідкісний анахронізм разом зі зникненням об'єкта посягання й зміною господарського укладу. Інші, навпаки, виникли як технологічні аналоги старих форм – приміром, крадіжка автомобілів (по суті, модернізована крадіжка засобів пересування з новими способами проникнення, відмикання, перепрошивки електроніки тощо). Проте попри трансформації об'єктів і засобів, сутнісна логіка класичної злочинності збереглася: безпосередня взаємодія сторін у фізичному світі, матеріальні сліди, локальна юрисдикція, «людський фактор» як домінанта в ухваленні рішень злочинцем і правоохоронцем. Інакше кажучи, історичний пласт «класики» не зникає, а співіснує з новими шарами злочинності, що з'явилися з розвитком техносфери.

Однак порівняно недавно відбулося виникнення кіберзлочинності без використання ШІ у якій поєднується нове середовище та стара суб'єктність. Поширення інформаційно-комунікаційних технологій створило цифровий простір як місце, інструмент і ціль посягання. Звідси – фішинг, злам акаунтів, шкідливе ПЗ, крадіжка даних, шахрайства з платіжними інструментами, онлайн-спуфінг, незаконні маркетплейси тощо. На цьому етапі злочинець переважно спирається на власний, «природний» інтелект, а технології виконують роль інструментів доступу, маскування й масштабування. При цьому й зявляються відмінності від «класики», які стають принциповими: транскордонність, анонімізація, інша логіка слідів (логи, трафік, метадані), інша динаміка часу (миттєве розповсюдження атаки), інший характер доказування.

Але на разі вже зявилася й кіберзлочинність із використанням ШІ, яка ма якісне прискорення й, навіть, часткову автоматизацію. Останніми роками відбувся перехід від «цифрових інструментів без ШІ» до інструментів і схем, у яких ШІ відіграє активну роль. Це не просто новий набір засобів – це якісна зміна темпу, масштабу й адаптивності злочинних операцій. Умовно можна виділити три режими:

1. Підсилення (enablement): ШІ спрощує й пришвидшує вже відомі техніки – генерація правдоподібних листів/діалогів, переклад і локалізація фішингових кампаній, підбір соціотехнічних тригерів для конкретних профілів жертв.

2. Автоматизація (automation): чат- та мультиагенти виконують послідовні кроки атаки (збір OSINT, написання коду, тестування вразливостей, ведення багатоканальної комунікації з жертвою), зменшуючи потребу у безперервній участі людини.

3. Адаптивність/квазі-автономність (adaptivity/agentic): системи динамічно змінюють стратегію під впливом відповіді захисника, обходять фільтри, створюють синтетичний контент (deepfake-відео/аудіо/зображення), масштабують імперсонізацію з високою точністю наслідування.

У підсумку правоохоронець дедалі частіше протистоїть не лише людині-злочинцю, а й алгоритмічному «множнику», що робить атаки масовішими, дешевшими та психологічно правдоподібнішими для жертви. Тому трирівнева рамка

аналізу стає методично доцільною. Тобто коли ми говоримо про психологічні засади використання ШІ правоохоронцями, важливо розрізняти три контексти, оскільки вони задають різні профілі компетентностей, ризиків і тактичних помилок:

1. Класична злочинність, коли має місце фізична присутність злочинця на місці злочину, лишаються матеріальні сліди, а, нерідко, є контакт із людською агресією та травмою. Психологічні вимоги до правоохоронців зазвичай включають стресостійкість, комунікативну майстерність, етична чутливість у зборі доказів, уміння інтегрувати цифрові підказки (відеоаналітика, розпізнавання) з людською інтуїцією та досвідом.

2. Кіберзлочинність без ШІ, коли має місце «невидимий» супротивник, транскордонність, перевага інформаційних і процесуальних навичок. Психологічні вимоги до правоохоронців зазвичай включають: когнітивна гнучкість, толерантність до невизначеності, робота з інформаційним перевантаженням, міжвідомча координація, цифрова грамотність (без надмірної віри в «чарівність» інструментів).

3. Кіберзлочинність, що активно використовує ШІ, коли має місце симетрія «ШІ проти ШІ», швидка еволюція тактик, синтетичний контент високої правдоподібності, часткова автоматизація атаки. Психологічні вимоги до правоохоронців зазвичай включають: критична довіра до ШІ (уникнення як сліпої автоматизації, так і алгоритмічної відрази), стратегічне мислення, здатність працювати з мінливою картиною ризиків, профілактика «цифрової параної», уміння приймати остаточні рішення та документувати сумніви.

Інакше кажучи, «класика», «кібер без ШІ» і «кібер із ШІ» – це не взаємовиключні, а нашаровані реальності, кожна з яких висуває свій набір психологічних вимог до правоохоронця. У всіх згаданих різновидах злочинності є доречним застосування ШІ. Однак у випадку класичної злочинності роль ШІ полягає у допоміжній криміналістиці (відеоаналітика, розпізнавання об'єктів/облич, предиктивний аналіз «гарячих точок»), інтерпретації цифрових підказок у поєднанні з польовими спостереженнями, управління вторинною травматизацією, командна координація між «аналоговими» і «цифровими» ролями тощо. У контексті протидії класичній злочинності ШІ виступає як потужний інструмент для аналізу великих обсягів даних про минулі злочини (місце, час, тип злочину) для ідентифікації закономірностей та прогнозування потенційних «гарячих точок». Це дозволяє правоохоронним органам ефективніше розподіляти ресурси та запобігати злочинам. ШІ може допомогти в аналізі відеозаписів з камер спостереження, ідентифікації підозрюваних за допомогою розпізнавання обличчя, а також у швидкій обробці інформації з різних джерел (показання свідків, фінансові транзакції тощо), що значно прискорює процес розслідування.

Кіберзлочинність без використання ШІ різко підвищує роль ШІ для правохоронців. Йдеться про аналітичне підсилення слідчих – моніторинг мереж, кореляція журналів, графовий аналіз зв'язків, пріоритизація інцидентів. Психологічні акценти в діяльності правоохоронців стосується когнітивної гнучкості, толерантності до «невидимого супротивника», протидії інформаційному перевантаженню,

міжвідомчої взаємодії тощо. Протидія кіберзлочинності без використання ШІ може зробити ШІ корисним для виявлення та аналізу кібератак, які не ґрунтуються на ШІ. Це більш технічна боротьба, де ШІ є аналітиком і детектором. ШІ також може моніторити мережевий трафік, поведінку користувачів та системи в цілому, щоб виявити незвичні активності, які можуть свідчити про кібератаку (наприклад, фішинг, DDoS-атаки, несанкціонований доступ). ШІ здатен швидко аналізувати велику кількість зразків шкідливого програмного забезпечення, ідентифікувати його характеристики та розробляти відповідні «антидоти». Це значно швидше, ніж ручний аналіз. Аналіз цифрових слідів допомагає ШІ ідентифікувати закономірності поведінки хакерів, що дозволяє правоохоронцям краще розуміти їхні методи.

Кіберзлочинність, що використовує ШІ (AI-enabled) робить роль ШІ критично важливою, освільки стає неодхідною симетрична протидія («ШІ проти ШІ») – виявлення deepfake/voice-clone, детекція синтетики, моделювання поведінки бот-мереж, контргенерація пасток. Психологічні акценти у діяльності правоохоронців зміщуються на керування рівнем довіри до алгоритмів (уникання сліпої автоматизації та «алгоритмічної відрази»), прийняття рішень у ситуації швидкої еволюції тактик, профілактика «цифрової параної». Це найскладніший сценарій, оскільки боротьба переходить у площину «ШІ проти ШІ». Злочинці використовують ШІ для створення динамічних та швидкозмінних атак, які здатні обходити традиційні системи безпеки. Наприклад, ШІ може генерувати унікальні фішингові листи для кожного одержувача або автоматично змінювати код шкідливого ПЗ. У відповідь, правоохоронні органи повинні використовувати власні системи ШІ, які здатні навчатися та адаптуватися до нових загроз у режимі реального часу. У цьому контексті ШІ може бути використаний для імітації поведінки правоохоронних органів, щоб заплутати злочинний ШІ та виявити його слабкі місця. У цьому сценарії критично важливим є людський фактор. Правоохоронцям потрібно не лише розуміти технічні аспекти, а й психологічні особливості «людини за машиною», яка керує ворожим ШІ. Розуміння мотивації та стратегії зловмисника дозволить випередити його.

Різниця між цими трьома сценаріями полягає у ролі, яку відіграє ШІ: від аналітичного інструменту (класична злочинність) до виявника (кіберзлочинність без ШІ) і, нарешті, до адаптивної системи, що бореться з іншою адаптивною системою (кіберзлочинність, що використовує ШІ). Це вимагає від правоохоронців не лише технічних знань, а й глибокого розуміння психології взаємодії з ШІ. Узагальнено все можна представити у таблиці1.

Контекст «ШІ проти ШІ» з точки зору юридичної психології створює унікальні виклики та вимагає від правоохоронців не лише технічних, а й глибоких психологічних змін. Адже конфронтація «ШІ проти ШІ» – це не просто технологічна битва, а й психологічні перегони озброєнь. Злочинці використовують ШІ для автоматизації атак, що робить їх швидшими, складнішими для відстеження та менш залежними від людського фактора. Це створює величезний психологічний тиск на правоохоронців, оскільки їм доводиться протистояти ворогу, який не спить, не втомлюється і може адаптуватися за долі секунди.

Таблиця 1

Порівняльна матриця використання ШІ правоохоронцями у трьох контекстах

Критерій	**1) Класична злочинність**	**2) Кіберзлочинність без ШІ**	**3) Кіберзлочинність з використанням ШІ**
Об'єкт протидії	Людина/група; матеріальні сліди	Людина/група в мережі; цифрові сліди	Людина + адаптивні алгоритми; синтетичні сліди
Роль ШІ у правоохоронця	Допоміжна криміналістика	Аналітика/пріоритизація інцидентів	«ШІ-проти-ШІ»: контргенерація, детекція синтетики
Ключові компетентності	Аналітичне мислення, комунікація, етика доказів	Цифрова грамотність, когнітивна гнучкість	Толерантність до невизначеності, стратегічність, критична довіра до ШІ
Провідні ризики	Вигорання, вторинна травма	Інформаційне перевантаження, ізоляція	Хронічна «гонка озброєнь», фрагментація уваги
Типові помилки	Переоцінка «об'єктивності» відеоаналітики	Тунельне мислення на технічних деталях	Автоматизаційна упередженість / алгоритмічна відраза
Оцінка ефективності	Час до події/розкриття; якість доказів	MTTR інцидентів; точність атрибуції	Детекція синтетики; зменшення шкоди від шахрайств з використанням ШІ

Постійна необхідність моніторингу та реагування на динамічні загрози, які створює ворожий ШІ, може призвести до емоційного та професійного вигорання. Правоохоронець може відчувати себе відстаючим, незважаючи на всі зусилля. Окрім того важливе значення має й «Ефект невидимого ворога», бо психологічно складно боротися з ворогом, який не має фізичного втілення. Це почуття невизначеності та відсутність прямої конфронтації можуть вплинути на мотивацію та відчуття значущості.

У цьому сценарії ШІ стає для правоохоронця партнером і зброєю одночасно. Це створює психологічну дилему щодо довіри. Йдеться про те наскільки правоохоронець готовий довіряти рекомендаціям свого ШІ? Чи може він сліпо покладатися на нього в критичній ситуації? Якщо ШІ дає збій, це може підірвати довіру не лише до технології, а й до всієї системи. Правоохоронець також може стати надмірно залежним від аналізу, який надає ШІ, і втратити здатність до інтуїтивного, критичного мислення, яке є ключовим для розслідування. Юридична психологія підкреслює, що саме людська здатність до аналізу контексту та невербальних сигналів є унікальною і не може бути повністю замінена машиною. При цьому ключове психологічне завдання – не передати відповідальність ШІ, а навчитися ефективно працювати з ним. Роль правоохоронця змінюється з безпосереднього виконавця

на стратегічного супервайзера та верифікатора. Його психологічна стійкість та етична позиція стають вирішальними.

Таким чином, у сценарії «ШІ проти ШІ» юридична психологія стає не просто допоміжною, а фундаментальною наукою, яка допомагає зрозуміти та підготувати людину до нової ери правоохоронної діяльності. Це винятково важливо, оскільки використовуючи аналогію з військовою історією, можна стверджувати, що в боротьбі «ШІ проти ШІ» у кримінологічному аспекті наразі переважає сторона нападу. Це пов'язано з кількома ключовими факторами. Зокрема злочинні угруповання, що використовують ШІ, не обтяжені бюрократією та законодавчими обмеженнями. Вони можуть швидко створювати та розгортати нові адаптивні атаки, які миттєво масштабуються по всьому світу. ШІ дозволяє автоматизувати пошук вразливостей і генерувати унікальний шкідливий код, що ускладнює його виявлення традиційними засобами.

Окрім того на сьогодні має місце така асиметрична перевага, коли створення одного ефективного ШІ-інструменту для атаки вимагає менше ресурсів, ніж розробка всеохоплюючої системи оборони. Злочинцям достатньо знайти одну слабку ланку, тоді як правоохоронні органи повинні захищати всі можливі вектори атаки. Діє також і «Ефект чорного ринку коли технології ШІ, що використовуються для злочинних цілей, швидко поширюються. Це дозволяє навіть менш кваліфікованим злочинцям використовувати складні інструменти. Однак, як і у військовій історії, домінування нападу не є вічним. Існує кілька факторів, які в перспективі можуть змістити баланс на користь оборони. Правоохоронні органи, корпорації кібербезпеки та наукові спільноти можуть об'єднати зусилля, створюючи «колективний інтелект» для протидії загрозам. Обмін даними та спільна розробка захисних ШІ-систем може значно підвищити їх ефективність.

На даний момент, можна з упевненістю сказати, що хоч сторона нападу і перевершує сторону оборони, що пояснюється їхньою гнучкістю, асиметричною перевагою та відсутністю правових обмежень. Однак у довгостроковій перспективі, за умови координації зусиль, значних інвестицій та розвитку адаптивних захисних технологій, баланс може зміститися. Боротьба «ШІ проти ШІ» – це постійна еволюційна гонка, де кожна зі сторін постійно навчається та адаптується до стратегій іншої.

Інтеграція штучного інтелекту у злочинну діяльність створює нові виклики для правової системи, психології та кібербезпеки. Якщо раніше використання технологій у кримінальній сфері обмежувалося традиційними засобами автоматизації, то нині алгоритми машинного навчання, генеративні нейронні мережі та інші інструменти ШІ відкрили можливості для нових форм злочинів, які відрізняються високою адаптивністю, анонімністю та психологічним впливом на жертв.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що сучасний «спектр» злочинності зазнає якісної трансформації внаслідок інтеграції штучного інтелекту до соціально-правових практик. Якщо класичні злочини характеризувалися безпосереднім міжособистісним контактом та матеріальними слідами, а кіберзлочини без ШІ – віртуалізацією середовища та інформаційною анонімністю, то поява ШІ-опосередкованих правопорушень формує нову реальність: гібридну суб'єктність та алгоритмізовану злочинність, що

змінюють саму природу криміногенного середовища. Відтак в юридичній психології слід враховувати тривимірність сучасного спектру злочинності – за параметрами автономності технологій, ступеня людської участі та рівня психологічного впливу, а також нові типи суб'єктності, зокрема «людина+ШІ» як кримінальний агент, що поєднує раціональність та алгоритмічну адаптивність. Це створює нові психологічні виклики для правоохоронців: необхідність критичної довіри до алгоритмів, здатність працювати в умовах високої невизначеності, ризик «цифрової параної» та професійного вигорання.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати у розробці інтегративних моделей суб'єктності у форматі «human-in/over-the-loop», аналіз психологічних механізмів прийняття рішень у взаємодії з алгоритмами, напрями: створення та апробація психодіагностичних інструментів для вивчення алгоритмічної довіри, цифрової тривожності, схильності до маніпулятивних впливів ШІ, побудові сценарних прогнозів еволюції злочинності у координатах BANI-контексту (нестабільність, невизначеність, багатозначність, нестійкість), формуванні програм психопрофілактики кіберзлочинності, розвиток компетенцій правоохоронців і юристів у сфері роботи з ШІ, створення систем колективного штучного інтелекту для виявлення й нейтралізації загроз.

У підсумку, юридична психологія має трансформуватися від аналізу «людини-злочинця» в умовах класичної злочинності до системного дослідження ко-еволюції людини й алгоритму у сфері протиправних дій. Саме створення науково обґрунтованої концепції еволюції «спектру» злочинності може стати підґрунтям для нової генерації профілактичних, правових і психотерапевтичних стратегій у світі, де природний і штучний інтелект взаємодіють у спільному просторі.

Література

1. Асірян С. Р. Кроки країн ЄС у напряму захисту конституційних прав громадян в епоху штучного інтелекту // *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2023. Вип. 76(2). С. 285–290.

2. Барановський О. В. Історико-правовий аналіз діяльності міліції України у сфері протидії кіберзлочинності (1991–2015 рр.) // *Держава та регіони*. Серія : Право. 2019. № 1. С. 4–10.

3. Бєлова М. В., Бєлов Д. М., Рущак І. В. Штучний інтелект у досудовому розслідуванні кримінальних справ: окремі питання міжнародної практики // Аналітично-порівняльне правознавство / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, С. Б. Булеца та ін. – Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2025. № 1. С. 818–824.

4. Бєлова М. В., Бєлов Д. М. Імплементація штучного інтелекту в досудове розслідування кримінальних справ: міжнародний досвід // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 448–453.

5. Бугера О. І. Використання штучного інтелекту для запобігання злочинності // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : *Юридичні науки*. 2021. Т. 32(71), № 6. С. 82–86.

6. Варава І. Інновації у професійній діяльності юристів: використання потужностей штучного інтелекту // Інформація і право. 2020. № 1. С. 47–54.

7. Великанова М. М. Штучний інтелект: правові проблеми та ризики // *Вісник* Національної академії правових наук України. 2020. Т. 27, № 4. С. 220–238.

8. Владленова І. В., Кальницький Е. А. Кіберзлочинність як виклик інформаційному суспільству // Гілея: науковий вісник. 2013. № 77. С. 142–146.

9. Гетманцев О., Алєксєєва А. Правові та організаційні засади використання штучного інтелекту у цивільному судочинстві // Ehrlich's journal. 2024. Т. 8. С. 32–37.

10. Гришко В. І., Вознюк С. С. Проблемні аспекти впровадження штучного інтелекту у сфері юриспруденції // Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 29–34.

11. Гуцалюк М. В. Кіберзагрози під час гібридної війни та протидія організованій кіберзлочинності // Інформація і право. 2025. № 1. С. 123–131.

12. Гуцалюк М. В. Новітні тенденції кіберзлочинності // Інформація і право. 2021. № 1. С. 79–89.

13. Кармаза О. О. Принципи штучного інтелекту в правосудді України // *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 18–24.

14. Каткова Т. Г. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти // *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 46–55.

15. Ковальчук О. Я. Правові рамки застосування штучного інтелекту в судовій системі // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : *Юридичні науки*. 2024. № 5. С. 21–27.

16. Кривицький Ю. В. Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи // *Науковий* вісник Національної академії внутрішніх справ. 2021. № 2. С. 90–101.

17. Миколаєць В. А. Стан правової регламентації застосування технологій штучного інтелекту // Ірпінський юридичний часопис. 2022. Вип. 1. – С. 42–51.

18. Муравська Ю., Метельський І., Романів Р. Перспективи використання технологій штучного інтелекту у юриспруденції та правоохоронній діяльності // Актуальні проблеми правознавства. 2024. № 2. С. 90–97.

19. Похиленко І. С. Штучний інтелект у судовому процесі : виклики для права на справедливий суд // Права людини та публічне врядування : матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 198–202.

20. Радутний О. Е. Відповідальність юридичної особи у кримінальному праві у розрізі правосуб'єктності штучного інтелекту // Інформація і право. 2024. № 2. С. 138–150.

21. Самойленко О., Цехан Д. Транснаціональні кіберзлочини : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти [Електронне видання] / О. Самойленко, Д. Цехан ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2024. 136 с.

22. Стратонов В. М., Дзюрбель А. Д. Використання штучного інтелекту та інформаційних можливостей у створенні профіля злочинця // *Науковий* вісник Херсонського державного університету. Серія : *Юридичні науки*. 2024. Вип. 5. С. 21–26.

23. Цьомра В. Ю., Корильчук С. Т., Оленюк Д. О. Розвиток штучного інтелекту в сучасній юриспруденції // Scientific notes of Lviv University of Business and Law. 2023. Вип. 38. С. 100–108.

24. Aliane N. Role of AI, e-governance and cyberbullying coping // International Journal of Cyber Criminology. 2024. Vol. 18, No. 1. P. 122–138. Режим доступу: https://cybercrimejournal.com/menuscript/index.php/cybercrimejournal/article/download/364/115 (дата звернення: 12.09.2025).

25. Cybercrime and Artificial Intelligence [Електронний ресурс] // ResearchGate. 2025. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/383532701_CYBERCRIME_AND_ARTIFICIAL_INTELLIGENCE (дата звернення: 12.09.2025).

26. Mohamed E., Ahmed S., Zhang Y. Artificial intelligence and machine learning in cybersecurity // Knowledge and Information Systems. 2025. Vol. 67, No. 2. P. 455–482. DOI: 10.1007/s10115-025-02429-y.

27. Schmitt C., Flechais I. Digital deception: generative artificial intelligence in social engineering and phishing [Електронний ресурс] // arXiv. 2023. Режим доступу: https://arxiv.org/abs/2310.13715 (дата звернення: 12.09.2025).

Анотація

Батраченко Т. С., Батраченко І. Г., Єфімова І. В. **Еволюція «спектру» злочинності в епохи природного та штучного інтелекту.** – Стаття.

У статті розглядається феномен трансформації сучасної злочинності під впливом цифровізації та зростання ролі штучного інтелекту. Автори аналізують еволюцію поняття «спектр злочинності», акцентуючи увагу на переході від традиційних форм правопорушень до кіберзлочинів, що використовують інструменти штучного інтелекту та алгоритмічні системи. Зазначається, що цифрове середовище не лише розширює можливості правопорушників, а й радикально змінює психологічні механізми впливу на особу: від прямого фізичного тиску до маніпуляцій інформаційними потоками, алгоритмами та персональними даними. У роботі підкреслюється міжнародний характер нових викликів, що зумовлений глобалізацією інформаційного простору, швидким поширенням цифрових технологій та транснаціональною природою кіберзлочинності, яка не визнає державних кордонів, що

істотно ускладнює її виявлення, розслідування та притягнення винних до відповідальності й, у свою чергу, вимагає від держав поглибленої співпраці, координації зусиль на міждержавному рівні, розроблення спільних стандартів безпеки та ефективного функціонування міжнародних механізмів протидії. Особливу увагу приділено психологічним аспектам: формуванню довіри до цифрових технологій, ризикам розвитку цифрової тривожності, можливості втрати критичного мислення у віртуальному просторі. Автори виокремлюють низку прогалин у сучасних дослідженнях: відсутність цілісної таксономії «цифрових» і «алгоритмічних» злочинів, недопрацьовані методики психодіагностики віктимності, недостатню інтеграцію між правовою та психологічною науками. Запропоновано розвивати комплексні міждисциплінарні підходи, що поєднують правові інструменти з психологічними індикаторами у виявленні та запобіганні злочинам. Робиться висновок, що протидія новим формам злочинності потребує не лише удосконалення правового регулювання, а й інвестицій у наукові дослідження, створення адаптивних систем захисту на основі ШІ та підготовки фахівців, здатних поєднувати юридичні та психологічні знання. Представлений аналіз може бути корисним для науковців, правників, фахівців із кібербезпеки та усіх, хто цікавиться проблематикою безпеки у цифрову добу.

Ключові слова: спектр злочинності, кіберзлочинність, штучний інтелект, психологічна безпека, правове регулювання.

Summary

Batarchenko T. S., Batarchenko I. H., Yefimova I. V. **Evolution of the «spectrum of crime» in the era of natural and artificial intelligence.** – Article.

The article examines the phenomenon of the transformation of contemporary crime under the influence of digitalization and the growing role of artificial intelligence. The authors analyze the evolution of the concept of the "spectrum of crime," emphasizing the transition from traditional forms of offenses to cybercrimes that employ artificial intelligence tools and algorithmic systems. It is noted that the digital environment not only expands the capabilities of offenders but also radically alters the psychological mechanisms of influence on individuals: from direct physical pressure to manipulation through information flows, algorithms, and personal data.

The study highlights the international nature of emerging challenges, shaped by the globalization of the information space, the rapid spread of digital technologies, and the transnational character of cybercrime, which recognizes no state borders. This significantly complicates detection, investigation, and prosecution, while simultaneously demanding deeper cooperation among states, coordination of efforts at the interstate level, the development of joint security standards, and the effective functioning of international counteraction mechanisms.

Special attention is paid to psychological aspects: the formation of trust in digital technologies, the risks of developing digital anxiety, and the potential loss of critical thinking in virtual environments. The authors identify several gaps in current research: the absence of a comprehensive taxonomy of "digital" and "algorithmic" crimes, underdeveloped methods of psychodiagnostics of victimization, and insufficient integration between legal and psychological sciences.

The article proposes advancing complex interdisciplinary approaches that combine legal instruments with psychological indicators in the detection and prevention of crime. It concludes that combating new forms of criminality requires not only the improvement of legal regulation but also investment in scientific research, the creation of adaptive AI-based protection systems, and the training of specialists capable of integrating legal and psychological knowledge. The analysis presented may be of value to scholars, legal practitioners, cybersecurity experts, and all those interested in security issues in the digital age.

Key words: crime spectrum, cybercrime, artificial intelligence, psychological security, legal regulation.

Дата надходження статті: 24.09.2025
Дата прийняття статті: 22.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 343.1:342.7:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.4

Д. А. Біленець, П. В. Шевчук

ПРОБЛЕМИ КОЛІЗІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ПРОЦЕДУР ІЗ ПРАВОМ НА ПРИВАТНІСТЬ І ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Вступ. Активне впровадження цифрових технологій у криміналістику докорінно трансформує процес збирання, обробки та використання доказової інформації. Разом із цим зростає ризик порушення права людини на приватність, яке є фундаментальною конституційною гарантією. Використання біометричних і генетичних даних, цифрових слідів, інформації з мобільних пристроїв та хмарних сервісів створює складний баланс між інтересами правосуддя та необхідністю захисту персональних даних. Колізії між нормами кримінального процесу, конституційними гарантіями і міжнародними стандартами дедалі частіше виявляються у практиці органів досудового розслідування.

Проблематика правомірності втручання у приватне життя набуває особливої актуальності у зв'язку з цифровізацією слідчої діяльності, коли технічні можливості значно випереджають рівень нормативного регулювання. У сучасній правозастосовній практиці фіксуються випадки надмірного збору інформації, відсутності належних процесуальних гарантій, порушення принципу пропорційності та невизначеності меж допустимого використання персональних даних під час кримінального провадження. Ці тенденції посилюють потребу у виробленні єдиного підходу до гармонізації криміналістичних процедур із конституційним правом на приватність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання співвідношення криміналістичних процедур і права на приватність знайшли відображення у працях українських дослідників, зокрема Гиляки О., Степанюка Р., Макарової О., Ратнової А. Науковці звертають увагу на проблеми нормативної невизначеності під час застосування технічних засобів фіксації, використання біометричних і цифрових даних, збирання доказів із соціальних мереж та електронних комунікацій. У працях Гаделії В. та Тимощука С. наголошується на колізіях між положеннями Конституції України і Кримінального процесуального кодексу, що створює ризики безпідставного втручання у приватну сферу особи.

У науковій літературі відсутнє системне дослідження комплексного характеру колізій між криміналістичними процедурами, цифровими технологіями та правом на приватність у контексті процесуальних гарантій. Ця прогалина зумовлює потребу у новому теоретико-прикладному осмисленні проблеми, орієнтованому на узгодження норм права з технологічними реаліями XXI століття.

Метою статті є визначення сутності та причин колізій між криміналістичними процедурами і правом на приватність, аналіз чинних нормативно-правових механізмів захисту персональних даних у кримінальному провадженні та формулювання пропозицій щодо удосконалення правового регулювання у цій сфері.

© Д. А. Біленець, П. В. Шевчук, 2025

Наукова новизна статті полягає у спробі системного узагальнення видів і причин колізій між криміналістичними процедурами та правом на приватність, а також у визначенні напрямів нормативного узгодження між положеннями Конституції України, Кримінального процесуального кодексу та міжнародних актів.

Виклад основного матеріалу. Право на приватність належить до кола фундаментальних природних прав людини і становить основу захисту особистої сфери від свавільного втручання держави. Конституція України закріплює, що права та свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та невтручання в особисте і сімейне життя, включно із захистом персональних даних [9].

З позиції розвитку національної правової системи ключовим спеціальним актом є Закон України «Про захист персональних даних», який встановлює правила обробки, передачі та зберігання даних [15]. Кримінальний процесуальний кодекс України визначає процедури доступу до речей і документів, тимчасового вилучення та арешту майна, проведення обшуку й негласних слідчих дій [11]. Нормативна база створює формальні рамки допустимого втручання органів досудового розслідування у приватну сферу людини.

На міжнародному рівні базовим орієнтиром залишається стаття 8 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує повагу до приватного та сімейного життя [6]. Важливу роль відіграє практика Європейського суду з прав людини: у справі Klassand Others v. Germany (1978) Суд наголосив, що таємне спостереження допустиме лише за умов ефективного демократичного контролю [2], а у справі Big Brother Watchand Others v. United Kingdom (2021) дійшов висновку, що масове перехоплення даних без достатніх процесуальних гарантій порушує статтю 8 Конвенції [1].

). Ці рішення задають стандарти пропорційності та необхідності, яким мають відповідати національні правові механізми.

Важливим є дотримання принципу цільового збору персональних даних. Ряд авторів підкреслили, персональні дані, зібрані для різних цілей, не повинні об'єднуватися, крім випадків, коли зазначені цілі є сумісними, а склад персональних даних, необхідний для досягнення обох цілей, збігається [3, с. 37]. Цей підхід повністю узгоджується з вимогами статті Загального регламенту ЄС про захист даних [7].

У контексті безпекових викликів, зокрема під час воєнного стану, гарантії приватності залишаються актуальними. В науковій літературі зазначається, що право особи на приватне життя, включно з конфіденційністю спілкування, гарантовано як на рівні національного законодавства, так і міжнародних актів, ратифікованих Україною [14, с.333]. Це підкреслює, що навіть за умов воєнних загроз держава не може повністю нівелювати гарантії приватності.

Проблеми ще більше ускладнює впровадження сучасних технологій обробки даних. Гиляка О. слушно зауважував, що оцінка загроз недоторканості приватного життя стає складнішою у зв'язку з розвитком алгоритмів штучного інтелекту та машинного навчання, адже навіть обмежений обсяг персональних даних зда-

тен розкривати іншу інформацію про особу, поширення якої вона не передбачала [5, с. 25]. Це свідчить про необхідність постійного оновлення нормативної бази для врахування нових технологічних ризиків.

Право на приватність у правовій державі вимагає не лише конституційного та законодавчого закріплення, а й створення ефективного механізму пропорційності втручання та судового контролю за доступом до персональних даних. Це стає особливо важливим у світлі цифровізації криміналістики та глобалізації потоків даних, коли традиційні підходи до регулювання потребують переосмислення.

Сучасна криміналістика активно використовує інструменти, які безпосередньо зачіпають приватну сферу людини. Вони забезпечують ефективність доказової діяльності, проте водночас створюють ризики надмірного та непропорційного втручання у приватне життя. Проблема полягає у пошуку балансу між публічним інтересом у розкритті злочинів і захистом фундаментальних прав людини.

Особливе місце серед таких процедур посідає збирання та використання біометричних і генетичних даних. ДНК-профілі, відбитки пальців, технології розпізнавання облич дають змогу швидко та надійно ідентифікувати осіб, причетних до тяжких злочинів. Проте втручання в біологічну сферу особи потребує суворих процесуальних гарантій. Степанюк вказував, що корисним для України може стати досвід Німеччини та Нідерландів, де масове ДНК-тестування на стадії досудового розслідування здійснюється лише за попереднім дозволом слідчого судді, із залученням осіб за їхньою письмовою згодою, а отримані біологічні зразки підлягають знищенню після одержання профілю та завершення розслідування [18, с. 246]. Такий підхід забезпечує дотримання принципу пропорційності втручання, зменшуючи ризик порушення приватності.

Цифрові криміналістичні процедури, такі як доступ до мобільних пристроїв, хмарних сховищ, електронної пошти та месенджерів, суттєво розширили можливості слідчих органів. Проте вилучення та обробка великих обсягів даних нерідко призводять до збирання інформації, що не має значення для конкретного провадження. Ратнова А. зазначала, що уряди країн визнають необхідність боротьби з кіберзлочинністю у глобальному масштабі, створюють спеціалізовані підрозділи та розвивають цифрову криміналістику, проте ефективне протидіяння кіберзлочинності потребує глибокого розуміння масштабів та впливу злочинності у кіберпросторі [17, с. 165]. Це свідчить, що технологічний прогрес вимагає оновлення як правових, так і методологічних підходів до захисту приватності.

Використання технічних засобів спостереження – відеокамер, GPS-трекінгу, прослуховування комунікацій – підсилює доказову базу, але створює ризик перетворення таких інструментів на засіб необмеженого контролю. Кримінальний процесуальний кодекс України регламентує їхнє застосування під час тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення, арешту майна, домашнього арешту з використанням електронних засобів контролю та затримання особи без ухвали слідчого судді [11].

Поляк Ю. підкреслював, що технічні засоби доцільно застосовувати лише у випадках, коли цього вимагають конкретні процесуальні завдання, і лише під контролем суду [13, с. 124].

Традиційні слідчі дії також залишаються чутливими з точки зору захисту приватності. Коваленко зауважував, що під час проведення огляду дозволяється «оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження», а під час обшуку – «оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження» [8, с. 286]. У практиці це положення іноді тлумачать надто широко, що призводить до втручання у приватну сферу осіб, не причетних до кримінального провадження.

На думку Макарової, забезпечення процесуальних прав учасників кримінального провадження передбачає не лише формальні норми, а й застосування науково обґрунтованих методів і стандартів, які гарантують законність і об'єктивність проведення слідчих дій, зокрема допитів, обшуків, оглядів місця події, а також належне використання технічних засобів фіксації доказової інформації [12, с. 257]. Дотримання цих стандартів є критично важливим для забезпечення допустимості доказів і захисту прав людини.

Впровадження цифрових технологій змінює саму природу доказового процесу. Крижановський А. слушно зауважив, що інформаційні технології та існуючий обіг цифрових даних здатні усунути суб'єктивний характер сприйняття інформації при доведенні обставин скоєння злочину [10, с. 828]. Проте залучення таких інноваційних засобів, як OSINT-докази із соціальних мереж, створює потребу у визначенні чітких процесуальних правил їхньої фіксації та оцінки. Радейко Р. зазначав, що дослідження фіксації OSINT-доказів на основі конкретних судових прецедентів дає змогу забезпечити гармонійне співіснування традиційних правових інститутів із технологічними рішеннями [16, с. 107].

Криміналістичні процедури, що зачіпають приватність, потребують комплексного підходу, який поєднує сучасні технологічні можливості та суворі правові гарантії. Забезпечення пропорційності втручання, мінімізації збору надлишкових даних і підвищення рівня судового контролю має стати ключовим напрямом удосконалення доказової діяльності у правовій державі.

Сучасна доказова діяльність у кримінальному процесі дедалі частіше стикається з конфліктом між потребами ефективного збирання доказів і гарантіями права на приватність. Проблема полягає не лише у наявності нових технологій, а й у неузгодженості законодавчих норм та практики їхнього застосування, що створює ризики порушення прав людини.

Однією з ключових колізій є розбіжності між нормами Конституції України та Кримінального процесуального кодексу. Тимощук вважав, що межі можливого застосування норми статті 31 Конституції України у контексті санкціонованого втручання у приватне спілкування значно ширші, ніж аналогічні приписи КПК, що створює передумови для безпідставного втручання у приватність особи [19, с. 192]. Така колізія свідчить про необхідність гармонізації конституційних положень та процесуального законодавства для уникнення правової невизначеності.

Не менш серйозною є проблема фактичного доступу до персональних даних у ході кримінального провадження. Гаделія В. підкреслював, що отримання доступу слідчими органами часто здійснюється через звичайний запит слідчого чи оперативного співробітника без дотримання обов'язкових умов, не кажучи

вже про отримання доступу через ухвалу слідчого судді [4, с. 516]. Це свідчить про розрив між нормами закону та їх практичною реалізацією, що може призвести до порушення гарантій захисту приватності.

Колізії між криміналістичними процедурами та правом на приватність мають комплексний характер і зумовлені як нормативними прогалинами, так і недосконалістю практики. Технологічний прогрес загострює ці суперечності, підвищуючи ризики порушення принципу пропорційності втручання. Вирішення цих проблем вимагає гармонізації законодавства, посилення судового контролю та запровадження чітких гарантій захисту приватності у процесі кримінального провадження.

Висновки. Захист приватності у кримінальному провадженні є фундаментальною гарантією правової держави та одним із ключових елементів довіри суспільства до системи правосуддя. Наявні колізії між конституційними нормами, положеннями КПК та фактичною практикою свідчать про необхідність їхнього узгодження. Лише за умови чіткого законодавчого врегулювання й реального судового контролю можливо досягти балансу між ефективністю криміналістичних процедур і дотриманням прав людини.

Гармонійне поєднання сучасних технологічних можливостей із принципами прав людини стане основою для справедливого та ефективного правосуддя. Розвиток криміналістики має відбуватися з урахуванням потреб суспільства та вимог верховенства права, що сприятиме не лише результативності доказової діяльності, а й підвищенню довіри громадян до державних інституцій у цифрову добу.

Література

1. Big Brother Watch and Others vs. The United Kingdom (Applications Nos. 58170/13, 62322/14 and 24960/15). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210077

2. CASE OF KLASS AND OTHERS v. GERMANY URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510

3. Бем М., Городиський І., Саттон Г., Родіоненко О. Захист персональних даних: правове регулювання та практичні аспекти. Київ: К.І.С., 2015, 220 с. URL: https://rm.coe.int/168059920c

4. Гаделія В. Р. Конституційно-правове забезпечення права на приватність при розслідуванні кримінальних правопорушень. Альманах права, 2024, вип. 15: 515–520, URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001525946

5. Гиляка О. С. Право на приватність та захист персональних даних в умовах цифровізації. *Вісник* НАПрН України, 2023, 30 (1): 15–30. URL: https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-1-2023-r/pravo-na-privatnist-ta-zakhist-personalnikh-danikh-v-umovakh-tsifrovizatsiyi

6. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

7. Загальний регламент про захист даних (GDPR), URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj

8. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024, URL: https://alerta.kiev.ua/img/cms/PDF/Kovalenko_mono_Zmist.pdf?srsltid=AfmBOooFFkUmnmZ0ymFf-vsEI0btoRj5IEgkjVsXaJGnK8zP-L3GEsKF

9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

10. Крижановський А. С. Місце та роль інформаційних технологій у криміналістиці. Аналітично-порівняльне правознавство, 2024, 6: 824–829, URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/139.pdf

11. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

12. Макарова О. П. Забезпечення процесуальних прав учасників кримінального провадження на етапі досудового розслідування: теоретико-правовий і криміналістичні аспекти. *Вісник* Кримінологічної асоціації України, 2025, 35(2): 254–262, с. 257, DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.19

13. Поляк Ю. П. Застосування технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та використання його результатів під час досудового розслідування. Дисертація. Львів: ЛДУВС, 2022, 230 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4812

14. Привиденцев О., Артюх В., Бадов С. Втручання у приватне спілкування в рамках кримінального провадження: новели законодавства, пов'язані із введенням воєнного стану. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2025, 3.88: 329–334, URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330836

15. Про захист персональних даних: Закон України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

16. Радейко Р. І. Теоретико-правові засади фіксації OSINT-доказів із соціальних мереж: процесуальні вимоги та методологічні підходи (на прикладі справи № 990/232/24). Scientific notes of Lviv University of Business and Law, 2025, 45: 110–116. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/1657/1436/

17. Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Львів: ЛДУВС, 2021. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3747/1/ratnova_d.pdf

18. Степанюк Р. Л. Напрями вдосконалення правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні в контексті інтеграції до ЄС. *Вісник* Харківського національного університету внутрішніх справ, 2022, № 2(97): 234–249, с. 246, DOI: https://doi.org/10.32631/v.2022.2.21

19. Тимощук С. О. Забезпечення права на приватність у кримінальному провадженні: теоретичний і прикладний аспекти. Київ: Юридична думка, 2024, с. 192–193.

Анотація

Біленець Д. А., Шевчук П. В. **Проблеми колізії криміналістичних процедур із правом на приватність і захист персональних даних.** – Стаття.

У статті здійснено комплексне дослідження проблем колізії між криміналістичними процедурами та правом на приватність у контексті забезпечення захисту персональних даних особи. Підкреслюється, що активна цифровізація слідчої діяльності, впровадження штучного інтелекту, біометричних технологій, систем відеоспостереження, OSINT-підходів та електронного документообігу докорінно змінюють природу доказового процесу в Україні.

Розкрито конституційно-правову природу права на приватність як фундаментальної гарантії, що визначає межі державного контролю над громадянином. Проаналізовано положення Конституції України, Кримінального процесуального кодексу, Закону України «Про захист персональних даних», а також міжнародно-правові акти, зокрема статтю 8 Європейської конвенції з прав людини та Загальний регламент ЄС про захист даних (GDPR).

У статті доведено, що чинне українське законодавство не забезпечує належного балансу між інтересами правосуддя та правом особи на недоторканність приватного життя. Виявлено основні колізії між конституційними нормами, процесуальними положеннями КПК та практикою їх застосування під час слідчих і негласних слідчих дій. Особливу увагу приділено проблемам безконтрольного доступу до персональних даних, надмірного збору цифрової інформації, неврегульованості порядку використання біометричних і генетичних матеріалів. Зазначено, що навіть у воєнних умовах держава не звільняється від обов'язку гарантувати мінімальні стандарти приватності та пропорційності втручання.

Обґрунтовано необхідність уніфікації підходів до застосування технічних засобів контролю, запровадження судового дозволу на доступ до цифрових даних, знищення надлишкових біологічних зразків після завершення розслідування, а також посилення інституційної відповідальності за неправомірне використання персональної інформації. Запропоновано концепцію гармонізації криміналістичних процедур із міжнародними стандартами захисту приватності через інтеграцію принципів пропорційності, законності, технологічної нейтральності та підзвітності органів досудового розслідування.

У роботі підкреслено, що забезпечення реального балансу між безпековими потребами держави та особистими правами громадян є визначальною умовою зміцнення правової держави і довіри суспільства до системи правосуддя у цифрову добу.

Ключові слова: криміналістика, персональні дані, криміналістичні процедури, цифрові технології, біометрична інформація, судовий контроль, захист прав людини, OSINT.

Summary

Bilenets D. A., Shevchuk P. V. **Problems of the collision of forensic procedures with the right to privacy and protection of personal data.** – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the conflicts between forensic procedures and the right to privacy in the context of ensuring the protection of personal data. It emphasizes that the active digitalization of investigative activities, the introduction of artificial intelligence, biometric technologies, video surveillance systems, OSINT methodologies, and electronic document management have fundamentally transformed the nature of the evidentiary process in Ukraine.

The paper reveals the constitutional and legal nature of the right to privacy as a fundamental guarantee defining the limits of state control over the individual. It analyzes the provisions of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code, the Law of Ukraine "On Personal Data Protection," as well as key international legal instruments, including Article 8 of the European Convention on Human Rights and the EU General Data Protection Regulation (GDPR).

The study demonstrates that current Ukrainian legislation does not provide an adequate balance between the interests of justice and the individual's right to the inviolability of private life. The author identifies the main conflicts between constitutional norms, procedural provisions of the Criminal Procedure Code, and their practical implementation during investigative and covert investigative actions. Special attention is paid to the problems of uncontrolled access to personal data, excessive collection of digital information, and the lack of clear regulation for the use of biometric and genetic materials. It is noted that even under martial law, the state remains bound by its obligation to guarantee minimum standards of privacy and proportionality of interference.

The article substantiates the necessity of unifying approaches to the use of technical means of surveillance, introducing mandatory judicial authorization for access to digital data, ensuring the destruction of excessive biological samples after the completion of an investigation, and strengthening institutional responsibility for the unlawful use of personal information. The author proposes a conceptual model for harmonizing forensic procedures with international privacy protection standards through the integration of the principles of proportionality, legality, technological neutrality, and accountability of pre-trial investigation bodies.

The research concludes that maintaining a real balance between the state's security needs and individual rights is a key precondition for consolidating the rule of law and strengthening public trust in the justice system in the digital age.

Key words: forensics, personal data, forensic procedures, digital technologies, biometric information, judicial control, human rights protection, OSINT, GDPR, proportionality.

Дата надходження статті: 19.09.2025
Дата прийняття статті: 14.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 34(4-6ЄС)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.5

М. І. Боднарук

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДОНОРА КРОВІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Постановка проблеми. Донорство крові є невід'ємним компонентом охорони здоров'я. Воно сприяє порятунку мільйонів життів щороку як у звичайних, так і в екстрених ситуаціях, дозволяє проводити дедалі складніші медичні та хірургічні втручання, значно покращує тривалість та якість життя пацієнтів з різноманітними гострими та хронічними захворюваннями. Національні потреби в крові частково визначаються можливостями системи охорони здоров'я країни та охопленням нею населення. У країнах з розвиненими системами охорони здоров'я попит на кров продовжує зростати для підтримки дедалі складніших медичних та хірургічних процедур, лікування травм та захворювань крові.

Служби переливання крові стикаються з подвійним завданням: забезпеченням як достатнього постачання, так і якості та безпеки крові, а також її продуктів для пацієнтів, чиє життя або благополуччя залежить від переливання крові. Запаси крові необхідно постійно поповнювати, оскільки цільна кров та її компоненти мають обмежений термін придатності.

Існуюча необхідність у поновлені запасів крові очевидно, що зумовлює постійну потребу у залученні донорів. Критерії, вимоги до останніх, їхні права, обов'язки закріплені як на міжнародному так і на національному рівнях. Проаналізуємо їх основні аспекти.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу правового статусу донора крові за законодавством України та законодавством зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. На сайті Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі ВООЗ) зазначено, що донорами крові можуть бути особи віком від 18 до 65 років, проте у деяких країнах національне законодавство дозволяє донорство осіб віком 16–17 років за умови відповідності необхідним фізичним та гематологічним критеріям, а верхня вікова межа може становити 60 років. Щодо ваги то, вона має бути щонайменше 50 кг. (в окремих випадках 45 кг., щоб здати 350 мл. ± 10% крові) [1].

Якщо виходити із Рекомендації Ради від 29 червня 1998 року щодо придатності донорів крові та плазми та скринінгу донорської крові в Європейському Співтоваристві від 21.07.1998 року, то критерії прийняття донорів повинні бути чітко вказані в кожному центрі донорства та пояснені донорам. Держави-члени повинні гарантувати, що донорство не матиме негативного впливу на здоров'я майбутнього реципієнта або донора, а придатність потенційного донора має визначатися на кожному сеансі донорства [2].

© М. І. Боднарук, 2025

Правовий статус донора в Україні регулюється Законом України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30.09.2020 року № 931-IX (далі Закон), а до 2020 року – Законом України «Про донорство крові та її компонентів» від 23.06.1995 року № 239/95-ВР.

У статті 14 Закону зазначено, що: «донором крові та/або компонентів крові може бути будь-який дієздатний громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, яка має посвідку на постійне проживання на території України» [3]. Порядок медичного обстеження донорів крові та компонентів крові затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01 серпня 2005 року № 385 (у редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 08 лютого 2021 року № 207) [4].

Загалом донором крові може бути будь-яка особа, яка бажає здати кров, віком від 18 років. Що стосується максимально допустимого віку донора, то така межа на законодавчому рівні відсутня, проте виходячи з практики – прийнятний віковий ценз становить 60-65 років. Щодо маси тіла донора, то як національна, так і міжнародна медична практика, виходять з того, що вона не може бути меншою 50 кілограмів. В окремих випадках має місце встановлення дещо вищої межі – 60 кілограмів.

Також національна медична практика виходить з того, що: 1) за один раз дозволяється взяти 450 мл. крові, а плазми 600 мл.; 2) плазму можна здавати до 6-12 раз на рік з інтервалами не менше 2 тижнів, а цільну кров – не більше 3-5 разів на рік; 3) чоловіки можуть здавати кров не більше 5 разів на рік, жінки – не більше 4 разів на рік. 4) перерив між донаціями крові має бути не менше 60 днів, після здачі плазми – не менше 14 днів, а після здачі крові повинно пройти не менше 30 днів, перш ніж донор зможе здавати плазму; 5) якщо мали місце п'ять регулярних донацій, то рекомендована перерва становить 3 місяці.

Якщо проаналізувати вимоги до донора крові, що закріплені в законодавстві зарубіжних країн, то можна констатувати наступне. У Німеччині донорами крові має право бути будь-яка особа віком від 18 до 68 років, за умови якщо у неї немає проблем зі здоров'ям. З 2017 року донорство крові в Німеччині також дозволено людям гомосексуальної орієнтації, однак вони повинні підтвердити у своїй самооцінці перед здачею крові, що не мали статевого акту з іншим чоловіком протягом останнього року. Жінкам дозволено здавати кров чотири рази протягом дванадцяти місяців, тоді як чоловікам – шість разів, а між здаваннями крові має пройти щонайменше 56 днів. За один раз дозволяється взяти не більше 500 мл. крові [5].

В Ірландії вік донорів визначений на рівні 18-65 років. В окремих випадках дозволяється здача крові з 17 років. Якщо особа вперше виявила бажання стати донором, то вона має бути не старша 60 років, на противагу цьому регулярні донори (тобто ті, хто робить хоча б одну донацію протягом двох років) можуть продовжувати здавати кров і після 70 років, за умови, що медичні показники їхнього здоров'я у нормі [6]. Вага донорів крові, як і в Україні, має бути не менше 50 кг. і хоча верхня вагова межа відсутня, з практичної точки зору найбільш прийнятною вважається вага до 158 кг. Додаткові критерії щодо зросту та ваги також засто-

совуються до жінок, які молодше 20 років. За один раз допускається забір крові не більше 470 мл., а повторно можна здати кров через 90 днів.

Жінки-донори можуть здавати кров кожні 16 тижнів (кожні 4 місяці або 3 рази протягом 12 місяців), а чоловіки-донори – кожні 12 тижнів (кожні 3 місяці або 4 рази протягом 12 місяців). Різниця в частоті донації пов'язана саме з нижчим рівнем заліза у жінок. Хоча об'єм крові донора відновлюється протягом кількох годин, відновлення втраченого після донації заліза може зайняти вісім тижнів [7].

У Великій Британії донорство крові дозволяється з 17 до 65 років, а якщо особа є донором на регулярній основі – то до 72 років; маса тіла має бути від 50 до 158 кг., як і в Ірландії. Чоловіки можуть здавати кров кожні 12 тижнів, а жінки – кожні 16 тижнів, проте, якщо в особи генетичний гемохроматоз, то вона може здавати кров до одного разу на 6 тижнів [8].

Дещо схожі вимоги до донорів крові існують в Італії та Іспанії. Так, в Італії право на донорство крові можуть реалізувати особи віком від 18 до 65 років (в окремих випадках віком до 70 років за наявності медичного схвалення) з мінімальною вагою тіла не менше 50 кг. [9]. В Іспанії донорство крові дозволяється до 60 років. Також не можуть здавати кров особи, які прожили у Великобританії більше 12 місяців у період 1980-1996 років через наявність у той час коров'ячого сказу. Чоловіки можуть здавати кров до 4 разів, а жінки до 3 разів на протязі 12 місяців. Між кожною здачею крові має пройти щонайменше 2 місяці [10].

У Латвії вікова межа для донорів закріплена на рівні 18-65 років, а максимальний вік донора, що робить це вперше, не може перевищувати 60 років. Періодичність здачі крові для чоловіків становить щонайменше 2 місяці (9 тижнів), не більше 6 разів протягом 12 місяців (після 6-ї донації слід зробити 3-місячну перерву), а для жінок: щонайменше 3 місяці (13 тижнів), не більше 4 разів протягом 12 місяців [11].

Що стосується прав донора, то відповідно до національного законодавства, у день безоплатної донації крові та/або компонентів крові він забезпечується безоплатним харчуванням [12]. У статті 19 Закону закріплено права донора на відшкодування шкоди, заподіяної його здоров'ю у зв'язку з виконанням донорської функції. Інвалідність донора, що настала у зв'язку з виконанням ним донорської функції, прирівнюється до інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а у разі смерті донора, що настала внаслідок виконання донорської функції, членам сім'ї померлого, які перебували на його утриманні, призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника [3].

Також відповідно до статті 20 Закону (станом на 2025 рік) у день донації особа-донор звільняється від роботи із збереженням за нею середнього заробітку за рахунок коштів власника відповідного підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу; здобувачі вищої, професійної та фахової передвищої освіти – звільняються від занять, а військовослужбовці строкової служби та курсанти закладів військової освіти – від несення нарядів, вахт та інших форм служби; окрім цього такій особі надається додатковий вихідний, що слідує за днем після донації крові із збереженням середнього заробітку або за бажанням цей день приєднується до щорічної відпустки або може надаватися інший день відпочинку

із збереженням середнього заробітку. У разі донації крові та/або компонентів крові у період щорічної відпустки така відпустка продовжується на один день [3].

Також донори, які відповідають критеріям, зазначених у ч. 4-5 статті 20 Закону, мають право на допомогу з тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням у розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати донора незалежно від стажу роботи; на одержання грошової допомоги у розмірі 25 відсотків встановленої у закладі освіти стипендії; на одержання грошової надбавки у розмірі 25 відсотків призначеного грошового забезпечення.

Також українське законодавство передбачає можливість для донорів крові набути статус Почесного донора України (за умови здачі крові у відповідній кількості, визначеній статтею 21 Закону). Статус Почесного донора передбачає отримання посвідчення, нагрудного знаку «Почесний донор України», можливість отримання державних нагород України та отримання надбавки до пенсії у розмірі 10 відсотків затвердженого прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць.

Порядок вручення посвідчення донора крові затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2021 р. № 193 [13], а постановою Кабінету Міністрів України від 24 листопада 2021 р. № 1266 затверджено Порядок видачі посвідчення і вручення нагрудного знака «Почесний донор України», зразків нагрудного знака «Почесний донор України» і посвідчення до нього [14].

Проте відповідно до Прикінцевих та Перехідних положень Закону з 01 січня 2026 року частина прав/гарантій донорів крові буде втрачено. Зокрема мова йде про такі пільги: 1) додатковий вихідний для донорів (право на вихідний у сам день донації залишається); 2) допомога в разі тимчасової непрацездатності у зв'язку з захворюванням; 3) надбавка до стипендії для донорів-студентів; 4) надбавка до пенсії для Почесних донорів.

У Прикінцевих та Перехідних положеннях заначено, що пільги втрачають силу через п'ять років після введення Закону в дію. Оскільки опублікували його 30 вересня 2020 року, чинності він набрав наступного дня, і був введений у дію через три місяці після цього, отже, з 31 грудня цього року пільги мають бути скасовані. Проте, оскільки закон не має зворотньої дії в часі, то особи, які набули право на отримання допомоги з тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням, грошової допомоги (надбавки), надбавки до пенсії, визначених відповідно частинами четвертою та п'ятою статті 20, частиною п'ятою статті 21 Закону, не втрачають право на їх отримання [3].

Закон розробили, аби адаптувати законодавство України до європейської правової системи у межах виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, тобто основною метою скасування більшості пільг є максимальне впровадження системи безоплатного донорства крові. Оскільки, ряд проведених досліджень показують, що кров системних донорів, яку вони здають добровільно й безоплатно, є безпечнішою. Проте й безоплатне стихійне донорство може нести ризики [15].

Ще одним підтвердженням того, що переслідується саме ця мета є розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 березня 2024 р. № 225-р «Про схвалення Стратегії розвитку добровільного безоплатного донорства крові та компонентів

крові на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках» [16].

Також принагідно варто нагадати, що концепцію безоплатного донорства крові нині і надалі продовжує підтримувати ВООЗ. Мета ВООЗ – досягнення 100% добровільного донорства крові в кожній країні світу. Вона ґрунтується на визнанні того, що добровільні безоплатні донори крові є основою безпечного та сталого кровопостачання. Без системи, заснованої на добровільному безоплатному донорстві крові, зокрема регулярному добровільному донорстві, жодна країна не зможе забезпечити достатньою кількістю крові всіх пацієнтів, які потребують переливання [17].

Разом з цим на сайті Верховної ради України зареєстровано законопроєкт від 14.07.2025 №13474 «Про внесення змін до Закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» щодо забезпечення прав донорів», яким пропонується виключити п. 2 Розділу VIII «ПРИКІНЦЕВІ ТА ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ» Закону України від 30.09.2020 №931-IX «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» [18]. Основний аргумент внесення змін до Закону, базується на колосальній потребі у донорській крові в умовах воєнного стану, яка не може бути задоволена виключно за рахунок альтруїстичних засад.

Якщо проаналізувати зарубіжний досвід на рахунок пільг, то до прикладу, в Польщі 1) донорам крові надається відпустка з роботи в день здачі крові та під час медичного огляду для донорів крові згідно з правилами, визначеними окремими нормативними актами, та проводиться відшкодування втраченого заробітку на підставі положень трудового законодавства; 2) передбачено відшкодування витрат на проїзд до Центру донорства крові та гемотерапії; 3) люди з рідкісними групами крові та ті, хто пройшов процедури імунізації або інші процедури перед здачею крові з метою отримання плазми чи діагностичних сироваток, додатково мають право на грошовий еквівалент за здану кров та пов'язані з нею процедури. Це форма компенсації за особливий внесок та участь у процесі отримання цінних компонентів крові; 4) особи також можуть отримати статус почесного донора. Останні мають право купувати вибрані ліки за зниженими цінами або отримувати їх безкоштовно за умови наявності відповідного рецепту, виданого лікарем. Крім того, почесний донор має право користуватися медичними та фармацевтичними послугами поза чергою. У багатьох містах Почесні донори крові також можуть користуватися знижками на проїзд у громадському транспорті, якщо вони здадуть необхідну кількість крові або її компонентів [19]; 5) починаючи з 20 квітня 2023 року заслужені почесні донори крові обох статей мають право на відпустку від роботи та підприємницької діяльності не лише в день здачі крові, але й наступного дня, а також для періодичного медичного огляду. Варто зазначити, що кількість днів відпустки, на які мають право донори крові, залежить від частоти здачі крові. Жінка як донор цільної крові матиме право до 8 днів відпустки на рік, тоді як чоловік як донор цільної крові матиме право до 12 днів відпустки на рік. Різниця полягає в тому, що жінка може здавати цільну кров до 4, а чоловік – до 6 разів на рік. Однак важливо пам'ятати, що інтервал між здачею крові має становити не менше 8 тижнів [20].

Висновки. Кров та продукти крові є унікальним і цінним національним ресурсом, оскільки їх можна отримати лише від осіб, які здають кров або її компоненти.

Більшість країн терміново потребують значного збільшення кількості людей, які бажають і мають право здавати кров, щоб забезпечити стабільне постачання безпечної крові та продуктів крові, достатнього для задоволення національних потреб.

Якщо порівнювати існуючі в національному законодавстві вимоги щодо віку, маси тіла, інтервальності здачі, максимально допустимих мілі літрів забору крові за один раз, то вони загалом співпадають з існуючими вимогами законодавства досліджуваних зарубіжних країн. Щоправда в Україні на рівні закону відсутній максимально допустимий вік для здачі крові. Також варто наголосити, що перелік медичних протипоказань для донації крові у більшості випадків схожий, але може дещо відрізнятися по переліку окремих захворювань.

Що стосується так званих пільг за донацію крові, то в Україні, як і в більшості країнах донація крові є безкоштовною, але для донорів встановлюються окремі пільги у сфері трудових відносин та відносин із соціального забезпечення, про які йшлося вище. Проте, обраний Україною євроінтеграційний курс передбачає скасування ряду існуючих пільг, що є підставою для дискусій.

ВООЗ, МФЧК, Рада Європи, Міжнародне товариство переливання крові, Міжнародна федерація організацій донорів крові та низка інших міжнародних та національних організацій визначили добровільне безоплатне донорство крові як основоположний та керівний принцип. Вони рекомендують, щоб усе донорство крові було добровільним та безоплатним. Тому, можна стверджувати, що сьогодні провідною ціллю світового масштабу є забезпечення функціонування виключно безоплатної системи донорства, без будь-яких пільг та заохочень.

Разом з тим, в багатьох країнах все ж існують практики так званого стимулювання безоплатного донорства крові. Такі стимули/пільги, як правило, представлені додатковими (оплачуваними) вихідними/вихідним; знижками на медичні обстеження, купівлю ліків; безоплатним проїздом; наданням спеціального правового статусу на кшталт «почесний донор»; дрібними подарунками, сувенірами тощо. Проте навіть такі заохочення є недопустимими в рамках безоплатного донорства.

Багаторічні дискусії щодо оплатності/безоплатності донорства крові, необхідності створення певної системи пільг/заохочень чи навпаки їх всеосяжне скасування тривають і у 2025 році. Якщо виходити з того, що донором крові може бути далеко не кожен, оскільки існують вікові обмеження, обмеження щодо маси тіла, обмеження за медичними критеріями, то постійне, безперебійне оновлення запасів донорської крові буде можливим, лише якщо та частка населення (потенційних донорів) є абсолютно свідомою у питаннях донорства і готова стати донором, в іншому випадку донацію крові необхідно хоча б якось стимулювати. Разом з тим має бути чітко витримана взаємозалежність між видами, кількістю стимулів негрошового характеру та усвідомленням громадян щодо важливості та необхідності донації крові, для того, щоб остання не перетворювалася на спосіб збагачення чи не була підставою для додаткових днів відпустки.

Література

1. Who can give blood. *World Health Organization* : веб-сайт. URL: https://www.who.int/campaigns/world-blood-donor-day/2018/who-can-give-blood (дата звернення: 20.09.2025).

2. Council Recommendation of 29 June 1998 on the suitability of blood and plasma donors and the screening of donated blood in the European Community [Official Journal L 203 of 21.7.1998]. *Summaries of EU Legislation* : веб-сайт. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/suitability-of-blood-donors.html (дата звернення: 21.09.2025).

3. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30.09.2020 року № 931-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text (дата звернення: 23.09.2025).

4. Порядок медичного обстеження донорів крові та компонентів крові: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01 серпня 2005 року № 385 (у редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 08 лютого 2021 року № 207). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0405-21#n4 (дата звернення: 20.09.2025).

5. Blood Donation. URL: https://www.hamburg.com/residents/social/blood-donation-19932 (дата звернення: 10.09.2025).

6. Donating blood. Citizens Information : веб-сайт. URL: https://www.citizensinformation.ie/en/health/health-services/blood-and-organ-donation/blood-donation/ (дата звернення: 19.09.2025).

7. The Northern Ireland Blood Transfusion Service. URL: https://nibts.hscni.net/ (дата звернення: 22.09.2025).

8. Give blood. URL: https://www.blood.co.uk/ (дата звернення: 24.09.2025).

9. Italy. *European Blood Alliance (EBA)* : веб-сайт. URL: https://europeanbloodalliance.eu/country/italy/ (дата звернення: 25.09.2025).

10. Become a blood donor in Spain Who can give blood in Spain and how to. URL: https://murciatoday.com/become-a-blood-donor-in-spain-who-can-give-blood-in-spain-and-how-to_1000036519-a.html (дата звернення: 26.09.2025).

11. Can I donate? *The State Blood Donor centre* : веб-сайт. URL: https://www.vadc.lv/en/for-donors-/can-i-donate- (дата звернення: 27.09.2025).

12. Про затвердження Норм харчування та вартості однієї порції харчування донорів у день безоплатної донації крові та/або компонентів крові: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.07.2022 року № 1359. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1114-22#Text (дата звернення: 23.09.2025).

13. Про затвердження Порядку вручення посвідчення донора крові та компонентів крові та його форми: постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2021 р. № 193. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 28.09.2025).

14. Про затвердження Порядку видачі посвідчення і вручення нагрудного знака «Почесний донор України», зразків нагрудного знака «Почесний донор України» і посвідчення до нього: постанова Кабінету Міністрів України від 24 листопада 2021 р. № 1266. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1266-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 21.09.2025).

15. Voluntary blood donation: foundation of a safe and sufficient blood supply. *The National Center for Biotechnology Information.* URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK305666/ (дата звернення: 23.09.2025).

16. Про схвалення Стратегії розвитку добровільного безоплатного донорства крові та компонентів крові на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 березня 2024 р. № 225-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-rozvytku-dobrovilnoho-bezo-a225r (дата звернення: 28.09.2025).

17. Towards 100% voluntary blood donation: a global framework for action. *World Health Organization* : веб-сайт. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789241599696 (дата звернення: 25.09.2025).

18. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові щодо забезпечення прав донорів: проєкт Закону про внесення змін до Закону України № 13474 від 14.07.2025 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2988003 (дата звернення: 24.09.2025).

19. Blood donation. *Polish Red Cross* : веб-сайт. URL: https://pck.pl/en/co-robimy/krwiodawstwo (дата звернення: 22.09.2025).

20. Additional two days off for blood donors. URL: https://poland-accounting.eu/2023/04/additional-two-days-off-for-blood-donors/ (дата звернення: 27.09.2025).

Анотація

Боднарук М. І. **Порівняльний аналіз правового статусу донора крові за законодавством України та законодавством зарубіжних країн.** – Стаття.

У статті зазначено, що донорство крові є невід'ємним компонентом охорони здоров'я. Воно сприяє порятунку мільйонів життів щороку як у звичайних, так і в екстрених ситуаціях, дозволяє проводити дедалі складніші медичні та хірургічні втручання, значно покращує тривалість та якість життя пацієнтів з різноманітними гострими та хронічними захворюваннями.

Автором статті проведено порівняльний аналіз законодавства України та законодавства Латвії, Італії, Іспанії, Великобританії, Ірландії, Німеччини щодо нормативних вимог/критеріїв до донорів крові. Проаналізовано національне законодавство щодо пільг, які надаються донорам, та здійснено порівняння із законодавством Польщі.

Зазначено, що правовий статус донора в Україні регулюється Законом України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30.09.2020 року № 931-IX (далі Закон), а до 2020 року – Законом України «Про донорство крові та її компонентів» від 23.06.1995 року № 239/95-ВР.

Автор статті звертає увагу на те, що з 01 січня 2026 року частина прав/гарантій донорів крові буде втрачено. Зокрема мова йде про такі пільги: 1) додатковий вихідний для донорів (право на вихідний у сам день донації залишається); 2) допомога в разі тимчасової непрацездатності у зв'язку з захворюванням; 3) надбавка до стипендії для донорів-студентів; 4) надбавка до пенсії для Почесних донорів.

Якщо порівнювати існуючі в національному законодавстві вимоги щодо віку, маси тіла, інтервальності здачі, максимально допустимих мілі літрів забору крові за один раз, то вони загалом співпадають з існуючими вимогами законодавства досліджуваних зарубіжних країн. Щоправда в Україні на рівні закону відсутній максимально допустимий вік для здачі крові.

Зроблено висновок, що багаторічні дискусії щодо оплатності/безоплатності донорства крові, необхідності створення певної системи пільг/заохочень чи навпаки їх всеосяжне скасування тривають і у 2025 році. Якщо виходити з того, що донором крові може бути далеко не кожен, оскільки існують вікові обмеження, обмеження щодо маси тіла, обмеження за медичними критеріями, то постійне, безперебійне оновлення запасів донорської крові буде можливим, лише якщо та частка населення (потенційних донорів) є абсолютно свідомою у питаннях донорства і готова стати донором, в іншому випадку донацію крові необхідно хоча б якось стимулювати. Разом з тим має бути чітко витримана взаємозалежність між видами, кількістю стимулів негрошового характеру та усвідомленням громадян щодо важливості та необхідності донації крові, для того, щоб остання не перетворювалася на спосіб збагачення чи не була підставою для додаткових днів відпустки.

Ключові слова: права, критерії відповідності, нормативно-правове регулювання, переливання, пільги, безоплатна донація.

Summary

Bodnaruk M. I. **Comparative analysis of the legal status of blood donors under Ukrainian law and the laws of foreign countries.** – Article.

The article states that blood donation is an integral part of healthcare. It helps save millions of lives every year in both routine and emergency situations, enables increasingly complex medical and surgical procedures to be performed, and significantly improves the length and quality of life of patients with various acute and chronic diseases.

The author of the article conducted a comparative analysis of the legislation of Ukraine and the legislation of Latvia, Italy, Spain, Great Britain, Ireland, and Germany regarding regulatory requirements/criteria for blood donors. National legislation on benefits provided to donors was analyzed and compared with the legislation of Poland.

It is noted that the legal status of donors in Ukraine is regulated by the Law of Ukraine "On the Safety and Quality of Donated Blood and Blood Components" dated September 30, 2020, No. 931-IX (hereinafter referred to as the Law), and until 2020 – by the Law of Ukraine "On Blood Donation and Its Components" dated June 23, 1995, No. 239/95-VR.

The author of the article draws attention to the fact that from January 1, 2026, some of the rights/guarantees of blood donors will be lost. In particular, this concerns the following benefits: 1) an additional day off for donors (the right to a day off on the day of donation remains); 2) assistance in case of temporary incapacity for work due to illness; 3) a supplement to the scholarship for student donors; 4) a supplement to the pension for Honorary Donors.

If we compare the requirements of national legislation regarding age, body weight, donation intervals, and the maximum allowable milliliters of blood collected at one time, they generally coincide with the

existing requirements of the legislation of the foreign countries studied. However, in Ukraine, there is no maximum allowable age for blood donation at the legislative level.

It has been concluded that the long-standing discussions on whether blood donation should be paid or unpaid, the need to create a certain system of benefits/incentives or, conversely, their comprehensive abolition, will continue in 2025. If we assume that not everyone can be a blood donor, as there are age restrictions, body weight restrictions, and medical criteria restrictions, then a constant, uninterrupted replenishment of donor blood stocks will only be possible only if that part of the population (potential donors) is fully aware of the issues surrounding donation and is willing to become a donor; otherwise, blood donation must be encouraged in some way. At the same time, there must be a clear balance between the types and number of non-monetary incentives and citizens' awareness of the importance and necessity of blood donation, so that the latter does not become a means of enrichment or a reason for additional vacation days.

Key words: rights, eligibility criteria, regulatory framework, transfusion, benefits, free donation.

Дата надходження статті: 29.09.2025
Дата прийняття статті: 24.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.65(4)(477)(44)(410)(460)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.6

О. О. Вєтчінова

ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ СПАДКУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ З УКРАЇНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Вступ. Процес реформування цивільного законодавства України, а також прагнення до європейської правової інтеграції, актуалізують необхідність осмислення національного спадкового права в контексті зарубіжного досвіду. У сучасних умовах питання спадкування виходить за межі суто приватного характеру та набуває значення для забезпечення соціальної справедливості, стабільності майнового обороту, захисту вразливих осіб та дотримання правової визначеності.

У цьому контексті особливої важливості набуває формування ефективного та доступного механізму спадкування, який би забезпечував кожній особі можливість вільно розпоряджатися своїм майном на випадок смерті, а також реалізовувати право на прийняття або відмову від спадщини. Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виявити практики, які сприяють гнучкості, правовій визначеності та балансу між волею спадкодавця й захистом прав спадкоємців, що є актуальним і для подальшого вдосконалення українського законодавства у цій сфері.

У країнах Європи існує розмаїття підходів до регулювання спадкових правовідносин, що сформувались під впливом історичних, культурних і правових традицій. Зокрема, у правових системах Франції, Великої Британії та Іспанії спостерігаються відмінності у визначенні меж свободи заповіту, підходах до встановлення обов'язкової частки, правовому статусі позашлюбних дітей і партнерів у фактичному шлюбі, строках прийняття спадщини, а також у способах відповідальності спадкоємців за борги померлого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання спадкового права в розрізі законодавства країн Європи звертались українські вчені Фурса Є., Гончарова А. В., Заїка Н. Ю., Ільченко Г., Бичківський О. О. та ін. Проте за межами їхнього наукового аналізу залишаються важливі для сьогодення певні аспекти аналізовані проблематики.

Мета статті полягає у здійснення комплексного порівняльно-правового аналізу європейських моделей спадкування з українським законодавством задля виявлення сильних і слабких сторін кожної системи та формування рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного спадкового права.

Виклад основного матеріалу. Поняття «спадкування» визначено в статті 1216 Цивільного кодексу України. Спадкування означає правонаступництво, тобто перехід майнових прав і обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб – спадкоємців. Правове регулювання умов і порядку спадкування становить підгалузь цивільного права, яка відома як «спадкове право» або «право спадкування» [1, с. 8].

© О. О. Вєтчінова, 2025

Спадкування є комплексом взаємопов'язаних, але самостійних правовідносин, які включають: правовідносини, що виникають з моменту відкриття спадщини; правовідносини, пов'язані з охороною спадкового майна; правовідносини щодо прийняття або відмови від спадщини; а також правовідносини, що регулюють виконання заповіту та інші аспекти спадкового процесу [2, с. 91].

Основні правові інститути спадкового права, що були сформовані римською юридичною доктриною, відіграють ключову роль у розвитку цивільного права багатьох народів і до сьогодні залишаються базисом спадкового регулювання у провідних країнах світу, зокрема у Франції, Англії, Німеччині та США [3]. Однією з характерних особливостей цих систем є концепція парантел – специфічного механізму набуття спадщини, який передбачає передачу майна спадкоємцям, пов'язаним між собою через спільного предка, що має висхідне споріднення з померлим спадкодавцем. Ця модель, сформована в римському праві, збереглася в німецькому спадковому законодавстві і згодом була інтегрована в правові системи Австрії, Швейцарії [4].

У країнах континентальної Європи спадкове право здебільшого базується на традиціях, закріплених у результаті рецепції римського приватного права, що отримало розвиток у так званій романській спадковій системі. Вона поширена в Італії, Бельгії та інших державах і характеризується класифікацією спадкоємців на кілька черг, які викликаються до спадкування у визначеному законодавством порядку. Зазвичай ця система передбачає чотири послідовні групи спадкоємців: нащадки (діти, внуки, правнуки тощо); батьки, брати та сестри; єдинокровні (неповнорідні) брати та сестри; інші бічні спадкоємці.

Тим самим, у цих правових системах перша черга спадкоємців належить виключно до низхідної лінії родинних зв'язків.

У правовій системі Англії процедура складання заповіту передбачає, що заповіт повинен бути викладений письмово, підписаний заповідачем і засвідчений щонайменше двома свідками в його присутності. Вік, з якого громадянин має право скласти заповіт, варіюється залежно від країни – у більшості випадків це 18 років, проте в окремих правових системах він може становити 16 років. Існують спеціальні положення, наприклад, для моряків, які в Англії можуть укласти заповіт із 14 років.

Дж. Дуглас зазначає, що приблизно третина дорослого населення Англії та Уельсу складає заповіт. Якщо відкриття спадщини відбувається без складеного заповіту, спадкування регулюється відповідно до Закону «Про майновий стан», які визначають порядок спадкування за законом, у порядку черг [5].

Законодавства різних країн також встановлюють різні вимоги до змісту заповіту. Згідно вітчизняного законодавства заповіт може містити лише розпорядження щодо майна заповідача, тоді як у низці інших юрисдикцій до можливих положень відносяться також немайнові розпорядження (наприклад, призначення опікуна або визнання позашлюбної дитини). Форми скасування заповіту також відрізняються: поряд із загальноприйнятими механізмами (складання нового заповіту, подання заяви про скасування) у деяких країнах передбачено додаткові процедури – знищення заповіту або вилучення документа, що зберігається у нота-

ріуса. У Англії, зокрема, заповіт автоматично анулюється у зв'язку зі зміною сімейного стану – з вступом у шлюб або з розірванням шлюбу. В багатьох інших країнах законодавством передбачено також обов'язкову частку спадщини для членів сім'ї, аналогічно до практики України, хоча правила її встановлення й застосування розрізняються [6].

У правовій системі Франції запроваджено концепцію так званої «вільної частки» спадщини, яка є тією частиною майна, якою спадкодавець може вільно розпоряджатися – як шляхом заповідальних розпоряджень, так і шляхом дарування за життя. Решта майна, відповідно до законодавства, підлягає обов'язковому розподілу між найближчими родичами померлого, зокрема його нащадками (дітьми) або батьками [7].

Обсяг вільної частки прямо залежить від кількості дітей у спадкодавця: що більше у нього нащадків, то меншим є розмір частки, якою він може розпорядитися на власний розсуд. Тим самим, значна частина спадкової маси обов'язково переходить до нащадків. Французьке законодавство також не робить відмінності між законними та позашлюбними дітьми, гарантуючи їм рівні спадкові права.

Резервована частка, яка належить лише нащадкам і подружжю спадкодавця, становить до 3/4 усього спадкового майна. Це правило істотно обмежує автономію волі спадкодавця щодо вільного розпорядження всім своїм майном у заповіті. Водночас спадкоємці не мають права відмовитися від своєї резервованої частки, якщо лише не здійснюють повної відмови від спадкування як такого [8].

Відповідно до французького цивільного права, момент відкриття спадщини настає зі смертю спадкодавця. З цього моменту у спадкоємця виникає право вибору щодо прийняття або відмови від спадщини, і він має на це десять років [9]. На думку А. Гончарової, такий підхід є більш гнучким у порівнянні з українським законодавством, зокрема ст. 1242 Цивільного кодексу України, яка передбачає, що умова, зазначена в заповіті, повинна існувати на момент відкриття спадщини [10]. У зв'язку з цим, навіть якщо спадкоємець потенційно може досягти цієї умови згодом, він втрачає право на спадщину, що видається надмірно жорстким обмеженням свободи заповіту.

З огляду на зазначене, українська модель виглядає доволі консервативною у порівнянні з французькою, де праву особи на розпорядження майном надається більш широка сфера дії, хоча й із обов'язковим урахуванням прав найближчих родичів. Відтак доцільно було б передбачити у українському законодавстві механізм відкладеної дії умов заповіту, який дозволяв би спадкоємцю набути права на спадщину у разі досягнення визначеної в заповіті умови протягом певного строку після відкриття спадщини (наприклад, протягом шести місяців чи одного року). Це б забезпечило баланс між свободою заповіту та принципами правової визначеності й захисту інтересів спадкоємців.

Першочергово у правовій системі Англії було відсутнє поняття обов'язкової частки у спадщині. До 1938 року спадкодавець мав повну свободу у розпорядженні своїм майном і міг повністю позбавити членів своєї родини права на спадкування [11]. Проте внаслідок подальшої еволюції законодавства відбулося значне посилення захисту інтересів найближчих родичів спадкодавця.

У чинному законодавстві Англії дружина або чоловік померлого, які не вступили в новий шлюб, а також діти, включно з позашлюбними, мають право на так званий «розумний зміст» із спадкового майна [12]. Така правова конструкція не є аналогом обов'язкової частки в класичному вигляді, проте фактично виконує її функцію. Визначення обсягу цієї частки здійснюється не за формалізованими критеріями, а на основі оціночних суджень, сформованих у судовій практиці, з урахуванням прецедентного права. Рішення ухвалюється індивідуально в кожному випадку, з урахуванням потреб заявника, розміру спадкової маси, характеру стосунків із спадкодавцем та інших обставин.

Відповідно до статті 1241 Цивільного кодексу України, коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, є чітко визначеним і вичерпним. До цього переліку належать малолітні та неповнолітні діти спадкодавця, повнолітні, але непрацездатні діти, непрацездатний вдовець або вдова, а також непрацездатні батьки спадкодавця. Ці особи мають право на обов'язкову частку, яка становить половину тієї частки, що належала б їм у разі спадкування за законом, незалежно від змісту заповіту. Такий підхід покликаний забезпечити захист найбільш вразливих членів сім'ї спадкодавця, які можуть опинитися в скрутному становищі через позбавлення їх прав на спадщину в заповіті.

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 акцентує увагу судових органів на необхідності врахування всіх спадкоємців першої черги при визначенні розміру обов'язкової частки. Це означає, що при оцінці спадкових прав необхідно враховувати повний склад осіб, які відповідно до закону могли б претендувати на спадщину за відсутності заповіту, а також весь обсяг майна, що входить до складу спадкової маси. Такий комплексний підхід забезпечує більш справедливий розподіл спадщини, адже виключає можливість ущемлення інтересів навіть одного із законних спадкоємців першої черги.

Для нотаріусів та інших учасників спадкового процесу важливо чітко розуміти, що визначення обов'язкової частки здійснюється на основі чітких критеріїв, закріплених у законі. Обов'язкова частка у розмірі половини законної частки є гарантованим мінімумом спадкових прав, який не може бути зменшений за волевиявленням спадкодавця, а тому зобов'язує дотримання конституційного принципу захисту прав власності та справедливості. Такий механізм розрахунку сприяє підвищенню правової визначеності у спадкових відносинах, даючи змогу спадкоємцям заздалегідь оцінити свої права і планувати подальші дії. Одночасно це зменшує ризики виникнення спорів та судових тяжб, що особливо важливо в умовах складних соціально-економічних змін.

Отже, українське законодавство поєднує вичерпний перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку, із чітко встановленим розміром цієї частки, що надає цій інституту передбачуваність і гарантує належний захист прав найбільш соціально незахищених членів родини спадкодавця. Порівняно з англійською системою, де «обов'язкова частка» є скоріше рекомендаційною категорією з широкою судовою дискрецією, українська модель забезпечує більшу стабільність і прозорість у спадкових правовідносинах.

Як зазначає Г. Ільченко спадкове право диференціюється в межах різних адміністративних одиниць Сполученого Королівства, виділяючи чотири основні територіальні юрисдикції: Англію, Уельс, Шотландію та Північну Ірландію [13]. Кожна з них має специфічні особливості правового регулювання спадкових відносин, що призводить до значних відмінностей у спадкових процедурах. Зокрема, процес спадкування в Шотландії та Північній Ірландії суттєво відрізняється від відповідних процедур в Англії та Уельсі.

У випадку відсутності заповіту у Великобританії застосовуються такі принципи: якщо спадкодавець був неодружений і не мав дітей, то в Англії, Уельсі та Північній Ірландії спадщина переходить до батьків померлого; у разі їх смерті спадкові права переходять до кровних братів і сестер. Натомість у Шотландії майно спадкодавця розподіляється порівну: половина переходить до батьків, а інша половина – до братів і сестер [14]. Якщо спадкодавець був неодружений, але мав дітей, то в Англії, Уельсі та Північній Ірландії спадщина розподіляється серед дітей, а в Шотландії діти мають право на отримання усього спадкового майна.

Варто також зазначити, що Об'єднане Королівство визнає як цивільні, так і фактичні шлюби. Зокрема, відповідно до Закону про фактичний шлюб Великобританії 2004 року, зареєстровані одностатеві шлюби та фактичні шлюби надають однакові речові права на спадщину.

У системі спадкового права Іспанії діють як положення Цивільного кодексу, так і нормативні акти окремих автономних спільнот, таких як Арагон, Балеарські острови, Каталонія, Галісія, Наварра та Країна Басків, що мають свої унікальні підходи до регулювання спадкових правовідносин. Зокрема, у разі відсутності заповіту порядок спадкування визначається за такими загальними правилами: а) якщо спадкодавець не перебував у шлюбі та не мав дітей, спадкоємцями першої черги є батьки; у разі їх відсутності – рідні брати й сестри; за їх відсутності – племінники й племінниці; далі – двоюрідні родичі; за відсутності всіх вищезазначених осіб – держава; б) у випадку, якщо спадкодавець був неодружений, але мав дітей, спадщина розподіляється між ними у рівних частках.

Згідно з аналізом О. Бичківського, заповіти в Іспанії класифікуються на «звичайні» (власноруч написані, відкриті та закриті) та «спеціальні» (військові, морські, а також ті, що складені іспанськими громадянами за межами країни). Приватні заповіти у формі власноручного написання дозволені по всій території держави [15].

Система сімейного права Іспанії також демонструє часом не чітку варіативність, оскільки питання шлюбного статусу регулюються автономними громадами, які часто є пошанувачами традицій. У зв'язку з цим, спадкові права партнерів у фактичному шлюбі залежать від норм конкретної адміністративної одиниці. У таких автономних громадах відсутність формалізованого шлюбу не дає права на спадкування за законом – такі права можуть бути реалізовані виключно на підставі заповіту.

Як і в вищерозглянутих країнах, особливістю іспанської моделі спадкування є закріплення принципу так званої «примусової спадщини» («Закон обов'язкових спадкоємців» в Іспанії), який визначає, що спадкодавець не має повної свободи у розпорядженні всім своїм майном [16]. Відповідно до загального правила, визна-

ченого Цивільним кодексом Іспанії, а також нормами автономного законодавства, частина спадкового майна зарезервована для обов'язкових спадкоємців – дітей, батьків та подружжя. Така резервна частка зазвичай становить до 2/3 майна, але в окремих автономіях (наприклад, Каталонія, Наварра) вона може досягати 4/5, з урахуванням походження спадкового активу [17].

Прийняття спадщини в Іспанії не потребує спеціальної юридичної процедури. Якщо спадкоємець не відмовився від спадщини в установленому законом порядку, її вважають прийнятою. Закон не встановлює обмеженого строку для прийняття спадщини, але визначає 30-річний строк для подання заяви про відмову. Якщо спадкоємець бажає прийняти спадщину без відповідальності за борги понад вартість спадкового майна, або ж відмовитися від неї, він зобов'язаний подати відповідну заяву до нотаріуса.

У загальному ж порядку спадкоємці несуть необмежену особисту відповідальність за борги спадкодавця, що і створює необхідність ретельного аналізу складу спадкової маси перед її прийняттям.

Висновки. Отже, спадкове право, незважаючи на загальні риси, має суттєві особливості в різних правових системах країн Європи. Порівняльний аналіз національного спадкового законодавства України із системами Франції, Іспанії та Сполученого Королівства Великобританії показує, що кожна з них відображає свої історичні, культурні та правові традиції, формуючи унікальний підхід до регулювання порядку спадкування.

Українська модель спадкового права вирізняється формалізованим підходом до реалізації волі спадкодавця та суворою регламентацією інституту обов'язкової частки. Такий підхід, з одного боку, забезпечує захист прав найбільш соціально вразливих осіб, але з іншого – значно обмежує свободу розпорядження власністю шляхом заповіту. Особливо це помітно на прикладі ст. 1242 ЦК України, яка вимагає наявності передбачених умов на момент відкриття спадщини. У порівнянні з французькою або англійською моделлю, українське законодавство виглядає менш гнучким і менш адаптованим до динамічних життєвих обставин. З огляду на наведене, актуальним є вдосконалення українського спадкового законодавства з урахуванням міжнародного досвіду.

Література

1. Спадкове право: навч. посібник / За ред. Нестерцова-Собакарь О.В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. 164 с.

2. Фурса Є. Спадкування з іноземним елементом: порівняльний аспект, теорія і практика. *Вісник* Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. № 4 (98). С. 9.

3. Гончарова А. В., Заїка Н. Ю. Порівняльний аналіз історії виникнення та сучасних норм спадкового права України та Німеччини. Право та суспільство. 2013. № 6–2. С. 50.

4. Dajczak W. 2021. The law of inheritance vs. the just succession of the cultural property? Santander Art and Culture Law Review. 2021(1), p. 39. URL: 10.4467/2450050XSNR.21.003.14592.

5. Douglas, G., Woodward, H., Humphrey, A., Mills, L., Morrell, G., 2011. Enduring Love? Attitudes to Family and Inheritance Law in England and Wales. Journal of Law and Society, no. 38 (2), p. 245–271. URL: 10.1111/j.1467-6478.2011.00542.

6. Mumford A. 2007. Inheritance in sociopolitical context: The case for reviving the sociological discourse of inheritance tax law. Journal of Law and Society. 34 (4), p. 567. URL: 10.1111/j.1467-6478.2007.00405.

7. Watkin T. G. An historical introduction to modern civil law (Book). An Historical Introduction to Modern Civil Law. 2017. p. 78.

8. Goncharova A. De quelques difficultés relatives à l'héritage des epoux ukrainiens en présence d'un contract prenuptial ou d'un testament. Les droits du conjoint survivant: bilan et perspectives. 2023. p. 32.

9. Viret J. L. Inheritance, family and freedom to make a will. The Castilian regime and the traditional French models. 2014. Obradoiro de Historia Moderna. (23), p. 6.

10. Гончарова А. В. Спадкування за законом та досвід країн Європи : монографія / А. В. Гончарова. – Суми : Сумський державний університет, 2023. – 470 с.

11. Izuhara M., Köppe S. Inheritance and family conflicts: Exploring asset transfers shaping intergenerational relations. Families, Relationships and Societies. 2019. 8(1), p. 60.

12. Raeesi R. Rule of conflict resolution governing inheritance in Iran, Egypt, and England law. 2014. Advances in Environmental Biology. 8(6 SPEC. ISSUE 2), p. 3230

13. Ільченко Г. Особливості спадкування за англійським правом. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2020. № 1. С. 56.

14. Dealing with a Deceased's Estate in Scotland. (n.d.). Available at: URL: https://www.scotcourts.gov.uk/taking-action/dealingwith-a-deceased%27s-estatein-scotland (дата звернення: 29.06.2022)

15. Бичківський О. О. Окремі питання спадкування за заповітом за законодавством України та іноземних держав. *Вісник* Запорізького національного університету .2011. № 1. С. 86.

16. Закон про спадкове майно в Іспанії. URL: https://nnovosti.info/articles/zakon_pro_spadkove_majno_v_ispaniji-793.html.

17. Viret J. L., 2014. Inheritance, family and freedom to make a will. The Castilian regime and the traditional French models. Héritage, famille et liberté de disposer. Le régime castillan à la lumière des régimes coutumiers français. Obradoiro de Historia Moderna. № (23), p. 6.

Анотація

Вєтчінова О. О. **Європейські моделі спадкування: порівняльно-правовий аналіз з українським законодавством.** – Стаття.

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу моделей спадкування в країнах Європи (Франція, Велика Британія, Іспанія) та в Україні. Розглянуто основні елементи правового регулювання спадкових відносин, зокрема: підстави спадкування, зміст і межі свободи заповіту, обов'язкову частку у спадщині, правове становище фактичних шлюбів, особливості прийняття спадщини та відповідальність за борги спадкодавця. Проаналізовано відмінності між законодавствами щодо кола спадкоємців, моменту відкриття спадщини, тривалості строків прийняття спадщини та ролі судової практики. Українська модель охарактеризована як така, що тяжіє до нормативного формалізму та суворого регламентування, що в окремих випадках обмежує свободу волевиявлення спадкодавця. Підкреслено, що у європейських державах спадкове право тісно пов'язане з історичними традиціями приватного права. У Франції, Великій Британії та Іспанії перша черга спадкоємців охоплює низхідну лінію родинних зв'язків, а в Англії процедура складання заповіту передбачає обов'язкову письмову форму, підписання заповідачем і засвідчення двома свідками. Порівняно з цим, українська система виглядає більш консервативною, оскільки обмежує свободу заповіту певними формальними чинниками. Водночас у європейських моделях свобода розпорядження майном поєднується із захистом прав родини, що забезпечує рівновагу між індивідуальною автономією і суспільною стабільністю. Законодавство Франції не розрізняє законних і позашлюбних дітей, надаючи їм рівні права. У британському праві суди мають дискреційні повноваження щодо перегляду розподілу спадщини, що надає системі більшої гнучкості. В Іспанії питання спадкових прав часто регулюються на рівні автономних громад, і фактичні шлюби визнаються лише за наявності спеціальних положень у місцевому праві. Прийняття спадщини в Іспанії презюмується, якщо спадкоємець не подав заяву про відмову. Зроблено висновок, українська модель спадкування має певні переваги в стабільності, проте залишається надто формалізованою. Доцільним видається запровадження в Україні засад відкладеної дії умов заповіту, який би дозволяв спадкоємцю набувати права після виконання певної умови, наприклад, досягнення віку або завершення навчання.

Ключові слова: громада, європейське право, європейські моделі, заповіт, законодавство, обов'язкова частка, порівняльне право, свобода волевиявлення, спадкове право, спадкове регулювання, спадкоємці, трудове право.

Summary

Vietchinova O. O. **European models of inheritance: comparative legal analysis with Ukrainian legislation.** – Article.

The article is devoted to a comparative legal analysis of inheritance models in European countries (France, the United Kingdom, Spain) and Ukraine. It examines the main elements of the legal regulation of inheritance relations, including the grounds for inheritance, the scope and limits of testamentary freedom, the mandatory share, the legal status of de facto marriages, the peculiarities of accepting an inheritance, and liability for the testator's debts. Differences between the legal systems are analyzed concerning the circle of heirs, the moment of opening the inheritance, the duration of the acceptance period, and the role of judicial practice. The Ukrainian model is characterized as one inclined toward normative formalism and strict regulation, which in some cases limits the freedom of the testator's will. It is emphasized that in European countries, inheritance law is closely linked to the historical traditions of private law. In France, the United Kingdom, and Spain, the first line of succession includes the direct descendants of the deceased, while in England the procedure for making a will requires a written form, the testator's signature, and attestation by two witnesses. Compared with this, the Ukrainian system appears more conservative, as it restricts testamentary freedom through certain formal requirements. At the same time, European models combine the freedom to dispose of property with the protection of family rights, ensuring a balance between individual autonomy and social stability. French law does not distinguish between legitimate and illegitimate children, granting them equal inheritance rights. In the British legal system, courts have discretionary powers to review the distribution of the estate, which provides greater flexibility. In Spain, inheritance rights are often regulated at the level of autonomous communities, and de facto marriages are recognized only when provided for by local law. Acceptance of inheritance in Spain is presumed unless the heir has formally renounced it. It is concluded that the Ukrainian model of inheritance offers certain advantages in terms of stability but remains overly formalized. It is therefore advisable to introduce in Ukraine the concept of deferred effect for testamentary conditions, which would allow the heir to acquire rights after fulfilling a specific condition–such as reaching a certain age or completing education.

Key words: community, comparative law, employment law, European law, European models, heirs, inheritance law, inheritance regulation, legislation, mandatory share, testament, testator's freedom.

Дата надходження статті: 21.09.2025
Дата прийняття статті: 15.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 349.22
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.7

О. В. Войцишена

АНТИЧНИЙ І СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЯК ІДЕЙНОЇ ОСНОВИ ДЛЯ ЗАБОРОНИ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ

Постановка проблеми. В умовах сучасної соціально-економічної нестабільності, що зачіпає в рівній мірі й сферу праці, роботодавцями все частіше заявляються ідеї про важливість комплексного перегляду фундаментальних засад трудового права, що нібито перестають відповідати потребам динамічного розвитку ринку, а тому негативно позначаються на безпековій обстановці в сфері національної безпеки. Зважаючи на це, як відзначають учені [1, с. 278-279], у ряді держав здійснюються процеси по фактичній трансформації трудового права в так зване «право ринку праці», яке нерідко втрачає свою соціальну функцію та допускає підходи в організації трудових відносин, яким властивими є очевидні ознаки дискримінації. Тим часом, в умовах існування дійсно правової, соціальної та демократичної держави, яка визнає пріоритетність прав і свобод людини, набуває особливої значимості розуміння неприпустимості нівелювання принципу рівності та заборони дискримінації в цілому та у сфері праці та зайнятості, зокрема. Це пояснюється насамперед тим, що відповідний принцип історично сформувався як вираз загальновизнаної ідеї про неможливість утиску прав працівника з будь-яких дискримінаційних підстав та закріпився саме завдяки багатовіковому розвитку гуманістичного правового світогляду.

Зважаючи на це можемо констатувати необхідність переосмислення фундаментальних засад трудового права в умовах множини кризових явищ, що спонукають сучасні держави до десоціалізації сфери праці та до фактичної заміни трудового права на умовне «право ринку праці». При цьому з огляду на широту окресленого питання в цій науковій розвідці слід зосередити увагу на аналізі становлення гуманістичного соціально-правового світогляду та зародження ідеї рівності у античний період та в епоху Середньовіччя. Важливість цього обумовлена тим, що саме ці історичні періоди зародження та розвитку гуманістично-правової думки демонструють те, яким саме чином сформувався фундаментальний погляд на рівність людей і неприпустимість звуження прав працівників і роботодавців.

Аналіз наукової останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наявну наукову літературу можемо помітити, що по сьогодні античний і середньовічний періоди розвитку гуманістичного світогляду як ідейної основи для заборони дискримінації у сфері праці ще не були предметом окремої наукової розвідки. Разом із тим, слід констатувати, що окремі аспекти цього питання вже розкривались у наукових напрацюваннях ряду українських учених, серед яких: А.І. Гелеш, О.В. Грищук, М.О. Данилов, І.В. Кочурська, Д.Г. Лохіна, В.В. Пузанова, А.С. Пуховська, Н.О. Славова, С.С. Чеботарьов, В.Ф. Шинкарук та ін. Грунтуючись на науко-

© О. В. Войцишена, 2025

вих напрацюваннях цих та ін. учених можемо сформувати актуальну думку стосовно того, як в означені періоди розвитку гуманістичного правового світогляду зароджувалась ідея рівності людей в цілому та в сфері праці, зокрема.

Отже, **метою статті** є аналіз розвитку гуманістичного світогляду як ідейної основи для заборони дискримінації у сфері праці в античний та середньовічний періоди. Для досягнення цієї мети необхідно: 1) з'ясувати період, з якого почалось формування гуманістичного правового світогляду, в контексті якого почали формуватися ідеї про рівність людей; 2) проаналізувати особливості гуманістичного правового світогляду античного періоду та погляди античних філософів на проблематику рівності людей; 3) дослідити особливості трансформації поглядів на рівність в період середньовічного розвитку гуманістичного правового світогляду; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Вирішуючи поставленні завдання слід зауважити, що основне місце у формуванні ранніх концепцій рівності і недискримінації зайняла ідея про самоцінність людської особистості, а також визнання її моральної та соціальної суб'єктності у рамках певної системи суспільних відносин. При цьому розгляд цього питання слід розпочати саме з античного періоду, адже в цю давню епоху почали окреслюватись перші концептуальні зачатки правової думки, що визнає цінність рівності (хоча й у теоретичному, філософському вимірі), які в подальшому (попри зрушення у бік теоцентризму), збереглись та розвинулись у принципово важливі для гуманістичного правового мислення (на ньому сформувалось сучасне трудове право в цілому) уявлення про цінність людини в різних контекстах її соціального буття.

Розглядаючи *античний період* зауважимо, що хоча витоки гуманізму, безсумнівно, можна знайти й в інших стародавніх культурних центрах розвитку цивілізації (зокрема, відповідні ідеї можна виявити в працях Лао-Цзи, Конфуція, Мо-Цзи та ін. [2, с. 89-90]), однак найбільш помітне та концептуально вивірене втілення гуманістичних і правових ідей відбулося саме в рамках греко-римської культури, а особливо – в Афінах (V ст. до н.е.). Вказане можна пояснити тим, що становлення античної філософії ознаменувало собою вирішальний поворот до раціонально-логічного способу пояснення як природних, так і суспільних явищ, що дозволило античним мислителям фрагментарно осмислити основи права та справедливості, а у відповідній мірі й ідеї «справедливої рівності», як раціональної ідеї. Тому саме в античності були вперше поставлені, розроблені та концептуально окреслені й фундаментальні проблеми права, зокрема, й пов'язані зі свободою, рівністю, людиноцентризмом. Зокрема, українські вчені О. В. Грищук і А. І. Гелеша в означеному контексті звертають увагу на те, що для давньогрецької філософії характерне тлумачення права як виразника свободи та втілення політичної справедливості, системи норм поведінки вільних і рівних людей, спрямованої на охорону інтересів поліса та його громадян [3, с. 65]. Зазначимо, що відповідне розуміння свободи і рівності, спрямоване на захист інтересів спільноти, породило перші передумови того, що в більш пізні епохи буде названо «забороною дискримінації» – нерівного поводження, що підриває ідею єдності і справедливості в суспільстві.

Уже в поглядах мислителів-софістів (V-IV ст. до н.е.) ми можемо спостерігати більш розвинені, поглиблені осмислення сутності рівності, а також окремі фундаментальні ідеї про природну рівність всіх людей. Так, Протагор у своїй знаменитій формулі «Людина є міра всіх речей» підкреслював, що людська індивідуальність та питання такої індивідуальності повинні стати центральним об'єктом соціального і правового устрою тогочасної держави та суспільства [4, с. 368]. У свою чергу софіст Антифонт, розробляючи тезу про «природну рівність» людей, виходив за рамки лише політичної свободи, наполягаючи на тому, що природа не розрізняє ні знатних, ні рабів, так само як і Алкідам стверджував, що за об'єктивною природою всі люди є рівними між собою [5, с. 310]. При цьому необхідно визнати, що подібні гуманістичні ідеї, хоча й не набули в період античності дійсно широкого практичного поширення (перш за все, в умовах існування рабства, яке дієво заперечує рівність людей і недопущення їх дискримінації у сфері праці та зайнятості, беручи до уваги абсолютне заперечення свободи праці на той період щодо деяких класів людей), все ж дозволили вперше в Європі сформувати аргументовану ідею про природу рівності, на основі якої в подальшому була розвинена концепції рівності в праві в цілому та в трудовому праві, зокрема.

Також в питанні, яке нами розглядається, слід враховувати й те, що античній культурі в цілому був притаманний так званий «ментальний принцип інтелектуалізму», в силу якого людський розум розглядався в якості вищої інстанції, що виправдовує як соціальні, так і етичні норми суспільного буття. На основі такої логіки фактично виникло розуміння гуманістичності як «розумності». Зокрема, античні мислителі вважали, що кожна людина повинна прагнути до самовдосконалення і гармонії, ставати особистістю, удосконалюється не тільки в моральному, але також і в матеріально-соціальному аспекті буття. Відповідно, на той момент формувався «правовий гуманізм», як ідеологічна основа рівності і заборони дискримінації, що не могла не відображати цю установку, а тому закон, забезпечуючи відповідним чином правове впорядкування відносин в полісі, був покликаний сприяти доброчесності і гармонійному розвитку громадян, який пов'язувався з потребою забезпечення можливостей людей до самовдосконалення.

Так, у праці Аристотеля «Політика» (власне, як і в «Нікомаховій етиці») держава мислителем описується як «природне» об'єднання, покликане гарантувати справедливість і забезпечити щасливе життя людям, які від природи є істотами суспільними та розумними. На думку античного філософа, поліс зобов'язаний створювати і видавати законодавчі акти, орієнтовані на виховання гуманного та добропорядного громадянина, а «знатні особи» у свою чергу мають розподіляли між собою «неімущих» й, надавши їм необхідну допомогу, посилати на різні роботи. Держава в цьому контексті служить зовнішнім соціальним фактором, що сприяє формуванню у кожного індивіда моральної, розумної і суспільної суті, а, отже (якщо продовжувати логіку Аристотеля), держава постає в якості соціально відповідального суб'єкта, який формує умови соціального буття, заснованого на ідеях гуманізму і умовної рівності, в результаті чого можливе досягнення певного рівня благополуччя громадян.

Аналогічні ідеї, хоча й в іншій інтерпретації, ми також знаходимо у Платона, перш за все в його діалозі «Держава». Необхідно відзначити, що Платон розглядав державу з точки зору її фактичної спроможності забезпечити умови морального вдосконалення громадян і зважену гармонію буття в суспільстві. При цьому, незважаючи на прихильність цього мислителя ідеям «колективізму» та неприйняття індивідуалістичного сприйняття свободи, слід підкреслити, що (застосовуючи метод історизму) в той історичний період розвитку права, коли громадяни поліса користувалися широким колом прав і свобод, платонівські ідеї про устрій справедливої держави мали яскраво виражений гуманістичний посил. Це можна пояснити тим, що ключовою метою Платон вважав «вдосконалення людини» і забезпечення щастя всіх верств суспільства, незалежно від знатності або походження [6, с. 136-137]. Отже, можемо дійти також думки, що його вчення (аналогічно вченню Аристотеля) вносило істотний внесок у подальше формування принципу рівності людей в цілому й в сфері праці та зайнятості, зокрема.

Крім того, слід зауважити й те, що суттєві перетворення гуманістичного правового світогляду, що відобразилися на еволюції ідеї рівності, відбулися також в *епоху Середньовіччя*, будучи багато в чому зумовленими процесом християнізації європейських народів, а також пов'язаним із цим становленням особливого світогляду, заснованого на теоцентризмі (богоцентризмі) [7, с. 51]. Так, на підставі християнського переосмислення природи людини в цілому існуючі до цього гуманістичні уявлення про людини наповнилися новим змістом, який не міг повною мірою ув'язуватись із античним тлумаченням природи людини, суб'єктності людини, як важливих аргументів культивування ідеї природньої рівності усіх людей. Так, зокрема, якщо в період античності мислителі зосереджували всю свою увагу насамперед на важливості раціонального самовдосконалення особистості, то в Середні віки ідея людського вдосконалення та цінності індивіда тлумачились в нерозривному зв'язку із божественним промислом і релігійною етикою.

При цьому, особливо помітною ця тенденція була на території Давньої Української Держави – України-Русі, що була хрещена в 988 році й з того періоду обрала релігійно-моральні аспекти формування особистості в якості єдино правильних (замінюючи собою дохристиянські уявлення про природу людини та спроможність людей бути рівними). Так учені [7, с. 51; 8, с. 313; 9, с. 11-22] з цього приводу відзначають, що дослідження берестяних грамот, а також літературних творів того часу (наприклад, «Слова про закон і благодать», «Повісті временних літ», «Слова про Ігорів похід» та ін.) дозволяє стверджувати, що в цих пам'ятках києворуського письменства закріплювалися базові для середньовічної епохи гуманістичні цінності, серед яких: прагнення до знань, любов до рідної землі, необхідність досягнення гармонії душі та тіла, моральна чеснота. Утім, всі ці ідеї отримали яскраво виражену релігійну інтерпретацію: образ ідеальної людини та суспільства наповнювався божественним змістом, цілісно узгоджуючись із концепцією, згідно з якою людина створена «за образом і подобою Божою» й зобов'язана удосконалюватися духовно для уподібнення Творцеві.

У такому контексті істотно змінилося й розуміння змісту свободи та рівності людей: будучи проголошеним в античній філософії фундаментом людського буття, в Середні століття свобода все більше (з розвитком християнської думки і етики) виявлялася поставленою у залежність від волі Бога, крізь призму якого всі люди вважались рівними. Гуманістичність в релігійній свідомості того часу трактувалася через призму подвижництва та милосердя, а тому центральне місце в цьому питанні почала займати ідея співчуття і любові до ближнього. При цьому необхідно звернути увагу на те, що в цей час визнавалася необхідність виконання всіх божественних заповідей, серед яких і заповідь, якою констатувалось, що всі люди рівні перед Богом. Таким чином, це прогресивне розуміння рівності стало однією з важливих передумов становлення сучасної ідеї рівності (як у суспільному, так і в правовому осмисленні сутності рівності). Проте, слід визнати, що проголошена в Середньовічній Європі концепція «рівності всіх в Бозі» насправді не припускала реального застосування в світському житті суспільства, адже, людина на той період осмислювався як істота, чия воля вільна рівно настільки, наскільки вона узгоджена з «Божим промислом».

Враховуючи зазначені особливості розвитку гуманістичної правової думки, а в рамках неї й ідеї рівності (неприпустимості дискримінації), українські дослідники О.В. Грищук та А.І. Гелеш звертають увагу на своєрідну парадоксальність середньовічної антропології, яка полягає в тому, що усвідомлення людиною своєї унікальності та неповторності йшло рука в руку з самоприниження перед обличчям Бога. Звідси випливала головна установка середньовічної християнської культури: людина в якості особистості цінна, проте вищий вираз її «людяності» полягає в тому, щоб підпорядкувати свою індивідуальність волі Бога. У суспільному контексті ця логіка виражалася в сприйнятті кожного індивіда як частини єдиного містичного тіла – Церкви, крізь призму якого передбачається єдність всіх у Бозі, але не абсолютизується свобода людської волі в світському розумінні [10, с. 118]. Таким чином, слід погодитися з М.О. Даниловим [7, с. 51] у том, що середньовічний гуманізм, безсумнівно, сприяв утвердженню уявлення про те, що всі люди рівні в своїй гідності «перед Лицем Божим», проте аж ніяк не ставив на заслужене чільне місце ідею свободи індивіда або його правову автономію в тому сенсі, який був характерний для античних мислителів, що в цілому звужувало на той час потенціал розвитку ідеї про рівність та недопустимість дискримінації людей.

Однак, незважаючи на те, що християнські мислителі багато в чому зробили крок назад у розвитку ідеї рівності, яка була сформована античними мислителями, необхідно визнати, що саме християнська доктрина рівності всіх «перед Богом» та «в Бозі» зробила значущий вплив на подальшу еволюцію правових систем і держав, формуючи реальні передумови для поступового утвердження в суспільній думці наступного принципу: якщо всі люди наділені Богом рівною душею і здатні до морального самовдосконалення, то і соціальні, а згодом й правові, бар'єри в суспільному бутті не можуть вважатися справедливими, гуманними – відповідними волі Божої. Таким чином, доходимо висновку, що саме середньовічні християнські переконання та уявлення про рівність заклали

основу сучасному розумінню рівності (загалом і в сфері праці, зокрема), в якій не допускається дискримінація насамперед тому, що вона принижує людську гідність, що неприпустимо як з богословської, так і з загальногуманістичної точок зору.

Висновки. Уже в період античності гуманістичний правовий світогляд почав оформлятися як особлива модель осмислення реальності, в рамках якої держава й окремі громадяни зв'язувалися між собою взаємною відповідальністю. З одного боку, кожен індивід зобов'язаний був прагнути до досконалості та тим самим вносити вклад в розвиток поліса; з іншого боку, сама держава повинна була створювати умови для «щасливого життя» і виховання доброчесних членів суспільства. Саме з такої ідеї, заснованої на раціональному визнанні цінності кожної людини, її свободи та здатності до самореалізації, в подальшому могла сформуватися основоположна ідея рівності та неприйняття дискримінації, що в подальшому змогла стати однією з базових засад сучасного права, в тому числі трудового права. Це пояснюється тим, що в основі будь-якого рівного (недискримінаційного) ставлення лежить презумпція рівної цінності кожної людини і визнання того факту, що правовий порядок існує на благо всіх, незалежно від соціального статусу чи інших відмінностей. При цьому вже в контексті становлення та розвитку гуманістичного правового світогляду Середніх віків, що ґрунтувалась на релігійній інтерпретації змісту людського буття, з одного боку, закладався фундамент для майбутнього розуміння рівності (як морально-релігійного принципу єдності людей перед Богом), а з іншого – не допускалась повною мірою світська автономія людини, яка в подальшому стане значимою основою для формування сучасного принципу рівності та свободи в праві. Саме окреслений «двоїстий» характер середньовічного християнського гуманізму заклав передумови для спадкоємного зв'язку між давньою (античної) установкою на цінність людини і новими, вже постсередньовічними ідеями правової свободи і рівності, що згодом оформилися в тому числі й в таких інститут, як недопущення дискримінації в сфері праці.

Література

1. Пузанова В.В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18 квітня 2019 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 278-280.

2. Лохіна Д.Г. Основні риси гуманізму та історичний аналіз розвитку гуманістичних ідей Давнього Китаю, Античності та Арабського Халіфату. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. № 6(53). С. 88-93.

3. Грищук О.В., Гелеш А.І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: монографія. Хмельницький: ХУУП, 2013. 288 с.

4. Чеботарьов С.С. Гуманістичні засади права: до історії питання. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 367-374.

5. Пуховська А.С. Правова рівність у контексті правового світогляду та прав людини. *Альманах права*. 2014. Вип. 5. С. 308-312.

6. Славова Н.О. Антропоцентризм як принцип правотворчості. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 134-142.

7. Данилов М.О. Процес зародження та розвитку гуманістичного правового світогляду. *Соціальне право*. 2020. № 4. С. 49-54. doi:10.37440/soclaw.2020.04.09.

8. Кочурська І.В. Гуманізація професійної підготовки майбутніх педагогів-музикантів як соціально-педагогічна проблема у вітчизняній науці й практиці. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. № 36. С. 313-317.

9. Шинкарук В.Ф. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. Житомир: Полісся, 2015. 278 с.

10. Гелеш А.І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: філософсько-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2012. 190 с.

Анотація

Войцишена О. В. **Античний і середньовічний періоди розвитку гуманістичного світогляду як ідейної основи для заборони дискримінації у сфері праці.** – Стаття.

Стаття присвячена аналізу розвитку в античний та середньовічний періоди гуманістичного світогляду як ідейної основи для подальшої заборони дискримінації у сфері праці. Автором встановлюється, що в Європі зародження гуманістичного правового мислення та перші погляди на рівність людей помічаються в Античній Греції. Найбільш прогресивно ідея рівності була на той час окреслена у формулі Протагора «Людина є міра всіх речей», що знайшла відображення в працях інших мислителів-софістів, а також певною мірою у працях Аристотеля та Платона. Ідея рівності також розвивалась крізь призму ідеї, що кожна людина повинна прагнути до самовдосконалення і гармонії, ставати особистістю, сприяючи благополуччю держави, а держава повинна допомагати громадянам в їх самоудосконаленні, незалежно від знатності або походження. Паралельно в Стародавній Греції також розпочалось становлення концепції соціальної відповідальності, яка сприяла подальшому розвитку рівності та забезпеченні незаможних громадян іжею та роботою (зайнятістю). В епоху Середньовіччя ідея рівності людей тлумачилась з богословської позиції, згідно з якою людина створена «за образом і подобою Божою». Утім, в дійсності у Середньовічній Європі концепція «рівності всіх в Бозі» та «перед Богом» насправді не припускала реального застосування ідеї рівності в світському житті, адже, людина на той період осмислювався як істота, чия воля вільна рівно настільки, наскільки вона узгоджена з «Божим промислом». Звідси випливала головна установка середньовічної християнської культури: людина в якості особистості цінна, проте вищий вираз її «людяності» полягає в тому, щоб підпорядкувати свою індивідуальність волі Бога. Поряд із тим, саме на основі християнської моралі в подальшому змогла бути окреслена логіка, за якою: якщо всі люди наділені Богом рівною душею і здатні до морального самовдосконалення, то і соціальні, а згодом й правові, бар'єри в суспільному бутті не можуть вважатися справедливими, гуманними – відповідними волі Божої. З цієї підстави робиться висновок, що саме середньовічні християнські переконання та уявлення про рівність заклали основу сучасному розумінню рівності (загалом і в сфері праці, зокрема), в якій не допускається дискримінація насамперед тому, що вона принижує людську гідність, що неприпустимо як з богословської, так і з загальногуманістичної точок зору.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичний правовий світогляд, ідея рівності, рівність, сфера праці, трудове право.

Summary

Voitsyshena O. V. **The ancient and medieval periods of the development of the humanistic worldview as an ideological basis for the prohibition of discrimination in the workplace.** – Article.

This paper analyzes how the development of a humanistic worldview in the ancient and medieval periods served as the ideological foundation for the eventual prohibition of discrimination in the world of work. The author argues that Europe's earliest humanistic legal thought and the idea of human equality emerged in Ancient Greece. The principle of equality found its most notable expression in Protagoras's statement, "Man is the measure of all things," which influenced other sophistic philosophers and, to some extent, the works of Aristotle and Plato. During this era, the concept of equality was also linked to personal self-improvement and societal harmony: everyone was expected to strive for self-betterment, benefiting the state, while the state in turn was expected to support this development, regardless of an individual's rank or origin. Concurrently, ideas of social responsibility took root, leading to early measures that provided food and employment for poorer citizens. In the Middle Ages, the notion of human equality was reframed within a theological context, where humans were said to be created "in the image and likeness of God." However, medieval European society did not interpret the doctrines of "equality in God" or "before God" as a practical endorsement of secular equality. Instead, free will was considered valid only insofar as it aligned with "God's providence," resulting in a central tenet of medieval Christian culture: although individuals possessed inherent worth, true human fulfillment was seen in submitting one's individuality to God's will.

Nevertheless, Christian morality laid the groundwork for a broader concept of equality by suggesting that, if all people share an equal soul and can morally better themselves, social and, eventually, legal barriers in public life cannot be justified as fair or humane, nor as reflecting God's will. This evolving perspective of Christian thought thus contributed to the modern understanding of equality, both generally and in the world of work. In this view, discrimination is untenable precisely because it degrades human dignity – an outcome deemed unacceptable on both theological and humanistic grounds.

Key words: equality, humanism, humanistic legal worldview, idea of equality, labor law, world of work.

Дата надходження статті: 20.09.2025
Дата прийняття статті: 15.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9:347.951
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.8

Д. О. Воронов

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІТУ ПРО ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТУ КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

Постановка проблеми. У ході процесу виконання судових рішень в адміністративному судочинстві виникає необхідність у забезпеченні реального впливу суду на суб'єкта владних повноважень, з метою гарантування повного та своєчасного виконання рішення суду. А тому, важливість даного дослідження зумовлена потребою в належному розумінні ознак та особливостей застосування звіту про виконання судового рішення як однієї з форм судового контролю.

Актуальність даного дослідження зумовлена також наявністю судової практики, яка свідчить про значний вплив внутрішніх судових актів на правозастосовну практику, що також потребує детального аналізу.

Таким чином, аналіз та дослідження особливостей звіту про виконання судового рішення дозволяє визначити його місце у структурі заходів судового контролю, що є важливим у контексті подальшого вдосконалення механізму виконання рішень адміністративних судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередньому дослідженню такої форми судового контролю як подання звіту про виконання судового рішення адміністративного суду присвячені праці наступних науковців: О. А. Більчук, І. В. Жукевич, О. Р. Івасин, К. О. Кропивна, В. В. Олашин, С. О. Потьомкін, А. О. Фокіна, та інші. Однак станом на сьогоднішній день є недостатньо розкритим питання процесуального значення звіту про виконання судового рішення як форми судового контролю та впливу внутрішньо організаційних актів суду на правозастосування в означеній сфері.

Отже, додатковий аналіз вказаної форми контролю сприятиме поглибленню наукового розуміння механізмів забезпечення обов'язковості судових рішень та дозволить удосконалити практичні підходи до виконання рішень адміністративних судів.

Метою статті є встановлення особливостей звіту про виконання судового рішення як елементу контролю за виконанням судових рішень адміністративних судів.

Виклад основного матеріалу. У системі адміністративного судочинства важливою гарантією реалізації принципу обов'язковості та остаточності судових рішень виступає механізм контролю за їх виконанням, що є комплексною системою, регламентований Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України). При цьому, законодавцем надано можливість додаткового альтернативного механізму судового контролю, який може бути ініційований особою, на користь якої ухвалено судове рішення і яка не є суб'єктом владних

© Д. О. Воронов, 2025

повноважень. Так, згідно з ч. 1 ст. 382 КАС України, суд, який розглянув адміністративну справу як суд першої інстанції і ухвалив судове рішення, за письмовою заявою особи, на користь якої ухвалено судове рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень, або за власною ініціативою може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення [1].

При цьому, варто відмітити, що даною нормою розкривається загальне правило, яке встановлює право суду щодо встановлення обов'язку подати звіт про виконання судового рішення. Натомість, законодавцем розмежовано окремі випадки, в яких суд зобов'язаний покласти обов'язок подання звіту про виконання. Так, в силу ч. 2 ст. 382 КАС України, у адміністративних справах з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту та пільг за письмовою заявою заявника суд зобов'язує суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати звіт про виконання судового рішення [1].

Як зауважує К. О. Кропивна, судовий контроль втілює «контрольно-наглядові функції щодо забезпечення судами виконання власного рішення, яке з точки зору права носить зобов'язальний характер, а отже зобов'язує сторону в адміністративній справі вчинити дії встановлені судом» [2, с. 181]. Як зазначає автор, судовий контроль в адміністративних справах доцільно розглядати саме як додатковий засіб з боку держави щодо гарантування законності та забезпечення захисту прав осіб в адміністративних справах, адже засобами судового контролю досягається обов'язковість виконання судових рішень органами державної влади [2, с. 181]. При цьому, роблячи висновок при аналізі такої форми судового контролю, як звіт про виконання судового рішення, К. О. Кропивна справедливо зазначає, що закріплення права суду самостійно вимагати виконання винесеного рішення є важливим елементом адміністративного процесуального законодавства, адже це демонструє реальність адміністративного судочинства та підвищений рівень відповідальності самих судів за винесене рішення, оскільки воно прогнозовано повинно бути виконаним [2, с. 181].

Як слушно зауважує С. О. Потьомкін, «означена форма судового контролю може бути застосована лише щодо тих судових рішень, якими на суб'єкта владних повноважень судом покладено обов'язок активного виконання, оскільки навряд чи вбачається за можливе подання звіту щодо виконання рішення, за яким суб'єкта владних повноважень зобов'язано утриматись від певних дій» [3, с. 111].

Окрім іншого, як зазначає А. О. Фокіна, накладення штрафу розглядається як наслідок невиконання обов'язку подати звіт про виконання судового рішення, а отже, за своєю правовою природою є похідним засобом. Застосування штрафу як самостійного заходу контролю до керівника суб'єкта владних повноважень не допускається без попереднього встановлення судом обов'язку подати відпо-

відний звіт. При цьому статтею 382 КАС України передбачено альтернативні наслідки у разі порушення обов'язку подання звіту, що надає суду можливість зобов'язати подати його повторно у новий строк. Відтак, накладення штрафу може взагалі не застосовуватися, якщо суд вважає достатнім повторне встановлення обов'язку щодо подання звіту. На підставі наведеного автор робить висновок про те, що штраф у розумінні положень КАС України не набуває статусу самостійної процесуальної форми судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві [4, с. 264].

Також варто зауважити, що, на думку В. В. Олашина, «наявність права накладення штрафу слугує як економічний стимул для суб'єктів владних повноважень вчасно подавати звіти та виконувати судові рішення» [5, с. 147]. Так, на думку автора, означений захід контролю забезпечує ефективне виконання судових рішень і змушує суб'єктів владних повноважень вести належний розгляд рішень та виконувати їх у встановлений строк [5, с. 147].

Таким чином, аналіз наукових праць свідчить, що судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві є важливим інструментом забезпечення їх обов'язковості. Звіт про виконання судового рішення виступає дієвою формою такого контролю, особливо щодо рішень, які покладають на суб'єктів владних повноважень активні дії. Застосування штрафних санкцій за неподання звіту є похідним заходом, спрямованим на стимулювання належного виконання судових рішень у встановлені строки.

При цьому, у ході аналізу практики Верховного Суду С. О. Потьомкін робить висновок про те, що звіт про виконання судового рішення покликаний унеможливити звернення до адміністративного суду з позовом про спонукання суб'єкта владних повноважень виконати судове рішення, ухвалене на користь такого позивача, що забезпечує дотримання принципу остаточності судового рішення та правової визначеності [3, с. 112]. Слід погодитися із означеним висновком, адже означене підтверджується у дослідженні практикою Верховного Суду, зокрема постановою від 16.01.2019 у справі № 686/23317/13-а, у мотивувальній частині якого судом зазначається, що не можна зобов'язати суб'єкта владних повноважень виконувати судове рішення шляхом ухвалення з цього приводу іншого судового рішення, оскільки примусове виконання рішення суду здійснюється в порядку, передбаченому Законом України «Про виконавче провадження», у рамках виконавчого провадження з виконання виконавчого листа [3, с. 112; 6].

Досліджуючи питання застосування звіту про виконання рішень, О. А. Більчук зазначає, що «означений вид контролю має свою специфіку, адже полягає у тому, що його здійснюють не систематично, не повсякденно, як, наприклад, контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів або прокурорський нагляд за законністю в державному управлінні, а одноразово під час розв'язання юридичних конфліктів в судовому порядку через втручання суду в діяльність відповідного органу» [7, с. 169].

Варто додатково зауважити, що у ході аналізу форм судового контролю в інших галузях, науковці наводять аналогію із адміністративним судочинством, пропонуючи імплементацію практики застосування звітування про виконання

судового рішення у цивільний та господарський процес. Так, аналізуючи виконання ухвали господарського суду в порядку судового контролю за виконанням судового рішення О. Р. Івасин зазначає, що «судовий контроль в адміністративному судочинстві містить додатковий механізм впливу на сторін у вигляді звітування за виконанням судового рішення та передбачає накладення стягнень на суб'єкта який не виконує судове рішення» і робить висновок про те, що механізм судового контролю в господарському процесу потребує удосконалення [8, с. 71].

Натомість, І. В. Жукевич зауважує, що нормативний механізм контролю є недосконалим, оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 382 КАС України, покладення на відповідача зобов'язання подати звіт є правом суду, а не обов'язком, при цьому не конкретизовано умови використання судом цього права. При цьому, у висновках автор пропонує доповнити Цивільний процесуальний кодекс України по аналогії закону ст. 382 КАС України статтею, яка передбачатиме такі форми судового контролю за виконання рішень у цивільних справах [9, с. 94].

На практиці адміністративного судочинства питання подання звіту про виконання судового рішення належить до розсуду суду. Якщо суд вважає, що рішення буде виконано належним чином і добровільно, при тому якщо у суду відсутні підстави вважати, що відповідач буде ухилятись від виконання судового рішення після набрання ним законної сили, він може відмовити у встановленні обов'язку подання відповідного звіту. Такий підхід підтверджується наступною судовою практикою. Так, Рішенням Київський окружний адміністративний суду від 08 квітня 2024 року у справі № 320/9157/22 суд відмовив у встановленні судового контролю при вирішенні питання на користь позивача при стягненні матеріальної шкоди шляхом безспірного списання Державною казначейською службою України коштів з відповідного рахунку Державного бюджету України. Так, суд, проаналізувавши обставини справи, дійшов до висновку, що існують дієві механізми для виконання судового рішення без потреби у контролі, вважаючи, що ухвалене рішення буде виконане належним чином шляхом безспірного списання коштів Державною казначейською службою України [10].

Натомість, інша ситуація виникає тоді, коли у виконавчому листі мимовільно зазначається про строк подання звіту про виконання судового рішення, хоча таке питання не вирішувалося судом у самому рішенні.

Показовою є справа № 9901/988/18 за позовом до Президента України та Верховної Ради України (далі – ВРУ) про визнання протиправними та нечинними: Указ Президента України від 27 серпня 2014 року № 694/2014 «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»; Указ Президента України від 10 вересня 2014 року № 715/2014 «Про затвердження Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»; а також зобов`язати ВРУ на власному офіційному веб-сайті привести статтю 11 Закону України від 20 квітня 2000 року № 1682-III «Про природні монополії» (далі – Закон № 1682-III) у відповідність із редакцією, чинною станом на 07 жовтня 2010 року (до змін,

внесених Законом України від 07 жовтня 2010 року № 2592-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність із Конституцією України» (далі – Закон № 2592-VI)) [11].

Як вбачається з мотивувальної частини Постанови Великої Палати Верховного Суду від 13 липня 2023 року у справі № 9901/988/18 (далі – Постанова № 112516540), Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду рішенням від 14 травня 2019 року відмовив у задоволенні позову. Натомість, Велика Палата постановою від 20 листопада 2019 року скасувала рішення від 14 травня 2019 року та ухвалила нове рішення – про задоволення позову. На виконання вищезазначеної постанови Верховний Суд 29 січня 2020 року видав виконавчий лист № 1 у справі № 9901/988/18.

Далі у справі 20 лютого 2023 року ОСОБА_1 подав до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду заяву у порядку статті 374 КАС України, у якій просив виправити помилку у згаданому виконавчому листі і встановити строк для подання звіту про виконання судового рішення.

Прохання обґрунтовував тим, що виконавчий лист від 29 січня 2020 року № 1, який видав Верховний Суд, містить такий запис: «Судом встановлений строк для подачі звіту про виконання судового рішення», але у ньому не написані межі процесуального строку для подання звіту, які мають бути відображенні під час видання виконавчого листа [11].

Пунктами 11 та 12 мотивувальної частини Постанови № 112516540 вказується, що у доводах заяви та апеляційної скарги ОСОБА_1 наполягає на тому, що у виконавчому листі від 29 січня 2020 року № 1, виданому Верховним Судом, є такий запис: «Судом встановлений строк для подачі звіту про виконання судового рішення». Однак, як зазначає суд, меж процесуального строку для подання згаданого звіту під час видавання виконавчого листа встановлено не було. Брак формулювання про строк подання звіту про виконання судового рішення заявник вважає помилкою у виконавчому листі, яку він власне й просить виправити шляхом встановлення строку подання звіту про виконання судового рішення.

Суд першої інстанції в ухвалі про відмову у задоволенні заяви про виправлення помилки у виконавчому листі, керувався тим, що суд, який постановив судове рішення, на підставі якого був виданий виконавчий лист, не вирішував питання щодо подання звіту про виконання судового рішення.

Пунктом 12 мотивувальної частини Постанови № 112516540 встановлено, що з аркуша 1 додатка 34 до Інструкції з діловодства Верховного Суду, затвердженої наказом керівника апарату Верховного Суду від 28 грудня 2018 року № 207-ОД (далі- Інструкція № 207-ОД від 2018 року), яка була чинна на час видання виконавчого листа у цій справі, видно, що форма та зміст виконавчого листа містить такий реквізитний запис: «Судом встановлений строк для подачі звіту про виконання судового рішення «____» _____ 20___ р.» [11, 12].

Також, Постановою Великої Палати Верховного Суду від 13 липня 2023 року у справі № 9901/988/18 (реєстраційний запис № 112516542) (далі – Постанова № 112516542) у п. 21 мотивувальної частини Велика Палата зазначає, що «в

межах цієї справи не встановлювався судовий контроль за виконанням судового рішення, а [мимовільне] зазначення судом першої інстанції у виконавчому листі речення «Судом встановлений строк для подачі звіту про виконання судового рішення.» не може замінити присуд судового рішення про встановлення судового контролю» [13].

Таким чином, судова практика демонструє, що вказівка у виконавчому листі про строк подання звіту про виконання судового рішення не може вважатися встановленою судовим рішенням нормою, якщо відповідне питання не вирішено у самому судовому рішенні. Як зазначає Верховний Суд, мимовільне внесення такої фрази, зокрема у виконавчих листах, виданих за формами згідно з Інструкцією з діловодства від 2018 року, не надає правових підстав для визнання її обов'язковою. Відсутність означеного реквізиту у Інструкції з діловодства Верховного Суду, затвердженої наказом керівника апарату Верховного Суду від від 31 грудня 2021 року № 129 (далі – Інструкція № 129 від 2021 року) [14] свідчить про зміну підходу та підтверджує, що внутрішні організаційні акти суду можуть суттєво впливати на правозастосування, зокрема у сфері виконавчого провадження.

Варто зауважити, що інститут окремої думки в адміністративному судочинстві є важливим елементом демократичної системи правосуддя. Окрема думка є проявом відкритості судового процесу та підтвердженням того, що судове рішення є результатом не механічного голосування, а глибокої інтелектуальної дискусії між суддями, а також розуміння правових підстав застосування відповідних норм. Так, відповідно до тексту Окремої думки судді А. І. Бітова від 28.03.2023 по справі № 420/11960/21, Верховний Суд сформулював правову позицію, що за наслідками розгляду звіту суб`єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту можна, зокрема, встановити новий строк подання звіту.

Так, суддя в окремій думці зазначає, що суд вправі вжити заходів реагування судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах у формі встановлення нового строку для подачі звіту. Додатково у документі зазначається, що для підтвердження мотивації вищевказаного підходу необхідно керуватися абз. 1 пп. 3.2 п. 3, абз. 2 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 року №16-рп/2009, у якому зазначається, що метою судового контролю є своєчасне забезпечення захисту та охорони прав і свобод людини, а виконання всіма суб`єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової. [15, 16].

Висновки. Отже, з урахуванням вищенаведеного, проаналізувавши особливості застосування такої форми судового контролю як подання звіту про виконання судового рішення можна визначити наступні ознаки, які відрізняють означену форму судового контролю від інших: 1) додатковий альтернативний засіб забезпечення виконання судового рішення; 2) дієвий механізм впливу на суб'єкта владних повноважень; 3) застосовується лише стосовно тих судових рішень, якими на суб'єкта владних повноважень покладено судом актив-

ний обов'язок щодо вчинення конкретних дій з метою забезпечення їх виконання.

Підсумовуючи вищезазначене, слід зробити висновок про значну роль внутрішньо організаційних актів судової влади при формуванні правозастосовної практики. Зокрема, внесення змін до таких актів, як Інструкція з діловодства, фактично впливає на процесуальні аспекти виконання судових рішень, що у свою чергу, здатне модифікувати як саму судову практику, так і механізми реалізації судового контролю в межах виконавчого провадження. Означене свідчить про необхідність врахування процедурного значення формальних реквізитів процесуальних документів та підкреслює, що внутрішні акти можуть виступати важливим чинником у забезпеченні ефективності виконання рішень адміністративного суду.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35. Ст 446

2. Кропивна К. О. Судовий контроль як засіб забезпечення ефективного виконання судових рішень. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* Випуск 3/4 (31-32). 2016. С. 177-182.

3. Потьомкін С. О. Мета і завдання правового механізму судового контролю за виконанням судових рішень у адміністративному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. № 4. 2023. С. 108-115.

4. Фокіна А. О. Удосконалення форм судового контролю в адміністративному судочинстві України. *Часопис Київського університету права*. № 2. 2019. С. 262-266.

5. Олашин В. В. Виконання судових рішень в Україні: ефективність, правова відповідальність та міжнародний вплив. *Juris Europensis Scientia*. № 3. 2023. С. 145-149.

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 у справі № 686/23317/13-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79365485 (дата звернення: 14.04.2024).

7. Більчук О. А. Судовий контроль як засіб забезпечення реалізації державної політики України у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 5. 2023. С. 167-172.

8. Івасин О. Р. Виконання ухвали господарського суду в порядку судового контролю за виконанням судового рішення. *Scientific World Journal*. № 5(07-05). 2021. С. 69-72.

9. Жукевич І. В. Реалізація судового контролю за виконанням рішень у цивільних справах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право.* №7(19). 2019. С. 89-95

10. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 08.04.2024 у справі № 320/9157/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118267825 (дата звернення: 14.04.2024).

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.07.2023 у справі № 9901/988/18 (реєстраційний номер судового рішення 112516540). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112516540# (дата звернення: 14.04.2024).

12. Наказ керівника апарату Верховного Суду від 28 грудня 2018 року № 207- ОД про затвердження «Інструкції з діловодства Верховного Суду». *Судова влада України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Instrukcia_dilovodstvo.docx (дата звернення: 14.04.2024).

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.07.2023 у справі № 9901/988/18 (реєстраційний номер судового рішення 112516542). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112516542 (дата звернення: 14.04.2024).

14. Наказ керівника апарату Верховного Суду від 31 грудня 2021 року № 129 про затвердження «Інструкції з діловодства Верховного Суду». *Судова влада України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/pro_aparat_1/instrukcia_z_dilovodstva_2024 (дата звернення 14.04.2024).

15. Окрема думка судді А. І. Бітова від 28.03.2023 по справі № 420/11960/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109880519 (дата звернення: 14.04.2024).

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин сьомої, дев'ятої, пункту 2 частини шістнадцятої статті 236-8 Кримінально-процесуального кодексу України 2009 року №16-рп/2009: Рішення КСУ від 30.06.2009 у справі № 16-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 52. ст. 1800.

Анотація

Воронов Д. О. **Особливості звіту про виконання судового рішення як елементу контролю за виконанням судових рішень адміністративних судів.** – Стаття.

Статтю присвячено актуальним питанням встановлення особливостей звіту про виконання судового рішення як елементу контролю за виконанням судових рішень адміністративних судів. Проаналізовано основні наукові положення щодо подання звіту про виконання судового рішення в науковій юридичній літературі, нормативно-правових актах та судовій практиці. Окрему увагу присвячено дослідженню звіту про виконання судового рішення як дієвої форми такого контролю щодо рішень, які зобов'язують суб'єктів владних повноважень здійснити активні дії. Застосування штрафних санкцій за неподання звіту є похідним заходом, спрямованим на стимулювання належного виконання судових рішень у встановлені строки. Зроблено висновок, що судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві є важливим інструментом забезпечення їх обов'язковості. Додатково, на основі судової практики, зроблено висновок про те, що вказівка у виконавчому листі про строк подання звіту про виконання судового рішення не може вважатися встановленою судовим рішенням нормою, якщо відповідне питання не вирішено у самому судовому рішенні. Акцентовано увагу на значній ролі внутрішньо організаційних актів судової влади при формуванні правозастосовної практики, що, у свою чергу, здатне модифікувати як саму судову практику, так і механізми реалізації судового контролю в межах виконавчого провадження Аргументовано, що інститут окремої думки в адміністративному судочинстві є важливим елементом демократичної системи правосуддя, а окрема думка є проявом відкритості судового процесу та підтвердженням того, що судове рішення є результатом не механічного голосування, а глибокої інтелектуальної дискусії між суддями, а також розуміння правових підстав застосування відповідних норм. Виокремлено наступні основні ознаки, які відрізняють звіт про виконання судового рішення, як форму судового контролю, від інших форм судового контролю: 1) додатковий альтернативний засіб забезпечення виконання судового рішення; 2) дієвий механізм впливу на суб'єкта владних повноважень; 3) застосовується лише стосовно тих судових рішень, якими на суб'єкта владних повноважень покладено судом активний обов'язок щодо вчинення конкретних дій з метою забезпечення їх виконання.

Ключові слова: виконання, контроль, звіт, судове рішення, суб'єкти владних повноважень, правосуддя, виконавчий лист.

Summary

Voronov D. O. **Features of the report on the execution of a court decision as an element of control over the execution of court decisions of administrative courts.** – Article.

The article is devoted to the topical issues of establishing the features of the report on the execution of a court decision as an element of control over the execution of court decisions of administrative courts. The main scientific provisions on the submission of a report on the execution of a court decision in the scientific legal literature, regulatory legal acts and judicial practice are analyzed. Special attention is paid to the study of the report on the execution of a court decision as an effective form of such control over decisions that oblige subjects of power to take active actions. The application of penalties for failure to submit a report is a derivative measure aimed at stimulating the proper execution of court decisions within the established deadlines. It is concluded that judicial control over the execution of court decisions in administrative proceedings is an important tool for ensuring their binding nature. Additionally, based on case law, it is concluded that the indication in the writ of execution on the deadline for submitting a report on the execution of a court decision cannot be considered a norm established by a court decision if the relevant issue is not resolved in the court decision itself. Attention is focused on the significant role of internal organizational acts of the judiciary in the formation of law enforcement practice, which, in turn, can modify both the court practice itself and the mechanisms for implementing judicial control

within the framework of enforcement proceedings. It is argued that the institution of a separate opinion in administrative proceedings is an important element of a democratic justice system, and a separate opinion is a manifestation of the openness of the judicial process and confirmation that the judicial decision is the result not of mechanical voting, but of a deep intellectual discussion between judges, as well as an understanding of the legal grounds for the application of the relevant norms. The following main features are identified that distinguish the report on the execution of a court decision, as a form of judicial control, from other forms of judicial control: 1) an additional alternative means of ensuring the execution of a court decision; 2) an effective mechanism for influencing the subject of authority; 3) it is applied only to those court decisions by which the subject of authority is assigned an active duty by the court to take specific actions in order to ensure their execution.

Key words: execution, control, report, court decision, subjects of authority, justice, writ of execution.

Дата надходження статті: 26.09.2025
Дата прийняття статті: 20.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.965:004.8:174.4
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.9

В. В. Гансецька

АДВОКАТ І CHATGPT: ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ТА ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток штучного інтелекту та інтеграція його інструментів, таких як ChatGPT, у практику різних професій зумовлюють необхідність комплексного аналізу правових наслідків їх використання. Адвокатська діяльність, яка передбачає високий рівень відповідальності за достовірність правової інформації, захист прав і свобод клієнтів, особливо гостро реагує на такі інновації. Використання адвокатом генеративних систем штучного інтелекту може мати як позитивний потенціал (наприклад, оперативний пошук і узагальнення правових джерел, оптимізація підготовки документів тощо), так і значні ризики (наприклад, використання недостовірних даних, поширення фейкових судових рішень, порушення етичних стандартів тощо).

У сучасних умовах проблема відповідальності адвоката за застосування ChatGPT постає як комплексна, оскільки охоплює питання професійної етики, дисциплінарної та, у певних випадках, цивільно-правової відповідальності. Актуальність даного дослідження також обумовлена відсутністю чітких правових механізмів регулювання використання штучного інтелекту у сфері правничої діяльності як в Україні, так і в більшості зарубіжних країн. Це створює колізії між вимогами до належної правничої допомоги та ризиком використання недостовірних або неправильно інтерпретованих даних, згенерованих системою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування штучного інтелекту в адвокатській діяльності, зокрема з огляду на етичні стандарти та питання дисциплінарної відповідальності, перебуває у центрі уваги як українських, так і зарубіжних дослідників. До кола вчених, які вже досліджували це наукове питання у своїх працях, належать, зокрема, О. Барабаш, С. Барбашин, Д. Бєлов, В. Бєлова, С. Бортник, І. Варава, М. Великанова, Ю. Дмитрик, І. Жукевич, О. Ковальчук, К. Клименко, С. Іваницький, О. Парамонова, О. Стрільців, О. Тарасенко, В. Теремецький, О. Федоренко, С. Шевчук, Н. Шишка, К. Яровий та інші. Водночас динамічний розвиток генеративних технологій штучного інтелекту й їхнє поступове впровадження у практику адвокатури підтверджують, що окреслена проблематика не втрачає актуальності протягом останніх років і продовжує активно осмислюватися у сучасній національній та зарубіжній правовій доктрині.

Метою дослідження є комплексне теоретико-правове обґрунтування відповідальності адвоката за застосування ChatGPT у професійній діяльності, а також формування пропозицій щодо удосконалення механізмів регламентації та контролю використання інструментів штучного інтелекту в адвокатській практиці.

Виклад основного матеріалу. Дослідницький масив щодо використання ChatGPT в адвокатській діяльності стрімко зростає, однак залишається фрагмен-

© В. В. Гансецька, 2025

тованим: переважають міждисциплінарні огляди, рекомендації професійних об'єднань і судово-практичні кейси, тоді як емпіричних робіт про фактичні моделі поведінки адвокатів і стандарти належної обачності поки істотно менше. Провідні асоціації та професійні інституції вже запропонували рамкові етичні орієнтири для правників, акцентуючи на обов'язку компетентності, конфіденційності, перевірки достовірності й належного нагляду за використанням інструментів ШІ [1]. Так, Американська асоціація адвокатів (ABA) у 2024 р. оприлюднила першу загальнонаціональну етичну думку щодо використання ШІ в професійній діяльності адвокатів (відомо як «Formal Opinion»), яка систематизує ризики та підходи до їх мінімізації; в аналогічному ключі діє Нью-Йоркська колегія адвокатів («Formal Opinion 2024-5») і низка штатних органів самоврядування [2].

У країнах загального права судова практика стала ключовим каталізатором дискурсу про дисциплінарну відповідальність адвоката. Після накладення дисциплінарного стягнення у справі Mata v. Avianca, Inc.[3] з'явилися численні рішення, що прямо зобов'язують розкривати використання ШІ, а також підтверджувати перевірку цитованих джерел. У 2025 р. фіксуються нові дисциплінарні кейси за використання ШІ в США та Австралії, що поглиблює обговорення стандартів належної етичної поведінки адвоката [4]. Паралельно професійні об'єднання й аналітичні центри публікують свої рекомендації. Так, у 2025 р. Law Society of England and Wales оновила «Generative AI – the essentials», узагальнивши ризики та можливості для адвокатської професії [5].

Регуляторний контекст у ЄС так само задає рамки належної практики використання ШІ в адвокатській діяльності. Так, 1 серпня 2024 р. набув чинності Регламент ЄС 2024/1689 (*AI Act*), який запроваджує вимоги до систем ШІ і спеціальні норми щодо систем загального призначення [7]. У 2025 р. представлено *Кодекс практики для GPAI*, покликаний сприяти належному використанню *AI Act* [6].

В Україні процесуальні механізми використання ШІ в адвокатській діяльності поки не уніфіковані. Дослідницький фокус зосереджений на імплементації загальних етичних стандартів адвокатури до нових технологічних ризиків – насамперед конфіденційності, незалежності, недопущення введення в оману суду та сторін, а також дисциплінарної відповідальності за недобросовісну поведінку. НААУ публікують рекомендації щодо відповідального використання ШІ. Водночас наукові статті українських авторів уже пропонують первинні підходи до поєднання вимог конфіденційності з практичним використанням LLM-інструментів і застерігають від внесення персональних/привілейованих даних до публічних чат-ботів [7].

На сьогодні у сучасній юридичній практиці спостерігається активне застосування системи ChatGPT для оперативного пошуку судових рішень та правових позицій. Проте масове застосування подібних технологій без належної критичної оцінки супроводжується суттєвими ризиками. Одним із ключових негативних аспектів є здатність алгоритму генерувати «вигадані» судові прецеденти та кейси, які не мають жодного фактичного чи документального підтвердження. Використання таких даних у процесуальних документах або при формуванні правової позиції може призвести до професійних помилок адвокатів, введення в оману суду,

а також поставити під сумнів дотримання принципів добросовісності та професійної етики.

Так, у травні 2023 року юристи використовували прецеденти з ChatGPT для створення позову проти авіалінії «Avianca». У документі з'явились вигадані судові прецеденти – повністю неіснуючі. Коли адвокати не змогли представити оригінали кейсів, суд призначив штраф 5000 $ [8].

У лютому 2025 року три адвокати, що вели справу проти «Walmart» з посиланнями на AI-програму теж застосували неіснуючі кейси. Суд у Вайомінгу оштрафував їх на 5000 $ загалом [9].

Адвокат Richard Bednar отримав санкцію від апеляційного суду Юти за подачу брифу, що містив вигаданий прецедент (*Royer v. Nelson*), створений ChatGPT. Він визнав, що документ підготував стажер без перевірки, але адвокат не взяв на себе відповідальність за зміст. Апеляційний суд вирішив, що адвокат не виконав обов'язок *«gatekeeping»* (перевірки достовірності матеріалів) і наклав стягнення, підкресливши, що «більшість адвокатів повинні самі перевіряти подані документи» [10].

В іншій справі, розгляд якої відбувся 12 лютого 2024 року, суд штату Массачусетс оштрафував адвоката на 2 000$ за включення до процесуальних документів вигаданих кейсів, згенерованих AI. Суд визнав, що хоча адвокат був щирий і добросовісний, відповідальність за перевірку поданих матеріалів не може бути знята щирістю [11].

Як вказує Washington Post, щонайменше 95 випадків з фейковими судовими цитатами чи судовою практикою, згенерованою AI були зафіксовані судами США з червня 2023 року. Суми штрафів сягали 31 100$ (штат Каліфорнія), а судді дедалі активніше реагують репутаційними та фінансовими санкціями, попереджаючи: часте використання AI без перевірки – це ризик для професійної відповідальності [14].

Отже, аналіз зарубіжної судової практики свідчить, що використання адвокатами штучного інтелекту у правозастосовній діяльності створює суттєві ризики дисциплінарної відповідальності. Незважаючи на інноваційний потенціал таких інструментів, їхнє застосування у професійній діяльності адвоката має супроводжуватися суворим дотриманням етичних та правових стандартів.

В Україні наразі немає підтверджених випадків застосування дисциплінарних стягнень саме за використання неправдивих або штучно згенерованих правових матеріалів. Тема є новою і потенційно актуальною на майбутнє. У цьому контексті практика зарубіжних судів, описаних вище може стати орієнтиром для українських дисциплінарних органів у майбутньому.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат зобов'язаний діяти на засадах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникати будь-яких дій, що можуть підірвати довіру до адвокатури. Використання фейкових судових прецедентів, навіть якщо вони згенеровані за допомогою ШІ, може розцінюватися як порушення принципу добросовісності, належної професійної компетентності та чесності.

Згідно з Правилами адвокатської етики України, адвокат зобов'язаний перевіряти достовірність відомостей, які він використовує у своїй правовій позиції,

та утримуватися від введення суду в оману. Адвокат повинен бути чесним, добросовісним та діяти відповідно до принципів професійної етики та не має права умисно подавати суду неправдиві відомості.

Таким чином, адвокат, який без критичної перевірки покладається на інформацію, отриману з ChatGPT чи подібних систем, і подає до суду посилання на неіснуючі судові акти, потенційно може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Окрім того, такі дії створюють загрозу підриву авторитету адвокатури, адже підрив довіри до професії є окремою підставою для дисциплінарного провадження.

Адвокат, підписуючи процесуальний документ, підтверджує достовірність наведених у ньому відомостей. Використання AI не звільняє від відповідальності: незалежно від джерела інформації адвокат має виконати *«gatekeeping role»* — перевірити, чи існують посилання на судові рішення та чи відповідають вони фактичним даним. Навіть якщо адвокат діяв без умислу, але подав вигадані судові рішення, це кваліфікується як порушення професійних стандартів і може призвести до накладення дисциплінарних стягнень. Добросовісність не усуває відповідальності. Тобто, якщо буде доведено, що адвокат свідомо або навіть через недбалість використовував вигадані судові прецеденти чи неперевірені факти (зокрема, створені штучним інтелектом на кшталт ChatGPT), він може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

Висновки. Аналізуючи зарубіжний досвід можна зробити висновок, що проблема носить масовий характер, що формує тенденцію до встановлення більш жорстких стандартів професійної відповідальності. Міжнародний досвід свідчить: штучний інтелект може бути корисним інструментом у руках адвоката, але він ніколи не знімає з нього особистої професійної відповідальності за достовірність наданої інформації. Практика таких країн як США, Австралія та Велика Британія однозначно вказує: адвокат несе персональну відповідальність за перевірку достовірності кожного джерела, незалежно від того, чи воно отримане за допомогою технологій штучного інтелекту.

В українських реаліях відсутність чітких механізмів регулювання використання ШІ у правничій діяльності створює нормативний вакуум. Хоча чинні Правила адвокатської етики вже містять вимоги добросовісності, компетентності та недопущення введення суду в оману, їхня імплементація у сфері цифрових технологій вимагає конкретизації. Ефективним інструментом для початку було б доповнити ПАЕ окремим розділом, присвяченим використанням штучного інтелекту в адвокатській діяльності.

Таким чином, формування національної практики у сфері застосування штучного інтелекту в адвокатурі потребує не лише адаптації зарубіжних підходів, а й розробки власних нормативних стандартів. Це дозволить забезпечити баланс між інноваційністю правничої діяльності та дотриманням фундаментальних етичних і професійних вимог, що гарантують довіру суспільства до адвокатури.

Література

1. New York City Bar Association. Formal Opinion 2024-5: Generative AI in the Practice of Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nycbar.org/reports/formal-opinion-2024-5-generative-ai-in-the-practice-of-law/ (дата звернення: 29.08.2025).

2. University of North Carolina School of Law Library. ABA Formal Opinion 512: The Paradigm for Generative AI in Legal Practice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://library.law.unc.edu/2025/02/aba-formal-opinion-512-the-paradigm-for-generative-ai-in-legal-practice/ (дата звернення: 29.08.2025).

3. United States District Court, Southern District of New York. Mata v. Avianca, Inc., Case 1:2022cv01461 – Document 54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/new-york/nysdce/1:2022cv01461/575368/54/ (дата звернення: 29.08.2025).

4. Stanford Law School. Court Rules and Policies for AI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://law.stanford.edu/juelsgaard-intellectual-property-and-innovation-clinic/court-rules-and-policies-for-ai/ (дата звернення: 30.08.2025).

5. New Zealand Law Society. Lawyers and AI: Guidance, March 2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.lawsociety.org.nz/assets/Professional-practice-docs/Rules-and-Guidelines/Lawyers-and-AI-Guidance-Mar-2024.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

6. European Commission. AI Act Enters into Force, 01 August 2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://commission.europa.eu/news-and-media/news/ai-act-enters-force-2024-08-01_en (дата звернення: 30.08.2025).

7. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on Artificial Intelligence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (дата звернення: 30.08.2025).

8. Міністерство цифрової трансформації України. Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/zvit/Рекомендації_з_відповідального_використання_штучного_інтелекту_для.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

9. Lyon C. F. Fake Cases, Real Consequences: Misuse of ChatGPT. NY Litigator [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.goldbergsegalla.com/app/uploads/2023/10/Fake-Cases-Real-Consequences-Misuse-of-ChatGPT-Christoper-F.-Lyon-NY-Litigator.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

10. Bloomberg Law. Morgan & Morgan Lawyers Fined for Hallucinated AI Citations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://news.bloomberglaw.com/litigation/morgan-morgan-lawyers-fined-for-hallucinated-ai-citations (дата звернення: 31.08.2025).

11. The Verge. Lawyers keep citing AI-generated hallucinations in court [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.theverge.com/policy/677373/lawyers-chatgpt-hallucinations-ai (дата звернення: 31.08.2025).

12. WSHB Law. Court Cautions: AI-Generated Legal Filings May Face Consequences [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wshblaw.com/publication-court-cautions-ai-generated-legal-filings-may-face-consequences(дата звернення: 30.08.2025).

13. Massachusetts Bar Association. Massachusetts Lawyer Sanctioned for AI-Generated Fictitious Cases [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.msba.org/site/site/content/News-and-Publications/News/General-News/Massachusetts_Lawyer-Sanctioned_for_AI_Generated-Fictitious_Cases.aspx (дата звернення: 31.08.2025).

14. The Washington Post. Attorneys keep citing fake AI cases in court; judges respond [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.washingtonpost.com/nation/2025/06/03/attorneys-court-ai-hallucinations-judges/ (дата звернення: 30.08.2025).

Анотація

Гансецька В. В. **Адвокат і ChatGPT: етичні стандарти та юридична відповідальність.** – Стаття.

У статті досліджуються проблемні аспекти використання адвокатами інструментів штучного інтелекту, зокрема системи ChatGPT, у професійній діяльності. Наголошено, що впровадження цифрових технологій у сферу правозастосування створює як нові можливості, так і значні ризики, пов'язані з достовірністю та перевірюваністю інформації. Використання згенерованих алгоритмом фейкових судових рішень у процесуальних документах не лише підриває довіру до адвокатури, але й може кваліфікуватися як дисциплінарний проступок. На підставі аналізу чинного законодавства України, зокрема Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правил адвокатської етики, обґрунтовується висновок про наявність правових підстав для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за введення суду в оману шляхом використання неперевірених або вигаданих джерел.

Особливу увагу приділено зарубіжній судовій практиці. Розглянуто прецеденти зі США: Mata v. Avianca, Inc.(2023), у якій адвокати подали до суду вигадані рішення, що призвело до накладення штрафу у 5 000 доларів США, та Wadsworth v. Walmart Inc. (2025), де троє адвокатів отримали санкції за використання неіснуючих прецедентів, згенерованих внутрішньою AI-системою. Також наведено приклади з Массачусетсу, Юти та Алабами, де суди застосували фінансові стягнення та дисциплінарні заходи до правників, які подали документи з «галюцинаціями» штучного інтелекту.

Зроблено висновок, що зарубіжна практика демонструє єдиний підхід: адвокат несе персональну відповідальність за перевірку достовірності кожного процесуального посилання, незалежно від використаних технологій. У цьому контексті українська адвокатура потребує вироблення чітких методичних рекомендацій та впровадження внутрішніх політик щодо застосування AI, аби забезпечити баланс між інноваційністю та дотриманням професійних стандартів.

Ключові слова: штучний інтелект, дисциплінарна відповідальність, суд, судова практика, професійна діяльність.

Summary

Hansetska V. V. **Attorney and ChatGPT: Ethical Standards and Legal Liability.** – Article.

The article examines the problematic aspects of using artificial intelligence tools, in particular ChatGPT, by attorneys in their professional practice. It is emphasized that the integration of digital technologies into the field of law creates both new opportunities and significant risks related to the accuracy and verifiability of information. The use of AI-generated fabricated court decisions in procedural documents not only undermines trust in the legal profession but may also be qualified as a disciplinary offense. Based on the analysis of current Ukrainian legislation, including the Law of Ukraine "On the Bar and Advocacy" and the Rules of Professional Ethics for Attorneys, the article substantiates the conclusion that there are legal grounds for holding an attorney disciplinarily liable for misleading the court by using unverified or fictitious sources.

Special attention is devoted to foreign judicial practice. Precedents from the United States are considered: Mata v. Avianca, Inc. (2023), where attorneys filed fabricated decisions, which resulted in a $5,000 fine, and Wadsworth v. Walmart Inc. (2025), where three attorneys were sanctioned for relying on non-existent precedents generated by an internal AI system. Further examples are provided from Massachusetts, Utah, and Alabama, where courts imposed financial penalties and disciplinary measures on legal professionals who submitted documents containing AI "hallucinations."

The study concludes that foreign practice demonstrates a unified approach: an attorney bears personal responsibility for verifying the accuracy of every procedural reference, regardless of the technology employed. In this context, the Ukrainian bar requires the development of clear methodological guidelines and the implementation of internal policies regarding the use of AI, in order to ensure a balance between innovation and compliance with professional standards.

Key words: artificial intelligence, disciplinary liability, court, judicial practice, professional activity.

Дата надходження статті: 23.09.2025
Дата прийняття статті: 21.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.10

В. І. Голопапа

САНКЦІЇ ПРОТИ РФ КРІЗЬ ПРИЗМУ ООН, ЄС, РАДИ ЄВРОПИ, ОБСЄ ТА G7

Вступ. Російська військова агресія проти України, яка триває з 2014 року і перейшла у фазу повномасштабної війни у лютому 2022-го, призвела до безпрецедентної хвилі міжнародних санкцій. П'ять ключових міжнародних інституцій – Організація Об'єднаних Націй (ООН), Європейський Союз (ЄС), Рада Європи, Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та «Група семи» (G7) – опинилися в авангарді реагування на порушення міжнародного права з боку рф. Актуальність дослідження зумовлена потребою оцінити правові механізми санкційних режимів цих інституцій та виявити прогалини, які підривають їх ефективність у стримуванні агресора. Міжнародні санкції розглядаються як важливий інструмент примусу до миру, альтернативний прямому військовому втручанню. Проте питання їх дієвості та достатності залишаються відкритими, адже попри численні обмеження росія продовжує вести війну, шукаючи способи обходу санкцій.

Постановка проблеми. Існує розрив між масштабністю введених санкцій та очікуваними результатами – зміною поведінки рф або припиненням агресії. Це спонукає проаналізувати, наскільки нинішні санкційні механізми відповідають сучасним викликам. Зокрема, ООН виявилася фактично паралізованою щодо санкцій проти держави-постійного члена Ради Безпеки, якою є рф. ЄС та G7 узяли на себе головну роль у впровадженні економічних обмежень, проте стикаються з проблемами координації та уникнення санкцій через треті країни [1]. Рада Європи вперше застосувала найсуворішу санкцію – виключення держави-члена, – але постало питання наслідків такого кроку для системи захисту прав людини [2]. ОБСЄ, що працює на основі консенсусу, опинилася у стані кризи через блокування рішень з боку росії. Таким чином, нагальним є виявлення правових прогалин цих режимів та розробка рекомендацій щодо їхнього вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження базується на міждисциплінарному підході, поєднуючи міжнародно-правовий аналіз та теорію міжнародних відносин. Теоретичною рамкою служить концепція колективної безпеки та режимів міжнародних санкцій. Відповідно до Статуту ООН (ст. 41), санкції є інструментом підтримання миру, які дозволяють примушувати державу-агресора до виконання міжнародно-правових зобов'язань без застосування збройної сили [3]. У сучасній літературі ефективність санкцій оцінюють через низку критеріїв: легітимність і підтримка санкцій (кількість країн-учасниць коаліції), економічна та політична уразливість об'єкта, комплексність та сфокусованість обмежувальних заходів, а також наявність механізмів моніторингу і запобігання обходу санкцій [4; 2]. В даній роботі санкції розглядаються як інституційні режими: кожна із п'яти зазначених організацій формує власні правила та практики введення санкцій, що порівнюються між собою.

© В. І. Голопапа, 2025

Мета статті полягає у порівняльно-правовому аналізі санкційних режимів ООН, ЄС, Ради Європи, ОБСЄ та G7 щодо рф з метою виявлення їхніх правових механізмів, прогалин і чинників ефективності. В межах цієї мети дослідження послідовно: окреслює нормативну базу та процедури ухвалення рішень у кожній інституції; співвідносить інструменти імплементації й нагляду, зосереджуючись на практиках правозастосування та контролю; оцінює емпіричні ефекти для економіки рф, включно з енергетичними потоками, фінансовою ізоляцією та доступом до технологій; ідентифікує вузлові прогалини, зумовлені правом вето, консенсусними обмеженнями, судовими вразливостями санкційних переліків і механізмами обходу через треті юрисдикції; формулює інституційні пропозиції та policy-рекомендації, спрямовані на підвищення результативності режимів і узгодженість дій між розглянутими організаціями.

Виклад основного матеріалу. Організація Об'єднаних Націй має унікальний мандат на запровадження санкцій, закріплений у розділі VII Статуту ООН. Відповідно до статті 41, Рада Безпеки ООН уповноважена вирішувати, які заходи, не пов'язані із застосуванням збройних сил, слід використати для виконання її рішень, і може вимагати від членів ООН застосувати такі заходи [5, с. 124]. Санкції Ради Безпеки є обов'язковими для всіх держав-членів ООН, що надає їм найвищу легітимність у міжнародно-правовому вимірі. Історично РБ ООН неодноразово застосовувала санкції щодо порушників миру: зокрема, ембарго проти Родезії (1966) та ПАР (1977), широкі санкції проти Іраку (1990) та Югославії (1992) [2]. Механізм реалізації санкцій ООН включає створення санкційних комітетів, які визначають перелік товарів, осіб та організацій, що підпадають під обмеження, а також моніторингові групи для контролю за виконанням. Санкції можуть бути різноплановими – торговельні ембарго, фінансові замороження активів, обмеження транспортного сполучення, візові заборони тощо – залежно від характеру загрози миру.

У випадку з російською федерацією санкційний механізм ООН зазнав системної блокади. Росія як постійний член Ради Безпеки володіє правом вето, тому будь-яка спроба ухвалити резолюцію про санкції проти неї приречена на провал [4]. В результаті, попри грубе порушення рф Статуту ООН шляхом агресії, глобальні санкції ООН не були запроваджені. Це створило прецедент фактичної імунітетності постійного члена РБ від колективних заходів примусу, що серйозно підриває принцип рівності держав перед міжнародним правом. Єдиним частковим виходом стало скликання надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (в рамках процедури «Єдність заради миру»). ГА ООН 2 березня 2022 р. ухвалила резолюцію ES-11/1 із вимогою до рф негайно припинити агресію та вивести війська з України [6], а 7 квітня 2022 р. – резолюцію ES-11/3, що призупинила членство рф в Раді ООН з прав людини [7]. Останній крок можна розглядати як політичну санкцію: Росія втратила право засідати у міжурядовому органі, який моніторить дотримання прав людини. Однак це рішення Генасамблеї, хоча й історичне, не має прямих економічних наслідків для агресора. В цілому ж, система ООН виявилася паралізованою: Рада Безпеки теоретично могла б санкціонувати колективні дії проти агресора, але агресор сам заблокував цю опцію veto-правом. Як наслідок,

глобальний рівень санкційного тиску змістився поза рамки ООН – до коаліцій держав та регіональних об'єднань, що порушує цілісність режиму колективної безпеки [8].

Європейський Союз протягом останніх десятиліть виробив власну систему обмежувальних заходів (restrictive measures) в рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП). ЄС використовує широкий спектр заходів, зокрема: персональні санкції (замороження активів і заборона на в'їзд для посадовців, олігархів, пропагандистів – станом на 2023 р. під санкціями ЄС перебувають понад 1500 фізичних осіб і 200 юридичних осіб з рф); секторальні санкції (обмеження для цілих галузей економіки) [9]. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну Євросоюз прийняв багатопакетний санкційний режим безпрецедентного масштабу. В 2022 році було затверджено 10 пакетів санкцій, що включали ембарго на постачання до рф сучасних технологій, обладнання для нафтовидобування, товарів військового та подвійного призначення; поступову відмову від імпорту російського вугілля (квітень 2022) та нафти (з грудня 2022 – морське нафтове ембарго) [8]; відключення провідних російських банків від системи SWIFT; заборону для російських літаків літати в повітряному просторі ЄС тощо. У 2023 р. фокус санкцій ЄС змістився на закриття шляхів обходу: 11-й пакет санкцій (червень 2023) запровадив механізми проти реекспорту підсанкційних товарів через треті країни, а 18-й пакет (липень 2025) містив повну заборону на транзакції зі ще низкою російських банків [8]. Таким чином, ЄС намагається як завдати максимальної шкоди військово-економічному потенціалу агресора, так і адаптувати режим у відповідь на тактику обходу.

На відміну від ООН, де виконання санкцій залежить від волі кожної держави, в ЄС діє наднаціональний механізм контролю. Європейська комісія здійснює моніторинг імплементації санкцій державами-членами [3]. Порушення санкційного режиму (наприклад, недотримання заборони імпорту певних товарів) може стати підставою для притягнення країни до відповідальності в Суді ЄС. Більше того, у листопаді 2022 року внесено зміни до установчих договорів ЄС, якими ухилення від санкцій визнано злочином на рівні ЄС [10]. Це означає, що країни союзу гармонізують кримінальну відповідальність за порушення обмежувальних заходів. Зусилля з примусового виконання включають також створення міжнародної групи REPO (Task Force on Russian Elites, Proxies, and Oligarchs) – спільної з G7 платформи обміну інформацією для виявлення та замороження активів підсанкційних осіб [3]. На кінець 2022 р. лише в ЄС було заморожено близько 19 млрд євро приватних активів російських олігархів, а також ~300 млрд євро золотовалютних резервів Центрального банку рф, які зберігалися в європейських фінансових установах [10]. У 2023–2024 рр. ЄС опрацьовував правові механізми використання прибутків від заморожених резервів рф для відбудови України.

Після анексії Криму у 2014 р. Рада Європи спочатку вдалася до часткових санкцій: Парламентська асамблея РЄ (ПАРЄ) у квітні 2014-го призупинила право голосу делегації рф та її участь у керівних органах ПАРЄ [11]. Це була політична реакція на порушення територіальної цілісності України. Однак вже у 2019 р., через п'ять років, ПАРЄ відновила права російської делегації, мотивуючи це праг-

ненням залучити росію до діалогу та забезпечити права громадян рф звертатися до ЄСПЛ [12]. Цей крок викликав суперечливі оцінки, адже фактично санкції було знято без виконання росією умов (деокупації Криму). Деякі дослідники розцінили це як прояв слабкості європейських демократій перед шантажем (рф погрожувала припинити сплату внесків до бюджету РЄ і навіть виходом з організації) [11]. Після початку повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 р. терпіння Ради Європи вичерпалося: 25 лютого 2022 р. Комітет Міністрів РЄ оперативно призупинив право представництва рф за ст.8 Статуту, а 15 березня 2022 року – одноголосно ухвалив рішення про виключення російської федерації зі складу Ради Європи [19]. Таким чином, через 26 років після вступу (рф стала членом у 1996) Росія втратила членство в головній європейській правозахисній організації.

Виключення рф з Ради Європи має глибокі правові та політичні наслідки. З позитивного боку, це ізолювало росію від участі у пан'європейських форумах та позбавило її можливості впливати на стандарти у сфері прав людини. Також продемонстровано принципову позицію: держава, що брутально порушує міжнародне право та вчиняє воєнні злочини, не може залишатися в співтоваристві демократичних націй. Однак є і зворотний бік: одночасно з виходом рф з РЄ припинила дію для росії Європейська конвенція з прав людини [4]. Це означає, що російські громадяни та жертви порушень з боку рф більше не можуть звертатися до ЄСПЛ, а сама москва формально не зобов'язана дотримуватися положень Конвенції (зокрема, права на життя, заборони катувань тощо). Фактично кремль "звільнився" від зовнішнього контролю у сфері прав людини – представники російської влади цинічно заявили, що таким чином росія "скинула з себе окови чужих їй цінностей" [4]. З точки зору впливу на військову агресію, рішення Ради Європи носить радше морально-політичний характер. Воно не спинило війни (як і очікувалося), але звузило для рф простір дипломатичних маневрів і легітимних майданчиків. У ширшому сенсі, виключення росії стало частиною комплексної ізоляції агресора: у 2022 р. членство рф було призупинене або припинене приблизно в 20 міжнародних організаціях, від глобальних економічних інституцій (ОЕСР, ЄБРР) до регіональних рад (Рада держав Балтійського моря тощо) [2].

Організація з безпеки та співробітництва в Європі – найбільша регіональна структура безпеки (57 держав-учасниць від Ванкувера до Владивостока). З початком війни проти України ОБСЄ опинилася у глибокій кризі. Росія та білорусь (співучасник агресії) блокували ухвалення ключових рішень, включно з продовженням мандату Спеціальної моніторингової місії в Україні. В результаті у квітні 2022 р. місія ОБСЄ, яка з 2014 р. спостерігала за ситуацією на Донбасі, була змушена припинити роботу – москва наклала вето на продовження її мандату. Також росія гальмувала ухвалення бюджету ОБСЄ на 2022 і 2023 роки, що ставило організацію на межу фінансового колапсу [2]. Попри це, решта держав намагалися використати альтернативні механізми в рамках ОБСЄ: було двічі активовано так званий «Московський механізм» – процедуру призначення незалежної експертної місії для розслідування фактів порушень прав людини та воєнних злочинів в Україні без згоди рф [13]. Звіти, підготовлені в березні та липні 2022 року під егідою ОБСЄ, задокументували масові злочини російських військ. Однак ці заходи мають лише

морально-правовий вплив, оскільки ОБСЄ не наділена виконавчими повноваженнями притягати винних до відповідальності або застосовувати примусові санкції. Росія відреагувала на критику звичними звинуваченнями в "упередженості" та в жовтні 2022 р. оголосила про призупинення своєї участі в Парламентській асамблеї ОБСЄ – фактично сама себе відсторонила від ще одного майданчика, де лунала критика її агресії [13]. Спроби деяких країн вигнати рф з ОБСЄ наштовхнулись на відсутність формального механізму: щоб змінити правило консенсусу, знову ж таки потрібен консенсус, якого нема. Деякі експерти пропонували, наприклад, не запрошувати росію на зустрічі або створити паралельну структуру "ОБСЄ без росії", але це фактично означало б розколотіти організацію [14; 2]. На практиці західні учасники обрали шлях часткової ізоляції: в 2023 р. росію не запросили на ряд заходів ОБСЄ, а її представникам відмовляли у в'їзді на територію приймаючих країн (Польща не пустила делегацію рф на засідання Ради міністрів у Лодзі, грудень 2022). Таким чином, ОБСЄ де-факто функціонує без повноцінної участі росії, хоча формально та залишається державою-учасницею.

Санкційний "імпотенційний" стан ОБСЄ яскраво виявився у контексті війни в Україні. Організація могла лише засуджувати агресію більшістю голосів, але не вживати колективних заходів проти агресора [2]. Відсутність виконавчих важелів перетворила ОБСЄ на спостерігача, а не на активного гравця. Як зазначається у внутрішніх оглядах, будь-які каральні заходи – санкції, ембарго чи миротворча операція – лежали поза мандатом ОБСЄ і потребували б рішень в інших форматах (ООН, ЄС або коаліції держав). Це підтвердило давню критику: консенсус, що включає і агресора, веде до паралічу. Дійсно, ОБСЄ могла б відіграти ключову роль у ранньому попередженні та врегулюванні конфлікту, але натомість стала заручником блокувань з боку рф. У 2022–2023 рр. організація не спромоглася навіть призначити генерального секретаря та прийняти бюджет, що ставило під сумнів її подальше існування [13].

«Група семи» – це не міжнародна організація в класичному розумінні, а радше клуб провідних економічно розвинутих держав (США, Велика Британія, Канада, Німеччина, Франція, Італія, Японія; також ЄС представлений як учасник зустрічей). У відповідь на вторгнення 2022 року G7 фактично очолила глобальну санкційну коаліцію. 24 лютого 2022 р., в день початку повномасштабної війни, лідери G7 виступили зі спільною заявою про намір запровадити жорсткі економічні та фінансові санкції проти агресора. Надалі відбувалися регулярні координаційні зустрічі: зокрема, Група семи тісно співпрацювала з ЄС, Австралією, Південною Кореєю, Швейцарією та іншими партнерами, щоб забезпечити максимально узгоджений список обмежень. Уже в березні 2022 р. санкції G7 синхронізували виключення російських банків зі SWIFT, обмеження операцій Центрального банку рф, персональні санкції проти російських посадовців (включаючи президента путіна) та бізнес-еліти. У червні 2022 на саміті G7 було ініційовано глобальну стелю цін на нафту – учасники домовилися заборонити послуги зі страхування і перевезення російської нафти, якщо вона продається дорожче узгодженого ліміту [1]. Це рішення набрало чинності 5 грудня 2022 (для сирої нафти) і 5 лютого 2023 (для нафтопродуктів) паралельно з нафтовим ембарго ЄС, що завдало удару по екс-

портних доходах рф. G7 також створила згадану робочу групу REPO для пошуку активів російських олігархів та їх замороження, а навесні 2023 р. започаткувала формат контролю за експортом технологій (так званий Координаційний механізм щодо експортного контролю), щоб не допустити потрапляння до рф напівпровідників, електроніки, обладнання через треті країни. В низці сфер санкційні заходи оформлювалися спільними заявами або попередженнями G7: наприклад, у лютому 2023 р. міністри фінансів G7 оголосили про намір посилити тиск на торгівлю алмазами з рф, у квітні 2023 – про заборону російського золота та готовність вводити санкції проти країн, що допомагають москві обходити обмеження. Тональність документів G7 була надзвичайно тверда: лідери семи держав прямо називають дії рф брутальним порушенням Статуту ООН, засуджують воєнні злочини і обіцяють "притягнути до відповідальності" винних [15]. Ключовий меседж – G7 залишатиметься єдиною і послідовно нарощуватиме санкційний тиск стільки, скільки потрібно, щоб росія припинила війну.

Хоча коаліція G7+ЄС охоплює близько 50 держав, що разом генерують понад половину світового ВВП, вона не включає значну частину світу. Великі економіки, такі як Китай, Індія, Бразилія, не приєдналися до санкцій проти рф. Це створює для москви можливості переорієнтувати торгівлю та фінансові операції: наприклад, Індія різко збільшила імпорт дешевої російської нафти у 2022–23 рр., Китай постачає до рф електроніку й машини, Туреччина стала хабом для "паралельного імпорту" санкційних товарів до росії [1]. G7 намагалася залучити до санкцій ширше коло країн – тема агресії рф була центральною на саміті G20 (листопад 2022, Балі), де, втім, через позицію Китаю та інших не вдалося ухвалити спільну заяву із засудженням росії. В підсумковому комюніке G20 2023 р. прямих згадок про рф взагалі не було, що відобразило розкол у глобальному Півдні. Таким чином, недоліком санкцій G7 є їхня часткова географічна обмеженість. Крім того, G7 не має офіційного інструменту примусу до виконання своїх рішень – наприклад, вона не може юридично змусити ОАЕ чи Туреччину припинити реекспорт товарів до рф. Звідси – стратегія вторинних санкцій: США і ЄС індивідуально погрожують штрафними заходами компаніям чи державам, що допомагають рф обходити обмеження. Це певною мірою стримує "сіру" торгівлю (багато великих корпорацій глобального Півдня не ризикують порушувати режим через страх санкцій США), але повністю не унеможливлює її.

На сьогодні G7 фактично виконує роль «директивного центру» для міжнародних санкцій. Її рішення тісно узгоджуються з діями ЄС: наприклад, в підготовці 11-го пакета ЄС у 2023 р. активно брали участь США та Велика Британія, а 19-й пакет санкцій ЄС (очікуваний наприкінці 2025 р.) відкрито розробляється "в тісній кооперації зі США та країнами G7" [16]. Це говорить про безпрецедентний рівень трансатлантичної єдності. Економічний ефект санкційної політики G7+ЄС проявляється поступово: російська економіка увійшла в рецесію (спад ВВП 2022 року склав ~2.1% за оцінкою Світового банку, а внутрішні аналітики KSE Institute оцінюють його у 3.1%; на 2023 р. прогнозувався глибший спад до 8%, хоча фактично рф змогла уникнути такого обвалу завдяки рекордним воєнним витратам) [15; 1]. Валютні резерви рф залишаються замороженими, експорт газу до Європи

обвалився у 4–5 разів, нафтові доходи знижуються через цінову стелю та ембарго [1]. Водночас, санкції ще не змусили Кремль відмовитися від продовження війни – російське керівництво фінансує агресію, перекладаючи тягар на внутрішню економіку і сподіваючись пережити "економічну бурю". Таким чином, ефективність санкційної стратегії G7 багато в чому залежить від довгострокового тиску та усунення лазівок. Самі лідери G7 визнають, що потрібно підвищувати ціну агресії "як завгодно довго" і закликають решту світу приєднатися, щоб ізоляція рф була повною [15].

На основі дослідження можна виокремити критерії, за якими оцінюється внесок кожної організації у санкційний тиск:

– Швидкість та гнучкість реагування. Найбільш оперативно відреагував ЄС – перший пакет санкцій було ухвалено вже 23 лютого 2022 (ще до офіційного вторгнення, за визнання "Л/ДНР"), а найбільший, п'ятий пакет – у квітні 2022. G7 координувала кроки майже синхронно. ООН виявилася заблокованою – РБ ООН не прийняла жодного рішення, а ГА ООН хоч і засідала терміново, але її рішення не мають виконавчого механізму. Рада Європи швидко призупинила членство рф (на 2-й день війни) і за 3 тижні оформила виключення – за мірками організації це дуже стрімко. ОБСЄ в силу консенсусу взагалі не змогла нічого вирішити швидко, крім запуску Московського механізму (що зробили окремі держави без потреби рішення ради).

– Легітимність та охоплення. Санкції ООН мали б найвищу легітимність і глобальне охоплення, але вони відсутні через вето. Натомість санкції ЄС і G7 мають високу легітимність у колі західних демократій, проте сприймаються неоднозначно поза ним. Рада Європи та ОБСЄ – регіональні інституції: їхні рішення (вигнання з РЄ, ізоляція в ОБСЄ) підтримані європейськими країнами майже одностайно, тобто легітимні в рамках Європи, але не впливають на позицію, скажімо, Азії чи Африки.

– Юридична обов'язковість та механізми примусу. ООН – обов'язковість для всіх членів, але не застосовано. ЄС – обов'язковість для членів ЄС, жорсткий контроль Комісії і можливість судового переслідування за порушення (тут режим найсильніший). G7 – домовленості неюридичні, примус опосередкований через національні закони та вторинні санкції США/ЄС. Рада Європи – рішення Комітету міністрів про виключення є обов'язковим у тому сенсі, що рф одразу перестала бути членом (москва, втім, сама подала заяву про вихід за день до виключення, стверджуючи, що це її власний вибір). ОБСЄ – відсутні примусові механізми, все тримається на добровільному виконанні зобов'язань, що рф відверто ігнорує.

– Економічний вплив на рф. ООН – 0, бо немає санкцій. ЄС – дуже значний: ЄС був найбільшим торговим партнером рф до війни, і розрив цих зв'язків боляче вдарив по російській економіці (падіння експорту до ЄС, технологічна ізоляція). За підрахунками Єврокомісії, експорт з ЄС до росії впав на 55% за 2022 р., імпорт з рф – на 58% [17; 1]. G7 (разом із союзниками) забезпечує контроль над фінансовою системою – заморожено близько $300 млрд резервів ЦБ рф, заблоковано міжнародне інвестування в рф, згорнуті програми Світо-

вого банку, ЄБРР та ін. Рада Європи – економічно нейтрально (санкція політична). ОБСЄ – без впливу.

– Політичний ефект та реакція рф. ЄС та G7 досягли суттєвого результату: рф перетворилася на вигнанця у західному світі, її представників виключають з форумів (наприклад, рф відсторонили від участі у форматі G20 з питань фінансової стабільності, а міністри фінансів і центробанків G20 залишали зали, коли виступав росіянин). В самій росії санкції визнані серйозною загрозою: уряд рф у 2022 запровадив валютні обмеження, панічно підвищував ключову ставку до 20% для стримування відтоку капіталу, а пропаганда змінила риторику на тему "росії все одно не потрібен Захід". Рішення Ради Європи вдарило по престижу рф: вперше держава-член Радбезу ООН була виключена з поважної організації – репутаційна втрата для Кремля. Проте путінський режим обернув це у пропаганді як "позбавлення від диктату Заходу", що резонує з настроями частини населення. ОБСЄ, на жаль, росія відверто зневажає: її МЗС називає ОБСЄ "інструментом Заходу" і не вбачає втрати у фактичному паралічі організації. Це поганий знак для майбутнього ОБСЄ.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити кілька ключових висновків щодо правових механізмів санкційних режимів і наявних прогалин. Санкційна система ООН виявилася заблокованою у випадку держави-правопорушника, яка володіє правом вето. Випадок рф підтвердив, що ООН потребує реформ (обмеження права вето в ситуаціях геноциду чи масової агресії, або механізм передачі повноважень від РБ до ГА в рамках «Єдність заради миру»), інакше принцип колективної безпеки втрачає сенс.

На основі проведеного аналізу пропонуються наступні рекомендації для вдосконалення режимів санкцій та подолання виявлених прогалин:

1. Реформа механізмів ООН. Необхідно просувати ідеї реформування Ради Безпеки ООН щодо обмеження права вето у випадках масових злочинів та агресії. Як мінімум, слід підтримати французько-мексиканську ініціативу про добровільне незастосування вето в ситуаціях геноциду або великої війни. Крім того, варто розглянути можливість більш широкого використання резолюції "Єдність заради миру" (GA Res. 377(V) 1950) – Генасамблея могла б брати на себе координацію санкційної діяльності за підтримки більшості держав, якщо РБ заблокована. Хоча рішення ГА не обов'язкові, вони можуть слугувати мандатом для створення коаліцій під егідою ООН, що надасть їхнім діям більшої легітимності.

2. Посилення ефективності санкцій ЄС. Європейському Союзу варто розглянути перехід на кваліфіковану більшість при ухваленні санкційних рішень у перспективі реформи Договорів. Необхідно впровадити механізм періодичного рев'ю санкційних списків з можливістю додавання нових доказів проти оскаржуваних осіб – щоб вигравати апеляції і не створювати лазівок. Щодо обходу санкцій: підтримати запровадження т.зв. "secondary sanctions" на рівні ЄС – тобто правових підстав карати іноземні компанії, які навмисно допомагають обходити режим (як це робить OFAC у США).

3. Відновлення контролю прав людини над рф. Для пом'якшення негативних наслідків виключення росії з Ради Європи пропонується створити спеціальний міжнародний механізм моніторингу прав людини в рф та на окупованих терито-

ріях. Це може бути незалежна комісія під егідою ООН або коаліції держав, яка збирала б інформацію та публічно звітувала про дотримання прав людини в росії. Хоча такий механізм не матиме виконавчих повноважень ЕСПЛ, він принаймні збереже увагу до ситуації і слугуватиме каналом тиску. Інший напрям – активніше залучати інші форуми, де рф ще член, до правозахисного дискурсу (наприклад, в рамках ОБСЄ продовжити практику московського механізму).

4. Реформування ОБСЄ. Щоб Організація з безпеки та співробітництва в Європі не перетворилася на релікт, необхідно розробити гнучкіші процедури на випадок грубого порушення основоположних принципів. Рекомендується офіційно закріпити правило "консенсус мінус Х": наприклад, якщо державу звинувачено в агресії проти іншої, її можна відсторонити від голосувань, що стосуються конфлікту (як це де-факто було з Югославією). Також варто створити в рамках ОБСЄ інститут санкційних консультацій: регулярні зустрічі зацікавлених держав-учасниць, на яких обговорювати, які односторонні чи багатосторонні санкції вони вводять проти порушника.

5. Інституціоналізація санкційної коаліції. G7 та ЄС слід замислитися над створенням постійного координаційного органу з санкцій. Це міг би бути Секретаріат санкційної коаліції, невеликий міжнародний офіс, який відстежував би виконання санкцій, збирав і аналізував інформацію про обходи, готував пропозиції щодо нових заходів. До нього могли б увійти представники фінансової розвідки країн G7, експерти з міжнародного права, технічні фахівці. Наразі співпраця є, але переважно на міжурядових майданчиках або через неформальні групи (як REPO).

6. Розширення міжнародної підтримки санкцій. На дипломатичному фронті необхідно активніше залучати країни Глобального Півдня. Рекомендується:

a) створити міжнародний компенсаційний фонд, з якого надавати допомогу країнам, що зазнали побічних втрат від санкцій (наприклад, подорожчання продовольства чи пального);

b) ініціювати в ООН ухвалення резолюції про визнання правомірності санкцій проти грубих порушень міжнародного права – це допоможе відбити аргумент рф про "нелегітимність" заходів ЄС/G7;

c) залучити регіональні організації (АСЕАН, Африканський Союз, Лігу арабських держав) до діалогу про війну в Україні, можливо, пропонуючи їм статус спостерігачів в санкційній коаліції або участь у нагляді за експортом.

7. План дій на випадок затяжної війни. Якщо війна триватиме ще кілька років, санкційний тиск має еволюціонувати. Рекомендується розробити етапний план посилення санкцій, де передбачити, які додаткові кроки будуть зроблені, якщо рф продовжує агресію: наприклад, зниження нафтової стелі цін спершу до $35, потім до $20; повне відключення всіх банків рф від SWIFT; ембарго на російські алмази, уран, інші сировинні товари; санкції проти всіх ключових держкомпаній (на кшталт "Росатому"). Цей план варто анонсувати публічно, щоб кремль розумів перспективу – що час не на його боці, і чим довше війна, тим жорсткіша економічна ізоляція чекає.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження доцільно спрямувати на побудову місійно-епізодного панелю з мікроданими про бюджети, пер-

сонал, логістику та доступ до «енейблерів» (стратегічний ліфт, медевак), що дозволить ідентифікувати внесок кожного компонента у скорочення інтервалу Т Т за дизайном, а не за подієвою специфікою. Перспективним є системне кодування «операційної граматики» мандатів (цілі, індикатори, верифікація, звітність, тригери поновлення) в міжорганізаційному корпусі для перевірки зовнішньої валідності виявлених залежностей і зменшення вимірювальної похибки. Варто поєднати це з емпіричною оцінкою стійкості рішень до судового оскарження (за типами доказового досьє) та з транзакційними метриками приватного комплаєнсу у фінансах, страхуванні, судноплавстві й експортному контролі, аби чіткіше відрізняти «сигналінг» від виконуваності. Окремого аналізу потребують мережі обходу через треті юрисдикції: моделювання реекспорту, платіжних маршрутів і бенефіціарної власності дасть змогу оцінити еластичності заміщення та граничні ефекти вторинних заходів. Поглиблення кейсів поза євроатлантичним регіоном із повними таймлайнами забезпечить реплікацію медіан і дисперсій часових лагів, тоді як альтернативні метрики ефективності (мінімальні гуманітарні результати, стійкість доступу до послуг) перевірять чутливість висновків. Завершити роботу слід публікацією відкритого реплікаційного пакета (кодбуки, протоколи кодування, скрипти), що уможливить незалежну перевірку й кумулятивність подальших висновків.

Література

1. KSE Institute. Росія – світовий лідер за кількістю санкцій (аналіз впливу санкцій на економіку рф) – *Forbes.ua*, 03.01.2023. URL: https://surl.li/nuhxqd (дата звернення: 25.09.2025).

2. Uvarov A. Ostracism in the 21st Century: Russia and the Limits of International Isolation. *Riddle – Russia*, 09 July 2025. URL: https://surl.lt/stryxt (дата звернення: 15.09.2025).

3. Бернацький Б. Вплив міжнародних санкцій на політику та економіку рф у 2024-2025 рр. // *Центр Міжнародної безпеки*. 2025. 19 с.

4. Transparency International Ukraine. Механізми санкцій і вигнань: як інші країни обмежують росію. 2022. URL: https://surli.cc/itdpqh (дата звернення: 28.09.2025).

5. Ольшак М. В. Міжнародні правові обмеження щодо можливості законно накладати міжнародні економічні санкції // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 4.88. 2025. С. 123-127.

6. Генеральна Асамблея ООН. *Резолюція A/RES/ES-11/1 «Агресія проти України»* від 2 березня 2022 р. Нью-Йорк: ООН. Доступ: A/RES/ES-11/1. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/1 (дата звернення: 15.09.2025).

7. Генеральна Асамблея ООН. *A/RES/ES-11/3 «Suspension of the rights of membership of the Russian Federation in the Human Rights Council»*. Нью-Йорк. 2022.

8. Бутурлим О. Наближені до кремля особи отримали шлях для оскарження санкцій ЄС – FT. *УНІАН*, 11.04.2024. URL: https://surl.li/nuyfek (дата звернення: 23.09.2025).

9. Процюк І. В., Бойчук Д. С. Допомога Європейського Союзу Україні під час війни як втілення ідеї соціальної державності // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №6. С. 42–45.

10. Council of the EU. EU sanctions against Russia explained – Consilium press release, July 2025. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia-explained/#:~:text=used%20to%20confirm%20each%20transaction (дата звернення: 20.09.2025).

11. Європейська правда. (2022, 24 лютого). *Рада Європи розгляне покарання для Росії, включно з виключенням із організації*. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/24/7134629/ (дата звернення: 21.09.2025).

12. Financial Times. *EU court rules in favour of Russian oligarchs Fridman and Aven in blow to sanctions regime*. 2024, 10 квітня. URL: https://www.ft.com/content/5cc41a3d-1fa9-497b-8681-086b0c1e3b20 (дата звернення: 18.09.2025).

13. Friesendorf, C., & Wolff, S. Options for dealing with Russia in the OSCE. Security and Human Rights Monitor. 2022.

14. International Crisis Group. Seven Priorities for Preserving the OSCE in a Time of War (Special Briefing No. 9). 2022.

15. G7 Leaders. G7 Leaders' Statement on Ukraine, 24 Feb 2023. URL: https://surl.lt/dtdvon (дата звернення: 13.09.2025).

16. Міністерство Закордонних Справ України. Санкції проти рф. URL: https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/sankciyi-proti-rf (дата звернення: 25.09.2025).

17. Чорногор Я., Радь П., Черниш А. Вплив економічних санкцій на економіку російської федерації в умовах її повномасштабної агресії проти України. Аналітичний портал «Українська призма». 2025.

Анотація

Голопапа В. І. **Санкції проти рф крізь призму ООН, ЄС, Ради Європи, ОБСЄ та G7.** – Стаття.

Стаття пропонує системний порівняльно-правовий аналіз санкційних режимів п'яти ключових інституцій глобального врядування щодо рф, зосереджуючись на їхній нормативній архітектурі, процедурних особливостях, механізмах виконання та емпіричних наслідках у 2022–2025 рр. Дослідження базується на перевірюваних індикаторах і відтворюваних процедурах підрахунку ефектів санкцій. Практична цінність полягає у придатності запропонованих рішень для оперативного коригування режимів у відповідь на спроби обходу. Мета полягає у виявленні правових механізмів, прогалин і чинників результативності режимів ООН, ЄС, Ради Європи, ОБСЄ та G7. Завдання передбачають простеження джерел права й процедур ухвалення рішень, зіставлення інструментів імплементації та нагляду, оцінювання економічних і політичних ефектів, ідентифікацію вузьких місць (вето, консенсус, судова вразливість переліків, канали обходу) та формулювання інституційних рішень. Використано порівняльний аналіз мандатів, процедур і сфери дії, нормативно-догматичну інтерпретацію актів, елементи інституційного аналізу та емпіричну верифікацію через індикатори енергетичних потоків, фінансової ізоляції, доступу до критичних технологій і динаміки правозастосування. Універсальний рівень (ООН) зазнає блокування через асиметрію права вето постійного члена, що нівелює потенціал санкцій Ради Безпеки й переносить тягар на Генеральну Асамблею як політичний майданчик без виконавчих повноважень. Регіональний рівень (ЄС, Рада Європи) демонструє вищу прикладну дієвість: у ЄС поєднання наднаціональної імплементації, деталізованих виконавчих актів, криміналізації обходу та фінансового нагляду зміцнює виконання; у Раді Європи політична санкція виключення підсилює ізоляцію, але звужує зовнішній правозахисний контроль. ОБСЄ через консенсус де-факто паралізована у санкційному вимірі, хоча зберігає можливість документувати порушення через спеціальні механізми. G7 виконує координаційну функцію (секторальні заборони, експортний контроль, цінова стеля), проте наштовхується на неповне глобальне охоплення та адаптивні схеми обходу через треті юрисдикції. Підвищення результативності можливе через добровільні обмеження вето в умовах масової агресії, розширення застосування кваліфікованої більшості для зовнішньополітичних обмежень у ЄС, створення постійного координаційного секретаріату санкційної коаліції, посилення режимів вторинної відповідальності й договірні рамки з транзитними державами, а також відновлення зовнішнього моніторингу прав людини там, де бракує судових засобів захисту. Запропонований набір рішень поєднує правову стійкість із виконуваністю, узгоджує практики поєднання приватних суб'єктів і зв'язує деескалацію з чіткими критеріями зміни поведінки, забезпечуючи прозорі процедури моніторингу виконання.

Ключові слова: обмежувальні режими; колективна безпека; право вето; експортний контроль; цінова стеля на нафту; юридична стійкість переліків; обхід через треті юрисдикції; бенефіціарний контроль; вторинна відповідальність; трансатлантична координація.

Summary

Golopapa V. I. **Sanctions against the russian federation through the lens of the UN, EU, Council of Europe, OSCE, and G7.** – Article.

The article offers a systematic comparative-legal analysis of the sanctions regimes of five key global-governance institutions vis-à-vis the russian federation, focusing on their normative architecture, procedural specificities, enforcement mechanisms, and empirical outcomes in 2022–2025. The study relies on verifiable indicators and reproducible procedures for estimating sanctions' effects. Its practical value lies in the suitability of the proposed solutions for promptly adjusting regimes in response to circumvention

attempts. The aim is to identify the legal mechanisms, gaps, and drivers of effectiveness within the UN, EU, Council of Europe, OSCE, and G7 regimes. The tasks include tracing sources of law and decision-making procedures, comparing implementation and oversight tools, assessing economic and political effects, identifying bottlenecks (veto power, consensus constraints, legal vulnerability of listings, and circumvention channels), and formulating institutional solutions. Methods used comprise comparative analysis of mandates, procedures, and scope; normative-doctrinal interpretation of instruments; elements of institutional analysis; and empirical verification via indicators of energy flows, financial isolation, access to critical technologies, and enforcement dynamics. The universal tier (UN) is impeded by the asymmetry of a permanent member's veto, which neutralises the potential of Security Council sanctions and shifts the burden to the General Assembly as a political forum without executive powers. The regional tier (EU, Council of Europe) shows higher practical efficacy: in the EU, the combination of supranational implementation, detailed implementing acts, criminalisation of evasion, and financial supervision strengthens compliance; in the Council of Europe, the political sanction of exclusion intensifies isolation but narrows external human-rights control. The OSCE is de facto paralysed in the sanctions dimension by consensus rules, though it still documents violations via special mechanisms. The G7 performs a coordinating function (sectoral bans, export controls, price cap) yet faces incomplete global coverage and adaptive circumvention through third jurisdictions. Effectiveness can be enhanced through voluntary restraint on veto use in cases of mass aggression, wider use of qualified-majority voting for EU external restrictive measures, creation of a standing coordination secretariat for the sanctions coalition, stronger secondary-liability regimes and contractual frameworks with transit states, and reinstatement of external human-rights monitoring where judicial remedies are lacking. The proposed package combines legal robustness with enforceability, aligns private-actor compliance practices, and links de-escalation to clear behavioural benchmarks with transparent monitoring.

Key words: restrictive regimes; collective security; veto power; export control; oil price cap; legal robustness of listings; circumvention via third jurisdictions; beneficial ownership control; secondary liability; transatlantic coordination.

Дата надходження статті: 18.09.2025
Дата прийняття статті: 13.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9:351.751(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.11

П. В. Горінов

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Вступ. Адміністративно-правовий статус молодіжних організацій як суб'єктів забезпечення молодіжної політики в Україні є однією з важливих тем сучасного правознавства та публічного адміністрування. Молодіжні об'єднання дедалі активніше інтегруються у структури публічної влади, виконуючи роль не лише представників інтересів молоді, а й партнерів у реалізації державних програм, стратегій і ініціатив. Їх правове становище визначається низкою нормативно-правових актів, що регламентують діяльність у межах молодіжної політики, включно із законами України та підзаконними актами центральних органів виконавчої влади. Саме через правове забезпечення визначається потенціал молодіжних організацій у впливі на державні процеси.

Проблематика полягає в недостатній узгодженості між правовими нормами та фактичними умовами функціонування молодіжних організацій. Іноді спостерігається розрив між проголошеними правами організацій і їх реальною спроможністю впливати на формування публічної політики. Недостатнє фінансування, обмежений доступ до інституційних механізмів впливу, надмірне адміністративне регулювання та брак підтримки на місцевому рівні ускладнюють реалізацію закріплених законодавством повноважень. Окрім того, нерівномірність розвитку молодіжного руху у регіонах України породжує дисбаланс у можливостях для різних організацій.

Ще одним важливим аспектом є правова невизначеність окремих форм взаємодії між молодіжними організаціями та органами державної влади. Відсутність єдиного адміністративного механізму взаємодії, недостатня деталізація процедур фінансування, критеріїв участі у конкурсах та відбору до дорадчих структур створюють ризики правового свавілля або дискримінації. Водночас система звітності, що повинна забезпечувати прозорість діяльності, іноді має декларативний характер і не враховує реальних можливостей організацій. У результаті знижується довіра як до самих організацій, так і до органів, що координують молодіжну політику.

Окреме значення має питання відповідальності молодіжних організацій, яке досі не отримало комплексного правового аналізу. Законодавство передбачає механізми адміністративної відповідальності, зокрема у сфері звітності, фінансової прозорості та дотримання цільового призначення бюджетних коштів. Проте практика свідчить про труднощі у застосуванні таких норм через обмежену спроможність органів контролю, а також нечітке розмежування між громадською ініціативою та делегованими владними функціями. Це створює додаткові виклики як для органів публічного адміністрування, так і для самих організацій у частині дотримання балансу між автономією та підзвітністю.

© П. В. Горінов, 2025

Актуальність дослідження адміністративно-правового статусу молодіжних організацій зумовлюється як зростанням ролі молоді у державотворчих процесах, так і потребою в удосконаленні механізмів їх правового регулювання. У сучасних умовах, коли держава орієнтована на демократизацію публічного управління, забезпечення сталого розвитку та європейську інтеграцію, активна участь молоді є необхідною передумовою суспільного прогресу. Молодіжні організації виконують функції посередника між владою та молодим поколінням, сприяють формуванню громадянської свідомості, правової культури, лідерства і патріотизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До наукових викликів адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні свою увагу у різних аспектах досліджень зосереджували вчені Л. Авраменко, Д. Андрєєва, В. Андрущенко, В. Бараненко, А. Берлач, Я. Біляєв, О. Блиндюк, Є. Бородін, Б. Чернявська, В. Галунько, В. Гаращук, Є. Гетьман, П. Горінов, Ю. Гришина, І. Грицай, О. Гуміна, О. Ільюк, В. Жук, Є. Єрмоленко, Л. Малюга, Б. Мельниченко, О. Муза, М. Обіхода, О. Петришин, Д. Порохова, Є. Пряхіна, Д. Рукоманова, Г. Смокова, О. Соловйова, М. Слободянюк, Л. Чистоклетов, М. Цвік, В. Чернишова, С. Вилков, С. Дембіцька, П. Діхтієвський, Р. Драпушко, В. Ярошович та ін. У своїх працях вони висвітлювали нормативно-правові основи, організаційні механізми, інституційні складові, участь молоді в ухваленні рішень та інші важливі аспекти публічного адміністрування в молодіжній сфері. Проте, поза межами їх наукового аналізу залишилися низка важливих адміністративно-правових і соціальних проблем інституційної підтримки молоді, зокрема в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає у розкритті змісту, структурних елементів і правових підстав адміністративно-правового статусу молодіжних організацій як суб'єктів забезпечення молодіжної політики в Україні та аналізі їхньої ролі у публічному адмініструванні.

Виклад основного матеріалу. В теорії права правовий статус суб'єктів визначається, як комплексна характеристика їхнього становища в правовій системі, яка включає сукупність гарантованих державою прав, обов'язків і законних інтересів. Цей статус є підґрунтям для участі особи у правових відносинах та реалізації правосуб'єктності. Індивідуальний правовий статус формується з урахуванням особистих характеристик (вік, стать, соціальне становище), а також конкретних правових підстав (посада, професія, пільги). Основу становить конституційний статус, спільний для всіх громадян, який фіксує рівність перед законом і базові права людини. Водночас спеціальний правовий статус визначається законом для окремих категорій осіб наприклад, державних службовців, військовослужбовців чи студентів, і залежить від функціонального призначення їх ролі в суспільстві. Такий поділ дає змогу гнучко регулювати правові відносини відповідно до потреб суспільного життя. Відмінність між статусами полягає як у природних характеристиках (наприклад, діти або особи похилого віку потребують додаткового захисту), так і у юридичних підставах (наприклад, статус засудженого обмежує певні права) [1, с. 343-343].

За аналогією щодо нашого наукового аналізу відзначимо, що в адміністративному праві правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування виступає,

як система юридично закріплених прав, обов'язків, гарантій, обмежень, відповідальності та заохочень, що визначають їхнє службове становище в системі публічної влади. Цей статус має спеціальний характер, оскільки пов'язаний із виконанням делегованих законом функцій представництва інтересів територіальної громади. Посадові особи місцевого самоврядування наділені додатковими повноваженнями, які дозволяють ефективно реалізовувати завдання місцевої політики, управління ресурсами громади та надання публічних послуг [2, с. 349-350].

Адміністративно-правовий статус молодіжних організацій як суб'єктів забезпечення молодіжної політики в Україні закріплений у Законі України «Про основні засади молодіжної політики». Молодіжні громадські об'єднання та організації визначені як ключові суб'єкти молодіжної роботи, які мають право здійснювати свою діяльність у правовому полі, беручи участь у формуванні та реалізації державної політики в інтересах молоді. Вони можуть засновуватись молодими особами віком від 14 до 35 років, а також брати участь у підготовці нормативно-правових актів, програм, стратегій та проводити молодіжні заходи. Держава гарантує їхнє залучення до конкурсних процедур з отримання грантів, інституційної та проєктної підтримки, що забезпечує матеріально-фінансову основу їх функціонування. Молодіжні організації мають право бути представленими в консультативно-дорадчих органах, таких як молодіжні ради, а також брати участь у громадських обговореннях та експертизах. Їхня діяльність спрямована на реалізацію прав і свобод молоді, розвиток громадянської активності, патріотизму, самореалізації та соціальної інтеграції. Адміністративно-правовий статус цих організацій також передбачає взаємодію з органами державної влади та місцевого самоврядування, що забезпечує участь молоді в управлінських процесах на всіх рівнях [3].

На доктринальному рівні Б. Чернявська комплексно охарактеризувала правове становище громадських об'єднань, включно з молодіжними, як суб'єктів адміністративного права. Визначається адміністративно-правовий статус цих організацій як сукупність прав, обов'язків, гарантій, обмежень і відповідальності, що реалізуються у відносинах з органами публічної влади. Зокрема, молодіжні організації мають як активну, так і пасивну адміністративну правосуб'єктність, що проявляється у здатності впливати на державну політику та бути об'єктом регулятивного контролю. Виокремлено специфіку прав молодіжних об'єднань у політичній, соціальній, економічній і спеціальній сферах, що забезпечують їхню участь у публічному управлінні. Увага приділяється також ролі молодіжних організацій у процесі надання публічних послуг, їх представництва у дорадчих органах. Важливою складовою аналізу є вивчення механізмів адміністративної відповідальності молодіжних організацій. Наголошено, що юридичні особи, включно з громадськими організаціями, можуть виступати як суб'єкти адміністративного делікту за умов порушення законодавства, що регулює їхню діяльність [4].

Л.-М. Мокрій визначає, що особливості правового статусу молодіжних організацій в Україні зумовлені їхньою роллю як виразників ініціатив молодого покоління та рівноправних партнерів держави у формуванні й реалізації молодіжної політики. Вони ґрунтуються на принципах участі, рівності, доступності, гарантій, соціальної компенсації, пріоритету та спадкоємності, що забезпечує інтеграцію

молоді в державотворчі процеси на демократичних засадах. Законодавчо визначені права та обов'язки надають їм можливість залучати молодих людей до суспільного життя, представляти їхні інтереси, а також отримувати підтримку держави у формі фінансування чи пільг. У сфері міжнародного співробітництва молодіжні організації виступають інструментом культурного обміну, волонтерства, лідерського розвитку та формування позитивного іміджу України за кордоном. Вони інтегровані у міжнародні мережі, що посилює їхню роль у просуванні демократичних цінностей і сприяє європейській інтеграції. Незважаючи на певні виклики, їх діяльність поступово зміцнюється та розширюється, стаючи невід'ємним елементом громадянського суспільства [5].

Д. Рукоманова визначає адміністративно-правовий статус молодіжних організацій. Вони утворюються і діють на принципах добровільності, рівноправності членів, самоврядування, законності та гласності, що формує їх як самостійних суб'єктів молодіжної політики. Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування залучають ці організації до розроблення та обговорення проектів рішень, що забезпечує їх участь у державному управлінні у сфері молоді. Держава передбачає для них організаційну, методичну, інформаційну та фінансову підтримку, зокрема через державний і місцеві бюджети. Молодіжні організації можуть отримувати делеговані повноваження щодо реалізації програм і проектів, що супроводжується фінансуванням та контролем за їх виконанням. Водночас вони зобов'язані подавати звіти про використання коштів і нести відповідальність за порушення законодавства. Таким чином, адміністративно-правовий статус молодіжних організацій поєднує автономність їх діяльності з тісною взаємодією та контролем з боку публічної адміністрації [6].

Національна молодіжна рада України є вагомим суб'єктом забезпечення молодіжної політики в Україні, що володіє чітко визначеним адміністративно-правовим статусом. Як репрезентативна молодіжна платформа, Національна молодіжна рада України була створена на підставі норм Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» та продовжує своє функціонування на підставі Закону України «Про основні засади молодіжної політики». Рада має статут, затверджений порядок функціонування та організаційну структуру. Її адміністративно-правовий статус передбачає право впливати на державну політику щодо молоді, брати участь у розробленні рішень органів виконавчої влади, виступати представником української молоді на міжнародному рівні. З 2016 року НМРУ є членом Європейського молодіжного форуму, а з 2018 року національним координатором мережі Eurodesk в Україні. Це надає їй додаткові інституційні можливості у сфері інформування, адвокації та координації міжсекторальних молодіжних ініціатив [7].

Молодіжний Націоналістичний Конгрес (МНК) є всеукраїнською громадською організацією, офіційно зареєстрованою в Міністерстві юстиції України, що надає їй адміністративно-правовий статус суб'єкта забезпечення молодіжної політики. Відповідно до Закону України «Про основні засади молодіжної політики», МНК реалізує право молоді на участь у суспільному житті, здійснюючи свою діяльність на принципах самоврядування, відкритості, ідеологічної цілісності та добровільності. Організація бере участь у формуванні державної молодіжної політики,

про що свідчить її участь у розробленні Державної доктрини молодіжної політики на 2009–2015 роки та реалізації програм громадської активності. Через проведення численних семінарів, таборів, громадських кампаній і патріотичних акцій МНК фактично виконує функції з громадянського виховання, підвищення правосвідомості та розвитку лідерських якостей у молоді. Також організація взаємодіє з органами влади на регіональному рівні через участь своїх членів у місцевому самоврядуванні, що підкріплює її правосуб'єктність у сфері публічного адміністрування [8].

Висновки. Отже, адміністративно-правовий статус молодіжних організацій є складним юридичним утворенням, що поєднує в собі елементи правоздатності, дієздатності, прав та обов'язків, гарантій і відповідальності в контексті публічного адміністрування. Він формується з урахуванням базового конституційного статусу громадян, спеціальних правових норм щодо громадських об'єднань і функціональної ролі організацій у суспільстві. Такий статус забезпечує участь молоді в державотворчих процесах, дозволяє молодіжним організаціям діяти як активним елементам громадянського суспільства. Відмінність між індивідуальним і організаційним статусом полягає у масштабах і цілях реалізації правових можливостей. Якщо для фізичної особи правовий статус є передумовою захисту власних прав, то для організацій це інструмент впливу на формування і реалізацію публічної політики. Розуміння багатовимірності правового статусу дозволяє оцінити потенціал молодіжних організацій як повноправних суб'єктів правової системи.

Молодіжні організації набувають спеціального адміністративно-правового статусу як суб'єкти реалізації державної політики в молодіжній сфері. Цей статус дозволяє їм не лише функціонувати як громадські об'єднання, а й брати участь у розробці нормативно-правових актів, програмах і проєктах, спрямованих на молодь. Вони мають право бути залученими до державного фінансування, отримання грантів, участі у конкурсах і дорадчих структурах. Таке нормативне положення закріплює інституційний рівень їхньої діяльності та створює правові передумови для діалогу між молоддю й органами влади. Роль організацій не обмежується громадською активністю вона розширюється до виконавчих функцій у рамках державних і регіональних стратегій.

Отже, адміністративно-правовий статус молодіжних організацій як суб'єктів забезпечення молодіжної політики в Україні становить комплексну правову категорію. Він визначає юридичні засади участі таких організацій у реалізації державної молодіжної політики, формуванні нормативно-правових актів, програм і стратегій. Молодіжні організації виступають не лише як представники інтересів молоді, а й як повноправні партнери у процесі публічного адміністрування. Їхня інституційна сталість підкріплюється нормативним визнанням, доступом до фінансування та включенням у дорадчі структури при органах влади. Законодавство вимагає від них публічної відповідальності, прозорості, фінансової звітності та дотримання етичних стандартів. Водночас вони виконують вагому соціалізаційну функцію, сприяючи громадянському вихованню, лідерству, комунікації та мобілізації молоді.

Література

1. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: *Право*, 2009. 584 с.

2. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : *Видавництво «Юридика»*, 2025. 700 с.

3. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 № 1414-IX // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20

4. Чернявська Б. В. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 155–161. DOI: https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/28

5. Мокрій О.-М. Молодіжні громадські організації та їх міжнародне співробітництво. Молодіжний науковий вісник. 2020. С. 209–211.

6. Рукоманова Д. О. Адміністративно-правовий статус дитячих громадських організацій як різновиду громадських об'єднань в Україні. Пріоритетні напрями діяльності Національної поліції України. Харків: *Національна академія внутрішніх справ*, 2018. С. 190–193.

7. Про Національну молодіжну раду України. *Національна молодіжна рада України.* 2025. URL: https://nycukraine.org

8. Про Молодіжний Націоналістичний Конгрес. *Молодіжний Націоналістичний Конгрес.* 2025. URL: https://mnk.org.ua

Анотація

Горінов П. В. **Адміністративно-правовий статус молодіжних організацій як суб'єктів забезпечення молодіжної політики в Україні.** – Стаття.

У статті розкрито адміністративно-правовий статус молодіжних організацій як суб'єктів забезпечення молодіжної політики в Україні. Розкрито комплексний характер цього статусу, що охоплює елементи правоздатності, дієздатності, прав та обов'язків, гарантій, відповідальності та правових інструментів взаємодії з органами публічного адміністрування. Наголошується, що формування цього статусу базується на загальному конституційному положенні громадян, при цьому він деталізується та доповнюється нормами спеціального законодавства, зокрема законами про громадські об'єднання, молодіжну політику, адміністративну процедуру, а також підзаконними актами Міністерства молоді та спорту України. Висвітлено, що молодіжні організації відіграють подвійну роль, адже з одного боку вони представляють інтереси молоді у правовому полі, а з іншого виступають повноправними партнерами у реалізації завдань публічної влади. Вони беруть участь у розробці й імплементації нормативно-правових актів, стратегій, програм і проєктів, а також у функціонуванні консультативно-дорадчих структур, національних і міжнародних молодіжних платформах, ініціативах, форумах і кампаніях. Окрему увагу приділено інституційній сталій природі молодіжних організацій, що забезпечується нормативним визнанням, включенням до системи державного та регіонального управління, можливістю отримання грантів, субсидій, а також фінансуванням з державного та місцевих бюджетів. Проаналізовано вимоги до прозорості, підзвітності, дотримання етичних норм, ведення фінансової звітності, уникнення конфлікту інтересів і забезпечення громадського контролю. Підкреслюється, що молодіжні організації виконують вагому роль у системі виховання, формування громадянської позиції, активності, правової культури, патріотичного світогляду та соціалізації молоді.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, громадські об'єднання, дорадчі структури, європейські стандарти, законодавче визнання, інституційна сталість, міжнародне співробітництво, молодіжна політика, молодіжні організації, нормативно-правові акти, патріотизм, публічне адміністрування, прозорість, соціалізація.

Summary

Horinov P. V. **Administrative and legal status of youth organizations as subjects of youth policy in Ukraine.** – Article.

The article explores the administrative and legal status of youth organizations as subjects of youth policy implementation in Ukraine. It reveals the complex nature of this status, which encompasses elements of legal capacity, active legal capacity, rights and obligations, guarantees, responsibility, and legal instruments for interaction with public administration bodies at both state and local levels. It is emphasized that the formation of this status is based on the general constitutional provision of citizens' rights and is further detailed and supplemented by provisions of special legislation, including laws on public associations, youth policy, administrative procedures, as well as subordinate acts issued by the Ministry of Youth and Sports of Ukraine. It is highlighted that youth organizations play a dual role: on one hand, they represent the interests of youth within the legal framework, and on the other, they act as full-fledged partners in the implementation of public authority tasks. They participate in the development and implementation of legal acts, strategies, programs, and projects, as well as in the functioning of consultative and advisory bodies, national and international youth platforms, initiatives, forums, and campaigns. Particular attention is paid to the institutional sustainability of youth organizations, which is ensured by their legal recognition, inclusion in the national and regional governance system, the ability to receive grants, subsidies, and funding from state and local budgets. The article analyzes the requirements for transparency, accountability, adherence to ethical standards, financial reporting, avoidance of conflicts of interest, and ensuring public oversight. It is emphasized that youth organizations play a significant role in the system of upbringing, civic engagement, development of legal culture, patriotic worldview, and the socialization of young people.

Key words: advisory bodies, administrative and legal status, civil society organizations, institutional stability, international cooperation, legislative recognition, normative legal acts, patriotism, public administration, socialization, transparency, youth organizations, youth policy, European standards.

Дата надходження статті: 29.09.2025
Дата прийняття статті: 27.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

UDC 341.231.14
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.12

I. O. Demianchenko

EVOLUTION AND ESTABLISHMENT OF THE PROBATION INSTITUTE

Problem statement. The emergence and development of international legal standards for probation is one of the most pressing and complex issues in contemporary legal scholarship. This is largely due to the global trend toward the humanization of penal enforcement systems in democratic states. At the same time, it should be noted that the generally accepted goals, principles, objectives, and functions of the probation institution within modern national legal systems were virtually unknown just a few centuries ago. Therefore, the scholarly interest in the nearly two-hundred-year history of probation – shaped by various factors and eventually becoming an influential element of criminal justice systems in many countries – is both natural and justified. This article offers a comprehensive study of the transformation of probation from its origins as a volunteer-based movement (characterized by philanthropy and moral integrity) into a distinct institution within criminal justice, first at the national level and later within the framework of international law. The paper also highlights the transformation of the social orientation of ideas related to replacing punishment with alternative approaches to working with offenders.

Research objective. The aim of this study is to demonstrate the evolution of probation as an international legal institution that offers an alternative approach to punishment without deprivation of liberty, as it is based on humanistic principles and focused on the resocialization of offenders into society. In this paper, the term "probation" will primarily be understood as a legal institution that governs the application of a set of probation measures to individuals subject to criminal liability.

Literature review. In Ukrainian legal scholarship, the topic of criminal justice remains both relevant and significant. For example, O. O. Shkuta and D. V. Yahunov have provided a comprehensive theoretical analysis of the penitentiary system, particularly in the context of its historical development, current challenges, and prospects for reform. Various aspects of the functioning of the probation institution have been studied by V. V. Anishchuk, I. A. Hamburg, M. O. Marshuba, and D. V. Chernyshov, who have focused their research on the administrative and organizational aspects of probation services in Ukraine, taking into account international experience. V. V. Sevryukov, L. O. Petrovska, and B. M. Telefanko have attempted to assess the effectiveness of the probation institution in the national context, particularly as a tool for reducing recidivism. M. I. Demura, L. I. Olefir, O. V. Tavolzhanskyi, and O. V. Tkachova have highlighted the features of applying non-custodial punishments and organizing social and educational work with offenders.

However, despite these individual contributions, the examination of the probation institution in the international legal context remains underexplored. This gap underscores the need for a comprehensive analysis of probation as a legal institution –first

© I. O. Demianchenko, 2025

and foremost, from a historical perspective. It is worth noting that the development of probation has been dynamic, and a qualitative retrospective assessment of its evolution is only possible through a sequential analysis of specific stages: from its origin, to its entrenchment in national legal systems, and finally, to the formation of concrete international standards.

Discussion. In the global context, the history of the probation institution illustrates a significant transformation in the philosophy of criminal justice – a shift from harsh punitive measures to rehabilitative approaches. This evolution was shaped both by national practices and by international lawmaking processes, ultimately leading to the establishment of probation as a vital component of modern justice systems around the world.

D. V. Yahunov explored the prerequisites for the emergence of probation. He argued that the origins of probation were influenced by important social and cultural trends. Penal reforms were based on humanitarian ideas, combined with conclusions regarding the prison system's inability to reintegrate offenders into society as its full members [1]. This line of reasoning can be further extended by economic factors, as the maintenance of a large incarcerated population imposed a significant financial burden on states, particularly in relation to individuals sentenced to imprisonment. Thus, the most evident prerequisites for the formation of the probation institution included: first, the need to seek alternative forms of punishment that would facilitate the reintegration of convicted individuals into society; second, the spread of ideas regarding the humanization of criminal sanctions; and third, the financial and economic rationale for reducing the costs of maintaining prisoners.

The probation institution originated in the United States, which is why the experience of this country holds fundamental significance for understanding the essence of probation. In fact, the term "probation" is first associated in various academic sources with the work of a Boston-based philanthropist, John Augustus, who is often referred to as the "father of probation." Through his persistence and dedication to applying rehabilitative measures to individuals suffering from alcoholism and committing petty theft, they were given an opportunity to correct their behavior [2].

It is important to note that John Augustus's work was primarily voluntary in nature, as he did not receive any compensation for his supervision of law violators. He was guided by the principles of humane punishment and the goal of reintegrating criminal offenders into law-abiding society. Shortly before his death, John Augustus published a report on his work titled John Augustus: First Probation Officer. This document is essential for understanding the early development of the probation institution. In it, the author describes his experience and the probationary methods he developed, emphasizing the importance of rehabilitation over punishment. His approach focused on providing support to offenders and assisting in their reintegration into society [3].

In his report, Augustus not only outlined the nature of probationary measures, but also addressed public criticism of the emerging institution. Notably, he stated that those who oppose this method [referring to probation] claim that it serves rather as an incentive to crime and, instead of being beneficial, it is harmful to the interests of society. It allegedly lacks any tendency to reform those released on bail, but instead

encourages them to continue their criminal careers; the law is stripped of its terror and punishments, and thus nothing remains to deter them from repeating the crime for which they were previously accused [3, p. 99]. Despite the controversial nature of probation from its inception, in 1878 the Massachusetts Legislature passed a law authorizing the city of Boston to appoint a probation officer. This legislative act marked a turning point, as the practice of applying probationary measures subsequently spread across Massachusetts and was later adopted by many other states at the turn of the twentieth century [4].

A closer analysis of the provisions of this law reveals several key substantive elements. The Massachusetts Probation Act of 1878 was the first piece of legislation to formally mention "probation." Under the Act, a probation officer was appointed by the city mayor and attached to the police department. This officer embodied essential functions of investigation, recommendation, and supervision over the offender –now entrusted to a paid probation service (Section 198) [5, p. 147]. It is worth noting that in 1891, the Massachusetts law was revised to prohibit police officers from serving simultaneously as probation officers. These amendments delineated the distinct duties of police and probation personnel, while still encouraging the use of former law enforcement officers' skills and experience within the probation system. Among officially appointed probation officers in various cities, there were both paid and unpaid professionals, many of whom had prior experience in law enforcement, the judiciary, prosecution, or the social services sector [6]. It is worth noting that the practice of remunerating probation officers for their supervision of offenders was not uniform – in certain states, this work was carried out entirely on a voluntary basis.

The aforementioned Massachusetts law of 1878 applied to both adults and juveniles and was successfully received as a model for replication in other states. This legal act had a significant impact on the American criminal justice system and played a vital normative and ethical role in the emergence and development of the modern concept of probation, as it introduced the possibility of rehabilitating convicted individuals without serving a custodial sentence. This, in turn, emphasized the role of probation as an alternative to harsher criminal law measures.

Following the Massachusetts example, between 1897 and 1920, twenty-six other states and the District of Columbia adopted updated probation laws for adults. It may be assumed that the trend toward implementing alternative sentencing gained popularity due to its innovative and humanistic approach to the treatment of offenders during the criminal justice process. These changes were driven by the aspiration to develop an effective probation system capable of ensuring the social reintegration of offenders.

As a result, on March 4, 1925, the United States enacted the Federal Probation Act, which clearly defined the organizational structure and procedures for administering probation [7]. This law granted courts the authority to appoint federal probation officers and to sentence offenders to probation instead of imprisonment. Later, U.S. probation officers were also tasked with supervising offenders released on parole by the U.S. Parole Commission, military personnel, and individuals under pretrial supervision [8].

By 1927, all states except Wyoming had enacted some form of probation law for juveniles. However, probation was not universally available to all adult offenders in the United States until 1956 [9]. This delay was attributable to several factors. First, there was a lack of unified legal regulation, as each state independently determined which categories of offenders and offenses were eligible for probation. Second, probationary practices remained fragmented – procedures varied widely across different states. Nevertheless, the adoption of separate probation laws for juveniles demonstrates a commitment to humanizing the penal system on the principles of equality and fairness.

Over time, efforts to regulate probation at the state level through separate legal acts gradually transformed into a matter of federal importance. Beginning in the 1960s, probation emerged as a fully integrated component of correctional strategy – focused on supporting and rehabilitating offenders as an alternative to traditional punitive mechanisms. This shift is evidenced by the unification of legal standards: by that time, all 50 states and the federal government had adopted probation legislation applicable to both juveniles and adults. We may conclude that probation became a matter of federal legal regulation because it served "the ends of justice and the best interests of society" (see Section 521 of the Federal Probation Act of 1925) [9, p. 1259].

International legal regulation in the field of probation developed in a similar manner – from the adoption of individual legal acts to the establishment of international probation standards. Researcher M. Vanstone reconstructed a historical chronology of the development of probation at the national level that deserves particular attention. According to Vanstone, the probation institution was first officially introduced in certain U.S. territories, and the relevant trend then spread to European countries [10]. This illustrates that attempts to legally regulate probation activity at the domestic level became a crucial foundation for the later development of international cooperation in the field of probation.

Let us analyze several available legislative acts that regulated the normative establishment of the probation institution in a global context. For example, New Zealand's First Offender's Act № 2 of 1886 defined the necessity of applying probation to offenders committing a crime for the first time, allowing for a probationary period without imprisonment, which was aimed at "achieving the public good" [11]. Thus, the legal grounds for applying probation included: first, the offender's first-time commission of the offense; second, a positive pretrial characterization of the offender by the probation authority (Article 6) [11]. However, while the Act marked a progressive shift, its reliance on subjective pretrial assessments by probation officers introduced inconsistencies that could undermine the equitable development of probation as a standardized legal institution.

If release without punishment was applied, the conditions of such release included obligations such as: personally reporting monthly at a designated time and residing at the address reported to the probation officer; earning a living by honest means approved by the probation officer and notifying about any change of residence; constantly carrying a document certifying conditional release, which law enforcement could demand to see (see Article 9) [11]. Violation of these duties could result in serving the original sentence.

In South Australia and Victoria, the First Offender's Act of 1887 similarly regulated the application of probation. Ideologically, the act reflected the idea of offender rehabilitation, stating in its preamble that many offenders could be induced to reform if, instead of imprisonment after a first conviction, they were given an opportunity to amend their behavior [12]. The grounds for probation were more specific, requiring that the individual be found guilty of a minor offense and not previously sentenced in South Australia or elsewhere to imprisonment exceeding three months. Probationary measures, besides those mentioned in the New Zealand act, included corporal punishment in the form of flogging for males under 16 years of age (see Article 3) [12]. These acts aimed at legally regulating alternative punishments with a primary focus on offender rehabilitation and behavioral correction. Nonetheless, the inclusion of corporal punishment, particularly flogging of minors, reflects a punitive contradiction within a supposedly rehabilitative framework, highlighting the tensions in early probation policy between reform and retribution.

In Ceylon, the Ordinance to Permit the Conditional Release of First Offenders in Certain Cases No. 6 of 1891 established in its preamble the necessity of following the goal of rehabilitating offenders committing crimes for the first time. This act set conditions for probation, indicating that the offense must be a first-time criminal act, the punishment must not exceed three years of imprisonment, and the offender must demonstrate a willingness to reform ("good conduct") (see Article 1) [13]. Among probationary measures, there was an obligation to compensate victims as ordered by the court, further emphasizing the rehabilitative goal. However, the reliance on subjective assessments of "good conduct" as a condition for probation introduced potential for unequal application, limiting the consistency and fairness of the institutional framework.

Summarizing the early foreign experience of the aforementioned countries, we can assert the overall humanization of the penal system and the similarity of probation goals connected to offender rehabilitation. The conditions for probation application, despite minor differences, generally require that a minor offense be committed for the first time and that the accused shows an inclination toward correction and refraining from future criminal conduct.

The spread of probation worldwide from the mid-19th to the early 20th century occurred rapidly, reflecting the popularity of the idea of offender rehabilitation also in European countries, with Great Britain playing a leading role. Historically, in Great Britain in 1876, a fund was established through voluntary donations by the Anglican Church Temperance Society, whose missionaries assisted offenders in finding employment [4, p. 257]. This missionary activity laid the foundation for probation's purpose, which later included offender resocialization through alternative punishment. It was previously established that in the U.S., John Augustus supported probation development, whereas in Great Britain, this issue was championed by Frederick Rainer, a printer and philanthropist from Hertfordshire and a volunteer with the Church of England Temperance Society. He promoted the idea of reforming offenders with alcohol addiction through cooperation with local courts. Ioan Durnescu and Gabriel Oan , Romanian scholars researching the spread of probation in Europe, note that the ideological roots

of probation lie in Christian religion [14, p. 12]. Therefore, the role of the probation officer was subordinated to the task of facilitating offender rehabilitation.

Gradually, the practice of establishing missionary organizations related to probation in Great Britain expanded, leading to the creation of the National Mission at Police Courts. Russell Webster argues that missionaries provided advice and support to offenders based on Christian values of care and compassion, as well as assisting offenders in retaining their jobs or finding employment if lost [15]. From this, it follows that missionaries were involved in implementing the "early" manifestations of probationary measures, recognizable in the modern understanding of probation. This factor explains the influence of missionary work on the establishment of the probation institution.Contemporary studies on the history of probation note that probation has a long-standing tradition of employing practitioners who believe in the individual's capacity for transformation [16]. This historical fact demonstrates that probation in Europe, as in the United States, developed largely on voluntary civic foundations but with religious missionary involvement. This involvement meant that missionaries participated in social and educational work with convicted persons and contributed to their rehabilitation. The initial goal of probation – to "advise, assist, and establish friendly relations" with offenders – eventually gave way to obligations related to law enforcement, rehabilitation, and public protection [17, p. 5].

Thus, in the 19th century, alongside events in the United States, probation measures were spreading across the European continent.

Researcher D.V. Yagunov provides a clear and consistent explanation of probation's historical origin in its modern understanding. He notes: "Probation is not a legal construct. Probation is a philosophical concept that was formed and implemented in European countries 'at the right place and at the right time' according to the demands of the developing industrial capitalist society" [19]. This concept emphasized the need to humanize the execution of punishment.

For instance, in 1887 Great Britain enacted the Probation of First Offenders Act, which allowed courts to apply probation to first-time offenders who met certain conditions confirming their potential for rehabilitation. This example practically reflects the humanization of the penal system, and it is worth noting that subsequent acts in Great Britain further developed this idea.

The Probation of Offenders Act of 1907 more comprehensively regulated the grounds for applying probation. Grounds for probation by the court included the severity of the crime and the individual psychological characteristics of the defendant. A distinctive feature of this legal document was the definition of probation officers' duties, which mainly involved supervisory functions: (a) visiting or receiving reports from the person under supervision at reasonable intervals specified in the probation order or, in the absence of such, as deemed appropriate by the probation officer; (b) ensuring that the individual complied with the conditions of their bail; (c) reporting to the court on the person's behavior; (d) advising, assisting, and supporting the person, and if necessary, attempting to find suitable employment for them (see section 4 of the Probation of Offenders Act 1907) [20]. This list of duties indicates that probation officers aimed

to facilitate offender resocialization, thus emphasizing the humanitarian focus of probation legislation.

In the 1920s and 1930s, as noted by M. S. Phelps, a new "medical philosophy" of probationary measures emerged, based on the thesis that crime was the result of individual pathology that could be diagnosed and treated as a disease [23, p. 36]. Accordingly, the role of the court and probation officers was reinterpreted to emphasize increased individualized interaction with offenders. The origins of this approach should be sought in the views of Cesare Lombroso, the developer of the concept of the "born criminal" (e.g., see his work The Criminal Man). The introduction of preventive punishment based on physical characteristics of the person contradicted the principle of presumption of innocence.

Subsequent views on the development of the probation institution dynamically evolved in the 1960s. The focus shifted from the mere commission of a criminal offense to the personal and social problems regarded as the root causes of the offender's criminal behavior. In this context, we can recall mile Durkheim, who developed the hypothesis that the absence of social norms can lead to deviant behavior (see his work The Division of Labour in Society. A Study in Sociology). The commission of crimes was viewed as a manifestation of a conditional crisis in integrating potential offenders into social life. Accordingly, the idea of "resocialization" of offenders emerged, encompassing a set of measures aimed at restoring law-abiding behavior.

From the late 1990s, doubts about probation's effectiveness were replaced by a new evolutionary wave. The approach to punishment execution began to integrate the positive achievements of all previous years of probation functioning, additionally incorporating mechanisms for risk assessment and control to reduce recidivism. It is important to note that this is essentially how the probation institution is known today. Nevertheless, some scholars still express critical reflections regarding the nature of probation. M. S. Phelps noted: "The paradox of the probation model is that probation simultaneously serves as an alternative to imprisonment and as an expansion of a network that intensifies strict control" [24]. This paradox is explained by the coexistence of probation services alongside the prison system, both executing punishment and supervising offenders.

In 1957, the Council of Europe decided to establish a committee of experts, which later became known as the European Committee on Crime Problems. At its first session, held from June 30 to July 3, 1958, the committee developed the Council of Europe's first action program, which included the possibility of European cooperation in mutual assistance concerning offender management [27].

Following prolonged work under this program, the European Convention on the Supervision of Conditionally Sentenced or Conditionally Released Offenders (ETS 051) was presented to the international community on November 30, 1964 [141]. This act laid the foundation for an international cooperation system, whereby criminal justice measures that come into force simultaneously with a sentence passed by one Contracting Party may be applied in the territory of another Contracting Party, as stipulated in Articles 5-6 of the Convention. This underscores that states began to develop joint mechanisms of international cooperation not only regarding persons serving custodial sentences but also concerning individuals subject to probation measures at the national level.

Under the European Convention, participating states committed to providing mutual assistance necessary for the social rehabilitation of offenders. This assistance includes supervision aimed at promoting their correction and social reintegration and monitoring their behavior to ensure that, if necessary, either a sentence can be imposed or an existing sentence enforced (Article 1 of the Convention) [28]. Hence, from the above provisions, it follows that the initial steps in establishing international legal standards for probation took place within the framework of regional cooperation.

At the universal level, under the auspices of the United Nations, the Minimum Rules for Non-custodial Measures(the so-called Tokyo Rules) were developed in 1988 and subsequently endorsed by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders in 1990, adopted by the UN General Assembly Resolution No. 45/110 [29]. Article 8 of the Tokyo Rules specifies the types of measures that may be applied as alternatives to imprisonment [29]. The document also establishes legal guarantees for the adoption, definition, and application of non-custodial measures (see sections 3.1–3.12, Chapter 3 of the Tokyo Rules). These guarantees ensure legality, proportionality, and consideration of the offender's individual circumstances in the implementation of punishment [29].

It is noteworthy that the establishment of international legal standards for probation at the universal level has contributed to the unification of probation understanding across European regional spaces in recent decades. As stated in regional documents, the probation institution is associated with the implementation in society of sanctions and measures defined by law and imposed on the offender, including supervision, observation, guidance, and assistance aimed at the offender's social integration and promoting community safety (see Recommendation CM/Rec (2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules, adopted on January 20, 2010, at the 1075th meeting of deputy ministers, hereinafter – European Probation Rules) [31].

The core idea uniting international legal standards on probation is that non-custodial measures can offer a more effective alternative, balancing both society's need for security and offenders' needs for rehabilitation. This principle runs as a common thread through the acts adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe, which has demonstrated an active role in shaping the substance of the probation institution, as evidenced by the provisions of numerous legal instruments[1].

[1] Resolution (70)1 on the practical organization of supervision and post-penitentiary care of conditionally sentenced and conditionally released offenders (26 January 1970) Recommendation CM/Rec(99)19 concerning mediation in penal matters (15 September 1999) Recommendation CM/Rec(1999)22 concerning prison overcrowding and prison population inflation (30 September 1999) Recommendation CM/Rec(2003)22 concerning conditional release (parole) (24 September 2003) Recommendation CM/Rec(2006)2 on the European Prison Rules (11 January 2006) Recommendation CM/Rec(2006)8 concerning assistance to victims of crime (14 June 2006) Recommendation CM/Rec(2008)11 on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures (5 November 2008) Recommendation CM/Rec(2010)1 on the Council of Europe Probation Rules (20 January 2010) Recommendation CM/Rec(2017)3 on the European Rules on community sanctions and measures (22 March 2017) Recommendation CM/Rec(97)12 on staff concerned with the implementation of sanctions or measures (10 September 1997) Recommendation CM/Rec(2014)4 concerning electronic monitoring (19 February 2014) Recommendation CM/Rec(2018)8 concerning restorative justice in criminal matters (3 October 2018) Recommendation № R (97)12 on staff concerned with the implementation of sanctions and measures (25 April 1997) Recommendation CM/Rec(2024)5 concerning the ethical and organisational aspects of the use of artificial intelligence and related digital technologies by prison and probation services (9 October 2024).

The relevant documents were adopted, in particular, taking into account that there is an objective need for international cooperation in the field of probation instruments; the effective application of punishment to offenders is a goal of criminal justice policy; national authorities should not prioritize imprisonment as the dominant form of punishment, given the overcrowding of penitentiary institutions; the priority of the penal enforcement sector should be to provide tools for the correction of offenders, which will lead to their reintegration and rehabilitation in society. It should be emphasized here that the acts of the Committee of Ministers of the Council of Europe are of a recommendatory nature, meaning they are not mandatory for implementation by European states, but they serve an important guiding role in the development of the legal institution of probation.

Conclusions. The historical evolution of probation demonstrates a unique trajectory – from grassroots humanitarian initiatives to a recognized component of criminal justice systems. This study reveals that the institutionalization of probation did not stem from deliberate state policy but was instead driven by the practical effectiveness of early rehabilitative practices and their gradual formalization. A key scholarly insight is that probation's legitimacy as a legal and social institution emerged from its demonstrated capacity to balance public safety with individual reform, thus influencing legislative responses across jurisdictions. The simultaneous development of probation frameworks in the United States and Great Britain underscores its transnational character from the outset. Importantly, the codification of probation officers' roles and procedural standards signaled a shift from informal assistance to structured state-backed intervention. The comparative analysis also suggests that early legal frameworks, despite ideological alignment with rehabilitation, were marked by inconsistencies –revealing the tension between punitive and reformative approaches. This paradox remains a relevant area for further interdisciplinary research. Ultimately, probation's evolution highlights its role as both a reflection of societal values and an active agent in shaping modern approaches to justice and offender reintegration.

Bibliography

1. Ягунов Д. В. Probation. Legal counseling. Human right protection. Science. Research. URL: https://www.yagunov.in.ua/encyclopedia/probation/ (дата звернення: 12.08.2024).

2. The history of probation. Beginnings of probation services. Probation overview. County of San Mateo. URL: https://probation.smcgov.org/history-probation (дата звернення: 10.03.2024).

3. John Augustus: First Probation Officer *:* reprint of the original report of John Augustus, published in Boston in 1852, with an introd. by Sheldon Glueck. New York : National Probation Association, 1939. URL: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3626423&seq=7&q1=histo (accessed: 12.08.2024).

4. Probation and Parole: History, Goals, and Decision-Making // Encyclopedia of Crime and Justice. – Encyclopedia.com. URL: https://www.encyclopedia.com/law/legal-and-political-magazines/probation-and-parole-history-goals-and-decision-making (accessed: 12.08.2024).

5. Acts and Resolves Passed by the General Court by Massachusetts. 1663. Secretary of the Commonwealth // Archive.org. URL: https://archive.org/details/actsresolvespass1878mass/page/146/mode/2up (accessed: 10.03.2024).

6. Panzarella R. Theory and Practice of Probation on Bail in the Report of John Augustus. Volume 66 Number 3. URL: https://www.uscourts.gov/federal-probation-journal/2002/12/theory-and-practice-probation-bail-report-john-augustus (accessed: 12.08.2024).

7. Federal Law on Probation, Sess. II, Chs. 487–489, 1925. – USA. URL: https://maint.loc.gov/law/help/statutes-at-large/68th-congress/session-2/c68s2ch521.pdf (accessed: 14.12.2024).

8. U.S. Courts. (n.d.). About Federal Probation. URL: https://www.gup.uscourts.gov/aboutprobabtion.html (accessed: 16.08.2024).

9. Probation and Parole: History, Goals, and Decision-Making // Encyclopedia of Crime and Justice. – Encyclopedia.com. URL: https://www.encyclopedia.com/law/legal-and-political-magazines/probation-and-parole-history-goals-and-decision-making (accessed: 12.08.2024).

10. Vanstone M. The International Origins and Initial Development of Probation: An Early Example of Policy Transfer // The British Journal of Criminology. 2008. Vol. 48, №. 6. P. 735–755. URL: https://www.jstor.org/stable/23639619 (accessed: 16.08.2024).

11. *P*robation of Offenders Act № 2 : Australian legal act. – 1973. URL: http://kirra.austlii.edu.au/au/legis/tas/num_act/pooa19732o1973270/pooa19732o1973270.pdf (accessed: 09.09.2024).

12. First Offenders' Probation Act 1886 (50 VICT 1886 № 22). URL: http://www.nzlii.org/nz/legis/hist_act/fopa188650v1886n22349/ (accessed: 14.01.2025).

13. An Ordinance to Permit the Conditional Release of First Offenders in Certain Cases: № 6, 1891. Ceylon. URL: https://dlib.presidentsoffice.gov.lk/bitstream/handle/1/3809/1891%20No%2006.pdf?sequence=1(accessed: 14.01.2025).

14. Probation in Europe / ed. by A. M. van Kalmthout, I. Durnescu. – Nijmegen : Wolf Legal Publishers, 2008. – 1300 p.

15. Webster R. A new history of probation exhibition is touring the country. Russell Webster, 2023. URL: https://www.russellwebster.com/history-of-probation-exhibition/ (accessed: 02.01.2025).

16. Hanson, C. A Short History of the Probation Service. Inside Time. n.d. URL: https://insidetime.org/newsround/a-short-history-of-the-probation-service/ (accessed: 14.08.2024).

17. Hall S., Canton R. Probation in Europe: England and Wales. – 2014. URL: https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/probation-in-europe-England-and-Wales-final-chapter.pdf (accessed: 14.08.2024).

18. The history of probation. Beginnings of probation services. Probation overview. County of San Mateo. URL: https://probation.smcgov.org/history-probation (дата звернення: 10.03.2024).

19. Ягунов Д. В. Сучасний стан та перспективи пробації в Україні: до питання філософії, цілей та показників. URL: https://www.yagunov.in.ua/probation-aims/ (дата звернення: 12.08.2024).

20. Probation of Offenders Act. A. D. 1907. [7 Edw. 7 Ch.17.]. United Kingdom. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1907/17/pdfs/ukpga_19070017_en.pdf (accessed: 14.08.2024).

21. An Act to Amend the Criminal Law so far as Regards the Punishment of Persons Convicted of First Offences for Minor Offences: № 401, November 16th, 1887. URL: https://www.legislation.sa.gov.au/home/historical-numbered-as-made-acts/1887/0401-Offenders-Probation-Act-No-401-of-50-and-51-Vic,-1887.pdf (accessed: 14.01.2025).

22. Goodman A. H. Probation into the Millennium: The Changing Features of Community Justice *:* doctoral thesis. – Middlesex University, 2000. URL: https://repository.mdx.ac.uk/download/8d9a739629ee4c1b7d6334e2f8c9037137d03db9a42e4edfc143393812cd148e/17966430/Goodman.pdf(-accessed: 14.08.2024).

23. Phelps M. S. Rehabilitation in the Punitive Era: The Gap between Rhetoric and Reality in U.S. Prison Programs // Law & Society Review. – 2011. URL: https://www.jstor.org/tc/accept?origin=%2Fstable%2Fpdf%2F23011958.pdf&is_image=False (accessed: 18.08.2024).

24. Phelps, M. S. The Paradox of Probation: Community Supervision in the Age of Mass Incarceration // Law & Policy. – 2013. – Vol. 35, № 1–2. – P. 51–80. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/lapo.12002 (дата звернення: 02.05.2025).

25. Перепічка Н. Г. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства // *Науковий* вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. Т. 24, № 4. С. 134–144. URL: https://lawscience.com.ua/en/journals/tom-24-4-2019/institut-probatsiyi-v-ukrayini-vidpovidnist-normam-mizhnarodnogo-zakonodavstva (дата звернення: 25.09.2024).

26. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : ООН; Правила, Міжнародний документ від 30 серпня 1955 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення 25.08.2024).

27. Explanatory Report on the European Convention on the Supervision of Conditionally Sentenced or Released Offenders // European Treaty Series, № 51. – Strasbourg : Council of Europe, 30.11.1964.

URL: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c92c1(accessed: 16.08.2024).

28. Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (ETS 051) : Конвенція, Міжнародний документ від 30.11.1964. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_007#Text (дата звернення: 24.08.2024).

29. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : ООН; Правила, Міжнародний документ від 30 серпня 1955 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення 25.08.2024).

30. Resolution adopted by the General Assembly [on the report of the Third Committee (A/65/457)] 65/230. Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/2010-2019/2010/General_Assembly/A-RES-65-230.pdf (дата звернення: 02.05.2025)

31. Правила Ради Європи про пробацію / Рекомендація CM/Rec (2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробації. URL: https://rm.coe.int/16806f4097 (дата звернення: 22.03.2024).

Summary

Demianchenko I. O. **Evolution and establishment of the probation institute.** – Article.

This scholarly work explores the issue of the evolution and development of the probation institution from a historical perspective. The author sets out to demonstrate the formation of probation as an international legal institution that offers an alternative approach to punishment without imprisonment – an approach grounded in humanistic principles and aimed at the resocialization of offenders into societal life. It is established that the historical prerequisites for the emergence of probation included: the necessity of finding alternative forms of punishment that would facilitate the reintegration of convicted individuals into society; the spread of ideas concerning the humanization of criminal penalties; and the financial and economic rationale for reducing the costs associated with the incarceration of offenders. The study reveals the significance of John Augustus's contributions to the formation of the probation institution. It also defines the nature of probation based on legislative and institutional practices in the United States and the United Kingdom (including certain former colonial territories). The author substantiates the thesis that probation is centered around the rehabilitative and reintegrative ideals of returning offenders to law-abiding social life – an orientation that has persisted from the initial normative establishment of the institution to the present day. The paper emphasizes that the implementation of probation measures catalyzed the institutionalization of probation, including the formal recognition of probation officers, and the conditions and procedures for applying probation practices – developments that occurred in parallel in both the United States and the United Kingdom. The impact of the historical development of probation is illustrated through the gradual emergence of probation standards at both regional and universal levels. The author expresses the view that international legal standards of probation are unified by a common historical idea: that non-custodial measures can offer a more effective alternative, one that takes into account both society's need for safety and the offender's need for rehabilitation.

Key words: historical foundations, criminal justice, execution of punishment, justice, human rights and freedoms, alternative punishments, probation institution.

Анотація

Дем'янченко І. О. **Еволюція та становлення інституту пробації.** – Стаття.

У цій науковій праці розкрито проблематику еволюції та становлення інституту пробації в історичній ретроспективі. Автором постановлено за мету продемонструвати шлях становлення пробації як міжнародно-правового інституту, що пропонує альтернативний підхід до покарання без позбавлення волі, який базується на гуманістичних засадах та спрямований на ресоціалізацію правопорушників до суспільного життя. Встановлено, що історично передумови формування інституту пробації включали: необхідність пошуку альтернативних форм покарань, які б забезпечили повернення до суспільного життя засуджених осіб; поширення ідей гуманізації кримінально-правових покарань; фінансово-економічну доцільність зменшити витрати на утримання осіб засуджених до позбавлення волі. Розкрито зміст діяльності Джона Огастеса для формування інституту пробації. Визначено природу інституту пробації на прикладі законодавчих та інституційних практик Сполучених Штатів Америки та Великої Британії (включно з окремими колишніми колоніальними територіями). Доведено тезу про те, що пробація зосереджена на реабілітаційних та реінтеграційних ідеалах повернення

правопорушника до суспільного законослухняного життя, що прослідковувалися від моменту нормативного закріплення вказаного інституту до сьогодення. Автором підкреслено, що практики застосування заходів пробації стали каталізатором запуску процесів інституціоналізації пробації із офіційним закріпленням статусу офіцерів пробації, умов та порядку застосування пробаційних процедур, що відбувалися паралельно в Сполучених Штатах Америки та Великій Британії. Показано вплив історичного розвитку пробації на прикладі поступового становлення пробаційних стандартів на регіональному та універсальному рівнях. Висловлено думку про те, що міжнародно-правові стандарти пробації об'єднані спільною історичною ідеєю про те, що заходи, не пов'язані з позбавленням волі, можуть запропонувати більш ефективну альтернативу, яка враховує як потребу суспільства в безпеці, так і потреби правопорушників у реабілітації.

Ключові слова: історичні засади, кримінальна юстиція, виконання покарання, правосуддя, права та свободи людини, альтернативні види покарання, інститут пробації.

Дата надходження статті: 26.09.2025
Дата прийняття статті: 23.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 351:004]:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.13

М. В. Дзевелюк, Є. А. Тимошенко

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ: НОВІ ГОРИЗОНТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. Сучасне публічне управління перебуває у процесі інтенсивної цифрової трансформації, що створює нові можливості для підвищення ефективності та прозорості діяльності органів влади. Розвиток цифрових технологій зумовлює суттєвий вплив на сферу публічного управління. В результаті становлення електронного урядування (далі – е-урядування) відбувся новий рівень взаємодії між державою та суспільством, а портал «Дія» стимулював розвиток України як сервісної держави. В свою чергу, сучасний стан цифрової трансформації передбачає інтеграцію штучного інтелекту (далі – ШІ) у функціонування держави, який здатний автоматизувати процеси прийняття рішень, аналізувати великі обсяги даних та забезпечувати персоналізацію державних послуг [1, с. 2].

Актуальність теми зумовлена науковим інтересом та доробками зарубіжних та вітчизняних науковців, але при цьому наукові праці направленні на дослідження кожного явища окремо. Саме тому метою статті є аналіз функціонування електронного урядування в сучасній державі та дослідження можливостей інтеграції ШІ у публічне управління, співвідношення цих правових явищ на основі вивчення міжнародного досвіду, визначення перспектив для України, а також окреслення потенційних ризиків і пропозицій щодо їх мінімізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтеграції штучного інтелекту в електронне урядування та публічне управління активно обговорюється у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, що свідчить про високу актуальність теми в контексті цифрової трансформації держав. Серед ключових досліджень, на які спирається ця стаття, варто відзначити дисертаційну роботу Тимошенко Є.А. (2024) «Правове регулювання використання штучного інтелекту в Україні», де авторка аналізує правові основи впровадження ШІ в державні процеси, акцентуючи на необхідності створення комплексної нормативної бази для забезпечення прозорості та захисту прав громадян, зокрема через адаптацію до європейських стандартів, таких як AI Act [1].

У статті Дзевелюк М.В., Дзевелюк А.В. та Яременко О.І. (2023) «Електронне врядування: приклад впровадження додатку «Дія» в Україні» у журналі «Наукові перспективи» детально аналізується досвід платформи «Дія» як інструменту цифрової демократії, що сприяє спрощенню адміністративних процедур і підвищенню доступності державних послуг, водночас вказується на виклики у сфері кібербезпеки [11]. Зарубіжні джерела доповнюють аналіз: звіт OECD «Global Trends in Government Innovation 2024» висвітлює світові практики впровадження ШІ в урядуванні, зокрема в Естонії (прогнозна аналітика) та Сінгапурі (чат-боти) [5]; AI Act ЄС (2024) встановлює регуляторні рамки для ШІ, класифікуючи сис-

© М. В. Дзевелюк, Є. А. Тимошенко, 2025

теми за рівнем ризику [4]; AI Action Plan США (2025) акцентує на автоматизації адміністративних процесів [6]; стратегія ОАЕ (2024) демонструє ефективність централізованого управління ШІ-проєктами [8]; дослідження Jobin A. та співавторів (2019) у «Nature Machine Intelligence» систематизує глобальні етичні принципи для ШІ [12]. Попри значний науковий доробок, в українському контексті бракує комплексних емпіричних досліджень щодо практичної інтеграції ШІ в електронне урядування, зокрема в платформу «Дія» та локальне самоврядування, з урахуванням воєнних реалій і цифрової нерівності, що обґрунтовує новизну та актуальність пропонованого дослідження.

Мета. Проаналізувати сучасний стан електронного урядування та можливості інтеграції штучного інтелекту в публічне управління в Україні, дослідити міжнародний досвід використання ШІ в державних сервісах, визначити перспективи для вдосконалення платформи «Дія» та інших цифрових інструментів, а також окреслити потенційні ризики й запропонувати шляхи їх мінімізації. Стаття прагне систематизувати знання про взаємодію ШІ та е-урядування, щоб сприяти створенню ефективної, прозорої та орієнтованої на громадян моделі публічного управління, а також надати практичні рекомендації для гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами та впровадження інноваційних технологій на національному й місцевому рівнях.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що е-урядування стосується внутрішніх інформаційних систем, підтримки управлінсько-адміністративних функцій державних установ, зокрема керування даними й інформацією, ведення електронних записів і потоків інформації [10, с. 146]. Саме тому, е-урядування передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій для надання публічних послуг громадянам і бізнесу, оптимізації внутрішніх адміністративних процесів та підвищення прозорості діяльності органів влади [3, с. 4]. Воно включає застосування цифрових технологій у державному управлінні з метою підвищення доступності та якості публічних послуг, зменшення бюрократії та забезпечення прозорості діяльності державних органів [3, с. 7]. Основними складовими е-урядування є: електронні сервіси для громадян, внутрішні цифрові процеси органів влади та інтегровані інформаційні системи.

В свою чергу, серед науковців спостерігається багато суперечностей про інтеграцію ШІ в державні процеси. ШІ являє собою сукупність технологій, що дозволяють машинам імітувати когнітивні функції людини, такі як навчання, обробка інформації, прийняття рішень, взаємодія з навколишнім середовищем, включаючи машинне навчання, нейронні мережі, обробку природної мови та комп'ютерний зір [1]. Ця технологія не лише виконує конкретні завдання, як-от розпізнавання облич чи аналіз тексту, але й відкриває нові правові виклики, пов'язані з її роллю у суспільстві. Зокрема, ШІ може створювати об'єкти, які потребують правового захисту, наприклад, цифрові твори чи віртуальні активи, що ставить питання про їхній правовий статус.

У контексті публічного управління ШІ вимагає чіткого регулювання, адже його здатність обробляти дані може як сприяти прозорості, так і створювати ризики для приватності. Наприклад, використання ШІ в системах смарт-міст для аналізу

біометричних даних потребує балансу між ефективністю та захистом особистих прав громадян [2]. Розвиток ШІ також пов'язаний із соціальними аспектами, адже без належного контролю алгоритми можуть посилювати нерівність чи дискримінацію через упередженість даних. Таким чином, ШІ є не лише технологічним, а й правовим феноменом, що потребує комплексного підходу до регулювання.

Особливої уваги заслуговує дослідження можливості застосування елементів ШІ в е-урядуванні, яке уже успішно функціонує в діяльності сучасної держави. Інтеграція ШІ у систему е-урядування дозволяє створити інтелектуальні державні сервіси, які не лише автоматизують адміністративні процеси, а й забезпечують прогнозну аналітику, персоналізацію послуг та підвищення ефективності прийняття рішень [8]. Поєднання цих технологій відкриває нові горизонти для модернізації публічного управління та формування цифрової держави.

Штучний інтелект відкриває нові перспективи для публічного управління, дозволяючи оптимізувати адміністративні процеси, підвищувати прозорість і адаптувати послуги до потреб громадян. У дисертації Тимошенко Є.А. підкреслюється, що ШІ є інструментом для трансформації державного сектору, але його використання має супроводжуватися правовим регулюванням, щоб уникнути ризиків [1]. Одним із ключових напрямів є автоматизація адміністративних процедур. Наприклад, в Україні платформа «Дія» використовує ШІ для спрощення доступу до державних послуг, таких як реєстрація бізнесу чи отримання довідок. Це дозволяє громадянам економити час, а державним службовцям – зосереджуватися на складніших завданнях. Подібні системи вже довели свою ефективність у країнах із розвиненим електронним урядуванням, де чат-боти відповідають на типові запити, надають консультації чи допомагають із заповненням документів. Такі інструменти зменшують бюрократичне навантаження, скорочують час обробки заяв і підвищують задоволеність громадян, що сприяє формуванню довіри до держави. Варто наголосити, що функціонування сучасної держави трансформувалось і представляє собою сервісно-орієнтовану функціональну модель, яка зорієнтована на максимальну деконцентрацію і децентралізацію функцій, реалізація яких здійснюється, зазвичай, на конкурентних засадах у ситуативному режимі [10, с. 173]. Отже, такі процеси стають можливими за допомогою інтеграції сучасних цифрових інструментів.

Ще однією можливістю є аналіз великих обсягів даних для прогнозування та планування. ШІ здатний обробляти масиви інформації, виявляти тенденції та пропонувати оптимальні рішення для розподілу ресурсів. Наприклад, у сфері бюджетного планування алгоритми можуть аналізувати економічні показники, щоб передбачити потреби в фінансуванні соціальних програм. У контексті міського управління ШІ допомагає оптимізувати інфраструктуру, наприклад, прогнозуючи пікові навантаження на транспортну систему чи енергомережі. Такі рішення дозволяють урядам діяти проактивно, а не реагувати на проблеми постфактум. Крім того, ШІ може виявляти аномалії в державних закупівлях чи фінансових операціях, що сприяє боротьбі з корупцією. Наприклад, автоматизований аудит тендерів може сигналізувати про підозрілі транзакції, що підвищує прозорість і підзвітність.

Персоналізація державних послуг – ще один важливий аспект. ШІ дозволяє адаптувати сервіси до індивідуальних потреб громадян, пропонуючи, наприклад, рекомендації щодо соціальної допомоги чи освітніх програм на основі аналізу даних користувача. Це не лише підвищує зручність, але й сприяє інклюзивності, адже громадяни отримують послуги, які відповідають їхнім конкретним обставинам. Однак такі системи потребують захисту даних, адже обробка персональної інформації може створювати ризики для приватності. У цьому контексті важливо розробити правові механізми, які б унеможливлювали зловживання даними, як зазначається в роботах щодо захисту приватності в умовах використання ШІ [3].

ШІ також підтримує прийняття рішень, надаючи аналітичні звіти та моделюючи сценарії розвитку. У публічному управлінні це може стосуватися планування політики, розподілу ресурсів чи реагування на кризи. Наприклад, у містах ШІ використовується для аналізу даних про клімат чи трафік, що допомагає розробляти стратегії сталого розвитку. Такі інструменти дозволяють державним органам бути більш гнучкими та ефективними, але їхнє впровадження потребує чітких етичних стандартів, щоб уникнути упередженості чи помилок в алгоритмах. Загалом, ШІ має потенціал зробити публічне управління більш орієнтованим на громадянина, але його ефективність залежить від правового забезпечення та технологічної інфраструктури.

Міжнародний досвід застосування ШІ в електронному урядуванні пропонує цінні уроки для України, демонструючи як успішні практики, так і виклики. У Європейському Союзі AI Act (2024) встановлює регуляторні рамки, класифікуючи ШІ за рівнями ризику та обмежуючи використання високоризикових систем, як-от біометричне розпізнавання в публічних просторах, за винятком критичних випадків [4]. Цей підхід забезпечує баланс між інноваціями та захистом прав громадян, що є ключовим для довіри до цифрових сервісів. Аналіз показує, що успіх ЄС полягає в чітких правових нормах, які враховують етичні аспекти. Для України це може бути реалізовано через адаптацію подібних норм до національного законодавства, наприклад, шляхом оновлення Закону України «Про захист персональних даних». Це дозволило б використовувати ШІ в платформі «Дія» для обробки даних у соціальних програмах із суворим контролем приватності, що відповідає правовим аспектам, описаним у роботах про захист даних [3].

Сінгапур є лідером у використанні ШІ для оптимізації державних послуг через чат-бот Ask Jamie, який обробляє запити громадян у реальному часі, від податків до соціальних послуг, підвищуючи ефективність на 40% [5]. Система працює завдяки розвиненій цифровій інфраструктурі та фокусу на зручності користувача, що зменшує адміністративне навантаження. Аналіз цього досвіду вказує на важливість інвестицій у цифрові технології та навчання громадян для роботи з такими системами. В Україні подібний підхід можна застосувати, розширивши функціонал «Дія» за допомогою ШІ-асистентів для консультацій із субсидій чи адміністративних процедур. Однак це потребує правового регулювання, щоб уникнути ризиків для приватності, як підкреслюється в дисертації [3]. Портал «Дія» став першим кроком на шляху до побудови держави-сервісу, що шляхом реформ сформував цифрову державу в Україні [11, с. 249], а інтеграція ШІ елементів – логічно наступний крок.

Естонія відома своєю цифровою екосистемою e-Estonia, де ШІ застосовується для прогнозування потреб у соціальних і медичних послугах на основі аналізу даних із електронних реєстрів [5]. Наприклад, алгоритми прогнозують попит на медичні ресурси, що дозволяє оптимізувати бюджети та уникати дефіциту. Аналіз цього досвіду підкреслює важливість інтеграції ШІ з єдиною цифровою платформою. Для України це може бути реалізовано знову ж таки через розвиток «Дія» для прогнозування соціальних виплат чи планування інфраструктури, наприклад, у смарт-містах. Важливо врахувати правові аспекти захисту даних, щоб уникнути етичних проблем, як зазначається в роботах про ШІ в смарт-містах [2]. Це вимагатиме інвестицій у цифрову інфраструктуру та навчання держслужбовців.

У США AI Action Plan (2025) стимулює впровадження ШІ в державне управління, зокрема для автоматизації імміграційних процесів і боротьби з шахрайством у соціальних програмах [6]. Наприклад, ШІ скорочує час обробки візових заяв із тижнів до днів, зменшуючи помилки. Аналіз показує, що успіх США базується на координації між агенціями та стандартах безпеки. В Україні подібний підхід можна застосувати для автоматизації процесів у електронно-комунікаційній системі Міграційної служби України наприклад, для обробки заяв на субсидії чи ліцензії. Це потребуватиме створення національного плану дій для ШІ, із акцентом на правову відповідальність за рішення алгоритмів [7].

Китай активно використовує ШІ в системах смарт-міст для аналізу даних про трафік і безпеку, що дозволяє оптимізувати міське управління [5]. Наприклад, у Шанхаї ШІ прогнозує пікові навантаження на транспорт, зменшуючи затори. Проте масовий нагляд викликає етичні занепокоєння. Аналіз цього досвіду показує переваги швидкого впровадження, але підкреслює необхідність правових рамок. В Україні ШІ можна впровадити для управління смарт-містами, наприклад, у Києві, для оптимізації транспорту, але з суворим регулюванням приватності, як пропонується в роботах про захист даних [3].

Об'єднані Арабські Емірати мають Міністерство штучного інтелекту, яке координує впровадження ШІ, зокрема для аналізу даних у транспорті та охороні здоров'я [8]. У Дубаї ШІ оптимізує логістику портів, що економить мільйони доларів. Аналіз вказує на важливість централізованого підходу. В Україні подібна модель може бути реалізована через створення органу при Мінцифрі для координації ШІ-проектів, що узгоджується з Білою книгою Мінцифри (2024) [9].

В свою чергу інтеграція ШІ у е-урядування супроводжується низкою викликів і ризиків, на які варто звернути увагу з огляду на перспективи застосування в Україні. В першу чергу, це правове регулювання, адже в Україні та багатьох країнах ще відсутня комплексна нормативна база, яка регламентує використання ШІ у державних процесах. Це створює правову невизначеність та ризик порушення прав громадян. Алгоритми ШІ можуть бути упередженими, що призводить до дискримінації або несправедливого розподілу ресурсів та може викликати етичні питання, тому важливим кроком є розроблення етичних стандартів для державних сервісів [12]. Інтеграція ШІ передбачає обробку великих обсягів персональних та конфіденційних даних, що потребує високого рівня кіберзахисту та відповідності міжнародним стандартам GDPR [13]. Відсутність прозорості алгоритмів може

зменшувати рівень довіри до державних послуг, що особливо критично для держав з низьким рівнем цифрової грамотності населення.

Отже, з огляду на дослідження міжнародного досвіду, для успішної інтеграції ШІ у систему е-урядування в Україні пропонується: розробка національної стратегії впровадження ШІ, яка б поєднувала технологічні, правові та етичні аспекти; гармонізація законодавства з міжнародними стандартами та регуляціями ЄС щодо штучного інтелекту; пілотні проєкти на рівні місцевого самоврядування, що дозволяють тестувати інноваційні технології перед масштабним впровадженням; підготовка фахівців у сфері цифрової трансформації та штучного інтелекту для державного сектору; розробка етичних стандартів та правил прозорості алгоритмів, щоб підвищити довіру громадян до цифрових державних сервісів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Штучний інтелект відкриває нові горизонти для електронного урядування, кардинально змінюючи підходи до публічного управління. Його здатність автоматизувати адміністративні процеси, аналізувати великі обсяги даних, персоналізувати державні послуги та підтримувати прийняття рішень сприяє формуванню ефективної, прозорої та орієнтованої на громадянина моделі управління. В Україні платформа «Дія» вже демонструє перші успіхи у впровадженні ШІ, спрощуючи доступ до державних сервісів і скорочуючи бюрократичні процедури. Міжнародний досвід, від Сінгапуру з його чат-ботами до Естонії з прогнозною аналітикою, показує, що ШІ може оптимізувати ресурси, підвищувати прозорість і боротися з корупцією, але лише за умови належного правового та етичного регулювання.

Однак інтеграція ШІ в електронне урядування супроводжується викликами, які потребують комплексного підходу. Упередженість алгоритмів, ризики для приватності та цифрова нерівність можуть підірвати довіру до державних систем, якщо не будуть вирішені. Для України ключовим є вдосконалення законодавства, зокрема в питаннях захисту персональних даних і відповідальності за рішення, прийняті алгоритмами. Міжнародні практики, такі як AI Act у ЄС чи централізоване управління ШІ в ОАЕ, пропонують моделі, які можна адаптувати до українських реалій, наприклад, через оновлення нормативної бази та створення спеціалізованого органу для координації ШІ-проектів.

У перспективі ШІ може трансформувати публічне управління в Україні, зробивши його більш інклюзивним і сервісно-орієнтованим. Для цього необхідно інвестувати в цифрову інфраструктуру, розвивати цифрову грамотність громадян і держслужбовців, а також брати участь у глобальних ініціативах, таких як діалоги ООН щодо управління ШІ. Лише за умови гармонізації технологічних інновацій із правовими та етичними стандартами ШІ стане основою для створення сучасного публічного управління, що відповідає потребам суспільства та сприяє сталому розвитку.

Література

1. Тимошенко Є.А. Правове регулювання використання штучного інтелекту в Україні : дис. ...PhD у гал. права. Київ, 2024. 204с.

2. Тимошенко Є.А., Долян І.В. Правове регулювання використання систем штучного інтелекту в смарт сіті. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №11. С.525–528.

3. Кронівець Т.М., Тимошенко Є.А. Правові аспекти захисту приватності життя людини в контексті використання штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №12. С.295-297.

4. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (дата звернення: 20.09.2025р)

5. OECD. Global Trends in Government Innovation 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/global-trends-in-government-innovation-2024_c1bc19c3-en.html (дата звернення: 20.09.2025р)

6. U.S. Government. American`s AI Action Plan. 2025. URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/07/Americas-AI-Action-Plan.pdf (дата звернення: 22.09.2025р)

7. Тимошенко Є.А. Правова природа штучного інтелекту: проблеми і перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №4. С.424–425.

8. UAE Government. UAE Strategy for Artificial Intelligence. 2024. URL: https://u.ae/en/about-the-uae/strategies-initiatives-and-awards/strategies-plans-and-visions/government-services-and-digital-transformation/uae-strategy-for-artificial-intelligence (дата звернення: 25.09.2025р)

9. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження КМУ від 02 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220 (дата звернення: 25.09.2025р)

10. Дзевелюк М.В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: дис. ... к. ю. н. : 12.00.01. НУ «ОЮА». Одеса, 2017. 209 с.

11. Дзевелюк М.В., Дзевелюк А.В., Яременко О.І. Електронне врядування: приклад впровадження додатку «ДІЯ» в Україні. *Наукові* перспективи (Naukov perspektivi). 2023. Вип. 11(25). С. 246-257.

12. Jobin A., Ienca M., Vayena E. The Global Landscape of AI Ethics Guidelines. Nature Machine Intelligence. 2019. URL: https://www.nature.com/articles/s42256-019-0088-2 (дата звернення: 24.09.2025р)

13. European Union. General Data Protection Regulation (GDPR). 2016. URL: https://gdpr-info.eu/ (дата звернення: 24.09.2025р)

Анотація

Дзевелюк М. В., Тимошенко Є. А. **Штучний інтелект та електронне урядування: нові горизонти публічного управління.** – Стаття.

У статті досліджуються можливості застосування штучного інтелекту (ШІ) у сфері публічного управління, а також перспективи його поєднання з електронним урядуванням (е-урядування). Здійснено аналіз ключових підходів до визначення понять «штучний інтелект» та «електронне урядування», окреслено спільні та відмінні риси цих феноменів. Визначено основні напрями використання ШІ у публічному управлінні, серед яких: автоматизація процесів прийняття рішень, обробка та аналіз великих даних, надання персоналізованих адміністративних послуг, підвищення прозорості діяльності органів влади, розвиток цифрової демократії.

Особливу увагу приділено аналізу міжнародного досвіду впровадження ШІ в урядуванні. Розглянуто приклади Естонії, яка стала піонером у створенні інтегрованих електронних державних сервісів; Сінгапуру, де впроваджуються інтелектуальні системи прогнозної аналітики; практику країн Європейського Союзу, успіх яких полягає в чітких правових нормах, які враховують етичні аспекти; досвід США у автоматизації імміграційних процесів і боротьби з шахрайством у соціальних програмах; Китаю у системах смарт-міст, що дозволяє оптимізувати міське управління; Об'єднаних Арабських Еміратів, які мають Міністерство штучного інтелекту, яке координує впровадження ШІ, зокрема для аналізу даних у транспорті та охороні здоров'я.

Водночас наголошено на ключових ризиках і викликах: правових прогалинах у регулюванні, етичних дилемах, загрозах кібербезпеці та прозорості алгоритмів що можуть викликати проблеми довіри громадян до автоматизованих рішень.

У статті запропоновано напрями розвитку для України, серед яких: створення національної стратегії впровадження ШІ у публічному управлінні, гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, реалізація пілотних проєктів на рівні місцевого самоврядування, а також підготовка фахівців, здатних працювати з інноваційними цифровими технологіями. Зроблено висновок, що поєднання ШІ та електронного урядування відкриває нові горизонти для модернізації публічного управління, сприяє підвищенню його ефективності, прозорості та орієнтації на потреби громадян.

Ключові слова: функціонування сучасної держави, штучний інтелект, електронне урядування, публічне управління, цифрова трансформація, державні послуги, е-демократія.

Summary

Dzevelyuk M. V., Tymoshenko Ye. A. **Artificial intelligence and e-governance: new horizons for public administration.** – Article.

The article explores the possibilities of applying artificial intelligence (AI) in the field of public administration and the prospects of its integration with e-governance. It provides an analysis of key approaches to defining the concepts of "artificial intelligence" and "e-governance," highlighting their common and distinctive features. The main directions for the use of AI in public administration are identified, including automation of decision-making processes, processing and analysis of big data, provision of personalized administrative services, enhancement of transparency in government operations, and the development of digital democracy.

Special attention is given to the analysis of international experiences in implementing AI in governance. The article examines examples such as Estonia, a pioneer in creating integrated electronic state services; Singapore, where intelligent predictive analytics systems are being implemented; the practices of European Union countries, whose success lies in clear legal frameworks that account for ethical considerations; the United States' experience in automating immigration processes and combating fraud in social programs; China's smart city systems that optimize urban management; and the United Arab Emirates, which has a Ministry of Artificial Intelligence coordinating AI implementation, particularly for data analysis in transportation and healthcare.

At the same time, the article emphasizes key risks and challenges, including legal gaps in regulation, ethical dilemmas, cybersecurity threats, and issues with algorithmic transparency, which may undermine public trust in automated decisions.

The article proposes directions for development in Ukraine, including the creation of a national strategy for implementing AI in public administration, harmonization of national legislation with European standards, implementation of pilot projects at the local self-government level, and training of specialists capable of working with innovative digital technologies. It concludes that the integration of AI and e-governance opens new horizons for modernizing public administration, enhancing its efficiency, transparency, and citizen-centric focus.

Key words: functioning of the modern state, artificial intelligence, e-governance, public administration, digital transformation, public services, e-democracy.

Дата надходження статті: 20.09.2025
Дата прийняття статті: 17.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.14

М. Г. Ільченко

ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ ПРАВОВІДНОСИН З ОБІГУ КРИПТОВАЛЮТ КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Постановка проблеми. Особливістю механізму фінансово-правового забезпечення обігу криптовалют в Україні є та, що на сьогодні Закон України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року № 2074-IX (далі – Закон № 2074-IX) [1] не набрав чинності. А це означає, що поки що передбаченого у ньому механізму захисту прав учасників правовідносин з обігу криптовалют як важливу складову фінансово-правового забезпечення такого захисту не запроваджено. Однак під час формування його національної моделі важливо також вивчити зарубіжний досвід та із метою визначення шляхів його використання в Україні проаналізувати законодавство Європейського Союзу (далі – ЄС) і окремих зарубіжних країн з цього питання.

Метою статті є визначити склад учасників і систему охоронюваних прав суб'єктів правовідносин із обігу криптовалют, ідентифікувати типові ризики їх порушень, проаналізувати засоби правового захисту за правом ЄС, зіставити їх із правовим регулюванням і судовою практикою в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню захисту прав учасників правовідносин з обігу криптовалют наразі не приділено належної уваги з боку науковців та практиків. Проте, окремі аспекти зазначеного питання були висвітлені в працях таких авторів, як Бондаренко О.В., Логойда В.М., Овчаренко А.С. та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до документів ЄС суб'єктами правовідносин з обігу криптовалют є їх учасники, які володіють правами та обов'язками щодо створення, розміщення, обігу та зберігання криптоактивів. Їх система, на нашу думку, є такою:

1) споживачі та інвестори як кінцеві набувачі і користувачі криптоактивів;

2) емітенти asset-referenced tokens (ART) і e-money tokens (EMT);

3) провайдери послуг із віртуальними активами (криптоактивами) (VASPs (CASPs)), до яких належать оператори торговельних платформ (криптобіржі), посередники (брокери/дилери), кастодіальні сервіси, оператори on-/off-ramp та платіжні провайдери, а також провайдери стейкінгу/кредитування;

4) регулятори та інші органи нагляду.

Такий підхід корелюється із переліком видів послуг у Регламенті (ЄС) 2023/1114 (MiCA) (далі – MiCA) і визначає рамку для конкретизації змісту прав кожної групи, а саме: 1) «custody and administration of crypto-assets on behalf of clients» – «зберігання та адміністрування криптоактивів від імені клієнтів»; 2) «operation of a trading platform» – «функціонування (експлуатація) торговельної платформи для криптоактивів»; 3) «exchange of crypto-assets» – «обмін криптоактивів»; 4) «placing of crypto-assets» – «розміщення криптоактивів»; 5) «reception and transmission of orders» – «прийняття та передавання розпоряджень (доручень)

© М. Г. Ільченко, 2025

клієнтів щодо криптоактивів»; 6) «advice on crypto-assets» – «надання консультацій щодо криптоактивів» [2, ст. 3(1)(15)–(16), 59–63].

У питанні щодо прав учасників правовідносин з обігу криптовалют та моделей їх захисту нами проаналізовано положення законодавства ЄС (Регламенту (ЄС) 2023/1113 (TFR) (далі – TFR) та MiCA), Великої Британії, США.

Так, MiCA містить організаційні засади діяльності CASP, вимоги доступу до ринку (авторизація (ліцензія)), поведінкові та операційні стандарти захисту користувачів. Документ також визначає: обов'язки щодо структури управління та систем управління ризиками; вимоги до IT-безпеки (повідомлення про інциденти, надійне управління ключами тощо) [2, статті 59–63, 75–80]; порядок розгляду скарг і внутрішні процедури обробки звернень клієнтів, заборони конфліктів інтересів) [2, статті 63, 68].

Для емітентів ART (Asset-Referenced Token) – токенів, забезпечених сировинними активами, нерухомістю або портфелем різних активів (далі – ART) та EMT (Electronic Money Token) – токенів, які підтримують стабільну вартість завдяки забезпеченню фіатними валютами і використовуються для платежів – далі EMT) передбачено вимоги до резервів (забезпечення), прозорості та погашення (викупу) [2, ст. 17–45], а для регуляторів й інших органів нагляду – повноваження щодо санкцій, приписів та відкликання дозволу за схемою «порушення – відновлення прав – санкція» [2, ст. 90–111].

Зауважимо, що нормами TFR на перекази криптоактивів поширено «travel rule» – міжнародний стандарт регулювання передачі криптовалют між користувачами із встановленням обов'язку супроводжувати транзакції ідентифікаційними даними відправника й одержувача та порогів верифікації для операцій між CASP і «само-кастоді» (self-hosted) [2, ст. 14–16, 28; преамбула]. Вимоги MiCA і TFR про управління ризиками деталізуються через настанови Європейської бізнес-асамблеї (Europe Business Assembly (EBA) щодо факторів ризику для CASP [3].

До майнових прав інвестора також належить право власності на криптоактив як об'єкт, здатний бути предметом речово-правових і забезпечувальних заходів: у common law (загальному праві) це прямо визнано High Court у справі «AA v Persons Unknown», де суд підтвердив можливість застосування proprietary injunction щодо біткоїнів як «форми майна» [4, §59]. Для інвесторів (споживачів) підставою для захисту може бути настання таких ризиків: шахрайство та «піраміди»; некоректна комунікація; маніпулювання ринком; замороження (втрата доступу) до активів унаслідок кастодіальних збоїв або втрати приватних ключів; недобросовісні практики лістингу; залучення кредиту для придбання високоризикових активів; прямі матеріальні втрати, упущена вигода.

Якщо мову вести про права та обов'язки емітентів токенів (у тому числі емітентів ART (EMT)), то вони мають право доступу до публічного ринку на умовах рівного ставлення, на захист ділової репутації. Водночас на них покладаються обов'язки щодо достовірних розкриттів (white paper (маркетингові матеріали)), корпоративного управління ризиками (у тому числі IT-ризиками), безпечного механізму викупу (погашення) для EMT і стабілізаційних резервів для ART та заборона вводити в оману інвесторів [2, ст. 5, 17–22, 30–45].

Правовий статус провайдерів послуг із віртуальними криптоактивами (VASPs та CASPs) і мінімальні стандарти організації їх діяльності, управління ризиками, IT-безпеки та роботи зі скаргами визначені у MiCA. Так для кастодіальної діяльності встановлені окремі вимоги щодо сегрегації клієнтських активів, обліку та своєчасного доступу, включно з розмежуванням власних і клієнтських правомочностей та з обов'язком негайного інформування про інциденти, що загрожують доступності активів [2, ст. 59–63, 75–80].

Для провайдерів переказів діє режим TFR, який імперативно встановлює супровідні дані, пороги, винятки для P2P-переказів без провайдера та обмін інформацією між залученими CASP [2, ст. 14–16, 28]. Це зобов'язує провайдера супроводжувати перекази криптоактивів інформацією про відправника (одержувача), у тому числі для цілей превенції шахрайства та полегшення подальшого відновлення прав [2, ст. 5, 63, 68; 2, ст. 14–16].

Відповідно до проаналізованих нами положень права ЄС система охоронюваних прав вказаних суб'єктів охоплює:

1) право на правдиві розкриття та коректний маркетинг (споживач/інвестор) та обов'язок провайдера забезпечити зрозумілі комунікації та заборону вводити в оману [5, п. 1.11–1.14; 6];

2) майнові права на криптоактив як об'єкт власності, з можливістю захисту речово-правовими й забезпечувальними інструментами (арешт активів, розкриття інформації) [4, §59];

3) право на збереження, сегрегацію та своєчасний доступ (повернення) клієнтських активів (кастоді) з покладенням відповідальності за операційні збої [2, ст. 75–80];

4) право на приватність і захист персональних даних у межах AML і сервісної взаємодії [2, ст. 14–16; 7, ст. 8, 24];

5) право на ефективні засоби правового захисту (судові (ін'юнкції, арешт активів, розкриття інформації), позасудові (регуляторні скарги, ADR (alternative dispute resolution) – «альтернативне врегулювання спорів»), компенсаційні механізми) з публічно-правовими інструментами нагляду, приписів і санкцій у регулятора [2, ст. 90–111].

Зазначений аналіз показує, що наслідком порушення системи охоронюваних прав учасників правовідносин з обігу криптовалюти є настання майнових та (або) процесуальних наслідків та потреба у застосуванні визначених механізмів відновлення. Механізмів відновлення порушених прав за законодавством ЄС, Великої Британії та США є декілька: 1) регуляторні скарги та дії нагляду; 2) блокування незаконних промоцій і запровадження стандартних попереджень про ризики та «період охолодження» для нових клієнтів (Велика Британія) [5, п. 1.11–1.14; 6]; звернення до національного компетентного органу щодо CASP з подальшим застосуванням інструментів VI розділу MiCA (штрафи, приписи, відкликання дозволу) – у ЄС [2, ст. 90–111]; 2) судові засоби [4,§59; 8, с. 1–3; 9]; вжиття тимчасових заходів щодо учасників шахрайських схем [10].

Щодо законодавства України, то у ньому визначений правовий статус таких реальних (можливих) учасників аналізованих правовідносин:

операторів обміну, кастодіальних сервісів, провайдерів переказів як суб'єктів первинного фінансового моніторингу та їх обов'язки відповідно до статей 10-12 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06 грудня 2019 року № 361-IX щодо: ідентифікації та верифікації клієнтів; моніторингу операцій; зберігання інформації; застосування посиленого фінансового моніторингу у випадках підвищеного ризику [11];

– надавачів платіжних послуг, які відповідно до Закону України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX зобов'язані: ініціювати платежі; зберігати кошти користувачів (статті 15-23); управляти ризиками; забезпечувати безпеку платіжних операцій, повернення коштів у випадку несанкціонованих транзакцій. Також у цьому Законі визначено вимоги до договорів, до переддоговірної інформації, до безпеки операцій і до процедур повернення коштів у разі несанкціонованих транзакцій, що безпосередньо стосується операторів фіатних шлюзів, пов'язаних із криптосервісами [12, ст. 29–37, 51–52]. Ці норми безпосередньо формують правові механізми захисту клієнтів у випадках технічних збоїв або недобросовісної поведінки провайдерів;

– надавачів та користувачів електронних послуг, які відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05 жовтня 2017 року № 2155-VIII [13] з метою електронної ідентифікації мають мати кваліфікований електронний підпис та печатки, електронні позначки часу, що має особливе значення для фіксації волевиявлень користувачів при здійсненні транзакцій із віртуальними активами та веденні журналів подій і може використовуватися як доказ у спорах щодо моменту вчинення транзакції;

– власників криптоактивів – щодо їх права на приватність та захист персональних даних, що охоплює обробку даних і журналів доступу, а також кореспондуючі обов'язки провайдера щодо законності обробки й безпеки даних та повідомляти про порушення безпеки, належні технічні та організаційні заходи відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01 червня 2010 року № 2297-VI (статті 6–8, 24) [14], що є підставою для правового захисту клієнтів у випадках витоку (несанкціонованого) доступу до даних;

– приватні VASP, на яких поширюються вимоги щодо управління ризиками, впровадження стандартів безпеки та проходження аудиту на договірних засадах або унаслідок приєднання до галузевих стандартів відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII [15].

Щодо прав та обов'язків учасників аналізованих правовідносин як суб'єктів оподаткування операцій із віртуальними активами, то норми Податкового кодексу України про це досі не набрали чинності, а тому до них застосовується загальний податковий режим. За умови імплементації Стандарту звітності для криптоактивів (CARF) та внесення змін до Директиви DAC8 ЄС, яка почне застосовуватися з 1 січня 2026 року і передбачатиме розбудову процедур due diligence та обов'язки звітування й обміну податково значущими даними з іншими юрисдикціями [16],

важливо врахувати зазначене під час внесення змін до Податкового кодексу України та Закону № 2074-IX.

В Україні на сьогодні законодавчо визначеного механізму захисту прав учасників правовідносин саме у сфері обігу віртуальних активів немає через те, що Закон № 2074-IX не набрав чинності і ліцензійно-дозвільну модель діяльності постачальників послуг, пов'язаних із віртуальними активами (VASP), передбачену в ньому, не запроваджено. Тому нагальною є потреба у його запровадженні. Окрім того, доцільно у майбутній національний режим ліцензування постачальників послуг з віртуальними активами інтегрувати AML-процедури [17, с. 149–154], тобто правила запобігання використання криптовалюти для відмивання грошей.

Аналізуючи вітчизняну практику у сфері захисту прав учасників правовідносин з обігу криптовалют, звернемо увагу на її особливості, які містять окремі висновки судів. Насамперед, деякі рішення стосуються арешту криптовалюти з метою збереження речових доказів відповідно до статей 98 та 170 Кримінально-процесуального кодексу України і недопущення їх зникнення (перетворення). Наприклад, ухвала Печерського районного суду м. Києва від 05 серпня 2021 року у справі № 757/41966/21-к про арешт криптовалюти у великих розмірах на біржах KUNA та Binance (562 300 USDT і 603 400 USDT) [18]; рішення Печерського районного суду м. Києва від 22 лютого 2024 року у справі № 757/7985/24-к (ухвала № 117258877) про арешт віртуальних активів (USDT) на криптогаманцях і акаунтах Binance на суму 1 350 700 USDT [18]. Ці рішення підтверджують, що навіть за відсутності спеціального закону можуть застосовуватися класичні забезпечувальні інструменти до криптовалюти та її визнання майном (речовим доказом) для цілей арешту.

Іншою особливістю є та, що якщо буде доведено зв'язок криптовалюти з кримінальним правопорушенням і можливість її використання як речового доказу, то суд може відмовити у скасуванні арешту (прикладом є рішення Печерського районного суду м. Києва № 760/17139/23 від 10 серпня 2023 року [19]. Також окремими судовими рішеннями був скасований арешт USDT (зокрема, у справі Печерського районного суду м. Києва № 760/15406/23 від 31 серпня 2023 року через «відсутність правового статусу криптовалюти в Україні [19]. Зазначене підкреслює потребу в підготовці Вищим антикорупційним судом (далі – ВАКС) Верховного Суду узагальнених та уніфікованих мотивувальних стандартів та методичних рекомендацій.

Накладення арешту на віртуальні активи (із прямим зазначенням адрес (ID акаунтів) і сум у резолютивній частині судової ухвали) свідчить про реалістичність такого арешту та суттєво підвищує ймовірність ефективного захисту. Однак зазначене вимагає підготовки доказової бази (фіксації хешів транзакцій, листування з біржами, використання журналів доступу й витягів із блокчейн-трасування тощо) для детальної технічної аргументації зв'язку криптовалюти із правопорушенням та співпраці судових і правоохоронних органів з провайдерами на підставі ухвал про арешт.

Окрім того, має місце використання біткоїнів як предмета неправомірної вигоди у корупційних провадженнях (наприклад, рішення ВАКС від 30 листо-

пада 2023 року про накладеннння арешту на криптоактиви колишнього Голови Держспецзв'язку (~1,2 млн USDT, TRX, BTC [20], вирок ВАКС від 14 листопада 2024 року про використання біткоїнів як предмета неправомірної вигоди у справи народного депутата А. Одарченка)[21].

Отже, судова практика підтверджує сприйняття криптоактивів як «майна» і «речових доказів» для цілей арешту і подальшої реституції, що вимагає подальшої гармонізації з MiCA, TFR і податковими режимами прозорості (з урахуванням майбутніх правил обміну даними. Зазначене може значно підвищити передбачуваність для провайдерів і якість захисту прав користувачів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, процедура захисту прав учасників правовідносин з обігу криптовалют через не набрання чинності Законом № 2074-IX базується на відповідних нормах іншого законодавства (наприклад, Законів України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про платіжні послуги», Кримінально-процесуального кодексу України тощо). Це дозволяє судам накладати арешт на криптоактиви як майно і речові докази, але залишає прогалини у превенції, розкриттях і поверненні активів у разі кастодіальних збоїв. Натомість ЄС у MiCA та TFR уже встановив для емітентів ART, EMT та CASP чіткі вимоги до авторизації, управління ризиками, IT-безпеки, сегрегації клієнтських активів, процедур розгляду скарг і повноважень нагляду; визнав криптоактиви об'єктом речово-правового захисту.

Тому доречною є гармонізація українського законодавства з MiCA та TFR і майбутніми податковими стандартами (CARF/DAC8) шляхом: запровадження ліцензування VASP/CASP з інтегрованими AML-процедурами; управління інцидентами та повідомлення про порушення безпеки; запровадження механізму нагляду шляхом приписів, штрафів і відкликання дозволів; ухваленням методичних рекомендацій для судів щодо арешту криптоактивів, фіксації доказів (хеші транзакцій, листування з біржами, журнали доступу, результати блокчейн-трасування) і взаємодії з провайдерами.

Із урахуванням зазначеного та шляхом внесення змін до Закону № 2074-IX, Податкового кодексу України, іншого законодавства в Україні можна запровадити сучасну модель захисту прав учасників правовідносин з обігу криптовалют, аналіз якої є перспективним напрямом досліджень.

Література

1. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX.URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

2. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on Markets in Crypto-assets (MiCA). EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj

3. EBA. Guidelines on customer due diligence and ML/TF risk factors for crypto-asset service providers (EBA/GL/2023/15), (January 2024). URL: https://www.eba.europa.eu

4. AA v Persons Unknown [2019] EWHC 3556 (Comm) – judgment (High Court). Judiciary UK. URL: https://www.judiciary.uk

5. FCA. PS23/6: Financial promotion rules for cryptoassets (08 червня 2023). URL: https://www.fca.org.uk/publications/policy-statements/ps23-6-financial-promotion-rules-cryptoassets

6. FCA. FG23/3 Finalised Guidance on cryptoasset financial promotions та супровідні матеріали (2023–2024). URL: https://www.fca.org.uk/publications/fg23-3-finalised-non-handbook-guidance-cryptoasset-financial-promotions

7. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI.URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

8. LMN v Bitflyer Holdings Inc & Ors [2022] EWHC 2954 (Comm) – Approved Judgment PDF. The National Archives. URL: https://caselaw.nationalarchives.gov.uk

9. Fetch.ai Ltd & Ors v Persons Unknown [2021] EWHC 2254 (Comm). Judiciary/BAILII. URL: https://www.bailii.org

10. D'Aloia v Persons Unknown & Ors [2022] EWHC 1723 (Ch). Judiciary UK. URL: https://www.judiciary.uk

11. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06 грудня 2019 року № 361-IX.URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

12. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text

13. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2155-VIII.URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

14. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI.URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

15. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII.URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

16. Council Directive (EU) 2023/2226 of 17 October 2023 (DAC8) – Crypto-Asset Reporting. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_2023_2226

17. Ільченко М. Г. Суб'єкти фінансового моніторингу обігу криптовалюти в Україні та їх повноваження: фінансово-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. № 81(2). С. 149–154.

18. Ухвала Печерського районного суду м. Києва у справі № 757/41966/21-к від 05 серпня 2021 року. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/98891298.

19. Bargen Law Firm. «Binance, USDT і кримінальний процес: судова практика щодо віртуальних активів» (21 червня 2025 року). URL: https://bargen.com.ua/2025/06/21/binance-usdt-i-kryminalnyj-protses-sudova-praktyka-shhodo-virtualnyh-aktyviv/ Юридична фірма BARGEN+1

20. Суд арештував криптовалюту ексголови Держспецзв'язку. URL: https://lb.ua/society/2023/11/30/586863_sud_areshtuvav_kriptovalyutu.html

21. Хабарі в біткоїнах: справа нардепа Андрія Одарченка». URL: https://hacc-decided.ti-ukraine.org/uk/cases/42023000000001295

Анотація

Ільченко М. Г. **Захист прав учасників правовідносин з обігу криптовалют крізь призму українських реалій та зарубіжного досвіду.** – Стаття.

У статті розглянуто механізм захисту прав учасників правовідносин з обігу криптовалют. Визначено особливість його правового регулювання, пов'язану із не набранням чинності Закону України «Про віртуальні активи» і який на сьогодні базується на положеннях іншого законодавства України та має враховувати законодавство ЄС і окремих зарубіжних країн із цього питання.

Відповідно до документів ЄС визначено права та обов'язки суб'єктів аналізованих правовідносин – споживачів, інвесторів, провайдерів послуг з віртуальними активами (криптоактивами) (VASP (CASP), органів нагляду. З'ясовано, що у Регламенті (ЄС) 2023/1114 (MiCA) визначено порядок розгляду скарг, повноваження органів нагляду тощо, а у Регламенті (ЄС) 2023/1113 (TFR) – обов'язок супроводжувати транзакції ідентифікаційними даними відправника й одержувача та порогів верифікації для операцій. Виокремлено коло прав та обов'язків інвесторів (споживачів), емітентів токенів, правовий статус провайдерів послуг із віртуальними криптоактивами (VASPs та CASPs). Проаналізовано механізми відновлення порушених прав за законодавством ЄС, Великої Британії, США.

Визначено правовий статус реальних (можливих) учасників аналізованих правовідносин за законодавством України: операторів обміну, кастодіальних сервісів, провайдерів переказів; надавачів та користувачів платіжних і електронних послуг; власників криптоактивів тощо. Зроблено висновок,

що наслідком порушення системи охоронюваних прав учасників правовідносин з обігу криптовалюти є настання майнових та процесуальних наслідків та потреба у застосуванні визначених механізмів відновлення.

Проаналізовано вітчизняну судову практику та проблеми захисту прав учасників правовідносин з обігу криптовалют. Запропоновано для запровадження сучасної моделі такого захисту внести зміни до Закону України «Про віртуальні активи», Податкового кодексу України, гармонізувавши їх норми з MiCA, TFR і майбутніми податковими стандартами (CARF/DAC8) шляхом запровадження (з-поміж іншого) ліцензування VASP та CASP, AML-процедур, механізму нагляду.

Ключові слова: криптовалюта, правове регулювання, фінансово-правове забезпечення, Закон України «Про віртуальні активи», правовідносини з обігу криптовалют, захист прав учасників правовідносин з обігу криптовалют.

Summury

Ilchenko M. H. **Protection of the rights of participants in legal relations on the circulation of cryptocurrencies through the prism of Ukrainian realities and foreign experience.** – Article.

The article examines the mechanism for protecting the rights of participants in legal relations related to the circulation of cryptocurrencies. The peculiarity of its legal regulation is determined, which is associated with the non-entry into force of the Law of Ukraine "On Virtual Assets" and which is currently based on the provisions of other Ukrainian legislation and must take into account the legislation of the EU and certain foreign countries on this issue.

In accordance with EU documents, the rights and obligations of the subjects of the analyzed legal relations are determined – consumers, investors, virtual asset (cryptoasset) service providers (VASP (CASP), supervisory authorities. It was found that Regulation (EU) 2023/1114 (MiCA) defines the procedure for considering complaints, the powers of supervisory authorities, etc., and Regulation (EU) 2023/1113 (TFR) defines the obligation to accompany transactions with the identification data of the sender and recipient and verification thresholds for operations. The range of rights and obligations of investors (consumers), token issuers, and the legal status of virtual cryptoasset service providers (VASPs and CASPs) are identified. The mechanisms for restoring violated rights under the legislation of the EU, Great Britain, and the USA are analyzed.

The legal status of real (possible) participants in the analyzed legal relations under the legislation of Ukraine is determined: exchange operators, custodians services, transfer providers; providers and users of payment and electronic services; owners of crypto assets, etc. It is concluded that the consequence of a violation of the system of protected rights of participants in legal relations on the circulation of cryptocurrency is the occurrence of property and procedural consequences and the need to apply certain recovery mechanisms.

The domestic judicial practice and problems of protecting the rights of participants in legal relations on the circulation of cryptocurrency are analyzed. It is proposed to introduce a modern model of such protection by amending the Law of Ukraine "On Virtual Assets", the Tax Code of Ukraine, harmonizing their norms with MiCA, TFR and future tax standards (CARF / DAC8) by introducing (among other things) VASP and CASP licensing, AML procedures, and a supervision mechanism.

Key words: cryptocurrency, legal regulation, financial and legal support, Law of Ukraine "On Virtual Assets", legal relations on the circulation of cryptocurrencies, protection of the rights of participants in legal relations on the circulation of cryptocurrencies.

Дата надходження статті: 28.09.2025
Дата прийняття статті: 24.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 341.43:342.7(4)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.15

О. К. Канєнберг-Сандул

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ДИРЕКТИВИ 2001/55/ЕС ПРО ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ

Постановка проблеми. Міграційна криза останніх десятиліть, зокрема спричинена масовими переміщеннями населення внаслідок збройних конфліктів на Близькому Сході, в Африці та Європі, поставила перед Європейським Союзом серйозні виклики щодо забезпечення ефективного захисту вимушених мігрантів. Особливої актуальності набула проблема масових потоків біженців, які потребували термінової гуманітарної допомоги та правового статусу на території ЄС. У цьому контексті Директива 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, прийнята після балканських конфліктів 1990-х років, мала стати ключовим інструментом реагування на масові переміщення населення. Проте практика її застосування виявила численні проблеми та суперечності, що свідчить про необхідність переосмислення механізмів тимчасового захисту в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих проблем міграційної кризи в ЄС займались такі вітчизняні вчені, як Якимчук М. Ю., Соломко С. С., Самороков В. О. та Кременчук Т. О. Проте й на сьогодні не вирішено всі спірні питання та не досягнуто одностайності щодо важливих теоретичних і практичних питань у означеному аспекті.

Мета статті. Основною метою є проведення комплексного дослідження ,щодо забезпечення швидкого та ефективного захисту осіб, які змушені залишити свої країни внаслідок збройних конфліктів, систематичних порушень прав людини або інших надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у випадку масового напливу переміщених осіб та про заходи сприяння збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення наслідків цього була розроблена як відповідь на досвід біженців з колишньої Югославії [4]. Директива встановлює механізм тимчасового захисту як виняткову процедуру, яка активується рішенням Ради ЄС кваліфікованою більшістю на пропозицію Європейської Комісії.

Тимчасовий захист надається на початковий період до одного року з можливістю автоматичного продовження на шість місяців двічі, тобто максимум на два роки, з можливістю подальшого продовження ще на один рік за рішенням Ради [4].

Такий підхід відрізняється від стандартної процедури надання статусу біженця, передбаченої Женевською конвенцією 1951 року, оскільки дозволяє уникнути індивідуального розгляду кожного випадку в умовах масового напливу переміщених осіб [9].

Важливою особливістю Директиви є те, що вона не створює окремого статусу біженця, а надає тимчасовий правовий статус, який включає право на прожи-

© О. К. Канєнберг-Сандул, 2025

вання, доступ до ринку праці, житло, медичну допомогу, освіту для неповнолітніх та соціальну допомогу. При цьому особи, які отримали тимчасовий захист, зберігають право подати заяву про надання статусу біженця згідно з загальною процедурою притулку, хоча держави-члени можуть відкласти розгляд таких заяв до закінчення періоду тимчасового захисту.

Незважаючи на те, що Директива 2001/55/ЄС була прийнята понад двадцять років тому, протягом тривалого часу вона жодного разу не застосовувалась на практиці. Під час сирійської міграційної кризи 2015-2016 років, коли до Європи прибуло понад мільйон біженців та мігрантів, переважно з Сирії, Афганістану та Іраку, держави-члени ЄС не активували механізм тимчасового захисту [10].

Замість цього біженці проходили стандартні процедури надання притулку згідно з Дублінською системою, що призвело до перевантаження національних систем притулку, особливо в країнах першого прибуття, таких як Греція та Італія.

Відмова від застосування Директиви під час сирійської кризи пояснювалась кількома факторами. По-перше, існували політичні розбіжності між державами-членами щодо розподілу відповідальності за прийом біженців. По-друге, деякі країни побоювались, що активація тимчасового захисту створить прецедент для подальших масових міграційних потоків. По-третє, відсутність єдиної позиції щодо кваліфікації ситуації в Сирії як такої, що відповідає критеріям Директиви, ускладнювала прийняття рішення [2].

Ситуація кардинально змінилась у 2022 році після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Вже 4 березня 2022 року Рада ЄС прийняла рішення про активацію механізму тимчасового захисту для осіб, які втікають з України [5].

Це рішення стало історичним, оскільки вперше за всю історію існування Директиви її механізм був застосований на практиці. Станом на початок 2024 року тимчасовий захист в ЄС отримали понад 4 мільйони українських біженців, що продемонструвало безпрецедентний рівень солідарності європейських країн [6].

Активація Директиви для українських біженців виявилась вкрай швидкою та ефективною. Процедура не вимагала індивідуального розгляду кожного випадку, що дозволило уникнути перевантаження національних систем притулку. Біженці отримали негайний доступ до основних прав, включаючи право на працевлаштування, освіту, медичну допомогу та соціальну підтримку. Це забезпечило їм можливість швидко інтегруватися в суспільство приймаючих країн та самостійно забезпечувати свої потреби.

Незважаючи на успішну активацію механізму тимчасового захисту для українських біженців, практичне застосування Директиви виявило ряд серйозних викликів та проблем. Одним з ключових питань стала нерівномірність розподілу біженців між державами-членами. Хоча Директива передбачає механізм справедливого розподілу навантаження, на практиці більшість українських біженців сконцентрувалась у декількох країнах, зокрема в Польщі, Німеччині та Чехії, що створило диспропорцію в навантаженні на національні системи [3].

Іншою важливою проблемою стала різниця в імплементації Директиви на національному рівні. Хоча Директива встановлює мінімальні стандарти, держави-члени мають певну свободу у визначенні конкретних умов надання захисту. Це призвело

до суттєвих відмінностей в обсязі та якості послуг, доступних біженцям у різних країнах ЄС.

Наприклад, доступ до ринку праці, соціальної допомоги та житла значно варіювався залежно від країни перебування.Окремого розгляду заслуговує питання координації між різними системами захисту. Директива про тимчасовий захист функціонує паралельно з загальною європейською системою притулку, що іноді створює плутанину та правову невизначеність. Деякі особи, які мали право на тимчасовий захист, також подавали заяви про надання статусу біженця за загальною процедурою, що ускладнювало адміністративні процеси та призводило до дублювання зусиль.

Зокрема, практика Польщі, яка прийняла понад півтора мільйона українських біженців, засвідчила високу ефективність первинного реагування завдяки спрощеним адміністративним процедурам та широкій участі місцевих органів влади. У Німеччині реалізація Директиви супроводжувалась активними програмами інтеграції та працевлаштування, що сприяло соціальній адаптації біженців. Натомість в Угорщині та деяких південних державах ЄС відзначались труднощі з реєстрацією, доступом до житла та соціальних послуг, що свідчить про нерівномірну ефективність імплементації Директиви в межах Союзу [3].

Важливим викликом виявилась також тривалість конфлікту в Україні, яка перевищила початково очікувані терміни. Директива передбачає максимальний термін тимчасового захисту до трьох років, проте конфлікт продовжується, що ставить питання про необхідність продовження захисту або переведення біженців на стандартні процедури притулку.

У березні 2024 року Рада ЄС прийняла рішення про продовження тимчасового захисту для українців до березня 2025 року, що продемонструвало гнучкість системи, але водночас підняло питання про довгострокові перспективи.

Практичне застосування Директиви 2001/55/ЄС виявило важливість соціально-економічної інтеграції осіб, які отримали тимчасовий захист. На відміну від біженців, які прибули під час сирійської кризи, українські біженці отримали швидкий доступ до ринку праці, що стало одним з ключових чинників успішної адаптації. Дослідження показують, що рівень зайнятості серед українських біженців у деяких країнах ЄС досяг 40-50% протягом першого року перебування, що є значно вищим показником порівняно з іншими групами біженців [7].

Водночас доступ до освіти для дітей біженців виявив певні проблеми. Хоча Директива гарантує неповнолітнім право на освіту нарівні з громадянами держав-членів, на практиці виникли труднощі з визнанням українських освітніх документів, мовні бар'єри та нестача місць у школах у регіонах з високою концентрацією біженців. Деякі країни впровадили спеціальні програми мовної підтримки та адаптаційні класи, що сприяло полегшенню інтеграції українських дітей у освітню систему.

Житлове питання також стало значним викликом. На початковому етапі багато країн покладалися на приватну ініціативу громадян, які надавали тимчасове житло біженцям. Проте з часом виникла потреба в більш системному підході до забезпечення довгострокового житла. Деякі держави-члени впровадили про-

грами фінансової підтримки для власників житла, які приймають біженців, тоді як інші створили спеціальні центри тимчасового розміщення.

Застосування Директиви 2001/55/ЄС до українських біженців у 2022 році викликало дискусії щодо справедливості та рівності підходів до різних груп вимушених мігрантів. Очевидна різниця в реакції ЄС на українську кризу порівняно з сирійською кризою 2015 року породила звинувачення в подвійних стандартах та дискримінації за етнічною або релігійною ознакою [1].

Прихильники активації Директиви для українців аргументують своє рішення географічною близькістю конфлікту, масштабом переміщення населення та безпосередньою загрозою європейській безпеці. Крім того, українці як громадяни країни-кандидата на вступ до ЄС мали певні преференції у візовому режимі ще до початку конфлікту, що полегшило їх переміщення до країн ЄС.

Також відзначається культурна та релігійна близькість українців до європейського населення, що сприяло більшій готовності приймаючих суспільств до їх інтеграції.

Критики ж вказують на те, що схожі аргументи можна було застосувати і до сирійських біженців, які також втікали від воєнних злочинів та масових порушень прав людини. Відмова від активації Директиви під час сирійської кризи призвела до гуманітарної катастрофи на зовнішніх кордонах ЄС, зокрема в Греції та на Балканах, де біженці опинились у жахливих умовах у переповнених таборах. Це ставить питання про необхідність створення об'єктивних критеріїв для активації механізму тимчасового захисту, які б унеможливлювали дискримінацію за будь-якими ознаками.

Практичне застосування Директиви виявило також низку правових та етичних дилем, які потребують подальшого осмислення. Однією з таких проблем є співвідношення між тимчасовим захистом та правом на притулок відповідно до Женевської конвенції 1951 року [9].

Хоча Директива прямо передбачає, що особи з тимчасовим захистом зберігають право подати заяву про надання статусу біженця, на практиці багато країн заохочують біженців залишатись у рамках режиму тимчасового захисту, що може обмежувати їх доступ до міжнародного захисту.

Іншим важливим питанням є правовий статус осіб після закінчення періоду тимчасового захисту. Директива не містить чітких положень щодо того, що повинно статися з особами, які не можуть повернутись до країни походження після закінчення терміну захисту. Це створює правову невизначеність та ризик залишення людей у статусі нелегальних мігрантів, якщо конфлікт триватиме довше передбачених термінів.

Також виникає питання про принцип non-refoulement, який забороняє примусове повернення осіб до країн, де їм загрожує переслідування або серйозна шкода. Хоча Директива імпліцитно дотримується цього принципу, відсутність чітких механізмів оцінки безпеки повернення після закінчення тимчасового захисту може призвести до порушень фундаментальних прав біженців.

Досвід практичного застосування Директиви 2001/55/ЄС в умовах української кризи продемонстрував як переваги, так і недоліки цього механізму. З одного боку,

Директива виявилась ефективним інструментом швидкого реагування на масове переміщення населення, забезпечивши мільйонам українців негайний доступ до захисту та основних прав. Спрощена процедура допомогла уникнути перевантаження національних систем притулку та забезпечила більш гуманне ставлення до біженців.

З іншого боку, виявилась низка серйозних проблем, які потребують вирішення. Необхідність реформування Директиви визнається як на рівні інституцій ЄС, так і серед науковців та практиків [8].

Європейська Комісія розглядає можливість внесення змін до Директиви в рамках ширшої реформи європейської системи притулку та міграції.

Ключовими напрямками реформування мають стати: по-перше, встановлення чітких та об'єктивних критеріїв активації механізму тимчасового захисту, які б виключали можливість дискримінації та подвійних стандартів; по-друге, покращення механізмів справедливого розподілу біженців між державами-членами з чіткою системою відповідальності та солідарності; по-третє, гармонізація стандартів імплементації Директиви на національному рівні для забезпечення рівного доступу до прав незалежно від країни перебування.

Крім того, необхідно розробити чіткі правові механізми для ситуацій, коли період тимчасового захисту закінчується, але повернення до країни походження залишається небезпечним. Це може включати автоматичне переведення на процедуру надання статусу біженця або створення окремого статусу довгострокового захисту для таких випадків.

Важливим аспектом є також посилення координації між різними системами захисту в ЄС та забезпечення того, щоб тимчасовий захист не використовувався як альтернатива повноцінному праву на притулок, а радше як доповнення до існуючих механізмів захисту. Необхідно також звернути увагу на соціально-економічну інтеграцію осіб з тимчасовим захистом, забезпечивши їм реальний доступ до освіти, працевлаштування та житла.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що Директива 2001/55/ЄС про тимчасовий захист продемонструвала свою життєздатність та потенціал як інструмент реагування на масові міграційні кризи. Водночас досвід її застосування виявив необхідність серйозного переосмислення та модернізації цього механізму для забезпечення його ефективності, справедливості та відповідності сучасним викликам у сфері вимушеної міграції. Лише через комплексний підхід, який поєднує правові, політичні, соціальні та економічні аспекти, можна створити дійсно ефективну систему захисту прав осіб, які змушені залишати свої домівки через збройні конфлікти та інші надзвичайні ситуації.

Література

1. Council Directive 2001/55/EC on Temporary Protection. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001L0055 (дата звернення: 20.10.2025).

2. The 1951 Refugee Convention . URL: https://www.unhcr.org/about-unhcr/overview/1951-refugee-convention (дата звернення: 20.10.2025).

3. The 2015 Refugee Crisis in the European Union. URL: https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2015/09/CEPS%20PB332%20Refugee%20Crisis%20in%20EU_0.pdf (дата звернення: 24.10.2025).

4. Міграційна криза в ЄС як загроза безпеці Євросоюзу: факти, виклики та можливі рішення. URL:https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2135 (дата звернення: 25.10.2025).

5. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D0382 (дата звернення: 20.10.2025).

6. Eurostat. Temporary protection statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Temporary_protection_statistics (дата звернення: 20.10.2025).

7. Якимчук М. Ю., Соломко С. С., Самороков В. О. Правовий статус українських біженців у країнах Європи. *Науковий* вісник Ужгородського університету. Серія «Право». 2023. № 1. URL : https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/279744 (дата звернення: 27.10.2025).

8. OECD. What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine. OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine. URL : https://doi.org/10.1787/c7e694aa-en (дата звернення: 27.10.2025).

9. Кременчук Т. О. «Європейська міграційна криза» як виклик єдності Європейського Союзу». URL : https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.1.4 . (дата звернення: 27.10.2025).

10. Temporary Protection Directive. URL : https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762373/EPRS_BRI(2024)762373_EN.pdf (дата звернення: 27.10.2025).

Анотація

Канєнберг-Сандул О. К. **Особливості практичного застосування директиви 2001/55/ЕС про тимчасовий захист в умовах сучасної міграційної кризи.** – Стаття.

У статті досліджено особливості практичного застосування Директиви 2001/55/ЄС Європейського Союзу про надання тимчасового захисту у випадку масового напливу переміщених осіб. Зазначена Директива, ухвалена після конфліктів на Балканах, набрала особливого значення в умовах сучасної міграційної кризи, спричиненої збройними конфліктами, тероризмом і масштабним переміщенням осіб, зокрема після початку повномасштабної агресії рф проти України. Метою статті є аналіз механізмів імплементації положень Директиви в державах-членах ЄС, виявлення проблем правозастосування та визначення напрямів удосконалення політики тимчасового захисту. Автор розглядає нормативно-правову базу ЄС, судову практику Суду ЄС, а також досвід держав, що першими активували дію цього акта у 2022 році. Висвітлюються ключові питання співвідношення між тимчасовим захистом і правом на притулок, доступом до соціальних гарантій, освіти та ринку праці для осіб, які отримали захист. На основі проведеного аналізу зроблено висновок про необхідність гармонізації національних підходів у межах ЄС, зміцнення механізмів солідарності між державами-членами та забезпечення сталості правового режиму тимчасового захисту. Особливу увагу приділено питанням взаємозв'язку між тимчасовим захистом і процедурою надання притулку, забезпеченню доступу осіб, що перебувають під захистом, до системи соціального забезпечення, освіти та ринку праці. У статті підкреслюється, що ефективність реалізації Директиви значною мірою залежить від рівня координації дій держав-членів, узгодженості адміністративних процедур і ступеня солідарності в межах ЄС. За результатами аналізу зроблено висновок про необхідність гармонізації національних підходів до регулювання тимчасового захисту, розбудови спільних інституційних механізмів реагування на масові міграційні потоки та формування сталого правового режиму, здатного гарантувати належний рівень прав людини й гуманітарної безпеки у Європейському Союзі.

Ключові слова: право ЄС, міжнародний захист прав людини, тимчасовий захист, міграційна криза, Європейський Союз, право на притулок.

Summary

Kanienberh-Sandul O. K. **Peculiarities of the practical application of Directive 2001/55/EC on temporary protection in the context of the current migration crisis.** – Article.

The article analyzes the peculiarities of the practical application of Directive 2001/55/EC of the European Union concerning the granting of temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons. Adopted in response to the Balkan conflicts, this Directive has become especially relevant in the context of the current migration crisis caused by armed conflicts, terrorism, and large-scale displacement, particularly following the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine. The purpose of

the article is to examine the mechanisms for implementing the Directive's provisions in the EU Member States, identify practical legal challenges, and determine possible directions for improving the temporary protection policy. The author studies the EU legal framework, the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union, and the experience of those Member States that first activated the Directive in 2022. The study highlights key issues such as the correlation between temporary protection and the right to asylum, as well as access to social security, education, and employment for persons under protection. Based on the conducted analysis, it is concluded that there is a pressing need to harmonize national approaches within the EU, strengthen mechanisms of solidarity among Member States, and ensure the long-term sustainability and legal clarity of the temporary protection regime. Particular attention is paid to the relationship between temporary protection and the asylum procedure, as well as to ensuring access of persons under protection to social welfare systems, education, and the labour market. The article emphasizes that the effectiveness of implementing the Directive largely depends on the level of coordination among Member States, the consistency of administrative procedures, and the degree of solidarity within the European Union. Based on the analysis, it is concluded that there is a need to harmonize national approaches to the regulation of temporary protection, to develop common institutional mechanisms for responding to large-scale migration flows, and to establish a sustainable legal framework capable of guaranteeing an adequate level of human rights protection and humanitarian security within the European Union.

Key words: EU law, international protection of human rights, temporary protection, migration crisis, European Union, right to asylum.

Дата надходження статті: 24.09.2025
Дата прийняття статті: 21.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.16

В. Г. Костенко

КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Право, як і його об'єкти та предмети об'єктивується в практичній дійсності у визначених формах, зміст яких має узгоджуватися з певною метою, завданнями та принципами, які фактично дозволяють сукупності елементи об'єднатись у певну форму. Не є виключенням з цього правила також й здійснення реформи соціальної безпеки (далі – СБ) державної служби в умовах глобалізації, яке має здійснюватися у чітко визначених правових формах (тобто, з дотриманням вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України), тобто через юридично окреслені й організаційно впорядковані різновиди змін (перетворень), структурованих за напрямами здійснення такої реформи та пов'язаних із цільовою дією компетентних суб'єктів на систему забезпечення СБ на державній службі. Як убачається, така діяльність спрямовується на досягнення встановлених цілей щодо дійсного забезпечення належного рівня СБ державних службовців із урахуванням як позитивних, так і негативних впливів глобалізації на стан безпеки у відповідній сфері. Відтак, можемо дійти висновку, що комплексне наукове осмислення напрямів здійснення вказаної реформи дає змогу: по-перше, відповісти на запитання, що саме підлягає зміні в умовах глобалізації в системі СБ державної служби; по-друге, належно врахувати глобалізаційні тенденції, які впливають або можуть вплинути на стан безпеки у зазначеній сфері дії соціального права України. У зв'язку із цим, можемо констатувати нагальну потребу в з'ясуванні змісту зазначених напрямів реформування СБ державної служби у глобалізаційному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний аналіз наявної наукової літератури дозволяє дійти висновку, що багатьма ученими вже прямо чи опосередковано розкривались різні аспекти реформування СБ державної служби (серед яких, М.А. Барсук [1, с. 677, 679], В.В. Безусий [2], Я.В. Белінська [3], О.В. Грипіч [4, с. 215–216], Л.М. Князькова [5], Л.Ю. Малюга [6, с. 88], О.М. Поплавська [7, с. 227], В.М. Соколов [8, с. 371–372] та ін. учені та дослідники). Проте, по сьогодні ученими не робились спроби комплексно окреслити сутнісний зміст цих напрямів здійснення реформи СБ державної служби в умовах глобалізації, що є теоретико-практичним питанням, що потребує вирішення.

Отже, **метою** цієї наукової статті постає комплексний аналіз основних напрямів реформування СБ державної служби в умовах глобалізації. Для досягнення цієї мети потребується вирішити такі *завдання*: 1) проаналізувати вплив глобалізації на зміст реформи СБ державної служби в Україні; 2) охарактеризувати структуру напрямів реформування СБ державної служби в умовах глобалізації; 3) проаналізувати окремі напрями реформування СБ державної служби в умовах глобалізації; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

© В. Г. Костенко, 2025

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі глобалізацію учені зазвичай розглядають як невідворотний глобальний процес динамічного характеру, що істотно позначається на всіх сферах життєдіяльності людини й суспільства, а серед іншого й на становищі держави, ставлячи під сумнів обсяг її суверенітету та спроможність виконувати базові завдання і функції [9, с. 177], зокрема й соціальну функцію. Водночас ця категорія має амбівалентну природу. Так, наприклад, В.Г. Воронкова пропонує розуміти глобалізацію як поєднання процесів інтернаціоналізації економіки, формування глобальних систем зв'язку, трансформації й послаблення ролі національної держави та зростання активності транснаціональних недержавних утворень (зокрема етнічних діаспор, релігійних рухів, а також кримінальних організацій) [10, с. 14]. Отже, закономірним буде зазначити, що наразі глобалізація може оцінюватись у таких двох полярно різних оціночних аспектах – позитивному та негативному.

Так, позитивний вплив глобалізації для людини як найвищої соціальної цінності та для держави полягає насамперед у поступовому розмиванні державних кордонів, що формує якісно нову конфігурацію глобального простору з оновленими правилами, каналами комунікації та ширшими можливостями для індивідів та їх об'єднань. У цьому контексті необхідно зважати на те, що сучасний світопорядок при цьому спирається не лише на підтримку й розвиток соціально-економічних і соціально-політичних інтеграторів міжнародної взаємодії, але й також на гарантування ключових елементів глобальної СБ. Зокрема, ученими справедливо відзначається, що глобалізаційні процеси, зокрема, дають змогу впорядковувати структуру споживання та створюють передумови для розширення відносин обміну й міжнародного поділу праці [11, с. 24]. У практичній площині вказане також означає розбудову міжнародної співпраці у сферах розвитку людського потенціалу, праці та зайнятості, оплати й умов праці, соціального захисту безробітних та інших груп населення [12, с. 160], подальше поглиблення міжнародного поділу праці й ефективніший перерозподіл фінансових ресурсів, що підвищує якість трудового життя та розширює життєві перспективи. Додатково, як зауважують учені, ефект суттєвої економії на масштабі виробництва створює потенціал для зниження цін, стійкого економічного зростання та збільшення рівня зайнятості, а також рівня якості життя, тоді як раціоналізація виробництва у глобальному контексті, поширення передових технологій і зростання конкурентного тиску стимулюють безперервні інновації [11, с. 26–27]. Таким чином, в умовах сьогодення є підстави стверджувати, що глобалізація створює економічні передумови для результативного здійснення соціальної функції держави, від якої залежить забезпечення належного рівня СБ населення та поступове якісне зростання цього рівня. Між тим, слід наголосити на тому, що в цілому підвищення економічної спроможності окремих країн саме по собі не означає, що вони автоматично набувають ознак соціальної та правової держави. Крім того, як справедливо зауважує Л.О. Васечко [13, с. 4], глобалізаційні процеси справляють позитивний правовий вплив, адже утверджують пріоритетну цінність людини, її життя і здоров'я та сприяють універсалізації стандартів прав людини, що вже спостерігається в сучасних умовах.

Натомість негативний вираз глобалізації для найвищої соціальної цінності та для держави окреслюється в Україні в чинному законодавстві, а саме у п. 10 розділу ІІ Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента 2020 р. № 392/2020. У цьому пункті Стратегії констатується, що сучасна модель глобалізації сприяла поширенню міжнародного тероризму й злочинності, у тому числі в сфері кібербезпеки, а також в сферах незаконного обороту наркотичних речовин, торгівлі людьми, релігійного та ідеологічного фундаменталізму й екстремізму, сепаратистських рухів, які підтримуються ззовні, нелегальної міграції, відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом, і поширення зброї масового ураження. Отже, як убачається, врахування негативних виразів глобалізації в реалізації соціальної функції держави має важливе значення з огляду на той факт, що в міру того, як наш світ стає все більш взаємопов'язаним у результаті глобалізації, стає очевидним й те, що соціальні питання також стають більш складними та взаємопов'язаними, впливаючи на спроможність держави створити умови СБ в державі в цілому та на рівні державної служби зокрема. Так, хоча глобалізація здатна вирішувати глобальні, регіональні та локальні проблеми, важливо мати на увазі і те, що вона також має тенденцію до створення нових й посилення існуючих проблем, які впливають на соціально безпечне існування на території держави.

Вказане засвідчує позицію, згідно якої назріла реформа СБ державної служби в Україні повинні здійснюватися з урахуванням неоднозначних виразів глобалізації, що прямо чи опосередковано впливають на безпековий стан забезпечення СБ держави в цілому та СБ державної служби зокрема. При цьому сприятиме комплексному врахуванню цих факторів те, що реформа СБ державної служби повинна здійснюватися комплексним чином, а саме в рамках відповідних напрямів (форм) реформування системи забезпечення СБ державних службовців. При цьому, зважаючи на множинність можливих підходів до класифікації таких напрямів здійснення зазначеної реформи, зауважимо, що їх доцільно розглядати саме у соціально-правовому контексті – через призму основних напрямів забезпечення СБ державних службовців. Відповідно, можна виокремити такі напрями (форми) здійснення реформи СБ державної служби в умовах глобалізації:

1) матеріальний напрям здійснення реформи СБ державної служби в умовах глобалізації, який насамперед пов'язаний із реформою системи оплати праці держслужбовців, а також виражається в «узгодженій з принципами права та врегульованій законодавством України стереотипізованою моделлю діяльності уповноважених забезпечувати належний рівень СБ» суб'єктів [14, с. 245]. Держава, як відповідальний роботодавець, зобов'язана забезпечувати (в рамках реформи СБ – комплексно удосконалювати) достатній рівень оплати праці державних службовців для забезпечення: по-перше, спроможності службовця забезпечувати свій базовий рівень СБ за допомогою трудового доходу (без додаткового звернення до певних способів соціального захисту) та не потрапляти у складні життєві обставини (швидко та з мінімальними соціальними ризиками виходити з них), що виражається у періодичних діях держави із перегляду достатності розміру грошової винагороди держслужбовців; по-друге, професійного та доброчесного виконання службових обов'язків, мотивованого досягнення результатів професійної діяльно-

сті. При цьому, враховуючи положення Закону України 2025 р. № 4282-IX, можна констатувати, що наразі законодавець уже впроваджує комплекс забезпечувальних заходів у зазначеному напрямі, адже поряд зі збільшенням кратності мінімальної заробітної плати держслужбовців вже передбачено, по-перше, уніфіковану класифікацію посад за професійними сім'ями та рівнями; по-друге, нову прозору модель оплати праці, яка поєднує постійну (фіксовану) та змінну (стимулюючу) складові;

2) оздоровчо-рекреаційний напрям здійснення реформи СБ державної служби в умовах глобалізації, що спрямований переважно на забезпечення держслужбовців і членів їх сімей належною медичною допомогою та заходами оздоровлення (зокрема, відповідного відпочинку). Слід звернути увагу на те, що чинне законодавство України вже гарантує, що державні службовці та члени їхніх сімей, які проживають разом із ними, користуються правом на безоплатне отримання медичних послуг у державних закладах охорони здоров'я (зокрема, в ст. 144 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ст. 95 Закону України «Про Національну поліцію» та ін.). Зазначена гарантія поширюється й на період після припинення служби внаслідок виходу на пенсію чи відставки, що істотно підсилює соціальний захист уразливих категорій (насамперед осіб похилого віку). Такі норми законодавства, по-перше, позитивно впливають на стан безпеки в системі забезпечення СБ держави, а по-друге, засвідчує відданість держави виконанню своїх соціальних обов'язків, у тому числі щодо піклування про здоров'я держслужбовців і після завершення трудових відносин за їх участі. Поряд із тим, необхідно зауважити, що чинна редакція Закону України «Про державну службу» не містить конкретних норм, які прямо гарантували б, по-перше, загальне право державних службовців на безоплатне медичне забезпечення, а по-друге, послідовне впровадження у кожному органі державної влади заходів із збереження здоров'я працівників, зокрема через інституційне запровадження посад психологів, відповідальних за підтримання психологічного благополуччя та запобігання професійному вигоранню тощо. З огляду на це вбачається, що зазначені недоліки нормативного регулювання забезпечення СБ мають бути усунуті в межах здійснення реформи системи СБ державної служби в умовах глобалізації, яка сьогодні активно сприяє поширенню стандартів забезпечення здоров'я працюючих громадян в цілому та держслужбовців зокрема;

3) житлово-побутовий напрям здійснення реформи СБ державної служби в умовах глобалізації, який становить вагомий елемент системи забезпечення СБ держави в цілому та державної служби зокрема [див., напр.: 15, с. 145–159], що закономірно, адже його призначення полягає в забезпеченні службовців та осіб, що спільно з ними проживають, належними життєвими умовами й у розв'язанні їх щоденних соціально-побутових потреб, які впливають на стан СБ держслужбовця. При цьому зазначимо, що згідно ч. 2 ст. 54 Закону України «Про державну службу» таким працівникам може надаватися матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань, а її виплата здійснюється за процедурою, визначеною постановою Кабінету Міністрів України 2016 р. № 500, й може спрямовуватися, зокрема, на покриття невідкладних витрат чи витрат, пов'язаних зі складними життєвими обставинами (наприклад, ремонт житла, лікування членів сім'ї). Разом із тим, на практиці враховується, що обсяг і доступність зазначених

житлово-побутових гарантій СБ залежать від наявності бюджетних ресурсів і реалізації відповідних програм на державній службі. Також в цьому контексті слід мати на увазі, що ч. 1 вказаної статті Закону України «Про державну службу» законодавцем передбачається можливість надання держслужбовцям службового житла, згідно порядку, який затверджується Урядом. Утім, відповідний акт досі не ухвалено, що є нормативно-правовим чином обумовленим соціальним ризиком, який негативно позначається на СБ держслужбовців, й з огляду на визначальне значення належної реалізації житлових прав для досягнення соціально захищеного становища людини, потребує термінового вирішення. Отже, у контексті здійснення реформи СБ держслужби першочерговим є підготовлення та ухвалення КМУ, по-перше, процедур забезпечення державних службовців службовими житловими приміщеннями й механізмів відшкодування витрат за найм житла у разі тимчасового переведення на іншу посаду в іншу місцевість; по-друге, цільової програми пільгових кредитів для державних службовців з метою придбання житла або поліпшення житлово-побутових умов, насамперед у післявоєнний період, з огляду на те, що ефективна відсіч збройній агресії потребує значних фінансових ресурсів, а тому, створення таких програм в умовах триваючої війни може негативно позначатись на потенціалі обороноздатності країни.

Висновки. Узагальнюючи викладене заначимо, що здійснення реформи СБ державної служби в Україні має відбуватися з урахуванням неоднозначних (за оцінкою їх суто позитивного чи негативного виразу) проявів глобалізації, які безпосередньо чи опосередковано впливають на стан безпеки держави загалом та на СБ державної служби зокрема. При цьому можемо помітити, що в 2025 р. державою (у рамках Закону України № 4282-IX) були уже реалізовані окремі заходи з удосконалення системи забезпечення СБ державної служби, а саме в межах матеріального напряму здійснення цієї реформи (зокрема, оновлено класифікацію посад за професійними сім'ями та рівнями, переглянуто структуру оплати праці, підвищено кратність мінімальної заробітної плати для держслужбовців і уточнено її кореляцію з ринковими показниками заробітної плати). Разом із тим повноцінне врахування позитивних і негативних факторів глобалізації можливе лише за умови комплексного характеру таких перетворень, а саме через узгоджене здійснення реформи за відповідними напрямами (формами) удосконалення системи забезпечення СБ державних службовців. З огляду на це, наразі потребується, зокрема: по-перше, закріплення в Законі України «Про державну службу» загального права держслужбовців на безоплатне медичне забезпечення, також на послідовне впровадження у кожному органі державної влади заходів із збереження здоров'я службовців; по-друге, затвердження Урядом: порядку забезпечення держслужбовців службовими житловими приміщеннями й відшкодування їх витрат за найм житла; цільової програми пільгових кредитів для держслужбовців на придбання житла (поліпшення житлово-побутових умов).

Література

1. Барсук М.А. Поняття і система функцій соціального захисту суддів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 677-681. doi:10.24144/2788-6018.2023.05.120.

2. Безусий В.В. Напрями соціального захисту державних службовців в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Т. 1, Вип. 4. С. 172-179. doi:10.32844/2618-1258.2019.4-1.29.

3. Белінська Я.В., Сафонік Н.П. Особливості й основні напрями соціального захисту інвалідів: зарубіжний досвід і можливості його застосування в Україні. *Проблеми економіки*. 2016. № 4. С. 223-230.

4. Грипіч О.В. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «соціальна безпека». *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2020. Т. 2, № 4. С. 212-217. doi:10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-36.

5. Князькова Л.М. Напрями соціального захисту населення у зв'язку з військовою агресією Росії проти України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1 (42). С. 64-69. doi:10.32837/pyuv.v0i1(42).994.

6. Малюга Л.Ю. Форми і способи соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Університетські наукові записки*. 2023. № 5. С. 82-94. doi:10.37491/UNZ.95.8.

7. Поплавська О.М., Ярош В.В. Інструментарій забезпечення соціальної безпеки на різних рівнях прийняття рішень. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія: Економічна. Юридична*. 2025. Вип. 44. С. 222-229. doi:10.5281/zenodo.15094758.

8. Соколов В.М. Характерні риси захисту соціальних прав державних службовців. *Юридична наука*. 2019. № 12 (102). С. 367-376.

9. Зварич Р.В. Національна держава: поняття, ознаки, функції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 214 с.

10. Воронкова В.Г. Філософія євроінтеграції. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2006. № 25. С. 14-29.

11. Диба О.М., Осадчий Є.С. Вплив глобалізації на соціально-економічний стан України. *Ринок цінних паперів України*. 2014. № 7. С. 19-28.

12. Conceptual principles of international cooperation in labour relations / N.O. Melnychuk, L.V. Kulachok-Titova, D.H. Sevryukov, Y.O. Ostapenko, V.M. Shkoda. *Work Organisation, Labour & Globalisation*. 2022. Vol. 16 (2). P. 158-172. doi:10.13169/workorgalaboglob.16.2.0158.

13. Васечко Л. О. Обмеження прав людини в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 4-8.

14. Шкода В.М. Стан правового регулювання матеріального напряму соціального захисту працівників митних органів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 74, Ч. 2. С. 244-249. doi:10.24144/2307-3322.2022.74.75.

15. Шкода В.М. Правове регулювання соціального захисту працівників митних органів: дис. ... д-ра філософ.: 081. Київ, 2023. 256 с.

Анотація

Костенко В. Г. **Ключові напрями реформування соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації.** – Стаття.

Стаття присвячена з'ясуванню основних напрямів реформування соціальної безпеки державної служби в Україні в умовах глобалізації. Здійснення цієї реформи, потреба в якій вже тривалий час назріла, повинна враховувати ту обставину, що безпековий стан у сфері забезпечення соціальної безпеки державної служби характеризується тим, що на нього здійснює вплив глобалізація, який може мати як негативний, так і позитивний характер. Врахування такої властивості глобалізації під час реформування соціальної безпеки державної служби можливе у тому разі, коли реформа соціальної безпеки державної служби здійснюватиметься комплексним чином, а саме в рамках відповідних напрямів (форм) реформування системи забезпечення соціальної безпеки державних службовців. При цьому, зважаючи на множинність можливих підходів до класифікації таких напрямів здійснення зазначеної реформи, зауважимо, що їх доцільно розглядати саме у соціально-правовому контексті – через призму основних напрямів забезпечення соціальної безпеки державних службовців. Так, матеріальний напрям здійснення реформи соціальної безпеки державної служби в умовах глобалізації наразі здійснюється через встановлення залежності розміру грошової винагороди службовців від ринкових орієнтирів оплати праці, а також системної модернізації режиму оплати праці державних службовців. Оздоровчо-рекреаційний напрям здійснення цієї реформи потребує закріплення в Законі України «Про державну службу», які гарантуватимуть: загальне право державних службовців на безоплатне медичне забезпечення; послідовне впровадження у кожному органі державної влади заходів із збереження здоров'я працівників. Житлово-побутовий напрям здійснення вказаної реформи потребує ство-

рення та затвердження Урядом: порядків забезпечення державних службовців службовими житловими приміщеннями й механізмів відшкодування витрат за найм житла; цільової програми пільгових кредитів для державних службовців на придбання житла або поліпшення житлово-побутових умов.

Ключові слова: глобалізація, державна служба, напрями соціальної безпеки, реформа соціальної безпеки, удосконалення законодавства, форми соціального захисту.

Summary

Kostenko V. H. **Key areas of reforming social security in the civil service in the context of globalization.** – Article.

The article clarifies the principal directions for reforming social security in the Ukrainian civil service under conditions of globalisation. It argues that reform (long overdue) must proceed on the understanding that the security of civil servants' social protection is shaped by global forces that operate with both adverse and beneficial effects. Such dynamics can be accommodated only if the reform is conceived and implemented in an integrated manner, within coherent domains (forms) of the system that ensures the social security of civil servants, and analysed in a socio-legal frame through the prism of the core areas of that security. In material terms, reform presently turns on aligning levels of monetary remuneration with labour-market pay benchmarks and on the systematic modernisation of the civil-service remuneration framework. In the health and recreation domain, statutory consolidation within the Law of Ukraine "On Civil Service" is required so as to guarantee civil servants a general right to free medical care and to mandate consistent health-preservation measures in every public authority. In the housing and living domain, governmental action is needed to approve procedures for the allocation of official service accommodation and for the reimbursement of housing expenses, together with a targeted programme of preferential loans enabling civil servants to purchase housing or improve their living conditions. Continued neglect of these matters entrenches legally conditioned social risks in civil-service employment, undermining the social security of the civil service as an institution. Given the centrality of effective social-rights realisation to a socially protected human position, the article maintains that urgent, integrated solutions are required within the reform process, expressly calibrated to globalisation's impact on the State's social security in general and on the civil service in particular.

Key words: civil service, domains of social security, forms of social protection, globalization, improvement of legislation, social security reform.

Дата надходження статті: 30.09.2025
Дата прийняття статті: 27.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 339.726 : 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.17

А. О. Кринична

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ВИКОРИСТАННЮ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Вступ. В умовах збройної агресії рф проти України, що призвело до масових людських жертв, переміщення громадян, руйнування інфраструктури та знищення цілих населених пунктів, економічного занепаду тощо отримання гуманітарної допомоги для нашої країни є критично найважливішим елементом її функціонування та забезпечення життєво необхідних потреб всього населення.

Наприклад, завдяки отриманої гуманітарної допомоги населення України навіть в умовах воєнного стану може й надалі отримувати якісне медичне обслуговування з використанням засобів та виробів міжнародного стандарту. Так, нещодавно Тернопільська обласна клінічна лікарня отримала черговий вантаж гуманітарної допомоги, який доставили зі США. До складу гуманітарного вантажу увійшли медичні засоби та вироби загальною вагою 5 838 кг – це понад тисячу коробок [1]. Крім цього, Тростянецька лікарня отримала допомогу від швейцарської асоціації Ukrainehilfe mit Herz (Допомога Україні серцем), яка з квітня 2022 року надає гуманітарну підтримку українцям, що постраждали від війни. Представники асоціації передали цінну медичну гуманітарну допомогу – ліки, медичні засоби та обладнання, необхідні для якісного лікування пацієнтів [2]. Подібну гуманітарну допомогу також отримало комунальне некомерційне підприємство «Кобеляцька міська лікарня» від партнерів з Німеччини [3].

Тільки на прикладі отримання гуманітарної допомоги в медичній сфері можна цілком зрозуміти наскільки така допомога є важливою для України і наскільки наша держава є залежною від неї.

Тільки з лютого 2022 року Європа виділила Україні 70 млрд євро фінансової та гуманітарної допомоги, а також 62 млрд євро військової допомоги. США виділили 64 млрд євро військової допомоги, а також 50 млрд євро фінансової і гуманітарної підтримки [4].

Проте, на позитивне ставлення партнерів та донорів до України можуть негативно впливати скандали, пов'язані з незаконним використанням гуманітарної допомоги. Такі випадки можуть підривати довіру до України, а отже і потенційно вплинути на подальше рішення донорів щодо надання допомоги нашій державі, без якої майбутнє нашої держави може бути під загрозою. Тому запобігання незаконному використанню гуманітарної допомоги є необхідним та актуальним завданням для органів державної влади нашої держави, яке має відбуватись відповідно до чинних правових норм. У зв'язку із цим, існує необхідність дослідження правових основ запобігання незаконному використанню гуманітарної допомоги в Україні, а також окремих положень міжнародного законодавства.

© А. О. Кринична, 2025

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу дослідження правової основи запобігання незаконному використанню гуманітарної допомоги в Україні складають праці таких науковців, як: А. Айдинян, О. Бондаренко, В. Гришко, І. Грицяк, В. Денисов, Т. Короткий, Б. Кофман, О. Музичук, О. Тарасов, М. Хавронюк, Н. Шаповалова, однак, не зважаючи на чималий внесок робіт зазначених вчених у сфері отримання та надання гуманітарної допомоги, у тому числі, на міжнародному рівні, питанню визначення та дослідження правових основ запобігання незаконному використанню гуманітарної допомоги в Україні достатньої уваги приділено не було.

Мета наукової статті полягає у дослідженні правових основ запобігання незаконному використанню гуманітарної допомоги в Україні та огляді норм міжнародного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Гуманітарною допомогою, відповідно до ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 № 1192-XIV, визнається цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [5].

Законодавство України, що регулює питання гуманітарної допомоги складається з Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», Закону України «Про гуманітарну допомогу» та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [5].

Серед підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють окремі питання гуманітарної допомоги можна зазначити постанову Кабінету Міністрів України від 05.09.2023 № 953, яка затверджує порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану [6], постанову Кабінету Міністрів України від 27.03.2022 № 379, що визначає особливості здійснення гуманітарної допомоги, яка перевозиться залізничним транспортом в умовах воєнного стану [7] тощо.

Серед міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють питання отримання та надання гуманітарної допомоги можна окреслити Женевські конвенції від 12.08.1949, положення Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосуються захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977 [8].

Зокрема, згідно з положеннями вищезазначених міжнародних нормативно-правових актів до країни, де відбувається збройний конфлікт, гарантується вільне пропускання всіх посилок із медикаментами та медичним обладнанням. Також

передбачено вільне пропускання всіх посилок із продуктами харчування, одягом і засобами, призначеними для дітей, вагітних жінок та породілей. Тобто гуманітарна допомога охоплює, в першу чергу, продовольство, медикаменти, одяг, постільну білизну, намети та інші предмети, необхідні для виживання цивільного населення.

На рівні Європейського Союзу питання надання та отримання гуманітарної допомоги визначаються розділом III «Співробітництво з третіми країнами та гуманітарна допомога» Договору про функціонування Європейського Союзу. Відповідно до ст. 214 Договору діяльність Союзу з надання гуманітарної допомоги здійснюється в рамках принципів і цілей зовнішньої діяльності Союзу. Вона спрямована на надання адресної допомоги та підтримки населення третіх країн, яке постраждало від стихійних лих або техногенних катастроф, з метою задоволення гуманітарних потреб, що виникають у різних ситуаціях. Діяльність з надання гуманітарної допомоги здійснюється відповідно до принципів міжнародного права і з дотриманням принципів неупередженості, нейтралітету і недискримінації [9, с. 781–784].

Слід зазначити, що у випадку незаконного використання гуманітарної допомоги винна у цьому особа притягається до відповідальності. Так, чинне кримінальне законодавство України передбачає кримінальну відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України) [10]. Таке діяння стало кримінально караним з березня 2022 року, коли Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» № 2155-IX розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» чинного КК України було доповнено новою статтею 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» такого змісту:

1. Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі, –

караються штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до чотирьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Примітка.

1. Під гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами та безоплатною допомогою слід розуміти поняття, визначені Законом України «Про гуманітарну допомогу» та Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

2. Дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [11].

Згодом до редакції вищезазначеної статті було внесено ряд змін. Зокрема, Законом України від 13.07.2023 № 3233-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» було внесено зміни до санкції ч. 2 ст. 201-2 КК України, а саме виключено покарання у вигляді конфіскації майна за вчинення даного кримінального правопорушення [12]. Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23.08.2023 № 3342-IX вніс зміни до санкції ч. 1 ст. 201-2 КК України в частині доповнення її пробаційним наглядом на строк до чотирьох років [13].

На сьогодні редакція статті є чинною з урахуванням усіх вищезазначених змін та доповнень, що вносились законами України протягом 2023 року.

Проте, аналізуючи види покарання, які застосовуються до винних у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 201-2 КК України, а саме виправні роботи та обмеження волі, які не можуть застосовуватись до жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною та жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, та враховуючи, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (ст. 50 КК України), є доцільним доповнити санкцію вищезазначеної частини статті таким видом покарання, як громадські роботи, адже вони таких обмежень при призначенні їх вироком суду не мають. Строк відбування громадських робіт вважаємо за необхідне встановити від ста восьмидесяти до двохсот сорока годин. З урахуванням запропонованих змін санкцію ч. 1 ст. 201-2 КК України слід викласти у такій редакції: «караються штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або *громадськими роботами на строк від ста восьмидесяти до двохсот сорока годин*, або виправними роботами на строк до двох років, або пробаційним наглядом на строк до чотирьох років, або обмеженням волі на той самий строк».

Що стосується відповідальності у сфері отримання гуманітарної допомоги на міжнародному рівні, слід зазначити, що порушення права на забезпечення

гуманітарною допомогою може становити міжнародний військовий злочин незалежно від того, відбувається це в міжнародних чи неміжнародних збройних конфліктах [14, с. 557; 16, с. 490–494]. Процедура розгляду міждержавних скарг стосовно порушення права на гуманітарну допомогу передбачає тривалий процес, а також цілковите вичерпання національних засобів правового захисту. Передача справи до Європейського суду з прав людини також є довготривалим процесом, яка не передбачає тимчасових процедур врегулювання ситуації. У такому випадку роль судів не є превентивною та не може сприяти попередженню порушення права на гуманітарну допомогу. Крім цього, якщо судовий захист завжди оцінюється як традиційний спосіб захисту порушених прав, то існують й альтернативні, наприклад, процедура моніторингу, яка зосереджена на аналізі «ситуацій» у яких права людини порушуються з урахуванням повторності порушень з часом. Це дозволяє виявляти навіть індивідуальні порушення прав людини [15; 16, с. 490–494].

Висновки. На основі проведеного дослідження правових основ запобігання незаконному використанню гуманітарної допомоги в Україні, у тому числі, нормативно-правових актів, які вносять зміни до кримінального законодавства України, що встановлює кримінальну відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України) та норми міжнародного законодавства у сфері отримання гуманітарної допомоги та запобігання її незаконному використанню, запропоновано доповнити санкцію ч. 1 ст. 201-2 КК України новим видом покарання у вигляді громадських робіт та викласти її у новій редакції.

Література

1. Тернопільська обласна клінічна лікарня отримала гуманітарну допомогу зі США. *Тернополяни* : веб-сайт. URL: https://ternopoliany.te.ua/zhittya/108225-ternopilska-oblasna-klinichna-likarnia-otrymala-humanitarnu-dopomohu-zi-ssha (дата звернення: 15.10.2025).

2. Тростянецька лікарня отримала допомогу швейцарців. *Ваш шанс. Громадсько-діловий тижневик* : веб-сайт. URL: https://www.shans.com.ua/?m=inews&nid=89996 (дата звернення: 15.10.2025).

3. Кобеляцька лікарня отримала гуманітарну допомогу з німецького Ганновера. *Новини Полтавщини* : веб-сайт. URL: https://np.pl.ua/2025/10/kobeliatska-likarnia-otrymala-humanitarnu-dopomohu-z-nimetskoho-hannovera/ (дата звернення: 15.10.2025).

4. Європа випередила США за обсягом допомоги Україні за три роки великої війни. *TEXTY.ORG.UA* : веб-сайт. URL: https://texty.org.ua/fragments/114462/yevropa-vyperedyla-ssha-za-obsyahom-dopomohy-ukrayini-za-try-roky-vijny-doslidzhennya/ (дата звернення: 15.10.2025).

5. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV (дата оновлення: 07.08.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1192-14#Text (дата звернення: 15.10.2025).

6. Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2023 р. № 953 (дата оновлення: 25.03.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.10.2025).

7. Про особливості здійснення гуманітарної допомоги, яка перевозиться залізничним транспортом в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2022 р. № 379 (дата оновлення: 11.05.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.10.2025).

8. Основні положення Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Довідкове видання. № 0365/154, листопад 2023.

9. Michal Tomášek, Václav Šmejkal. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага : Wolters Kluwer ČR, 2022. 1758 с.

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (дата оновлення: 17.07.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2341-14#n268 (дата звернення: 15.10.2025).

11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24.03.2022 р. № 2155-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2155-20#Text (дата звернення: 15.10.2025).

12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень : Закон України від 13.07.2023 р. № 3233-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text (дата звернення: 15.10.2025).

13. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text (дата звернення: 15.10.2025).

14. Rottensteiner C. The denial of humanitarian assistance as a crime under international law. Cambridge University Press. 2010. Volume 81. Issue 835. P. 555–582. DOI: https://doi.org/10.1017/S1560775500059794.

15. Koemer B.I. Who Are the Janjaweed? A Guide to the Sudanese Militiamen, SLATE. 2005. July 19. URL: http://www.slate.com/id/210421.

16. Шаповалова Н. Міжнародні засади протидії незаконному використанню з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 490–494.

Анотація

Кринична А. О. **Правові основи запобігання незаконному використанню гуманітарної допомоги в Україні та міжнародне законодавство.** – Стаття.

В статті проаналізовано поняття гуманітарної допомоги, досліджено правові основи отримання та запобігання незаконному використанню гуманітарної допомоги за чинним законодавством України та за нормами міжнародного законодавства. Визначено, що в Україні правову основу у сфері гуманітарної допомоги складають закони та підзаконні нормативно-правові акти, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України; на міжнародному рівні правову основу складають Женевські конвенції, Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, а на території Європейського Союзу також Договір про функціонування Європейського Союзу, відповідно до якого надання гуманітарної допомоги здійснюється в рамках принципів і цілей зовнішньої діяльності ЄС, а також відповідно до принципів міжнародного права і з дотриманням принципів неупередженості, нейтралітету і недискримінації. Така допомога спрямована на надання адресної допомоги та підтримки населення третіх країн, яке постраждало від стихійних лих або техногенних катастроф, з метою задоволення гуманітарних потреб, що виникають у різних ситуаціях. Проаналізовано кримінально-правову норму, яка встановлює відповідальність за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, а також закони України, якими вносились зміни до чинної редакції статті 201-2 Кримінального кодексу України. На основі проведеного дослідження, керуючись вимогами Загальної частини КК України запропоновані зміни до санкції частини статті, що встановлює кримінальну відповідальність за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі (ч. 1 ст. 201-2 КК України) в частині доповнення таким видом покарання, як громадські роботи на строк від ста восьмидесяти до двохсот сорока годин. Також досліджена відповідальність у сфері отримання гуманітарної допомоги на міжнародному рівні та встановлено, що порушення права на забезпечення гуманітарною допомогою може становити міжнародний військовий злочин незалежно від того, відбувається це в міжнародних чи неміжнародних збройних конфліктах, а процедура розгляду міждержавних скарг стосовно порушення права на гуманітарну допомогу передбачає тривалий процес, а також цілковите вичерпання національних засобів правового захисту.

Ключові слова: гуманітарна допомога, правові основи, незаконне використання, кримінальна відповідальність, міжнародне законодавство.

Summary

Krynychna A. O. **Legal foundation for happening illegal victories of humanitarian assistance in Ukraine.** – Article.

The article analyzes the concept of humanitarian assistance, explores the legal basis for excluding and excluding illegal humanitarian assistance from the regular legislation of Ukraine and from the norms of international legislation. It is stated that in Ukraine the legal basis for the sphere of humanitarian assistance is formed by laws and by-laws, regulations, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine; On the international level, the legal basis is formed by the Geneva Conventions, the Additional Protocols to the Geneva Conventions, and on the territory of the European Union also the Treaty on the Functioning of the European Union, in particular The provision of humanitarian assistance is carried out within the framework of the principles and objectives of the external activities of the EU, as well as the principles of international law and the additional principles of non-precipitation, neutrality and non-discrimination. Such assistance is aimed at providing targeted assistance and support to the population of third countries who have suffered from natural or man-made disasters, in order to meet the humanitarian needs that arise from various situations. The criminal law norm is analyzed, which establishes liability for illegally obtaining humanitarian aid, charitable donations or free aid, as well as the laws of Ukraine, which were introduced change to the final version of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine. Based on the investigation carried out, with the help of the Foreign Part of the CC of Ukraine, a change was made to the sanction of the part of the statute, which establishes criminal liability for the sale of goods (items) of humanitarian aid. assistance or the provision of beneficial donations, free assistance or the establishment of other laws in order to dispose of such a mine, with the method of seizing profits, inflicted on a significant amount (Part 1 of Article 201-2 of the Code of Ukraine) in the part additional punishment with this type of punishment, as Huge robots lasting from one hundred eighty to two hundred and forty years. It has also been observed that the sphere of denial of humanitarian aid is relevant on the international level, and it has been established that violation of the right to secure humanitarian aid can become an international military crime. Moreover, this occurs in international and non-international violent conflicts, and the procedure for reviewing interstate squabbles, the complete violation of the right to humanitarian assistance, is a trivial process, and also honors the outcome national legal protection.

Key words: humanitarian assistance, legal basis, illegality, criminal record, international legislation.

Дата надходження статті: 18.09.2025
Дата прийняття статті: 15.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 351.74:336.7(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.18

Т. А. Латковська, І. Б. Факас, М.-Д. Д. Генцарюк

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах економічної нестабільності, військової агресії з боку російської федерації, а також розгортання гібридних загроз, що охоплюють інформаційний, енергетичний, фінансовий та кібернетичний простори, питання забезпечення фінансової безпеки держави виходить на перший план серед пріоритетів національної політики. Економічний фронт боротьби за незалежність і стабільність України не менш важливий, ніж військовий, адже фінансова спроможність держави безпосередньо впливає на її здатність утримувати обороноздатність, реалізовувати соціальні програми, підтримувати інституції влади та забезпечувати добробут громадян.

Фінансова безпека є складовою частиною системи національної безпеки України, визначеної Законом України «Про національну безпеку України», і включає комплекс заходів, спрямованих на захист фінансових інтересів держави від загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Ці заходи охоплюють забезпечення стабільного функціонування банківської та бюджетної системи, збереження довіри до національної валюти, протидію відмиванню коштів, запобігання масштабному ухиленню від сплати податків, боротьбу з корупцією, фінансовими махінаціями та іншими злочинами у сфері публічних фінансів. Закон України відповідно до положень Основного закону – Конституції України визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз та сприятимуть утвердженню української національної та громадянської ідентичності [1].

Центральну роль у системі гарантування фінансової безпеки відіграють правоохоронні органи, які не лише реагують на вже вчинені правопорушення, а й реалізують превентивні функції, виявляючи потенційні загрози, здійснюючи аналітичну роботу, ведучи оперативно-розшукову діяльність. Їхня діяльність відбувається у межах повноважень, визначених Конституцією України, законами України та міжнародними зобов'язаннями нашої держави. Правовий статус цих органів має бути не лише чітко окресленим, а й гнучким для адаптації до нових викликів фінансової безпеки, з урахуванням сучасних технологічних і глобалізаційних процесів.

Фінансова безпека держави – це не просто складова економічної безпеки, а стратегічна основа для сталого розвитку країни, її незалежності та здатності ефективно функціонувати в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів. Вона передбачає стан захищеності фінансової системи від впливу негативних чинників, що можуть призвести до дестабілізації грошово-кредитної, бюджетної, банківської та податкової

© Т. А. Латковська, І. Б. Факас, М.-Д. Д. Генцарюк, 2025

сфер. Такий стан забезпечує не лише безперебійне функціонування економіки, але й стабільне зростання валового внутрішнього продукту, підвищення інвестиційної привабливості країни, збалансованість державних фінансів, своєчасне виконання зобов'язань перед кредиторами та міжнародними партнерами, а головне – соціальну стабільність і добробут населення.

Фінансова безпека є динамічним поняттям, оскільки перелік загроз постійно оновлюється, а їх характер ускладнюється під впливом глобалізаційних процесів, розвитку цифрових технологій, транснаціональної злочинності та гібридних форм агресії. Серед основних загроз, які актуальні для України на сучасному етапі, слід виділити тінізацію економіки, яка призводить до зменшення надходжень у державний бюджет; відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, що руйнує довіру до фінансової системи та шкодить її репутації на міжнародному рівні; систематичне ухилення від сплати податків, що послаблює фіскальну спроможність держави.

Окремої уваги заслуговують такі загрози, як розкрадання бюджетних коштів на всіх рівнях влади, фінансування терористичної діяльності, особливо в умовах війни, а також спроби впливу іноземних фінансових структур на внутрішню політику держави через інструменти економічного тиску. Усе це вимагає системної, скоординованої та ефективної протидії з боку державних органів, насамперед – правоохоронних, які уповноважені боротися з цими явищами на основі чинного законодавства та міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Правоохоронні органи відіграють ключову роль у забезпеченні фінансової безпеки держави, оскільки саме вони уповноважені здійснювати превентивні, контрольні та каральні функції щодо виявлення, розслідування та припинення правопорушень у сфері публічних фінансів. Вони реалізують низку важливих завдань, зокрема: здійснюють фінансовий моніторинг, виявляють незаконні фінансові операції, проводять оперативно-розшукові заходи, розслідують економічні та корупційні злочини, притягують винних осіб до відповідальності, а також ініціюють законодавчі пропозиції щодо вдосконалення правових механізмів у сфері фінансової безпеки.

У цьому контексті особливої ваги набуває правовий статус ключових правоохоронних інституцій, таких як Національна поліція України, що через підрозділи з протидії економічній злочинності виявляє правопорушення, пов'язані з розкраданням державних коштів, махінаціями у банківській сфері, незаконними схемами фінансування бізнесу. Бюро економічної безпеки України (БЕБ) [2] – новостворений аналітично-орієнтований орган, основним завданням якого є боротьба з фінансовими правопорушеннями, уникнення дублювання функцій із іншими структурами та запровадження ризик-орієнтованого підходу у виявленні фінансових загроз. Законом визначено, що БЕБ є центральним органом виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Бюро економічної безпеки України, яке розпочало свою роботу у 2021 році, є спеціалізованим правоохоронним органом нового покоління, створеним у рамках реформи системи фінансового контролю. Його завданням є не лише боротьба з податковими злочинами, а й запровадження

проактивного, аналітико-орієнтованого підходу до виявлення економічних правопорушень. БЕБ функціонує як орган із превентивною спрямованістю, що аналізує ризики, проводить фінансову розвідку, використовує інтелектуальні алгоритми для виявлення фіктивних підприємств, схем мінімізації податкових зобов'язань, незаконного виведення капіталу за кордон. Водночас, БЕБ має право на оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування та співпрацю з іншими національними і міжнародними структурами.

Служба безпеки України (СБУ) [3] як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України, крім основної діяльності, також виконує функції контррозвідки у фінансово-економічному напрямі, виявляючи спроби фінансування тероризму, злочини проти державного суверенітету у фінансовій сфері та інші загрози, що мають зовнішнє походження. СБУ, крім традиційних функцій захисту державного суверенітету, активно реалізує завдання з контррозвідувального захисту економіки та фінансової системи. В умовах війни ця функція значно активізувалась, зокрема в напрямі боротьби з фінансуванням тероризму, виявлення каналів перерахування коштів на підтримку збройної агресії, а також виявлення агентурного впливу іноземних держав на ключові фінансово-економічні процеси. СБУ також залучається до запобігання економічному саботажу, викриття діяльності компаній з підсанкційного списку, а також протидії фінансовим операціям, що загрожують стратегічним інтересам держави.

Державне бюро розслідувань (ДБР) [4] є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування правопорушень, віднесених до його компетенції, орган зосереджується на протидії злочинам, вчиненими представниками правоохоронних органів та судової гілки влади, включаючи корупційні діяння у фінансовій сфері. Державна податкова служба (ДПС) [5], яка хоча й не є класичним правоохоронним органом, виконує важливу контрольну функцію щодо адміністрування податків, виявлення фактів ухилення від оподаткування та ініціювання відповідних перевірок і розслідувань, реалізуючи державну податкову політику.

Правовий статус вищезазначених органів регламентується також численними підзаконними нормативно-правовими актами, які визначають повноваження, процедури взаємодії, права та обов'язки посадових осіб. Окрім того, на діяльність правоохоронних органів у сфері фінансової безпеки суттєво впливають міжнародні зобов'язання України, зокрема у межах співпраці з FATF, МВФ, ЄС, що вимагає дотримання стандартів прозорості, підзвітності та незалежності у боротьбі з фінансовими злочинами.

Таким чином, ефективне функціонування правоохоронних органів у сфері фінансової безпеки є можливим лише за наявності чіткого, узгодженого та адаптованого до сучасних викликів правового статусу, який забезпечує баланс між повноваженнями, відповідальністю та демократичним контролем.

Національна поліція України [6] як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, зокрема її підрозділи,

що займаються протидією злочинам у сфері економіки, виконує важливу функцію у виявленні, документуванні та припиненні злочинів, які завдають шкоди фінансовим інтересам держави. До компетенції цих підрозділів належать розслідування правопорушень у банківській сфері, фінансових махінацій з бюджетними коштами [7], розкрадань, шахрайства у сфері публічних закупівель, зловживання службовим становищем у фінансових установах тощо. Особлива увага приділяється запобіганню корупційним схемам, що перешкоджають ефективному функціонуванню економіки та знижують рівень довіри громадян до державних інституцій.

Таким чином, кожен із перелічених органів виконує специфічну, але взаємопов'язану роль у системі захисту фінансової безпеки держави. Ефективна координація між ними, розмежування повноважень та дотримання законності у межах наданого правового статусу є запорукою стійкості фінансової системи України в умовах сучасних викликів.

Одним із серйозних викликів у забезпеченні фінансової безпеки України залишається недостатня координація діяльності між правоохоронними та контролюючими органами. На практиці спостерігається дублювання функцій та повноважень між різними структурами – наприклад, БЕБ, СБУ, ДБР, Національною поліцією та ДПС, – що призводить до конфліктів юрисдикції, неефективного використання ресурсів та інституційної конкуренції замість співпраці. Така ситуація створює правову невизначеність, знижує результативність заходів у сфері фінансової безпеки та послаблює довіру суспільства до правоохоронної системи загалом.

Важливою проблемою є й кадровий дефіцит: відсутність належної кількості висококваліфікованих фахівців з економіки, фінансів, аналітики та кібербезпеки, здатних ефективно протидіяти сучасним викликам. Часто виявляється низький рівень підготовки працівників, зокрема у питаннях транснаціональних фінансових схем, цифрових активів (криптовалюти), міжнародного оподаткування, що обмежує ефективність розслідувань та аналітичної роботи. Цю ситуацію ускладнює обмежене технічне забезпечення – відсутність сучасного програмного забезпечення для обробки великих обсягів фінансових даних, недостатня автоматизація процесів, брак доступу до передових технологій обробки інформації.

Ще однією суттєвою перешкодою є низький рівень міжвідомчого обміну інформацією. Державні органи нерідко діють у «власних інформаційних ізоляторах», не маючи оперативного доступу до аналітичних даних, напрацювань інших відомств або навіть ігноруючи механізми обміну задля збереження контролю над «власною» справою. Відсутність єдиної інтегрованої бази фінансової інформації, електронних реєстрів, що синхронізуються між собою, створює серйозні труднощі у виявленні складних злочинних схем та запобіганні системним зловживанням.

Розв'язання цих проблем потребує не лише інституційної реформи, а й зміни підходів: запровадження принципу міжвідомчої взаємодії, створення єдиного координаційного органу чи платформи для обміну інформацією, інвестицій у кадровий розвиток, цифровізацію та міжнародну співпрацю. Лише за умови цілісного підходу можна забезпечити реальну, а не декларативну фінансову безпеку держави.

Проблемним і системно невирішеним залишається питання чіткої правової регламентації меж повноважень правоохоронних та контролюючих органів, що

функціонують у сфері забезпечення фінансової безпеки. Часто в законодавстві спостерігається неузгодженість формулювань, перетин функціоналу, суперечливість нормативно-правових актів, що відкриває можливості для зловживань службовим становищем, маніпулювання повноваженнями, вибіркового переслідування суб'єктів господарювання або навпаки – покривання правопорушень. Все це формує середовище правової невизначеності, у якому як державні органи, так і бізнес-структури змушені діяти без чітких меж відповідальності та юрисдикції.

У цьому контексті особливої ваги набуває вдосконалення нормативно-правової бази, яке має ґрунтуватися на принципах системності, прозорості та узгодженості. Доцільно законодавчо закріпити розмежування функцій та повноважень кожного органу, уникнути дублювання завдань, уніфікувати підходи до розслідування фінансових злочинів. Посилення парламентського контролю, зокрема через діяльність відповідних комітетів Верховної Ради України, а також громадського контролю – через залучення громадських організацій, експертів і журналістів до оцінки ефективності роботи правоохоронних структур – сприятиме зміцненню довіри та підвищенню підзвітності. Лише за умови глибокого нормативного перегляду та оновлення підходів до регулювання функціонування правоохоронних органів можна досягти системного й сталого покращення ситуації у сфері фінансової безпеки держави.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що ефективне забезпечення фінансової безпеки держави вимагає цілісного, системного та багаторівневого підходу, в якому всі ланки державного управління, зокрема правоохоронні органи, повинні діяти скоординовано, послідовно та відповідально. Правоохоронні інституції в цій системі не повинні обмежуватись виключно реагуванням на вже вчинені правопорушення, а мають активно включатися у формування стратегії запобігання фінансовим загрозам, виявлення ризиків, прогнозування тенденцій і захисту критичних елементів фінансової інфраструктури.

Правоохоронні органи повинні інтегруватися у процес стратегічного планування політики фінансової безпеки, зокрема через участь у розробці державних антикорупційних програм, стратегій протидії фінансовим злочинам, вдосконалення податкового та бюджетного контролю. Вони мають використовувати інструменти фінансової аналітики, штучного інтелекту, міжвідомчого обміну даними, що дає змогу не лише оперативно реагувати на загрози, а й запобігати їм на ранніх етапах.

У цьому контексті правовий статус правоохоронних органів у сфері фінансової безпеки повинен бути не лише чітко регламентованим на законодавчому рівні, але й гнучким до змін зовнішнього середовища. Це означає потребу в узгодженості нормативно-правової бази, актуалізації функцій відповідно до сучасних викликів, уникненні дублювання повноважень, забезпеченні професійної незалежності та водночас – публічної підзвітності.

Важливо також враховувати, що в умовах глобалізації та гібридної війни фінансова безпека перестає бути виключно внутрішньою проблемою, і тому потребує координації з міжнародними партнерами, залучення до глобальних ініціатив боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму, офшорними зловживаннями.

Отже, лише за умови реформування інституційної архітектури, вдосконалення правових механізмів, розвитку кадрового потенціалу та впровадження інноваційних підходів можна забезпечити реальний, а не декларативний рівень фінансової безпеки, що стане запорукою економічної стабільності, суверенітету та сталого розвитку Української держави.

Література

1. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top

2. Про Бюро економічної безпеки України. Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text

3. Про Службу безпеки України. Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

4. Про Державне бюро розслідувань. Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

5. Про Державну податкову службу України. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text

6. Про Національну поліцію України. Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

7. Латковська Т., Марущак А. Правове регулювання діяльності Національної поліції України як органу, що реалізує політику у сфері правоохоронної діяльності та його місце у системі управління бюджетними коштами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 430-433. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/97

Анотація

Латковська Т. А., Факас І. Б., Генцарюк М.-Д. Д. **Правовий статус правоохоронних органів у забезпеченні фінансової безпеки держави.** – Стаття.

У статті досліджується правовий статус правоохоронних органів у забезпеченні фінансової безпеки держави. Автори зазначають, що в умовах сучасної економічної нестабільності, збройної агресії та ескалації гібридних загроз, що охоплюють інформаційний, енергетичний, фінансовий і кібернетичний простори, питання фінансової безпеки держави набуває особливого значення та стає ключовим пріоритетом національної політики. Економічна складова боротьби за незалежність і стійкість України є не менш важливою, ніж воєнна, оскільки фінансова спроможність держави безпосередньо визначає її здатність підтримувати обороноздатність, реалізовувати соціальні ініціативи, забезпечувати ефективне функціонування державних інституцій і сприяти добробуту населення.

В статті акцентовано увагу на тому, що центральну роль у системі гарантування фінансової безпеки відіграють правоохоронні органи, які не лише реагують на вже вчинені правопорушення, а й реалізують превентивні функції, виявляючи потенційні загрози, здійснюючи аналітичну роботу, ведучи оперативно-розшукову діяльність. Зазначено, що особливої ваги набуває правовий статус ключових правоохоронних інституцій, таких як Національна поліція України, що через підрозділи з протидії економічній злочинності виявляє правопорушення, пов'язані з розкраданням державних коштів, махінаціями у банківській сфері, незаконними схемами фінансування бізнесу. Проаналізовано діяльність Бюро економічної безпеки України, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави; Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Державної податкової служби. Встановлено, що ефективне функціонування правоохоронних органів у сфері фінансової безпеки є можливим лише за наявності чіткого, узгодженого та адаптованого до сучасних викликів правового статусу, який забезпечує баланс між повноваженнями, відповідальністю та демократичним контролем. Звернено увагу, що Національна поліція України, як центральний орган виконавчої влади, покликаний забезпечувати захист прав і свобод громадян, протидіяти злочинності та підтримувати публічну безпеку і порядок, відіграє важливу роль у сфері фінансової безпеки держави. Сьогодні особливо важливо враховувати, що в умовах глобалізації та гібридної війни фінансова безпека перестає бути виключно внутрішньою проблемою, і тому потребує координації з міжнародними партнерами, залучення до глобальних ініціатив боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму, офшорними зловживаннями.

Ключові слова: правоохоронні органи, злочин, збройна агресія, національна безпека, економічна безпека, фінансова безпека.

Summary

Latkovska T. A., Fakas I. B., Hentsaryuk M.-D. D. **The legal status of law enforcement agencies in ensuring the financial security of the state.** – Article.

The article examines the legal status of law enforcement agencies in ensuring the financial security of the state. The authors note that in the conditions of modern economic instability, armed aggression and escalation of hybrid threats covering the information, energy, financial and cyberspace, the issue of financial security of the state acquires special importance and becomes a key priority of national policy. The economic component of the struggle for the independence and stability of Ukraine is no less important than the military one, since the financial capacity of the state directly determines its ability to maintain defense capability, implement social initiatives, ensure the effective functioning of state institutions and promote the well-being of the population. The article emphasizes that the central role in the system of guaranteeing financial security is played by law enforcement agencies, which not only respond to already committed offenses, but also implement preventive functions, identifying potential threats, carrying out analytical work, conducting operational and investigative activities. It is noted that the legal status of key law enforcement institutions, such as the National Police of Ukraine, which, through its economic crime counteraction units, detects offenses related to embezzlement of public funds, fraud in the banking sector, and illegal business financing schemes, is of particular importance. The activities of the Bureau of Economic Security of Ukraine, which is tasked with countering offenses that encroach on the functioning of the state economy; the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation, and the State Tax Service, are analyzed. It is established that the effective functioning of law enforcement agencies in the field of financial security is possible only with a clear, coordinated, and adapted to modern challenges legal status that ensures a balance between powers, responsibility, and democratic control. It is noted that the National Police of Ukraine, as the central executive body called upon to ensure the protection of citizens' rights and freedoms, combat crime, and maintain public safety and order, plays an important role in the field of financial security of the state. Today, it is especially important to consider that in the context of globalization and hybrid warfare, financial security ceases to be an exclusively domestic problem, and therefore requires coordination with international partners, involvement in global initiatives to combat money laundering, terrorist financing, and offshore abuses.

Key words: law enforcement agencies, crime, armed aggression, national security, economic security, financial security.

Дата надходження статті: 20.09.2025
Дата прийняття статті: 13.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9:004.738.5
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.19

Ч. Ч. Левандовський

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ПЛАТФОРМИ DREAM У КОНТЕКСТІ СФЕРИ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності характеризується кардинальними викликами, пов'язаними з потребою ефективного відновлення та розбудови постраждалих від військової агресії територій. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу адміністративно-правових засад функціонування створеної в Україні цифрової платформи DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management) як інноваційного інструменту публічних закупівель, як елементу публічного управління відновленням України. Особливої ваги набуває це питання в контексті забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності використання коштів міжнародної допомоги та державних ресурсів, спрямованих на відбудову України та використовуються у публічних закупівлях.

Водночас, попри активну роботу платформи DREAM у системі публічного управління у сфері публічних закупівель, залишаються недостатньо дослідженими правові механізми її функціонування, принципи взаємодії з існуючими адміністративно-правовими інститутами та особливості нормативного забезпечення процесів цифровізації. Наявна модель правового регулювання потребує подальшого вдосконалення з урахуванням специфіки воєнного стану та процесів відновлення.

Таким чином, існує потреба у науковому обґрунтуванні адміністративно-правових засад функціонування цифрової платформи DREAM, визначенні її ролі у сфері публічних закупівель в системі публічного управління відновленням України та розробці пропозицій щодо оптимізації правового регулювання цифрових процесів відбудови України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації публічного управління в Україні досліджували В. Саприкін, який розкрив сутність оцифровування, цифровізації та цифрової трансформації публічного управління, а також В. Шандрик, який комплексно проаналізував трансформацію публічного управління на засадах цифровізації [1; 2].

Адміністративно-правові аспекти цифровізації та електронного урядування (e-governance) висвітлені у працях О.Р. Радишевської, зокрема у її фундаментальному дисертаційному дослідженні «Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики» [3].

Досліджуючи цифровізацію, в аспекті адміністративно-правового регулювання та оптимізації методів публічного адміністрування в умовах цифровізації, є виникають обґрунтовані підстави вважати, що цифровізація призводить, як до впровадження нових цифрових методів у публічно-владну діяльність, так і до якісної зміни існуючих підходів.

© Ч. Ч. Левандовський, 2025

Проте питання специфіки адміністративно-правового регулювання функціонування цифрової платформи DREAM як інструменту у сфері публічних закупівель та публічного управління відновленням потребує подальшого комплексного дослідження, зокрема в частині аналізу її правового статусу, механізмів взаємодії з органами публічної влади та особливостей забезпечення прозорості процесів.

Мета статті полягає у комплексному аналізі адміністративно-правових засад функціонування цифрової платформи DREAM у контексті сфери публічних закупівель в системі публічного управління відновленням України, визначенні особливостей її правового статусу та розробці пропозицій щодо вдосконалення нормативного забезпечення цифрових процесів.

Виклад основного матеріалу. Перша презентація публічного модуля цифрової екосистеми управління відновленням України DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management) (DREAM) відбулася під час конференції Ukraine Recovery Conference (URC) 2023 в Лондоні [4].

DREAM – являє собою державну електронну екосистему, яка забезпечує єдиний цифровий маршрут для всіх проєктів відбудови та створена з метою забезпечення прозорості й підзвітності процесів відновлення на національному, регіональному та місцевому рівнях [5].

Розглядаючи концептуальні основи цифрової платформи DREAM у сфері публічних закупівель в системі публічного управління відновленням України, необхідно передусім визначити її правову природу та функціональне призначення.

Відповідно до підпункту 1 пункту 5 постанови Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 року № 1286 «Про реалізацію експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури», абзацу дев'ятого пункту 1, пункту 8 Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 року № 460 було затверджено Положення про Єдину цифрову інтегровану інформаційно-аналітичну систему управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури № 65 від 24.01.2024р. (далі – Положення про єдину цифрову систему № 65 від 24.01.2024р.) [6].

Заслуговує на особливу увагу той факт, що в Положенні про єдину цифрову систему № 65 від 24.01.2024 було вперше впроваджено нормативне поняття відновлення та/або відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури (далі – відновлення та/або відбудова об'єктів) – як комплекс робіт та заходів, спрямованих на реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт, нове будівництво об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури, які були пошкоджені або зруйновані, внаслідок збройної агресії Російської Федерації; реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт існуючих об'єктів нерухомого майна та інфраструктури, нове будівництво об'єктів, які забезпечують економічний розвиток регіонів. Зазначено також, що інші терміни вживаються у значенні, наведеному в Законі України «Про публічні закупівлі» № 922-IV від 25 грудня 2015 року та в інших нормативно-правових актах України, відповідно до наведеного переліку.

Слід також зазначити, що реконструкція, реставрацію, капітальний ремонт, нове будівництво об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури, у контексті публічних закупівель, належать до категорії закупівель «робіт», відповідно до статті 1 профільного Закону України «Про публічні закупівлі» [11].

Відповідно до частини 2 розділу II Положення про єдину цифрову систему № 65 від 24.01.2024, серед інших, основними завданням Єдиної цифрової системи DREAM є:

– забезпечення відображення інформації про процедури закупівель стосовно відновлення та/або відбудови об'єктів;

– визначення алгоритму комунікацій між замовником та підрядником;

– забезпечення обліку проєктів, що спрямовані на відновлення та/або відбудову об'єктів, за якими проведено процедури закупівель та укладено договір між замовником та підрядником на послуги з розробки проєктної документації, нового будівництва, реконструкції, реставрації тощо.

Відповідно до частини 2 розділу IX Положення про єдину цифрову систему № 65 від 24.01.2024, порталу Єдиної цифрової системи було присвоєно офіційну адресу в мережі інтернет – www.dream.gov.ua, за інформаціями якої DREAM – це цифрова основа реформи управління публічними інвестиціями та розглядається як екосистема, яка є «єдиним вікном» для роботи з публічними інвестиційними проєктами та програмами публічних інвестицій. Кожен крок їхньої реалізації від формування середньострокового плану, підготовки, оцінки, формування секторальних портфелів та ЄПП на державному, регіональному та місцевому рівнях до рішень про розподіл фінансування, виконання робіт та моніторингу імплементується через DREAM прозоро та підзвітно [7].

На кожному етапі система публікує відкриті дані відповідно до міжнародного стандарту Open Contracting Data Standard (OCDS) [8].

Відповідно до частини 2 розділу II Положення про єдину цифрову систему № 65 від 24.01.2024, окрім інших, Єдина цифрова система забезпечує сумісність та електронну інформаційну взаємодію у режимі реального часу із державним інформаційним ресурсом системою електронних державних закупівель «Прозорро».

Потрібно зауважити, що особливістю цифрової платформи DREAM є її комплексний характер, що передбачає фіксацію і контроль кожного етапу життєвого циклу проєкту відбудови: реєстрацію пошкоджень, фінансування, закупівлю товарів та послуг для відновлення, безпосередньо будівельні роботи та введення в експлуатацію. Це дозволяє забезпечити безперервний моніторинг процесів відновлення та створює підґрунтя для ефективного публічного управління відбудовою.

З огляду на це, функціональність платформи DREAM в адміністративно-правовому контексті проявляється через три основні напрями: інформаційно-аналітичний (забезпечення збору, обробки та аналізу даних про проєкти відновлення), координаційний (сприяння взаємодії між різними рівнями публічної влади та стейкхолдерами) та контрольний (моніторинг використання коштів та дотримання процедурних вимог).

Аналізуючи правовий статус цифрової платформи DREAM у системі адміністративного права України, слід виокремити кілька ключових аспектів її функціонування. Насамперед, платформа була створена за ініціативи Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України та розробляється за фінансової підтримки уряду Великобританії, що свідчить про її міжнародно-правовий характер та важливість для забезпечення довіри донорів і партнерів [9].

Важливим аспектом є те, що Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України забезпечує розробку, функціонування, технічний супровід та впровадження системи DREAM. Це визначає організаційно-правову структуру управління платформою та розподіл повноважень між органами публічної влади [10].

Необхідно також звернути увагу на те, що платформа ґрунтується на принципі «всі бачать все», який забезпечує довіру інвесторів та сприяє залученню іноземного фінансування. Цей принцип має важливе адміністративно-правове значення, оскільки визначає засади прозорості та відкритості публічного управління відновленням.

Розглядаючи механізми взаємодії цифрової платформи DREAM з існуючими адміністративно-правовими інститутами, потрібно зауважити комплементарний характер такої взаємодії. В системі доступні ключові етапи імплементації проєктів відбудови: прив'язка об'єктів до Реєстру пошкодженого і знищеного майна, завантаження проєктно-кошторисної документації, а також дані системи публічних закупівель «Прозорро», що функціонує відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» № 922-IV від 25 грудня 2015 року [11]. Це демонструє інтеграцію DREAM з наявними електронними системами публічного управління, що забезпечує прозорість, відкритість і підзвітність процедур закупівель у процесі відновлення.

З огляду на це, важливою особливістю є забезпечення інтероперабельності цифрової платформи з існуючими державними інформаційними ресурсами. Платформа упорядковує ключові процеси на всіх етапах управління публічними інвестиціями в режимі реального часу, впроваджуючи кращі світові практики підготовки та найвищі стандарти прозорості та підзвітності.

Тому значущим є розвиток механізмів електронної взаємодії між різними рівнями публічної влади через платформу DREAM. Екосистема дозволяє оцифрувати плани відновлення і розвитку громад, та перетворити їх на конкретний перелік проєктів, провести їх по всьому маршруту від ідеї до виконання, що сприяє децентралізації процесів прийняття рішень та посиленню ролі місцевого самоврядування [12].

Проводячи аналіз нормативно-правового забезпечення функціонування цифрової платформи DREAM, можна виявити як наявні правові основи, так і прогалини в регулюванні. Насамперед, діяльність платформи регулюється загальними нормами законодавства про електронні документи та електронний документообіг, інформаційні системи та захист інформації.

Слід зазначити, що спеціальне нормативно-правове регулювання функціонування платформи DREAM перебуває на стадії формування. Основні принципи її

діяльності наразі визначаються підзаконним нормативним актом – Положенням про Єдину цифрову інтегровану інформаційно-аналітичну систему управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури, затвердженим Наказом Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України № 65 від 24.01.2024. Така ситуація зумовлює наявність певних правових ризиків, зокрема щодо юридичної визначеності, стабільності регулювання та розмежування відповідальності суб'єктів.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема відсутності комплексного законодавчого акта у сфері цифрових платформ, що застосовуються у публічному управлінні в тому числі і у сфері публічних закупівель. Такий акт мав би визначати правовий статус відповідних цифрових інструментів, механізми їх функціонування та взаємодії з органами державної влади. Наявні законодавчі обмеження ускладнюють ефективне використання цифрових рішень у сфері публічних закупівель в системі публічного управління, що є особливо критичним в умовах воєнного стану.

Аналізуючи роль цифрової платформи DREAM у забезпеченні прозорості та підзвітності, необхідно виділити ряд інноваційних механізмів, що впроваджуються через цю систему. Насамперед, завдяки DREAM у публічному доступі вперше буде інформація про кожен етап реалізації проєктів відновлення, що створює нові можливості для контролю.

Потрібно зауважити, що відкриті дані дозволять порівнювати об'єкти, проєкти, громади та регіони, оцінювати прогрес за кожним показником. Це формує основу для аналітичного супроводження процесів відновлення та прийняття обґрунтованих управлінських рішень на всіх рівнях публічної влади [13].

Можна доповнити, що цифрова платформа DREAM сприяє формуванню нової культури публічного управління, заснованої на принципах відкритості, прозорості та партиципації. Завдяки єдиній парасольці DREAM скарги та результати ризик-менеджменту будуть інтегровані в комплексному цифровому інструменті, що дозволяє оперативно реагувати на проблемні ситуації.

Створення електронної платформи та екосистеми DREAM ґрунтується у контексті міжнародного «м'якого права» (soft law) загальними принципами Договору про державні закупівлі СОТ, Угоди про асоціацію України та ЄС 2014 року, Ініціативи країн учасників ООН «Партнерство «Відкритий Уряд» 2011 року [14]. На національному рівні на даний час в Україні Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд» 2011 року реалізується шляхом затвердження Розпорядженням № 1049-р від 17.11.2023 Кабінетом міністрів України Плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство "Відкритий Уряд» у 2023-2025 роках, в якому цілий розділ присвячений системі DREAM під назвою «Впровадження ефективного цифрового інструменту управління проектами відбудови об'єктів інфраструктури, будівництва та нерухомого майна» [15].

Слід окремо звернути увагу на те, що в порядку реалізації Угоди між Україною та ЄС 2014 року, між Україною та ЄС в 2024 році для відновлення України було укладено Рамкову угоду між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інстру-

ментом UKRAINE FACILITY [16]. У цій рамковій угоді зазначається про необхідність дотримання прозорості витрачання коштів цього інструменту UKRAINE FACILITY через систему публічних закупівель. Саме такою електронною системою є комплексна екосистема DREAM, яка поєднана з електронною системою публічних закупівель «Прозорро».

Розглядаючи виклики та перспективи розвитку адміністративно-правового регулювання цифрової платформи DREAM, необхідно відзначити і комплексний характер проблем, що потребують вирішення. Насамперед це питання гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами цифрового урядування та електронного документообігу.

Потрібно зауважити, що в умовах воєнного стану особливого значення набуває забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних в рамках функціонування платформи. Це вимагає розробки спеціальних правових механізмів та технічних стандартів, адаптованих до умов надзвичайної ситуації військового часу.

Зокрема, важливим напрямом є розвиток нормативної бази щодо електронної ідентифікації користувачів системи та забезпечення юридичної значущості електронних документів, що створюються і обробляються через платформу DREAM. Перспективним є впровадження принципів «проактивного урядування»[1], коли система самостійно надає необхідну інформацію та послуги користувачам на основі аналізу їхніх потреб.

Розглядаючи міжнародний контекст функціонування цифрової платформи DREAM, слід підкреслити її роль у забезпеченні довіри міжнародних партнерів та донорів. DREAM є потужним інструментом для іноземних фінансових організацій, урядів та приватних інвесторів, що створює передумови для залучення значних обсягів міжнародної допомоги [17].

Потрібно зауважити, що платформа відповідає міжнародним стандартам прозорості та підзвітності, що особливо важливо в контексті євроінтеграційних прагнень України. Впровадження європейських принципів Good Governance через цифрові інструменти сприяє наближенню української системи публічного управління до стандартів ЄС.

З огляду на це, важливим є забезпечення сумісності платформи DREAM з європейськими цифровими ініціативами та системами електронного урядування. Це створює можливості для майбутньої інтеграції України в єдиний цифровий простір ЄС та участі в спільних проєктах цифрового розвитку.

Враховуючи проведене дослідження, можна констатувати, що цифрова платформа DREAM представляє собою інноваційний інструмент в системі публічного управління відновленням в тому числі щодо сфери публічних закупівель. Її функціонування сприяє трансформації традиційних підходів до державного управління та створює нові можливості для забезпечення дотримання ефективності, прозорості та інших принципів публічних закупівель.

---

[1] Підхід у публічному управлінні, при якому органи влади не просто реагують на вже наявні проблеми чи запити громадян, а передбачають можливі виклики та потреби і активно діють наперед, щоб запобігти проблемам або створити сприятливі умови для розвитку.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що цифрова платформа DREAM відіграє важливу та багатоаспектну роль у сфері публічних закупівель в системі публічного управління відновленням України. Вона виступає як інноваційний інструмент забезпечення належного проведення процесів відбудови, створюючи нові можливості для координації дій різних рівнів публічної влади та залучення міжнародних ресурсів та підтримки.

Аналіз правового статусу платформи DREAM виявив її комплексний характер як державної електронної екосистеми, що функціонує на перетині адміністративного, інформаційного та міжнародного права. Встановлено, що основними функціями платформи є інформаційно-аналітична, координаційна та контрольна, які реалізуються через принцип «всі бачать все» та забезпечують безперервний моніторинг процесів, що відбуваються.

Дослідження підтвердило, що основними проблемами правового регулювання функціонування платформи є фрагментарність нормативної бази, відсутність комплексного законодавчого акта про цифрові платформи та екосистеми в публічному управлінні та потреба в удосконаленні механізмів забезпечення кібербезпеки в надзвичайних умовах воєнного стану.

Особливого значення платформа DREAM набуває як інструмент забезпечення довіри міжнародних партнерів та донорів, що створює передумови для залучення значних обсягів фінансування відновлення України. Відповідність платформи DREAM міжнародним стандартам сприятиме європейській інтеграції України та її наближенню до принципів «good governance» та «e – governance».

В умовах воєнного стану та необхідності відновлення цифрова платформа DREAM демонструє свою особливу цінність як інструмент забезпечення оперативності та ефективності управлінських рішень, дозволяючи швидко реагувати на мінливі потреби публічних закупівель та відбудови.

Перспективи розвитку платформи пов'язані з впровадженням принципів «проактивного урядування», розширенням функціональних можливостей системи та забезпеченням її інтероперабельності з європейськими цифровими ініціативами. Це створює основу для майбутньої участі України в єдиному цифровому просторі ЄС.

Подальші дослідження мають зосередитися на розробці концепції комплексного законодавчого регулювання цифрових платформ та екосистем у сфері публічних закупівель у системі публічного управлінні, вдосконаленні механізмів захисту персональних даних та кібербезпеки, а також на створенні ефективних інструментів оцінки результативності цифровізації в надзвичайних умовах та в умовах динамічних соціально-економічних змін.

Література

1. Саприкін В. Оцифровування, цифровізація та цифрова трансформація публічного управління в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління.* 2024. № 19(1). С. 116-121. URL: https://doi.org/10.17721/2616-9193.2024/19-19/22

2. Шандрик В. І. Трансформація публічного управління будівельною галуззю на засадах цифровізації: європейський та український досвід : дис. … д-ра наук з держ. управління : 25.00.02. Київ, 2024. 482 с. URL: https://www.uacademic.info/ua/document/0524U000171

3. Радишевська О. Р. Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики : дисертація д-ра юрид. наук. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2021. 555 с.

4. Дані проєктів відновлення стали публічно доступними в цифровій екосистемі DREAM. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури. 2023. URL: https://mtu.gov.ua/news/34433.html

5. Міністерство відновлення презентувало комунікаційну платформу електронної екосистеми управління відновленням DREAM. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. 2023. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/mininfrastruktury-prezentuvalo-komunikatsiinu-platformu-elektronnoi-ekosystemy-upravlinnia-vidnovlenniam-dream

6. Положення про Єдину цифрову інтегровану інформаційно-аналітичну систему управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури. Затверджено Наказом Міністерства розхвитку громад, територій та інфраструктури № 65 від 24.01.2024р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0198-24/ed20240307#Text

7. Офіційний сайт DREAM Єдиної цифрової системи. URL: https://dream.gov.ua/ua

8. Open Contracting Data Standard (OCDS). URL: https://www.open-contracting.org/data-standard/

9. Відбудова України: до платформи DREAM уже долучилися майже 1300 громад. 2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3946689-vidbudova-ukraini-do-platformi-dream-uze-dolucilisa-majze-1300-gromad.html

10. Система управління публічними інвестиціями. URL: https://dream.gov.ua/ua

11. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2016, № 9, ст.89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/922-19

12. Олександр Колесніченко. Систематизувати хаос: як працюватиме система контролю за відбудовою DREAM. 2023. URL: https://epravda.com.ua/publications/2023/05/17/700191/

13. Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення : монографія / за ред. К. В. Єфремової. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 272 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0059533.pdf

14. Про Ініціативу «Відкритий Уряд». Офіційний сайт Кабінету міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada

15. План дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2023-2025 роках. Затверджено Розпорядженням Кабінету міністрів України № 1049-р від 17.11.2023р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-р?find=1&text=DREAM#Text

16. Рамкова угода між Україною та Європейським Союзом щодо спеціальних механізмів реалізації фінансування Союзу для України згідно з інструментом UKRAINE FACILITY. Рамкову угоду ратифіковано Законом України № 3786-IX від 06.06.2024р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-24/ed20240606#Text

17. Міжнародні фінансові організації планують використовувати цифрову екосистему DREAM для забезпечення прозорості та підзвітності відбудови. 2023. URL: https://dream.gov.ua/ua/news/article-5

Анотація

Левандовський Ч. Ч. **Адміністративно-правові засади функціонування цифрової платформи DREAM у контексті сфери публічних закупівель в Україні.** – Стаття.

Стаття присвячена комплексному дослідженню адміністративно-правових засад функціонування цифрової платформи DREAM у сфері публічних закупівель в системі публічного управління відновленням України. Автор аналізує правову природу та функціональне призначення платформи Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management як державної електронної екосистеми, що забезпечує єдиний цифровий маршрут для всіх проєктів відбудови країни.

Дослідження розкриває концептуальні основи цифрової платформи DREAM як інноваційного інструменту у сфері публічних закупівель в системі публічного управління, що функціонує на принципі «всі бачать все» та забезпечує прозорість і підзвітність процесів. Особлива увага приділяється аналізу правового статусу платформи, який характеризується комплексністю та міжгалузевістю, поєднуючи норми адміністративного, інформаційного та міжнародного права.

У статті проведено ґрунтовний аналіз механізмів взаємодії цифрової платформи DREAM з існуючими адміністративно-правовими інститутами, зокрема з Реєстром пошкодженого і знищеного майна, системою публічних закупівель Прозорро та іншими державними інформаційними ресурсами. Досліджено принципи інтероперабельності та електронної взаємодії між різними рівнями публічної влади.

Значну увагу приділено аналізу нормативно-правового забезпечення функціонування платформи, виявлено основні прогалини в регулюванні, зокрема фрагментарність правової бази та відсутність

комплексного законодавчого акта про цифрові платформи у сфері публічних закупівель в системі публічного управління. Окремо розглянуто особливі виклики забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних в надзвичайних умовах воєнного стану.

Дослідження підкреслює роль платформи DREAM у забезпеченні довіри міжнародних партнерів та донорів, що створює передумови для залучення значних обсягів фінансування відновлення України в тому числі у сфері публічних закупівель. Проаналізовано відповідність платформи міжнародним стандартам прозорості та підзвітності, її значення для європейської інтеграції України.

Розглянуто перспективи розвитку адміністративно-правового регулювання цифрової платформи DREAM, включаючи впровадження принципів «проактивного урядування», розширення функціональних можливостей системи та забезпечення сумісності з європейським цифровим середовищем.

Дослідження підтверджує багатоаспектну роль цифрової платформи DREAM як ефективного інструменту трансформації традиційних підходів до сфери публічних закупівель в системі публічного управління та створення нових можливостей для забезпечення ефективності, прозорості та підзвітності в умовах воєнного стану та перспектив відбудови.

Ключові слова: цифрова платформа DREAM, публічні закупівлі, адміністративно-правові засади, публічне управління, відновлення України, цифровізація, електронне урядування, прозорість, підзвітність, воєнний стан, кібербезпека, міжнародне співробітництво.

Summary

Levandovskyi Ch. Ch. **Administrative and Legal Principles of the Functioning of the DREAM Digital Platform in the Context of Public Procurement in Ukraine.** – Article.

The article is devoted to a comprehensive study of the administrative and legal principles governing the functioning of the DREAM digital platform within the sphere of public procurement in the system of public administration of Ukraine's recovery. The author analyzes the legal nature and functional purpose of the *Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management* as a state-owned electronic ecosystem that provides a unified digital pathway for all reconstruction projects in the country.

The study reveals the conceptual foundations of the DREAM platform as an innovative tool in public procurement and public administration, which operates on the principle of «everyone sees everything» and ensures transparency and accountability of processes. Particular attention is paid to the analysis of the legal status of the platform, which is characterized by complexity and cross-sectorality, combining norms of administrative, information, and international law.

The article provides a thorough analysis of the mechanisms of interaction between the DREAM digital platform and existing administrative and legal institutions, in particular, the Register of Damaged and Destroyed Property, the *Prozorro* public procurement system, and other state information resources. It explores the principles of interoperability and electronic interaction between different levels of public authority.

Significant attention is devoted to analyzing the regulatory and legal framework supporting the platform's functioning. The study identifies key gaps in regulation, including the fragmentation of the legal base and the absence of a comprehensive legislative act on digital platforms in the field of public procurement and public administration. The article also addresses specific challenges related to cybersecurity and personal data protection under martial law conditions.

The research emphasizes the role of the DREAM platform in building trust among international partners and donors, which creates prerequisites for attracting substantial funding for Ukraine's recovery, including in the area of public procurement. The article analyzes the platform's compliance with international standards of transparency and accountability and its significance for Ukraine's European integration.

The study also considers the prospects for the development of the administrative and legal regulation of the DREAM platform, including the implementation of «proactive governance» principles, expansion of system functionalities, and ensuring compatibility with the European digital environment.

The research confirms the multifaceted role of the DREAM digital platform as an effective tool for transforming traditional approaches to public procurement within the public administration system, creating new opportunities to ensure efficiency, transparency, and accountability during martial law and in the context of post-war reconstruction.

Key words: DREAM digital platform, public procurement, administrative and legal principles, public administration, Ukraine's recovery, digitalization, e-governance, transparency, accountability, martial law, cybersecurity, international cooperation.

Дата надходження статті: 27.09.2025
Дата прийняття статті: 23.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.20

В. М. Литвиненко, В. С. Карповець

ПРО ДЕЯКІ НОВЕЛИ У ТРУДОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Трудове законодавство України складається з Кодексу законів про працю 1971 року (далі – КЗпП), який ухвалювався в умовах планової економіки та іншої соціально-економічної реальності, і значної кількості інших нормативно-правових актів, які хоча й були ухвалені після проголошення незалежності України, однак також потребують оновлення у зв'язку із суттєвими змінами в суспільному житті, економіці та міжнародному праві, що зумовлює потребу модернізації законодавчої бази у сфері праці. Оновлення трудового законодавства в частині внесення змін до КЗпП та прийняття нових нормативних актів, особливо починаючи з 2021 року, і зумовило проведення цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці трудового права питанням оновлення трудового законодавства приділяється увага такими дослідниками, як Ю. М. Гришина, О. О. Коваленко, М. Ю. Кузнецова, Н. А. Макаренко, І. В. Міщук, Г. І. Чанишева та інші.

Мета статті полягає в розкритті змісту основних новел трудового законодавства та аналізі їхнього нормативно-правового закріплення.

Виклад основного матеріалу. Застарілість трудового законодавства та зміна трудових відносин викликають потребу оновлення нормативно-правових актів у сфері трудового права. Процес стрімкого оновлення трудового законодавства та поява нових нормативних актів у сфері праці почалися під час пандемії COVID-19, а особливо у зв'язку з повномасштабною збройною агресією рф проти України, що було зумовлено необхідністю забезпечити баланс між потребами національної безпеки, функціонуванням економіки та дотриманням прав працівників. Пандемія COVID-19 та умови воєнного стану зумовили ухвалення низки законодавчих новел, спрямованих на адаптацію трудових відносин до нових реалій, зокрема щодо надомної та дистанційної роботи, мобілізації, призупинення дії трудових договорів тощо.

Основним нормативним актом, яким у КЗпП були внесені зміни, зумовлені необхідністю привести норми законодавства до викликів, пов'язаних із пандемією COVID-19, є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 4 лютого 2021 року. Зазначений Закон додав в КЗпП два види трудових договорів: трудовий договір про дистанційну роботу та трудовий договір про надомну роботу. Трудовий договір про надомну роботу не можна вважати новим на момент закріплення його у КЗпП, оскільки він і раніше застосовувався, що врегульовувалося, наприклад, Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року, де ст. 8 закріплено «забезпечення прав інвалідів

© В. М. Литвиненко, В. С. Карповець, 2025

на працевлаштування та оплачувану роботу, в тому числі з умовою про виконання роботи вдома, здійснюється шляхом їх безпосереднього звернення до підприємств, установ, організацій чи до державної служби зайнятості» [1]. Трудовий договір же про дистанційну роботу був новітнім для трудового законодавства України. Головною відмінністю між цими трудовими договорами є: дистанційна робота може здійснюватися в будь-якому місці, яке працівник має право визначати самостійно, також може поєднувати його на території чи в приміщенні роботодавця, на відміну від надомної, де працівник виконує свою трудову функцію виключно на фіксованому та погодженому з роботодавцем місці [2, с. 23]. Втім, велика кількість змін припадає на час повномасштабного вторгнення росії в Україну, яке зумовило введення воєнного стану в державі. Воєнні дії на території України кардинально вплинули на всі сфери життя українців, зокрема і на трудові відносини, тому виникла потреба для врегулювання трудових відносин вже у зв'язку з новим викликом – воєнним станом. Як результат, 15 березня 2022 року був прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон № 2136-IX), який діє в період воєнного стану, за винятком окремих норм. До основних положень, які закріплені Законом № 2136-IX і діють виключно в умовах воєнного стану, належать: можливість сторін трудового договору за взаємною згодою обирати форму трудового договору, а умова про випробування при прийнятті на роботу дозволяється для всіх категорій працівників; про зміну істотних умов праці або оплату праці працівника попереджають не пізніше дати їх фактичного впровадження; право працівника звільнитися у строк, зазначений у його заяві, якщо на території, де знаходиться підприємство, ведуться бойові дії або існує загроза його життю та здоров'ю (за винятком випадків примусового залучення до суспільно корисних робіт чи роботи на об'єктах критичної інфраструктури); право роботодавця під час дії воєнного стану звільнити працівника в період його тимчасової непрацездатності або відпустки (крім відпусток у зв'язку з вагітністю, пологами та доглядом за дитиною до трьох років), встановивши датою звільнення перший робочий день після завершення цих обставин; можливість збільшення тривалості робочого часу для працівників об'єктів критичної інфраструктури до 60 годин на тиждень, а для осіб із встановленим скороченим робочим часом – до 40 годин; право роботодавця зменшити щорічну основну відпустку до 24 календарних дні, дні щорічної відпустки понад 24 календарні дні переносяться на період після припинення або скасування воєнного стану, крім того, за рішенням роботодавця невикористані дні такої відпустки можуть надаватися без збереження заробітної плати (такі обмеження не поширюються на окремих категорій працівників, наприклад, науково-педагогічних працівників); – можливість зменшення тривалості щотижневого відпочинку до 24 годин. Водночас роботодавець може відмовити працівнику в наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури, робіт з виробництва товарів оборонного призначення або до виконання мобілізаційного завдання (замовлення); право працівника на отримання відпустки без збереження заробітної плати без обмеження строку,

встановленого законодавством (30 календарних днів на рік), а також отримання працівником в обов'язковому порядку відпустки без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною в заяві, але не більше як 90 календарних днів; заробітна плата виплачується працівникові відповідно до умов трудового договору, і роботодавець зобов'язаний вживати всі необхідні заходи для своєчасної її виплати. Водночас роботодавець не несе відповідальності за затримку оплати, якщо доведе, що це сталося через бойові дії або інші форс-мажорні обставини, проте це не звільняє його від обов'язку виплатити заробітну плату. У випадку неможливості своєчасної виплати через бойові дії, строк виплати може бути відтермінований до відновлення роботи підприємства [3]. Таке регулювання трудових відносин під час дії воєнного стану не можна вважати новим, воно, скоріше, закріплює особливості застосування вже існуючих норм через їхню деталізацію під час дії воєнного стану.

Проте в порівнянні зі згаданими положеннями, новітньою категорією, якої не існувало в законодавстві до ухвалення Закону № 2136-IX, є призупинення трудового договору. «Призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку зі збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором. Під час та за період призупинення дії трудового договору роботодавець не зобов'язаний виплачувати працівнику заробітну плату, здійснювати гарантійні та компенсаційні виплати (крім сум, які належали такому працівнику на день призупинення дії трудового договору) і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і трудовим договором (у тому числі надавати, оплачувати та компенсувати будь-які відпустки, дні відпочинку, допомогу по тимчасовій непрацездатності, подавати відповідні заяви-розрахунки, передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування). Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин. Призупинення дії трудового договору не позбавляє його сторони права припинити трудовий договір з підстав, визначених законом. Відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам за час призупинення дії трудового договору у повному обсязі покладається на державу, що здійснює збройну агресію проти України» [3]. Призупинення трудового договору можливе тільки у випадку збройної агресії проти України, за умови неможливості обох сторін трудового договору виконувати свої обов'язки. Крім тимчасових норм, закріплених у Законі № 2136-IX, є ще норми, які діють виключно під час дії воєнного стану.

Так, на період дії воєнного стану може застосовуватися спрощений режим регулювання трудових відносин (далі – спрощений режим), який з'явився з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19.07.2022 від 2434-IX, після чого в КЗпП з'явилася Глава III-Б Спрощений режим регулювання трудових відносин. Спрощений режим застосовується

до трудових відносин, що виникають: між працівником та роботодавцем, який є суб'єктом малого або середнього підприємництва відповідно до закону з середньою кількістю працівників за звітний період (календарний рік) не більше ніж 250 осіб; або між роботодавцем та працівником, розмір заробітної плати якого за місяць становить понад вісім розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом. Спрощений режим може на добровільних засадах застосовуватися у відносинах між працівниками та роботодавцями, які мають право на його використання. Спрощений режим може застосовуватися у відносинах між працівниками та роботодавцями виключно на добровільних засадах і він передбачає можливість встановлення індивідуальних умов праці працівника безпосередньо у трудовому договорі. Вимоги щодо ведення документації з кадрових питань, прийняття локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчої документації, у тому числі щодо режиму робочого часу та часу відпочинку, відпусток, а також інших документів з питань, що врегульовані трудовим договором, не поширюються на роботодавців, які застосовують спрощений режим. Обов'язок щодо ведення обліку трудової діяльності працівника в електронній формі, подання звітності стосовно персоналу до державних органів покладається на роботодавця [4]. Застосування спрощеного режиму відбувається на підставі трудового договору, який фактично є новим видом трудового договору – трудовий договір в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин.

У період дії воєнного стану був ухвалений Закон України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215-IX, у якому передусім наведені переліки актів СРСР та актів УРСР, які не застосовуються на території України, а також викладені в новій редакції значна частина статей КЗпП, крім того, замінені окремі слова, які були притаманні радянському періоду, наприклад, слово «власник або уповноважений ним органом» замінено на слово «роботодавець» [5]. Цього ж року на законодавчому рівні в КЗпП була додана стаття 2^2, яка закріплює заборону мобінгу (цькування). Згідно зі згаданою статтею мобінг (цькування) – це «систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність» [4]. Крім закріплення поняття мобінгу та його заборони, у КЗпП передбачена відповідальність за мобінг (розірвання трудового договору) як для керівника підприємства, установи, організації, так і для працівника, що врегульовано відповідно п. 1^2 ст. 41 та п. 12 ст. 40 КЗпП. Ці зміни хоча і відбулися в період дії воєнного стану, але вони не є тимчасовими.

Крім згаданих вище оновлень трудового законодавства, варто звернути увагу на появу нових видів трудових договорів, які були закріплені чинним законодавством під час дії воєнного стану, але поява яких була зумовлена існуванням відповідних трудових відносин, які очікували на їх врегулювання. Вище ми згадували

на появу таких трудових договорів, як трудовий договір про дистанційну роботу, трудовий договір про надомну роботу та трудовий договір в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин. Крім цих видів, у трудовому законодавстві з'явилися такі види трудових договорів, як трудовий договір з нефіксованим робочим часом та найновітніші види трудових договорів, трудовий договір з домашнім працівником та студентський трудовий договір. Згадані види трудових договорів, закріплені в КЗпП. Отож, трудовий договір з нефіксованим робочим часом – це «особливий вид трудового договору, умовами якого не встановлено конкретний час виконання роботи, обов'язок працівника виконувати яку виникає виключно в разі надання роботодавцем передбаченої цим трудовим договором роботи без гарантування того, що така робота буде надаватися постійно, але з дотриманням умов оплати праці, передбачених законодавством». Варто зазначити, що роботодавець самостійно визначає необхідність та час залучення працівника до роботи, обсяг роботи та в передбачений трудовим договором строк погоджує з працівником режим роботи та тривалість робочого часу, необхідного для виконання відповідної роботи. Кількість трудових договорів з нефіксованим робочим часом у одного роботодавця не може перевищувати 10 відсотків загальної кількості трудових договорів, стороною яких є цей роботодавець. Роботодавець (роботодавець – фізична особа), який використовує працю менше ніж 10 працівників, може укладати не більше одного трудового договору з нефіксованим робочим часом [4].

Пізніше КЗпП доповнився Главою XI-А, яка врегульовує трудові відносини з домашніми працівниками, згідно з якою домашніми працівниками – це фізична особа, яка виконує домашню працю в межах трудових відносин з роботодавцем. Домашня праця – це робота, яка виконується для домогосподарства за трудовим договором. Не вважається домашньою працею робота для домогосподарства, яка здійснюється особою нерегулярно та не більше як 40 годин на місяць [4]. Не варто ототожнювати трудовий договір про надомну роботу з трудовим договором з домашнім працівником, оскільки сторонами трудового договору про надомну роботу є фізична особа (працівник) та фізична особа, яка використовує найману працю або юридична особа (роботодавець). Водночас сторонами трудового договору з домашнім працівником є фізична особа, яка є домашнім працівником і фізична особа-роботодавець.

Найновітнішим видом трудового договору є студентський трудовий договір, який закріплений ч. 6 та 7 статті 21 КЗпП, згідно з якими «студентський трудовий договір – це особливий вид трудового договору, що укладається здобувачем освіти та підприємством, установою, організацією, який передбачає поєднання в межах освітньої програми здобуття освіти на робочому місці, зокрема за дуальною формою навчання, з виконанням трудових функцій. Строк дії студентського трудового договору не може перевищувати строк навчання» [4]. Розглянуті новели є невичерпними, що є підставою для подальших досліджень.

Висновки. Таким чином, ми можемо дійти наступних висновків: причинами оновлення трудового законодавства стали його застарілість, у порівнянні зі зміною трудових відносин, а також Пандемія COVID-19 та введення в Україні воєнного стану; всі зміни в трудовому законодавстві, які з'явилися за період з 2021 року,

є як тимчасові (наприклад, спрощений режим), так і постійні (наприклад, трудовий договір з домашнім працівником); джерелом основних змін у трудовому праві є: КЗпП, Закони України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану «, «Про дерадянізацію» та деякі інші.

Література

1. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text (дата звернення: 28.09.2025).

2. Литвиненко В. М., Крес Н. О. Порівняльна характеристика дистанційної та надомної зайнятості працівників в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2023. № 1 (7). С. 21-26.

3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення: 28.09.2025).

4. Кодекс законів про працю України : Закон від 10 грудня 1971 року№ 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 28.09.2025).

5. Про дерадянізацію законодавства України : Закон України від 21 квітня 2022 року № 2215-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text (дата звернення: 28.09.2025).

Анотація

Литвиненко В. М., Карповець В. С. **Про деякі новели у трудовому законодавстві України.** – Стаття.

У статті розглянуто основні причини оновлення трудового законодавства, якими є застарілість чинного законодавства в порівнянні зі стрімким розвитком трудових відносин і появою нових відносин, які потребують врегулювання. Крім цього, необхідність зміни трудового законодавства виникла через пандемію COVID-19, а особливо з введенням воєнного стану, у зв'язку з повномасштабним збройним вторгненням рф на територію України у лютому 2022 року. Розглянуто основні зміни трудового законодавства, які виникли в період з 2021 року по 2025 рік. Зокрема охарактеризовано новітні трудові договори, якими за цей період стали трудовий договір про дистанційну роботу, трудовий договір в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин, трудовий договір з нефіксованим робочим часом, трудовий договір з домашнім працівником та студентський трудовий договір. Проаналізовано основні положення Законів України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» та «Про дерадянізацію». Зокрема встановлено, що призупинення дії трудового договору є новим явище в трудовому законодавстві й тимчасовим, тобто застосовується тільки в період дії воєнного стану. Призупинення можливе тільки у випадку збройної агресії проти України, за умови неможливості обох сторін трудового договору виконувати свої обов'язки. Також встановлено факт закріплення у КЗпП поняття мобінгу, під яким розуміються систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність. Крім того, у КЗпП закріплена юридична відповідальність обох сторін трудового договору.

Ключові слова: новітні трудові договори, воєнний стан, домашній працівник, дистанційна робота, надомна робота.

Summary

Lytvynenko V. M., Karpovets V. S. **On some novelties in the labor legislation of Ukraine.** – Article.

The article considers the main reasons for updating labor legislation, which are the obsolescence of current legislation in comparison with the rapid development of labor relations and the emergence of new relations that require regulation. In addition, the need to change labor legislation has risen due to the COVID-19 pandemic, and especially with the introduction of martial law, in connection with the full-scale armed invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine in February 2022. The main

changes in labor legislation that arose in the period from 2021 to 2025 are defined, in particular, the newest labor contracts are characterized, during this period they were an employment contract for remote work, an employment contract under a simplified regime for regulating labor relations, an employment contract with unfixed working hours, an employment contract with a home worker, and a student employment contract. The main aspects of the Laws of Ukraine «On the Organization of Labor Relations under Martial Law» and «On De-Sovietization» are analyzed. Especially, it is found out that the delay of the employment contract is a new phenomenon in labor legislation and temporary, that is, it is applied only during the period of martial law. Delay is possible only in the event of armed aggression against Ukraine, supposing both parties according to the employment contract are unable to fulfill their obligations. It has also been identified that the Labor Code defines mobbing as systematic (repeated) long-term intentional actions or inaction of the employer, individual employees or a group of employees of the labor stuff, whose goals are degrading the honor and dignity of the employee, his business reputation, including the purpose of acquiring, changing or terminating his labor rights and obligations, which manifest themselves in the form of psychological and/or economic pressure, in particular with the use of electronic communications, creating a tense, hostile, offensive atmosphere towards the employee, including one that forces him to underestimate his professional suitability. In addition, the Labor Code establishes the legal responsibility of both parties to the labor contract.

Key words: latest employment contracts, martial law, domestic worker, remote work, home work.

Дата надходження статті: 22.09.2025
Дата прийняття статті: 20.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.441:349.42(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.21

В. І. Лозко

ОСНОВНІ ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ В ПІДРЯДНИКІВ НА БУДІВНИЦТВІ В УКРАЇНІ

Вступ. На сьогоднішній день проблематика правового статусу підрядників у сфері будівництва посідає особливе місце в юридичній науці та практиці, адже будівництво є однією з найбільш соціально значущих і економічно важливих сфер. Будівельні процеси охоплюють значні матеріальні та фінансові ресурси, а також пов'язані з безпекою життя і здоров'я людей, що підкреслює потребу у належному правовому регулюванні. Підрядники виступають ключовими учасниками цих відносин, адже саме на них покладається виконання основного обсягу робіт. Їхнє правове становище визначає ефективність реалізації будівельних проєктів, якість кінцевого результату та дотримання строків. Недостатня визначеність статусу підрядників часто стає причиною конфліктів, що затримує виконання робіт і збільшує витрати сторін.

Наявність чітко визначених прав та обов'язків підрядника створює основу для прозорості та стабільності будівельних правовідносин, що вимагає формування зрозумілих правил гри для всіх учасників. Водночас недосконалість законодавчих норм і суперечливість правозастосування породжують значну кількість спорів між підрядниками й замовниками. Такі конфлікти найчастіше стосуються питань фінансування, виконання проектної документації, дотримання строків та якості робіт. Судова практика демонструє, що проблеми виникають навіть у випадках, коли сторони належно уклали договір, але його умови виконуються неналежно або порушуються одна зі сторін. Відсутність єдиної усталеної практики ускладнює прогнозованість результату спорів.

Складність визначення правового статусу підрядників зумовлена багаторівневим характером правового регулювання, що поєднує цивільне, господарське та адміністративне право. Кожна з цих галузей права встановлює власні підходи та критерії до формування правового статусу підрядника, але при цьому між ними можливе дублювання або навіть конкуренція норм. Така ситуація призводить до різних тлумачень у практиці, що ускладнює правозастосування. Для комплексного розуміння проблеми необхідний міждисциплінарний аналіз, який дозволить окреслити узгоджений підхід до правового статусу підрядників. Це передбачає врахування особливостей договірних конструкцій у цивільному праві, організаційно-правових форм у господарському праві та регулятивних елементів адміністративного права.

Окреме значення має судова практика, адже саме вона розкриває реальні механізми реалізації прав та обов'язків підрядників у конкретних правовідносинах. Судові рішення свідчать про типові проблеми, серед яких затримку передачі проектно-кошторисної документації, невчасне фінансування, відмова від прийняття

© В. І. Лозко, 2025

результатів робіт чи ухилення від оплати. У цих умовах суди змушені тлумачити норми та договори з урахуванням фактичних обставин справи, що формує певні тенденції в правозастосуванні. Зокрема, простежується підхід до посилення захисту підрядника, якщо він довів факт реального виконання робіт. Судова практика також підтверджує, що замовник зобов'язаний оплатити роботи навіть у разі одностороннього розірвання договору, якщо вони фактично виконані.

Проблема виникнення правового статусу підрядників у будівництві тісно пов'язана з питаннями правової визначеності та стабільності договірних зобов'язань. Укладання договору є ключовою підставою для виникнення цього статусу, проте порядок його реалізації часто ускладнюється додатковими умовами. До них належать отримання дозволів, затвердження проектної документації, дотримання будівельних норм і правил. Порушення цих вимог призводить до зміни чи втрати правового статусу підрядника та виникнення відповідальності. У цьому аспекті важливо враховувати не лише юридичні, але й організаційні чинники, які забезпечують реальне виконання договору.

Актуальність дослідження підстав та порядку виникнення правового статусу підрядників зумовлена як потребами сучасної економіки, так і необхідністю гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Будівельна галузь залишається одним із драйверів економічного розвитку, а отже, ефективність її функціонування прямо залежить від правової визначеності учасників процесу. Чітке окреслення статусу підрядників забезпечує баланс інтересів сторін, зменшує кількість конфліктів і сприяє стабільності договірних відносин. Воно також формує передумови для залучення інвестицій і підвищення довіри до будівельного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики змісту правового статусу підрядників на будівництві в Україні звертались наукові погляди вітчизняні вчені-правники В. Галунько, с. Вавженчук, О. Воронова, с. Гізімчук, Г. Гриценко, с. Грудницька, О. Делінський, В. Довбня, Н. Дроздова, Г. Дутка, В. Кафарський, І. Коваленко, І. Лукасевич-Крутник, В. Марченко, А. Матвійчук, М. Мащенко, Р. Мовчан, Н. Мяловицька, с. Ніщимна, О. Німко, А. Присяжнюк, О. Проневич, О. Редькіна, В. Ромасько, Н. Савенко, Б. Семенко, с. Сеник, О. Сінькевич, В. Січевлюк, О. Соболєв, О. Соколовська, О. Сударенко, Ю. Ходико, О. Шаповалова, І. Шевчук, Д. Яценко. Науковці дотично зверталися до окремих аспектів підрядних відносин, однак безпосереднього комплексного аналізу предмета цієї статті вони не проводили. Обрана тема набуває особливої актуальності з огляду на динамічні зміни у сфері будівництва, що охоплюють модернізацію містобудівного законодавства, запровадження та розвиток Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, а також реформування органів контролю й нагляду. Додаткову вагу їй надають завдання післявоєнної відбудови країни, значні публічні інвестиції та необхідність чіткого врегулювання розподілу ризиків і відповідальності між замовниками, генеральними підрядниками та субпідрядними організаціями. Важливим чинником є й євроінтеграційний вектор, що передбачає гармонізацію з правом ЄС, ширше застосування контрактних умов FIDIC/EPC(EPCM), а також дотримання принципів прозорості (через систему Prozorro) та стандартів комплаєнсу.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії права, теорії цивільного, господарського та адміністративного права, а також діючого законодавства виявити та узагальнити підстави та порядок виникнення правового статусу підрядників на будівництві в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «статус» у тлумаченні Словника української мови визначається як становище або стан, що характеризує певний об'єкт, явище чи суб'єкта в системі суспільних чи правових відносин. Воно позначає офіційно закріплене або фактично сформоване місце, роль і умови існування, які визначаються відповідними нормами чи факторами розвитку. У правовому аспекті статус виражає закріплене становище особи чи організації, що визначає її права, обов'язки та межі поведінки, а в загальному значенні є характеристикою певного стану чи положення [1]. Поняття «підстава» у свою чергу розкривається як багатозначна категорія, що охоплює як буквальне значення опори чи основи предмета, так і переносне значення головного, на чому базується або чим пояснюється певне явище, дія чи поведінка. У правовому та суспільному контексті воно виражає підґрунтя, з якого виходять висновки чи дії, та використовується у словосполученні «на підставі», що означає спирання на певні аргументи, факти або норми. Також у діалектному та історичному вживанні слово має додаткові значення: «заміна», «коні для зміни в дорозі», а подекуди «перешкода». Усі ці відтінки формують цілісне уявлення про «підставу» як основу матеріального чи нематеріального порядку [2].

В теорії вітчизняного права правовий статус суб'єктів права відображає їхнє становище в системі правових відносин через поєднання суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та інтересів, визначених у нормах права. Він формується на основі правосуб'єктності, що охоплює правоздатність, дієздатність та деліктоздатність, і забезпечує можливість бути учасником правових відносин. Статус окреслює міру свободи особи чи організації у межах дозволеного законом та встановлює межі відповідальності. У межах правового статусу кожен суб'єкт отримує гарантовану можливість користуватися правами та нести обов'язки, які захищаються державою. Розрізняють загальний статус, що стосується усіх осіб у правовій системі, спеціальний визначений для певних категорій (наприклад, суддів чи службовців), та індивідуальний закріплений за конкретною особою. Такий поділ забезпечує упорядкованість у правових відносинах і враховує як універсальні, так і специфічні аспекти становища суб'єктів. Правовий статус є комплексною характеристикою, що поєднує можливу та необхідну поведінку суб'єктів права в єдиному правовому полі [3, с. 234-238].

Правовий статус фізичних і юридичних осіб у цивільних правовідносинах визначається їх здатністю бути носіями цивільних прав та обов'язків, а також брати участь у правовому обороті. Фізичні особи з моменту народження наділяються правоздатністю, яка зберігається до смерті, а її реалізація здійснюється через дієздатність, обсяг якої залежить від віку та психічного стану. Вони можуть мати статус підприємця, що розширює їхню правосуб'єктність і зумовлює повну майнову відповідальність. Особливе значення мають інститути опіки та піклування, які забезпечують захист неповнолітніх і недієздатних. Юридичні особи,

у свою чергу, створюються і діють у встановленому законом порядку, набуваючи правоздатності та дієздатності з моменту державної реєстрації. Вони реалізують свої права та обов'язки через органи управління і мають засоби індивідуалізації найменування та місцезнаходження. Юридичні особи поділяються за порядком створення, метою діяльності й формою власності, при цьому ключове місце належить господарським товариствам. Отже, фізичні та юридичні особи виступають рівноправними учасниками цивільних відносин, забезпечуючи єдність приватноправового регулювання майнової та особистої сфери [4, с. 48-103].

Правовий статус суб'єктів господарських правовідносин визначається їх місцем у господарській системі та закріплюється через організаційно-правову форму, майнову відокремленість, господарську правосуб'єктність і компетенцію. Суб'єктами є господарські організації, юридичні особи, створені відповідно до ЦКУ та галузевих законів, а також громадяни, іноземці й особи без громадянства, зареєстровані як підприємці. Важливим критерієм виступає організаційно-правова форма, що визначає порядок створення, управління, формування майна та відповідальність засновників. Кожен суб'єкт господарювання має відокремлене майно, яке закріплюється на праві власності, господарського відання чи оперативного управління. Господарська правосуб'єктність охоплює можливість мати та реалізовувати права й обов'язки, а компетенція – це конкретизований обсяг прав та обов'язків, встановлений законом чи установчими документами. Суб'єкт господарювання безпосередньо здійснює господарську діяльність, набуває нових прав та обов'язків і відповідає в межах закріпленого майна. До громадян-підприємців належать особи, які ведуть діяльність без створення юридичної особи, несучи повну майнову відповідальність. Отже, сукупність організаційно-правових і майнових ознак забезпечує визначення правового статусу суб'єктів господарських правовідносин [5, с. 82-118].

Правовий статус суб'єктів адміністративного права відображає їхнє місце у сфері публічного адміністрування та визначається наявністю правосуб'єктності, що включає правоздатність, дієздатність і деліктоздатність. Фізичні особи як суб'єкти адміністративного права виступають носіями передбачених нормами прав і обов'язків, реалізуючи їх у межах адміністративних правовідносин. Їхній статус може бути загальним, спеціальним, галузевим або індивідуальним залежно від конкретних умов і ролі у правовій системі. Структурними елементами статусу є суб'єктивні права, юридичні обов'язки, гарантії їх реалізації та відповідальність у разі правопорушень. Важливим є розмежування категорій «людина», «особа», «громадянин», адже саме вони визначають зміст правового становища суб'єкта в адміністративному праві. Іноземці, особи без громадянства та біженці мають окремо врегульований адміністративно-правовий статус із відповідними обмеженнями і гарантіями. Спеціальні статуси формуються для певних груп фізичних осіб, зокрема членів адміністративних колективів, суб'єктів під адміністративною опікою чи осіб, що перебувають на території з особливим режимом. Отже, правовий статус суб'єктів адміністративного права є багаторівневим і відображає поєднання загальних та індивідуальних характеристик, що визначають їхню участь у публічно-правових відносинах [6, с. 110-129].

Отже, правовий статус суб'єктів права є комплексною характеристикою їхнього становища в системі правових відносин, що визначається поєднанням правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Він окреслює межі свободи та відповідальності, встановлюючи гарантовану можливість користуватися правами й виконувати обов'язки, захищені державою. Фізичні особи набувають правоздатності з моменту народження, реалізують її через дієздатність, яка залежить від віку й психічного стану, та можуть розширювати свій статус через підприємницьку діяльність. Юридичні особи створюються у встановленому законом порядку, діють через органи управління, мають найменування, місцезнаходження й поділяються за формою, метою та власністю. Суб'єкти господарського права визначаються організаційно-правовою формою, майновою відокремленістю та господарською правосуб'єктністю, що забезпечує їхню участь у господарській діяльності. В адміністративному праві статус суб'єктів зумовлений місцем у системі публічного адміністрування та може бути загальним, спеціальним чи індивідуальним, включаючи права, обов'язки, гарантії й відповідальність.

На доктринальному рівні підстави та порядок виникнення правового статусу суб'єктів господарювання що здійснюють діяльність на основі публічної власності С. Грудницька ґрунтуються на організаційно-правових формах державних і комунальних підприємств, а також корпоративних утвореннях із вирішальним впливом публічного власника. Статус таких суб'єктів визначається правовими умовами реалізації публічного інтересу, закріпленими у законі чи договорі, а також фактом використання об'єктів публічної власності. Вирішальним є критерій господарської самостійності, що розглядається через призму майнових відносин і впливу державних органів чи органів місцевого самоврядування. У науці підкреслюється подвійна сутність власності як речових та суспільних відносин, що дозволяє визначати підстави виникнення статусу через вирішальний вплив власника і участь трудового колективу. Європейський підхід акцентує на прямому чи непрямому домінуючому впливі держави як умові формування статусу суб'єкта. Порядок виникнення правового статусу включає створення підприємств на основі державної, комунальної чи змішаної власності, закріплення за ними майна та визначення їх компетенції у сфері господарювання. В історії наукової думки основою формування статусу була концепція господарської правосуб'єктності підприємств, що еволюціонувала від теорії оперативного управління до інституціональної теорії підприємства. Отже, підстави й порядок виникнення правового статусу суб'єктів господарювання на основі публічної власності поєднують юридичні норми, організаційні засади та суспільно-економічні чинники [7].

С. Вавженчук розглянув істотні умови договору будівельного підряду, що визначають правовий статус підрядників у сфері будівництва. Підкреслюється, що підставою для набуття такого статусу є укладення договору будівельного підряду відповідно до норм ЦК України та галузевих законів, які передбачають його правове регулювання. Порядок виникнення правового статусу пов'язується з узгодженням сторонами предмета договору, проектно-кошторисної документації, отриманням необхідних дозволів і дотриманням вимог нормативно-правових та нормативно-технічних актів. Значну увагу приділено предмету договору, щодо

якого виокремлюються плюралістична й моністична концепції, але автор наголошує на тому, що ним має бути саме результат будівельних робіт у матеріальній формі. Істотними умовами визначено також строк виконання робіт, їх вартість, кошториси (локальні, об'єктні та зведені), які є невід'ємною частиною договору та безпосередньо впливають на обсяг прав та обов'язків підрядника. Порядок оплати регулюється нормами ЦК та галузевими законами, допускає попередню оплату чи поетапні розрахунки, що додатково конкретизує межі відповідальності сторін. Правовий статус підрядника виникає та реалізується через узгоджені істотні умови договору, закріплені законодавчо й підтверджені практикою будівельних правовідносин [8].

Виходячи із доктринального аналізу підстави та порядок виникнення правового статусу суб'єктів господарювання на основі публічної власності визначаються організаційно-правовими формами підприємств і корпоративних утворень із вирішальним впливом публічного власника, що відображає пріоритет публічного інтересу. Статус таких суб'єктів базується на юридичних нормах, закріпленні майна та визначенні компетенції у сфері господарювання, а також враховує подвійність власності як речових і суспільних відносин. Вирішальним критерієм є господарська самостійність, яка поєднує майнові відносини з впливом державних органів чи органів місцевого самоврядування. У сфері будівництва підставою для набуття статусу підрядника виступає укладення договору підряду, що вимагає узгодження предмета, проектно-кошторисної документації, дозволів та дотримання нормативних актів. Його порядок виникнення конкретизується істотними умовами договору, зокрема строками виконання робіт, вартістю та кошторисами, які формують межі прав і обов'язків сторін. Отже, правовий статус суб'єктів господарювання і підрядників у будівництві формується на основі правових норм, організаційних засад та суспільно-економічних чинників.

Відповідно до Цивільного кодексу України підстави та порядок виникнення правового статусу підрядників у визначаються через укладення договору підряду, за яким підрядник бере на себе обов'язок виконати роботу на свій ризик, а замовник – прийняти та оплатити її. Підрядник може залучати інших осіб для виконання робіт, однак залишається відповідальним перед замовником за їх результат. Його статус конкретизується обов'язком використовувати власні або надані замовником матеріали та засоби, дбати про їх збереження та забезпечувати належну якість. Визначальними є умови щодо вартості робіт і кошторису, які регламентують порядок оплати та відповідальність у випадку перевищення витрат. Важливим елементом є встановлення строків виконання робіт та обов'язок підрядника повідомляти замовника про обставини, що можуть негативно вплинути на якість чи придатність результату. Замовник, своєю чергою, має право контролювати хід і якість робіт, відмовлятися від договору у випадку істотних порушень та вимагати усунення недоліків чи компенсації збитків. Результати виконаних робіт підтверджуються прийняттям і оформленням відповідним актом, що фіксує виконання зобов'язань сторін. Отже, правовий статус підрядника виникає з моменту укладення договору і реалізується через систему прав та обов'язків, які забезпечують баланс інтересів сторін у підрядних відносинах [9].

У постанові Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668 «Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» підстави та порядок виникнення правового статусу підрядників визначаються укладенням договору підряду, який встановлює обов'язок підрядника виконати та передати замовнику закінчені роботи, а замовника надати майданчик, проектну та дозвільну документацію й оплатити виконане. Підрядник набуває свого статусу з моменту підписання договору, що повинен містити істотні умови: предмет, договірну ціну, строки, права та обов'язки сторін, порядок залучення субпідрядників і відповідальність. Договір може укладатися як за результатами торгів, так і шляхом переговорів сторін, причому у випадку торгів його умови мають відповідати тендерній документації та акцептованій пропозиції. Загальні умови поширюються на всі види будівництва, включаючи нове зведення, реконструкцію, реставрацію й капітальний ремонт. Підрядник діє на власний ризик, а його правовий статус передбачає виконання робіт відповідно до проектної та кошторисної документації. Умови договору можуть бути змінені сторонами у випадках, визначених у постанові, включно зі змінами строків та ціни. Замовник зобов'язаний забезпечити підрядника всім необхідним для виконання робіт, що є складовою порядку виникнення його правового статусу. Остаточне закріплення статусу відбувається через прийняття замовником закінчених робіт та виконання взаємних зобов'язань за договором [10].

У постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду від 23 січня 2024 у справі № 917/994/22 розглянуто спір щодо договору підряду на виконання електромонтажних робіт та автоматизацію ТЕЦ. Підставою виникнення правового статусу підрядника стало укладення договору підряду № 186 від 01.09.2021, який визначав обов'язок підрядника виконати роботи на свій ризик і здати їх замовнику, а замовника – надати фронт робіт, проектно-кошторисну документацію та оплатити виконане. Порядок формування цього статусу включав передачу авансу, підписання графіку виконання робіт, складання актів приймання та належне документальне оформлення. Суд встановив, що замовник не передав проектно-кошторисну документацію та будівельний майданчик, що зумовило прострочення з його боку. Попри це замовник реалізував право на одностороннє розірвання договору на підставі ч. 4 ст. 849 ЦК України, повідомивши підрядника про припинення зобов'язань. Верховний Суд підтвердив, що правовий статус підрядника виникає з моменту укладення договору та реалізується через виконання його умов, але він припиняється у випадку правомірної відмови замовника. Остаточно суд залишив у силі рішення попередніх інстанцій про відмову в позовах, визнавши договір розірваним [11].

У постанові Верховного Суду від 01 вересня 2023 у справі №906/386/21 було розглянуто спір між підрядником та замовником щодо виконання та оплати робіт за договором будівельного підряду. Підставою виникнення правового статусу підрядника виступило укладення договору підряду, відповідно до якого він зобов'язався виконати будівельні роботи на власний ризик та здати їх замовнику. Порядок реалізації цього статусу включав розробку та виконання календарного графіку робіт, складання та подання актів приймання-передачі (КБ-2в) і довідок про вар-

тість виконаних робіт (КБ-3), а також повідомлення замовника про готовність до прийняття робіт. Замовник, своєю чергою, мав обов'язок прийняти результати робіт і провести оплату, навіть у разі односторонньої відмови від договору на підставі ст. 849 ЦК України, але лише за умови фактичного виконання робіт. Суд встановив, що підрядник надав докази виконання робіт та направив відповідні документи замовнику, а останній безпідставно ухилявся від їх прийняття. Верховний Суд підкреслив, що факт реального виконання робіт є визначальним для виникнення у замовника обов'язку оплатити їх, а ненадання мотивованої відмови не звільняє його від відповідальності. Правовий статус підрядника формується через договірні зобов'язання, документальне підтвердження виконаних робіт і гарантії їх оплати, закріплені законом і практикою судів [12].

Отже, підстави та порядок виникнення правового статусу підрядників визначаються через укладення договору, що покладає на підрядника обов'язок виконати роботи на власний ризик і здати їх замовнику, а на замовника – забезпечити необхідні умови та оплату. Статус підрядника конкретизується обов'язком використовувати матеріали й засоби, дбати про їх збереження та забезпечувати належну якість результату. Визначальними є умови щодо вартості робіт, кошторису та строків, які регламентують порядок оплати, відповідальність і можливість зміни договору. Підрядник зобов'язаний повідомляти замовника про обставини, що впливають на якість чи придатність робіт, тоді як замовник має право контролювати їх хід, відмовлятися від договору в разі істотних порушень і вимагати усунення недоліків. Реалізація правового статусу відбувається через календарні графіки, акти приймання та довідки, які підтверджують виконання зобов'язань. Судова практика засвідчує, що навіть при односторонній відмові від договору обов'язок замовника оплатити фактично виконані роботи зберігається.

Висновки. Отже, поняття «статус» у праві виражає офіційно закріплене становище особи або організації, що визначає їхні права, обов'язки та межі поведінки. У загальному значенні воно окреслює місце суб'єкта в системі суспільних і правових відносин, тоді як у юридичному аспекті статус виступає гарантією захищеності прав і виконання обов'язків. Поняття «підстава» трактується як опора чи основа, від якої залежить виникнення правового становища, та в правовому контексті означає факти або норми, що формують правовий статус. Ці категорії у взаємозв'язку пояснюють, чому і яким чином суб'єкт набуває свого місця у правовій системі. «Статус» визначає зміст та обсяг прав і обов'язків, а «підстава» умови й механізми його виникнення.

Фізичні особи набувають правоздатності з моменту народження, що зберігається до смерті, а реалізують її через дієздатність, обсяг якої залежить від віку та психічного стану. Вони можуть розширювати свій статус через підприємницьку діяльність, несучи при цьому підвищену майнову відповідальність. Додатково їхній статус конкретизується інститутами опіки та піклування, які гарантують захист неповнолітніх і недієздатних. Юридичні особи набувають правоздатності та дієздатності з моменту державної реєстрації й реалізують їх через органи управління. Вони мають індивідуалізуючі ознаки (найменування, місцезнаходження) і поділяються за метою, формою та власністю. У цивільних правовідносинах як фізичні,

так і юридичні особи є рівноправними суб'єктами, що забезпечує баланс приватних і майнових інтересів.

У господарському праві статус суб'єктів визначається організаційно-правовою формою, майновою відокремленістю та господарською правосуб'єктністю. Він формується через можливість здійснювати господарську діяльність, набувати права й обов'язки та відповідати в межах закріпленого майна. Юридичні особи діють на основі законодавства та установчих документів, а громадяни-підприємці без створення юрособи несуть повну майнову відповідальність. Господарська компетенція визначає конкретний обсяг прав і обов'язків суб'єкта, що дозволяє йому брати участь у правовому обігу. Особливе значення має організаційно-правова форма, яка регулює порядок створення, управління та відповідальність засновників. Отже, господарсько-правовий статус поєднує як економічні, так і правові чинники.

У сфері адміністративного права статус суб'єктів зумовлений їх місцем у публічному адмініструванні та включає правоздатність, дієздатність і деліктоздатність. Фізичні особи реалізують права й обов'язки в межах адміністративних правовідносин, при цьому статус може бути загальним, спеціальним, галузевим чи індивідуальним. Іноземці, біженці та особи без громадянства мають окремо врегульовані статуси з визначеними гарантіями та обмеженнями. Статус передбачає наявність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і гарантій їх реалізації, а також відповідальність у разі правопорушень. Особливими є статуси членів адміністративних колективів чи осіб, які перебувають на територіях з особливим режимом. Така багаторівнева структура забезпечує ефективність публічно-правових відносин і підзвітність суб'єктів.

Правовий статус підрядників виникає з моменту укладення договору, що визначає обов'язок виконати роботи на свій ризик і здати їх замовнику. Статус конкретизується істотними умовами договору: предметом, кошторисом, строками, обов'язками й відповідальністю сторін. Порядок його реалізації включає отримання дозволів, проектної документації, ведення календарних графіків і складання актів приймання. Замовник має право контролювати хід робіт і відмовитися від договору в разі істотних порушень. Судова практика підтверджує, що факт реального виконання робіт зумовлює обов'язок замовника оплатити їх навіть при односторонньому розірванні договору. Статус підрядника поєднує договірні умови, документальне підтвердження та баланс інтересів сторін.

Отже, підстави та порядок виникнення правового статусу підрядників на будівництві визначаються через укладення договору, що покладає на підрядника обов'язок виконати роботи на власний ризик і передати їх замовнику, а на замовника забезпечити умови та оплату. Цей статус конкретизується істотними умовами договору, зокрема предметом, кошторисом, строками та порядком відповідальності, що формує систему взаємних прав і обов'язків сторін. Він реалізується шляхом узгодження проектної та дозвільної документації, складання актів приймання робіт і дотримання календарних графіків. Судова практика підтверджує, що навіть при односторонньому розірванні договору замовник зобов'язаний оплатити фактично виконані роботи, що гарантує збереження балансу інтересів. Статус під-

рядника поєднує правові норми, договірні умови та економічні чинники, відображаючи комплексність його правового становища. Він забезпечує належний рівень захисту як підрядника, так і замовника, встановлюючи межі свободи та відповідальності.

Література

1. Статус. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9. С. 708. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=статус.

2. Підстава. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. С. 476. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=підстава.

3. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, с. П. По-гребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків. : Право, 2015. 368 с.

4. Яновицька Г.Б., Кучер В.О. та ін. Цивільне право України: підручник [Текст] : в 2 т. Т. 1 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.

5. Г. В. Смолин, О. А. Туркот, Л. В. Хомко Господарське право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 484 с.

6. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.

7. Грудницька С. М. Правовий статус суб'єктів господарювання, які здійснюють господарську діяльність на основі публічної власності. *Вісник* Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Харків. 2016. № 2 (29). С. 173–203. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13759/1/Hrudnytska_173-203.pdf

8. С. Вавженчук. Істотні умови договору будівельного підряду. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 9-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2018_8_3

9. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16 січня 2003 № 435-IV // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15

10. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві : Постанова Кабінету Міністрів України; Умови від 01 серпня 2005 № 668 // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/668-2005-%D0%BF

11. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 23 січня 2024 року у справі № 917/994/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606110

12. Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2023 року у справі №906/386/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113335908

Анотація

Лозко В. І. **Основні підстави і порядок виникнення правового статусу в підрядників на будівництві в Україні.** – Стаття.

У статті виявлено та узагальнено основні підстави та порядок виникнення правового статусу підрядників у сфері будівництва в Україні крізь призму теоретико-правових підходів, цивільного, господарського та адміністративного законодавства, а також судової практики. Розкривається сутність поняття «статус» як офіційно закріпленого або фактично сформованого становища суб'єкта у правовій системі, що визначає його права, обов'язки та межі відповідальності. Особлива увага приділяється поняттю «підстава», яке у правовому контексті розглядається як опора чи основа, що зумовлює виникнення та реалізацію статусу, а також як сукупність юридичних фактів і норм, що формують правове становище суб'єктів. У роботі проаналізовано специфіку правового статусу фізичних та юридичних осіб, які є рівноправними учасниками цивільних правовідносин. Висвітлено особливості їх правоздатності, дієздатності, а також можливості розширення правосуб'єктності через підприємницьку діяльність. Окремо окреслено правовий статус суб'єктів господарювання, що визначається організаційно-правовою формою, майновою відокремленістю та компетенцією, а також адміністративно-правовий статус, який включає багаторівневу структуру загального, спеціального й індивідуального статусу. Наголошено, що вирішальним моментом є укладення договору підряду, який встановлює

обов'язок підрядника виконати роботи на свій ризик і здати їх замовнику, а замовника забезпечити необхідні умови та оплату. Статус підрядника конкретизується істотними умовами договору: предметом, кошторисом, строками виконання, правами та обов'язками сторін. Реалізація цього статусу відбувається через отримання дозвільної документації, ведення календарних графіків, складання актів приймання та належне документальне оформлення виконаних робіт. Підкреслюється, що його становище формується на перетині правових норм, договірних умов і економічних чинників, забезпечуючи баланс інтересів сторін та ефективність будівельних правовідносин. Узагальнено, що підстави й порядок виникнення правового статусу підрядників у будівництві відображають єдність юридичного, організаційного та практичного виміру.

Ключові слова: будівництво, договір підряду, господарське право, замовник, істотні умови, підрядник, підстава, правоздатність, правовий статус, правосуб'єктність, судова практика, цивільне право, юридична особа, фізична особа.

Summary

Lozko V. I. **The main grounds and procedure for the emergence of legal status for construction contractors in Ukraine.** – Article.

The article identifies and generalizes the main grounds and procedure for the emergence of the legal status of contractors in the construction sector in Ukraine through the prism of theoretical and legal approaches, civil, commercial, and administrative legislation, as well as judicial practice. The essence of the concept of «status» is revealed as an officially established or factually formed position of a subject within the legal system, which defines their rights, obligations, and limits of liability. Special attention is paid to the concept of «ground» which in the legal context is considered as the basis or foundation that determines the emergence and realization of status, as well as a set of legal facts and norms that form the legal position of subjects. The paper analyzes the specifics of the legal status of natural and legal persons who are equal participants in civil legal relations. The peculiarities of their legal capacity, legal competence, as well as the possibility of expanding legal personality through entrepreneurial activity are highlighted. The legal status of business entities, determined by organizational and legal form, property separation, and competence, is outlined separately, as well as the administrative and legal status, which includes a multi-level structure of general, special, and individual status. It is emphasized that the decisive moment is the conclusion of a contract for work, which establishes the contractor's obligation to perform work at their own risk and deliver it to the customer, and the customer's obligation to provide the necessary conditions and payment. The contractor's status is specified by the essential terms of the contract: subject, estimate, deadlines, rights, and obligations of the parties. The implementation of this status occurs through obtaining permits, project documentation, maintaining schedules, signing acceptance certificates, and proper documentation of completed work. It is emphasized that the contractor's position is formed at the intersection of legal norms, contractual conditions, and economic factors, ensuring the balance of interests of the parties and the effectiveness of construction legal relations. It is generalized that the grounds and procedure for the emergence of the contractor's legal status in construction reflect the unity of legal, organizational, and practical dimensions.

Key words: administrative law, civil law, construction, contractor, contract for work, customer, essential terms, judicial practice, legal capacity, legal personality, legal status, legal ground, legal person, natural person

Дата надходження статті: 27.09.2025
Дата прийняття статті: 22.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.954(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.22

Г. О. Лукасевич

ОБМЕЖЕННЯ І ВИКЛИКИ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ ПРО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВЧИНЕННЯ ДІЙ: АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ І СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Ефективне виконання судових рішень немайнового характеру залишається однією з найскладніших проблем вітчизняної системи правосуддя. Попри законодавче закріплення механізмів примусового виконання таких рішень, практика свідчить про наявність суттєвих перешкод, що унеможливлюють реалізацію права особи на справедливий суд у повному обсязі. Складність примусового виконання рішень про зобов'язання вчинити певні дії немайнового характеру обумовлена як особливостями самого предмету виконання, який часто потребує особистої участі боржника, так і недосконалістю передбачених законодавством заходів примусу.

Існуючі заходи відповідальності за невиконання судових рішень виявляються недостатньо ефективними, а виконавча служба часто стикається з відсутністю дієвих інструментів впливу на недобросовісних боржників.

Проблема ускладнюється також суперечливою судовою практикою щодо застосування норм виконавчого провадження у справах про примусове виконання рішень немайнового характеру. Відсутність єдиних підходів до тлумачення процесуальних норм, розмежування компетенції різних органів, а також недостатня обізнаність учасників виконавчого провадження щодо їхніх прав та обов'язків створюють додаткові перешкоди для ефективного захисту порушених прав. Таким чином, комплексне дослідження обмежень і викликів примусового виконання судових рішень про зобов'язання вчинення дій немайнового характеру є необхідною передумовою для розробки шляхів удосконалення відповідних правових механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про наявність численних викликів у сфері примусового виконання судових рішень немайнового характеру. Зокрема, у статті «Проблемні питання виконання судових рішень зобов'язального характеру» акцентується на складнощах, пов'язаних із визначенням моменту належного виконання таких рішень та закриттям виконавчого провадження. А. Авторгов зазначає, що виконавці часто стикаються з труднощами у встановленні факту виконання рішення, особливо коли боржник ухиляється від виконання зобов'язань, що ускладнює процес закриття провадження [18].

У публікації «Примусове виконання судових рішень: судді ВП ВС висвітлили останню практику Верховного Суду» розглядаються підходи Верховного Суду до забезпечення виконання рішень немайнового характеру [19]. Судді Великої Палати Верховного Суду підкреслюють важливість ефективного судового контролю на стадії виконання рішень та необхідність вжиття всіх передбачених законом заходів для забезпечення їх виконання.

© Г. О. Лукасевич, 2025

Крім того, у статті «Порядок примусового виконання судового рішення майнового і немайнового характеру: роз'яснення ВС» аналізується постанова Верховного Суду у справі № 201/12569/16, де наголошується на необхідності чіткого дотримання порядку виконання рішень немайнового характеру та відповідальності виконавців за бездіяльність.

Метою дослідження є комплексний аналіз правових механізмів та практичних аспектів примусового виконання судових рішень немайнового характеру, виявлення системних недоліків законодавчого регулювання та інституційних прогалин у цій сфері, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази та розробки ефективних інструментів забезпечення виконання таких рішень з урахуванням міжнародних стандартів та прогресивного іноземного досвіду для посилення гарантій реалізації конституційного права громадян на справедливий суд та ефективний захист порушених прав.

Виклад основного матеріалу. Примусове виконання судових рішень про зобов'язання вчинення дій немайнового характеру є важливим елементом системи правосуддя та безпосередньо пов'язане з фундаментальним принципом обов'язковості судових рішень, закріпленим у Конституції України [1] та міжнародно-правових актах [2]. Концептуально така категорія виконавчих проваджень відрізняється від стягнення майнового характеру, оскільки об'єктом виконання виступають не матеріальні цінності чи грошові кошти, а певні дії, які повинні бути вчинені або від вчинення яких боржник повинен утриматися. Особливістю цих правовідносин є те, що вони базуються на специфічному механізмі примусу, який має враховувати неможливість застосування прямих замінних методів виконання, коли потрібна особиста участь боржника або виконання дії, яку не може здійснити інша особа.

Теоретико-правове підґрунтя примусового виконання рішень немайнового характеру формується на перетині декількох галузей права: цивільного процесуального, адміністративного, виконавчого та конституційного. Доктринальні засади цього інституту базуються на концепції справедливого судочинства, яка передбачає не лише справедливу процедуру розгляду справи, але й ефективне виконання ухваленого рішення. У теоретичному аспекті виконання рішень немайнового характеру може розглядатися як завершальна стадія судового захисту, без якої попередні стадії втрачають свій сенс. При цьому особливої уваги заслуговує питання балансу між необхідністю забезпечення виконання судового рішення та недопущенням надмірного втручання у права та свободи особи, особливо коли йдеться про дії, які мають бути вчинені особисто боржником.

Методологічний інструментарій дослідження примусового виконання судових рішень про зобов'язання учинення дій немайнового характеру включає як загальнонаукові методи (системний, функціональний, структурно-логічний), так і спеціально-юридичні (формально-догматичний, порівняльно-правовий, метод правового моделювання). Ключове значення має категоріальний апарат, що охоплює такі поняття як «примусове виконання», «рішення немайнового характеру», «виконавче провадження», «заходи примусового виконання», «непрямий примус», «процесуальні строки виконання» тощо. Концептуально важливим є розуміння примусового виконання як процесу реалізації санкцій, передбачених чин-

ним законодавством за невиконання обов'язків, визначених у судовому рішенні, та як засобу відновлення порушеного права стягувача, що підкреслює подвійну правову природу цього інституту.

Правова основа примусового виконання судових рішень про зобов'язання учинення дій немайнового характеру в Україні формується багаторівневою системою нормативно-правових актів. Базовими документами є Конституція України [1], яка закріплює принцип обов'язковості судових рішень, та міжнародні договори, зокрема Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [2], практика Європейського суду з прав людини. Спеціальне регулювання здійснюється Законами України «Про виконавче провадження» [3], «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [4], а також процесуальними кодексами – Цивільним процесуальним кодексом України [5], Господарським процесуальним кодексом України [6] та Кодексом адміністративного судочинства України [7], які містять норми щодо судового контролю за виконанням рішень.

Аналіз чинного законодавства виявляє низку прогалин і колізій у нормативному регулюванні примусового виконання рішень немайнового характеру. Закон України «Про виконавче провадження» недостатньо детально регламентує процедуру виконання таких специфічних категорій рішень, як відновлення на роботі, усунення перешкод у користуванні майном, примусове виселення чи вселення, передача дитини. Особливо проблемним є питання строків виконання таких рішень, визначення моменту завершення виконавчого провадження та критеріїв належного виконання. Крім того, законодавство не містить ефективних механізмів подолання пасивного спротиву боржника у випадках, коли рішення може бути виконане лише за його особистої участі.

Нормативне регулювання відповідальності за невиконання рішень немайнового характеру також демонструє суттєві недоліки. Хоча законодавство передбачає можливість накладення штрафу на боржника, який не виконує рішення суду, практика свідчить про недостатню ефективність цього інструменту для забезпечення виконання. Кримінальне законодавство України містить статтю 382 Кримінального кодексу [8], яка встановлює відповідальність за умисне невиконання судового рішення, однак механізм її застосування у справах немайнового характеру залишається ускладненим через проблеми доказування умислу та фактичних можливостей боржника виконати рішення.

Важливим аспектом нормативно-правового регулювання є також підзаконні акти Міністерства юстиції України, які деталізують процедурні аспекти виконавчого провадження. Зокрема, Інструкція з організації примусового виконання рішень [9] встановлює правила оформлення виконавчих документів, порядок відкриття та закриття виконавчого провадження, особливості вчинення окремих виконавчих дій. Однак аналіз цих документів свідчить про їхню переважну орієнтованість на виконання рішень майнового характеру, тоді як спеціальні положення щодо виконання рішень про зобов'язання учинення дій залишаються фрагментарними та недостатньо конкретизованими, що створює додаткові проблеми в правозастосовній практиці.

Судові рішення про зобов'язання учинення дій немайнового характеру становлять особливу категорію судових актів, які можна класифікувати за різними критеріями. За суб'єктом виконання їх поділяють на рішення, які можуть бути виконані виключно боржником особисто (наприклад, поновлення на роботі, надання інформації), та рішення, які можуть бути виконані третіми особами за рахунок боржника (проведення ремонтних робіт, усунення недоліків у товарі). За галузевою належністю виділяють рішення цивільно-правового характеру (вселення/виселення, усунення перешкод у користуванні майном), трудово-правового характеру (поновлення на роботі, зміна формулювання причини звільнення), сімейно-правового характеру (передача дитини, визначення місця проживання дитини), адміністративно-правового характеру (зобов'язання органу влади вчинити певні дії) тощо. Важливим є також поділ за критерієм тривалості виконання – на рішення одноразового характеру (вселення особи до житла) та рішення, що потребують тривалого або постійного виконання (утримання від втручання в діяльність).

Щодо цього питання, як приклад можна привести постанову Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 712/11457/19, у якій суд розглядав питання виконання рішення про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною. У цій справі суд зобов'язав державного виконавця вживати співмірних заходів примусового виконання рішення щодо організації зустрічей матері з малолітньою дитиною. Це рішення ілюструє категорію судових актів, які можуть бути виконані не лише боржником особисто, а й за участю третіх осіб (державних органів чи виконавців), які організовують виконання рішення за рахунок боржника у разі його ухилення від виконання. Такий підхід дозволяє забезпечити реальне виконання судового рішення навіть у випадках, коли боржник відмовляється добровільно виконувати покладені на нього обов'язки [10].

Особливістю судових рішень про зобов'язання вчинення дій немайнового характеру є їхній індивідуалізований характер, що зумовлює специфіку процедури виконання. На відміну від рішень майнового характеру, де стягнення здійснюється за стандартизованими правилами, кожне рішення немайнового характеру потребує унікального підходу до виконання з урахуванням конкретних обставин справи. Ця особливість ускладнює формалізацію та автоматизацію процесу виконання таких рішень і вимагає від виконавців високого рівня професійної підготовки та індивідуального підходу. Крім того, виконання таких рішень часто залежить від волі боржника та потребує його активних дій або утримання від дій, що робить традиційні засоби примусу менш ефективними порівняно з виконанням майнових зобов'язань.

Зміст судових рішень про зобов'язання учинення дій немайнового характеру також має свої особливості, які впливають на можливість їх ефективного виконання. Важливим є ступінь конкретизації дій, які має вчинити боржник, встановлення чітких строків виконання та критеріїв виконання рішення. Практика свідчить, що суди не завжди належним чином формулюють резолютивну частину таких рішень, використовуючи загальні фрази та невизначені формулювання, що згодом ускладнює виконання. Наприклад, рішення, яке зобов'язує «усунути перешкоди в користуванні майном» без конкретизації характеру цих перешкод, ство-

рює проблеми у виконавчому провадженні, оскільки сторони можуть по-різному тлумачити, які саме дії необхідно вчинити для виконання такого рішення. Тому особливу увагу слід приділяти чіткості та однозначності формулювань у судових рішеннях про зобов'язання вчинення дій немайнового характеру, що є передумовою їх успішного виконання.

Процедура примусового виконання судових рішень про зобов'язання вчинення дій немайнового характеру розпочинається з відкриття виконавчого провадження на підставі виконавчого документа, виданого судом. Після отримання виконавчого документа державний або приватний виконавець виносить постанову про відкриття виконавчого провадження, в якій встановлює строк для добровільного виконання рішення боржником. Цей етап має важливе значення, оскільки дає боржнику можливість добровільно виконати рішення суду без застосування примусових заходів. На першій стадії виконавець також перевіряє правильність оформлення виконавчого документа, наявність усіх необхідних реквізитів, відповідність вимогам законодавства та встановлює сторін виконавчого провадження, зокрема їх місцезнаходження чи місце проживання.

Наступна стадія передбачає безпосереднє примусове виконання рішення у разі його невиконання боржником у добровільному порядку. Особливістю цієї стадії для рішень немайнового характеру є різноманіття виконавчих дій залежно від змісту зобов'язання. Якщо йдеться про вселення стягувача чи виселення боржника, виконавець здійснює примусовий вхід до житла боржника, описує майно, що підлягає виселенню, забезпечує доступ стягувача до житла. При виконанні рішень про усунення перешкод у користуванні майном виконавець проводить огляд об'єкта, фіксує наявні перешкоди та вживає заходів щодо їх усунення. У випадках поновлення на роботі виконавець перевіряє видання відповідного наказу роботодавцем. Для різних категорій рішень немайнового характеру законодавство передбачає різні строки здійснення виконавчих дій, проте загальною проблемою є недостатня регламентація конкретних процедур виконання.

Важливим аспектом процедури виконання рішень немайнового характеру є залучення інших осіб та використання додаткових ресурсів. Виконавець має право залучати працівників поліції для забезпечення громадського порядку, спеціалістів для надання консультацій, експертів для проведення оцінки майна чи визначення характеру перешкод, представників органів опіки та піклування при виконанні рішень щодо дітей. Залучення цих осіб вимагає додаткової координації дій та узгодження графіків, що часто призводить до затягування процесу виконання. Крім того, законодавство передбачає можливість відкладення виконавчих дій, зупинення та закінчення виконавчого провадження за наявності визначених підстав, що також впливає на тривалість та ефективність виконання рішень немайнового характеру.

Завершальною стадією виконавчого провадження є закінчення виконавчого провадження, яке для рішень немайнового характеру може настати у разі фактичного виконання в повному обсязі зобов'язань, визначених у рішенні, або у разі надіслання виконавчого документа до суду, який його видав, у випадку невиконання боржником рішення, яке не може бути виконано без участі боржника, та надси-

лання до органу досудового розслідування повідомлення про вчинення боржником кримінального правопорушення. Особливістю цієї стадії є складність визначення моменту фактичного виконання, особливо для рішень, що передбачають зобов'язання боржника утриматися від певних дій або вчиняти певні дії протягом тривалого часу. Виконавець складає акт про виконання рішення, який підписується учасниками виконавчого провадження, проте на практиці часто виникають спори щодо повноти виконання рішення. Така ситуація створює правову невизначеність для стягувача та не сприяє остаточному вирішенню спору.

Система органів примусового виконання судових рішень в Україні, представлена державною виконавчою службою та приватними виконавцями, стикається з низкою інституційних викликів при виконанні рішень немайнового характеру. Насамперед, це проблема недостатньої фахової підготовки виконавців саме у сфері примусового виконання рішень про зобов'язання вчинення дій, оскільки професійне навчання та методичне забезпечення орієнтовані переважно на майнові стягнення. Державні виконавці часто перевантажені значною кількістю виконавчих проваджень, що негативно впливає на оперативність та якість виконання рішень немайнового характеру, які потребують індивідуального підходу та значних часових витрат. Приватні виконавці часто уникають виконання складних рішень немайнового характеру через їх низьку економічну привабливість, адже система винагороди виконавців орієнтована на майнові стягнення і не передбачає адекватної компенсації за виконання немайнових рішень.

Організаційні виклики включають також недостатню міжвідомчу координацію та взаємодію між органами державної влади при виконанні рішень немайнового характеру. Виконавці стикаються з проблемами взаємодії з правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, органами опіки та піклування, державними реєстрами тощо. Особливо гострою є проблема взаємодії з Національною поліцією при забезпеченні примусового входу до житла боржника або при переданні дитини. Відсутність чітких алгоритмів взаємодії, недостатня регламентація повноважень різних органів та неузгодженість у плануванні спільних дій призводять до затягування процесу виконання та зниження його ефективності. Крім того, технічне та матеріальне забезпечення виконавців часто не відповідає потребам сучасного виконавчого провадження, що особливо проявляється у складних справах немайнового характеру, які потребують спеціального обладнання, транспортних засобів чи залучення технічних спеціалістів.

Важливим інституційним викликом є також недосконалість системи контролю за діяльністю виконавців у сфері виконання рішень немайнового характеру. Хоча законодавство передбачає можливість оскарження дій або бездіяльності виконавців, а також механізми дисциплінарної відповідальності, на практиці ця система не забезпечує ефективного контролю. Для державних виконавців характерна відомча корпоративна солідарність, яка перешкоджає об'єктивному розгляду скарг на їхні дії. Крім того, судовий контроль за виконанням рішень немайнового характеру також має певні обмеження, пов'язані з тривалістю розгляду скарг та недостатньою ефективністю судових рішень щодо зобов'язання виконавців вчинити певні дії. Всі ці інституційні та організаційні виклики у своїй сукуп-

ності створюють системні перешкоди для ефективного виконання судових рішень немайнового характеру та потребують комплексного вирішення.

Аналіз судової практики України демонструє неоднозначність підходів до вирішення проблем, пов'язаних із виконанням судових рішень немайнового характеру. Показовими є справи щодо оскарження дій або бездіяльності виконавців при виконанні таких рішень, де суди часто по-різному тлумачать межі повноважень державних і приватних виконавців. Так, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 07.10.2020 у справі № 523/14396/19 розглядалося питання щодо бездіяльності головного державного виконавця. Суд дійшов висновку, що виконавець порушив вимоги Закону України «Про виконавче провадження», оскільки не вжив необхідних дій для належного виконання рішення суду. Верховний Суд підкреслив, що формальна відмова від винесення постанови про закінчення виконавчого провадження без достатніх на те підстав суперечить принципу ефективного правозастосування. Це рішення ілюструє прагнення вищої судової інстанції закріпити практику активного підходу до виконання судових рішень, проте водночас засвідчує наявність проблем у правозастосуванні на рівні виконавчої служби [11].

Особливо проблемною категорією справ у судовій практиці є справи про застосування заходів примусового характеру до боржників, які ухиляються від виконання рішень немайнового характеру. Верховний Суд наголошує, що у випадках, коли боржник зобов'язаний особисто вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення, державний чи приватний виконавець зобов'язаний вжити всіх передбачених законом заходів для забезпечення виконання такого рішення. Зокрема, у постанові від 30 червня 2021 року у справі № 201/12569/16 Верховний Суд вказав, що рішення про витребування майна з чужого незаконного володіння підлягає примусовому виконанню шляхом вилучення майна у боржника та передачі його стягувачу, а не лише через перевірку дій боржника [12]. Таким чином, виконавець має право та обов'язок застосовувати заходи примусового характеру для забезпечення виконання рішень немайнового характеру, навіть якщо це передбачає вчинення дій без участі боржника, за умови, що такі дії не є нерозривно пов'язаними з особою боржника [13].

Судова практика також відображає проблеми визначення моменту належного виконання рішень немайнового характеру та закриття виконавчого провадження. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 14 січня 2021 року у справі № 755/10786/18 наголошено, що момент належного виконання рішення немайнового характеру пов’язаний із фактичним виконанням обов’язку боржником, а не лише із формальним закриттям виконавчого провадження. Суд підкреслив, що закриття виконавчого провадження можливе лише після встановлення факту повного виконання рішення, а не у разі відмови боржника чи технічного завершення строків виконання. Це виключає передчасне закриття провадження, яке може унеможливити захист прав стягувача та порушити принцип ефективності виконання судових рішень [14].

Європейські стандарти виконання судових рішень немайнового характеру базуються на практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який розглядає

ефективне виконання судових рішень як невід'ємну складову права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У ключових рішеннях ЄСПЛ, зокрема «Горнсбі проти Греції» (1997), «Бурдов проти Росії» (2002), «Юрій Миколайович Іванов проти України» (2009), суд підкреслив, що право на суд було б ілюзорним, якби національна правова система дозволяла остаточному, обов'язковому судовому рішенню залишатися невиконаним. ЄСПЛ сформулював вимоги до національних систем виконання судових рішень, зокрема необхідність забезпечення ефективних засобів впливу на боржників, розумні строки виконання, наявність компенсаторних механізмів у разі надмірної тривалості виконавчого провадження. Особливу увагу ЄСПЛ приділяє виконанню рішень немайнового характеру проти держави та її органів, вимагаючи від держав-учасниць забезпечення безумовного виконання таких рішень без посилання на відсутність коштів чи інші внутрішні проблеми.

Аналіз європейських моделей виконання судових рішень немайнового характеру демонструє різноманітність підходів у різних юрисдикціях. У Німеччині діє система непрямого примусу (Zwangsgeld), яка передбачає накладення на боржника, який не виконує рішення немайнового характеру, штрафу на користь держави, а в разі неможливості його стягнення – арешт (Zwangshaft) на строк до шести місяців. У Франції застосовується концепція «астрент» (astreinte) – прогресивного штрафу, сума якого збільшується пропорційно тривалості невиконання рішення, причому цей штраф стягується на користь стягувача, а не держави, що підвищує його ефективність. В Австрії та Швейцарії, крім грошових санкцій, передбачена можливість кримінальної відповідальності за злісне невиконання судових рішень немайнового характеру. У Великій Британії та інших країнах системи загального права застосовується інститут неповаги до суду (contempt of court), який передбачає можливість ув'язнення боржника, який свідомо не виконує судове рішення, незалежно від його майнового чи немайнового характеру.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду свідчить про наявність ефективних механізмів забезпечення виконання судових рішень немайнового характеру, які можуть бути впроваджені в Україні. Зокрема, перспективним видається запровадження системи прогресивних штрафів за аналогією з французькою моделлю «астрент», що дозволить створити дієвий економічний стимул для боржників виконувати рішення немайнового характеру. Також заслуговує на увагу досвід Німеччини щодо можливості арешту боржника у випадку невиконання немайнових зобов'язань, що може бути запроваджено в Україні з урахуванням конституційних гарантій недоторканності особи та за умови належного судового контролю. Крім того, цінним є досвід Нідерландів та Швеції щодо спеціалізації виконавців на окремих категоріях справ, зокрема на виконанні рішень немайнового характеру, що дозволяє підвищити професійний рівень виконавців та ефективність виконання таких рішень.

Важливим аспектом міжнародного досвіду є також розвиток альтернативних механізмів забезпечення виконання судових рішень немайнового характеру, зокрема через систему страхування відповідальності за невиконання судових рішень, розвиток медіації на стадії виконавчого провадження, створення спеціа-

лізованих реєстрів боржників з обмеженням їх доступу до певних благ чи послуг. Наприклад, у Швеції та Фінляндії функціонують ефективні системи публічних реєстрів боржників, інформація з яких впливає на кредитний рейтинг особи та її можливості укладати договори з державними органами. У Польщі та Чехії активно розвивається медіація на стадії виконання судових рішень, що дозволяє знаходити компромісні рішення щодо способу виконання рішень немайнового характеру. Такий комплексний підхід до забезпечення виконання судових рішень, який поєднує примусові заходи з економічними стимулами та соціальним тиском, демонструє високу ефективність у європейських країнах і може бути адаптований до українських реалій з урахуванням національних особливостей правової системи та правової культури.

Вдосконалення нормативно-правової бази є першочерговим напрямом покращення механізмів примусового виконання судових рішень немайнового характеру. Необхідно внести зміни до Закону України «Про виконавче провадження», деталізувавши процедуру виконання різних категорій рішень немайнового характеру, встановивши чіткі критерії належного виконання та моменту завершення виконавчого провадження. Доцільно також розширити інструментарій впливу на боржників, запровадивши систему прогресивних штрафів за аналогією з французькою моделлю «астрент», коли сума штрафу збільшується пропорційно тривалості невиконання рішення і стягується на користь стягувача, а не держави. Важливим є також вдосконалення механізму кримінальної відповідальності за невиконання судових рішень шляхом конкретизації об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 382 КК України, щодо рішень немайнового характеру та спрощення процедури притягнення до відповідальності злісних порушників.

Інституційні реформи мають бути спрямовані на підвищення професійного рівня виконавців та оптимізацію організаційної структури органів примусового виконання. Перспективним видається впровадження спеціалізації виконавців за категоріями справ, зокрема виділення групи виконавців, які спеціалізуються на виконанні рішень немайнового характеру і мають відповідну підготовку та досвід. Необхідно також переглянути систему мотивації виконавців, розробивши механізми адекватної винагороди за виконання складних рішень немайнового характеру, що підвищить зацікавленість приватних виконавців у таких справах. Важливим напрямом є розвиток міжвідомчої взаємодії шляхом розробки чітких алгоритмів спільних дій виконавців з правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, органами опіки та піклування при виконанні різних категорій рішень немайнового характеру, а також створення єдиної інформаційної системи, яка забезпечить оперативний обмін інформацією між усіма учасниками процесу.

Покращення судового контролю за виконанням рішень немайнового характеру потребує розробки єдиних методичних рекомендацій для суддів щодо формулювання резолютивної частини таких рішень з урахуванням вимог виконавчого провадження. Рішення суду має містити чіткий перелік дій, які повинен вчинити боржник, конкретні строки виконання та критерії оцінки належного виконання. Доцільно також розширити повноваження суду щодо контролю за виконанням

власних рішень немайнового характеру, надавши йому можливість встановлювати альтернативні способи виконання у разі неможливості виконання рішення у спосіб, визначений первісно. Важливим аспектом є також підвищення оперативності розгляду судами скарг на дії або бездіяльність виконавців у справах про виконання рішень немайнового характеру, зокрема шляхом встановлення скорочених строків розгляду таких скарг та надання судам повноважень щодо прийняття забезпечувальних заходів на час розгляду скарги.

Впровадження альтернативних механізмів забезпечення виконання рішень немайнового характеру передбачає розвиток медіації на стадії виконавчого провадження, що дозволить знаходити компромісні рішення щодо способу та строків виконання рішень. Перспективним є також створення публічного реєстру боржників, які не виконують судові рішення немайнового характеру, з можливістю обмеження їх доступу до певних благ чи послуг, що створить додатковий соціальний тиск та економічні стимули для виконання рішень. Важливим напрямом є розвиток системи страхування відповідальності за невиконання судових рішень, зокрема у сфері захисту прав споживачів та трудових відносин, що дозволить забезпечити компенсацію стягувачам у разі неможливості виконання рішення боржником. Необхідно також розвивати систему надання правової допомоги стягувачам у процесі виконання судових рішень немайнового характеру, підвищувати правову обізнаність громадян щодо їхніх прав та можливостей у виконавчому провадженні, що сприятиме більш активній позиції стягувачів та підвищенню ефективності виконання рішень.

Висновки. Проведений аналіз проблем примусового виконання судових рішень про зобов'язання учинення дій немайнового характеру свідчить про наявність системних недоліків у правовому регулюванні та практиці застосування відповідних механізмів в Україні. Концептуальні засади виконання таких рішень базуються на розумінні їх особливої правової природи, яка передбачає необхідність індивідуального підходу та специфічних інструментів впливу на боржника. Нормативно-правова база містить значні прогалини та колізії, зокрема щодо процедурних аспектів виконання окремих категорій рішень немайнового характеру, критеріїв належного виконання та ефективних механізмів подолання пасивного спротиву боржника. Різноманітність типів судових рішень про зобов'язання учинення дій немайнового характеру зумовлює необхідність диференційованого підходу до їх виконання з урахуванням специфіки кожної категорії.

Процедурні аспекти та стадії примусового виконання рішень немайнового характеру характеризуються складністю та неоднозначністю, що пов'язано з необхідністю індивідуалізації виконавчих дій, залучення спеціалістів та взаємодії з іншими органами. Інституційні та організаційні виклики в системі виконання таких рішень включають проблеми недостатньої фахової підготовки виконавців, неефективної міжвідомчої координації та недосконалої системи контролю. Аналіз судової практики виявляє неоднозначність підходів до вирішення проблем, пов'язаних із виконанням судових рішень немайнового характеру, зокрема щодо меж повноважень виконавців, застосування заходів примусового характеру до боржників та визначення моменту належного виконання рішення.

Комплексне вирішення виявлених проблем сприятиме підвищенню ефективності системи примусового виконання судових рішень немайнового характеру в Україні, забезпеченню реального захисту порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб, а також зміцненню авторитету судової влади в суспільстві. Важливо забезпечити системний підхід до реформування, який враховуватиме взаємозв'язок усіх елементів системи примусового виконання та базуватиметься на кращих європейських практиках з урахуванням національних особливостей правової системи України. Особливу увагу слід приділити розвитку культури добровільного виконання судових рішень, підвищенню правової свідомості громадян та створенню ефективних економічних і соціальних стимулів для боржників, що в довгостроковій перспективі сприятиме зменшенню кількості випадків невиконання судових рішень та підвищенню довіри суспільства до судової системи в цілому.

Література

1. Конституція України : закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1997. № 33. Ст. 835.

3. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.

4. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1403-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 29. Ст. 535.

5. Цивільний процесуальний кодекс України : кодекс від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492.

6. Господарський процесуальний кодекс України : кодекс від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII (у ред. від 3 жовтня 2017 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

7. Кодекс адміністративного судочинства України : кодекс від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

8. Кримінальний кодекс України : кодекс від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

9. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : наказ Міністерства юстиції України від 2 квітня 2012 р. № 512/5. Зареєстр. в Міністерстві юстиції України 2 квітня 2012 р. за № 489/20802. *Офіційний вісник України*. 2012. № 29. Ст. 1101.

10. Постанова Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 712/11457/19. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119265035&red=100003ff65a0aa073caa89aca2090e585e8d3f&d=5 (дата звернення: 22.05.2025).

11. Постанова Верховного Суду у справі № 523/14396/19 від 07 жовтня 2020 року. ZakonOnline.com.ua. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92173448.

12. Постанова Верховного Суду від 30 червня 2021 року у справі № 201/12569/16. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/121753659 (дата звернення: 22.05.2025).

13. Проблемні питання виконання судових рішень: аналіз практики. *Адвокатське об'єднання «Автономна адвокатська спільнота»*. URL: https://www.avtorgov.com/проблемні-питання-виконання-судових/ (дата звернення: 22.05.2025).

14. Постанова Верховного Суду у справі № 755/10786/18 від 14 січня 2021 року. *ZakonOnline.com.ua*. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86826482 (дата звернення: 24.05.2025).

15. Проблемні питання виконання судових рішень зобов'язального характеру. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/160592-problemni-pitannya-vikonannya-sudovikh-rishen-zobovyazalnogo-kharakteru (дата звернення: 25.05.2025).

16. Примусове виконання судових рішень: судді ВП ВС висвітлили відповідну практику Верховного Суду. Protocol.ua. URL: https://protocol.ua/ua/primusove_vikonannya_sudovih_rishen_suddi_vp_vs_visvitlili_vidpovidnu_praktiku_verhovnogo_sudu/ (дата звернення: 25.05.2025).

17. Порядок примусового виконання судового рішення майнового і немайнового характеру: роз'яснення ВС. *ЮРЛІГА*. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/205127_poryadok-primusovogo-vikonannya-sudovogo-rshennya-maynovogo--nemaynovogo-kharakteru-rozyasnennya-vs (дата звернення: 26.05.2025).

18. Проблемні питання виконання судових рішень: аналіз практики. *Андрій Авторгов, приватний виконавець виконавчого округу м. Києва*. URL: https://www.avtorgov.com/проблемні-питання-виконання-судових/ (дата звернення: 25.09.2025).

19. Примусове виконання судових рішень: судді Верховного Суду висвітлили проблемні питання. *Верховний Суд України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1643045/ (дата звернення: 25.09.2025).

Анотація

Лукасевич Г. О. **Обмеження і виклики примусового виконання судових рішень немайнового характеру про зобов'язання вчинення дій: аналіз механізмів і судової практики.** – Стаття.

У статті проведено всебічний теоретико-правовий аналіз проблем, пов'язаних із примусовим виконанням судових рішень немайнового характеру в Україні. Запропоновано визначення особливостей даної категорії рішень, що базуються на зобов'язанні вчинити певні дії або утриматися від них, що потребує особистої участі боржника, а отже унеможливлює автоматичне виконання. Акцентовано увагу на відмінностях між майновими та немайновими рішеннями, а також на проблемах, що виникають у процесі реалізації цих правовідносин.

Досліджено законодавчі прогалини та неоднозначність у судовій практиці, що ускладнює захист прав стягувачів і порушує принципи верховенства права та справедливості судового процесу. Проаналізовано комплексний механізм здійснення виконавчого провадження, включно із процедурним визначенням стадій виконання та інструментарієм примусового впливу на недобросовісних боржників.

Значну увагу приділено аналізу судової практики Верховного Суду України, яка виступає гарантом єдності тлумачення та застосування норм законодавства у цій сфері. Виявлено ключові проблеми в організації роботи виконавців, їхній підготовці та межах повноважень, а також взаємодії з іншими державними органами.

Запропоновано комплекс заходів як законодавчого, так і організаційного характеру, спрямованих на покращення ефективності примусового виконання судових рішень немайнового характеру, посилення захисту прав громадян і юридичних осіб, а також підвищення довіри до системи правосуддя в Україні.

Ключові слова: примусове виконання, судові рішення немайнового характеру, зобов'язання вчинення дій, виконавче провадження, відповідальність, судова практика.

Summary

Lukasevich G. O. **Limitations and challenges of enforcing non-property court orders obligating specific actions: analysis of mechanisms and judicial practice.** – Article.

This article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the challenges associated with the enforcement of non-property court decisions in Ukraine, particularly those imposing obligations to perform certain actions. Such decisions often require the personal involvement of the debtor, which distinguishes them fundamentally from the enforcement of property-related court decisions. The study identifies legislative gaps, inconsistent judicial interpretations, and coordination problems among enforcement agencies and participants in the enforcement proceedings.

The article examines the procedural framework for enforcing these decisions, highlighting the complexity of procedural stages and the variety of mandatory enforcement measures applicable to debtors who fail to comply voluntarily. It further analyzes institutional challenges, including insufficient professional training of enforcement officers, lack of inter-agency coordination, and the need for improvement in the normative legal framework to enhance enforcement efficiency.

Significant attention is given to recent judicial practice, especially decisions of the Supreme Court of Ukraine, emphasizing the protection of claimants' rights and expanding enforcement officers' powers necessary for effective enforcement. The article also discusses alternative enforcement mechanisms, such

as progressive fines and mediation, as well as European standards and best practices applicable to Ukrainian legislation and enforcement systems.

The study proposes a set of comprehensive recommendations aimed at legislative and organizational reforms designed to increase the effectiveness of non-property decision enforcement, ensure the protection of violated rights, and strengthen public confidence in the judicial system.

Key words: enforcement proceedings, non-property court decisions, obligation to perform actions, enforcement procedures, enforcement officers.

Дата надходження статті: 24.09.2025
Дата прийняття статті: 20.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 349.412.4
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.23

О. В. Луцюк

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАСИВУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Постановка проблеми. «Правовий режим» являє собою важливу категорію практично будь-якої сучасної галузі права і сфери юридичних наукових знань. І земельна право у цьому сенсі не становить виключення. Будучи нерозривно пов'язаним з правовим регулюванням, правовий режим дозволяє визначити особливості впливу положень земельного законодавства України на суспільні відносини. Проте з теоретичної і, зокрема гносеологічної точки зору цінність правового режиму полягає в тому, що він являє собою, можна сказати, юридичну платформу, конструкцію, архітектуру або ж «скелет» розгляду окремих особливостей механізму правового регулювання земельних відносин. Тобто це свого роду «темплейт», який дослідник може «накласти» на певний, при цьому відносно великий, фрагмент механізму земельно-правового регулювання суспільних відносин і таким чином визначити специфіку у тому числі динаміки впливу норм земельного права на відносини, що складаються між певними суб'єктами з приводу окремого виду земельних ресурсів.

Тому осмислення в аспекті правового режиму такого сучасного феномену земельного права як «масив земель сільськогосподарського призначення» у зв'язку з унікальністю останнього, історичними аспектами його формалізації, а також місця у сучасній системі конструкцій земельного права здатне сприяти визначенню правової природи такого масиву, а також динамічних особливостей виникнення, розвитку та припинення земельних відносин, що складаються з приводу нього.

В якості відправної точки у вирішенні цієї теоретичної та практичної проблеми виступає розгляд основних особливостей правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення з урахуванням сучасних уявлень про природу та види правового режиму, а також правову природу масиву земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття, ознаки й види правових режимів у загально-юридичному контексті та у межах земельного права, а також особливості правового регулювання земельних відносин, що складаються з приводу масиву земель сільськогосподарського призначення ставали предметом розгляду таких вчених-правників як Г. В. Анісімова, Л. В. Вакарюк, Т. С. Васильєва, Н. С. Гавриш, І. О. Гайдамака, О. М. Гарнага, А. П. Гетьман, Х. А. Григор'єва, Н. І. Грущинська, О. В. Донець, А. В. Духневич, В. М. Єрмоленко, В. П. Жушман, О. С. Комарова, Д. Д. Коссе, С. О. Кузніченко, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, О. В. Куций, Т. П. Мінка, В. В. Носік, І. М. Отрош, К. П. Пейчев, Ю. С. Петлюк, А. С. Попов, А. М. Статівка, В. В. Чайковська, С. В. Янчук, Б. А. Яськів та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення з урахуванням

© О. В. Луцюк, 2025

правової природи останнього, визначеної положеннями чинного земельного законодавств України.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим являє собою категорію сфери правового регулювання [1, с. 23; 2, с. 20], тобто механізму впливу положень земельного законодавства України на суспільні відносини.

У сучасній юридичній літературі склалося декілька підходів до розкриття природи правового режиму. Одним з них виступає підхід згідно з яким правовий режим розглядається як система або ж сукупність норм, що регулюють суспільні відносини які складаються між фізичними та юридичними особами з приводу певних об'єктів [3, с. 28]. Зокрема, підтримуючи такий підхід, О. С. Комарова визначає правовий режим земельних ділянок у тому числі як систему правових норм, що визначають підстави та порядок виникнення, зміни або припинення права власності чи права користування земельними ділянками, а також встановлюють гарантії захисту таких прав і використання відповідних об'єктів за основним цільовим призначенням [4, с. 383].

Також на сторінках сучасних досліджень можна зустріти підхід згідно з яким правовий режим розглядається як специфічний стан врегульованості суспільних відносин з приводу матеріального чи нематеріального об'єкта, процесу діяльності або ж іншого предмету впливу [5, с. 92].

Проте найбільш поширеним все ж таки виступає підхід до визначення природи правового режиму, який можна назвати «інструментальним» у зв'язку з тим що він фокусується на визначенні ознак правового режиму саме в інструментальній площині. Не заперечуючи жодним чином основоположне значення норм земельного права у регулюванні суспільних відносин, він акцентує увагу на самій інструментальний характеристиці або ж інструментальних властивостях норм права, тобто на тих способах правового впливу що отримують відображення в нормативних положеннях земельного законодавства.

У межах цього підходу правовий режим розглядається як сукупність правових засобів [2, с. 20] посередництвом яких положення земельного права впливають на суспільні відносини і яка у силу комбінаторики відповідних інструментів визначає специфічний порядок правового регулювання суспільних відносин [5, с. 92; 6, с. 31; 7, с. 29; 8, с. 45; 9, с. 169; 10, с. 249], тобто порядок здійснення впливу норм земельного права на учасників відносин, що складається з приводу земельних ресурсів та, зокрема земельних ділянок.

Однак слід визнати, що це найбільш загальний і консолідований підхід до розкриття природи правового режиму земель, адже відносно земельних ресурсів можуть виникати різні відносини в тому числі пов'язані з використанням та охороною відповідних майнових благ. Це можуть бути відносини володіння, користування та розпорядження, відносини управління земельними ресурсами, їх обліку, моніторингу тощо. Сюди також слід віднести і специфіку правового регулювання відносин щодо використання земель певних територій або ж земель, що мають природну або історичну цінність тощо. Інакше кажучи, інструментальний зміст конкретного правового режиму у межах земельного права може бути розкритий лише багаторівневим підходом до його аналізу і характеристики. Саме тому окрес-

лене загальне розуміння правового режиму, як правило, набуває конкретних ознак і обростає конкретними практичними характеристиками саме у ході розгляду конкретних проявів поведінки учасників земельних відносин.

В зв'язку з цим, приступаючи безпосередньо до характеристики правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення, необхідно звернутися до базової диференціації земельно-правових режимів у межах якої розмежовуються режими правових станів, наприклад, надзвичайного, воєнного тощо; режими територій, наприклад, заповідників, зон радіоактивного забруднення тощо; режими обігу предметів або ж об'єктів суспільних відносин, наприклад, режим обігу інформації; режими видів діяльності, наприклад, режим підприємницької діяльності, валютних операцій тощо [11, с. 453], а також режими об'єктів [5, с. 92; 12, с. 307; 13, с. 32].

Визнаючи, що значною мірою кожен правовий режим пов'язується з об'єктом земельних відносин [5, с. 92] слід констатувати, що різниця полягає лише у тому що саме виступає детермінантою правового режиму, тобто суб'єктний склад відповідних відносин, територія, стан, як наслідок певного юридичного факту [14, с. 91], діяльність з приводу певного земельного ресурсу або ж власне об'єкт земельних відносин.

З цього приводу необхідно звернути увагу на те, що формалізація масиву земель сільськогосподарського призначення була здійснена положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення складу, змісту та порядку погодження документації із землеустрою» від 2 червня 2015 року № 497-VIII, якими стаття 1 Закону України «Про землеустрій», була доповнена визначенням «масиву земель сільськогосподарського призначення» [15]. У подальшому Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» від 10 липня 2018 року № 2498-VIII було внесено певні зміни у зазначене визначення масиву, а Земельний кодекс України (далі – ЗК України) доповнено новою статтею 37-1 [16], яка в сучасних умовах має важливе значення для розкриття особливостей правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз окреслених нормативних положень одразу ж демонструє не просто специфіку, а певною мірою атиповість правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення.

У першу чергу, як слідує з самого визначення, масив земель сільськогосподарського призначення являє собою *сукупність земельних ділянок сільськогосподарського призначення,* які при цьому складаються з сільськогосподарських та не сільськогосподарських угідь (абзац восьмий частини першої статті 1 Закону України «Про землеустрій») [17, ст. 1]. Це значною мірою переводить розгляд правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення в «об'єктне» русло, адже саме такий підхід найбільше відповідає природі масиву як сукупності земельних ділянок, тобто об'єктів земельних відносин.

Звісно, що правовий режим масиву земель сільськогосподарського призначення також можна розглядати як режим певного стану. Таким станом є певна локалізованість земельних ділянок, що входять до складу масиву. Як слідує з визначення, такі ділянки мають спільні межі та обмежені природними або штучними елементами рельєфу, тобто автомобільними дорогами загального користування, полезахисними лісовими смугами тощо [17, ст. 1]. Однак, на відміну, наприклад, від воєнного стану чи надзвичайного стану, які мають тимчасовий характер, єдність земельних ділянок у межах масиву є перманентною. У зв'язку з цим характеристика режиму масиву земель сільськогосподарського призначення як правового стану неповною мірою відповідає специфіці правового регулювання відносин з приводу такого масиву.

Також земельні ділянки, як відомо, є поверхнею землі, а тому являють певну територію або її частину. До того ж положення земельного законодавства України визначають, зокрема режими заповідників, заказників та інших об'єктів природно-заповідного фонду у тому числі власне як територій. Тому за цією ознакою правовий режим масиву земель сільськогосподарського призначення можна характеризувати в тому числі як режим певної території. Однак, не можна ігнорувати того, що навіть за окресленого нормативно-правового підходу все ж таки йдеться у тому числі про об'єкти земельних відносин, до яких власне і відносяться землі природно-заповідного фонду (заповідники, парки, урочища тощо) (стаття 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України») [18, ст. 3].

Водночас досить складно характеризувати режим масиву земель сільськогосподарського призначення через конструкцію правового режиму виду діяльності. Адже якщо йдеться про масив земель «сільськогосподарського призначення» як про сукупність земель «сільськогосподарського призначення», тоді його цільове призначення є очевидним у зв'язку з чим розгляд правового режиму масиву через відповідний вид діяльності може бути недостатньо точним, адже йдеться, у сутності, про земельні ресурси призначені для виробництва сільськогосподарської продукції, а цей правовий режим є і достатньо забезпеченим нормативними положеннями, і дослідженим на рівні науки земельного права. Більше того, навіть у ході аналізу специфіки діяльності певних суб'єктів сільськогосподарського виробництва, наприклад, агрохолдингів чи фермерських господарств важливе місце займає все ж таки майнова основа їх діяльності, тобто правовий режим майна, що використовується ними для здійснення певного виду сільськосгопождарського виробництва [Див.: 19, с. 65–66].

У зв'язку з цим найбільш ефективним вбачається розгляд правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення як об'єктного режиму або як режиму території. Однак, ураховуючи те, що окреслені вище нормативні положення все ж таки акцентують увагу на об'єктній характеристиці масиву, зокрема характеризуючи його як сукупність земельних ділянок єдність яких забезпечується особливостями рельєфу, тобто території, і при цьому правові режими територій у межах земельного права так чи інакше набувають «об'єктного» характеру, найбільш повним вбачається визначення правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення саме як об'єктного або об'єктно-територіального

режиму. І в цій частині аналіз зазначених вище нормативних положень досить чітко демонструє атиповість і унікальність аналізованого правового режиму.

У першу чергу, як справедливо зазначає О. В. Куций, саме правовий режим речей виступає однією з визначальних характеристик для класифікації предметів матеріального світу зокрема в аспекті обсягу та змісту прав й обов'язків учасників правовідносин з приводу відповідного майнового блага. Для прикладу саме за цією ознакою здійснюється поділ речей на рухомі та нерухомі [12, с. 307]. Більше того, згідно з висловлюваною юридичних дослідженнях позицією правовий режим речей стосується відносин привласнення та розподілу майнових благ [20, с. 181]. Тобто це відносини щодо виникнення переходу [21, с. 165-166] та припинення [22, с. 74] прав на відповідні об'єкти, або ж щодо володіння, користування та розпорядження відповідним майном [13, с. 32].

Унікальність правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення у цій частині визначається тим, що його можна умовно назвати «консолідуючим» на відміну від інших режимів складних речей, наприклад, цілісних майнових комплексів, які мають умовно «дискретний» характер.

Як відомо така конструкція як цілісний (єдиний) майновий комплекс, тобто складний об'єкт нерухомого майна, утворена сукупністю інших нерухомих, а іноді також рухомих речей. При цьому цивільне законодавство України визначає цілісний майновий комплекс хоча як і складну, проте самостійну річ (стаття 191 Цивільного кодексу України) [23, ст. 191], який у зв'язку з цим притаманний свій правовий режим. У той же час масив земель сільськогосподарського призначення не визначається чітко положеннями законодавства як об'єкт майнових відносин.

Як слідує з визначення масиву, а також статті 37-1 ЗК України положення вітчизняного земельного законодавства регулюють відносини щодо земельних ділянок, які знаходяться у межах масиву в лише у такий спосіб опосередковано упорядковують відносини з приводу усього масиву, проте не навпаки. Тобто відповідні положення не регулюють відносини з приводу масиву як окремого об'єкта майнових відносин, що відображається на юридичній долі складових масиву. Для прикладу, якщо учасники майнового обороту вчиняють правочин щодо цілісного (єдиного) майнового комплексу підприємства, юридичні наслідки настають у тому числі для складових такого комплексу. У випадку ж з масивом одиницею майнового обороту виступають земельні ділянки, які входять до його складу, у той час як можливість вчинення правочинів щодо усього масиву як окремого єдиного об'єкта в сучасних умовах чітко не забезпечується нормативними положеннями. Однак, незважаючи на це, сам факт перебування земельної ділянки у межах масиву земель сільськогосподарського призначення поширює на неї певний правовий режим, що відображається у наділенні її власника або користувача суб'єктивними правами та покладенні на них суб'єктивних обов'язків. Ідеться в тому числі про можливість власників ділянок у межах масиву обмінюватися ними між собою, про можливість користувачів земельними ділянками обмінюватися правами користування між собою, а також про можливість особи, якій належать право користування істотною частиною масиву, отримати в суборенду інші земельні ділянки масиву [24, ст. 37-1].

У зв'язку з цим саме окреслена специфіка правового режиму масиву, тобто його інтегративний характер детермінує інші його аспекти.

Зокрема, як відомо, усі правові режими поділяються на загально-забороняючі та загально-дозволяючі [25, с. 110]. І при цьому, як зазначається у сучасних дослідженнях, правовий режим є особливим поєднанням способів, типів і методів правового регулювання [26, с. 642]. Причому основними способами правового регулювання виступають дозволи, позитивні зобов'язування та заборони [6, с. 31; 9, с. 169; 27, с. 62]. І водночас, як стверджує Д. Д. Коссе, як правило, у межах правового режиму один із способів має домінуючий характер, а тому визначає всю природу режиму [7, с. 29].

У зв'язку з цим, зважаючи на інтегративний характер правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення, його слід у цілому характеризувати як режим земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що входять до його складу, а це, як відомо, загальнодозвільний правовий режим. Тобто власники та користувачі таких земельних ділянок, будучи учасниками майнового обороту, можуть вчиняти будь-які юридичні дії з приводу відповідного майна, що не заборонені законом та не порушують права інших учасників відповідних відносин. Це базова характеристика правового режиму масиву.

Визначення інших специфічних сторін досліджуваного феномену також повинно відбуватися з урахуванням інтегративного характеру правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення. Тобто необхідно враховувати специфіку правового режиму земельної ділянки у зв'язку з її перебуванням в межах масиву. Тому відповідний аналіз завжди набуватиме корелятивного або порівняльного забарвлення, адже визначити специфіку правового режиму відповідної ділянки можливо лише у порівнянні з правовим режимом ділянки, яка перебуває за межами масиву. І хоча саме введення категорії «масив земель сільськогосподарського призначення» у понятійно-категоріальний апарат земельного права змушує замислитися над тим чи залишається на території України земельні ділянки за межами масивів, тим не менше відповідний аналіз все ж таки можна проводити з урахуванням родової, тобто найбільш загальної конструкції правового режиму земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що визначена положеннями земельного законодавства України.

Продемонструвати це можна на одній з найбільш поширених диференціації правового режиму на преференційний, тобто пільговий та обмежувальний, тобто дискримінаційний [28, с. 125].

Знову ж таки, ураховуючи інтегративний характер правового режиму всього масиву в даному разі окреслюється ще одна особливість його впливу на правові режими ділянок, що входять до складу масиву, якою виступає динаміка, тобто можливість зміни в залежності від обставин.

Це отримує прояв у тому що з одного боку особа, якій належить право користування істотною частиною масиву, набуває певні переважні права відносно інших земельних ділянок масиву, у той час як на власників або користувачів таких ділянок, відповідно, покладаються додаткові обмеження в тому числі у формі обов'язку врахувати переважні права «істотного користувача» при укла-

денні правочинів щодо відповідних земельних ділянок [29, с. 192; 30, с. 120]. Однак з іншого боку в ході динаміки відповідних відносин сама особа істотного користувача може бути замінена. Інакше кажучи, власник земельної ділянки, який не був таким користувачем, унаслідок своєї економічної діяльності і вчинюваних правочинів може набути відповідний статус, а тому і переважні права. І водночас згодом він може втратити цей статус на користь іншого власника або користувача земельними ділянками в межах масиву у зв'язку з чим вже відповідна особа набуде переважні права, у той час як на інших власників або користувачів будуть покладені додаткові обов'язки. Звідси слідує і те що пільговість та обмеженість у ході розвитку земельних відносин може покладатися на різні земельні ділянки масиву.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Викладене вище підводить до висновку, що введення законодавцем категорії «масив земель сільськогосподарського призначення» у понятійно-категоріальний апарат земельного права спричинило досить глибокі наслідки в частині регулювання відносин з приводу земельних ділянок, що перебувають у межах масиву. Це пов'язано з тим, що сам масив земель не визначений законодавством чітко в якості об'єкта майнових відносин, проте, незважаючи на цю обставину, факт перебування земельної ділянки у межах відповідного масиву поширює на неї певний правовий режим.

Окреслений у статті об'єктно-територіальний підхід до визначення специфіки правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення відрізняється від традиційного регулювання земельних відносин, що складаються з приводу земельних ресурсів. Певною мірою можна стверджувати що йдеться про квазіоб'єкт земельних відносин. І при цьому відповідний підхід до регулювання соціальних зв'язків, що складаються з приводу земельних ділянок масиву, є новим й окреслює специфічну кореляцію між правовими режимами відповідних об'єктів всередині масиву. По суті йдеться про новий підхід до конструювання механізму земельно-правового регулювання суспільних відносин, а також особливості функціонування такого механізму. Незважаючи на це, наявні нормативні положення не вирішують усіх питань, що виникають з приводу масиву земель сільськогосподарського призначення і ділянок у його межах у зв'язку з цим найближчим часом слід очікувати більш глибокого опрацювання відповідних нормативних положень як наукою земельного права, так і судовою практикою, а тому, ймовірно, і їх вдосконалення на законодавчому рівні, що може призвести до ще більш глибокого розкриття природи цього відносно нового феномена для вітчизняного земельного права, а тому і до використання нових підходів до упорядкування відповідних суспільних зв'язків.

Література

1. Вакарюк Л. В. До питання інтерпретації категорії «правовий режим» в юридичній науці. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 20–24.

2. Мінка Т. П. Правовий режим як критерій поділу права на галузі. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С.18–22.

3. Спаський А. Категорія «правовий режим»: підходи до інтерпретації. *Право України*. 2008. № 4. С. 27–30.

4. Комарова О. С. Поняття та правовий режим земельних ділянок комунальної форми власності. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2011. № 3. С. 372–384. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_63 (дата звернення: 25.09.2025).

5. Чайковська В. В. Про поняття «правовий режим» (на прикладі правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності). *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова. Серія: Правознавство*. 2014. Т. 19, Вип. 2 (23). С. 87–94.

6. Гайдамака І. Юридична конструкція правового режиму. *Юридична Україна*. 2010. № 1 (85). С. 30–33.

7. Коссе Д. Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення. *Держава і право*. Київ, 2009. Вип. 44. С. 25–31.

8. Даниленко О. В. Правовий режим грошей як об'єктів цивільних прав: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 224 с.

9. Васильєва Т. С. Господарська діяльність як об'єкт адміністративно-правового режиму. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2011. № 1. С. 169–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_32 (дата звернення: 25.09.2025).

10. Петлюк Ю. С. Співвідношення понять «правове регулювання земельних правовідносин» і «правовий режим земель»: порівняльно-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 248–251.

11. Мінка Т. П. Особливості класифікації адміністративно-правових режимів. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2012. № 3. С. 453–458. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_80 (дата звернення: 19.09.2025).

12. Куций О. В. Щодо питань правового режиму цивільного обороту речей та їх класифікації. *Право і безпека*. 2012. № 3 (45). С. 306–310.

13. Отрош І. М. Особливості правового режиму нерухомості як об'єкта цивільних. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 54. С. 31–40.

14. Спєсівцев Д. С. Юридичні факти-стани в цивільному праві України: проблемні аспекти наукової концепції. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 88–94.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення складу, змісту та порядку погодження документації із землеустрою: Закон України від 02.06.2015 р. № 497-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 31. Ст. 293 (зі змінами).

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні: Закон України від 10.07.2018 р. № 2498-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 37. Ст. 277 (зі змінами).

17. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 282 (зі змінами).

18. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 502 (із змінами).

19. Єрмоленко В. Правовий режим майна фермерського господарства. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 12. С. 65–69.

20. Khodyko I. The features of the legal regime of object of the property relationship. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. Issue 4, vol. 2. С. 181–185.

21. Грущинська Н. І. Правовий режим нерухомого майна як об'єкта цивільних прав. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 5, Т. 1. С. 164–167.

22. Яськів Б. А. Правовий режим майна акціонерного товариства. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 68–76.

23. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).

24. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27 (зі змінами).

25. Кузніченко С. О. Феномен правового режиму в адміністративному праві. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2007. № 1. С. 110–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_1_21 (дата звернення: 21.09.2025).

26. Мінка Т. П. Поняття правового режиму адміністративного права. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2012. № 1. С. 639–643. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_99 (дата звернення: 21.09.2025).

27. Миколенко О. І. Поділ національного права на публічне і приватне право та його теоретичне і практичне значення. *Правова держава*. 2016. № 23. С. 58–64.

28. Гайдамака І. О. Правовий режим: поняття та види. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. Вип. 15. С. 120–127.

29. Луцюк О. В., Костяшкін І. О. До питання обміну права оренди земельних ділянок у масивах земель сільськогосподарського призначення. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики*: матер. Всеукр. наук. конф. (Одеса, 10– 13 чер. 2021 р.). Одеса: Гельветика, 2021. С. 191–195.

30. Луцюк О. В. Особливості земельної дієздатності суб'єкта прав у масиві земель сільськогосподарського призначення. *Сучасні дослідження світової науки*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Куновіце (Чеська Республіка), 17–18 чер. 2022 р.) Куновіце: Академія ГУСПОЛ, 2022. С. 118–121.

Анотація

Луцюк О. В. **Окремі особливості правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення.** – Стаття.

Стаття присвячена розгляду особливостей правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення з урахуванням правової природи такого масиву, визначеної положеннями чинного земельного законодавств України.

Автором розглядаються сучасні наукові підходи до визначення природи та видів правових режимів. Аналізуються положення земельного законодавства України, якими шляхом введення у понятійно-категоріальний апарат земельного права поняття «масив земель сільськогосподарського призначення» здійснено юридичну формалізацію відповідного феномену.

Визначаються переваги та недоліки розгляду правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення через такі концептуальні підходи як «режим стану», «режим території», «режим обігу», «режим виду діяльності» та «режим об'єкта». Обґрунтовується, що найбільш ефективним вбачається розгляд правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення як об'єктного або об'єктно-територіального режиму. Встановлюється, що унікальність правового режиму масиву земель сільськогосподарського призначення у цій частині визначається тим, що його можна умовно назвати «консолідуючим» на відміну від інших режимів складних речей, наприклад, цілісних майнових комплексів, які мають умовно «дискретний» характер.

Обґрунтовується, що положення вітчизняного земельного законодавства регулюють відносини щодо земельних ділянок, які знаходяться у межах масиву в лише у такий спосіб опосередковано упорядковують відносини з приводу усього масиву, проте не навпаки. Тобто відповідні положення не регулюють відносини з приводу масиву як окремого об'єкта майнових відносин, що відображається на юридичній долі складових масиву. Однак, незважаючи на це, сам факт перебування земельної ділянки у межах масиву земель сільськогосподарського призначення поширює на неї певний правовий режим, що відображається у наділенні її власника або користувача суб'єктивними правами та покладенні на них суб'єктивних обов'язків.

Правовий режим масиву земель сільськогосподарського призначення визначено інтегративний, загально-дозвільний, а також динамічний, тобто такий, що може зазнавати змін відносно конкретних земельних ділянок у межах масиву по ходу розвитку земельних відносин між власниками та землекористувачами.

Ключові слова: землі, земельна ділянка, масив земель, масив земель сільськогосподарського призначення, правовий режим масиву, функції землі, право власності на землю, гарантії права власності на землю, забезпечення прав на землю, використання земель, сталий розвиток.

Summary

Lutsiuk. O. V. **Specific features of the legal regime of agricultural land mass.** – Article.

The article is devoted to the consideration of the peculiarities of the legal regime of agricultural land mass, taking into account the legal nature of such mass, as defined by the provisions of the current land legislation of Ukraine.

The author examines contemporary scientific approaches to defining the nature and types of legal regimes. The provisions of Ukrainian land legislation are analyzed, which, by introducing the concept of «agricultural land mass» into the conceptual and categorical apparatus of land law, have legalized the corresponding phenomenon.

The advantages and disadvantages of considering the legal regime of agricultural land mass are determined through such conceptual approaches as «status regime», «territorial regime», «circulation regime», «activity regime», and «object regime». It is argued that the most effective approach is to consider the legal regime of agricultural land mass as an object or object-territorial regime. It is established that the uniqueness of the legal regime of agricultural land mass in this part is determined by the fact that it can be conditionally called «consolidating» in contrast to other regimes of complex things, for example, integral property complexes, which are conditionally «discrete» in nature.

It is argued that the provisions of domestic land legislation regulate relations concerning land plots located within the boundaries of a land mass only in such a way as to indirectly regulate relations concerning the entire land mass, but not vice versa. In other words, the relevant provisions do not regulate relations concerning the land plot as a separate object of property relations, which affects the legal status of the components of the land plot. However, despite this, the very fact that a land plot is located within an agricultural land mass imposes a certain legal regime on it, which is reflected in the granting of subjective rights to its owner or user and the imposition of subjective obligations on them.

The legal regime of agricultural land mass is defined as integrative, generally permissive, and dynamic, i.e., it may undergo changes with respect to specific land plots within the land plot as land relations between owners and land users develop.

Key words: land, land plot, land mass, agricultural land mass, legal regime of the land mass, functions of land, land ownership rights, guarantees of land ownership rights, securing land rights, land use, sustainable development.

Дата надходження статті: 18.09.2025
Дата прийняття статті: 14.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.952(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.24

А. В. Мельниченко

ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ТА ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ

Постановка проблеми. Інститут приватних виконавців в Україні, запроваджений з метою підвищення ефективності виконавчого провадження, стикається з численними викликами щодо дотримання етичних норм та забезпечення належного рівня професійної відповідальності. Приватні виконавці, отримавши значні повноваження у сфері примусового виконання судових рішень та інших виконавчих документів, часто опиняються у ситуаціях, де відсутність чітко визначених етичних стандартів може призводити до зловживань, конфлікту інтересів та порушення прав боржників і стягувачів. Особливо гостро ця проблема проявляється у контексті комерційної природи діяльності приватних виконавців, коли фінансова зацікавленість може вступати у протиріччя з принципами справедливості та неупередженості.

Незважаючи на наявність нормативного регулювання етичних аспектів діяльності приватних виконавців, існують проблеми з ефективністю контролю та імплементації цих норм на практиці. На думку окремих дослідників, існуючі механізми контролю за дотриманням етичних норм потребують удосконалення для підвищення довіри суспільства до інституту приватних виконавців. Це особливо актуально з огляду на те, що приватні виконавці здійснюють публічні функції, і їхня діяльність безпосередньо впливає на реалізацію конституційних прав громадян.

Проблема етичних стандартів приватних виконавців ускладнюється відсутністю єдиних підходів до розуміння меж професійної відповідальності та критеріїв оцінки етичності їхніх дій. Неузгодженість між комерційними інтересами приватних виконавців та суспільними очікуваннями щодо справедливого та етичного виконання судових рішень створює передумови для виникнення корупційних ризиків, зловживання владними повноваженнями та порушення принципів верховенства права. Така ситуація потребує невідкладного вирішення через розробку дієвих механізмів забезпечення етичної поведінки приватних виконавців та створення ефективної системи професійної відповідальності, яка б відповідала міжнародним стандартам та специфіці національної правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з тематики етичних стандартів та професійної відповідальності приватних виконавців в Україні свідчить про значну увагу, яку приділяють цій проблематиці вітчизняні правознавці. Зокрема, у працях Митрофанова І.І. розглядаються етичні вимоги до поведінки приватних виконавців під час здійснення виконавчих дій, підкреслюючи важливість дотримання моральних норм і професійної майстерності у виконавчому провадженні. Водночас, нормативно-правова база, зокрема Кодекс професійної етики приватних виконавців України, розроблений з урахуванням міжнародних стандартів та національного законодавства, визначає основні принципи поведінки, такі як незалеж-

© А. В. Мельниченко, 2025

ність, доброчесність, відповідальність та протидія корупції, що мають забезпечити високий рівень довіри до інституту приватних виконавців.

У наукових публікаціях також відзначається, що впровадження Кодексу професійної етики спрямоване на уніфікацію правил поведінки приватних виконавців, підвищення їх авторитету та професійної відповідальності, а також на запобігання порушенням етичних норм, які можуть негативно вплинути на репутацію професії. Комітет з етики Асоціації приватних виконавців України у своїх висновках наголошує на необхідності суворого дотримання положень Кодексу, особливо у контексті реалізації принципів верховенства права та законності, що є ключовими для ефективного функціонування системи примусового виконання судових рішень. Незважаючи на наявність окремих досліджень і нормативних актів, комплексний аналіз етичних стандартів приватних виконавців із урахуванням динаміки законодавства та практики застосування залишається актуальним напрямом подальших наукових розробок.

Метою дослідження є розробка концептуальних засад удосконалення системи етичного регулювання діяльності приватних виконавців через формування комплексу правових, організаційних та інституційних механізмів забезпечення дотримання професійних стандартів. Дослідження спрямоване на створення теоретичної моделі збалансованого поєднання комерційних аспектів діяльності приватних виконавців з вимогами публічного інтересу, визначення оптимальних форм та методів контролю за етичністю професійної поведінки, а також обґрунтування системи заходів відповідальності за порушення етичних норм. Особливу увагу приділено розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення етичних стандартів, створення ефективних механізмів моніторингу та оцінки професійної діяльності приватних виконавців, формування системи їх безперервної професійної освіти з питань етики та визначення критеріїв сертифікації відповідно до міжнародних стандартів професійної етики у сфері виконавчого провадження.

Виклад основного матеріалу. Етичні стандарти у діяльності приватних виконавців являють собою сукупність моральних принципів, норм поведінки та професійних цінностей, які визначають межі допустимої поведінки у процесі примусового виконання судових рішень та рішень інших органів. Ці стандарти формують основу професійної культури та забезпечують довіру суспільства до інституту приватних виконавців як альтернативи державній виконавчій службі. Етичні норми охоплюють всі аспекти професійної діяльності – від взаємодії з боржниками та стягувачами до ведення документообігу та розпорядження майном.

Значення етичних стандартів полягає у створенні єдиних правил професійної поведінки, які гарантують захист прав та законних інтересів усіх учасників виконавчого провадження. Дотримання етичних принципів забезпечує прозорість та передбачуваність дій приватних виконавців, що є критично важливим у сфері, де вони наділені значними повноваженнями щодо примусового впливу на майнові права громадян та юридичних осіб. Етичні стандарти також сприяють підвищенню ефективності виконавчого провадження через формування довірливих відносин між усіма сторонами процесу.

Професійна етика приватних виконавців набуває особливого значення в контексті реформування системи виконання судових рішень в Україні та європейської інтеграції. Високі етичні стандарти є передумовою для визнання професії приватного виконавця суспільством та формування позитивного іміджу цього інституту. Вони також створюють основу для саморегулювання професійної спільноти та запобігання зловживанням владними повноваженнями, що може негативно вплинути на довіру до всієї системи примусового виконання.

Окрему увагу в етичній діяльності приватного виконавця слід приділяти питанню уникнення дискримінації. Виконавець повинен забезпечити рівне ставлення до всіх учасників провадження незалежно від їхньої національності, статі, віку, релігії, мови чи інших ознак, заборонених законом. Будь-які прояви упередженості чи соціальних стереотипів у професійній діяльності вважаються несумісними з етичними стандартами та підривають довіру до інституту приватного виконання.

Нормативно-правове регулювання професійної етики приватних виконавців в Україні базується на комплексі законодавчих актів, серед яких центральне місце займає Закон України «Про виконавче провадження» та Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [1;2]. Ці основоположні нормативні акти встановлюють загальні принципи діяльності приватних виконавців, визначають їхні права та обов'язки, а також закладають фундаментальні етичні вимоги до професійної поведінки. Додатково діють підзаконні нормативні акти Міністерства юстиції України та інших органів виконавчої влади [3], які деталізують процедурні аспекти та етичні стандарти.

Варто зазначити, що окремі положення етичних стандартів стосуються комунікаційної поведінки виконавця. Приватний виконавець повинен підтримувати офіційний, стриманий і конструктивний стиль спілкування з усіма учасниками провадження та представниками інших установ. Важливим елементом є уникнення проявів тиску, агресії, емоційної залученості, що може спотворити суть професійних обов'язків. Збереження належної комунікативної етики є частиною загальної репутації виконавця та його правової відповідальності.

Особливу роль у формуванні етичних стандартів відіграють професійні об'єднання приватних виконавців, зокрема Асоціація приватних виконавців України, яка розробляє та затверджує кодекси професійної етики та правила професійної поведінки. Ці документи конкретизують загальні законодавчі вимоги та встановлюють детальні стандарти поведінки у різних професійних ситуаціях, включаючи взаємодію з учасниками провадження, колегами та органами державної влади. Кодекс професійної етики має статус внутрішнього документа професійної організації, а порушення встановлених у ньому стандартів може бути підставою для дисциплінарної відповідальності в межах, визначених законодавством [4].

У межах професійної діяльності важливо також дотримуватись принципу належного документообігу. Приватний виконавець повинен своєчасно та точно оформлювати всі процесуальні документи, ухвалювати рішення на підставі перевірених матеріалів та надавати повну інформацію у межах встановленої компетенції. Неналежне ведення документації може не лише призвести до визнання дій

незаконними, але й викликати обґрунтовані підозри у зацікавленості або упередженості, що суперечить етичним стандартам.

Правова основа професійної етики також включає міжнародні стандарти та рекомендації європейських інституцій, зокрема Ради Європи та Європейського Союзу, які Україна імплементує у рамках процесу європейської інтеграції. Ці документи встановлюють загальноєвропейські принципи незалежності, неупередженості та професіоналізму у сфері виконання судових рішень. Гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами сприяє підвищенню якості правового регулювання етичних аспектів діяльності приватних виконавців та забезпечує відповідність вітчизняної практики міжнародним вимогам [5].

Крім того, важливою етичної вимогою є уникнення залежності або підпорядкованості третім сторонам, які можуть впливати на дії виконавця. Приватний виконавець повинен зберігати незалежність від політичних партій, комерційних структур або інших організацій, зацікавлених у результатах конкретних проваджень. Етична незалежність є передумовою довіри до виконавця з боку громадськості та ключовим критерієм при розгляді скарг на його дії.

Принцип неупередженості є фундаментальною основою професійної етики приватних виконавців, який вимагає рівного ставлення до всіх учасників виконавчого провадження незалежно від їхнього соціального статусу, майнового становища, особистих переконань чи інших характеристик. Неупередженість передбачає об'єктивне виконання професійних обов'язків без надання переваг будь-якій із сторін провадження та уникнення будь-яких дій, які можуть створити враження про упередженість або зацікавленість у результаті справи. Цей принцип також вимагає від приватного виконавця утримання від коментарів та оцінок, які не стосуються безпосередньо виконання його професійних функцій.

Конфіденційність як етичний принцип зобов'язує приватних виконавців зберігати в таємниці всю інформацію, отриману під час здійснення професійної діяльності, якщо розголошення такої інформації не передбачено законом або не є необхідним для виконання професійних обов'язків. Це стосується персональних даних учасників провадження, відомостей про їхнє майнове становище, комерційну таємницю та іншу конфіденційну інформацію. Дотримання конфіденційності створює довіру між приватним виконавцем та учасниками провадження, що є критично важливим для ефективного здійснення виконавчих дій та захисту приватності громадян [8].

Чесність як основоположний етичний принцип вимагає від приватних виконавців правдивості у всіх професійних стосунках, точності у веденні документації та прозорості у фінансових розрахунках. Принцип чесності передбачає надання достовірної інформації всім учасникам провадження про хід виконання, можливі ризики та перспективи справи, а також про розмір та структуру виконавчого збору та витрат на виконання. Чесність також означає відмову від будь-яких форм обману, приховування важливої інформації або створення хибних уявлень про стан справи, що є основою для формування довірливих відносин та професійної репутації.

Конфлікт інтересів у діяльності приватних виконавців виникає у ситуаціях, коли особисті, сімейні, фінансові або інші приватні інтереси виконавця можуть

вплинути на неупереджене та об'єктивне виконання його професійних обов'язків. Такі ситуації можуть включати виконання рішень щодо близьких родичів, ділових партнерів, кредиторів самого виконавця або осіб, з якими він має особисті неприязні стосунки. Конфлікт інтересів також може виникати при наявності у виконавця фінансової зацікавленості в результаті виконавчого провадження, що виходить за межі передбаченого законом виконавчого збору.

Основними способами уникнення конфлікту інтересів є попереднє виявлення потенційних конфліктних ситуацій та відмова від ведення таких справ з передачею їх іншому приватному виконавцю. Приватний виконавець зобов'язаний проводити перевірку учасників провадження на предмет наявності особистих, родинних або ділових зв'язків перед прийняттям справи до виконання. У разі виявлення конфлікту інтересів після початку провадження, виконавець повинен негайно повідомити про це учасників справи та вжити заходів для передачі справи іншому виконавцю [6].

Професійна практика також передбачає створення внутрішніх процедур та системи контролю для запобігання виникненню конфліктів інтересів, включаючи ведення реєстрів справ, аналіз портфеля на предмет потенційних конфліктів та навчання персоналу методам їх виявлення. Ефективне управління конфліктами інтересів передбачає відкриту комунікацію з учасниками провадження та дотримання прозорих процедур вирішення сумнівних ситуацій.

Відповідальність приватних виконавців за дотримання строків полягає у своєчасному та ефективному здійсненні процесуальних дій у межах встановлених законом термінів. Приватний виконавець зобов’язаний планувати виконання з урахуванням специфіки справи та за запитом інформувати стягувача про хід провадження, причини затримок і вжиті заходи. Порушення строків без поважних причин є порушенням професійних обов’язків і може бути підставою для дисциплінарної відповідальності.

Якість діяльності приватного виконавця визначається законністю та ефективністю виконавчих дій, належною професійною підготовкою, індивідуальним підходом до справ та використанням сучасних інструментів виконання. Якісне виконання передбачає також дотримання принципів добросовісності та професійної етики.

Прозорість процедур є основою довірливих відносин між приватним виконавцем та сторонами виконавчого провадження, що передбачає надання повної та достовірної інформації про всі етапи провадження, витрати, а також права та обов’язки учасників. Приватний виконавець зобов’язаний вести облік виконавчих дій і фінансових операцій, а також надавати стягувачу інформацію про перебіг провадження на його запит. Прозорість включає відкритість у питаннях розміру винагороди, визначеної законом, та порядку вирішення спірних питань [7].

Взаємодія приватних виконавців з державними органами є важливою складовою виконавчого провадження та вимагає дотримання процесуальних і етичних норм. Приватні виконавці повинні підтримувати професійні відносини з судами, органами державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронними органами та іншими установами, залученими до процесу виконання. Ця взаємодія має

ґрунтуватися на законності, взаємній повазі та дотриманні компетенцій кожної сторони.

Етичні аспекти взаємодії передбачають уникнення неправомірного впливу, корупційних дій та зловживання службовим становищем. Приватний виконавець повинен діяти відкрито, уникати конфліктів і забезпечувати чітке дотримання законних процедур отримання інформації чи сприяння з боку державних органів.

Дисциплінарна відповідальність приватних виконавців за порушення етичних норм регулюється спеціальним законодавством. До основних видів дисциплінарних стягнень належать зауваження, догана, сувора догана, зупинення діяльності приватного виконавця на строк до одного місяця та позбавлення права на здійснення діяльності приватного виконавця. Вид стягнення залежить від тяжкості порушення, його наслідків, повторності та ставлення порушника до своїх обов'язків [9].

Професійна відповідальність також охоплює моральні, репутаційні та матеріальні наслідки, включаючи можливість відшкодування шкоди чи виключення з професійних об'єднань. У випадках кримінальних порушень настає відповідальність відповідно до Кримінального кодексу.

Процедура притягнення до відповідальності передбачає розслідування, аналіз доказів, заслуховування сторін та право на захист. Рішення можуть ухвалювати як органи Міністерства юстиції, так і, у межах компетенції, професійні об'єднання [10].

Механізми контролю за дотриманням етичних стандартів включають зовнішній контроль з боку Міністерства юстиції України, яке проводить планові та позапланові перевірки, розглядає скарги та застосовує дисциплінарні заходи. Внутрішній контроль здійснюється через систему професійного саморегулювання. Така система сприяє підвищенню якості виконання, дотриманню етичних принципів та довірі до професії.

Висновки. Етичні стандарти та професійна відповідальність приватних виконавців становлять комплексну систему морально-правових норм, що регулюють професійну поведінку та забезпечують ефективне функціонування інституту приватного виконання в Україні. Аналіз показує, що формування та дотримання високих етичних стандартів є критично важливим для легітимації та суспільного визнання професії приватного виконавця в умовах реформування системи примусового виконання судових рішень.

Нормативно-правова база етичного регулювання базується на поєднанні законодавчих актів, підзаконних нормативних документів, професійних кодексів етики та міжнародних стандартів, що створює багаторівневу систему регулювання професійної поведінки. Основні етичні принципи неупередженості, конфіденційності та чесності формують фундамент довіри між приватними виконавцями та учасниками виконавчого провадження, забезпечуючи захист прав та законних інтересів всіх сторін процесу.

Практична реалізація етичних стандартів вимагає постійної уваги до запобігання конфліктам інтересів, забезпечення високої якості послуг та прозорості всіх процедур. Особливого значення набуває професійна взаємодія з державними органами, що повинна базуватися на взаємній повазі та суворому дотриманні процесуальних вимог. Система відповідальності за етичні порушення, що включає дисци-

плінарні, професійні та інші види санкцій, створює дієві стимули для дотримання високих стандартів професійної поведінки.

Механізми контролю та професійного самоврядування, що поєднують державний нагляд та внутрішнє регулювання професійної спільноти, забезпечують ефективне функціонування системи етичних стандартів. Успішність цієї системи залежить від балансу між превентивними заходами, спрямованими на попередження порушень, та адекватними санкціями за їх вчинення. Подальший розвиток етичних стандартів приватних виконавців повинен враховувати європейський досвід та міжнародні рекомендації, що сприятиме підвищенню ефективності системи примусового виконання та зміцненню довіри суспільства до цього важливого правового інституту.

Література

1. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 29. Ст. 535.

3. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

4. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

5. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.

6. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження щодо приватних виконавців : наказ Міністерства юстиції України від 27.09.2016 № 2883/5. *Офіційний вісник України*. 2016. № 79. Ст. 2641.

7. Про затвердження Положення про Дисциплінарну комісію приватних виконавців : наказ Міністерства юстиції України від 27.11.2017 № 3791/5. *Офіційний вісник України*. 2017. № 97. Ст. 2977

8. Кодекс професійної етики приватного виконавця : затверджений рішенням Асоціації приватних виконавців України від 26.10.2021. URL: https://apvu.com.ua (дата звернення: 12.06.2025).

9. Recommendation Rec(2003)17 of the Committee of Ministers to member states on enforcement. Council of Europe. 2003. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805df0e0 (дата звернення: 12.06.2025).

10. Офіційний веб-сайт Асоціації приватних виконавців України. URL: https://apvu.com.ua (дата звернення: 12.06.2025).

11. Приватні виконавці: кодекс етики на підході. Юридична газета онлайн. URL: https://yurgazeta.com/publications/practice/vikonavche-provadzhennya/privatni-vikonavci-kodeks-etiki-na-pidhodi.html (дата звернення: 12.06.2025).

12. *Вісник* юридичних наук Ужгородського національного університету. 2024. Вип. 52. Ч. 2. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/52-2.pdf (дата звернення: 12.06.2025).

13. Озвучені основні принципи нового кодексу професійної етики приватних виконавців. Судебно-юридическая газета. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/178820-ozvucheni-osnovni-printsipi-novogo-kodeksu-profesiynoyi-etiki-privatnikh-vikonavtsiv (дата звернення: 12.06.2025).

14. Кодекс професійної етики приватних виконавців. SlideShare. URL: https://www.slideshare.net/slideshow/ss-246451388/246451388 (дата звернення: 12.06.2025).

15. Кодекс професійної етики приватних виконавців. Асоціація експертів України. URL: https://www.ae.org.ua/кодекс-професійної-етики-приватних-в/ (дата звернення: 12.06.2025).

16. Висновок комітету з етики № 293. Асоціація приватних виконавців України. URL: https://apvu.com.ua/tpost/gx6ldg9161-visnovok-komtetu-z-etiki-293 (дата звернення: 12.06.2025).

17. Висновок комітету з етики № 297. Асоціація приватних виконавців України. URL: https://apvu.com.ua/tpost/pxveadj0l1-visnovok-komtetu-z-etiki-297 (дата звернення: 12.06.2025).

Анотація

Мельниченко А. В. **Етичні стандарти та професійна відповідальність приватних виконавців.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз етичних стандартів і професійної відповідальності приватних виконавців в Україні. Розкрито структурне наповнення нормативно-правового регулювання професійної етики, включаючи закони України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень», «Про приватне виконання», а також Кодексу професійної етики приватних виконавців. Особливу увагу приділено основним етичним принципам діяльності приватних виконавців – неупередженості, конфіденційності, чесності. Досліджено проблематику конфлікту інтересів у професійній діяльності, шляхи його попередження та подолання згідно з національним та міжнародним правом.

Викладено механізми забезпечення та контролю за дотриманням етичних стандартів, зокрема систему дисциплінарної відповідальності, роль саморегулювання професійного середовища, а також інструменти внутрішнього та зовнішнього нагляду. Проаналізовано особливості взаємодії приватних виконавців з органами державної влади з точки зору етичних вимог, наведено приклади регулювання співробітництва та професійної комунікації. Окремо розкрито питання додаткової відповідальності, яка виникає у випадку порушення етичних стандартів, та процедури розгляду дисциплінарних скарг.

Результати дослідження засвідчують, що впровадження системи етичного контролю підвищує довіру до інституту приватного виконання, забезпечує рівність сторін виконавчого провадження та оптимізує механізми захисту прав. Стаття ґрунтується на аналізі законодавчих актів, міжнародних рекомендацій та судової практики, надає рекомендації щодо удосконалення системи професійної етики та дисциплінарної відповідальності приватних виконавців в Україні.

Ключові слова: приватні виконавці, етичні стандарти, професійна відповідальність, конфлікт інтересів, дисциплінарна відповідальність, професійна етика, виконавче провадження.

Summary

Melnichenko A. V. **Ethical standards and professional responsibility of private enforcement officers.** – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the ethical standards and professional responsibility of private enforcement officers in Ukraine. The structure and content of the normative-legal regulation of professional ethics are disclosed, including the Laws of Ukraine "On Bodies and Persons Who Carry Out Compulsory Execution of Court Decisions," "On Private Enforcement," and the Code of Professional Ethics for Private Enforcement Officers. Particular attention is paid to the main ethical principles of private enforcement officers' activities – impartiality, confidentiality, and honesty. The issue of conflict of interest in professional activity, ways of preventing and overcoming such conflicts according to national and international law are explored.

Mechanisms for ensuring and monitoring compliance with ethical standards are outlined, including the system of disciplinary responsibility, the role of professional self-regulation, and the instruments of internal and external supervision. Special aspects of private enforcement officers' interaction with state authorities from the standpoint of ethical requirements are analyzed, illustrating the regulation of cooperation and professional communication. The article further elaborates on the issue of additional liability in cases of ethical violations and the procedures for disciplinary complaint review.

The study's results demonstrate that the implementation of an ethical control system enhances trust in the private enforcement institution, ensures equality of parties in enforcement proceedings, and optimizes mechanisms for protecting rights. The article is based on the analysis of legislative acts, international recommendations, and judicial practice, and provides recommendations for improving the system of professional ethics and disciplinary responsibility of private enforcement officers in Ukraine.

Key words: private enforcement officers, ethical standards, professional responsibility, conflict of interest, disciplinary responsibility, professional ethics, enforcement proceedings.

Дата надходження статті: 23.09.2025
Дата прийняття статті: 20.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.95:340.13:342.9(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.25

О. Л. Мілоцький

МЕЖІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ТА РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

Вступ. На сьогоднішній день питання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів в Україні є одним із найактуальніших у сфері забезпечення верховенства права та ефективності правосуддя. Реалізація судового рішення становить завершальний етап здійснення правосуддя, який забезпечує практичне втілення прав та обов'язків, визначених судом. Без належних засобів виконання навіть справедливе та законне рішення втрачає свою юридичну силу й суспільне значення, що підриває довіру громадян до судової системи. Саме тому ефективність виконавчого провадження виступає ключовим показником дієвості державної влади та правової системи загалом. У сучасних умовах розбудови правової держави визначення меж правового регулювання примусового виконання судових рішень набуває особливого значення, адже від цього залежить баланс між владними повноваженнями держави та захистом прав і свобод людини.

У системі правового регулювання межі виконання судових рішень виступають критерієм допустимості та пропорційності державного примусу. Вони визначають, у яких межах держава може втручатися у сферу приватних прав і свобод задля відновлення порушеного правопорядку. Межі правового регулювання спрямовані на забезпечення гармонійного поєднання інтересів держави, суспільства та особи, запобігаючи надмірному формалізму й зловживанню владними повноваженнями. Встановлення таких меж є необхідним для формування правового балансу між обов'язковістю виконання судового рішення і гарантіями недоторканності прав суб'єктів виконавчого провадження. Це дозволяє розглядати межі не лише як юридичні обмеження, а й як гарантії правомірності та ефективності державного примусу.

Система правового регулювання примусового виконання судових рішень в Україні характеризується багаторівневою структурою, яка охоплює норми адміністративного, цивільного, господарського та кримінального права. Його основу становлять законодавчі та підзаконні акти, що визначають правовий статус державних і приватних виконавців, їхню компетенцію, обов'язки, а також порядок здійснення виконавчих дій. Така багатокомпонентність зумовлює необхідність чіткого визначення меж правового регулювання для запобігання правовим колізіям і дублюванню повноважень. Водночас складність правової природи виконавчого провадження потребує наукового осмислення його меж як системоутворюючого чинника, що забезпечує стабільність, передбачуваність і ефективність державного примусу.

Проблематика обраної нами теми полягає у визначенні оптимального співвідношення між владними повноваженнями держави та правами учасників виконавчого процесу. На практиці нерідко виникають ситуації, коли реалізація судового

© О. Л. Мілоцький, 2025

рішення вступає у конфлікт із принципами гуманності, соціальної справедливості або економічної доцільності. Це особливо помітно у справах, пов'язаних із майновими стягненнями, арештами активів чи виконанням рішень щодо органів державної влади. Такий дисбаланс свідчить про необхідність наукового обґрунтування меж правового регулювання, які мають слугувати запобіжником проти зловживань і гарантією дотримання конституційних прав.

Актуальність аналізу меж правового регулювання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів зумовлена сучасними викликами розвитку правової системи України, зокрема воєнним станом, реформуванням судової влади, оновленням виконавчого законодавства та посиленням ролі приватних виконавців. Визначення чітких меж державного примусу є необхідною умовою забезпечення ефективності правосуддя, довіри суспільства до судової системи та реалізації принципу верховенства права. У нинішніх умовах правової трансформації особливого значення набуває питання збалансування владного впливу держави та захисту прав людини, що визначає подальший напрям удосконалення законодавчого регулювання виконавчого провадження й формування стабільної правової держави в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії права, адміністративно-правових наук, наукових доктрин та законодавчих актів визначити межі правого регулювання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно із тлумачним словником української мови поняття «рішення» визначається як багатозначне явище, що охоплює як інтелектуально-вольовий процес, так і його результат. Насамперед воно означає дію мислення, спрямовану на розв'язання певного питання або задачі, а також підсумок цього процесу. У правовому й організаційному контексті рішення розглядається як акт волевиявлення вирок суду, постанова чи розпорядження органу влади або колегіального утворення, що має нормативне чи індивідуальне значення. Крім того, термін охоплює внутрішнє усвідомлене прагнення діяти певним чином, тобто продуманий намір, який передує практичному вчинку. У сфері творчості й техніки рішення трактується як спосіб подання, розв'язання або оформлення ідеї [1].

Поняття меж правового регулювання відображає межі владно-вольового впливу суспільства й держави на суспільні відносини, визначаючи коло явищ, що підлягають правовому впорядкуванню. Межі виступають інструментом окреслення предмета і сфери дії права, встановлюючи, де саме правові норми можуть і повинні діяти, а де втручання права є недоцільним або неможливим. Вони відмежовують правове регулювання від інших соціальних форм моральної, релігійної, звичаєвої чи корпоративної регуляції. Право не може регулювати явища, що не допускають формалізації чи юридичного вираження, такі як почуття, внутрішні переживання чи інтимні стосунки. Межі правового регулювання забезпечують баланс між свободою особи, автономією суспільства та владними повноваженнями держави, визначаючи простір легітимного правового впливу [2].

У теорії вітчизняного права межі правового регулювання розглядаються як об'єктивно визначені рубежі владно-вольового впливу держави й громадян-

ського суспільства на суспільні відносини, що окреслюють простір допустимого правового впливу. Вони встановлюють сферу, у межах якої норми права можуть ефективно впорядковувати поведінку людей, не порушуючи свободи особи. Ці межі зумовлюються соціальними, економічними та політичними факторами, що визначають доцільність правового впливу. Їхнє визначення запобігає надмірному формалізму й тотальному втручанню держави в приватне життя. Межі забезпечують баланс між публічними та приватними інтересами, визначаючи границі дії права як універсального, але не всеохоплюючого регулятора. Вони також дозволяють чітко розмежовувати галузі права за предметом регулювання, сприяючи системності правопорядку. Перевищення цих меж призводить до втрати легітимності правових засобів і перетворення права на примус [3, с. 95-102].

Отже, межі правового регулювання відображають об'єктивно визначений простір владно-регуляторного впливу держави та громадянського суспільства на суспільні відносини, у межах яких норми права можуть упорядковувати поведінку людей за допомогою юридичних засобів. Ці межі визначають сферу допустимого правового впливу, запобігаючи надмірному формалізму та втручанню держави у приватне життя. Вони зумовлюються соціальними, економічними й політичними умовами, що забезпечують доцільність і ефективність правового впорядкування. Межі відмежовують правову регуляцію від інших соціальних форм моральної, релігійної, звичаєвої чи корпоративної. Їхнє встановлення підтримує баланс між свободою особи, інтересами суспільства та владними повноваженнями держави. Оптимальні межі правового регулювання гарантують стабільність, легітимність і гуманістичну спрямованість правової системи.

На доктринальному рівні Н. Сергієнко обґрунтувала, що межі правового регулювання організації та здійснення примусового виконання рішень в Україні визначаються сукупністю нормативно-правових актів різної галузевої належності, які утворюють комплексну галузь виконавчого законодавства. Підкреслюється, що межі цього регулювання охоплюють як організаційний рівень (структура, компетенція органів і виконавців), так і процесуальний рівень (порядок виконання, судовий контроль, взаємодія з іншими суб'єктами). Визначено, що правові приписи виконавчого процесу взаємопов'язані з нормами адміністративного, цивільного, господарського, кримінального та митного законодавства, але зберігають власну цілісність і предмет регулювання. У межах примусового виконання правове регулювання балансує санкціонований примус держави з елементами договірної взаємодії, що виявляється у співпраці виконавця з приватними суб'єктами. Межі правового впливу визначаються компетенцією виконавців, судовим контролем і приписами спеціальних законів. Отже, правове регулювання примусового виконання має інтеграційні межі, що поєднують владно-управлінські, договірні й процедурні засади реалізації судових та адміністративних рішень [4].

Н. Грабар визначила, що вони окреслюються системою матеріальних та процесуальних норм, які забезпечують реалізацію державного примусу для захисту порушених прав і свобод осіб. Наголошується, що межі охоплюють як організаційно-правову сферу (компетенцію державних і приватних виконавців, їх підпорядкованість і взаємодію), так і процесуально-правову сферу, що визначає порядок здійснення вико-

навчих дій та застосування примусових заходів. Особливе місце посідають норми Закону України «Про виконавче провадження» [5], які конкретизують підстави, способи і межі втручання держави у сферу виконання судових рішень. Межі правового регулювання також встановлюються через судовий контроль і конституційні гарантії обов'язковості рішень, що запобігають зловживанню примусом. В умовах воєнного стану межі примусового виконання тимчасово розширені та модифіковані спеціальними положеннями Закону і наказами Міністерства юстиції, спрямованими на збереження прав боржників і стягувачів. Правове регулювання визначає баланс між ефективністю державного примусу і захистом прав учасників виконавчого провадження, що забезпечує реальність та законність виконання рішень [6].

Т. Мінка визначила, що межі адміністративно-правового регулювання виконання судових рішень в Україні складаються комплексу норм, які забезпечують належне функціонування механізму примусового виконання та судового контролю за цим процесом. Підкреслюється, що правове регулювання охоплює процесуальний аспект (встановлення порядку реалізації судових рішень, обов'язковості їх виконання та відповідальності за порушення) і організаційно-правовий аспект, пов'язаний із діяльністю органів виконавчої служби та посадових осіб. Межі визначаються законодавчими актами, які гарантують судовий контроль за виконанням рішень. Вказується, що прогалини в регулюванні, зокрема недостатнє фінансування та неефективність процедур, обмежують дієвість цього механізму. У межах вдосконалення пропонується посилення ролі адміністративних судів у контролі за виконанням, підвищення статусу державних виконавців і створення прозорого механізму списання коштів із державного й місцевих бюджетів на виконання судових актів. Отже, правове регулювання виконання судових рішень має чітко визначені інституційні та процедурні межі, спрямовані на забезпечення реальної дії принципу обов'язковості судових рішень і доступності правосуддя [7].

Виходячи із доктринального аналізу межі правового регулювання організації та здійснення примусового виконання судових рішень в Україні визначаються комплексом нормативно-правових актів різної галузевої належності, що формують цілісну систему виконавчого законодавства. Вони охоплюють організаційний рівень, який встановлює структуру, компетенцію та взаємодію органів і виконавців, і процесуальний рівень, що визначає порядок виконання, судовий контроль і застосування примусових заходів. Норми виконавчого процесу взаємодіють з адміністративним, цивільним, господарським і кримінальним законодавством, зберігаючи власну специфіку та предмет регулювання. Межі державного примусу визначаються компетенцією виконавців, конституційними гарантіями обов'язковості рішень і судовим контролем, що забезпечує законність та недопущення зловживань. В умовах воєнного стану ці межі коригуються спеціальними положеннями законодавства, спрямованими на захист прав стягувачів і боржників. У цілому правове регулювання примусового виконання рішень має інтеграційний характер, поєднуючи владно-управлінські, процедурні та гарантійні елементи забезпечення ефективності правосуддя.

На наш погляд, на законодавчому рівні Кодекс адміністративного судочинства України визначає правові межі регулювання примусового виконання судових

рішень та рішень інших органів через систему норм, що забезпечують реалізацію принципу обов'язковості судових актів і гарантують ефективний судовий контроль за їх виконанням. Закріплено, що судові рішення, які набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами влади, посадовими особами та громадянами, а їх невиконання тягне юридичну відповідальність. Межі правового регулювання охоплюють процесуальні аспекти, які визначають підстави, спосіб і межі дій суб'єктів владних повноважень під час реалізації судових рішень у межах компетенції. Кодекс забезпечує судовий контроль за законністю дій органів виконавчої влади при виконанні рішень, встановлюючи пропорційність, обґрунтованість і своєчасність примусу. Правове регулювання поширюється як на виконання судових рішень, так і на рішення інших органів, що мають владно-управлінський характер, через процедури адміністративного судочинства. Кодекс встановлює інституційні межі виконання, в межах яких держава гарантує обов'язковість рішень і можливість їх судового перегляду. Межі втручання держави обмежуються принципом верховенства права, пропорційністю та забороною зловживання владними повноваженнями. У такий спосіб Кодекс визначає баланс між примусовим характером виконання судових рішень і захистом прав учасників адміністративного процесу, формуючи цілісну правову рамку реалізації судових приписів [8].

Закон України «Про виконавче провадження» визначає межі правового регулювання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів як систему норм, що забезпечують реалізацію державного примусу у встановлених законом формах і порядку. Ці межі охоплюють організаційно-правовий аспект, який визначає повноваження органів державної виконавчої служби та приватних виконавців, порядок їх діяльності, взаємодію з іншими суб'єктами, а також процесуальний аспект, який регулює способи, строки й умови виконання рішень. Закон встановлює принципи верховенства права, законності, обов'язковості рішень суду та співмірності заходів примусу, що забезпечують баланс між ефективністю виконання й дотриманням прав сторін. Межі правового регулювання обмежують втручання держави лише випадками, коли це необхідно для відновлення порушених прав, а також передбачають відповідальність виконавців за перевищення повноважень чи бездіяльність. У системі виконавчого законодавства цей Закон визначає єдину правову рамку для реалізації судових та адміністративних рішень, що гарантує їхню обов'язковість, реальність і законність [5].

Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» визначає межі правового регулювання діяльності суб'єктів, уповноважених на забезпечення обов'язковості судових та адміністративних рішень. Межі цього регулювання охоплюють організаційно-інституційний рівень, який визначає систему органів примусового виконання, порядок утворення, підпорядкованість і функції державної виконавчої служби, а також правовий статус приватних виконавців як суб'єктів незалежної професійної діяльності. Закон встановлює принципи діяльності виконавців верховенство права, законність, незалежність, справедливість, обов'язковість виконання рішень, гласність і співмірність заходів примусу. Правовий простір визначаються компетенцією органів виконавчої служби, вимогами до професійної діяльно-

сті виконавців, гарантіями їх незалежності та відповідальністю за перевищення повноважень. Діяльність виконавців базується на Конституції, міжнародних договорах, законах і підзаконних актах, що забезпечує системність і правову визначеність механізму примусового виконання [9].

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану» визначає спеціальні межі правового регулювання примусового виконання рішень у період збройної агресії та запровадженого воєнного стану. Норми цього нормативно-правового акту високої дії модифікують порядок здійснення виконавчих дій, розширюючи або звужуючи межі державного примусу з метою забезпечення правової стабільності, безпеки та соціального захисту учасників виконавчого провадження. Закон встановлює, що частина виконавчих дій може бути призупинена або обмежена, а окремі категорії боржників і територій звільнені від примусового стягнення у зв'язку з бойовими діями чи окупацією. Визначено спеціальні правила заміщення приватних виконавців, перенесення виконавчих округів, проведення перевірок, а також обмеження щодо звернення стягнення на соціальні виплати, заробітну плату, пенсії та кошти підприємств оборонно-промислового комплексу. Межі втручання держави обмежуються принципами пропорційності, гуманності та публічного інтересу, що дозволяє збалансувати ефективність виконання рішень із гарантіями прав людини в умовах надзвичайних обставин [10].

Отже, на законодавчому рівні межі правового регулювання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів в Україні визначаються комплексом нормативно-правових актів, які забезпечують баланс між владно-примусовою природою державного впливу та захистом прав учасників виконавчого процесу. Ці межі охоплюють як організаційно-правовий, так і процесуальний рівні, що визначають систему органів примусового виконання, порядок їх діяльності, компетенцію та судовий контроль за законністю дій виконавців. Нормативна база базується на засадах верховенства права, законності, пропорційності та обов'язковості рішень, забезпечуючи правову визначеність і запобігаючи зловживанням владними повноваженнями. У ній визначено статус державних і приватних виконавців, гарантії їх незалежності, механізми взаємодії з органами влади та відповідальність за перевищення компетенції. У період воєнного стану законодавство тимчасово розширює або обмежує межі державного примусу з метою збереження правової стабільності, соціального захисту та безпеки громадян. Така система формує цілісну правову рамку, що забезпечує реальне, справедливе та пропорційне виконання судових і адміністративних рішень.

Висновки. Межі правового регулювання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів відображають об'єктивно визначений правовий простір впливу держави на суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення реалізації правосуддя. Вони окреслюють сферу, в якій держава здійснює легальний примус задля захисту порушених прав та інтересів осіб. Через поєднання публічно-правових і приватноправових засад, що дозволяє досягти рівноваги між владним примусом і свободою учасників виконавчого процесу. Теоретичний

аспект поняття охоплює соціальні, політичні та економічні чинники, які зумовлюють доцільність і пропорційність правового впливу. Межі правового регулювання виступають індикатором допустимого втручання держави у сферу приватних правовідносин, визначаючи границі легітимного використання юридичних засобів. Їхнє дотримання є гарантією законності, стабільності й гуманістичної спрямованості системи виконавчого провадження.

Наукові підходи вітчизняних дослідників узгоджено визначають межі правового регулювання примусового виконання рішень як комплексну категорію, що поєднує організаційні, процесуальні та контрольні елементи. Доктринальні концепції підкреслюють, що ці межі визначаються системою нормативно-правових актів різної галузевої належності адміністративного, цивільного, господарського, кримінального та митного права, які інтегруються у єдину систему виконавчого законодавства. Зміст меж охоплює компетенцію державних і приватних виконавців, порядок застосування примусу, судовий контроль і засоби захисту прав учасників провадження. Важливою рисою є інтеграційний характер цього регулювання, що поєднує владно-управлінські, процедурні та договірні засади. У доктрині підкреслюється, що перевищення меж призводить до втрати легітимності примусових заходів, тоді як їхнє недотримання до неефективності виконання рішень.

На законодавчому рівні правове регулювання примусового виконання рішень в Україні базується на взаємодії кількох нормативно-правових актів високої та вторинної дії, що утворюють цілісну систему виконавчого законодавства. Ключову роль відіграють норми, які визначають порядок, способи, межі та принципи виконання судових і адміністративних рішень. Законодавчо закріплюються засади верховенства права, обов'язковості судових рішень, пропорційності примусових заходів і відповідальності виконавців за перевищення повноважень. Межі втручання держави встановлюються з урахуванням необхідності забезпечення реального виконання рішень без порушення прав учасників провадження. Законодавство гарантує судовий контроль, що виступає стримувальним механізмом у межах здійснення примусу.

Організаційно-інституційні межі примусового виконання визначаються через правовий статус органів державної виконавчої служби та приватних виконавців, їхню підпорядкованість і компетенцію. Встановлюється поділ між функціями публічного адміністрування та незалежною професійною діяльністю приватних суб'єктів виконання. Законодавство визначає гарантії незалежності виконавців, засоби їх заміщення, порядок контролю та відповідальність за перевищення владних повноважень. Такі межі формують систему взаємодії між державними і приватними інститутами, спрямовану на підвищення ефективності примусового виконання. Збалансування владно-примусових і саморегулівних засад забезпечує реалізацію принципу рівності сторін та захист їхніх прав. Водночас закріплюється єдина правова рамка, що унеможливлює адміністративний тиск або довільне втручання в діяльність виконавців.

В умовах воєнного стану межі правового регулювання примусового виконання набувають адаптивного характеру, що обумовлено необхідністю захисту громадян і забезпечення правової стабільності. Законодавство передбачає зупинення окремих виконавчих дій, обмеження звернення стягнення на соціальні виплати,

а також запровадження спеціальних правил заміщення приватних виконавців. Межі примусового виконання розширюються або звужуються залежно від безпекових обставин, бойових дій чи окупації територій. Установлюються гуманітарні обмеження, спрямовані на недопущення порушення прав боржників і стягувачів.

Отже, межі правового регулювання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів в Україні мають багаторівневу, комплексну природу, що поєднує доктринальні, законодавчі та організаційно-процесуальні елементи. Вони визначають оптимальний простір дії правових норм, який забезпечує ефективність державного примусу при одночасному дотриманні принципів верховенства права, справедливості та пропорційності. Система меж дозволяє збалансувати інтереси держави, суспільства та учасників виконавчого провадження, унеможливлюючи зловживання владою. У сучасних умовах розвитку правової держави ці межі виступають не лише обмеженням, а й гарантією прав людини, стабільності правопорядку та легітимності примусових дій. Їх дотримання забезпечує ефективну реалізацію судових рішень і водночас зміцнює довіру до системи правосуддя.

Література

1. Рішення. Словник української мови. 2025. URL: https://slovnyk.ua/index.php?sw=рішення

2. Предмет, сфера і межі правового регулювання. Теорія права і держави. 2025. URL: https://stud.com.ua/1704121643098/pravo/predmet_sfera_mezhi_pravovogo_regulyuvannya

3. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – Київ.: Ваіте, 2015. 392 с.

4. Сергієнко Н.А. Норми права, які регулюють організацію та здійснення примусового виконання рішень в Україні, у системі законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 20–24. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/4

5. Про виконавче провадження : Закон України; Перелік від 02 червня 2016 № 1404-VIII. База даних «*Законодавство України*». *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1404-19

6. Грабар Н.М. Особливості примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 577–580. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/133

7. Мінка Т.П. Шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання виконання судових рішень в Україні. *Науковий* вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2022. № 60. С. 24–27. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.60.5

8. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 06 липня 2005 № 2747-IV. База даних «*Законодавство України*». *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15

9. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02 червня 2016 № 1403-VIII. База даних «*Законодавство України*». *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1403-19

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану. Закон України від 11 квітня 2023 № 3048-IX. База даних «*Законодавство України*». *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3048-20

Анотація

Мілоцький О. Л. **Межі правового регулювання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів в Україні.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний науковий аналіз меж правового регулювання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів в Україні, розглянутих як багаторівневе системне утворення, що поєднує теоретико-правові, інституційні, процедурні та гарантійні елементи. Визна-

чено, що межі правового регулювання відображають об'єктивно встановлені рубежі владно-вольового впливу держави на суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації правосуддя, і забезпечують баланс між ефективністю державного примусу та гарантіями прав людини. Наголошено, що такі межі визначають простір допустимого втручання держави у сферу виконання судових та адміністративних рішень, запобігаючи надмірному формалізму, бюрократизації, адміністративному свавіллю та зловживанню владними повноваженнями. Показано, що теоретико-правовий аспект цього поняття охоплює соціальні, економічні, політичні й морально-правові чинники, які зумовлюють доцільність, пропорційність і легітимність застосування примусових заходів. Підкреслено, що межі правового регулювання виступають показником допустимого рівня державного примусу та одночасно гарантією збереження правової стабільності й верховенства права. Обґрунтовано, що чинна система регулювання примусового виконання базується на взаємодії низки нормативно-правових актів, які визначають принципи законності, верховенства права, пропорційності, справедливості, обов'язковості та невідворотності виконання судових рішень. Встановлено, що межі охоплюють організаційно-правовий і процесуальний рівні, у межах яких визначено компетенцію органів виконавчої служби, правовий статус виконавців, порядок здійснення виконавчих дій, механізми контролю та гарантії захисту сторін виконавчого провадження. Особливу увагу приділено питанню адаптації меж державного примусу під час воєнного стану, коли вони набувають тимчасового, гнучкого характеру, спрямованого на забезпечення безпеки, соціального захисту населення та підтримання правопорядку.

Ключові слова: адміністративне судочинство, виконавче провадження, державний примус, законодавче регулювання, законність, компетенція, контроль, межі, правова система, правовий вплив, правосуддя, пропорційність, публічний інтерес, судове рішення.

Summary

Milotskyi O. L. **The limits of legal regulation of the enforcement of court decisions and decisions of other bodies in Ukraine.** – Article.

The article provides a comprehensive scholarly analysis of the limits of legal regulation of the enforcement of court decisions and decisions of other bodies in Ukraine, considered as a multi-level systemic phenomenon that combines theoretical-legal, institutional, procedural, and guarantee elements. It is determined that the limits of legal regulation reflect objectively established boundaries of the state's authoritative and volitional influence on social relations arising in the process of justice implementation, ensuring a balance between the effectiveness of state coercion and the guarantees of human rights. It is emphasized that such limits define the permissible scope of state intervention in the sphere of enforcement of judicial and administrative decisions, preventing excessive formalism, bureaucratization, administrative arbitrariness, and abuse of power. It is shown that the theoretical and legal aspect of this concept encompasses social, economic, political, and moral-legal factors that determine the expediency, proportionality, and legitimacy of applying coercive measures. It is underlined that the limits of legal regulation serve as an indicator of the permissible level of state coercion and, at the same time, a guarantee for maintaining legal stability and the rule of law. It is substantiated that the current system of enforcement regulation is based on the interaction of a number of normative legal acts that establish the principles of legality, the rule of law, proportionality, justice, obligation, and the inevitability of the execution of judicial decisions. It is established that these limits include organizational-legal and procedural levels, within which the competence of enforcement authorities, the legal status of executors, the procedure for enforcement actions, control mechanisms, and safeguards for the protection of the parties are defined. Special attention is paid to the issue of adapting the limits of state coercion during martial law, when they acquire a temporary, flexible nature aimed at ensuring security, social protection of the population, and maintaining public order.

Key words: administrative justice, competence, control, court decision, enforcement proceedings, justice, lawfulness, legal influence, legal regulation, legal system, limits, proportionality, public interest, state coercion.

Дата надходження статті: 30.09.2025
Дата прийняття статті: 28.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.26

О. В. Могила, А. В. Капелюха

ДО ПИТАННЯ КРИТЕРІЇВ ЕФЕКТИВНОСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Матеріально-технічне забезпечення Національної поліції, з огляду на його специфіку, важливість, а також значні витрати, потребує здійснення оцінки його ефективності, що, з огляду на правовий режим воєнного стану, має надважливе практичне значення. Воєнний стан вимагає максимальної мобільності, адаптивності та ресурсної стійкості системи забезпечення, що можливо лише за наявності науково обґрунтованих критеріїв оцінювання її ефективності. Визначення таких критеріїв дає змогу не лише здійснювати об'єктивний моніторинг стану матеріально-технічного забезпечення, а й оптимізувати управлінські рішення, спрямовані на підвищення спроможності поліції виконувати завдання з охорони публічного порядку, безпеки громадян і підтримання правопорядку в умовах збройної агресії.

Сучасний стан дослідження проблематики ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах воєнного стану характеризується фрагментарністю та недостатньою теоретичною розробленістю. У наукових працях переважно розглядаються загальні питання логістики, організації ресурсного забезпечення та управління в системі МВС, однак відсутні комплексні дослідження, спрямовані на визначення безпосередньо критеріїв ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах підвищених ризиків і нестабільності, що свідчить про потребу у формуванні системного наукового підходу до вивчення даної проблематики.

Метою статті є визначення критеріїв ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Основою слова ефективність є категорія «ефект». Так, Гупало О. наголошує, що ефект – це абсолютний показник результату будь-якої дії чи діяльності. Він може бути як позитивним, так і негативним. Натомість ефективність – це відносний показник результативності, що може бути лише позитивною величиною [1]. У найбільш загальному значенні, пише Подольчак Н., ефективність – це явище, яке характеризує оптимальність цілеспрямованої дії, способу, механізму реалізації або стану суб'єкту за наявності альтернатив. Вона виявляється через різницю (відмінність): між метою та отриманими результатами, враховуючи затрачені ресурси, встановлені цілі, обставини зовнішнього середовища та часові межі [2, с. 205].

Приходченко Л. вказує, що між категоріями «ефект» та «ефективність» є суттєва відмінність, яка полягає в тому, що ефект є відображенням результатів діяльності, тобто такого стану, до якого прагнуть управлінські об'єкти. Ці поняття

© О. В. Могила, А. В. Капелюха, 2025

досить часто сприймають як тотожні, і в такому випадку діяльність щодо побудови конкретної управлінської системи отримує в науці назву «управління за результатами». Причому діяльність спрямована на кількісний приріст результативних показників, хоча насправді йдеться про зміну якісних характеристик (вони мають кількісний вияв у цілях) [3, с. 60]. Далі автор цілком справедливо наголошує, що ефективність, на відміну від ефекту, враховує не лише результат діяльності (прогнозний, запланований, досягнутий, бажаний), а й розглядає умови, за яких його було досягнуто. Ефективність визначається співвідношенням результату (ефекту) і витрат, що обумовлюють отримання цього результату. Ефективність є порівняльною оцінкою результатів, адже відображає не лише здатність до забезпечення економічного приросту, а й здатність стимулювати прогресивні структурно-якісні зміни. Ефект становить один з компонентів, які співвідносяться між собою в процесі виконання завдань з удосконалення, оптимізації [3, с. 60]. Таким чином, ефект – це результат, наслідок певної дії або процесу. Він може бути як позитивним, так і негативним, очікуваним або несподіваним, і свідчить про те, що якась дія викликала зміни в тій чи іншій системі, об'єкті чи ситуації. Водночас ефективність визначає ступінь досягнення бажаного ефекту за допомогою певних засобів або ресурсів. Вона демонструє співвідношення між отриманим результатом і витраченими на нього зусиллями, ресурсами чи часом. Ефект є результатом, а ефективність – це характеристика цього результату з точки зору раціональності або доцільності витрат, необхідних для його досягнення.

Морщенок Т. та Біляк О. переконливо доводять, що ефективність є багатоаспектним і складним економічним поняттям, яким вважають: по-перше, результативність діяльності (процесу, проєкту, реалізації заходів), що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату; по-друге, комплексну оцінку результатів використання всіх видів ресурсів; по-третє, міру досягнення поставлених цілей [4].

Ефективність діяльності підприємства, як зазначає Кравченко В., – це комплексна характеристика, що відображає співвідношення між результатами діяльності та витратами або ресурсами, залученими для досягнення відповідного результату, та визначає перспективи функціонування та розвитку суб'єкта господарювання в довгостроковому періоді. Ефективність є комплексною характеристикою, а отже, має низку притаманних їй ознак. До ключових ознак цієї категорії автор зараховує [5]: 1) комплексний характер – ефективність діяльності підприємства охоплює всі сфери та напрями його функціонування, відтак, не може бути визначена одним показником; 2) відносний (порівняльний) характер – зміст ефективності як економічної категорії передбачає не вимірювання абсолютного результату діяльності, а його співставлення з витратами, понесеними на досягнення такого результату, або з необхідними для його досягнення ресурсами; 3) залежність від чинників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища – ефективність характеризує діяльність підприємства загалом, а отже, знаходиться під впливом тих чинників, що визначають умови функціонування суб'єкта господарювання; 4) ефективність є одним з ключових критеріїв для оцінки управлінської діяльності, адже відображає якість та раціональність

управлінських рішень. Крім того, ефективність є одним з найбільш вагомих чинників впливу на інвестиційну привабливість підприємства, що також дає оцінку управлінської діяльності [5].

Приходченко Л. констатує важливість розрізнення між загальною (абсолютною) та порівняльною (відносною) ефективністю. Загальна ефективність використовується для оцінювання загальноекономічних результатів на макро- та мікрорівнях упродовж певного періоду, а також для аналізу динаміки ефективності в регіональному розрізі. Водночас порівняльну ефективність застосовують під час ухвалення управлінських рішень, коли необхідно обрати найкращий з альтернативних варіантів шляхом порівняння відповідних показників [3, с. 59]. Крім того, вчена звертає увагу на зв'язок ефективності з використаними ресурсами, отриманим продуктом, поставленими цілями, а також з досягнутим ефектом. Причому ефект виявляється не лише в процесі виробництва чи надання послуги, а й під час їхнього споживання. Важливо й те, що цей ефект може виникати не одразу, а мати як прямий, так і опосередкований (побічний) характер. У підсумку дослідниця зазначає, що суть поняття «ефективність» полягає в здатності забезпечити досягнення очікуваних результатів. Інакше кажучи, ефективною вважається саме та діяльність або процес, які спрямовані на чітко визначену мету й здатні дати максимальний результат відповідно до поставлених цілей [3, с. 59-60].

Ефективність, на переконання Демченка А. та Момот О., слугує індикатором розвитку, а також його найважливішим стимулом. Як наукова категорія, пишуть автори, ефективність має два аспекти – якісний та кількісний. Перший відображає її логічний, теоретичний зміст, тобто сутність категорії. Кількісний аспект розкриває дію закону економії часу під час досягнення цілей суспільного виробництва в процесі всього відтворювального процесу і на окремих його фазах у масштабі всього народного господарства, окремих його регіонів, галузей, господарських суб'єктів. Тобто на всіх історичних етапах розвитку людського суспільства воно має економно витрачати власні сили, досягаючи розширення випуску продукції за мінімальних витрат засобів. Це і є об'єктивно існуючий критерій економічної ефективності на всіх щаблях розвитку суспільства [6, с. 208].

З огляду на зазначене вище, ефективність матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України в умовах режиму воєнного стану характеризує ступінь відповідності обсягів, якості, своєчасності та безперервності надання матеріально-технічних ресурсів і засобів (озброєння, транспорту, засобів зв'язку, спорядження, паливно-мастильних матеріалів тощо) фактичним потребам органів і підрозділів Національної поліції для виконання ними завдань (визначених законодавством України) під час здійснення своєї поточної діяльності, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану, з урахуванням принципів верховенства права, оперативності, безпеки, раціонального використання ресурсів, міжвідомчої координації тощо.

До характерних особливостей цієї категорії найбільш доцільно зарахувати такі:

– динамічність і непередбачуваність потреб, адже в умовах війни запити в різних видах, кількості та якості матеріально-технічних засобів можуть змінюватися залежно від безпекової ситуації;

– значна обмеженість ресурсів, адже внутрішнє виробництво значно скоротилось, що обумовило необхідність збільшення зовнішнього імпорту;

– орієнтація матеріально-технічного забезпечення на кризові умови, адже воно здійснюється в умовах нестабільного безпекового середовища, ризиків обстрілів, обмеженого доступу до логістичних шляхів;

– зростання пріоритету мобільності, адже в умовах війни необхідним є швидке реагування на зміну оперативної обстановки, переоснащення та переміщення ресурсів;

– необхідність тісної взаємодії з іншими силовими структурами, військовими формуваннями та органами місцевого самоврядування;

– потреба в забезпеченні «ідеального» балансу між витратами та результативністю в умовах ресурсного дефіциту;

– вимога до збереження безперервності, адже від матеріально-технічного забезпечення залежить не лише стан громадської безпеки, а й державна безпека загалом.

Для того, щоб встановити, чи є матеріально-технічне забезпечення Національної поліції ефективним, необхідно здійснити його оцінювання. В «Енциклопедичному словнику з державного управління» оцінювання визначено як систематичний процес порівняння діяльності та/чи результатів виконання програми або політики з цілями, завданнями, комплексом явних або неявно виражених стандартів з метою внесення необхідних адміністративних чи політичних змін. Причому оцінювання може бути зовнішнім та внутрішнім, кількісним та якісним, формувальним та підсумковим, бути орієнтованим на цілі, рішення, клієнта, практичне використання тощо. У системі органів публічної влади оцінювання є аналітичною діяльністю, спрямованою на збір, аналіз, тлумачення та передавання інформації про економічність, ефективність, результативність політики, програм, проєктів, які здійснюються з метою поліпшення соціальних умов. Для того щоб оцінювання можна було вважати коректним та корисним, воно має бути систематичним та об'єктивним, оскільки спрямоване оцінювання на заплановані, поточні або завершені управлінські впливи і стосується процесу визначення цінності або значущості діяльності, політики чи програми [7, с. 504].

Ведунг Е. стверджує, що оцінювання є процесом виявлення цінності, значущості й переваг певних явищ або предметів. Це спосіб розмежування між тим, що має цінність, і тим, що її не має, між корисним і зайвим. На його думку, оцінювання є ключовою аналітичною процедурою, яка супроводжує всі форми організованої інтелектуальної та практичної діяльності. Автор наголошує, що ця процедура пронизує як теоретичні, так і прикладні аспекти різних сфер, зокрема державного управління. У цьому контексті він тлумачить оцінювання як ґрунтовний аналіз минулих дій органів влади, спрямований на виявлення їхньої цінності, ефективності та наслідків, що є важливими для формування майбутніх рішень і дій [8, с. 20].

Таким чином, оцінювання ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану становить систематичний процес збору, аналізу й інтерпретації інформації щодо ступеня відповідності обсягів, своєчасності, якості та доцільності надання матеріальних ресурсів, тех-

ніки й обладнання фактичним потребам підрозділів поліції в умовах підвищеної загрози з метою визначення результативності забезпечення, виявлення недоліків і прийняття обґрунтованих управлінських рішень для підвищення спроможності виконання службових завдань. Чорна І. зауважує, що мета оцінювання ефективного використання матеріально-технічних ресурсів полягає в одержанні найбільш інформативних ключових параметрів, які дають об'єктивну й точну оцінку наявності в підприємства різних видів матеріальних ресурсів з огляду забезпечення його конкурентоспроможності, уможливлюють оцінку ефективності управлінських рішень щодо формування портфеля замовлень на матеріальні ресурси, виявлення резервів підвищення ефективності використання ресурсів, розробку заходів для їх мобілізації [9].

Оцінювання ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану має здійснюватись за певними критеріями. Так, Яковець І. вказує, що критерії – це ознаки, на підставі яких здійснюється оцінка, це засіб, її мірило. Критерії – сукупність не всіх ознак, властивих тим чи іншим предметам, а лише тих, які беруться для поділу, таких, що є його підставами [10]. Оболенський О. акцентує увагу на тому, що критерій у загальновизнаному значенні становить певну кількісну або якісну ознаку, на підставі якої здійснюється оцінювання будь-яких явищ, виявів функціонування матеріальних і нематеріальних суб'єктів, класифікація предметів матеріального та духовного світу. Це фактично «мірило», за яким виробляються ставлення і думка щодо доцільності й ефективності функціонування певного суб'єкта. Для систем управління критерій має визначати ефективність управління, тобто оцінювати вияви управління, завдяки аналізу яких можна визначати рівень і якість управління та надання послуг, його відповідність потребам суспільства. Саме врахування якості вирізняє критерії управління серед інших показників, що вимірюють лише кількісні показники відповідних ознак, виявів тощо. Загалом критерії пов'язані з поняттям ефективності, трансформують його в себе через певні уточнення та визначення, віддзеркалюють співвідношення між отриманими соціальними результатами та витратами на їх досягнення [11, с. 402–403].

Литвин О. серед критеріїв оцінювання ефективності діяльності державних службовців виокремлює: компетентність; відповідність займаній посаді за результатами попередніх атестацій; законність дій державного службовця, зафіксована в підготовлених документах відповідно до вимог чинного законодавства, інших дій в межах посадових інструкцій, кількості оскаржених у суді дій і рішень державного службовця, чи державного органу, у якому він проходить службу та від імені якого він готував те чи інше рішення; оцінка з боку громадян, що перевіряється шляхом аналізу звернень громадян, відповідей на ці звернення, що здійснювалися безпосередньо державним службовцем, кількості повторних звернень за тими самими підставами, кількості скарг від громадян; кількість доручень, щодо яких службовцем був порушений термін їх виконання [12].

Таким чином, у юридичний літературі автори виокремлюють різні критерії оцінки ефективності будь-якої діяльності, проте, з огляду на специфіку піднятої у роботі проблематики, найбільш доцільним та логічним є підхід щодо поділу

останніх на кількісні та якісні. Зокрема, кількісні критерії ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах воєнного стану – це конкретні, вимірювані показники, які дозволяють оцінити рівень готовності, функціональності, забезпечення та стійкості підрозділів поліції до виконання завдань у надзвичайних умовах. У режимі воєнного стану ці критерії набувають особливого значення, оскільки мають безпосередній вплив на оперативність, безпеку та стабільність діяльності поліції.

Останні критерії, яким ми приділимо увагу, є якісні. Якісний підхід, зазначає Юхно О., покликаний визначати готовність системи, усуваючи одночасно її вихід за межі соціальних потреб. Причому відхід від розгляду системи протидії злочинності з позицій якісної ефективності, з огляду на цільове призначення, ускладнює отримання обґрунтованих висновків про шляхи її розвитку й удосконалення, про необхідну та достатню інтенсивність процесів у відповідній сфері. Якісне оцінювання критеріїв ефективності діяльності оперативних підрозділів ОВС із запобігання та протидії злочинності може бути проведене лише на основі її ретельного вивчення, ґрунтовного аналізу даних, які її характеризують, зокрема того, наскільки створені організаційні й методичні передумови для реалізації поставлених перед відповідними суб'єктами завдань. Оціночна діяльність у цьому напрямі, на нашу думку, потребує використання різних методів, передусім таких: статистичного аналізу, який полягає у використанні різних показників статистичного обліку, і застосовується для отримання загального уявлення про стан діяльності в масштабі району, міста, області, держави; якісного аналізу, який дає більш глибоке уявлення про стан діяльності. Такий аналіз передбачає вивчення як результатів діяльності, так і шляхів їх досягнення, а також значення даних результатів; соціологічного аналізу, який включає опитування громадян і фахівців з питань, які стосуються проблем запобігання та протидії злочинності. Для характеристики категорії ефективності використовують разом з раніше наведеними підходами й параметри змісту ефективності, які сформовані на основі ідеальної моделі управлінської системи [13].

Висновки. Отже, на підставі проведеного аналізу, можемо запропонувати авторське бачення щодо переліку якісних і кількісних критеріїв оцінювання ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану.

До кількісних критеріїв ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах воєнного стану, найбільш доцільно віднести такі: 1) рівень укомплектованості засобами індивідуального захисту, який характеризується відсотком поліцейських, які забезпечені бронежилетами, касками, медичними аптечками тощо; 2) кількість одиниць спецтехніки (броньовані авто, патрульні машини) на 100 поліцейських, адже автотранспорт є ключовим для мобільності, евакуації, доставки боєприпасів, швидкого реагування; 3) укомплектованість засобами зв'язку та управління (кількість працюючих радіостанцій, супутникових телефонів на один підрозділ); 4) рівень забезпеченості зброєю та боєприпасами; 5) рівень матеріального резерву (мобілізаційного запасу), наприклад, обсяг запасів палива, харчів, медикаментів, що вимірюється в днях автономної

роботи; 6) швидкість логістичного реагування, що включає середній час доставки матеріальних ресурсів до місця призначення (год/добу); 7) коефіцієнт оновлення та модернізації обладнання; 8) витрати на матеріально-технічне забезпечення на одного поліцейського (відображає пріоритетність забезпечення поліції в державному фінансуванні); 9) кількість технічних збоїв або відмов обладнання.

Якісними критеріями ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану слід вважати: 1) оперативність забезпечення, що характеризує організаційну здатність системи забезпечення передбачати потреби, діяти на випередження, адаптувати логістику під безпекову ситуацію, а також ухвалювати швидкі та якісні рішення в умовах невизначеності; 2) надійність ресурсів, що в якісному вимірі характеризує здатність матеріально-технічного забезпечення зберігати працездатність у критичних ситуаціях, забезпечувати стійкість до збоїв, відповідати стандартам безпеки; 3) адаптивність і гнучкість системи матеріально-технічного забезпечення. Гнучкість полягає в можливості швидкого перепрофілювання ресурсів, переналаштування логістичних маршрутів, інтеграції нових технологічних рішень і врахування досвіду бойових дій під час планування потреб; 4) безперервність логістичних процесів, адже в умовах воєнного стану забезпечення поліції повинно здійснюватися без збоїв, перерв і затримок, навіть попри деструкцію інфраструктури або втрати логістичних вузлів; 5) інтеграція з іншими безпековими структурами, адже матеріально-технічне забезпечення поліції у воєнний час має бути скоординоване з логістичними системами інших силових відомств – Збройних Сил, Держприкордонслужби, ДСНС тощо. Така інтеграція забезпечує спільне використання ресурсів, уникнення дублювання, ефективне реагування в умовах міжвідомчих операцій.

Література

1. Гупало А. Визначення змісту понять: «ефект», «ефективність» та «результативність». Проблеми формування нової економіки XXI століття : матеріали V Межнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (21–22 груд. 2012 р.). URL: http://www.confcontact.com/20121221/3_gupalo.htm.

2. Подольчак Н. Поняття та види ефективності систем менеджменту машинобудівних підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 23 (606): С. 203–210.

3. Приходченко Л. Забезпечення ефективності державного управління на засадах демократичного врядування : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Одеса, 2010. 456 с.

4. Морщенок Т., Біляк О. Огляд підходів до визначення економічної сутності поняття "ефективність". *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 1. С. 7–13.

5. Кравченко В. Ефективність діяльності підприємства: зміст, види та роль у сучасних умовах. Економіка та суспільство. 2024. № 65. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-93. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4466/4405.

6. Демченко А., Момот О. Про сутність понять «ефективність» та «результативність» в економіці. Економічний вісник Донбасу. 2013. № 3 (33). С. 207–210.

7. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

8. Ведунг Е. Оцінювання державної політики і програм / пер. з англ. В. Шульга. Київ: Всеувито, 2003. 350 с.

9. Чорна І. Ефективність використання основних виробничих фондів та розроблення пропозицій щодо її поліпшення. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2009. № 2. С. 212–216.

10. Яковець І. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: монографія. Харків: Кроссроуд, 2006. 208 с.

11. Оболенський О. *Державна служба*: підручник. Київ: КНЕУ, 2006. 472 с.

12. Литвин О. Адміністративно-правове регулювання статусу державного службовця в Україні: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2006. 19 с.

13. Юхно О. О. Актуальні аспекти визначення критеріїв ефективності діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ щодо запобігання і протидії злочинності. *Право і безпека.* 2011. № 3. С. 188–194.

Анотація

Могила О. В., Капелюха А. В. **До питання критеріїв ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану.** – Стаття.

Наголошено, що матеріально-технічне забезпечення Національної поліції, з огляду на його специфіку, важливість, а також значні витрати, потребує здійснення оцінки його ефективності, що, з огляду на правовий режим воєнного стану, має надважливе практичне значення. У воєнний час потреби поліції значно зростають, оскільки її функції виходять за межі забезпечення звичайного правопорядку і включають підтримку громадської безпеки в умовах надзвичайної загрози, участь у контрдиверсійних заходах, охорону стратегічних об'єктів, евакуацію населення, а також взаємодію з військовими структурами.

Зроблено висновок, що ефективність матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України в умовах режиму воєнного стану характеризує ступінь відповідності обсягів, якості, своєчасності та безперервності надання матеріально-технічних ресурсів і засобів (озброєння, транспорту, засобів зв'язку, спорядження, паливно-мастильних матеріалів тощо) фактичним потребам органів і підрозділів Національної поліції для виконання ними завдань (визначених законодавством України) під час здійснення своєї поточної діяльності, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану, з урахуванням принципів верховенства права, оперативності, безпеки, раціонального використання ресурсів, міжвідомчої координації тощо.

Обґрунтовано, що оцінювання ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану становить систематичний процес збору, аналізу та інтерпретації інформації щодо ступеня відповідності обсягів, своєчасності, якості й доцільності надання матеріальних ресурсів, техніки та обладнання фактичним потребам підрозділів поліції в умовах підвищеної загрози з метою визначення результативності забезпечення, виявлення недоліків і прийняття обґрунтованих управлінських рішень для підвищення спроможності виконання службових завдань.

Визначено, що найбільш доцільним і логічним є поділ критеріїв оцінювання ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану на кількісні та якісні. Запропоновано авторське бачення переліку якісних і кількісних критеріїв оцінювання ефективності матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах режиму воєнного стану.

Ключові слова: Національна поліція України, матеріально-технічне забезпечення, критерії, ефективність, оцінювання ефективності, кількісні критерії, якісні критерії, правовий режим воєнного стану.

Summary

Mohyla O. V., Kapeliukha A. V. **On the issue of criteria for the effectiveness of the material and technical support of the national police in the conditions of martial state.** – Article.

It is emphasized that the material and technical support of the National Police, given its specificity, importance, and significant costs, requires an assessment of its effectiveness, which, given the legal regime of martial law, is of paramount practical importance. In wartime, the needs of the police increase significantly, since its functions go beyond the scope of ensuring ordinary law and order and include supporting public security in conditions of extreme threat, participation in counter-sabotage measures, protecting strategic facilities, evacuating the population, and interacting with military structures.

It was concluded that the effectiveness of the material and technical support of the National Police of Ukraine under martial law conditions characterizes the degree of compliance of the volume, quality, timeliness and continuity of the provision of material and technical resources and means (weapons, transport, means of communication, equipment, fuel and lubricants, etc.) with the actual needs of the bodies and units of the National Police for their performance of tasks (defined by the legislation of Ukraine) during the implementation of their current activities, in particular under the legal regime of martial law, taking into account the principles of the rule of law, efficiency, security, rational use of resources, interdepartmental coordination, etc.

It is substantiated that the assessment of the effectiveness of the material and technical support of the National Police under martial law is a systematic process of collecting, analyzing and interpreting information on the degree of compliance of the volumes, timeliness, quality and expediency of providing material resources, equipment and equipment with the actual needs of police units under conditions of increased threat in order to determine the effectiveness of the support, identify shortcomings and make informed management decisions to increase the ability to perform official tasks.

It was determined that the most appropriate and logical is to divide the criteria for assessing the effectiveness of the material and technical support of the National Police under martial law into quantitative and qualitative. The author's vision of the list of qualitative and quantitative criteria for assessing the effectiveness of the material and technical support of the National Police under martial law is proposed.

Key words: National Police of Ukraine, material and technical support, criteria, effectiveness, assessment of effectiveness, quantitative criteria, qualitative criteria, legal regime of martial law.

Дата надходження статті: 26.09.2025
Дата прийняття статті: 23.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.73:336.74
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.27

Н. О. Можаровська

СИСТЕМА ПРАВА ГРОШОВОГО ОБІГУ: БАЗОВІ ТА ДОПОМІЖНІ СУБІНСТИТУТИ

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси у фінансовій системі України, зумовлені війною, глобальною цифровізацією та євроінтеграційним курсом держави, актуалізують необхідність системного оновлення правового регулювання грошового обігу. Грошовий обіг, виступаючи одночасно економічним та правовим феноменом, вимагає від права не лише стабілізаційної, а й інтеграційно-координуючої функції, що забезпечує узгодженість норм різних галузей у межах єдиного правового простору. Водночас у сучасній юридичній доктрині відсутнє цілісне розуміння права грошового обігу як міжгалузевого публічно-правового інституту, що поєднує конституційні, адміністративні та фінансово-правові засоби регулювання.

Недостатньо дослідженою залишається внутрішня структура цього інституту, зокрема співвідношення та взаємодія його елементів – базових і допоміжних субінститутів, які забезпечують стабільність та адаптивність грошово-кредитної системи держави. Бракує також усталеної термінології для позначення структурних рівнів права грошового обігу та методологічних критеріїв їх розмежування.

Отже, наукова проблема полягає у необхідності теоретико-правового осмислення системної організації інституту права грошового обігу, виявленні його базових і допоміжних субінститутів, визначенні їх предметів правового регулювання та ролі у забезпеченні фінансової безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Помітну роль у формуванні та еволюції наукових підходів до вивчення грошового обігу відіграли такі вчені, як: Балдич Н. І., Бабарицький О. В., Бодров В. Г., Вєтрова І. В., Вовченко О. С., Крупка І. М., Латковська Т. А., Макаренко М. І., Махаєва О. О., Пожидаєва М. А., Прасюк В. М., Проць І. М., Радченко О. М., Савченко Л. А., Сафронова О. М., Токарєва К. О., Українська Л. О., Царьова Л. К. та інші дослідники, які у своїх працях у тій чи іншій мірі торкалися проблематики грошового обігу, його правового регулювання та економіко-правової природи, але попри наявність окремих наукових праць, присвячених питанням грошово-кредитної політики, емісії, функціонування платіжних систем та державного контролю, комплексних досліджень, що розкривають систему базових і допоміжних субінститутів права грошового обігу, нині бракує. У сучасній юридичній науці ці субінститути залишаються недостатньо концептуалізованими, а їх правова природа, предмет регулювання та взаємозв'язки – фрагментарно висвітленими. Саме це зумовлює потребу у поглибленому теоретико-правовому аналізі їхнього змісту, структури та ролі у забезпеченні стабільності грошово-кредитної системи держави.

© Н. О. Можаровська, 2025

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування системної організації інституту права грошового обігу як міжгалузевого публічно-правового утворення та визначення його внутрішньої структури через взаємодію базових і допоміжних субінститутів.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань:**

– з'ясувати концептуальні засади формування права грошового обігу як самостійного інституту публічного права;

– визначити критерії розмежування та функціонального призначення базових і допоміжних субінститутів у структурі права грошового обігу;

– охарактеризувати предмети правового регулювання основних базових субінститутів (єдиної державної грошово-кредитної політики, грошової емісії, платіжної системи, державного контролю, казначейського обслуговування бюджетів та юридичної відповідальності);

– розкрити роль допоміжних субінститутів (грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів, у міждержавних інтеграційних об'єднаннях та ціноутворення грошей) у забезпеченні адаптивності правового регулювання;

– узагальнити системні зв'язки між субінститутами права грошового обігу та їхнє значення для стабільності, цілісності й фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Становлення права грошового обігу як міжгалузевого публічно-правового інституту зумовлюється поглибленням інтеграційних і системних взаємозв'язків між його окремими субінститутами, що сприяє формуванню цілісної та внутрішньо узгодженої правової структури. Такі взаємозв'язки реалізуються у різноманітних формах правової взаємодії, зокрема через субординаційні та координаційні відносини між нормативними положеннями та правовими приписами, які забезпечують єдність і функціональну узгодженість системи права грошового обігу.

Субординаційні зв'язки проявляються у випадках, коли норми одного субінституту уточнюють, розвивають або деталізують положення іншого, забезпечуючи ієрархічну узгодженість усієї системи правового регулювання. Прикладом такої взаємодії є положення статті 99 Конституції України, якою закріплено статус гривні як єдиної грошової одиниці держави, що знаходить своє конкретне нормативне вираження у положеннях Закону України «Про Національний банк України», який визначає порядок емісії, обігу та підтримання стабільності національної валюти.

Координаційні зв'язки, своєю чергою, виникають у тих випадках, коли норми різних субінститутів взаємодоповнюють одна одну, утворюючи цілісну систему правового регулювання окремих аспектів грошового обігу. Така взаємодія забезпечує комплексність і узгодженість правового впливу у межах монетарної сфери. Зокрема, під час банківського супроводження державних контрактів одночасно застосовуються норми субінституту державного контролю за грошовим обігом і положення субінституту грошового обігу в казначейській системі виконання бюджетів, які взаємно підсилюють регулятивний ефект одне одного. Прикладом реалізації такої координації є положення Закону України «Про Національний

банк України» у поєднанні з наказом Державної казначейської служби України від 29 вересня 2025 року № 229 «Про затвердження Змін до Порядку відкриття аналітичних рахунків для обліку операцій з виконання бюджетів та інших клієнтів у системі Державної казначейської служби України».

Отже, поглиблення взаємозв'язків між субінститутами права грошового обігу виступає визначальним чинником формування його структурної цілісності, системності та функціональної збалансованості. Така інтеграція забезпечує внутрішню єдність і стабільність інституту, створюючи передумови для його подальшої еволюції як самостійного міжгалузевого публічно-правового утворення у системі національного права України. Відповідно, право грошового обігу постає не лише як сукупність норм, що регулюють монетарні процеси, а як інституційно впорядкована підсистема публічного права, спрямована на забезпечення фінансової стабільності та економічного суверенітету держави.

На нашу думку, система інституту права грошового обігу являє собою впорядковану сукупність базових та допоміжних субінститутів, які у своїй взаємодії відображають внутрішню структурну, функціональну та ієрархічну організацію цього міжгалузевого публічно-правового утворення. Така двокомпонентна модель забезпечує не лише логічну цілісність правового регулювання у сфері грошово-кредитних відносин, а й його здатність адаптуватися до економічних, фінансових і соціально-політичних змін, що підтверджує еволюційний характер права грошового обігу як системоутворювального елементу сучасної фінансово-правової доктрини.

У цьому дослідженні термін «базовий субінститут» уживається у доктринальному контексті, що відображає сучасну наукову тенденцію до системного та структурного осмислення публічно-правових явищ і їх внутрішньої організації в межах інституту права грошового обігу.

Під базовими субінститутами доцільно розуміти структурно необхідні та функціонально визначальні елементи інституту права грошового обігу, що формують його нормативне ядро та забезпечують можливість існування цього інституту як цілісного, самодостатнього публічно-правового утворення. Вони виконують системоутворювальну роль, визначаючи спрямованість, межі та стабільність правового регулювання у сфері грошово-кредитних відносин.

Базові субінститути утворюють цілісну систему публічно-правових норм, покликаних забезпечити сталість, безперервність і збалансованість функціонування грошового обігу як складової фінансової системи держави. Вони формують нормативно-організаційний каркас правового регулювання у монетарній сфері, без якого належна інституціоналізація та упорядкованість грошового обігу були б неможливими.

Запровадження поняття «базового субінституту» зумовлене необхідністю більш чіткого окреслення внутрішньої структури інституту права грошового обігу з урахуванням ієрархії його функціональної значущості. На відміну від загальнофілософського використання терміна «базовий» у контексті позначення сутнісних або первинних властивостей правових явищ, у межах цього дослідження він уперше пропонується як критерій системної класифікації субінститутів, що відображає

їхню структуроутворювальну роль у забезпеченні цілісності та стабільності правового регулювання грошового обігу.

Необхідно наголосити, що термін «базовий» вже відомий у правовій науці, але його застосування для позначення структурних елементів публічно-правового інституту пропонується вперше в межах цього дослідження. Така авторська інтерпретація відображає логіку системного підходу до права, згідно з яким базові субінститути становлять необхідні конструктивні елементи інституту, без яких його функціонування є неможливим, тоді як допоміжні субінститути виконують адаптивно-забезпечувальну функцію, сприяючи гнучкості правового регулювання. Запропонований підхід не лише поглиблює теоретико-правове розуміння внутрішньої архітектоніки грошового обігу, але й формує концептуальне підґрунтя для майбутньої кодифікації норм монетарного права України.

Поряд із базовими у системі права грошового обігу функціонують допоміжні субінститути, призначення яких полягає у нормативному забезпеченні стабільності грошово-кредитних відносин в умовах особливих правових режимів або нетипових економічних обставин. Вони набувають особливого значення у періоди воєнного стану, економічної чи фінансової турбулентності, валютних коливань, а також надзвичайних ситуацій на фінансових ринках, виконуючи роль адаптивно-регулятивного механізму, що підтримує функціональну стійкість і безперервність грошового обігу.

У подальшому доцільним видається детальне розкриття предметів правового регулювання кожного із зазначених субінститутів, що дасть змогу встановити характер їхньої функціональної взаємодії, визначити межі компетенції та окреслити роль у забезпеченні структурної цілісності й стабільності грошової системи України. Такий підхід сприятиме поглибленню системного розуміння інституційної природи права грошового обігу та виявленню його потенціалу як інструмента фінансової безпеки держави.

Нормативно-правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі формування, затвердження та реалізації єдиної державної грошово-кредитної політики, а також результати наукових розвідок у цій сфері – зокрема праці М. І. Макаренка «Економіко-правове регулювання режиму грошово-кредитної політики» [1], Т. А. Латковської «Грошово-кредитна (монетарна) політика: поняття та цілі» [2], І. В. Вєтрової «Правові основи реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України» [3] – дають підстави визначити предмет відповідного субінституту як сукупність суспільних відносин, що охоплюють процеси вироблення, схвалення та практичного здійснення основних засад державної монетарної політики.

До предмета правового регулювання цього субінституту належать:

– правовідносини, що виникають у процесі розроблення та прийняття основних напрямів грошово-кредитної політики, які визначаються Національним банком України та схвалюються Верховною Радою України;

– відносини між Національним банком України та іншими органами державної влади, пов'язані з координацією заходів у сфері грошово-кредитної політики, зокрема Міністерством фінансів, Кабінетом Міністрів України та Радою національної безпеки і оборони України;

– правове забезпечення реалізації монетарних інструментів, спрямованих на досягнення цінової та фінансової стабільності;

– взаємозв'язок грошово-кредитної політики з іншими напрямами державної політики – бюджетною, валютною, інвестиційною, соціально-економічною.

Таким чином, *базовий субінститут єдиної державної грошово-кредитної політики* охоплює систему норм публічного права, спрямованих на визначення змісту, принципів, механізмів та меж реалізації державної діяльності у сфері регулювання грошового обігу. Його нормативне наповнення забезпечує інституційну узгодженість та функціональну координацію дій органів публічної влади у процесі формування та реалізації монетарної політики, спрямованої на досягнення стратегічних цілей фінансової, економічної й валютної стабільності держави.

Базовий субінститут державного контролю та нагляду за грошовим обігом. В українській правовій доктрині саме зазначене коло суспільних відносин є об'єктом особливої наукової уваги [4; 5; 6]. На нашу думку, до предмета правового регулювання цього субінституту входить комплекс суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення контролю та нагляду за стабільністю і справжністю грошових знаків, а також за належною організацією грошового обігу в державі.

Зокрема, це охоплює:

– відносини з контролю за платоспроможністю та автентичністю грошових знаків, що перебувають в обігу, та порядком вилучення зношених або фальсифікованих банкнот;

– відносини щодо моніторингу стану та структури готівкової грошової маси, включно з її обсягом, швидкістю обігу та географічним розподілом;

– контроль за дотриманням правил проведення касових операцій, форм і порядку здійснення безготівкових розрахунків, установлених Національним банком України;

– відносини, пов'язані із запобіганням та протидією легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та забезпеченням фінансового моніторингу відповідно до міжнародних стандартів FATF[1];

– валютний контроль, що передбачає дотримання правил переміщення, використання й конвертації валютних цінностей у межах та за межами держави.

Таким чином, цей субінститут забезпечує правову упорядкованість грошового обігу через систему наглядово-контрольних механізмів, які реалізуються органами публічної влади (насамперед Національним банком України, Державною казначейською службою, Міністерством фінансів, Державною службою фінансового моніторингу та іншими компетентними інституціями). Його регулятивна функція спрямована на підтримання стабільності, прозорості та законності грошово-кредитної системи, що є ключовою умовою фінансової безпеки держави.

---

[1] FATF – Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (ФАТФ) (англ. *Financial Action Task Force on Money Laundering*, фр. *Groupe d'action financi re; GAFI*) – міжурядовий орган, метою роботи якого є розвиток і впровадження на міжнародному рівні заходів і стандартів з боротьби щодо відмивання грошей. Був заснований в 1989 за ініціативою Великої Сімки

Базовий субінститут грошового обігу в казначейській системі виконання бюджетів.

Предметом правового регулювання цього субінституту є сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі організації та забезпечення виконання бюджетів публічно-територіальних утворень, а також у межах здійснення повноважень оператора системи казначейських платежів.

До сфери його правового впливу належать:

– правовідносини, пов'язані з казначейським обслуговуванням бюджетів усіх рівнів, зокрема відкриттям і веденням рахунків, здійсненням касових операцій і контролем за цільовим використанням бюджетних коштів;

– відносини у сфері казначейського супроводу державних програм, контрактів і проектів, які передбачають централізоване управління фінансовими потоками в межах бюджетної системи;

– відносини, що виникають у процесі бюджетного моніторингу та звітності в системі казначейських платежів, у тому числі щодо управління залишками коштів на Єдиному казначейському рахунку;

– відносини, пов'язані з управлінням ліквідністю бюджетних ресурсів, зокрема тимчасовим розміщенням коштів, балансуванням надходжень і видатків.

Цей субінститут є невід'ємним елементом публічно-фінансового механізму держави, що забезпечує стабільність грошового обігу у сфері виконання бюджетів і водночас виступає правовою формою реалізації принципів ефективності, цільового використання та прозорості державних фінансів.

Базовий субінститут грошової емісії.

Проблематика грошової емісії посідає вагоме місце у фінансово-правових та економіко-правових дослідженнях. Серед робіт, присвячених цьому питанню, варто відзначити праці І. М. Проць, у яких досліджено поняття та сутність емісійних процесів [7], Л. К. Царьової, яка розглядає теоретичні основи та принципи емісії готівкових грошей в Україні [8], а також О. О. Махаєвої, що аналізує правові аспекти регулювання емісії та використання електронних грошей [9].

Аналіз наукових підходів та норм чинного законодавства, що регулюють емісійну діяльність, дозволяє визначити, що предметом правового регулювання субінституту грошової емісії є комплекс суспільних відносин, пов'язаних із організацією, прогнозуванням і здійсненням випуску грошових знаків в обіг, а також із контролем за їхнім рухом у готівковій та безготівковій формах.

До предмета цього субінституту належать, зокрема:

– відносини, що виникають у процесі прогнозування обсягів емісії готівкових коштів, виходячи з потреб грошового обігу та макроекономічних показників;

– відносини щодо встановлення ознак платоспроможності грошових знаків, їх виготовлення, зберігання, транспортування, інкасації та знищення зношених банкнот і монет;

– відносини, пов'язані з проведенням касових операцій, у тому числі щодо обігу готівки у банківській системі та забезпечення комерційних банків готівковими ресурсами;

– відносини, що виникають унаслідок мультиплікативної діяльності кредитних організацій, яка впливає на формування грошової маси в обігу та загальний рівень ліквідності фінансової системи.

Отже, субінститут грошової емісії охоплює сукупність правових норм, що забезпечують стабільність та керованість процесів створення й розподілу грошових ресурсів, виступаючи одним із ключових базових елементів інституту права грошового обігу.

Базовий субінститут участі національної платіжної системи у грошовому обігу.

У науковій літературі питання правового регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі функціонування платіжних систем, дістали достатньо глибоке висвітлення. Зокрема, у працях К. О. Токарєвої та О. В. Бабарицького розкрито сутність платіжних систем і специфіку їх правового регулювання в Україні [10], О. С. Вовченко досліджує напрями розвитку платіжних систем у контексті європейської інтеграції [11], М. А. Пожидаєва розкриває концепцію фінансово-правового регулювання платіжних систем [12], а Л. О. Українська аналізує державне регулювання платіжних систем у контексті їх інституційного розвитку [13].

Водночас питання безпосередньої участі національної платіжної системи у грошовому обігу залишаються малодослідженими. На нашу думку, предметом правового регулювання цього субінституту є суспільні відносини, що виникають у процесі надання платіжних послуг, організації та функціонування платіжних систем, а також забезпечення переведення й обігу грошових коштів у межах національної економіки.

До предмета цього субінституту належать:

– відносини, пов'язані з виконанням вимог до організації та функціонування платіжних систем, у тому числі з питань їх реєстрації, ліцензування, управління ризиками та відповідності стандартам безпеки даних;

– правовідносини, що виникають під час здійснення, супроводження та забезпечення переказу коштів, включно з електронними та миттєвими платежами;

– відносини щодо управління грошовими ризиками в межах платіжної системи, зокрема ризиками ліквідності, операційними та системними ризиками;

– відносини із забезпечення виконання грошових зобов'язань учасників платіжної системи та врегулювання зобов'язань між банківськими і небанківськими фінансовими установами;

– відносини, пов'язані з діяльністю платіжної інфраструктури, зокрема у межах Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП) та інших компонентів національної платіжної архітектури.

Таким чином, базовий субінститут участі національної платіжної системи у грошовому обігу виступає інституційним механізмом інтеграції фінансової інфраструктури держави в єдину систему публічно-правового регулювання грошових потоків, забезпечуючи прозорість, безпеку та ефективність грошового обігу як у межах національного, так і міжнародного фінансового простору.

Базовий субінститут юридичної відповідальності у сфері права грошового обігу.

Предметом правового регулювання цього субінституту виступає сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі притягнення суб'єктів, які порушу-

ють норми інституту права грошового обігу, до встановлених законом видів юридичної відповідальності.

Залежно від характеру правопорушення та ступеня його суспільної небезпеки, така відповідальність може мати фінансово-правовий, адміністративно-правовий або кримінально-правовий характер. Вона охоплює:

– фінансово-правову відповідальність, що настає за порушення правил ведення касових операцій, недотримання лімітів залишків готівки або порядку використання коштів, визначеного Національним банком України;

– адміністративно-правову відповідальність, передбачену, зокрема, Кодексом України про адміністративні правопорушення, за дії, що порушують встановлений порядок валютного регулювання, обігу готівки чи безготівкових розрахунків;

– кримінально-правову відповідальність, яка настає у випадках виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК України), а також за дії, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України).

Отже, базовий субінститут юридичної відповідальності у сфері грошового обігу виконує функцію забезпечення законності та фінансової дисципліни, виступаючи механізмом захисту публічних інтересів держави у сфері грошово-кредитних відносин. Він формує гарантійну основу стабільності грошової системи, забезпечуючи невідворотність юридичних наслідків для правопорушників і водночас зміцнюючи довіру до національної валюти як ключового елемента економічного суверенітету України.

Система допоміжних субінститутів права грошового обігу.

Систему допоміжних субінститутів інституту права грошового обігу формують ті структурні елементи, які регулюють специфічні або виняткові умови функціонування грошового обігу. До їх складу належать:

– субінститут грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів;

– субінститут грошового обігу в міждержавних інтеграційних об'єднаннях;

– субінститут ціноутворення грошей.

Допоміжний субінститут грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів.

Предметом правового регулювання цього субінституту є суспільні відносини, що виникають у процесі організації грошового обігу в умовах дії особливих адміністративно-правових режимів, таких як режим надзвичайного стану, воєнного стану, контртерористичної операції, санкційного або фінансово-обмежувального режиму тощо.

У межах таких правових режимів грошовий обіг набуває особливого нормативного статусу, що характеризується:

– встановленням спеціальних правил проведення валютних операцій, розрахунків і руху капіталу, спрямованих на захист національної економіки;

– обмеженням доступу до певних фінансових інструментів або суб'єктів, з метою запобігання економічним ризикам і підтримання стабільності фінансової системи;

– підвищеним рівнем контролю з боку державних органів (зокрема НБУ, Міністерства фінансів, Державної казначейської служби, СБУ тощо) за операціями, що впливають на грошовий обіг.

В умовах воєнної агресії російської федерації проти України цей субінститут набув особливого практичного значення. Держава вимушена застосовувати комплекс обмежувально-захисних заходів, спрямованих на стабілізацію грошово-кредитного ринку, запобігання відтоку капіталу, забезпечення функціонування критичної інфраструктури платіжних систем та збереження платоспроможності держави.

Таким чином, допоміжний субінститут грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів забезпечує адаптивність правового регулювання грошової системи до надзвичайних обставин, виступаючи гарантією фінансової безпеки та економічного суверенітету України.

Допоміжний субінститут грошового обігу в міждержавних союзах.

Предметом правового регулювання цього субінституту є суспільні відносини, що виникають у процесі організації грошового обігу в умовах створення тимчасових або постійних міждержавних об'єднань, союзів чи інтеграційних утворень між суверенними державами.

Такі відносини формуються в результаті узгодження монетарної політики, координації валютного регулювання, встановлення спільних стандартів розрахунків, платіжних систем і режимів конвертації національних валют у межах інтеграційного простору. Їх особливість полягає у поєднанні елементів внутрішнього публічного права держав із нормами міжнародного публічного права, що визначають правові основи функціонування спільних фінансово-економічних механізмів.

Попри значну кількість досліджень, присвячених економічним аспектам міждержавної інтеграції, питання організації грошового обігу в межах таких союзів залишаються недостатньо опрацьованими в юридичній доктрині. Серед праць, що частково торкаються цієї проблематики, варто відзначити: Бодрова В. Г., Сафронову О. М. та Балдич Н. І., які аналізують механізми державного регулювання економіки та економічну політику в умовах інтеграційних процесів [14], колективну монографію «Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України» за редакцією проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва, де досліджуються тенденції глобальної валютної інтеграції та формування нових фінансових центрів [15], працю І. М. Крупки, у якій розглянуто напрями державного регулювання фінансового ринку України в умовах посилення глобалізаційних процесів [16].

Таким чином, допоміжний субінститут грошового обігу в міждержавних союзах можна розглядати як правовий механізм гармонізації грошово-кредитних систем держав-учасниць інтеграційних об'єднань, що покликаний забезпечити стійкість міждержавних розрахунків, узгодженість валютних курсів, формування спільного фінансового простору та захист публічних економічних інтересів у межах наднаціонального правового порядку.

В умовах сучасних процесів європейської інтеграції України цей субінститут набуває особливого значення, адже адаптація національної грошово-кредитної системи до стандартів ЄС є необхідною передумовою участі України у спільному

фінансовому просторі, що охоплює принципи прозорості, валютної стабільності та уніфікації монетарних механізмів.

Допоміжний субінститут ціноутворення грошей.

Предметом правового регулювання цього субінституту є суспільні відносини, що виникають у процесі державного регулювання вартості національної валюти України стосовно валют інших держав і міжнародних розрахункових одиниць.

Йдеться про правові механізми формування, стабілізації та підтримання курсу національної грошової одиниці, які забезпечують збалансованість зовнішньоекономічних зв'язків, валютну безпеку держави та реалізацію її монетарного суверенітету. До предмета цього субінституту належать:

– суспільні відносини у сфері визначення та зміни офіційного валютного курсу, що здійснюється Національним банком України;

– відносини, пов'язані з регулюванням валютного ринку, включно з операціями купівлі-продажу іноземної валюти, валютними інтервенціями, обмеженнями щодо руху капіталу;

– відносини, що виникають у процесі координації валютної політики держави з міжнародними фінансовими організаціями, зокрема МВФ, Світовим банком, ЄБРР, а також у межах двосторонніх та регіональних угод.

З урахуванням сучасних викликів глобальної економіки та воєнного стану в Україні, функціонування цього субінституту набуває стратегічного значення. Його мета полягає у забезпеченні стабільності гривні, захисті від інфляційного та девальваційного тиску, формуванні довіри до національної валюти та підтриманні фінансової стійкості держави в умовах міжнародних фінансових коливань.

Отже, допоміжний субінститут ціноутворення грошей є ключовим елементом системи права грошового обігу, який узгоджує економічні та правові інструменти регулювання вартості грошей, забезпечуючи реалізацію публічних інтересів у сфері грошово-кредитної політики та підтримку економічного суверенітету України.

Так, система інституту права грошового обігу виявляє високий рівень внутрішньої структурної впорядкованості, що забезпечується взаємодією атрибутивних та допоміжних субінститутів. У своїй сукупності вони утворюють цілісне публічно-правове утворення, яке виконує фундаментальну функцію – нормативно забезпечує стабільність грошово-кредитних процесів і фінансову безпеку держави.

Базові субінститути становлять ядро системи права грошового обігу, охоплюючи ключові напрями його функціонування: формування та реалізацію єдиної державної грошово-кредитної політики, здійснення грошової емісії, організацію платіжних систем, контроль і нагляд за грошовим обігом, відповідальність у сфері грошово-кредитних відносин, а також організацію грошового обігу в межах казначейського виконання бюджетів. Їхнє призначення – забезпечення неперервності, стабільності та передбачуваності грошового обігу як базового елементу фінансової системи.

Допоміжні субінститути, у свою чергу, формують адаптивно-захисний контур правового регулювання, що дозволяє державі реагувати на нетипові або кризові ситуації. Йдеться про правові механізми, які регулюють грошовий обіг в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів (зокрема, воєнного стану та дії

санкцій), у міждержавних інтеграційних союзах, а також у процесі ціноутворення на гроші. Їх функція полягає у забезпеченні гнучкості правового регулювання, узгодженні національних монетарних інтересів із міжнародними зобов'язаннями та підтриманні економічного суверенітету держави.

Синергія базових і допоміжних субінститутів утворює системоутворювальну основу права грошового обігу, що визначає його міжгалузевий характер і публічно-правову природу. Така структура дозволяє розглядати інститут права грошового обігу як самостійне міжгалузеве утворення у системі публічного права, яке виконує стабілізаційну, координуючу та охоронну функції у сфері грошово-кредитної діяльності держави.

Висновки. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що право грошового обігу становить міжгалузевий публічно-правовий інститут, який забезпечує нормативне регулювання процесів формування, обігу, контролю, емісії та стабілізації національних грошових ресурсів. Його системна організація виявляється через взаємодію базових і допоміжних субінститутів, які формують внутрішню структуру права грошового обігу та визначають його функціональну цілісність.

Встановлено, що базові субінститути виконують стабілізаційну функцію, утворюючи нормативне ядро інституту. Вони охоплюють основні напрями правового регулювання грошово-кредитних процесів: реалізацію єдиної державної грошово-кредитної політики, здійснення грошової емісії, функціонування національної платіжної системи, організацію грошового обігу в казначейській системі, державний контроль і нагляд, а також юридичну відповідальність у сфері грошового обігу.

Водночас допоміжні субінститути забезпечують гнучкість і адаптивність правового регулювання, дозволяючи державі ефективно реагувати на нестандартні або кризові ситуації у фінансовій сфері. До них належать субінститути грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів, у межах міждержавних інтеграційних об'єднань, а також субінститут ціноутворення грошей, який визначає правові механізми підтримання вартості національної валюти.

Взаємодія базових і допоміжних субінститутів формує цілісну систему права грошового обігу, у межах якої забезпечується узгодженість, стабільність і передбачуваність правового регулювання грошово-кредитних процесів. Така структура дозволяє розглядати право грошового обігу як системоутворювальний елемент публічно-правового механізму фінансової безпеки держави, що виконує стабілізаційну, координуючу та охоронну функції.

Зроблено висновок, що подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на удосконалення категоріального апарату монетарного права, уточнення методології класифікації фінансово-правових інститутів, а також на розроблення національної концепції системи права грошового обігу, узгодженої з принципами та стандартами права Європейського Союзу.

Література

1. Макаренко М. І. Економіко-правове регулювання режиму грошово-кредитної політики. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8dd55ff4-b9d8-4504-bf9a-7ff25c19f152/content (дата звернення 29.09.2025).

2. Латковська Т. А. Грошово-кредитна (монетарна) політика: поняття та цілі. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd9eba70-9e7f-45b6-9d95-1da33188be6b/content (дата звернення 29.09.2025).

3. Вєтрова І. В. Правові основи реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 19 с.

4. Радченко О. М. Система контрольних правовідносин у сфері грошового обігу. URL: http://www.apdp.in.ua/v87/18.pdf (дата звернення 29.09.2025).

5. Савченко Л. А. Правові основи фінансового контролю : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.

6. Прасюк В. М. Проблеми нормативно-правового регулювання державного фінансового контролю в Україні та напрями його вдосконалення. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/4/part_1/15.pdf (дата звернення 29.09.2025).

7. Проць І. М. Грошова емісія і грошовий обіг: поняття та сутність. URL: file:///C:/Users/nmozh/Desktop/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%20%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9C%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%202025/%D0%93%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення 29.09.2025).

8. Царьова Л. К. Емісія готівкових грошей в Україні: теоретичні основи та принципи. URL: http://www.apdp.in.ua/v49/82.pdf (дата звернення 29.09.2025).

9. Махаєва О. О. Підходи до регулювання емісії електронних грошей та їх використання. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/51c62d99-c674-4834-9068-97d94e975226/content (дата звернення 29.09.2025).

10. Токарєва К. О., Бабарицький О. В. Платіжні системи: сутність та особливості правового регулювання в Україні. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/116.pdf (дата звернення 29.09.2025).

11. Вовченко О. С. Напрями розвитку платіжних систем в Україні в умовах європейської інтеграції. Економічний вісник, 2022, №4, С. 49

12. Пожидаєва М. А. Фінансово-правове регулювання платіжних систем в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2020. 578 с.

13. Українська Л. О. Державне регулювання платіжних систем. *Вісник* економіки транспорту і промисловості. 2021–2022. № 76–77. С. 17–23.

14. Бодров В. Г., Сафронова О. М., Балдич Н. І. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2010. 520 с.

15. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України : моногр. / [В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін.] ; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 504 с.

16. Крупка І. М. Основні напрями державного регулювання вітчизняного фінансового ринку за умов посилення глобалізаційних процесів. Ринок фінансових послуг в епоху діджиталізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–6 грудня 2019 р.). Київ, 2019. Вип. XIII, Т. 1. С. 86–88.

Анотація

Можаровська Н. О. **Система права грошового обігу: базові та допоміжні субінститути.** – Стаття.

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження системної організації інституту права грошового обігу як міжгалузевого публічно-правового утворення, що посідає ключове місце у структурі сучасного фінансового права України. Обґрунтовано, що формування права грошового обігу відбувається під впливом ускладнення грошово-кредитних процесів, цифровізації економіки, розширення регуляторних функцій держави, розвитку фінансових технологій та інтеграції України у європейський і глобальний фінансовий простір. Зазначено, що право грошового обігу формується як цілісна система публічно-правових норм, покликана забезпечити стабільність національної грошової одиниці, прозорість фінансових потоків і реалізацію монетарного суверенітету держави.

Визначено, що цілісність і функціональна збалансованість цього інституту забезпечується взаємодією базових і допоміжних субінститутів, які утворюють його структурно-функціональну архітектуру та відображають різні рівні публічно-правового впливу на сферу грошового обігу. Запропоновано

авторське тлумачення поняття «базовий субінститут» як системоутворювального елемента, без якого функціонування права грошового обігу як цілісного правового утворення є неможливим, і «допоміжного субінституту» – як правового механізму, що забезпечує адаптивність регулювання грошово-кредитних відносин до кризових або нетипових обставин, зокрема під час воєнного стану, валютної нестабільності, економічних криз чи глобальної фінансової турбулентності.

Розкрито предмет правового регулювання кожного з ключових базових субінститутів (єдиної державної грошово-кредитної політики, грошової емісії, участі національної платіжної системи, державного контролю та нагляду, грошового обігу в казначейській системі, юридичної відповідальності), а також допоміжних субінститутів (грошового обігу в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів, у міждержавних інтеграційних об'єднаннях та субінституту ціноутворення грошей). Підкреслено, що їх взаємодія формує внутрішню системність і стабілізаційну функцію права грошового обігу, визначаючи його роль у забезпеченні фінансової безпеки, економічного суверенітету та макроекономічної стабільності держави.

Ключові слова: право грошового обігу; система публічного права; грошово-кредитна політика; грошова емісія; платіжна система; державний контроль; казначейська система; фінансова безпека; монетарне право.

Summary

Mozharovska N. O. **The system of money circulation law: basic and auxiliary subinstitutes.** – Article.

The article presents a comprehensive theoretical and legal study of the systemic organization of the institute of the law of money circulation as an inter-branch public-law formation, which occupies a key place within the structure of modern financial law of Ukraine. It is substantiated that the development of the law of money circulation occurs under the influence of the increasing complexity of monetary and credit processes, the digitalization of the economy, the expansion of the regulatory functions of the state, the evolution of financial technologies, and Ukraine's integration into the European and global financial space. The law of money circulation is defined as a coherent system of public-law norms aimed at ensuring the stability of the national currency, the transparency of financial flows, and the realization of the state's monetary sovereignty.

It is argued that the integrity and functional balance of this institute are ensured through the interaction of basic and auxiliary subinstitutes, which form its structural and functional architecture and reflect the different levels of public-law influence within the monetary sphere. The author introduces an original interpretation of the concept of a "basic subinstitute" as a system-forming element essential for the functioning of the law of money circulation as a coherent legal entity, and a "auxiliary subinstitute" as a legal mechanism that ensures the adaptability of monetary and credit regulation to crisis or exceptional conditions – in particular, during martial law, economic crises, currency instability, or global financial turbulence.

The article reveals the subject matter of legal regulation for each key basic subinstitute (the unified state monetary and credit policy, monetary emission, participation of the national payment system, state control and supervision, money circulation in the treasury system, and legal responsibility) as well as for the auxiliary subinstitutes (money circulation under special administrative and legal regimes, within intergovernmental integrations, and the subinstitute of money value formation). It is emphasized that their interaction shapes the internal systemic nature and stabilizing function of the law of money circulation, defining its role in safeguarding financial security, economic sovereignty, and macroeconomic stability of the state.

Key words: law of money circulation; public law system; monetary and credit policy; monetary emission; payment system; state control; treasury system; financial security; monetary law.

Дата надходження статті: 21.09.2025
Дата прийняття статті: 15.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.28

Д. Д. Москаль

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НАЛЕЖНЕ ВРЯДУВАННЯ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Постановка проблеми. Право на належне врядування у сучасних демократичних державах визнається фундаментальною складовою верховенства права та демократичного розвитку. Воно передбачає, що діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування має бути законною, прозорою, підзвітною і зорієнтованою на потреби громадян. Для України, яка перебуває у стані трансформації державного (публічного) управління та інтеграції до європейського правового простору, забезпечення цього права набуває особливої ваги.

Ефективна реалізація принципів належного врядування неможлива без високопрофесійного кадрового потенціалу публічної служби. Саме державні службовці щодня втілюють у практику норми законодавства, реалізують політику уряду, приймають управлінські рішення та забезпечують надання публічних послуг. Недостатня компетентність чи низький рівень доброчесності персоналу призводять до управлінських помилок, зловживань і падіння довіри громадян до влади. Водночас розвиток системи професійного навчання і підвищення кваліфікації створює умови для формування спроможного, мотивованого й інноваційно орієнтованого корпусу службовців.

Додаткову актуальність проблеми зумовлюють зовнішні й внутрішні виклики, зокрема воєнний стан, необхідність відновлення державних інституцій після агресії рф, впровадження адміністративної процедури та адаптація до європейських стандартів врядування. У цих умовах безперервний професійний розвиток стає не лише правом і обов'язком державних службовців, а й стратегічним інструментом зміцнення інституційної спроможності держави та гарантування конституційних прав громадян.

Таким чином, наукове осмислення проблеми підвищення кваліфікації як механізму забезпечення права на належне врядування є вкрай актуальним для формування ефективної публічної служби, що відповідає демократичним цінностям та європейським стандартам.

Мета статті – проаналізувати систему підвищення кваліфікації державних службовців України як інструмент забезпечення права громадян на належне врядування, виявити її сильні сторони та проблеми, а також запропонувати напрями вдосконалення з урахуванням європейських стандартів і національних потреб.

Право на належне врядування у сучасній демократичній державі означає, що громадяни мають гарантоване очікування ефективного, прозорого та законного управління з боку органів влади.

Як зазначає О. Ткаля, концепція «належного (доброго) врядування» (good governance) зародилася на основі ключових для західної правової доктрини понятях демократії та верховенства права. Вона є причетною до формування системи

© Д. Д. Москаль, 2025

цінностей, політик та інституцій, за допомогою яких здійснюється ефективне управління суспільством шляхом взаємодії держави, громадянського суспільства та комерційних структур [1, с. 126].

У науковій літературі та практиці існують різні підходи до визначення сутності поняття «належне (добре) врядування». Загалом «врядування» можна розглядати як процес колегіального вироблення суспільно важливих рішень із максимально широким залученням членів громади та подальшим делегуванням відповідних повноважень обраним представникам для їх реалізації [2, с. 51]. В іншій інтерпретації врядування постає як система взаємодії державних інституцій із громадянським суспільством та громадянами у процесі прийняття та реалізації рішень.

А. Пухтецька підкреслює, що належне врядування («good governance») можна тлумачити щонайменше у двох площинах: як інституційне середовище, де відбувається взаємодія громадян між собою та з органами влади і їх представниками; та як ефективне, прозоре й підзвітне управління публічними справами, що передбачає активну участь суспільства у формуванні й реалізації стратегій соціального, економічного та культурного розвитку [3, с. 37]. Крім того, у міжнародному науковому дискурсі поняття «good governance» часто трактується як управлінські процеси, здійснювані державними установами з метою належного управління державними ресурсами та гарантування реалізації прав людини [4, с. 32].

Погоджуємось з думкою О. Ткалі, яка вказує, що впровадження моделі «належного (доброго) врядування» комплексно вирішує питання реформування всієї публічно-владної сфери в бік демократизації та імплементування міжнародних стандартів державотворчої практики. Ефективне впровадження в Україні європейських принципів належного врядування є можливим за умови системного реформування виконавчої влади, яка є внутрішньо суперечливою, зараженою корупцією, закритою від суспільства та неефективною [1, с. 129].

Виклад основного матеріалу. Для України, яка прагне відповідати європейським стандартам врядування та верховенства права, забезпечення належного врядування стає одним із пріоритетів державно-управлінських реформ. Провідну роль у досягненні цих стандартів відіграє професійна та компетентна державна служба – саме державні службовці реалізують політику, надають адміністративні послуги та втілюють принципи демократичного врядування у повсякденну практику. Відтак створення сучасної системи підвищення кваліфікації державних службовців розглядається як необхідна умова для реалізації права громадян на належне врядування.

Принцип належного врядування (good governance) охоплює вимоги до діяльності влади, безпосередньо пов'язані з верховенством права, якістю законів, прозорістю, підзвітністю та дотриманням прав людини.

У європейській правовій думці цей принцип еволюціонував у фундаментальне право особи на «добре управління» (good administration) – зокрема, судами ЄС було визнано, що в державах, де панує верховенство права, особа має право очікувати від публічної адміністрації справедливого та ефективного розгляду своїх справ [5, с. 358].

У контексті України окремі аспекти належного врядування відображені в конституційних нормах (ст.6, 8, 19 тощо Конституції закріплюють законність дій орга-

нів влади, верховенство права та обов'язок посадових осіб діяти в межах закону) [6]. Крім того, Угода про асоціацію між Україною та ЄС визначає зміцнення принципів демократії, верховенства права і належного врядування серед головних цінностей співпраці [7].

Отже, право на належне врядування можна визначити як гарантовану можливість громадян отримувати від органів державної влади та місцевого самоврядування якісне, законне й прозоре врядування та адміністративні послуги. Забезпечення цього права потребує розбудови ефективних інститутів, адміністративних процедур та належної компетентності службовців, які виконують владні повноваження.

Професійна компетентність чиновників є визначальним чинником реалізації принципів належного врядування на практиці. В Україні законодавство закріплює професійне навчання та підвищення кваліфікації державних службовців одночасно як їхнє право та обов'язок.

Згідно з пунктом 9 частини 1 статті 2 Закону України «Про державну службу» [8], професійне навчання – це набуття та вдосконалення професійних знань, умінь і навичок, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації державного службовця для ефективного виконання ним службових обов'язків. Така норма відображає загальносвітовий підхід: у більшості країн обов'язок постійно підвищувати кваліфікацію закріплено у законах про держслужбу чи підзаконних актах, а подекуди – навіть на конституційному рівні. Наприклад, законодавство Франції прямо зобов'язує уряд реалізувати політику навчання кадрів і одночасно визнає право службовця на таке навчання [9]. Отже, існує двоаспектність: з одного боку держава гарантує службовцям можливості для професійного розвитку, з іншого – вимагає від них навчатися протягом кар'єри, щоб підтримувати свою компетентність на рівні сучасних вимог.

Така подвійна природа професійного навчання особливо актуальна для державних службовців України в умовах динамічних реформ та євроінтеграції. Державні службовці відіграють провідну роль у формуванні та реалізації політики – вони перетворюють ідеї та рішення керівництва держави у нормативно-правові акти, забезпечують їх виконання на практиці, аналізують ефективність та генерують пропозиції щодо розвитку політик.

Відтак, чим більш мотивованими і професійно компетентними є службовці, тим ефективнішою буде державна політика та вищою ймовірність досягнення суспільно значущих результатів. З іншого боку, недостатня компетентність чи недоброчесність посадовців підривають реалізацію права громадян на добре врядування, ведуть до помилок, зловживань чи неякісних послуг. Таким чином, система підвищення кваліфікації держслужбовців виступає механізмом, що безпосередньо впливає на якість роботи державного апарату і на ступінь забезпечення належного врядування.

За останнє десятиліття в Україні сформувалася цілісна система професійного розвитку кадрів державної служби та посадових осіб місцевого самоврядування (на всіх рівнях – центральна влада і місцеве самоврядування). Нормативним підґрунтям стали послідовні державно-управлінські реформи. Першим стратегічним документом була Стратегія реформування державного управління до 2021 року [10], що ґрун-

тувалася на цінностях верховенства права, належного врядування та європейських стандартах. Стратегія визначила професіоналізацію державної служби як одну з важливих цілей, акцентуючи на принципах політичної нейтральності, доброчесності та етичності держслужбовців. Для цього було передбачено регулярне навчання службовців, об'єктивне оцінювання результатів їх роботи та реформування системи підвищення кваліфікації (включно з вимогою володіння іноземними мовами ЄС).

Наступним кроком стала Концепція реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їхніх заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад (схвалена Кабміном у 2018 р.) [11]. Метою Концепції визначено створення сучасної ефективної системи навчання, орієнтованої на потреби особистості у професійному розвитку впродовж життя та такої, що сприятиме впровадженню принципів належного врядування. Ця Концепція фактично заклала основу нинішньої системи підвищення кваліфікації, яка охоплює: визначення потреб у навчанні; формування і виконання державного замовлення на навчальні послуги; мотивацію службовців до розвитку компетентностей; розвиток ринку освітніх послуг; моніторинг та оцінювання якості навчання.

Відтоді прийнято низку нормативних актів для реалізації цих положень – зокрема Положення про систему професійного навчання (постанова КМУ №106, 2019) [12], Методичні рекомендації НАДС (Національного агентства з питань державної служби) 2022 року щодо організації навчання в місцевих держадміністраціях [13] тощо.

Варто зазначити, що сучасна інфраструктура професійного розвитку держслужбовців складається як з державних інституцій, так і з ринкових механізмів. Координацію здійснює Національне агентство з питань держслужби (НАДС). У 2020 році запущено Портал управління знаннями (NACS PDP) – єдину цифрову платформу, де службовці можуть ознайомитися з переліком програм підвищення кваліфікації, зареєструватися на курси і відстежувати свою навчальну траєкторію. Станом на середину 2025 року на Порталі було зареєстровано інформацію про 175 надавачів освітніх послуг для держслужбовців [14].

Важливою новацією стало створення у 2022 році Вищої школи публічного управління – закладу післядипломної освіти нового типу, що виник на базі реорганізованої Української школи урядування [14].

Вища школа має 9 спеціалізованих центрів (з питань розвитку управлінських навичок, євроатлантичної інтеграції, вивчення мов ЄС, цифровізації навчання тощо) і надає програми підвищення кваліфікації для широкого кола публічних службовців – як центральних органів влади, так і місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. За даними Вищої школи, протягом 2022–2024 років через її програми пройшли десятки тисяч службовців: приміром, у 2024 році підвищили кваліфікацію 28 120 держслужбовців (у тому числі 2 932 працівники місцевих органів виконавчої влади) [14].

Крім Вищої школи, освітні послуги для держслужбовців надають різноманітні заклади – від державних академій і центрів підвищення кваліфікації до закладів вищої освіти, наукових установ, громадських організацій, а також міжнародні

проєкти та інституції, акредитовані НАДС. Починаючи з 2022 року, запроваджено конкурентний автоматизований відбір виконавців державного замовлення на навчання: провайдери освітніх послуг змагаються за кошти державного бюджету через прозорі конкурси на Порталі управління знаннями. Це має стимулювати підвищення якості програм і розширення їх різноманітності.

Одночасно визначаються пріоритетні напрями навчання відповідно до актуальних викликів. За даними НАДС, останні роки найбільший попит у службовців на знання у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції, кібербезпеки, цифрової грамотності, запобігання корупції, забезпечення доброчесності, гендерної рівності тощо. Така тематика відображає сучасні завдання держави та суспільства, пов'язані як з євроінтеграційним курсом, так і з потребою належного врядування (протидія корупції, інклюзивність, цифровізація адмінпослуг). Отже, сформована система підвищення кваліфікації покликана гнучко реагувати на нові потреби і забезпечувати безперервний розвиток компетентностей кадрів як на рівні центральної влади, так і на місцевому рівні – що є важливим для належного врядування по всій вертикалі державного (публічного) управління.

Система підвищення кваліфікації державних службовців безпосередньо впливає на реалізацію принципів належного врядування через формування професійних знань, навичок і ціннісних установок службовців. Одним із ключових завдань професійного навчання є виховання у держслужбовців культури служіння громадянам, поваги до принципу верховенства права, демократичних цінностей та доброчесності. Так, науковці відзначають, що серед принципів системи навчання мають бути формування високої правової культури, моральності та здатності впроваджувати в життя цінності демократичної, правової держави і громадянського суспільства. Іншими словами, йдеться не лише про суто професійні знання, а й про розвиток етичних стандартів і усвідомлення місії державної служби [15, с. 165].

Професійно підготовлені кадри здатні забезпечувати якісне виконання законів і рішень, надавати адміністративні послуги на високому рівні, дотримуватися процедурних прав громадян. Наприклад, принцип належного врядування вимагає неупередженого та своєчасного розгляду звернень – цього можна досягти лише якщо службовець добре обізнаний із нормами адміністративної процедури і належним чином навчений працювати з громадянами. Тому впровадження нового Закону України «Про адміністративну процедуру» [16] супроводжується навчальними заходами для чиновників, аби ті опанували європейські стандарти адміністративного розгляду і тим самим реалізували право громадян на якісне управління.

Окрім правових та процедурних аспектів, професійний розвиток охоплює сучасні навички управління, планування, аналізу політики, які теж впливають на якість врядування. Державні службовці, що проходять підготовку з формування державної політики та стратегічного планування, надалі спроможні розробляти більш обґрунтовані та результативні політики для суспільства. Навчання з питань запобігання корупції та забезпечення доброчесності сприяє зменшенню адміністративної корупції та підвищує рівень довіри громадян до влади. Курси з цифрової трансформації та кібербезпеки дозволяють впроваджувати електронне урядування і захищати дані громадян, що підвищує прозорість та безпеку публіч-

них послуг. Таким чином, через систему підвищення кваліфікації реалізується комплексний вплив на всі складові належного врядування – законність, ефективність, підзвітність і орієнтація на потреби громадян.

Забезпечення права на належне врядування рівним чином стосується як центральних органів виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування. Громадяни стикаються з владою на місцевому рівні не менш, а часто й більшою мірою, ніж на центральному. Тому підвищення професійної компетентності посадових осіб місцевого самоврядування є невід'ємною частиною загальної системи належного врядування. У згаданій Концепції реформування системи навчання 2018 р. прямо включено посадовців ОМС (органів місцевого самоврядування) та навіть депутатів місцевих рад до цільової аудиторії професійного навчання. Це означає, що держава усвідомлює: якість управління на місцях – складова частина реалізації права громадян на добру владу. Від секретаря сільської ради до фахівця міністерства – усі службовці повинні володіти належними знаннями і навичками, щоб їхні рішення і дії відповідали принципам законності, ефективності, прозорості та підзвітності перед громадою.

Незважаючи на досягнутий прогрес у реформуванні системи професійного навчання, на сьогодні існує низка проблем, що перешкоджають її повній ефективності та, як наслідок, стримують забезпечення належного врядування. Серед основних викликів, виявлених у ході аналізу та моніторингу НАДС, можна виокремити наступні:

1) *Недостатнє та нерівномірне фінансування навчання*. Обсяги коштів, що виділяються державними органами на підвищення кваліфікації, залишаються мізерними. Протягом 2022 року витрати на навчання склали лише 0,02% від фонду оплати праці, у 2023 – 0,03%, і лише в 2024 році досягли довоєнного рівня 0,05% [14]. Це вкрай низькі показники, які свідчать про економію на розвитку кадрів. Брак фінансування призводить до того, що багато службовців можуть навчатися лише за власний кошт або за підтримки міжнародних донорів. Хоча в 2024 р. НАДС залучило понад 50 млн грн бюджетних коштів для навчання ~47,9 тис. працівників (72% від усіх, хто навчався за рік), цього все одно недостатньо на всю багатотисячну армію держслужбовців [14]. Бюджетні обмеження також спонукають держоргани спрямовувати ресурси радше на зарплати (щоб утримати кадри), ніж на навчання, що у довгостроковій перспективі негативно впливає на кадрову спроможність.

2) *Обмежена доступність безкоштовних програм*. Кількість навчальних курсів, які доступні службовцям безоплатно, наразі не відповідає реальним потребам. За даними Порталу управління знаннями, з 570 наявних програм підвищення кваліфікації лише 12 курсів доступні для відкритого запису в будь-який момент [14]. Решта або вже заповнені, або мають вузькі обмеження за цільовою аудиторією (лише для керівників, лише для певної категорії посад тощо).

3) *Проблеми актуальності змісту навчальних програм*. Попри прогрес, частина освітніх провайдерів не встигає пропонувати курси за найбільш затребуваною тематикою. Особливо це стосується специфічних напрямів державної політики, що потребують вузьких знань або оновлюються дуже швидко (скажімо, новели антикорупційного законодавства, управління у воєнний час тощо). Якщо система навчання не пропонує актуального контенту, службовці не отримують потрібних

компетентностей для реагування на сучасні виклики, що зрештою позначається на якості врядування.

4) *Проблеми поєднання навчання з робочим часом.* У 2021–2024 роках переважна більшість (до 93%) навчальних заходів проводилася у дистанційному форматі. Перевага дистанційних курсів полягала у можливості навчатися під час карантину чи війни. Проте опитування показують, що здебільшого такі курси проходять у робочі години, а керівники не звільняють працівників від виконання поточної роботи на період навчання. В результаті держслужбовці змушені або навчатися паралельно з виконанням завдань (жертвуючи якістю засвоєння матеріалу), або наздоганяти роботу у позаробочий час (перевтома) [14]. Відсутність належної організації робочого процесу під навчання знижує ефективність підвищення кваліфікації та демотивує працівників до участі в ньому

5) *Відсутність прямих стимулів для кар'єри.* Наразі в системі державної служби результати навчання і набуті нові компетентності слабо пов'язані з просуванням по службі чи підвищенням оплати праці чиновників. Виконання індивідуального плану розвитку є обов'язковим, але навіть відмінне навчання не гарантує підвищення по службі. Це частково демотивує службовців – вони можуть сприймати навчання як формальність, а не як можливість отримати підвищення або премію за успіхи. У підсумку людський капітал використовується не повністю, а потенціал навчання як драйвера змін у організації – стримується.

6) *Обмеження щодо постачальників освітніх послуг.* Чинний Закон України (№5499-VI) досі передбачає, що за кошти держбюджету навчати держслужбовців можуть лише державні та комунальні заклади освіти або наукові установи. Приватні, громадські чи інші організації формально не мають доступу до конкурсу НАДС на державне замовлення. Це зменшує конкуренцію серед провайдерів і звужує вибір програм. Парламент ще у 2021 р. ухвалив у першому читанні законопроєкт №5467 [14], що дозволив би залучити інших надавачів, але у 2023 р. цей проєкт знято з розгляду. Тобто, проблема лишилася невирішеною. Обмеження конкуренції може стримувати інноваційність та якість освітніх послуг для держслужби.

Перелічені проблеми негативно впливають на мотивацію державних службовців розвиватися і навчатися, а відтак – позначаються і на якості державного (публічного) управління. Тому усунення цих прогалин є критично важливим для побудови професійної публічної служби, спроможної гарантувати якісне управління на благо суспільства.

Для того щоб система підвищення кваліфікації повною мірою виконувала свою роль у забезпеченні належного врядування, необхідно реалізувати комплекс заходів з подальшого її розвитку. Експертні аналітичні центри та НАДС пропонують наступні кроки:

1) *Збільшення фінансування та розширення безкоштовних можливостей.* Потрібно поступово і планомірно підвищувати обсяги державного фінансування професійного навчання. Зокрема, пропонується щорічно закладати в бюджеті НАДС більші кошти на програми підвищення кваліфікації. Це дозволить збільшити кількість безкоштовних курсів для держслужбовців. Рекомендується розширити можливості Вищої школи публічного управління та інших державних провайдерів, аби

вони могли запропонувати більше навчальних програм на безоплатній основі. Також варто залучати міжнародну технічну допомогу та місцеві бюджети для фінансування навчання на місцях. Інвестиції в людський капітал держслужби окупляться через ефективніше врядування та кращі послуги громадянам.

2) *Актуалізація і гнучкість програм навчання.* Необхідно регулярно оновлювати тематику спеціальних курсів з урахуванням змін законодавства, державної політики та нових викликів (зокрема, пов'язаних з воєнним станом). Тематика навчання має випереджати потреби: наприклад, включати курси щодо післявоєнного відновлення, психологічної підтримки громадян, кліматичної політики тощо, навіть якщо ці питання лише набирають актуальності. Провайдери повинні тісніше співпрацювати з державними органами і науковцями для виявлення «прогалин» у знаннях та оперативної розробки нових курсів. Гнучкість форм навчання також є чинником актуальності – слід поєднувати онлайн, офлайн, змішані формати, короткострокові тренінги та довгострокові програми, щоб задовольнити різні потреби службовців.

3) *Посилення мотивації службовців до навчання.* Керівництво державних органів має створити умови, за яких підвищення кваліфікації стане для працівника максимально зручним і вигідним. По-перше, рекомендується офіційно виділяти навчальний час: звільняти службовців від частини обов'язків під час навчання або зменшувати навантаження на цей період, що дозволить повністю зосередитись на освоєнні матеріалу. По-друге, варто прив'язати навчання до кар'єрного зростання: запровадити механізми, щоб успішне підвищення кваліфікації і демонстрація нових компетентностей враховувалися при атестаціях, преміюванні, просуванні по службі, що стимулюватиме службовців навчатися не лише формально, а з метою реального професійного розвитку.

4) *Розширення кола надавачів освітніх послуг і конкуренції.* Для підвищення якості програм необхідно дозволити більш широке коло суб'єктів брати участь у державних замовленнях на навчання. Відповідні заходи лише посилять конкуренцію між провайдерами, що має призвести до покращення змісту і методів навчання, впровадження інноваційних підходів. Для самих державних службовців розширення переліку виконавців означатиме більший вибір програм і можливість знайти курс, найближчий до їхніх потреб

5) *Моніторинг якості та зворотний зв'язок.* Надзвичайно важливо продовжувати регулярно оцінювати якість навчальних програм та їх вплив на практичну діяльність службовців. Потрібно підтримувати та розвивати таку практику зворотного зв'язку, аби виявляти слабкі місця у програмах і робити їхні коригування. Також варто відстежувати довгостроковий ефект: як пройдені курси вплинули на результати роботи службовця, чи покращилась якість надання послуг підрозділом тощо. В ідеалі, ефективність навчання слід пов'язувати з показниками ефективності самого органу влади – таким чином принцип належного врядування стане вимірюваним результатом, досягнутим і завдяки розвитку персоналу.

Виконання цих заходів вимагатиме співпраці всіх зацікавлених сторін – органів державної влади (центральних і місцевих), НАДС, освітніх установ, міжнародних партнерів та самих державних службовців. Зокрема, активна участь науковців

та експертів у розробці програм, проведенні тренінгів, оцінці потреб є дуже цінною. Академічна спільнота може надати сучасні знання та методики навчання, провадити дослідження ефективності управління. Водночас практичний досвід самих службовців дозволяє краще розуміти, які компетентності реально потрібні на робочих місцях. Синергія науки і практики підвищить результативність системи навчання, що прямо піде на користь якості врядування в Україні.

Висновки. Забезпечення права на належне врядування є багатовимірним завданням, що передбачає поєднання належної інституційної спроможності, чітких правових гарантій і високої професійної компетентності публічних службовців. Система підвищення кваліфікації виступає одним з головних інструментів інституціоналізації зазначених вимог: саме через цілеспрямований розвиток знань, умінь і ціннісних установок забезпечується професійність, доброчесність і орієнтація органів влади на публічний інтерес.

Українська практика останніх років засвідчує формування засад сучасної моделі професійного розвитку: ухвалено стратегічні документи та методичні підходи, створено інституційну інфраструктуру, удосконалено механізми відбору й оцінювання освітніх програм. Це зумовило поступове зростання рівня компетенції значної кількості службовців, що безпосередньо позначається на якості політик і публічних послуг.

Водночас виявлено системні обмеження, які стримують ефективність навчання: недостатність і нерівномірність фінансування; слабкий зв'язок результатів навчання з кар'єрним просуванням та оплатою праці; нормативні бар'єри для конкуренції серед провайдерів; а також організаційно-технічні виклики дистанційних форматів. Подолання цих прогалин має стати коротко- та середньостроковим пріоритетом державної політики.

Отже, інвестиції у безперервний професійний розвиток є внеском у реальне забезпечення права на належне врядування: що вищий рівень підготовки кожного службовця, то більш законними, прозорими й результативними є управлінські рішення, а довіра громадян і спроможність держави до сталого розвитку зростають відповідно. Система підвищення кваліфікації покликана виконувати роль інституційного «мосту» між нормативними стандартами належного врядування та щоденною адміністративною практикою.

Література

1. Ткаля О.В. Розуміння належного врядування за сучасних умов. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. Т. 31 (70), № 2, ч. 2. С. 125–130. DOI: https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-2/24. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_2/26.pdf.

2. Олійник О. Традиції врядування у національному державотворенні: міфи й реальність. *Вісник* Національної академії державного управління при Президентові України. 2012. Вип. 1. С. 49–56.

3. Пухтецька А.А. Запровадження принципів та стандартів належного урядування у діяльності публічної адміністрації. *Наукові* записки. Т. 103. *Юридичні науки*. 2010. С. 36–40.

4. Новак-Каляєва Л.М. Сучасні тенденції до конвергенції в концепціях державного управління. *Вісник* Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. № 1. С. 29–41.

5. Берназюк Я. Принцип належного урядування (good governance): поняття, зміст та значення. Конституціоналіст. 2021. № 8. С. 357–362. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/93.pdf.

6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний договір від 27 червня 2014 р. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

8. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

9. Public Service Training Systems in OECD Countries. SIGMA Papers: No. 16. Paris: OECD Publishing, 1997. 85 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/1997/01/public-service-training-in-oecd-countries_g17a1dcf/5kml619ljzzn-en.pdf.

10. Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text.

11. Про схвалення Концепції реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 р. № 974-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974-2017-%D1%80#Text.

12. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: постанова Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2019 р. № 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text.

13. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації професійного навчання державних службовців місцевих державних адміністрацій, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 02 листопада 2022 р. № 106-22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0106859-22#Text.

14. Професійне навчання державних службовців як запорука якісної державної політики (25.07.2025). ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив». URL: https://parlament.org.ua/analytics/profesijne-navchannya-derzhavnyh-sluzhbovcziv

15. Пєров А. Правові засади професійного навчання державних службовців України. *Вісник* Національного університету «Львівська політехніка». Серія: *Юридичні науки*. 2019. № 22. С. 163–168. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19973/pierov.pdf.

16. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 листопада 2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

Анотація

Москаль Д. Д. **Забезпечення права на належне врядування через систему підвищення кваліфікації державних службовців.** – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню ролі системи підвищення кваліфікації державних службовців у забезпеченні реалізації права громадян на належне врядування. Наголошується, що належне врядування (good governance) у сучасних демократичних державах набуває ознак фундаментального права, закріпленого у міжнародних та європейських документах (зокрема Хартії основоположних прав ЄС), а також в українському законодавстві. Реалізація цього права безпосередньо залежить від якості кадрового потенціалу публічної адміністрації, зокрема професійної компетентності, доброчесності та ціннісних орієнтацій державних службовців.

Проаналізовано міжнародні стандарти належного врядування та їх відображення в українських нормативно-правових актах та стратегічних документах уряду. Розглянуто розвиток інституційної архітектоніки професійного навчання – створення Вищої школи публічного управління, впровадження Порталу управління знаннями НАДС, формування мережі провайдерів освітніх послуг. Окреслено сучасні пріоритети у змісті програм (європейська інтеграція, цифрове врядування, запобігання корупції, гендерна рівність), а також позитивні результати, пов'язані з підвищенням рівня компетентності значної кількості службовців центральної влади та органів місцевого самоврядування.

Разом з тим, виявлено й проблемні аспекти функціонування системи. Насамперед йдеться про недостатнє фінансування та обмежений доступ до безкоштовних програм; не завжди актуальний зміст навчальних курсів; організаційні труднощі поєднання навчання з робочими обов'язками; технічні бар'єри дистанційних форматів; відсутність тісного зв'язку між результатами підвищення кваліфіка-

ції та кар'єрним просуванням службовців; нормативні обмеження, що ускладнюють залучення приватних та міжнародних освітніх провайдерів.

У висновках обґрунтовано, що подолання зазначених викликів потребує комплексних рішень: збільшення інвестицій у розвиток людського капіталу публічної служби; регулярного оновлення змісту програм з урахуванням сучасних викликів; інституційного закріплення стимулів до навчання; розширення конкуренції серед надавачів освітніх послуг; запровадження системного моніторингу ефективності навчання.

Зроблено висновок, що система підвищення кваліфікації має стати провідним інструментом інституціоналізації принципів належного врядування та гарантувати громадянам законне, прозоре й результативне функціонування державної влади і місцевого самоврядування. Її успішне функціонування прямо впливає на рівень довіри до влади та спроможність держави забезпечувати сталий демократичний розвиток в Україні.

Ключові слова: належне врядування; державна служба; професійний розвиток; підвищення кваліфікації; адміністративна спроможність; публічне управління; доброчесність; компетентність.

Summary

Moskal D. D. **Ensuring the right to good governance through the system of professional development of civil servants.** – Article.

The article examines the role of the professional development system for civil servants in ensuring the realization of citizens' right to good governance. It emphasizes that good governance in modern democratic states is increasingly recognized as a fundamental right, enshrined in international and European instruments (in particular, the Charter of Fundamental Rights of the European Union) as well as in Ukrainian legislation. The realization of this right directly depends on the quality of the human capital of public administration, specifically on the professional competence, integrity, and value orientations of civil servants.

The study analyzes international standards of good governance and their reflection in Ukrainian legal acts and government strategic documents. It considers the development of the institutional framework of professional training, including the establishment of the Higher School of Public Administration, the implementation of the Knowledge Management Portal of the National Agency of Ukraine for Civil Service (NACS), and the formation of a network of educational service providers. The article outlines current priorities in the content of training programs–such as European integration, digital governance, anti-corruption measures, and gender equality–and highlights positive outcomes related to raising the competence level of a significant number of central government officials and local self-government representatives.

At the same time, the study identifies problematic aspects of the system's functioning. These include insufficient funding and limited access to free programs; occasionally outdated or irrelevant course content; organizational challenges in balancing training with work responsibilities; technical barriers to online learning; the weak connection between training outcomes and career advancement; and regulatory constraints that hinder the involvement of private and international education providers.

The conclusions argue that overcoming these challenges requires comprehensive solutions: increasing investment in the development of human capital within the civil service; regularly updating program content in line with emerging governance challenges; institutionalizing incentives for continuous learning; expanding competition among training providers; and introducing systematic monitoring of training effectiveness.

It is concluded that the professional development system must become a leading instrument for institutionalizing the principles of good governance and ensuring lawful, transparent, and effective functioning of state authorities and local self-government. Its successful operation directly affects the level of public trust in government and the state's capacity to ensure sustainable democratic development in Ukraine.

Key words: good governance; civil service; professional development; training; administrative capacity; public administration; integrity; competence.

Дата надходження статті: 25.09.2025
Дата прийняття статті: 22.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

UDC [340.15:[614.2:613.95]](477)“1953/1977”
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.29

A. A. Omarova

CHILD HEALTHCARE IN THE UKRAINIAN SSR (1953–1977): BETWEEN DECLARATIONS AND REALITY

Problem statement. The post-war reconstruction of the healthcare system in the Ukrainian SSR was a response to unprecedented human losses and demographic shifts after World War II. It was then that the normative and organisational basis for maternal and child healthcare was laid. At the same time, there was a persistent gap between the declaration of rights and the actual managerial and resource capabilities: centralised planning, residual funding, and industrial priorities limited the practical implementation of the envisaged measures.

Referring to this experience today is important because contemporary wartime challenges are once again bringing the issue of child health to the forefront of politics – from access to primary care to rehabilitation, mental health, and the inclusion of children with disabilities. The history of the 1950s–1970s provides empirical lessons on how to scale up networks while maintaining a focus on vulnerable groups, and also how to avoid the trap of building for the sake of reporting. Modern discussions about the funding and management model, which often concern centralisation vs. decentralisation or budget spending priorities, directly resonate with the attempts at the time to balance outpatient and inpatient services, staffing policy, and material and technical support. Thus, an analysis of the principles of child healthcare 1953–1977 has not only historical and legal significance but also practical value: it allows us to identify the mechanisms that ensured the resilience of child medicine during large-scale upheavals and to outline the boundaries between declared guarantees and the institutional capacity of the system – knowledge without which it is impossible to build an effective policy of recovery and development today.

This **article aims** to clarify the features of legal regulation and organisation of children's healthcare in the Ukrainian SSR in 1953-1977.

Literature review. The problems of the Soviet healthcare system have been the subject of scientific research on numerous occasions. Many scholars have studied this issue, including V. Volonytsia, V. Danylenko, N. Eberstadt, J. Hyer, V. Illin, I. Robak, Yu. Topolnytska, and others. However, comprehensive studies dedicated specifically to the organisational and legal foundations of child healthcare in the period remain scarce. Existing works primarily focus on socio-economic or demographic aspects, while the legal and regulatory dimensions of problems and their practical implementation in the field of child health require further study.

Exposition of the main material. The essence of the post-war reforms was the introduction of the district service principle, which made medical care more accessible. The reform was scheduled to be completed by the end of the 1950s, but full integration of outpatient and inpatient care was not achieved. And it was after

© A. A. Omarova, 2025

this reform that a new task arose – the development of the material base of healthcare [10, pp. 19-20].

This development began in earnest in 1957. A resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR [8] re-established the network of milk kitchens, and state-run milk kitchens (special facilities distributing infant formula and dairy products were organised in large cities and industrial centres. Assistance was also introduced for financially disadvantaged parents, specifically the free distribution of infant formula to children under 6 months of age who had switched to artificial feeding, as well as the free distribution of infant formula and therapeutic formulas from infant-feeding centres to children under 1 year of age (within the limits of 15% of the total products dispensed by the infant-feeding centres). The sale of dry baby formula in pharmacies was also planned. Furthermore, the resolution also ensured that baby food sections were created in grocery stores, as well as separate stores for selling baby food products.

One pressing problem during the period in the USSR, including the Ukrainian SSR, was demographic. Birth rates were declining, and consequently, population growth slowed down, even considering the decrease in mortality rates and the increase in average life expectancy. But at that time, the prevailing thought was that the low birth rate could be rectified through political means. The state implemented certain measures to increase the birth rate. First and foremost, this concerned the active development of maternal and child healthcare infrastructure. In the Ukrainian SSR, dispensaries, hospitals, maternity hospitals, and women's clinics were opened en masse in both cities and rural areas. Secondly, measures were taken to staff and equip these institutions, although, as mentioned above, these measures were not always effective. Yu.A. Topolnytska notes that, despite the authorities' efforts, population reproduction in republics with low birth rates, including the Ukrainian SSR, continued to decline [11, p. 10]. In fact, the Ukrainian SSR, as with its neighbouring republics, experienced the completion of the so-called 'demographic transition' during this period, which is characteristic of every industrial society [1]. This objectively inevitable process culminated in approximately zero natural population growth.

One way to combat the declining birth rate was the ban on abortions, which was in effect in the USSR from 1936 to 1955. This ban was one of the elements of J. Stalin's demographic policy. An analysis of archival materials indicates that the ban on abortions was futile and harmful. Abortion was legalised in 1955 by the Decree of the Council of Ministers of the USSR 'On the Abolition of the Prohibition of Abortion' [13]. And the claim that the birth rate fell due to the legalisation of abortion is clearly incorrect, as the problem was not with the legalisation of abortion. An objective factor was the already mentioned completion of the demographic transition, while a subjective factor was the lack of suitable conditions for raising fertility levels. These primarily included inadequate housing conditions and institutional childcare options, but obtaining housing also remained very difficult, as did placing children in nurseries or kindergartens [10].

At the same time, one key problem remained unresolved – ensuring an adequate level of children's healthcare. This continued to require increased attention from the state. The resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR '[o]n the State

and Measures to Improve the Education, Upbringing, and Treatment of Children with Mental and Physical Disabilities in the Ukrainian SSR' [6] stated that the existing network of special schools and orphanages did not meet the needs of children with psycho-physical disabilities through a lack of doctors and thus insufficient therapeutic work. Moreover, among other problems, special hospitals for the rehabilitation of lost musculoskeletal functions in children with physical disabilities had not been established, and that the existing number of places in hospitals, sanatoriums, and the three research institutes of orthopaedics and traumatology did not fully meet the needs for the treatment of children and adolescents.

Given these many problems, the resolution sought to provide for the education and treatment of all children with intellectual and physical disabilities. It thus established boarding schools, and orphanages for children with severe intellectual and physical disabilities. Auxiliary schools, extended-day groups, boarding schools attached to auxiliary schools, speech therapy centres at general education schools, and speech therapy rooms in children's polyclinics were organised for children with intellectual disabilities and children with language disorders. Furthermore, it was planned to establish a network of nurseries and preschool groups at special boarding schools for children with mental disabilities and children with physical disabilities and speech disorders. Special boarding schools were planned to be established for children with epilepsy, psychopathy, and musculoskeletal disorders. Children with disabilities from collective farm families were placed in state.

Regarding hospitals, it was planned to open departments for treating children with language disorders at the Ukrainian Research Institute of Otolaryngology and in one hospital each in the Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhzhia, Luhansk, Odesa, Poltava, and Kyiv regions. The resolution also provided for the improvement of medical and preventive care for children with mental and physical disabilities, the staffing of special boarding schools and orphanages with doctors, the organisation of groups for children with central nervous system disorders in each region, the expansion of hospital beds for such children in regional centres and large cities, and an annual in-depth medical examination of students in special boarding schools and residents of orphanages with mental and physical disabilities. Graduates of these special boarding schools and orphanages were employed, and their working conditions at enterprises were constantly monitored.

It should be noted here that with the development of technology, medical equipment became more sophisticated and complex, which inevitably led to its increase in price. According to C. Davis and M. Feshbach, this share was 9.8% in 1955, but only 7.5% in 1977 [3, p.1386]. However, despite appearance, there is no contradiction between this study and Soviet propaganda that there was increase in healthcare funding. Firstly, an absolute increase in spending does not mean priority funding. The Soviet economy was growing at this time, as confirmed by the figures for the growth of the GNP and the state budget, but this did not mean an increase in the share of healthcare funding. The rise in medical equipment prices effectively offset the increase in healthcare spending. Secondly, it should not be forgotten that the economy of the USSR, including Ukraine, functioned under a command-administrative system, which led to funds

being allocated centrally, without considering local needs. That is, medical facilities were built not out of necessity, but 'for the report', which in turn led to shortages of staff, equipment, medicine, and so on. Thirdly, in the 1970s and 1980s, the Soviet authorities invested more in the military-industrial complex for geopolitical projects, such as the Afghanistan war and the arms race. This led to a reduction in the resources available for domestic social needs.

V. Volonyts [14, p. 67] notes that during the period of 'Brezhnev stagnation', healthcare continued to be part of the planned economy and, moreover, had been funded on a residual basis since the 1960s. Unfortunately, this approach was inherited in independent Ukraine as well. In conditions of extensive farming, the medical sector was forced to maintain a huge infrastructure on a limited budget. Ineffective state regulation of medicine led to the emergence of a significant number of hospitals with cumbersome and outdated infrastructure, for the renovation of which there were no budget funds left.

In 1969, the Fundamentals of Legislation of the USSR and the Union Republics on Public Health were adopted [7]. The achievements of the USSR in healthcare included universally accessible, free, and qualified medical care, and a focus on maternal and child health. Article 38 enshrined the provision of healthcare for children through the organisation of a wide network of maternity hospitals, sanatoriums, and rest homes for mothers with children, nurseries, kindergartens, and other children's institutions. Article 39 stipulated that healthcare facilities provide preventive and curative care to every mother and newborn child. Article 40 stated that medical care for children and adolescents was to be provided by medical and preventive institutions, such as children's polyclinics, dispensaries, hospitals, sanatoriums, and other healthcare facilities. Children were provided with free tickets to children's sanatoriums. Children and adolescents came under dispensary supervision. Moreover, Article 41 provided for the development of a wide network of nurseries and kindergartens, schools, boarding schools, forest schools, pioneer camps, and other children's institutions. The educational and work load, as well as the approximate schedule of children's activities, were determined in agreement with the USSR Ministry of Health.

According to Article 42, the main expenses for maintaining children in nurseries, kindergartens, and other children's institutions were covered by the state budget, supported by funds from enterprises, institutions, organisations, collective farms, trade unions, and other public organisations. Children with physical or mental disabilities were kept in orphanages, children's homes, and other specialised children's institutions at state expense. Article 43 allowed for the vocational training of adolescents in professions that corresponded to their age, physical and mental development, and state of health. Labour and vocational training were conducted under systematic medical supervision. Health authorities and institutions, together with vocational and technical education bodies, public education bodies, trade unions, Komsomol organisations, and other public organisations, monitored compliance with the working conditions for adolescents established by the legislation of the USSR and the Union Republics, as well as the implementation of special measures aimed at preventing adolescent illnesses. Article 49 stipulated that physical education was to be provided for in the work plans

of children's preschool and out-of-school institutions, in the programmes of secondary schools, vocational schools, secondary specialised educational institutions, and higher educational institutions.

The Law of the Ukrainian SSR 'On Healthcare' of 1971 [5] duplicated the provisions of the 'Fundamentals of Legislation of the USSR and Union Republics on Healthcare' of 1969. This concern about public health was caused, according to V. Danilenko, by a consumerist approach to natural resources, and the increasing scale of using imperfect equipment and outdated technologies. This was acutely felt in Ukraine, which was overloaded with heavy and chemical industries [2, p. 70]. Analysing the Fundamentals of Health Legislation of the USSR and Union Republics of 1969 and the Law of the Ukrainian SSR 'On Health Protection' of 1971, we can deduce that the state was effectively implementing the ideological stance that 'the state is the sole guarantor of citizens' health'. Furthermore, as healthcare was viewed as an achievement of the Communist Party, state control over the medical system was strengthened. Healthcare legislation was a clear example of so-called 'positive rights'. The Soviet system emphasised that the beneficiary of 'positive' rights is not the individual, but society as a whole, and that these rights are granted to citizens by the state. In this vein, Soviet ideology prioritised economic and social rights, such as access to healthcare, adequate and affordable food supplies, housing, education, and guaranteed employment. This approach was a counterweight to the Western one of negative' rights, meaning people's rights against the rights of the state [9, p. 1].

The Ukrainian SSR's prioritisation of child healthcare seems clear from the resolution of the Praesidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR: 'On Compliance with the Requirements of the Law of the Ukrainian SSR 'On Healthcare' Regarding the Medical Care of Children and Adolescents in the Republic' [4]. In this resolution, the Praesidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR noted the existing shortcomings in the system for children and adolescents as an increase in chronic diseases among the republic's child population, the insufficient development of specialised medical and preventive care, the weakness of their material and technical base, and the shortage of paediatricians and child specialists, among other weaknesses. But it provided solutions to overcome these shortcomings, namely: the development of a network of children's outpatient clinics, the strengthening of the material and technical base of children's medical and preventive institutions, the stabilisation of the medical workforce in paediatric and adolescent services, the improvement of outpatient and inpatient specialised care for children and adolescents, the implementation of new diagnostic methods and research results, the creation of conditions for the development of rehabilitation treatment, the improvement of sanitary and hygienic conditions for children and adolescents' education, the intensification of physical education and mass sports activities among children and adolescents, the improvement of children and adolescents' nutrition, the development of a network of sanatorium schools, among others.

Conclusion. Thus, the period from 1953 to 1977 is characterised by all-Union centralised management of child healthcare, which combined features of both ideological directives and healthcare system reform, as well as a desire to modernise the mate-

rial and technical base. The main achievements of post-war reform was the improved accessibility of healthcare. District services were introduced, but outpatient-inpatient integration remained fragmented. The material provision of medical institutions for children was at an insufficient level. One of the main problems in the field of children's healthcare in the post-war period was child mortality itself. Thus, in the 1960s and 1970s, a reform of healthcare financing was carried out, which indicated the priority of maternity and child care institutions. This is confirmed by the increase in the number of paediatricians, the expansion of the network of children's hospitals, nurseries, and kindergartens, as well as in providing children's institutions with food, linens, toys, and so on. However, this increase in funding was still insufficient due to economic and political factors. A certain achievement in the field of healthcare was the adoption of the Law of the Ukrainian SSR 'On Healthcare' in 1971, which demonstrated a consistent striving for the institutional formalisation of a child's right to medical care. However, the actual realisation of these rights was limited by the technical and economic realities of the planned economy, particularly the priority of industrialisation over the social sector. Thus, children's healthcare was the focus of state policy during this period, but its development was uneven with clear discrepancies between the declarative normative framework and the system's real capabilities. This gap between the declared and the actual is a key characteristic of the organisational and legal model of child health protection in the Ukrainian SSR in the mid-20th century.

Funding: This research was supported by the British Academy research grant RaR\100632.

Bibliography

1. Bongaarts J., Bulatao R. A. Completing the Demographic Transition. Population and Development Review. 1999. Vol. 25. P. 515–529. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.1999.00515.x

2. Даниленко В. М. Дволика або планово-ринкова економіка // Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси / авт. кол. ; за ред. В. А. Смолія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. С. 65–83. (дата звернення: 28.09.2025).

3. Eberstadt N. The Health Crisis in the USSR [Elektronnyi resurs]. Foreign Affairs. 1981. Vol. 59, № 5. S. 1384–1394. Rets. na: Davis C., Feshbach M. Rising Infant Mortality in the USSR in the 1970s. Washington, D.C. : U.S. Bureau of the Census, Series P-95, No. 74, Sept. 1980. 33 s. URL: https://watermark.silverchair.com/dyl238.pdf (data zvernennia: 28.09.2025).

4. Про додержання вимог Закону Української РСР «Про охорону здоров'я» в питанні медичного обслуговування дітей і підлітків у республіці : Постанова Президії Верховної Ради Української РСР від 23 лип. 1980 р. № 554-X // *Відомості Верховної Ради* Української РСР. 1980. № 32. Ст. 596.

5. Про охорону здоров'я : Закон Української РСР від 15 лип. 1971 р. // *Відомості Верховної Ради* Української РСР. 1971. Дод. до № 49. Ст. 245.

6. Про стан і заходи по поліпшенню навчання, виховання та лікування дітей з дефектами розумового і фізичного розвитку в Українській РСР : Постанова Ради Міністрів Української РСР від 3 берез. 1962 р. № 232 // Збірник постанов і розпоряджень уряду Української РСР. 1962. № 3. Ст. 42.

7. Про затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про охорону здоров'я : Закон СРСР від 19 груд. 1969 р. // Відомості СРСР. 1969. № 52 (1502). Ст. 466.

8. Про заходи по поліпшенню охорони материнства та дитинства в Українській РСР : Постанова Ради Міністрів Української РСР від 20 трав. 1957 р. № 474 // Збірник постанов і розпоряджень уряду Української РСР. 1957. № 9. Ст. 101.

9. Regional perspectives on human rights: The USSR and Russia. Part I [Elektronnyi resurs]. Stanford : Freeman Spogli Institute for International Studies, 2001. (Stanford Program on International and Cross-

Cultural Education – SPICE). URL: https://fsi9-prod.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/RPHR_part1.pdf (data zvernennia: 28.09.2025).

10. Робак І. Ю., Ільїн В. Г. Харківська охорона здоров'я в післявоєнний радянський період (1945–1991 рр.) : монографія. Харків : Колегіум, 2018. 344 с. (дата звернення: 28.09.2025)

11. Топольницька М. М. Розвиток системи охорони здоров'я в Україні: історико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2021. 20 с. (дата звернення: 28.09.2025)

12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 2773. Інформації о реагировании населения по поводу сообщения ТАСС от 13.I.53 г. «Арест группы врачей-вредителей» и информации о реагировании населения по поводу сообщения МВД СССР от 4.IV.53 г. О реабилитации группы врачей, ранее арестованных в Москве. 105 арк.

13. Указ Президіума Верховної Ради СРСР від 23 листопада 1955 р. Про відміну заборони абортів [Електронний ресурс] // Вікіджерела.

14. Волониць В. С. Система охорони здоров'я в УРСР та спроби її реформування // *Наукові* записки. Серія: Історія. 2021. № 37. С. 63–73. URL: https://www.academia.edu/104557738 (дата звернення: 28.09.2025).

Summary

Omarova A. A. **Child healthcare in the Ukrainian SSR (1953–1977): between declarations and reality.** – Article.

The article examines the organisational and legal foundations of child healthcare in the Ukrainian SSR from 1953 to 1977. It is shown that the post-war period was characterised by a combination of the state's ambitions to form a healthy generation with the limited capabilities of the healthcare system. The implementation of the district service principle, the development of a network of maternity hospitals, children's hospitals, milk kitchens, specialised boarding schools, and sanatoriums are analysed. It is emphasised that, although legislation declared the priority of maternal and child health, the actual implementation of this priority remained fragmented due to shortages of personnel, equipment, and funding. It has been found that the ban on abortions in 1936–1955 and their subsequent legalisation in 1955 had a limited impact on the birth rate, as socio-economic conditions remained the key factor. Particular attention is paid to an analysis of the "Fundamentals of Legislation of the USSR and Union Republics on Public Health" of 1969 and the Law of the Ukrainian SSR "On Public Health" of 1971, which enshrined the model of positive social rights, considered achievements of the state and the party. It is established that child healthcare became an important tool of Soviet ideology, but at the same time remained dependent on command-administrative mechanisms and the "residual" principle of funding. It is emphasised that the gap between declarative norms and the system's real capabilities is a key feature of child healthcare during this period. It is concluded that the experience of the Ukrainian SSR in the field of child medicine demonstrates not only positive practices of mass medical check-ups and the development of a network of children's institutions, but also systemic shortcomings of centralised management, which make the issue of healthcare policy effectiveness relevant to modern Ukraine as well.

Key words: medical reform, medical services, birth rate, abortions, paediatric and adolescent services.

Анотація

Омарова А. А. **Охорона здоров'я дітей в Українській РСР (1953–1977 рр.): між деклараціями і реальністю.** – Стаття.

У статті досліджуються організаційно-правові засади охорони здоров'я дітей в Українській РСР у 1953–1977 рр. Показано, що повоєнний період характеризувався поєднанням амбіцій держави щодо формування здорового покоління з обмеженими можливостями системи охорони здоров'я. Проаналізовано впровадження принципу дільничного обслуговування, розвиток мережі пологових будинків, дитячих лікарень, молочних кухонь, спеціалізованих інтернатів і санаторних закладів. Наголошено, що хоча законодавство декларувало пріоритетність охорони материнства та дитинства, фактична реалізація залишалася фрагментарною через дефіцит кадрів, обладнання та фінансування. Виявлено, що заборона абортів у 1936–1955 рр. і наступна їх легалізація у 1955 р. мала обмежений вплив на рівень народжуваності, адже ключовим чинником залишалися соціально-побутові умови. Особливу увагу приділено аналізу «Основ законодавства СРСР і союзних республік про охорону здоров'я» 1969 р. та Закону Української РСР «Про охорону здоров'я» 1971 р., які закріплювали модель позитивних соціальних прав, що розглядалися як досягнення держави та партії. Встановлено, що охорона здо-

ров'я дітей стала важливим інструментом радянської ідеології, але водночас залишалася залежною від командно-адміністративних механізмів і «залишкового» принципу фінансування. Підкреслено, що розрив між декларативними нормами та реальними можливостями системи є ключовою рисою охорони здоров'я дітей у цей період. Зроблено висновок, що досвід Української РСР у сфері дитячої медицини демонструє не лише позитивні практики масової диспансеризації та розбудови мережі дитячих закладів, а й системні вади централізованого управління, які актуалізують питання ефективності політики охорони здоров'я і в сучасній Україні.

Ключові слова: медична реформа, медичне обслуговування, народжуваність, аборти, педіатрична та підліткова служби.

Дата надходження статті: 20.09.2025
Дата прийняття статті: 15.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 343.72
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.30

Г. В. Попов

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ШАХРАЙСТВА У БУДІВЕЛЬНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Будівництво об'єктів нерухомості традиційно розглядається як одна з найдинамічніших галузей економіки, що акумулює значні фінансові ресурси та має суттєве соціальне значення, оскільки безпосередньо пов'язане із забезпеченням населення житлом. Водночас саме ця сфера вирізняється високою поширеністю шахрайських схем, які призводять не лише до матеріальних втрат інвесторів, але й до зниження довіри до ринку нерухомості в цілому. Правоохоронні органи щороку реєструють сотні фактів заволодіння коштами громадян шляхом укладення фіктивних інвестиційних угод, а також подвійного продажу об'єктів нерухомості.

Важливо підкреслити, що без існування надійного механізму захисту інтересів інвесторів неможливо забезпечити стабільність функціонування будівельного ринку, розвиток інвестиційної діяльності та гарантування майнових прав громадян.

Особливої актуальності вказана тематика набуває в умовах сьогодення, коли через повномасштабне вторгнення виникає необхідність відбудови пошкодженого або зруйнованого житла, забезпечення житловою площею внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців та членів їх сімей тощо.

Доволі поширеними є випадки коли інвестори, у зв'язку з втратою коштів через недобросовісних забудовників і неотриманням омріяної житлової площі, змушені звертатися до правоохоронних органів з метою захисту своїх прав. Однак органи досудового розслідування, прокуратура та суди стикаються з проблемою доведення злочинного умислу у вказаних діяннях. Виходячи з особливостей суб'єктивної сторони шахрайства, часто такі факти розглядаються як відносини цивільно-правового характеру. Зокрема, це стосується випадків, коли забудовник фактично розпочинав будівництво об'єкту, але через фінансово-економічні ускладнення, форс-мажорні обставини не завершив його або суттєво порушив строки здачі будівлі в експлуатацію.

Разом з тим, у випадку коли під час укладання інвестиційної угоди у забудовника не було дозвільних документів або будівництво взагалі не планувалося, такі факти можуть розглядатися як такі, що мають ознаки шахрайства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кваліфікації шахрайства у сфері господарських відносин неодноразово ставали предметом наукових досліджень. Значний внесок в удосконалення кримінально-правових аспектів вказаної проблематики зробили такі вчені, як А. Бабенко, О. Дудоров, В. Конопельський, О. Мусієнко, М. Хавронюк та інші дослідники. У своїх працях науковці та практики приділяють увагу виявленню причин та умов, що сприяють вчиненню

© Г. В. Попов, 2025

шахрайства, особливостям кваліфікації протиправних дій, а також проблемам відмежування кримінальних правопорушень від цивільно-правових відносин. Так, О. Мусієнко у своїй монографії висвітлює актуальні проблеми розслідування шахрайства в сучасних умовах, аналізує психологічний механізм реалізації злочинного діяння при вчиненні шахрайства, розкриває зміст криміналістичної характеристики шахрайства, визначає види та способи вчинення даної категорії злочинів, типізує слідчі ситуації і основні напрямки розслідування, розглядає особливості тактики проведення слідчих дій при розслідуванні шахрайства [1].

А. Бабенко та М. Палій вказують, що при шахрайстві є характерним ненасильницький спосіб передачі майна потерпілим винній особі. Тут зловмисник використовує обман чи зловживання довірою потерпілої особи. Як вже зазначалося, об'єктивна сторона крадіжки утворює діяння, що полягає в протиправному ненасильницькому таємному та безоплатному заволодіння чужим майном на користь винного або інших осіб, яке завдало матеріальну шкоду власнику (іншому законному володільцю). При шахрайстві є характерним відкритий, але ненасильницький, добровільний спосіб передачі майна потерпілим винній особі. Тут зловмисник використовує обман чи зловживання довірою потерпілої особи. А жертва злочину вважає дії винної особи правомірними. [2, с. 567].

О. Дудоров зауважує, що договори інвестування житлового будівництва часто мають змішаний характер і не врегульовані в належний спосіб законодавством, що створює умови для зловживань [3, с. 143]. На думку вченого, прогалина у правовому регулюванні цивільно-правових механізмів захисту прав інвесторів спонукає до використання кримінально-правових засобів, іноді навіть у випадках, коли підстав для цього немає.

В. Конопельський та О. Кушнарьова висловлюють думку, що безпека операцій з нерухомим майном займає пріоритетне місце на ринку нерухомості. Через вдосконалення шахрайських схем в сфері нерухомого майна рівень злочинності в сфері нерухомого майна залишається на високому рівні, що ставить під загрозу зниження ризиків при укладанні угод з нерухомістю [4, с. 114].

Таким чином, аналіз наукових праць свідчить про те, що вчені розглядають шахрайство у сфері будівництва як складне і багатогранне явище, яке потребує постійного вдосконалення підходів до кримінально-правової кваліфікації таких діянь, а також вироблення чітких цивільно-правових та кримінально-правових механізмів захисту прав та інтересів інвесторів.

Мета статті полягає у напрацюванні пропозицій щодо кваліфікації шахрайських дій у будівельній сфері як засобу удосконалення механізмів захисту прав людини і громадянина на підставі аналізу судової практики.

Виклад основного матеріалу. У ч. 1 ст. 190 КК України передбачена відповідальність за шахрайство, тобто заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Кваліфікуючими ознаками правопорушення є: вчинення таких дій повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або якщо таке шахрайство завдало значної шкоди потерпілому; вчинення в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що завдало значної шкоди потерпілому; вчинення у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з викорис-

танням електронно-обчислювальної техніки; вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою [5].

Науковцями висловлюється думка про те, що з розвитком ринкової економіки криміналізація на ринку нерухомості досить швидко набула характерних ознак: 1) постійна мінливість прийомів та способів скоєння злочинів; 2) унікальність методів злочинних посягань; 3) складність кваліфікації злочинних діянь; 4) значна суспільна небезпека. На погляд дослідників, широке поширення злочинності пов'язане з наявністю прогалин і суперечностей у нормативному регулюванні житлово-правових відносин, у тому числі цьому сприяє юридична безграмотність громадян. Злочинні дії в аналізованій нами економічній сфері характеризуються високим рівнем жорстокості. Шахраї вдаються до різних способів «захоплення» майна: здирства, викрадення, зловживання посадовими повноваженнями, аж до позбавлення життя. Від подібних злочинів страждають, як правило, законослухняні власники, чимало потерпілих, які залишилися на вулиці без коштів для існування [4, с. 110].

Відповідно до п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 року № 10 обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовуються винною особою з метою викликати у потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на нього. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього [6].

На думку О. Кушнарьової практика показує, що зловживання довірою як спосіб шахрайства завжди поєднується з обманом та у чистому вигляді не зустрічається. Довіра завжди лише допомагає шахраю здійснити обман. Заволодіваючи майном на основі довіри, винний замовчує про свої злочинні наміри і тим самим обманює потерпілого, що довірився йому. Насправді, обман є не тільки вплив на свідомість іншої особи, а й опосередковано – через свідомість потерпілого – на його волю. У цьому необхідно розрізняти волевиявлення як видиме вираження волі і дійсну (внутрішню) волю людини. Особа, що під впливом обману, робить дію (бездіяльність) всупереч своїй дійсної волі, оскільки його волевиявлення сформувалося під впливом обставин, що спотворюють справжню (внутрішню) волю цієї особи [7, с. 161].

Згідно з п. 18 наведеної постанови Пленуму Верховного Суду України отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов'язання може бути кваліфіковане як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, не виконуючи зобов'язання. Зокрема, якщо винна особа отримує від іншої особи гроші чи цінності нібито для передачі службовій особі як хабар, маючи намір не передавати їх, а привласнити, вчинене належить кваліфікувати як шахрайство [6].

В контексті представленого дослідження обман може полягати у приховуванні забудовником інформації про відсутність у нього: дозволу на будівництво, правовстановлюючих документів на землю, затвердженого проекту, висновків експертиз, будівельної ліцензії, сертифікатів про надання кваліфікації тощо.

Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у своїй ухвалі від 22.10.2020 року (справа № 1-226/11) зауважив, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст.190 КК України (шахрайства) характеризується прямим умислом і корисливим мотивом щодо вчиненого діяння. При вчиненні шахрайства, винна особа цілком усвідомлює суспільну небезпечність самого діяння, об'єкт та предмет злочину, цінність матеріальних благ, а також той факт, що свідомо вводить потерпілого в оману шляхом обману чи зловживання довірою, що останній лише зовнішньо добровільно передає їй предмет злочину, тоді як фактично ця воля потерпілого є фіктивною. Шахрайство являє собою такий вплив на поведінку власника або володільця певного майна, який вводить потерпілого в оману щодо його уявлень про факти дійсності і обумовлює зовні добровільну передачу предмета злочину винному [8].

Крім того, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.08.2021 року (справа № 712/10080/15-к) зазначено, що складовою підстави кримінальної відповідальності за шахрайство є усвідомлення суб'єктом злочину того факту, що предмет злочину є для нього чужим, що він заволодіває чужим майном за відсутності будь-якого дійсного чи уявного права на нього. Кримінальна відповідальність за шахрайство пов'язана зі встановленням усвідомлення винним факту заволодіння чужим майном з метою його безоплатного, безповоротного обернення на свою користь (чи третіх осіб) за відсутності законних підстав, збільшення внаслідок цього власних або третьої особи майнових фондів. Усвідомлення винуватою особою, кому саме належить чуже майно та на яких підставах, чи заволодіває він майном, використавши оману власника цього майна, чи оману іншої особи, у володінні якої воно перебуває, не є вирішальним для встановлення ознак кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України [9].

Об'єктивна сторона шахрайства полягає у заволодінні чужим майном шляхом обману. Так, Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у своїй постанові від 24.01.2023 року у (справа № 723/4583/21) зауважив, що обман, як спосіб шахрайства полягає в повідомленні потерпілому неправдивих відомостей (активний обман) або у приховуванні відомостей про різноманітні обставини, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого (пасивний обман). Обманом є введення людини в оману або підтримка вже наявної омани шляхом впливу на її психіку, з метою змусити останню виконати певні дії в інтересах того, хто обманює. Повідомлення неправдивих відомостей, або замовчування відомостей, які мають бути повідомлені, є особливими видами інформаційного впливу, який призводить до того, що дійсність сприймається перекручено, а отже, здійснюється процес прийняття рішень та дій на ґрунті омани, що й обумовлює зовні добровільне волевиявлення особи, яка володіє майном, на передачу майна чи права на нього та наступне фактичне протиправне заволодіння чужим майном або придбання права на таке [10].

Вищий антикорупційний суд у своєму вироку від 26.07.2024 року (справа № 991/1710/22) зазначив: 1) кримінальна відповідальність за ст. 190 КК настає у разі, якщо особа заволодіває чужим майном, зокрема, шляхом обману; 2) обман, серед іншого, полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей про певні факти, обставини (активний обман). Змістом обману, як способу шахрай-

ства можуть бути різноманітні обставини, щодо яких особа вводить в оману потерпілого. У тому числі, це може стосуватися характеристики особистості винного або інших осіб, так званий обман в особі, а також певних подій, юридичних фактів, дій окремих осіб тощо; 3) обман застосовується з метою викликати у потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі майна, результатом чого є введення потерпілого в оману щодо правомірності передачі ним винному майна; 4) при шахрайстві потерпілий добровільно передає майно. Водночас, потерпілий переконаний, що він розпоряджається майном за власною волею, у своїх інтересах або принаймні не на шкоду цим інтересам; 5) якщо особа отримує від потерпілого гроші нібито для передачі службовій особі як неправомірну вигоду, маючи намір не передавати їх, а привласнити, вчинене належить кваліфікувати як шахрайство [11].

Слід погодитись з тим, що чинна редакція диспозиції та санкції ст. 190 КК України неспроможні охопити все різноманіття видів шахрайства, зокрема шахрайства у сфері житлового нерухомого майна. Відставання наведеної норми від кримінологічної обставини, що склалася, не відповідає потребам і соціальним очікуванням суспільства в правовій охороні та захисті житлової нерухомості, створює комплекс прикладних труднощів при кваліфікації шахрайства в області житлової нерухомості, а також при визначенні виду та розміру покарання за скоєння даного правопорушення [7, с. 160].

До поширених схем шахрайства у сфері будівництва житлової нерухомості можливо віднести: нецільове використання коштів інвесторів; укладання інвестиційного договору без початку будівництва об'єкта нерухомості за наявності такої можливості; подвійний продаж об'єктів нерухомості; відсутність дозвільних документів на будівництво.

Так, у вироку Ратнівського районного суду Волинської області від 05.02.2024 року (справа № 166/209/24) зазначається, що ОСОБА_5, маючи на меті використати вищевказані кредитні кошти не за цільовим призначенням, не виконав взяті на себе зобов`язання щодо будівництва житлового будинку загальною площею 164,62 кв.м. та інженерних мереж за адресою: АДРЕСА_2, за кредитним Договором № 3153 від 01.04.2020, тим самим діючи шляхом обману заволодів бюджетними коштами на загальну суму 200 000 грн чим заподіяв інтересам держави значну шкоду в особі комунального підприємства «Волинський обласний фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі» в сумі 200 000 грн, що у 190 разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян, який згідно до ст. 7 Закону України «Про державний бюджет України на 2020 рік» від 14.11.2019 № 294-IX з 01.01.2020 становив 1051 грн.

Суд констатував: ОСОБА_5 обвинувачується у заволодінні чужим майном шляхом обману (шахрайство), що завдало значної шкоди потерпілому, а саме у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України [12].

Трапляються непоодинокі випадки, коли поряд зі ст. 190 КК України протиправні дії осіб, які здійснюють свою діяльність у сфері будівництва кваліфікуються за відповідними частинами ст. 358 КК України. Так, у вироку Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 25.04.2024 року (справа № 348/62/24) вказується, що фізична особа-підприємець ОСОБА_4, переслідуючи

протиправний умисел, спрямований на незаконне заволодіння бюджетними коштами, діючи умисно, з корисливих мотивів та з метою особистого збагачення, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, будучи достовірно обізнаним з умовами виконання Договору № 44ВР-П1178 від 12.12.2022 року на проведення капітального ремонту споруди цивільного захисту – укриття ліцею Пасічнянської сільської ради №34243, Надвірнянського району, Івано-Франківської області та дійсною вартістю будівельних матеріалів і будівельних робіт, розуміючи, що об'єми робіт, які передбачені договором та кошторисною документацією не виконані в повному обсязі, 27.12.2022 року за місцем свого проживання в АДРЕСА_1, з допомогою комп'ютерної техніки склав завідомо неправдивий документ акт приймання виконаних будівельних робіт, в якому вказав завищені об'єми та вартість виконаних будівельних робіт і використаних будівельних матеріалів [13].

Враховуючи судову практику можливо зробити висновок, що недоведеність умислу може свідчити про відсутність у діях забудовника (підрядника) ознак шахрайства. Мова, зокрема, йде про такі випадки: забудовник розпочав будівництво, але з об'єктивних причин зупинив будівництво (брак фінансування, стихійне лихо, влучання ворожого безпілотного літального апарату тощо); порушення строків здачі в експлуатацію житлового об'єкту; виконання інженерних робіт не у повному обсязі.

Також важливо зауважити, що ч. 3 ст. 190 КК України передбачає таку кваліфікуючу ознаку як вчинення шахрайства в період дії воєнного стану. Проте, у вказаній частині доцільно зазначити про таку кваліфікуючу ознаку як особливий період, тобто період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій (ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 року № 3543-XII) [14]. Зазначене доповнення дозволить поширити дію ч. 3 ст. 190 КК України на післявоєнний період відбудови нашої країни.

Висновки. Ключовим критерієм кримінально-правової кваліфікації дій забудовників виступає наявність початкового умислу незаконно заволодіти коштами інвесторів. У випадку, коли такий умисел має місце ще під час укладення договору, дії кваліфікуються як шахрайство відповідно до ст. 190 КК України. Натомість, якщо будівельні роботи реально виконувалися, а затримка чи призупинення будівництва обумовлені об'єктивними обставинами, то такі правовідносини підлягають врегулюванню за допомогою цивільно-правових засобів.

Аналіз судової практики свідчить про потребу комплексної оцінки всіх обставини вчиненого кримінального правопорушення, включно з кількістю договорів,

укладених на конкретний об'єкт нерухомості, наявністю дозвільних документів у забудовника, фактичним проведенням будівельних робіт, а також способом використання коштів.

Вбачається за доцільне, з огляду на важливість забезпечення кримінально-правового захисту прав інвесторів у будівельній сфері в сучасних умовах, ч. 3 ст. 190 КК України викласти у наступній редакції: «Шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, особливого періоду, що завдало значної шкоди потерпілому».

Таким чином, комплексне поєднання кримінально-правових, цивільно-правових та господарсько-правових заходів дозволить ефективно протидіяти шахрайству, забезпечити захист прав та інтересів інвесторів, а також сприяти стабільному розвитку будівельного ринку нашої країни.

Література

1. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2009. 168 с.

2. Бабенко А.М., Палій М.В. Крадіжка та шахрайство як види корисливих кримінальних правопорушень проти власності: соціально-правова та віктимологічна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 564–568. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/131.pdf (дата звернення: 25.09.2025).

3. Дудоров О. Кримінально-правові проблеми сучасної України: вибрані праці. Київ: Ваіте, 2022. 632 с.

4. Кушнарьова О., Конопельський В. Шахрайство на ринку нерухомості, узагальнення його видів та невід'ємність правопорушення від покарання. *Публічне право*. 2023. № 3 (51). С. 110–116. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/51/12.pdf (дата звернення: 25.09.2025).

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 25.09.2025).

6. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 року № 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text (дата звернення: 25.09.2025).

7. Кушнарьова О. Питання кваліфікації різних варіантів шахрайства з нерухомістю у житловій сфері та відмежування від суміжних складів правопорушень. *Публічне право*. 2022. № 4 (48). С. 159–166. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/48/18.pdf (дата звернення: 25.09.2025).

8. Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.10.2020 року (справа № 1-226/11). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92483051 (дата звернення: 25.09.2025).

9. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.08.2021 року (справа № 712/10080/15-к). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98881875 (дата звернення: 25.09.2025).

10. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24.01.2023 року у (справа № 723/4583/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108582824 (дата звернення: 25.09.2025).

11. Вирок Вищого антикорупційного суду від 26.07.2024 року (справа № 991/1710/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120028278 (дата звернення 25.09.2025).

12. Вирок Ратнівського районного суду Волинської області від 05.02.2024 року (справа № 166/209/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116756394 (дата звернення: 25.09.2025).

13. Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 25.04.2024 року (справа № 348/62/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118646478 (дата звернення: 25.09.2025).

14. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 року № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text (дата звернення: 25.09.2025).

Анотація

Попов Г. В. **Окремі питання кваліфікації шахрайства у будівельній сфері.** – Стаття.

У статті досліджено проблеми кваліфікація шахрайства у сфері будівництва з позицій кримінально-правової кваліфікації та судової практики.

Автор зауважує, що без існування надійного механізму захисту інтересів інвесторів неможливо забезпечити стабільність функціонування будівельного ринку, розвиток інвестиційної діяльності та гарантування майнових прав громадян.

Особливої актуальності вказана тематика набуває в умовах сьогодення, коли через повномасштабне вторгнення виникає необхідність відбудови пошкодженого або зруйнованого житла, забезпечення житловою площею внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців та членів їх сімей тощо.

Мета статті полягає у напрацюванні пропозицій щодо кваліфікації шахрайських дій у будівельній сфері як засобу удосконалення механізмів захисту прав людини і громадянина на підставі аналізу судової практики.

Зроблено висновок про те, що ключовим критерієм кримінально-правової кваліфікації дій забудовників виступає наявність початкового умислу незаконно заволодіти коштами інвесторів. У випадку, коли такий умисел має місце ще під час укладення договору, дії кваліфікуються як шахрайство відповідно до ст. 190 КК України. Натомість, якщо будівельні роботи реально виконувалися, а затримка чи призупинення будівництва обумовлені об'єктивними обставинами, то такі правовідносини підлягають врегулюванню за допомогою цивільно-правових засобів.

Аналіз судової практики свідчить про потребу комплексної оцінки всіх обставини вчиненого кримінального правопорушення, включно з кількістю договорів, укладених на конкретний об'єкт нерухомості, наявністю дозвільних документів у забудовника, фактичним проведенням будівельних робіт, а також способом використання коштів.

Також вбачається за доцільне, з огляду на важливість забезпечення кримінально-правового захисту прав інвесторів у будівельній сфері в сучасних умовах, ч. 3 ст. 190 КК України викласти у наступній редакції: «Шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, особливого періоду, що завдало значної шкоди потерпілому».

Отже, комплексне поєднання кримінально-правових, цивільно-правових та господарсько-правових заходів дозволить ефективно протидіяти шахрайству, забезпечити захист прав та інтересів інвесторів, а також сприяти стабільному розвитку будівельного ринку нашої країни.

Ключові слова: об'єкт нерухомості, житло, невиконання зобов'язань, кримінальна відповідальність, умисел, інвестори.

Summary

Popov G. V. **Certain issues of fraud qualification in the construction sector.** – Article.

The article examines the problems of qualifying fraud in the field of construction from the standpoint of criminal law classification and judicial practice.

The author notes that without a reliable mechanism for protecting investors' interests, it is impossible to ensure the stability of the construction market, the development of investment activity, and the safeguarding of citizens' property rights.

This issue has acquired particular relevance today, as the full-scale invasion has created the urgent need to rebuild damaged or destroyed housing, to provide housing for internally displaced persons, servicemen, and their families, among others.

The purpose of the article is to develop proposals regarding the qualification of fraudulent actions in the construction sector as a means of improving mechanisms for protecting the rights of individuals and citizens, based on the analysis of judicial practice.

It is concluded that the key criterion for the criminal law qualification of developers' actions is the presence of initial intent to unlawfully seize investors' funds. If such intent is present at the moment of contract conclusion, the actions are qualified as fraud under Article 190 of the Criminal Code of Ukraine. Conversely, if construction work was actually carried out, and delays or suspension of construction were due to objective circumstances, such relations fall within the scope of civil law regulation.

The analysis of judicial practice indicates the need for a comprehensive assessment of all the circumstances of the committed criminal offense, including the number of contracts concluded for a specific real estate object, the availability of permits held by the developer, the actual performance of construction works, as well as the manner in which funds were used.

It is also considered appropriate, given the importance of ensuring criminal law protection of investors' rights in the construction sector under current conditions, to amend Part 3 of Article 190 of the Criminal

Code of Ukraine to read as follows: “Fraud committed under conditions of martial law, state of emergency, or a special period, which caused significant harm to the victim.”

Thus, a comprehensive combination of criminal law, civil law, and commercial law measures will allow effective counteraction to fraud, ensure the protection of investors’ rights and interests, and contribute to the stable development of the construction market in our country.

Key words:"real estate object, housing, non-performance of obligations, criminal liability, intent, investors.

Дата надходження статті: 29.09.2025
Дата прийняття статті: 24.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9:351.74
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.31

О. В. Попович, М.-Д. Д. Генцарюк, А. І. Анікєєва

ЗАХОДИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИПИНЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ

Постановка проблеми. Заходи адміністративного припинення, які застосовуються Національною поліцією, привертають особливу увагу з метою забезпечення громадського порядку та безпеки в умовах розвитку правової держави. Ці заходи є важливим інструментом у системі адміністративного примусу, що дозволяє ефективно реагувати на правопорушення та забезпечувати дотримання законності. Вони спрямовані на негайне припинення протиправних дій, відновлення порушених прав та інтересів громадян, на запобігання можливим негативним наслідкам. Тож дослідження правових аспектів застосування таких заходів є актуальним завданням як для науковців, так і для практиків.

Метою статті є дослідження заходів адміністративного припинення загального призначення, що застосовуються Національною поліцією.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах забезпечення правопорядку та безпеки громадян є однією з ключових функцій держави, що реалізується через діяльність правоохоронних органів. Національна поліція України, як основний суб'єкт у цій сфері, виконує важливу роль у підтриманні громадського порядку та запобіганні правопорушенням. Одним із інструментів, що використовуються поліцією для досягнення цих цілей, є заходи адміністративного припинення загального призначення. Ці заходи спрямовані на негайне реагування на порушення, що можуть загрожувати громадському порядку та забезпечувати безпеку громадян.

Адміністративні заходи припинення загального призначення включають в себе широкий спектр дій, які можуть бути застосовані поліцією для відновлення правопорядку. До них належать, зокрема, затримання осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї у випадках, передбачених законодавством. Важливість цих заходів полягає в їхній здатності оперативно реагувати на ситуації, що вимагають негайного втручання, з метою запобігання ескалації конфліктів та забезпечення безпеки громадян.

Законодавча база, що регулює застосування заходів адміністративного припинення, є складною та багатогранною. Основним нормативним актом, що визначає порядок застосування таких заходів, є Закон України «Про Національну поліцію» [1]. Цей закон встановлює підстави, умови та межі застосування адміністративних заходів, а також визначає права та обов'язки поліцейських під час їх реалізації. Важливою складовою законодавчого регулювання є також підзаконні акти, які деталізують процедури та стандарти дій поліції у конкретних ситуаціях.

Ефективність застосування заходів адміністративного припинення значною мірою залежить від професійної підготовки поліцейських, їхньої здатності швидко

© О. В. Попович, М.-Д. Д. Генцарюк, А. І. Анікєєва, 2025

оцінювати ситуацію та приймати адекватні рішення. Важливим аспектом є також дотримання прав і свобод громадян під час реалізації цих заходів, що вимагає від поліцейських високого рівня правової культури та етичних стандартів. Недотримання цих вимог може призвести до порушень прав людини та негативних наслідків для іміджу поліції.

Таким чином, заходи адміністративного припинення загального призначення є важливим інструментом у діяльності Національної поліції, що вимагає чіткого законодавчого регулювання та високого рівня професійної підготовки поліцейських. Тож дослідження цього питання є актуальним для вдосконалення правозастосовної практики та підвищення ефективності правоохоронної діяльності в Україні.

Відмічаючи те, що заходи адміністративного припинення загального призначення є важливим інструментом у діяльності Національної поліції, спрямованим на забезпечення громадського порядку та безпеки, зауважимо, що вони включають такі дії, як затримання осіб, перевірка документів, обмеження доступу до певних територій та інші подібні заходи.

Заходи адміністративного припинення є найчисленнішими з усіх адміністративно-примусових заходів і характеризуються насамперед тим, що їх застосування спричиняється реальною протиправною ситуацією і починається в момент, коли вона досягла певного розвитку, тобто коли використання запобіжних заходів стає вже неефективним або й зовсім марним. Заходи адміністративного припинення не відвертають, а безпосередньо припиняють наявні правопорушення або об'єктивно протиправні діяння, створюють умови для встановлення особи порушника, з'ясування обставин справи й реальної можливості для подальшого застосування до порушника заходів адміністративного або іншого впливу. Вчені зауважують, що до заходів адміністративного припинення, застосування яких правоохоронними органами найбільш ефективно сприяє забезпеченню національної безпеки, належать: винесення офіційного застереження про неприпустимість протиправної поведінки; затримання, не пов'язане із провадженням у справах про адміністративні правопорушення; примусове повернення іноземців та осіб без громадянства; забезпечення фактичного виконання рішень судів про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства; застосування зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу [2].

На відміну від адміністративних стягнень, заходи адміністративного припинення не мають карального характеру стосовно особи, до якої їх застосовують. Адміністративні стягнення виконують не лише виховну, а й репресивну функцію, тому їх дія орієнтована на минуле, тобто вони є ретроспективними. Заходи ж адміністративного припинення спрямовані на теперішнє, адже дозволяють оперативно й самостійно врегулювати конфліктну ситуацію, зокрема примусово зупинити правопорушення. Водночас вони можуть створювати умови для подальшого притягнення винних до відповідальності. Часто такі заходи застосовуються і щодо об'єктивно протиправних дій осіб, які не підлягають юридичній відповідальності, наприклад, душевнохворих чи малолітніх. Для використання заходів адміністративного припинення не є обов'язковим встановлення вини порушника.

Науковці заходи адміністративного припинення класифікують за двома групами – заходи загального і спеціального призначення [3, с. 358].

Заходи адміністративного припинення загального призначення, які застосовуються в повсякденній практиці багатьма суб'єктами владних повноважень, насамперед Національною поліцією, виходячи з мети їх застосування, поділяють на самостійні (або оперативні) й допоміжні (забезпечувальні).

Особливу групу заходів адміністративного припинення становлять заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. До таких заходів Кодексом України про адміністративні правопорушення [4] віднесено:

– доставлення порушника (ст. 259);

– адміністративне затримання (ст. ст. 261–263);

– особистий огляд і огляд речей (ст. 264);

– вилучення речей і документів, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, зокрема тимчасове вилучення посвідчення водія, тимчасове затримання транспортних засобів (ст. 265-265-2, 265-4);

– відсторонення осіб від керування транспортними засобами, морськими, річковими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 266).

Заходи адміністративного припинення спеціального призначення розглядають як комплекс виняткових екстраординарних засобів адміністративного впливу. Спеціальний характер таких заходів визначає специфіку підстав їх застосування. Це, як правило, невідкладні випадки, коли потрібно припинити протиправні дії, небезпечні для життя і здоров'я людей. Крім того, заходи спеціального призначення застосовуються тоді, коли були використані й не дали бажаних результатів усі інші форми попереднього впливу на правопорушників. Застосуванню сили чи зброї має передувати попередження про намір їх застосувати. Тож поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили чи вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невиправданим або неможливим.

Важливу роль у застосуванні заходів адміністративного припинення відіграє правова обізнаність громадян. Підвищення правової культури населення стає ефективним інструментом у зменшенні кількості випадків неправомірного застосування заходів адміністративного припинення, інформаційна грамотність щодо прав та обов'язків громадян сприяє зменшенню кількість конфліктних ситуацій між поліцією та населенням. Ефективність заходів адміністративного припинення також залежить від наявності чітких нормативно-правових актів, які регулюють їх застосування. Не слід забувати і про впровадження сучасних інформаційних технологій, про які зазначає професор Т.А. Латковська, досліджуючи адміністративно-правове регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення національної безпеки України. Вчена зазначає, що ефективність діяльності правоохоронних органів у сфері національної безпеки

значною мірою залежить від рівня координації між різними державними структурами [5, с. 451; 452].

Важливим аспектом, що потребує уваги, є також питання контролю за діяльністю поліції з боку громадськості та незалежних органів, залучення яких може сприяти підвищенню ефективності роботи та зменшенню кількості випадків неправомірного застосування заходів адміністративного припинення. Важливо враховувати й той факт, що надмірне застосування адміністративних заходів може призвести до порушення прав громадян, що, у свою чергу, може викликати недовіру до правоохоронних органів. Необхідно забезпечити, щоб адміністративні заходи не лише карали правопорушників, але й сприяли їхній ресоціалізації та запобіганню повторним правопорушенням.

Не слід відкидати взаємодію Національної поліції з іншими державними органами та громадськими організаціями у процесі застосування адміністративних заходів. Співпраця з іншими структурами може підвищити ефективність заходів та забезпечити комплексний підхід до вирішення проблеми правопорушень. Зокрема, залучення громадських організацій може сприяти підвищенню рівня довіри до поліції та забезпечити більш прозоре та об'єктивне застосування адміністративних заходів.

Розглядаючи взаємодію Національної поліції України з громадськістю та органами місцевого самоврядування, вчені зазначають, що поліпшення такої взаємодії залежить від зміни її організаційної структури, пропонуючи утворення місцевої (муніципальної) поліції як самостійної поліцейської структури, яка фінансується за рахунок місцевого бюджету з підпорядкуванням певних служб і наданням обов'язків, які відповідають місцевим умовам [6, с. 579].

Окремо слід зазначити роль технологій у процесі застосування адміністративних заходів. Використання сучасних технологій, таких як відеоспостереження та аналітичні системи, може значно підвищити ефективність роботи поліції та забезпечити більш точне виявлення правопорушень. Однак, важливо враховувати етичні аспекти використання таких технологій, зокрема, питання конфіденційності та захисту персональних даних громадян.

Висновки. У процесі дослідження заходів адміністративного припинення загального призначення, що застосовуються Національною поліцією, було виявлено низку ключових аспектів, які потребують детального аналізу. По-перше, важливо зазначити, що ефективність таких заходів значною мірою залежить від правової бази, яка регулює їх застосування. Законодавчі акти, що визначають повноваження поліції у цій сфері, повинні бути чіткими та недвозначними, аби уникнути можливих зловживань або неправомірного застосування сили. Це підкреслює необхідність постійного моніторингу та оновлення нормативно-правових актів відповідно до сучасних викликів, особливо під час воєнного стану.

По-друге, важливим аспектом є підготовка та навчання поліцейських кадрів, які безпосередньо здійснюють адміністративні припинення. Високий рівень професійної підготовки та обізнаність із правами людини є критично важливими для забезпечення законності та правомірності дій поліції. Відповідні навчальні програми повинні включати не лише теоретичні знання, але й практичні навички,

що дозволяють ефективно діяти в різних ситуаціях, зберігаючи при цьому повагу до прав і свобод громадян.

Третім важливим аспектом є взаємодія поліції з громадськістю. Довіра населення до правоохоронних органів є ключовим фактором у забезпеченні громадського порядку та безпеки. Застосування заходів адміністративного припинення має бути прозорим і зрозумілим для суспільства, що сприятиме підвищенню рівня довіри до поліції. Важливу роль у цьому процесі відіграють комунікаційні стратегії, які повинні бути спрямовані на інформування громадськості про законність і необхідність таких заходів.

Нарешті, слід звернути увагу на механізми контролю та оцінки ефективності застосування адміністративних заходів. Впровадження системи незалежного моніторингу та оцінки дій поліції дозволить виявляти недоліки та розробляти рекомендації для їх усунення. Це сприятиме підвищенню якості роботи правоохоронних органів та забезпеченню дотримання правових норм у процесі здійснення адміністративних припинень.

Література

1. Про Національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

2. Артемов В.Ю., Благодарний А.М. Застосування заходів адміністративного припинення для виконання завдань із забезпечення національної безпеки: теорія та практика правового регулювання. *Вісник кримінального судочинства.* № 3–4. 2020. С. 130-138.

3. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні : навчальний посібник : у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Гулак та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 622 с.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#top

5. Латковська Т.А. Адміністративно-правове регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2025. С. 448-452.

6. Шевченко С.І. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії Національної поліції України та органів місцевого самоврядування та перспективи нормативно-правового регулювання в питанні організації захисту публічного порядку. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 7/2022. С. 576-579. http://lsej.org.ua/7_2022/139.pdf

Анотація

Попович О. В., Генцарюк М.-Д. Д., Анікєєва А. І. **Заходи адміністративного припинення загального призначення, що застосовуються Національною поліцією.** – Стаття.

В дослідженні розглядаються перспективні аспекти поліпшення норм адміністративного права України щодо заходів адміністративного припинення загального призначення, які застосовуються Національною поліцією. Зазначається, що низкою нормативно-правових актів визначаються підстави, порядок та межі використання таких заходів, серед яких є Закон України «Про Національну поліцію», як основний законодавчий акт, що регулює діяльність Національної поліції у цій сфері. Відповідно до цього закону, поліція має право застосовувати заходи адміністративного припинення у випадках, коли це необхідно для захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян, а також для забезпечення громадського порядку. Важливим аспектом є дотримання принципу пропорційності, що передбачає вибір таких заходів, які є необхідними та достатніми для досягнення поставленої мети.

На практиці заходи адміністративного припинення можуть включати різноманітні дії, такі як затримання правопорушників, обмеження доступу до певних територій, застосування фізичної сили або спеціальних засобів. Кожен з цих заходів має свої особливості та обмеження, які визначаються

законодавством та підзаконними актами. Важливою умовою є документування всіх дій, що забезпечує контроль за законністю та обґрунтованістю застосування таких заходів.

Встановлено, що ефективність таких заходів значною мірою залежить від: правової бази, яка регулює їх застосування; високого рівня професійної підготовки та обізнаності із правами людини, що є критично важливими для забезпечення законності та правомірності дій поліції; довіри населення до правоохоронних органів, адже це є ключовим фактором у забезпеченні громадського порядку та безпеки; впровадження системи незалежного моніторингу та оцінки дій поліції, які дозволять виявляти недоліки та розробляти рекомендації для їх усунення.

Ключові слова: заходи адміністративного припинення, Національна поліція, громадський порядок та безпека, правоохоронні органи, правоохоронна діяльність.

Summary

Popovych O. V., Hentsaryuk M.-D. D., Anikieieva A. I. **Measures of administrative termination of a general nature applied by the National Police.** – Article.

The study examines prospective aspects of improving the norms of administrative law of Ukraine regarding measures of administrative termination of a general nature applied by the National Police. It is noted that a number of normative legal acts define the grounds, procedure and limits of the use of such measures, among which the Law of Ukraine "On the National Police" is the main legislative act regulating the activities of the National Police in this sphere. According to this law, the police have the right to apply measures of administrative termination in cases where this is necessary to protect the life, health, rights and freedoms of citizens, as well as to ensure public order. An important aspect is compliance with the principle of proportionality, which requires the choice of such measures that are necessary and sufficient to achieve the intended purpose.

In practice, measures of administrative termination may include various actions, such as the detention of offenders, restriction of access to certain territories, the use of physical force or special means. Each of these measures has its own features and limitations, which are determined by legislation and subordinate acts. An important condition is the documentation of all actions, which ensures control over the legality and justification of the application of such measures.

It has been established that the effectiveness of such measures largely depends on: the legal framework regulating their application; a high level of professional training and awareness of human rights, which is critically important for ensuring the legality and lawfulness of police actions; public trust in law enforcement agencies, since this is a key factor in ensuring public order and security; the introduction of a system of independent monitoring and evaluation of police actions, which makes it possible to identify shortcomings and develop recommendations for their elimination.

Key words: measures of administrative termination, National Police, public order and security, law enforcement agencies, law enforcement activity.

Дата надходження статті: 28.09.2025
Дата прийняття статті: 23.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.7:347.77(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.32

М. П. Пука

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройної агресії питання забезпечення права на доступ до публічної інформації набуває особливої ваги. З одного боку, відкритість і прозорість діяльності органів державної влади є необхідною передумовою функціонування демократичної правової держави, гарантією реалізації принципів підзвітності, публічності та довіри громадян до влади. З іншого боку, під час дії правового режиму воєнного стану виникає об'єктивна потреба в обмеженні поширення певних відомостей задля захисту національної безпеки, обороноздатності держави, безпеки військовослужбовців та цивільного населення.

Таке поєднання двох протилежних інтересів – забезпечення відкритості влади та необхідності збереження державної таємниці – створює низку правових колізій, прогалин і практичних труднощів у реалізації права громадян на доступ до інформації. Відсутність єдиних критеріїв визначення, яка інформація може бути обмежена, а яка повинна бути публічною, призводить до неоднозначного тлумачення норм закону, зловживань з боку окремих органів влади, а подекуди – до фактичного нівелювання конституційних гарантій відкритості.

Отже, постає необхідність наукового осмислення правових засад реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану, виявлення недоліків чинного законодавства, аналізу практики його застосування та розроблення пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання у цій сфері. Вирішення цієї проблеми сприятиме зміцненню демократичних інститутів, підвищенню довіри до державної влади та забезпеченню належного балансу між національною безпекою та правом громадян на інформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблемні питання, пов'язані із сучасним станом правового регулювання доступу до публічної інформації в умовах дії правового режиму воєнного стану, досліджували такі науковці, як І. М. Бойчук, В. А. Залізняк, В. А. Ліпкан, Ю. А. Кокарча І. М. Копистинська та ін. Водночас недостатньо дослідженими у науці адміністративного права залишаються такі аспекти цієї проблематики, як способи та напрями удосконалення законодавства у цій сфері.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі правового регулювання реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах правового режиму воєнного стану, виявленні проблем і суперечностей у чинному законодавстві, а також у розробленні пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів забезпечення відкритості діяльності органів державної влади без шкоди для національної безпеки України.

© М. П. Пука, 2025

Виклад основного матеріалу. Регулювання доступу до інформації в умовах воєнного стану становить комплексний юридичний виклик, який передбачає необхідність збалансування фундаментального конституційного права громадян на інформацію та імперативних вимог національної безпеки і публічного порядку.

Першочерговою проблемою є колізія між принципом публічності інформації та легітимними обмеженнями, спричиненими дією правового режиму воєнного стану. З одного боку, Конституція України [1] гарантує право на інформацію, яке є необхідним для формування громадянського суспільства та забезпечення демократичних свобод. З іншого боку, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [2] передбачає можливість обмеження конституційних прав і свобод, включаючи право на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації, для запобігання розголошенню відомостей, що становлять державну таємницю, або іншої інформації, розкриття якої може завдати суттєвої шкоди інтересам національної безпеки, оборони та територіальної цілісності.

Відсутність чіткої та вичерпної законодавчої регламентації в частині критеріїв та механізмів застосування обмежень створює проблеми правозастосування. Зокрема, керівники публічної інформації (розпорядники) стикаються з дилемою щодо належного застосування так званого «трискладового тесту» (шкода, легітимна мета, пропорційність) при вирішенні питання про обмеження доступу до запитуваної інформації в умовах підвищеного ризику. Не завжди забезпечується належний баланс між суспільним інтересом у знанні певної інформації та потенційною шкодою від її розголошення для безпеки держави та її збройних сил. У низці випадків спостерігається тенденція до надмірного, необґрунтованого обмеження доступу, що може трактуватися як порушення права на інформацію, незважаючи на відсутність у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» прямої норми про призупинення виконання обов'язків розпорядників за Законом «Про доступ до публічної інформації» [3]. Водночас, наявність інформаційної агресії та дезінформації вимагає від держави посиленого регулювання інформаційного простору, що, в свою чергу, породжує необхідність введення обмежень на поширення недостовірної або маніпулятивної інформації.

Стосовно напрямів удосконалення законодавства у сфері регулювання доступу до публічної інформації в умовах воєнного стану, необхідно, передусім, зазначити, згідно з доктринальними позиціями нормативно-правові акти, що регулюють інформаційну сферу, потребують систематизації, що має здійснюватися поетапно та послідовно з неухильним підпорядкуванням правилам законодавчої техніки та принципам правової визначеності [4, с. 233]. Необхідність дотримання цих правил набуває особливої актуальності в умовах правового режиму воєнного стану, оскільки імплементація тимчасових обмежень конституційних прав (зокрема, права на інформацію) повинна здійснюватися шляхом чітких, недвозначних норм, які мінімізують суб'єктивне правозастосування та забезпечують пропорційність втручання. Поспішна або технічно недосконала систематизація може призвести до колізій між загальними законами (наприклад, Законом України «Про доступ до публічної інформації») та спеціальними нормами, запровадженими на час дії

воєнного стану, що, у свою чергу, дестабілізує правовий режим у сфері інформаційних відносин.

Окрім того, інші вчені вказують на те, що у процесі інтеграції до Європейського Союзу (ЄС) надзвичайно важливим кроком для забезпечення безпеки та захисту персональних даних громадян, а також розвитку електронної комерції та інших сфер інформаційної діяльності в країні є імплементація права ЄС в інформаційній сфері до національного права [5, с. 167].

Необхідність дотримання цих правил набуває особливої актуальності в умовах правового режиму воєнного стану, оскільки імплементація тимчасових обмежень конституційних прав (зокрема, права на інформацію) повинна здійснюватися шляхом чітких, недвозначних норм, які мінімізують суб'єктивне правозастосування та забезпечують пропорційність втручання. Поспішна або технічно недосконала систематизація може призвести до колізій між загальними законами (наприклад, Законом України «Про доступ до публічної інформації») та спеціальними нормами, запровадженими на час дії воєнного стану, що, у свою чергу, дестабілізує правовий режим у сфері інформаційних відносин.

Належний захист персональних даних є необхідною передумовою для розвитку електронної комерції, цифрових послуг та інших сфер інформаційної діяльності в країні, оскільки він створює довіру до електронних транзакцій та транскордонної передачі даних. Таким чином, систематизація повинна включати не лише внутрішнє упорядкування, але й експансію норм, які відповідають європейським стандартам, забезпечуючи взаємоузгодженість національного законодавства з правом ЄС.

До того ж потрібно розглянути способи імплементацій Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів (ст. 10) [6] та Рекомендацій щодо відкритого урядування (OECD Recommendation on Open Government) [7] шляхом чіткої гармонізації переліку та умов застосування винятків (обмежень) у доступі до інформації з вичерпним переліком легітимних цілей, визначених у статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8], забезпечивши обов'язкове застосування трискладового тесту (шкода-мета-пропорційність) для будь-яких обмежень.

Окрім того, на думку В. В. Філатова, окрема увага має бути надана використанню інноваційних інформаційних технологій для підвищення інформаційної прозорості діяльності органів влади [9, с. 74].

Указана пропозиція є слушною та стратегічно важливою, особливо в контексті євроінтеграційних процесів та забезпечення стійкості демократії в умовах воєнного стану. Імплементація таких технологій (наприклад, блокчейну для незмінності реєстрів або штучного інтелекту для автоматизованої класифікації та оприлюднення даних) дозволяє не лише суттєво прискорити та автоматизувати процеси проактивного оприлюднення публічної інформації, мінімізуючи людський фактор та корупційні ризики, але й забезпечити вищий рівень надійності, доступності та машинозчитуваності даних відповідно до принципів OECD Recommendation on Open Government та стандартів Open Data. Це є критично необхідним для формування дієвого механізму громадського контролю, підвищення ефективності урядування та відновлення довіри до державних інституцій.

Удосконалення правового регулювання доступу до публічної інформації в умовах воєнного стану вимагає комплексної ревізії чинного законодавства, спрямованої на встановлення чіткого балансу між конституційним правом на інформацію та імперативними потребами національної безпеки та оборони. Пропоновані заходи мають бути впроваджені шляхом внесення відповідних змін до законів України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про доступ до публічної інформації».

Зокрема, ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» необхідно доповнити новою частиною, яка б конкретизувала підстави для обмеження доступу до інформації, виключно пов'язані з воєнним станом.

Зокрема, це може бути інформація про місцезнаходження, переміщення та дислокацію військових частин, сил територіальної оборони та критичної інфраструктури, що має стратегічне значення, якщо така інформація не була оприлюднена Генеральним штабом Збройних Сил України або уповноваженими органами державної влади; персональні дані військовослужбовців, працівників правоохоронних органів та інших осіб, задіяних у виконанні завдань в зоні бойових дій (окрім випадків, передбачених законом для запобігання корупції), якщо їх розкриття може призвести до фізичного чи психологічного насильства або загрози життю; технічні характеристики та особливості функціонування систем оборони, що можуть бути використані противником для завдання шкоди та ін.

Крім того, для уникнення необґрунтованого затягування або ігнорування запитів через посилання на форс-мажорні обставини, необхідно встановити спеціальні, але реалістичні строки для надання відповіді.

Для цього необхідно ст. 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації» доповнити частиною, що передбачає: «У період дії воєнного стану, встановленого відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», строк розгляду запиту на інформацію, що не становить державної таємниці або службової інформації, але потребує додаткової перевірки на предмет відповідності обмеженням, визначеним у статті 8 цього Закону (у редакції, чинній в умовах воєнного стану), може бути продовжений розпорядником до 30 робочих днів з моменту отримання запиту. Про таке продовження письмово повідомляється запитувач із чітким обґрунтуванням необхідності продовження».

Також з метою забезпечення інформаційної стійкості суспільства та протидії дезінформації, необхідно посилити обов'язок активного оприлюднення інформації, що є критичною для життєдіяльності.

Для цього доцільно ст. 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації» доповнити положенням, яке зобов'язує розпорядники інформації в умовах воєнного стану оперативно оприлюднювати інформацію про: порядок та місця надання екстреної медичної, соціальної та гуманітарної допомоги; заходи цивільного захисту та порядок дій населення у разі надзвичайних ситуацій (повітряна тривога, евакуація, радіаційна небезпека); зміни в роботі органів державної влади, місцевого самоврядування та критичної інфраструктури, що безпосередньо впливають на права та обов'язки громадян. Також слід передбачити, що оприлюднення такої інформації не може бути обмежено, окрім випадків, коли це прямо загрожує безпеці операцій із захисту та оборони.

Для запобігання зловживанню правом обмеження, пропонується посилити відповідальність за його неправомірне застосування. З цією метою можна розглянути пропозицію щодо внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 212-3), передбачивши кваліфікуючу ознаку – «необґрунтоване обмеження доступу до публічної інформації в умовах воєнного стану з метою приховування відомостей про неправомірні дії посадових осіб або корупційні правопорушення», встановивши за це підвищений розмір адміністративного штрафу та/або дискваліфікацію [10].

Реалізація цих пропозицій сприятиме збереженню демократичних засад в Україні, забезпечуючи транспарентність діяльності органів влади у сфері, не пов'язаній з безпосереднім забезпеченням військових операцій, та одночасно гарантуючи захист стратегічних інтересів держави в умовах збройної агресії.

Висновки. Проведене у цій статті комплексного аналізу правового регулювання доступу до публічної інформації в умовах правового режиму воєнного стану засвідчило імперативну необхідність встановлення чіткого законодавчого балансу між конституційним правом громадян на інформацію та вимогами національної безпеки й оборони. У ході дослідження виявлено правову колізію, що виникає внаслідок недостатньої делімітації підстав для обмежень, передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану», та загальними принципами прозорості, закріпленими в Законі України «Про доступ до публічної інформації». Ця суперечність створює ризик неправомірної, надмірної закритості діяльності органів влади під приводом воєнної доцільності, що підриває засади демократичного контролю та інформаційної стійкості суспільства. Крім того, відсутність спеціальної процесуальної регламентації (зокрема, щодо строків розгляду запитів) унеможливлює ефективне правозастосування в умовах обмежених ресурсів та підвищених безпекових загроз.

З метою удосконалення правових механізмів та забезпечення відкритості діяльності публічних суб'єктів без шкоди для національної безпеки, запропоновано невідкладне внесення змін до чинного законодавства. Зокрема, чітке визначення в Законі України «Про доступ до публічної інформації» вичерпного переліку військово-безпекових підстав для обмеження доступу; встановлення спеціальних, реалістичних строків розгляду запитів, які відображають об'єктивні умови воєнного стану; посилення обов'язку активного оприлюднення інформації, критичної для цивільного захисту та протидії дезінформації, а також посилення адміністративної відповідальності за необґрунтоване обмеження доступу, є важливою умовою для мінімізації зловживань у сфері доступу до інформації та збереження довіри між владою та суспільством, що є стратегічною перевагою держави в умовах збройної агресії.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text.

4. Ліпкан В. А., Залізняк В. А. Систематизація інформаційного законодавства України : *монографія; за заг. ред. В. А. Ліпкана*. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2012. 304 с.

5. Кокарча Ю. А. Трансформація інформаційного законодавства України в процесі інтеграції до ЄС. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 164-170.

6. Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів: міжнародний документ від 18.06.2009. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text.

7. OECD Recommendation on Open Government 2017: Fair Market Conditions for Competitiveness in the Adriatic Region. URL : https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/programmes/grc/grc-see/integrity/Policy-Briefing-Note-on-Open-Government.pdf.

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

9. Філатов В. В. Перспективи розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: юридичні науки. 2024. Т. 35(74). № 6. С. 71-75.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) від 07.12.1984 № 8073-X. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

Анотація

Пука М. П. **Удосконалення законодавства щодо доступу до публічної інформації під час воєнного стану.** – Стаття.

У статті досліджується актуальна проблема удосконалення правового регулювання реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. Доведено, що в умовах широкомасштабної збройної агресії сусідньої держави перед Україною постала складна дилема – забезпечити баланс між національною безпекою та конституційним правом громадян на отримання достовірної інформації.

У межах дослідження здійснено аналіз національної правової бази, що регулює питання доступу до публічної інформації, зокрема Закону України «Про доступ до публічної інформації», Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та підзаконних нормативно-правових актів. Окрема увага приділяється співвідношенню права на інформацію з принципами інформаційної безпеки та захисту державної таємниці. Аргументовано, що в умовах воєнного стану держава має право тимчасово обмежувати доступ до певної інформації, однак такі обмеження повинні мати пропорційний характер, бути законодавчо обґрунтованими та не перетворюватися на механізм цензури.

Автором окреслено систему недоліків у сфері регулювання реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану, доведено, що виникнення цих недоліків обумовлено недостатньою регламентацією відповідної сфери в особливих умовах. У статті наголошується на важливості збереження демократичних принципів публічності, підзвітності та довіри до влади навіть у кризових умовах. Запропоновано низку напрямів удосконалення чинного законодавства, серед яких: уточнення правових підстав для обмеження доступу до інформації, створення чітких критеріїв визначення її ступеня конфіденційності, удосконалення механізмів оскарження відмов у наданні інформації, а також запровадження єдиної інформаційної платформи для офіційних комунікацій держави в умовах війни.

Ключові слова: публічна інформація, правове регулювання, удосконалення, реалізація права, воєнний стан.

Summary

Puka M. P. **Improvement of legislation on access to public information during martial arts.** – Article.

The article examines the current problem of improving the legal regulation of the implementation of the right to access public information under the legal regime of martial law in Ukraine. It is proven that in the conditions of large-scale armed aggression of a neighboring state, Ukraine faced a difficult dilemma – to ensure a balance between national security and the constitutional right of citizens to receive reliable information.

The study analyzed the national legal framework regulating the issue of access to public information, in particular the Law of Ukraine «On Access to Public Information», the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» and subordinate regulatory legal acts. Special attention is paid to the correlation of the right to information with the principles of information security and protection of state secrets. It is argued that under martial law, the state has the right to temporarily restrict access to certain information,

however, such restrictions must be proportionate, legally justified and not turn into a censorship mechanism.

The author outlines a system of shortcomings in the field of regulation of the implementation of the right to access public information in martial law conditions, proving that the emergence of these shortcomings is due to insufficient regulation of the relevant sphere in special conditions. The article emphasizes the importance of preserving the democratic principles of publicity, accountability and trust in the authorities even in crisis conditions. A number of directions for improving the current legislation are proposed, including: clarifying the legal grounds for restricting access to information, creating clear criteria for determining its degree of confidentiality, improving mechanisms for appealing refusals to provide information, as well as introducing a single information platform for official state communications in wartime conditions.

Key words: public information, legal regulation, improvement, implementation of law, martial law.

Дата надходження статті: 18.09.2025
Дата прийняття статті: 14.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 349.42:341.24
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.33

В. Б. Рарицька

ЮРИДИЧНИЙ ВИМІР ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ АГРОСЕКТОРУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю правового осмислення процесів післявоєнного відновлення аграрного сектору України, який зазнав глибоких структурних, економічних та інституційних трансформацій унаслідок військових дій. У сучасних умовах агросектор виступає не лише основою продовольчої безпеки держави, а й стратегічним чинником економічного відновлення, що потребує формування стабільного нормативно-правового середовища, здатного забезпечити ефективну взаємодію держави, бізнесу та міжнародних партнерів. Системне переосмислення юридичних засад функціонування сільського господарства набуває особливої ваги у контексті адаптації законодавства до європейських стандартів, впровадження принципів сталого розвитку та створення умов для інвестиційної привабливості галузі.

Водночас актуальність теми посилюється потребою у відновленні правової визначеності у сфері земельних, майнових та господарських відносин, а також необхідністю забезпечення ефективного механізму захисту прав суб'єктів аграрного виробництва. Юридичний аспект післявоєнної реконструкції охоплює питання гармонізації правового поля, модернізації системи державного управління, екологічної безпеки та інтеграції в європейський економічний простір. Саме тому наукове вивчення правових основ відбудови агропромислового комплексу є важливою передумовою для вироблення збалансованої державної політики, спрямованої на забезпечення стійкого розвитку, підвищення конкурентоспроможності та посилення міжнародного партнерства України у сфері сільського господарства.

Метою статті є дослідження правових засад післявоєнного відновлення аграрного сектору України в контексті сучасних викликів економічного, екологічного та інституційного характеру.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство є центральною складовою економіки України, оскільки, завдяки значним запасам родючих земель та сприятливому інвестиційному клімату, воно не лише забезпечує засобами до існування приблизно третину населення, але й виступає ключовим глобальним постачальником продовольства в країни Близького Сходу, Азії та Африки. До повномасштабного вторгнення агросектор демонстрував одні з найвищих темпів зростання (5-6% щорічно), формуючи 10,9% ВВП та забезпечуючи 17% внутрішньої зайнятості [1].

Військова агресія рф ініціювала комплекс деструктивних чинників, що критично вплинули на стійкість агропромислового комплексу України, спровокувавши рецесію виробничих та логістичних процесів. Основними факторами такого впливу стало скорочення посівних площ (на 20% порівняно з 2021 р.), а також деградація матеріально-технічної бази (пошкодження виробничих об'єк-

© В. Б. Рарицька, 2025

тів та обладнання). Паралельно спостерігалося суттєве зростання собівартості виробництва через інфляцію цін на ключові ресурси, колапс експортних потоків (падіння експорту зерна до 0,3 млн. тонн у березні 2022 р.), трансформація логістичних ланцюгів, диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію, зниження рентабельності аграрного бізнесу, незважаючи на подальше часткове відновлення експорту завдяки Чорноморській зерновій ініціативі та альтернативним експортним маршрутам. Так, деталізований галузевий звіт Швидкої оцінки завданих збитків та потреб/RDNA (підготовлений спільно Урядом України, Світовим банком, ООН та ЄС) являє собою поглиблену кількісну оцінку впливу повномасштабного вторгнення рф на агропромисловий комплекс України станом на 31.12.2023 р., фокусуючись на потребах галузі в реконструкції та відновленні у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективах. У звіті визначено, що внаслідок військової агресії рф аграрний сектор України зазнав колосальних фінансових втрат, сукупний обсяг яких (збитки + втрати) оцінюється приблизно у $80 млрд. доларів США. Прямі збитки, що відображають вартість знищених та пошкоджених активів, досягли $10,3 млрд., демонструючи помірне зростання (на 18%) порівняно з попередніми оцінками, оскільки значна частка активів у зонах активних бойових дій була пошкоджена раніше; при цьому найбільш критичною категорією збитків є сільськогосподарська техніка ($5,8 млрд., або 56,7% від загальної суми). Втрати, які охоплюють недоотриманий дохід та збільшення виробничих витрат, зросли більш ніж удвічі, сягнувши $69,8 млрд., зокрема, таке значне збільшення пояснюється включенням у поточну оцінку, на відміну від попереднього огляду, зниження виробництва протягом 2023-2024 рр., а також впливу падіння внутрішніх цін та підвищення собівартості на врожай 2023 р., де найбільш значущими є втрати через зниження виробництва рослинництва ($35,1 млрд.) та втрати, спричинені зниженням внутрішніх цін на ключові культури ($24,1 млрд.) [2].

Критичною і довгостроковою перешкодою на шляху післявоєнного відновлення українського агропромислового комплексу є масштабне мінно-вибухове забруднення територій – до 25% всієї території України, з них 9,85 млн. га сільськогосподарських угідь (рис.1), яке створює пряму загрозу життю та здоров'ю працівників, критично знижує виробничий потенціал країни через виведення родючих земель з обігу, та дестабілізує продовольчу безпеку. Ця проблема є багатоаспектною, оскільки, окрім фізичного блокування доступу до ресурсів, вона спричиняє вторинне хімічне та механічне забруднення ґрунтів, вимагає надзвичайно високих фінансових витрат і тривалого часу на рекультивацію, а також створює юридичні та інвестиційні бар'єри, унеможливлюючи використання замінованих ділянок як надійного заставного активу в процесі залучення інвестицій.

Сучасний аграрний сектор України перебуває у стані комплексного нормативно-правового регулювання та активної гармонізації національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами. Центральною лінією цього процесу є виконання зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Зокрема, у сфері сільського господарства та санітарних і фітосанітарних заходів, Україна імпле-

ментує положення, що ґрунтуються на acquis ЄС та вимогах Спільної аграрної політики ЄС, спрямовані на «підвищити продуктивність сільського господарства через сприяння технічному прогресові, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимальне використання виробничих чинників, зокрема робочої сили; забезпечити належний рівень життя сільськогосподарської спільноти, зокрема збільшуючи особистий прибуток людей, що працюють у сільському господарстві; стабілізувати ринки; забезпечити доступність постачання; забезпечити те, щоб постачання надходило до споживача за прийнятними цінами» (ст. 33 Договору про заснування Європейського Союзу) [3].

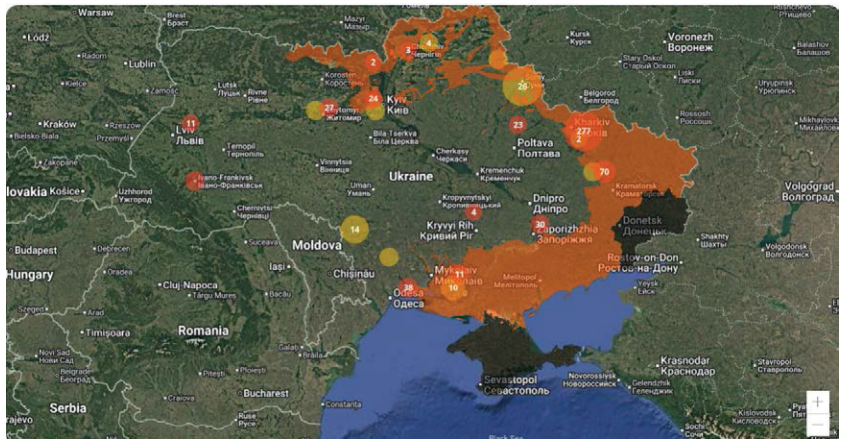

Рис. 1. Інтерактивна мапа територій, які потенційно можуть бути забруднені вибухонебезпечними предметами (ілюстрація з відкритих джерел,за даними сайту Сервіс протимінної діяльності ДСНС https://mine.dsns.gov.ua/)

На національному рівні стратегічне регулювання аграрного сектору економіки України реалізується через ієрархічну систему нормативно-правових актів та програмних документів, функціональне призначення якої полягає у забезпеченні сталого розвитку сільського господарства, гарантуванні продовольчої безпеки держави та оптимізації використання природних ресурсів. Фундаментальною основою даного регуляторного механізму є Конституція України, а також спеціальні галузеві закони, зокрема Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», який «визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення» [4]. Деталізація державної аграрної політики здійснюється на рівні стратегічних і програмних документів, таких, як Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України, доповнених підзаконними актами – постановами Кабінету Міністрів України та наказами Міністерства аграрної політики та продовольства України. Зокрема, Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України стратегічною ціллю визначає «формування державної політики розвитку сільського господарства та сільських територій

(інституційна спроможність)» [5]. У липні 2022 р. було сформовано Проєкт Плану відновлення України за матеріалами робочої групи «Нова аграрна політика», який визначив напрямки післявоєнного відновлення аграрного сектору України спрямованого на економічну трансформацію, модернізацію інфраструктури, підвищення продовольчої безпеки, розвиток переробки, зеленої енергетики та інтеграцію з ринками ЄС [6]. Отже, інструментарій правового регулювання агросектору фокусується на досягненні ключових цілей: гармонізація аграрного законодавства з acquis ЄС, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів національного агропромислового комплексу, стимулювання розвитку сільських територій та інфраструктури, а також досягнення екологічної збалансованості процесів аграрного виробництва. Система регулювання агросектору є комплексним механізмом, спрямованим на модернізацію галузі та її інтеграцію у світові ринки.

Проте, євроінтеграційні процеси вимагають від України не лише адаптації формальних норм, але й впровадження практичних механізмів, які відповідають міжнародній практиці. У сфері продовольчої безпеки та якості сільськогосподарської продукції значну роль відіграють стандарти та рекомендації міжнародних організацій, зокрема Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) і Світового банку, які надають експертну і фінансову підтримку для структурних реформ. Нормативно-правова база, що стосується санітарних та фітосанітарних заходів, зокрема, базується на вимогах Кодексу Аліментаріус та правилах Угоди Світової організації торгівлі про застосування санітарних та фітосанітарних заходів, і гармонізується з регуляторними актами ЄС в межах виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Ця адаптація включає імплементацію вимог щодо простежуваності продукції за принципом «від лану до столу» (Farm-to-Fork), використання систем управління Hazard Analysis and Critical Control Points, а також забезпечення епізоотичного та фітосанітарного благополуччя, що відповідає стандартам Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин та Міжнародної конвенції про захист рослин. На національному рівні зазначені міжнародні вимоги, що стосуються санітарних і фітосанітарних заходів та якості продукції, інкорпоруються у профільну систему національних нормативно-правових актів, що має критичне значення для України, оскільки забезпечує двосторонній позитивний ефект:

– впровадження суворих міжнародних стандартів, підкріплених національним законодавством, гарантує високий рівень безпечності харчових продуктів, захищаючи здоров'я населення, а також епізоотичне та фітосанітарне благополуччя території;

– дотримання міжнародновизнаних норм є необхідною умовою (conditio sine qua non) для подолання технічних бар'єрів у торгівлі та відкриття доступу української агропродовольчої продукції на регульовані та високомаржинальні світові ринки, зокрема до країн ЄС, що безпосередньо сприяє зростанню довіри міжнародних партнерів і споживачів до продукції українського походження, зміцнюючи її конкурентоспроможність.

Отже, відновлення агропромислового комплексу України після військової агресії російської федерації потребує комплексного, науково обґрунтованого та юри-

дично забезпеченого підходу, що виходить за межі простої фізичної реконструкції зруйнованих об'єктів. У межах цього процесу доцільним є виокремлення наступних стратегічних напрямів:

1) відновлення виробничого потенціалу шляхом реконструкції та реставрації інфраструктури, репарації технічних засобів, оновлення багаторічних насаджень і тваринницького поголів'я, що вимагає створення ефективних механізмів компенсації збитків і запровадження державних стимулів для агровиробників;

2) забезпечення модернізації галузі з орієнтацією на стандарти ЄС, використовуючи процес відновлення як інструмент технологічного оновлення, гармонізації з Acquis Communautaire у сферах безпеки харчових продуктів, охорони довкілля та добробуту тварин, що потребує відповідної адаптації національного законодавства;

3) формування резильєнтної експортної інфраструктури, спрямованої на диверсифікацію логістичних маршрутів, розбудову альтернативних шляхів постачання, розвиток річкових і залізничних сполучень у напрямку ЄС;

4) екологічне та землеустрійне відновлення, яке охоплює розмінування, рекультивацію забруднених територій та нормативне врегулювання процедур екологічної реабілітації;

5) полегшення доступу агровиробників до фінансування, особливо для малих і середніх господарств, шляхом удосконалення правових механізмів кредитування, розширення можливостей використання земельних прав як застави та формування сприятливого інвестиційного середовища;

6) розвиток інституційної спроможності держави, що передбачає створення ефективної системи управління, контролю та моніторингу розподілу ресурсів, зокрема через упровадження інтегрованих управлінських механізмів, адаптованих до вимог Спільної аграрної політики ЄС [6].

Підкреслимо, що юридичний вимір післявоєнного відновлення аграрного сектору України акумулює комплекс системних викликів, які вимагають негайного стратегічного втручання. Насамперед, це відновлення юридичної визначеності у сфері земельних та майнових відносин, що була порушена внаслідок військової агресії, включаючи правове врегулювання статусу пошкоджених, замінованих і зруйнованих об'єктів агроінфраструктури, та розробка справедливих механізмів компенсації втрат. Паралельно критично важливо створити ефективний правовий режим страхування військових ризиків та надійних інвестиційних гарантій для залучення капіталу в умовах підвищеної невизначеності. Додатковою задачею є прискорення регуляторної гармонізації національного законодавства, особливо у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, з acquis Європейського Союзу, що є необхідною умовою для сталого відновлення галузі та розширення її експортного потенціалу на міжнародних ринках.

Висновки. Відновлення агропромислового комплексу України після збройної агресії рф має визначальний вплив на економічну стабільність держави, продовольчу безпеку та міжнародну інтеграцію, адже сільське господарство виступає ключовою сферою, де поєднуються економічні, екологічні та правові

чинники, що потребують комплексного підходу до реконструкції аграрного сектору після завершення російсько-української війни. Післявоєнна трансформація галузі ґрунтується на поєднанні відновлення матеріальної бази з модернізацією нормативно-правового забезпечення, гармонізованого з європейськими стандартами в цій сфері, зокрема, особливого значення набуває правове врегулювання питань земельної власності, компенсації збитків і відшкодування втрат агровиробників, а також створення механізмів страхування військових ризиків та залучення інвестицій в агросектор. Також, важливим напрямом є забезпечення відповідності вітчизняного аграрного законодавства вимогам Спільної аграрної політики ЄС, що включає дотримання санітарних і фітосанітарних норм, системи простежуваності виробництва, безпечності харчових продуктів та екологічної збалансованості, адже, реалізація цих принципів формує основу для сталого розвитку, розширення зовнішньоторговельних можливостей і підвищення конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках. Подальше відновлення агросектору передбачає поєднання технологічного оновлення, інфраструктурного розвитку та удосконалення інституційної спроможності державного управління. Так, розмінування, рекультивація земель, модернізація логістичних маршрутів і розвиток фінансових інструментів підтримки сільськогосподарських виробників формують практичну основу для стабілізації галузі.

Отже, юридичне забезпечення післявоєнного відновлення аграрного сектору України має визначальне значення як для внутрішньої економічної реконструкції, так і для інтеграції у правовий та економічний простір ЄС.

Література

1. Мамонова Н., Бородіна О., Кунс Б. Українське сільське господарство у воєнний час: стійкість, реформа та ринки. The Transnational Institute. URL: https://www.tni.org/uk/article/ukrainian-agriculture-in-wartime

2. Нейтер В.,Зоря С., Муляр О. Збитки,витрати та потреби сільського господарства через повно масштабне вторгнення. KSE: Центр досліджень продовольства та землекористування. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf

3. Договір про заснування Європейського Союзу: Європейське економічне співтовариство, Європейське співтовариство від 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017?find=1&text=%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA#Text

4. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text

5. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від15.11.2024 р. № 1163-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text

6. Проєкт Плану відновлення України за матеріалами робочої групи «Нова аграрна політика». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf

7. Агросектор України: вплив війни та перспективи відновлення. DLF attorneys-at-law. URL: https://dlf.ua/ua/agrosektor-ukrayini-vpliv-vijni-ta-perspektivi-vidnovlennya/

Анотація

Рарицька В. Б. **Юридичний вимір післявоєнного відновлення агросектору України.** – Стаття.

У статті проаналізовано юридичні, економічні та інституційні засади післявоєнного відновлення аграрного сектору України в умовах трансформації державної політики та адаптації до європейських стандартів. Здійснено комплексне дослідження правових механізмів, що регулюють процеси реконструкції, модернізації та інтеграції агропромислового комплексу у європейський правовий простір. Визначено основні напрями формування сучасної нормативно-правової системи, орієнтованої на відновлення виробничого потенціалу, підвищення конкурентоспроможності аграрного бізнесу та забезпечення сталого розвитку сільських територій. Узагальнено ключові тенденції, що визначають взаємозв'язок між правовими, економічними й екологічними чинниками відновлення галузі після збройної агресії рф.

Розкрито сутність юридичного виміру відбудови агросектору як інтегрованого процесу, що поєднує правове регулювання земельних, майнових і фінансових відносин з інституційним забезпеченням продовольчої безпеки. Здійснено оцінку сучасних викликів, пов'язаних із відновленням правової визначеності у сфері власності на землю, компенсацією завданих збитків та створенням умов для інвестиційної привабливості галузі. Визначено потребу в удосконаленні правових механізмів державної підтримки агровиробників, розвитку інструментів фінансування, страхування військових ризиків і гарантування інвестиційної стабільності. Обґрунтовано, що ефективне відновлення аграрного сектору можливе лише за умови системної взаємодії держави, міжнародних партнерів та приватного бізнесу, заснованої на принципах правової передбачуваності, прозорості управлінських процедур і дотриманні стандартів сталого розвитку.

Наголошено, що формування сучасної аграрної політики має відбуватися в контексті інтеграційних процесів, спрямованих на зближення з європейською моделлю аграрного права, яка базується на принципах ефективності, соціальної справедливості та екологічної збалансованості. Здійснено висновок про необхідність створення стабільної правової системи, здатної забезпечити баланс між економічними інтересами, продовольчою безпекою та захистом довкілля. Підкреслено роль правових інструментів у досягненні стійкості агросектору, розширенні можливостей для міжнародного співробітництва, розвитку експортного потенціалу та інтеграції України у глобальні продовольчі ринки.

Ключові слова: післявоєнне відновлення, аграрний сектор, правове регулювання, агропромисловий комплекс, інтеграція, сталий розвиток, продовольча безпека, нормативно-правова система, гармонізація законодавства, інституційна спроможність.

Summary

Rarytska V. B. **Legal dimension of the post-war recovery of the agricultural sector of Ukraine.** – Article.

The article analyzes the legal, economic and institutional foundations of the post-war recovery of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of transformation of state policy and adaptation to European standards. A comprehensive study of the legal mechanisms regulating the processes of reconstruction, modernization and integration of the agro-industrial complex into the European legal space was carried out. The main directions of the formation of a modern regulatory and legal system focused on restoring production potential, increasing the competitiveness of agrarian business and ensuring the sustainable development of rural areas have been determined. The key trends determining the relationship between the legal, economic and environmental factors of the recovery of the industry after the armed aggression of the Russian Federation are summarized.

The essence of the legal dimension of the reconstruction of the agricultural sector as an integrated process combining the legal regulation of land, property and financial relations with the institutional provision of food security is revealed. An assessment of modern challenges related to the restoration of legal certainty in the field of land ownership, compensation for damages and creation of conditions for investment attractiveness of the industry was carried out. The need for improvement of legal mechanisms of state support for agricultural producers, development of financing tools, insurance of military risks and guarantee of investment stability was identified.It is substantiated that the effective recovery of the agricultural sector is possible only under the condition of systematic interaction of the state, international partners and private business, based on the principles of legal predictability, transparency of management procedures and compliance with sustainable development standards.

It is emphasized that the formation of modern agrarian policy should take place in the context of integration processes aimed at convergence with the European model of agrarian law, which is based on the principles of efficiency, social justice and ecological balance. A conclusion was made about the need to

create a stable legal system capable of ensuring a balance between economic interests, food security and environmental protection. The role of legal instruments in achieving sustainability of the agricultural sector, expanding opportunities for international cooperation, developing export potential and integrating Ukraine into global food markets is emphasized.

Key words: post-war recovery, agricultural sector, legal regulation, agro-industrial complex, integration, sustainable development, food security, regulatory and legal system, harmonization of legislation, institutional capacity.

Дата надходження статті: 29.09.2025
Дата прийняття статті: 23.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.34

В. К. Рибачек

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Історія функціонування і реформування митних органів незалежної України має неоднозначний та суперечливий характер і свідчить про спроби постійного реформування. Вона пройшла складний шлях інституційних метаморфоз протягом своєї історії: від створення Державного митного комітету України до об'єднання з Державною податковою службою в один державний орган – Міністерство доходів та зборів, а згодом Державну фіскальну службу і до відновлення Державної митної служби як окремого органу у 2019 році. Звичайно, що роль і значення цієї складної системи організаційно-правових і фінансових взаємовідносин, які виникають між державами, митними органами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності при експортно-імпортних операціях мають велике значення і свої особливості впродовж останніх років широкомасштабних військових дій країни-агресора для забезпечення національної безпеки української держави. А отже, дослідження трансформаційних змін щодо митного законодавства України є своєчасним, актуальним і цікавим для розуміння процесів реформування української митниці у руслі євроінтеграційних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки незалежності України проблематика організації митної справи, формування її нормативно -правового забезпечення, організація митної політики та досягнення митної безпеки завжди викликала наукову зацікавленість та знаходиться у центрі наукової дискусії. Вагомий внесок у створення наукового підґрунтя для формування і реалізації митної справи загалом та функціонування митної системи зокрема зробили науковці економічної та юридичної сфери такі, як А. Бабюк, І. Бережнюк, А. Войцещук, С. Герчаківський, О. Гребельник, Л. Дорофеєва, Б. Карпінський, В. Комзюк, О. Костяна, А. Крисоватий, В. Мартинюк, О. Найденко, П. Пашко, О. Піхоцька, В. Федосов, В. Ченцов, Б. Ярема та інші. Але серед вагомих та значних професіональних досліджень питання динаміки та трансформації законодавчої бази функціонування української митниці залишаються поза увагою і потребують свого аналізу.

Метою наукової публікації є історико-правове дослідження формування системи митного законодавства України, адже впродовж останніх років саме митна сфера залишається лідером євроінтеграційного процесу в державі.

Виклад основного матеріалу. Україна, як суверенна держава, самостійно створює власну митну систему і здійснює митну справу, яка є складовою частиною зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України.

На сьогоднішній день Державна митна служба України функціонує у форматі єдиної юридичної особи (з 16.07.2019 р.) і є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів

© В. К. Рибачек, 2025

України через Міністра фінансів. Держмитслужба організовує, координує і контролює діяльність своїх територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління, а також організовує їх взаємодію з державними органами та органами місцевого самоврядування. У своїй діяльності вона керується Конституцією та законами України, актами Президента України та постановами ВРУ, актами КМУ та іншими актами законодавства [1].

Аналізуючи історію розвитку митної системи в умовах незалежної України, українські науковці виділяють чотири (деякі вчені – п`ять) ключових етапів її формування за організаційно-структурним принципом, з якими співпадає й формування законодавчої бази регулювання митної справи [2, с. 8; 3, с. 60]. Насамперед, це перші 4 етапи, які представлені у табл.1, і, за нашим переконанням, слід виділити в межах останнього 5 етапу ще 2 підетапи, які відповідають сучасним реаліям.

Таблиця 1

Етапи розвитку митного законодавства України в роки незалежності

Етапи	Роки	Характеристика етапу	Характеристика митних інституцій
І	1991-1995	Становлення законодавства щодо організації української митниці	Державний митний комітет України
ІІ	1996-2012	Конституційні засади митної справи, прийняття Митного кодексу України, висока активність нормативно-законодавчої роботи	Утворення Держмитслужби України
ІІІ	2012-2014	Прийняття нової редакції Митного кодексуУкраїни,	Утворення міністерства доходів та зборів, у складі якого функціонував Департамент митної справи
ІУ	2014-2019	Прийняття змін та доповнень до чинного законодавства щодо тимчасового переміщення товарів, порядку митного оформлення, створення спеціальних митних постів та обмежень у зв'язку з АТО.	Функціонування митних органів у складі Державної фіскальною служби України
У	2019 – сучасний	Сучасний, європейський (затвердження положення про Державну митну службу, визначення основних напрямків реформування роботи митних органів)	Організація Державної митної служби
в межах пятого сучасного етапу можна виділити 2 підетапи			
У-1	2022	Формування нормативної бази щодо роботи митних органів в період військового стану	_ ,,_
У-2	2022-2023	Імплементація європейського досвіду функціонування митної справи	_ ,,_

Перший етап тривав з 1991 р. по 1996 р., його можна назвати етапом становлення основ законодавства щодо організації функціонування української митниці. Адже історія вітчизняної митниці в незалежній Україні почалась із реорганізації Управління державного митного контролю при Раді Міністрів УРСР та утворення на його основі Державного комітету митного контролю України згідно із постановою Кабінету Міністрів Української РСР «Про порядок реалізації Закону УРСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української УРСР» № 12 від 24 травня 1991 р. [4]. Як зазначає П. Пашко, у квітні 1991 р. ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність», а згодом ЗУ «Про економічну самостійність» встановлюється правова норма – Україна здійснює власну митну справу[5, с. 111] . Згідно Указу Президента України № 1 від 11 грудня 1991 р. був створений перший центральний орган державної виконавчої влади у митній сфері – Державний митний комітет України, до завдань якого було віднесено забезпечення економічної безпеки країни, розвиток міжнародного співробітництва, активізацію зовнішньоекономічної діяльності, боротьбу із контрабандою, удосконалення митних процедур, захист населення, контроль за дотриманням законодавства [6]. Також ЗУ "Про митну справу в Україні" (прийнятий 25 червня 1991р.), який визначив правові основи організації митної справи в Україні після здобуття нею незалежності, "Про Єдиний митний тариф" та Митний кодекс (введені в дію протягом 1991-1992 років) разом з ЗУ «Про державний кордон України» від 04.11.1991 № 1777-XI стали законодавчою основою організації митної справи в державі, підгрунтям утворення митної системи України.

До речі, день прийняття вказаного першого закону є професійним святом – Днем митника України. У 1992 році Україна стає повноправним членом Всесвітньої митної організації.

У спадок від СРСР Україна отримала 25 митниць, 49 митних постів із чисельністю особового складу біля 2 тис. осіб (1991 р.), а також 29 авто-мобільних пунктів пропуску, 14 залізничних, 4 авіа- та 17 морських і річкових пунктів пропуску. Зосереджені переважно на заході та півдні країни, ці митні органи, за своїм технічним і кадровим забезпеченням, а також за умов відсутності законодавчого врегулювання не завжди мали змоги забезпечити належну організацію митного оформлення та контролю на більш, ніж 7 тисячах кілометрів державного кордону. Для виправлення ситуації за рік (з 1 січня 1992 р. до 1 січня 1993 р.) кількість митниць зросла до 52 [7, с. 104]. Того ж року Указом Президента України була затверджена «Комплексна програма розбудови державного кордону України», яка передбачала системний комплекс організаційних, правових і матеріально-технічних заходів з розвитку мережі пунктів пропуску через державний кордон [8]. У наступних роках відбувалися істотні зміни в організаційній структурі управління митних органів, які відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 465 від 8 липня 1994 року ґрунтувалися на утворенні 8 територіальних митних управлінь, які підпорядковувалися Державному митному комітету України. Кожне територіальне управління було окремою юридичною особою та здійснювало контроль за діяльністю від 5 до 15 митниць[9]. Така реорганізація слугувала способом удосконалення ієрархії рівнів управління митних органів (територіальні митні управління

перебували у підпорядкуванні Державного митного комітету України, а митниці були підконтрольні митним управлінням), оптимізації розподілу функціонального навантаження між митними органами різних рівнів, покращення управління роботою митниць і пунктів пропуску на місцях [2, с. 6; 8, с. 104].

До 1993 р. тарифна політика в Україні була спрямована на регулювання експорту, імпортна політика залишалася ліберальною. Перевага віддавалась експортному миту. Імпортне мито справляється згідно з митним тарифом СРСР, який мав дві основні особливості – сировина, устаткування та обладнання не обкладаються митом; продукти харчування та товари широкого вжитку обкладаються за ставками від 10до 50%. 11 січня 1993 р. Декретом Уряду затверджено Єдиний митний тариф України[10] – звід ставок мита відповідно до визначеної товарної номенклатури. Усі предмети, що підлягають митному контролю, систематизовано, їх найменування і цифрові коди уніфіковано з Гармонізованою системою опису й кодування товарів[11]. Кодифікація була встановлена на рівні 4-х та 6-ти знаків. Рівень ставок ввізного мита визначався залежно від ступеня обробки й економічної доцільності ввезення того чи іншого виду товару. Починаючи з 1994 р., за пропозиціями Митно-тарифної Ради Кабміном було прийнято 40 постанов щодо зміни ставок ввізного мита (середньоарифметична ставка ввізного мита складала 15%.).

Також неодноразово вносилися доповнення до чинного Митного кодексу.

Наступний етап (другий) пов'язується з Указом Президента України від 29 листопада 1996 р., за яким Держаний митний комітет України було реформовано у Державну митну службу України, а територіальні митні управління – у регіональні митниці, створювалися спеціалізовані митні установи та організації [12]. Найважливішою відмінністю регіональної митниці від територіального митного управління стало те, що вона, як і підпорядковані їй митниці, у встановленому порядку отримала функцію безпосереднього здійснення митного контролю та митного оформлення у відповідній зоні діяльності. Тоді система організаційної ієрархії почала виглядати так: Державна митна служба України; регіональні митниці, митниці прямого підпорядкування і спеціалізовані митні організації та установи на одному рівні; митні пости. Вже на цьому етапі можна помітити, що митна система поступово ускладнювалася, розширювалася та удосконалювалася. Така система проіснувала до 2005 р., коли усі митниці у зв'язку з припиненням діяльності регіональних перейшли у пряме підпорядкування Державній митній службі України.

На цьому етапі відбувалось удосконалення митної справи на конституційному рівні. У Конституції України (1996 р.) ст. 92 засвідчує, що засади зовнішньої політики, зовнішньоекономічної діяльності та митної справи визначаються виключно законами України; а ст.116 відносить до повноважень Кабінету Міністрів організацію та забезпечення «здійснення зовнішньоекономічної діяльності, митної справи»[13]. Також сталася така значна подія як прийняття 11 липня 2002 р. Митного кодексу України, а 17 травня 2002 р. держава приєдналась до Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів (Женевська конвенція), що сприяло спрощенню митних процедур[11]. Указом Президента від 2003 року затверджено емблему та прапор Державної Митної Служби

України . А з 2006 р. на основі Наказу Державної митної служби України від 15.09.2006 № 785 «Про створення регіональних митниць та ліквідацію деяких митниць» відновилася робота регіональних митниць. Організаційна структура стала виглядати так: Державна митна служба, регіональні митниці, митниці. Головним елементом цієї структури було визначено регіональні митниці, в яких діяли «служби координації та контролю діяльності підпорядкованих митних органів» [8,с. 105]. У наступних роках (2009-2012 рр.) цього етапу продовжувались удосконалення та зміни системи митних органів України, враховуючи принципи дотримання балансу між ефективністю митного контролю та сприяння зовнішній торгівлі. У 2010 р. структура митних органів України була підлаштована під адміністративно-територіальний устрій держави, було побудовано просту й ефективну модель діяльності митної служби, яка виглядала так: Державна митна служба України (Центральний апарат) – митниці (регіональна митниця, обласні митниці, митниці, митні пости)» [8, с. 106]. Митне оформлення стало ефективнішим, що сприяло пришвидшенню здійснення митних процедур.

Відповідно до Положення про Державну митну службу України, затвердженого Указом Президента України № 582/ від 12 травня 2011 р., діяльність центрального органу виконавчої влади в митній сфері координувалась Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. При цьому Державна митна служба втратила повноваження щодо формування державної політики в галузі митної справи, а лише мала право вносити пропозиції в цій сфері [3, с. 61]. У березні 2012 року була прийнята нова редакція Митного кодексу України з урахуванням вимог міжнародних стандартів і конвенцій. Серед нововведень було запровадження інституту уповноважених економічних операторів, спрощення митних процедур, скорочення часу митного оформлення із 24 до 4 годин, введення поняття «компромісу у митній справі» [15]. Для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності стало можливим здійснювати митне оформлення товарів у будь-якому митному органі, здійснювати електронне декларування товарів.

Саме в цей період було підписано велику кількість міжнародних документів про взаємну допомогу та співпрацю в митні сфері, досить активно велась робота щодо розвитку законодавства з питань митної справи. Було розроблено й запроваджено велику кількість нормативно-правових актів, що регламентували роботу в митній сфері. Велась активна робота щодо гармонізації законодавства України з питань митної справи до законодавства ЄС [16, с. 17; 17, с. 339].

Початком третього історичного етапу можна вважати виданий у грудні 2012 р. Указ Президента України № 726/2012 «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади»[17], за яким шляхом об'єднання Державної митної служби та Державної податкової служби було утворено Міністерство доходів і зборів України. Згідно з положенням «Про міністерство доходів і зборів», яке було затверджено Указом Президента України від 18.03.2013 року, усі питання реалізації державної політики у сфері державної митної справи перейшли до відання Міністерства доходів і зборів України[18].У складі цього міністерства було створено Департамент митної справи, який складався із 5 управлінь. Як зазначає колектив авторів О.Г. Мельник, М.Є. Адамів, А.В. Тодощук, практика об'єднання

та успішного функціонування митної та податкової служби була наслідком запозиченням позитивного досвіду європейських держав (наприклад: Данії, Естонії, Іспанії, Латвії, Угорщини тощо), але в Україні таке нововведення призвело до системної кризи [2, с. 7]. Так, А. Бабюк стверджує, що об'єднання митної та податкової служби в Україні призвело до зменшення міжнародної співпраці в митній сфері, втраті кадрового потенціалу, зменшення розвитку інфраструктури тощо[16,с. 17]. Слід підкреслити, що в цей період: з 01.06. 2012 р. втратив чинність Закон України «Про єдиний митний тариф» в силу прийняття нового Митного кодексу України.

Міністерство доходів і зборів України функціонувало близько 2-х років та відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 160 від 21 травня 2014 р. було реорганізовано в Державну фіскальну службу України, до складу якої ввійшли митні органи (2014–2018 рр.), а діяльність якої координувалась Кабінетом Міністрів України [20]. Тобто, цю дату можна вважати початком нового четвертого етапу розвитку законодавчої бази митної справи України. З цим періодом пов`язаний початок АТО в Україні (офіційно з 13.04.2014 р.), при цьому в країні не приймалися окремі нові нормативно-правові акти, що кардинально змінювали б роботу митної системи, оскільки вона вже регулювалася чинним Митним кодексом України та іншими законами. Однак, було внесено низку змін та доповнень до чинного законодавства, прийнято постанови Кабінету Міністрів України та накази Державної фіскальної служби України (ДФС), які стосувалися, зокрема, тимчасового переміщення товарів, порядку митного оформлення, створення спеціальних митних постів та обмежень у зв'язку з АТО [21].

З прийняттям постанови Кабінету міністрів України№ 1200 від 18.12.2018 р. «Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України»[22] розпочато реформу Державної фіскальної служби шляхом поділу її на Державну податкову службу України та Державну митну службу України, що можна вважати початком сучасного п`ятого етапу у трансформаційному розвитку української митниці та її законодавства. Зокрема, у вказаній постанові визначено, що Державна митна служба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, і який реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства. Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227 були затверджені положення про Державну податкову службу України та Державну митну службу України, якими визначені актуальні завдання та повноваження зазначених служб[23]. Як відмічають науковці та практики митної справи, в цей період значно пожвавилась робота щодо уніфікації усіх митних процедур. Ухвалення плану заходів щодо реформування та розвитку митних інституцій (Розпорядження Кабінету Міністрів від 5.07.2019 р № 542 «Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів , що реалізують державну податкову та митну політику» та Розпорядження Кабінету Міністрів від 13.05.2020 р. №569 «Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну митну політику») особливо сприяли пожвавленню реформування митної сфери в країні, насамперед: оптимізації організаційної та функ-

ціональної структури, розвитку персоналу, забезпечення доброчесності та антикорупційних заходів, сприяння митної безпеки, спрощення та гармонізації митних процедур, ефективному справлянню митних платежів, зростанню ефективності міжнародної співпраці тощо [24,25].

Повномасштабна війна, яку розпочала країна-агресор, внесла свої корективи щодо конфігурації митної системи України та ускладнила роботу митних органів на кордонах. До речі, базовий Закон України «Про правовий режим воєнного стану» не містить жодних універсальних правил або обов'язкових заборон, які мали б застосовуватись до імпорту або експорту на період воєнного стану. Зокрема, у законі відсутні вимоги щодо запровадження ембарго на торгівлю з країною-агресором або навіть країною-окупантом [26]. Проте Державна митна служба України в день нападу РФ опублікувала коротке зведення щодо припинення роботи окремих митних пунктів пропуску на кордоні з РФ та Білоруссю. Наступним кроком було опублікування Розпорядження КМУ № 188-р від 26.02. 2022 року, згідно з яким було офіційно тимчасово закрито низку пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю (переважно тих, що знаходяться на кордоні з названими країнами, або у безпосередній близькості від районів, де ведуться активні бойові дії)[27]. Тож митне оформлення товарів з РФ та Білорусі було фактично припинене. Для нормалізації пропуску митницями було запроваджено пропуск громадян у пішому порядку (у місцях, де він був відсутній), активізовано комунікації із польською, румунською, угорською сторонами, задіяно більше смуг руху для пропуску автомобілів, організовано пропуск евакуаційних потягів, створено гуманітарні хаби, сформовано зелені коридори для зерновозів, бензовозів, відкрито кордони для гуманітарних вантажів, надавалася різноманітна допомога, зокрема інформаційна, тощо. У рамках підтримки України у боротьбі з агресором, країни ЄС зняли обмеження на торгівлю з Україною в рамках «торговельного безвізу» та запровадили «коридори солідарності». Для впорядкування оформлення гуманітарної допомоги, спрощення процедури та прискорення її здійснення були прийняті постанови Кабінету Міністрів України від 01.03. 2022 року № 174 «Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану» (зі змінами) та від 27.03. 2022 року № 379 «Про особливості здійснення гуманітарної допомоги, яка перевозиться залізничним транспортом в умовах воєнного стану» [28, 29] тощо. Також з 1.10.2022 р. Україна приєдналась до Конвенції про процедуру спільного транзиту, і була підключена до інформаційної системи ЄС та використовує нову комп`ютерну транзитну систему (NCTS) [30]. Слід підкреслити, що як наголошують спеціалісти, лише впродовж 2022 р. було впроваджено 10 заходів лібералізації та 9 заходів протекціонізму торгівлі товарами, зокрема для певних країн Європи. Обмежувальні заходи стосувалися РФ, країн Європи, Канади, США та інших країн та спрямовані на захист внутрішнього ринку. Серед ключових змін варто виділити впровадження повного торговельного ембарго на операції з РФ. А провідними товарними секторами лібералізації в 2022 р. були зернові, вироби з полімерних матеріалів, виробництво певних видів обладнання та устаткування, устаткування для розподілу електроенергії, деякі види тканин [31с. 100].

Отримання у 2023 р. Україною статусу «країни кандидата на вступ до ЄС», поставило перед Державною митною службою країни нові виклики. Національною

стратегією доходів до 2030 року, що схвалена розпорядженням КМУ від 27 грудня 2023 р. № 1218-р, передбачено розробку нового Митного кодексу України на виконання Україною вимог, необхідних для країни-кандидата на вступ до ЄС у митній сфері [32], а отже можна вважати початком другого підетапу сучасного етапу розвитку законодавчої системи митних органів України. Затвердження у лютому 2024 р. «Довгострокового національного стратегічного плану цифрового розвитку, цифрової трансформації та цифровізації Держмитслужби…» сприяло розвитку відповідних митних інформаційно-комунікаційних технологій та їх інтеграції до відповідних систем ЄС тощо [33].Затвердження 18.03.2024 р. Кабінетом міністрів України Плану для Ukraine Facility стало основою для реалізації фінансової підтримки України від ЄС, адже планується спрямувати і освоїти у 2024-2027 рр. 50 млрд євро на фінансування держбюджету, стимулювання інвестицій, а також технічну підтримку програми вдосконалення митної служби України.

Висновки. Здійснивши аналіз розвитку нормативно-правового законодавства України щодо створення та реалізації завдань митної сфери держави, можемо зробити наступні висновки. Історія формування митного законодавства незалежної України почалась з 1991 р. і триває в сучасних умовах. Митне законодавство не відгороджене від інших галузей права чіткими межами, але разом із тим не намагається дублювати регулювання питань, пов'язаних із окремими аспектами ввезення і вивезення товарів. Навпаки, перебуваючи у тісному взаємозв'язку, допускає посилання до суміжних галузей права (наприклад, податкового). Так, згідно із ч. 2 ст. 1 МКУ відносини, пов'язані із справлянням митних платежів, регулюються Митним Кодексом, Податковим кодексом та іншими законами України з питань оподаткування.

Митне законодавство можна розглядати у вузькому і широкому розумінні. Зміст митного законодавства у вузькому розумінні полягає у наявності сукупності законів, які регулюють відносини у сфері митної справи, у тому числі відносини щодо встановлення порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, відносини, які виникають у процесі митного оформлення і митного контролю, оскарження актів, дій (бездіяльності митних органів і їх посадових осіб), а також відносини щодо встановлення і застосування митних режимів, встановлення, введення і стягування митних платежів. До таких законів відноситься Конституція України, Митний кодекс України та інші закони, які регулюють зазначені відносини. У широкому розумінні митне законодавство включає у себе й інші документи (окрім законів), передбачаючи можливість регулювання окремих питань переміщення товарів через митний кордон України Указами Президента, постановами і розпорядженнями КМУ, а також нормативними актами міністерства доходів і зборів. Отже, керуючись положеннями ст. 1 МКУ можна визначити такі рівні правового регулювання державної митної справи: 1 – акти митного законодавства (МКУ й інші закони, які регулюють зазначені питання); 2- інші нормативно-правові акти (Укази Президента України, постанови і розпорядження КМУ); 3- підзаконні акти інших органів виконавчої влади (листи, накази).

Трансформаційні аспекти розвитку митного законодавства пов`язані з певними етапами генези митної справи незалежної України, які, як правило співпадають зі змінами у структурно-функціональній організації даної інституції (або як стверджу-

ють деякі дослідники, з термінами правління президентів) тощо. Таких етапів виділяється від 4 до 5. Тривалість та практична насиченість формування митного законодавства в них є різною. Згідно проведеного дослідження, нами виділено 5 основних етапів і 2 підетапи останнього сучасного етапу розвитку законодавчої сфери митної справи незалежної України. Виділення підетапів базується на: 1.- формуванні митної законодавчої бази в умовах широкомасшабних військових дій (втрати і зміна конфігурації митної території, митних постів, організація пропуску піших біженців, евакуаційних потягів, створення гуманітарних хабів, формування зелених коридорів, лібералізація торгівлі з країнами ЄС, ембарго на торгівлю з РФ, впровадження «критичного імпорту» тощо; 2- врахуванні стратегічних змін у законодавчій базі з метою реформування українського митного законодавства до правових норм ЄС.

Література

1. Мигаль М. Державна митна служба: діяльність, структура та завдання/Інститут аналітики та адвокації, 2024. URL: https://iaa.org.ua/ articles/state-customs-service-activities-structure-and-tasks/

2. Мельник О.Г., Адамів М.Є., Тодощук А.В. Історія розвитку митної системи України: ключові проблеми та здобутки в умовах Європейської інтеграції/ *Економічна наука. Економіка та держава.* 2018. № 10. С.4-9. http://www.economy.in.ua/pdf/10_2018/3.pdf, с. 8

3. Лемеха Р.І. Історія становлення та розвитку митних режимів в Україні/ *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. №5. Том 31(70), с. 57-63.

4. Про порядок реалізації Закону УРСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української УРСР»: Постанова Кабінету Міністрів Української РСР від 12 травня 1991 р. №12. URL: https://tsdavo.gov.ua/golovna/istorychna-prosvita-arhivni-dzherela/postanova-kabinetu-ministriv-ukrayinskoyi-rsr-vid-24-travnya-1991-r-%E2%84%96-12-pro-poryadok-realizacziyi-zakonu-ursr-pro-perelik-ministerstv-ta-inshi-czentralni-organy-derzhavnogo-uprav/.

5. Пашко П.В. Митна безпека(теорія, методологія та практичні рекомендації) / Монографія. Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2009. 628 с.

6. Про утворення Державного митного комітету України: Указ Президента України № 1 від 11 грудня 1991 р.№ 1/91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/1/91/card6#Public.

7. Митна енциклопедія: У двох томах. Т.2/: Редкол.: ... І.Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. 536 с.

8. 8.Комплексна програма розбудови державного кордону України : Указ Президента України від 16 грудня 1993 р. № 596/1993. URL : https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/596/93#Text..

9. Про створення територіальних митних управлінь: Постанова Кабінету Міністрів України № 465 від 8 липня 1994 р. URL :https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/465-94-%D0%BF#Text

10. Про єдиний митний тариф: Декрет Кабінету Міністрів України від 11 березня 1993 р./ *Відомості Верховної Ради України*, 1993., №12, ст.107.

11. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів :Указ Президента України від 17.05.2002 р. № 466/2002. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466/2002#Text.

12. Про державну митну службу України: Указ Президента України від 29. 11. 1996 р.№1145/46. URL: http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96.

13. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 №254к/96/ *Відомості Верховної Ради України*, 1996.№30, ст.141.

14. *Митна справа* : підруч. / А.І. Крисоватий, С.Д. Герчаківський, О.Б. Дем'янюк та ін.; за ред. А.І. Крисоватого. Тернопіль: ВПЦ «Екон. думка ТНЕУ», 2014. 540 с.

15. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495- VI. Дата оновлення 01.01.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/4495-17#Text

16. Бабюк А. Митна система України: історико-правовий огляд/*Юридичний вісник,* 2022, №1, с. 17.

17. Яковенко І.Л., Шолкова Т.Б. Історія становлення та розвитку правового регулювання митних органів і митних режимів в Україні/ *Юридичний науковий електронний журнал*,2020, №8. С.338-341. URL:http://lsej.org. ua/ 8_2020/85.pdf.

18. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України № 726/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2012#Text.

19. Про міністерство доходів і зборів: Указ Президента України № 141/2013. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141/2013#Text.

20. Про утворення Державної фіскальної служби: Постанова Кабінету Міністрів України №160 від 21.05.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-%D0%BF#Text.

21. Про ліквідацію та створення окремих митних постів Донецької та Луганської митниць ДФС. URL: https://buhgalter911.com/uk/normativnaya-baza/prikazy/gfsu/.

22. Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України №1200 від 18.12.2018 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2018-%D0%BF#Text.

23. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України №227 від 06.03.2019 р. URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/postanovi-km-ukraini/74059.html.

24. Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику: Розпорядження Кабінету Міністрів від 5.07.2019 р № 542. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-konceptualnih-napryamiv-reformuvannya-sistemi-organiv-shcho-realizuyut-derzhavnu-podatkovu-ta-mitnu-politiku-i050719.

25. Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів , що реалізують державну митну політику: Розпорядження Кабінету Міністрів від 13.05.2020 р. №569. URL:https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/569-2020-%D1%80#Text.

26. Про правовий режим воєнного стану: Закон України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

27. Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 188-р від 26.02.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-2022-%D1%80#Text.

28. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03. 2022 р. № 174. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-propusku-gumanitarnoyi-dopomogi-cherez-mitnij-kordon-ukrayini-v-umovah-voyennogo-stanu-174.

29. Про особливості здійснення гуманітарної допомоги, яка перевозиться залізничним транспортом в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від27.03.2022 р. №379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/379-2022-%D0%BF#Text.

30. Конвенції про процедуру спільного транзиту: Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_002-87.

31. Дзюбинський А. В., Дзюбинський О. В., Шегинський О. В. Митна політика в умовах воєнного стану / Товарознавчий вісник. 2023. Вип. 16. С. 98–104.

32. 32.Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf24.

33. Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації Держмитслужби України та її територіальних підрозділів на основі Багаторічного стратегічного плану електронної митниці ЄС (Multi-annual strategic plan for electronic customs, MASP-C). URL: https://customs.gov.ua/web/content/11899?access_token=21cb723d-cee2- 4be08c1cfb50e4a23e36&unique=48363efed9a486a95c6dd156d9141187bf0abb0c&download=true25.

Анотація

Рибачек В. К. **Трансформаційний розвиток митного законодавства України в роки незалежності.** – Стаття.

У представленій статті здійснено аналіз формування законодавчої бази митної сфери України за роки її незалежності. Автор зробив спробу виокремити певні періоди розвитку нормативно-правового регулювання діяльності митних органів незалежної України, які пов`язані з пошуком найефективніших форм і стратегій діяльності даної інституції. Звичайно, що генеза митного законодавства нашої держави сягає 1991 р. і, як будь-яке юридичне явище має свою історію формування. Згідно проведеного дослідження виділяється 5 етапів формування митного законодавства, які, як правило, співпада-

ють з трансформаційними змінами у структурно-функціональній організації даної інституції, і 2 підетапи останнього (сучасного) етапу. Виділення підетапів у сучасному розвитку митного законодавства, яке почалось з відновлення її організаційної самостійності та назви – Державна митна служба України у 2019 р., пов`язано з соціально-політичними та економічними викликами останніх років, а саме: організації діяльності роботи митної сфери в умовах широкомасшабних військових дій країни-агресора рф (що потребувало певних змін у законодавчій сфері), а також з отриманням у 2023 р. Україною статусу «країни- кандидата на вступ до ЄС». І незважаючи на те, що певні зміни у законодавчій базі з метою реформування українського митного законодавства до правових норм ЄС відбувалися і в попередні роки, саме отримання вказаного статусу поставило перед українською митницею нові серйозні виклики та відкрило амбітні перспективи щодо формування сучасної митної системи в Україні, а це потребувало врахування нових стратегічних змін у законодавчій базі. Тож митне законодавство як сукупність правових норм законів та підзаконних нормативних актів, що стосуються імпорту, експорту, переміщення або зберігання товарів, застосування і забезпечення виконання яких покладено безпосередньо на митну службу, а також будь-які нормативні акти, видані митною службою в межах установлених для неї законом повноважень, незалежної України пройшло значний і цікавий шлях свого формування. Залишаючись самостійною системою, митне законодавство, як свідчить його розвиток, не відгороджене від інших галузей права чіткими межами, але разом із тим не намагається дублювати регулювання питань, пов'язаних із окремими аспектами ввезення і вивезення товарів тощо, а забезпечує гармонійну співпрацю.

Ключові слова: митне законодавство, генеза митного законодавства, етапи та підетапи розвитку митного законодавства України, імплементація українського митного законодавства до норм ЄС.

Summary

Rybacek V. K. **Transformation development of customs legislation of Ukraine is in the years of independence.** – Article.

In the presented article the analysis of forming of legislative base of custom sphere of Ukraine is carried out for years her independence. An author gave it a shoot to distinguish the certain periods of development of the normatively-legal adjusting of activity of custom authorities of independent Ukraine, that is related to the search of the most effective forms and strategies of activity of this інституції. Certainly, that genesis of customs legislation of our state in сягає1991 and, as any legal phenomenon has the history of forming. In obedience to undertaken a study 5 stages are distinguished forming of customs legislation, that, as a rule, coincide with transformation changes in structural-functional organization of this інституції, and 2 substages(modern) of the last of peat-time. A selection of the substages in modern development of customs legislation that was begun with proceeding in her organizational independence and name is Government custom service of Ukraine in 2019, it is related to the socio-political and economic calls of the last years, namely: organizations of activity of work of custom sphere in the conditions of wide-range of military operations of country-aggressor of рф(what needed certain changes in the field of legislative), and also with a receipt in 2023 by Ukraine of status of "country – candidate on entering into EU". And without regard to that certain changes in a legislative base with the aim of reformation of the Ukrainian customs legislation to the legal norms of EU took place in previous years, the self receipt of the indicated status put before the Ukrainian custom new serious calls and opened ambitious prospects in relation to forming of the modern custom system in Ukraine, and it needed taking into account of new strategic changes legislative base. Therefore customs legislation as body corporate and politic of laws of laws and under legal normative acts, that touch an import, export, moving or storage of commodities, application and providing of implementation of it is fixed directly on custom service, and also any normative acts, given out by custom service within the limits of set for her by the law of plenary powers, independent Ukraine passed the considerable and interesting way of forming. Remaining the independent system, customs legislation, as his development testifies, not shut off from other fields of law by clear limits, but together with that does not try to duplicate adjusting of questions, commodities related to the separate aspects of import and export and others like that, but provides a harmonious collaboration.

Key words: customs legislation, genesis of customs legislation, stages and substages of development of customs legislation of Ukraine, implementation of the Ukrainian customs legislation to the norms of EU.

Дата надходження статті: 26.09.2025
Дата прийняття статті: 22.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 343.8(477)(091)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.35

К. Ю. Сіренко

СТАН НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ДОРОБКУ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження альтернативних видів покарань в Україні зумовлена сучасними тенденціями гуманізації кримінальної політики та орієнтацією на європейські стандарти кримінальної юстиції. Запровадження таких видів покарань є важливим кроком у подоланні надмірної репресивності пенітенціарної системи, а також у формуванні більш ефективних і соціально орієнтованих механізмів ресоціалізації правопорушників. Науково-методичний доробок у цій сфері охоплює комплекс правових, кримінологічних і організаційних аспектів, які відображають еволюцію законодавчого регулювання та практики виконання цих покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Альтернативні види покарань в Україні досліджуються від радянського періоду до сьогодення. У працях Є. Немировського, Я. Брайніна, П. Михайленка було закладено ідеї гуманізації покарання. У другій половині ХХ ст. (М. Бажанов, В. Сташис) підкреслювалась необхідність індивідуалізації кримінальної відповідальності. КК України 2001 р. став важливим етапом у становленні системи альтернативних покарань, що отримало наукове обґрунтування у працях Ю. Бауліна, В. Борисова та ін.

Сучасні дослідження (С. Стефанов, В. Дрьомін, О. Ягунов, О. Богатирьова) зосереджені на пробації, її правовій та організаційній реалізації, а також на впровадженні європейських стандартів, цифровізації та соціально-реабілітаційних програмах.

Мета статті – проаналізувати науково-методичний доробок із питань виконання альтернативних видів покарань в Україні, визначити етапи його розвитку та окреслити перспективи удосконалення законодавства відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. *Радянський період (1919–1959 рр.)* становлення кримінального права УСРР/УРСР характеризувався домінуванням репресивної ідеології, де покарання розглядалося як засіб захисту державного устрою. Альтернативні види покарання розглядалися як «виховні заходи». У цей час українські вчені робили спроби науково обґрунтувати гуманістичніший підхід до кримінального покарання.

Так, професор Одеського університету Є. Я. Немировський [1] у підручнику з кримінального права (1919) здійснив системний аналіз антропологічної, соціологічної та класичної шкіл кримінально-правової науки.

Український радянський правознавець Я. М. Брайнін [2] у кандидатській дисертації «Аналогія і розширювальне тлумачення в іноземному і радянському кримінальному праві» (1947), а згодом у докторській «Підстави кримінальної відпові-

© К. Ю. Сіренко, 2025

дальності і найважливіші питання вчення про склад злочину» (1963), досліджував проблеми аналогії та тлумачення кримінально-правових норм.

У наукових працях професора П. П. Михайленка [3], зокрема «Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. 1: Радянський період» (1959) здійснено історико-правовий огляд розвитку кримінального законодавства УРСР, показавши, що поряд із домінуючим каральним елементом у законодавстві наявні й інститути виховних заходів. Він підкреслював їх допоміжний характер, однак одночасно відзначав важливість для радянської системи диференціації форм покарання.

Пострадянський період (1960–2000 рр.). У другій половині XX століття відбувалося переосмислення ролі покарання. Якщо в попередні десятиліття основний акцент робився на каральній функції кримінального покарання, то в 1960–1980-х роках дослідники дедалі частіше звертали увагу на необхідність диференціації кримінальної відповідальності, індивідуалізації покарання та застосування неізоляційних заходів впливу. Цей період характеризується поглибленим теоретичним осмисленням альтернативних видів покарань, спрямованих на ресоціалізацію правопорушників та зменшення використання ізоляційних заходів.

Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробили українські вчені-правознавці, зокрема М. І. Бажанов [4], доктор юридичних наук, заслужений професор Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, дійсний член (академік) Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки УРСР. У своїй праці «Назначение наказания по советскому уголовному праву» (Київ: Вища школа, Головне видавництво, 1980, 216 с.) М. І. Бажанов детально аналізує принципи призначення покарання, акцентуючи на необхідності врахування індивідуальних особливостей правопорушника та обставин справи. У співавторстві з В. В. Сташисом [5] (радянський та український вчений-правознавець, спеціаліст у галузі кримінального права, кандидат юридичних наук (1954), професор (1973)) у книзі «Особа – під охороною кримінального закону» (Харків: Право, 1996, 224 с.) було розглянуто питання захисту особи через призму кримінально-правових механізмів, включаючи застосування альтернативних покарань.

Таким чином, у науковому середовищі поступово визрівала ідея, що позбавлення волі має бути крайнім заходом, а система кримінальних видів покарань повинна містити альтернативи тюремному ув'язненню.

У період з 1960 по 2000 роки в Україні, яка до 1991 року була частиною Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), а після здобуття незалежності стала суверенною державою, відбувалися важливі законодавчі зміни у сфері кримінального права, зокрема щодо альтернативних видів покарань.

У 1960 році в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР) було введено в дію Кримінальний кодекс Української РСР, затверджений Верховною Радою УРСР 28 грудня 1960 року. Цей кодекс став основним нормативно-правовим актом, що регулював кримінальну відповідальність у республіці. Хоча кодекс зберігав акцент на каральній функції покарання, у ньому з'явилися положення, які передбачали можливість застосування неізоляційних заходів впливу. Зокрема, стаття 23 Кримінального кодексу УРСР [6] 1960 року визначала систему пока-

рань, до якої входили такі альтернативні види: виправні роботи без позбавлення волі; позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю; штраф; громадська догана.

Ці норми сприяли формуванню практики диференціації покарань залежно від тяжкості злочину та особи правопорушника.

У 1970–1980-х роках законодавство УРСР зазнало низки змін, спрямованих на вдосконалення механізмів індивідуалізації покарання. Зокрема, Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 червня 1970 року «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР» розширив можливості застосування умовного засудження (стаття 44 КК УРСР) та відстрочки виконання вироку (стаття 46-1 КК УРСР, введена в 1982 році). Ці норми дозволяли судам уникати ізоляційних покарань у випадках, коли правопорушник не становив значної суспільної небезпеки.

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року розпочався процес реформування кримінального законодавства, спрямований на адаптацію до нових суспільно-політичних реалій та міжнародних стандартів. У цей період Кримінальний кодекс УРСР 1960 року продовжував діяти, але зазнавав численних змін через прийняття окремих законів Верховною Радою України.

У 1996 році, після прийняття Конституції України [7] (28 червня 1996 року, №254к/96-ВР), кримінальне законодавство почало орієнтуватися на принципи верховенства права та захисту прав людини. Стаття 61 Конституції України закріпила принцип індивідуалізації юридичної відповідальності, що стало основою для подальшого розвитку альтернативних покарань. У цей період також було введено Закон України від 1 грудня 1994 року № 293/94-ВР «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України», який уточнював процедури умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким [8] (статті 52–53 КК УРСР).

Наприкінці 1990-х років розпочалася підготовка до прийняття нового Кримінального кодексу України, який мав замінити застарілий кодекс 1960 року. У 2000 році проєкт нового кодексу активно обговорювався, що відображало прагнення до систематизації норм про альтернативні покарання.

Кодифікаційний етап (2001 р.) став важливим етапом у реформуванні кримінально-правової системи. Ухвалення Кримінального кодексу України [9] (КК України) від 5 квітня 2001 року № 2341-III, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року, ознаменувало якісний стрибок у розвитку кримінального законодавства. Цей кодекс замінив застарілий Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 року. Новий кодекс систематизував норми, ураховував міжнародні стандарти, зокрема положення Європейської конвенції про права людини [9] 1950 року, ратифікованої Україною в 1997 році.

Цей кодекс став фундаментальним актом, що радикально розширив систему альтернативних покарань. Згідно зі статтею 51 КК України, до основних видів покарань віднесено: штраф (ст. 53), громадські роботи (ст. 56), виправні роботи (ст. 57), арешт (ст. 60) та обмеження волі (ст. 61). Альтернативні заходи передбачено для злочинів невеликої та середньої тяжкості, з метою індивідуалізації

(ст. 65) та гуманізації (ст. 50). Кодекс також ввів звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–79), що дозволяє уникнути реального відбування покарання за умови дотримання нагляду. Ці норми базувалися на принципах відновного правосуддя, зменшуючи залежність від позбавлення волі.

Принципове значення для науки і практики мало видання підручників «Кримінальне право України. Загальна частина» [10] та «Кримінальне право України. Особлива частина» [11], підготовлених колективом авторів: Баулін, Ю. В., Борисов, В. І., Гавриш, С. Б., Дорош Л. В., Кривоченко, Л. М., за редакцією М. І. Бажанова. Ці роботи вже безпосередньо відображали новели Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. У підручнику Загальної частини систематизовано наукові положення щодо статті 51 КК України, яка закріпила закритий перелік видів покарань, серед яких ключове місце посіли альтернативні заходи: громадські роботи (ст. 56), виправні роботи (ст. 57), обмеження волі (ст. 61). У підручнику «Кримінальне право України. Загальна частина» [12] автори: Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гавриш С. Б., Кривоченко Л. М., за редакцією М. І. Бажанова, значна увага приділяється альтернативним видам покарань, які розглядаються як важливий інструмент гуманізації кримінального законодавства. Автори акцентують на необхідності індивідуалізації покарань, що враховує особу винного, обставини злочину та його суспільну небезпеку, з метою досягнення цілей покарання – кари, виправлення та запобігання новим злочинам – без ізоляції особи від суспільства.

Етап початкових ініціатив (2002–2012 рр.) заклав нормативну основу для альтернативних видів покарань, фокусуючись на гуманізації кримінального законодавства та вивченні міжнародного досвіду.

Важливим кроком стала Угода між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Адміністрацією тюрем та пробації Швеції про співробітництво в процесі приведення кримінально-виконавчої системи України у відповідність до європейських стандартів [13] від 20 липня 2005 року (далі – Угода 2005 року). Ця угода стала результатом візиту представників Державного департаменту України з питань виконання покарань до Швеції у 2002 році та заклала основи для реформування пенітенціарної системи України з акцентом на пробацію як альтернативу ув'язненню. Угода підкреслювала необхідність приведення кримінально-виконавчої системи України у відповідність до міжнародних пактів з прав людини, зокрема Європейської конвенції з прав людини.

У Верховному Суді України було розглянуто проекти законів України «Про пробацію» [14] за реєстр. № 3412 від 26 листопада 2008 року (далі – законопроект № 3412) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації)» за реєстр. № 3413 від 26 листопада 2008 року (далі – законопроект № 3413), внесені на розгляд Верховної Ради України народним депутатом Швецем В.Д. Ці законопроекти розроблено з метою впровадження в чинне законодавство України такого правового інституту, як пробація. Для реалізації зазначеної мети було запропоновано внести зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України), Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України), Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України),

Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», Закону України «Про попереднє ув'язнення», Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а також прийняти новий Закон України «Про пробацію».

С. О. Стефанов [15] та В. М. Дрьомін [16] у своїх роботах аналізували еволюцію виконання покарань, альтернативних позбавленню волі. Вони пропонували адаптацію європейських моделей пробації, зокрема шведської, до українського контексту, акцентуючи на ресоціалізації через досудові доповіді, соціально-виховні програми та нагляд без ізоляції. О. В. Беца [17], О. В. Вакуленко, І. М. Дубиніна, О. Г. Колб, В. І. Кривуша, В. М. Синьов (ред.) [18] у своїй науковій праці «Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі», та «Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи їх вирішення» (2003 р.) детально аналізували соціальну роботу з неповнолітніми правопорушниками та особами, звільненими від покарання. Вони пропонували розширення альтернативних заходів, таких як виховні програми, медіація та пробаційний нагляд, для забезпечення їхньої соціальної адаптації.

О. В. Ягунов [19] є українським дослідником, який зробив значний внесок у вивчення альтернативних видів покарань, пенітенціарної системи України та питань кримінального судочинства. О. В. Ягунов [20] аналізує практику Європейського суду з прав людини у контексті кримінального судочинства. Книга, укладена за участі Одеської обласної колегії адвокатів, зосереджена на ключових рішеннях ЄСПЛ, які стосуються прав людини в кримінальному процесі, зокрема права на справедливий суд, захист від свавільного затримання та забезпечення належних умов тримання під вартою.

Етап законодавчого закріплення (2013–2015 рр.) характеризується інтенсивною роботою над законодавчою базою, реорганізацією інституційної структури та тестуванням пробаційних програм.

Набрав чинності 27 серпня 2015 р. Закон України «Про пробацію» [21] від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII. Цей закон став першим профільним актом, що визначив пробацію як систему наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого (ст. 1). Закон розмежував три види пробації:

У 2015 році розпочалася реорганізація пенітенціарної системи. Для оптимізації діяльності органів системи юстиції Уряд ліквідував 24 територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби України [22]. Одночасно утворено 6 міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України.

О. І. Богатирьова [23], доктор юридичних наук (2013), правознавець фокусувалася на теоретичних і практичних аспектах впровадження пробації в Україні. У монографії «Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні» (2013, 368 с.) вона систематизувала принципи пробації, аналізувала міжнарод-

ний досвід і пропонувала моделі адаптації для української пенітенціарної системи.

Етап інституціоналізації (2016–2018 рр.) полягає в переході від декларативних норм до реального функціонування інституту пробації, закріпленні нормативно-правової бази, утворенні відповідних державних установ. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм» [24] № 24 від 18 січня 2017 року. Цей акт встановив процедури, за якими мають розроблятись, затверджуватись і реалізовуватись пробаційні програми. Затверджено Перелік заходів щодо реалізації пробаційних програм [25] Наказом Міністерства юстиції України від 28 березня 2018 року № 926/5.

Державну установу «Центр пробації» створено відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року №655-р «Про утворення державної установи «Центр пробації», підпункту 13.1 пункту 12 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 228.

Етап системного удосконалення (2019–2023 рр.). На базі запроваджених у 2016–2018 роках правових і організаційних підвалин було виконано комплекс заходів із деталізації процедур нагляду та соціально-виховної роботи, внесення змін до нормативно-правових актів, уніфікації методик оцінки ризиків та потреб, розроблення й апробації пробаційних програм із розширенням їхнього переліку, впровадження інформаційних систем і підвищення кваліфікації персоналу за підтримки міжнародних проєктів.

Наказ Міністерства юстиції України від 29 січня 2019 року № 272/5 «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» [26], який встановив організацію здійснення уповноваженим органом з питань пробації наглядових та соціально-виховних заходів до засуджених.

У 2019–2023 роках відбувалося поступове впровадження стандартизованих методик оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та інструментів оцінки потреб, що дозволило упровадити початкову оцінку ризиків як обов'язкову процедуру в роботі уповноваженого органу з питань пробації.

Початковий перелік і перші програми (затверджені в 2018 році, які оперувалися й у 2019–2023 рр.) – на виконання частини третьої статті 10 Закону України «Про пробацію» Міністерством юстиції затверджено базовий набір пробаційних програм: для повнолітніх – «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин»; для неповнолітніх – «Формування життєвих навичок», «Попередження вживання психоактивних речовин» та «Подолання агресивної поведінки» (Накази Міністерства юстиції України від 11 червня 2018 року № 1797/5 і № 1798/5; Перелік заходів щодо реалізації пробаційних програм – Наказ Міністерства юстиції України від 28 березня 2018 року № 926/5). Ці програми застосовувалися масово у 2019–2020 рр. і стали методичною основою подальших доповнень.

23 жовтня 2019 року Міністерством юстиції України затверджено пробаційну програму «Формування життєвих навичок» як для повнолітніх (Наказ № 3234/5),

так і для неповнолітніх (Наказ № 3235/5), що фактично розширило спектр інтервенцій соціально-реабілітаційного характеру. У 2020–2023 роках до переліку поступово додавалась програма «Подолання домашнього насильства», а також здійснювалися коригування форм і переліку заходів у Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм (внесення змін наказами 2018–2024 рр.). Впровадження електронного документообігу «Megapolis.DocNet» (з 2023 р.) підвищило ефективність адміністративних процесів на 25% (Звіт Мін'юсту, 2025).

Протягом 2019–2023 років була реалізована низка заходів щодо удосконалення обліку і моніторингу: удосконалено процедури формування і ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, поетапно налагоджено підготовку щоквартальних і річних звітів Центру пробації, а також інструментів для оцінювання якості роботи у сфері пробації.

Етап сучасних реформ та оптимізації (2024–2025 рр. і до сьогодні) зумовлений необхідністю гуманізації покарання, зменшення рівня рецидивної злочинності та приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів.

Ключовим нововведенням став Закон України № 3342-IX від 23 серпня 2023 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів» (набув чинності 28 березня 2024 р.), який запровадив пробаційний нагляд [27] (ст. 59-1 КК України). Покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень Важливим чинником розвитку є міжнародна співпраця. За підтримки Ради Європи, Програми розвитку ООН (UNDP) та Проєкту ЄС «Право-Justice» (який реалізується з 2017 року і продовжений до 2026 року) в Україні впроваджуються проєкти з цифровізації пробаційних процесів, підготовки кадрів, впровадження електронного моніторингу (наприклад, через системи GPS-браслетів) та формування партнерства з громадянським суспільством. Отже, на основі проведеного дослідження нами систематизовано опис етапів розвитку альтернативних видів покарань в Україні на рис. 1.

Науковці по-різному підходять до періодизації розвитку пробації. Л. І. Олефір [28] та О. Г. Ткаченко виділяють два періоди: підготовчий (2002–2015 рр.), що характеризується появою перших наукових праць, законопроєктів (№ 3412, № 3413) та пілотних проєктів досудової пробації, і сучасний (з 2015 р.), позначений ухваленням Закону «Про пробацію» (№ 160-VIII) та створенням Центру пробації (2017). Модель Л. І. Олефір і О. Г. Ткаченка акцентує на ключових законодавчих віхах, тоді як І. Г. Богатирьова деталізує етапи за науковою та практичною активністю, що дозволяє глибше зрозуміти поступовість реформ.

Натомість І. Г. Богатирьов [29] пропонує чотири етапи: 2002–2006 (перші публікації), 2006–2012 (адаптація законодавства), 2012–2015 (оптимізація та пілотні проєкти), з 2015 р. (нормативне закріплення). Обидві моделі підкреслюють поступову інтеграцію європейських стандартів (Рекомендація CM/Rec(2010)1) та гуманізацію кримінальної політики.

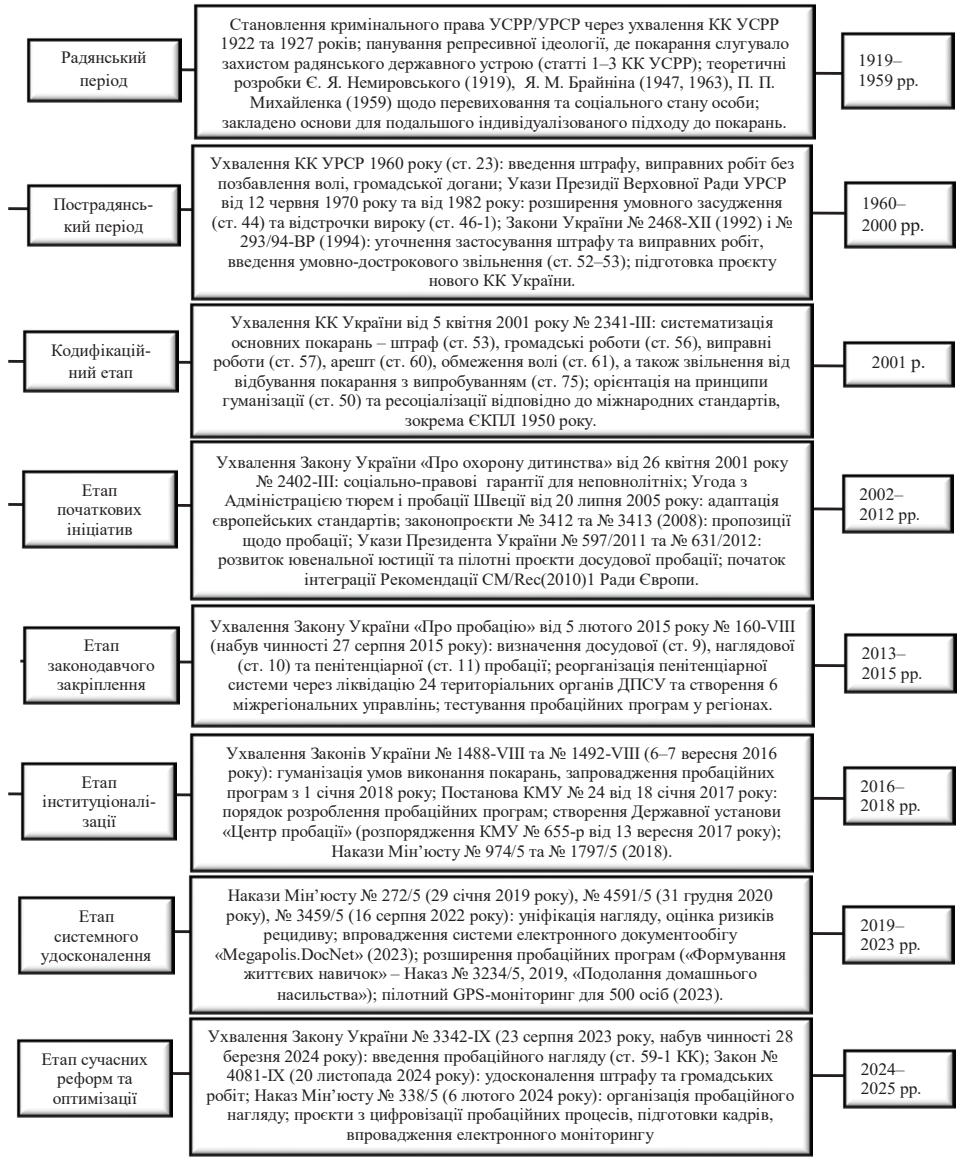

Рис. 1. Етапи розвитку альтернативних видів покарань в Україні

Джерело: систематизовано автором на основі даних [1-29]

Література

1. Немировский Э. Я. Учебник уголовного права. Общая часть. [Текст] : учебник. Одесса : Тип. Акц. Южно-русского Об-ва Печ. Дела, 1919. с. 371.

2. Брайнін Я. М. Вікіпедія: вільна енциклопеція. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%96%D0%BD_%D0%AF%D0%BA%D1%96%D0%

B2_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (дата звернення: 19.09.2025).

3. Михайленко, П.П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. 1 [Текст]. 1959. 438 с.

4. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев: Вища шк., 1980. 216 с.

5. Бажанов М. І., Сташис В. В. Особа – під охороною кримінального закону». Харків: Право, 1996, 224 с.

6. Кримінальний кодекс Української РСР. Кодекс введено в дію з 1 квітня 1961 року Законом Української РСР від 28 грудня 1960 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1961_06_27 (дата звернення: 20.09.2025).

7. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.09.2025).

8. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text (дата звернення: 20.09.2025).

9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 20.09.2025).

10. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник для студ. вищих навчальних закладів / М. І. Бажанов [та ін.] ; ред. М. І. Бажанов [та ін.] ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ : Юрінком Інтер ; Харків: Право, 2001. 416 с.

11. Кримінальне право України. Особлива частина [Текст] : підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. І. Бажанов [та ін.] ; ред. М. І. Бажанов [та ін.] ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ : Юрінком Інтер ; Харків: Право, 2001. 494 с.

12. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник для студ. юрид. вузів і фак. / М. І. Бажанов [та ін.] ; ред. М. І. Бажанов [та ін.] ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Акад. прав. наук України. Харків : Право, 1997. 368 с.

13. Угода між Державним департаментом України з питань виконання покарань та Адміністрацією тюрем та пробації Швеції про співробітництво в процесі приведення кримінально-виконавчої системи України у відповідність до європейських стандартів від 20.07.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752_021#Text (дата звернення: 20.09.2025).

14. Висновок Верховного Суду України на проект Закону "Про пробацію" (робоча група ЮНІСЕФ, 2008). URL: https://probation.at.ua/index/vysn_vsu_2008/0-45 (дата звернення: 20.09.2025).

15. Виконання покарань, альтернативних позбавленню волі [Текст] : навч.-метод. посібник / С. О. Стефанов ; відп. ред. В. М. Дрьомін ; Одеська національна юридична академія. Одса : Юридична література, 2002. 109 с.

16. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства [Текст] : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Дрьомін Віктор Миколайович ; Одес. нац. юрид. акад. Одса, 2010. 40 с.

17. Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи їх вирішення [Текст] / заг. ред. О. В. Беца. Київ : Сфера, 2003. 114 с.

18. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі [Текст] / О. В. Беца [та ін.] ; ред. В. М. Синьов ; Державний центр соціальних служб для молоді, Державний департамент України з питань виконання покарань. Київ. 2003. 220 с.

19. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування [Текст] : монографія / Дмитро Ягунов ; Держ. департамент України з питань викон. покарань, Одеса. нац. юрид. акад. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. Одса: Фенікс, 2009. 314 с.

20. Практика Європейського суду з прав людини [Текст] : питання кримінального судочинства / *Адвокат*. об-ня "Одес. обл. колегія адвокатів"; уклад. Д. В. Ягунов. Одеса: Фенікс, 2010. 165 с.

21. Про пробацію. Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text (дата звернення: 20.09.2025).

22. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції. Постанова Кабінту Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/249086737#:~:text=%D0%94%D0%BB%D1%8F%20%D0%BE%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%B7%D0%B0%D (дата звернення: 20.09.2025).

23. Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : монографія / О. І. Богатирьова. Київ: Дакор, 2013. 368 с.

24. Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм. Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 18.01.2017 № 24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.09.2025).

25. Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм. Наказ Міністерства юстиції України; Перелік від 28.03.2018 № 926/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18#n13 (дата звернення: 20.09.2025).

26. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № **272/5.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text (дата звернення: 21.09.2025).

27. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань. Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text (дата звернення: 21.09.2025).

28. Ткаченко О. Г. та Олефір Л. І. Становлення та розвиток інституту пробації в Україні. Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. С. 15-27.

29. Богатирьов І.Г. Концептуальні засади пробації як соціально-правового інституту в Україні та його превентивна діяльність. Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. С. 27-41.

Анотація

Сіренко К. Ю. **Стан науково-методичного доробку з питань забезпечення виконання альтернативних видів покарань в Україні.** – Стаття.

Дослідження аналізує науково-методичний доробок щодо забезпечення виконання альтернативних видів покарань в Україні, простежуючи еволюцію кримінальної політики від репресивної до гуманістичної моделі. У радянський період (1919–1959) домінувала каральна ідеологія, однак Є. Я. Немировський, Я. М. Брайнін, П. П. Михайленко обґрунтовували виховні заходи. У пострадянський період (1960–2000) КК УРСР 1960 р. запровадив неізоляційні покарання (штраф, виправні роботи, ст. 23), а М. І. Бажанов і В. В. Сташис акцентували на індивідуалізації відповідальності. Кодифікаційна фаза (2001) з прийняттям КК України (№ 2341-III) систематизувала альтернативні покарання (ст. 51, 53, 56–61, 75–79), спираючись на принципи відновного правосуддя та Європейську конвенцію про права людини 1950 р. Етап початкових ініціатив (2002–2012) заклав основи пробації через Угоду зі Швецією (2005) та законопроєкти № 3412, 3413 (2008). Законодавче закріплення (2013–2015) ознаменувалося Законом «Про пробацію» (№ 160-VIII), що визначив досудову, наглядову та пенітенціарну пробацію. Інституціоналізація (2016–2018) створила Державну установу «Центр пробації» (№ 655-р) та пробаційні програми («Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки»). Системне удосконалення (2019–2023) деталізувало нагляд за засудженими (Накази № 272/5, № 3459/5), впровадивши цифровізацію («Megapolis.DocNet», +25% ефективності). Сучасні реформи (2024–2025) запровадили пробаційний нагляд (Закон № 3342-IX) та GPS-моніторинг (-25% витрат). Міжнародна співпраця (EU «ПРАВО-Justice», UNDP) підтримує адаптацію європейських стандартів. Проведене дослідження підкреслює внесок О. І. Богатирьової, О. В. Ягунова, Л. І. Олефір у гуманізацію кримінальної юстиції. На основі проведеного дослідження нами систематизовано опис етапів розвитку альтернативних видів покарань в Україні на рис. 1. Визначення чітких етапів (від радянського періоду до сучасних реформ) дозволяє простежити еволюцію кримінальної політики від репресивної моделі до гуманістичної, що сприяє глибшому розумінню історичних передумов сучасного стану пробації.

Ключові слова: гуманізація, ресоціалізація, покарання не пов'язані з позбавленням волі покарання, індивідуалізація, європейські стандарти, кримінальна юстиція, Кримінальний кодекс України, пенітенціарна реформа, відновне правосуддя.

Summary

Sirenko K. Yu. **The state of scientific and methodological work on ensuring the implementation of alternative types of punishment in Ukraine.** – Article.

The study analyzes scientific and methodological work on ensuring the implementation of alternative types of punishment in Ukraine, tracing the evolution of criminal policy from a repressive to a humanistic model. During the Soviet period (1919–1959), a punitive ideology dominated, but Ye. Ya. Nemirovsky, Ya. M. Brainin, and P. P. Mikhailenko justified educational measures. In the post-Soviet period (1960–2000), the 1960 Criminal Code of the Ukrainian SSR introduced non-custodial punishments (fines, correctional labor, Article 23), while M. I. Bazhanov and V. V. Stashys emphasized the individualization of responsibility. The codification phase (2001) with the adoption of the Criminal Code of Ukraine (No. 2341-III) systematized alternative punishments (Articles 51, 53, 56–61, 75–79), based on the principles of restorative justice and the European Convention on Human Rights of 1950. The initial initiatives phase (2002–2012) laid the foundations for probation through the Agreement with Sweden (2005) and draft laws No. 3412, 3413 (2008). Legislative consolidation (2013–2015) was marked by the Law on Probation (No. 160-VIII), which defined pre-trial, supervisory, and penitentiary probation. Institutionalisation (2016–2018) led to the creation of the State Institution "Probation Centre" (No. 655-r) and probation programmes ("Changing Pro-Criminal Thinking" and "Overcoming Aggressive Behaviour"). Systemic improvement (2019–2023) detailed the supervision of convicts (Orders No. 272/5, No. 3459/5), introducing digitalisation ("Megapolis.DocNet", +25% efficiency). Current reforms (2024–2025) introduced probation supervision (Law No. 3342-IX) and GPS monitoring (-25% in costs). International cooperation (EU "PRAVO-Justice," UNDP) supports the adaptation of European standards. The study highlights the contribution of O. I. Bohatyriova, O. V. Yagunov, and L. I. Olefir to the humanization of criminal justice. Based on the study, we have systematized the description of the stages of development of alternative types of punishment in Ukraine in Fig. 1.

Key words: humanization, resocialization, non-custodial sentences, individualization, European standards, criminal justice, Criminal Code of Ukraine, penitentiary reform, restorative justice.

Дата надходження статті: 30.09.2025
Дата прийняття статті: 28.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.19
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.36

А. О. Сніжко

ПРАВОВА ПРИРОДА ПАЙОВИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФОНДІВ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЇХ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Українське законодавство чітко визначає, що пайовий інвестиційний фонд – це сукупність активів, а не юридична особа. Незважаючи на це у правовій доктрині існує кілька думок щодо правосуб'єктності таких фондів. Певна частина авторів вважає пайовий інвестиційний фонд квазісуб'єктом, що має обмежені права та обов'язки. Інша частина авторів повністю відкидає можливість згадки про правосуб'єктність останніх, оскільки така характеристика притаманна лише фізичним та юридичним особам.

Окрім цього, і сам законодавець виглядає не послідовним у своїх діях та багато норм прописує таким чином, що суперечать поняттю пайового інвестиційного фонду. Зокрема, це стосується порядку припинення такого фонду, а також поширенню режиму спільної часткової власності учасників фонду на його активи. У зв'язку із цим потребує дослідження правова природа пайових інвестиційних фондів, їх особливостей та виявлення суперечливих моментів в правовому регулюванні із рекомендаціями щодо їх усунення.

Мета дослідження. Метою цієї статті є комплексний аналіз українського законодавства для дослідження правової природи пайових інвестиційних фондів та виявлення суперечливих моментів в їх правовому регулюванні із рекомендаціями щодо їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням пайових інвестиційних фондів, їх правової природи, особливостей та проблемних питань існування займались та раніше висвітлювали у своїх працях О. Яворська, Н. Татарин, М. Пилат, О. Сущ, Д. Клапатий, С. Віхров, Л. Машковська, О. Слободян.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про інститути спільного інвестування» (далі по тексту – Закон про ІСІ) інститути спільного інвестування можуть створюватись у формі корпоративного та пайового інвестиційного фонду. Основна відмінність між корпоративним та пайовим інвестиційним фондом полягає в тому, що на відміну від корпоративних фондів, пайовий не є юридичною особою та створюється компанією з управління активами. Так, відповідно до ст. 41 Закону про ІСІ пайовий інвестиційний фонд – це сукупність активів, які належать учасниками такого фонду на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами та обліковуються нею окремо від результатів її господарської діяльності (далі по тексту – ПІФ) [1].

У правовій доктрині побутує кілька різних думок щодо правосуб'єктності ПІФ. Одні автори вважають ПІФ квазісуб'єктом, який має окремі права та обов'язки, інші ж автори зазначають, що про жодну правосуб'єктність не може йти мова, оскільки ПІФ не є юридичною особою, а тому не здатен мати ні прав, ні обов'язків.

© А. О. Сніжко, 2025

Так, наприклад, Віхров С. О. обґрунтовує думку, що ПІФ є «нетиповим» суб'єктом господарювання з неповною (частковою) правосуб'єктністю. Він зазначає, що фактично існує кризова ситуація, де законодавець обмежив перелік суб'єктів майнових відносин лише до юридичних та фізичних осіб, в рамки яких не потрапляють такі «нетипові» суб'єкти, як ПІФ [2]. Ми не погоджуємось із такими висновками та поділяємо думку другої категорії науковців, оскільки у випадку із ПІФ фактично суб'єктом інвестиційної діяльності виступає компанія з управління активами, яка власне створює та професійно управляє сукупністю активів – пайовим інвестиційним фондом. Таким чином не заперечується існуюча цивілістична концепція поділу суб'єктів правовідносин лише на фізичних та юридичних осіб, а навпаки наголошується, що законодавець не послідовний у своїй нормотворчій діяльності та в Законі про ІСІ неодноразово оперує термінами, які не можуть бути притаманними ПІФ. В цьому контексті варто погодитись із думкою Клапатого Д. Й., що не виправданий підхід законодавця щодо вживання у назві статті 41 Закону про ІСІ словосполучення «правовий статус пайового фонду», оскільки «правовий статус» притаманний лише суб'єктам правовідносин [3]. Таку ж думку висловлює Яворська О. С., яка зазначає, що оскільки ПІФ не є юридичною особою, а лише сукупністю активів, то доцільніше буде вживати поняття «правовий режим», а не «правовий статус» [4].

Законодавець ставить вимогу до мінімального обсягу активів ПІФ у розмірі 1250 мінімальних заробітних плат у місячному розмірі, станом на день реєстрації такого фонду, як інституту спільного інвестування. Ця вимога вступає в дію через шість місяців з моменту реєстрації випуску інвестиційних сертифікатів ПІФ. Якщо у встановлений строк КУА не підтвердить Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі по тексту – НКЦПФР) відповідність ПІФ мінімальному розміру активів, то НКЦПФР визнає випуск інвестиційних сертифікатів таким, що не відбувся. Також якщо в якийсь момент діяльності такого фонду обсяг його активів падає нижче встановленого мінімуму, то протягом шести місяців потрібно збільшити обсяг активів до цієї планки, інакше ПІФ підлягає ліквідації. Варто зазначити, що в ч. 1 ст . 46 Закону про ІСІ зазначено, що ПІФ припиняється виключно шляхом ліквідації [1]. Такий підхід законодавця видається суперечливим, оскільки поняття «ліквідація» в законодавстві, поряд із поняттям «реорганізація», вживається для процесу припинення юридичних осіб. Як вже було зазначено вище, законодавець чітко визначає ПІФ не як юридичну особу, а як сукупність активів. В такому випадку не може йти мова про ліквідацію сукупності активів. Як вказує Клапатий Д. Й., доцільніше вживати поняття «припинення» ПІФ, оскільки таким чином можна буде говорити про припинення правовідносин у сфері інвестиційної діяльності у формі пайового фонду [5, с. 154].

На нашу думку вимога щодо мінімального обсягу активів виконує кілька функцій. Першою з них є захист інтересів інвесторів, оскільки занадто малий обсяг активів не дозволив би ефективно диверсифікувати їх, що надзвичайно важливо в сфері інвестицій. В такому випадку відсутність диверсифікації активів збільшує ризик втратити свої інвестиції. Наступною функцією є економічна стабільність. Так, мала кількість активів фонду може гальмувати процес отримання ним при-

бутку, що в свою чергу не буде покривати поточні операційні витрати на утримання фонду. Таким чином мінімальний розмір активів покликаний зробити існування фонду економічно виправданим та життєздатним. І остання функція, на нашу думку, це функція інвестиційної привабливості, оскільки великі фонди із хорошим обсягом активів у своєму інвестиційному портфелі викликають в рази вищий рівень довіри в потенційних інвесторів.

Також щодо мінімального обсягу активів ПІФ слушною видається думка Клапатого Д. Й., що не зовсім виправданий підхід законодавця робити прив'язку до розміру мінімальної заробітної плати на дату реєстрацію фонду як інституту спільного інвестування, оскільки ПІФ може існувати багато років, а мінімальна заробітна плата за цей час може збільшитись в кілька разів [5, с. 160]. Так навіть з моменту прийняття нового Закону про ІСІ у 2012 році та по 2025 рік розмір мінімальної заробітної плати збільшився, з розрахунку на 1 січня відповідного року, з 1073 гривень до 8000 гривень. Це збільшення майже у вісім разів ставить зараз в зовсім різні умови пайові фонди, що були зареєстровані в 2012 році і діють по сьогодні та фонди, зареєстровані у поточному 2025 році. В такому випадку мінімальний обсяг активів ПІФ, що був зареєстрований в 2012 році, зараз вже може бути не здатним ефективно виконувати свою функцію захисту інтересів інвесторів. У зв'язку із цим Клапатий Д. Й. висловлює пропозицію, що прив'язку мінімальної заробітної плати можна зробити до 1 січня поточного року [5, с. 160]. Ми погоджуємось із його думкою, оскільки така пропозиція дозволить ефективніше здійснювати функції, що перелічувались нами вище.

Ще одним суперечливим моментом нормотворчої практики законодавця, на якому наголошується в правовій доктрині, є вказівка на режим спільної часткової власності учасників ПІФ на його активи. Так, Яворська О. С. зазначає, що поширення режиму спільної часткової власності учасників ПІФ є фікцією, оскільки вони не можуть реально виступати співвласниками та мати права та обов'язки, які мали би належати співвласникам відповідно до Цивільного кодексу України, зокрема: обов'язок щодо утримання майна; право розпоряджатись своєю часткою; переважне право купівлі частки іншого співвласника, у випадку її продажу та право на виділ частки у натурі [4]. Більше того, відповідно до ст. 45 Закону про ІСІ, учасники ПІФ не мають права впливати на діяльність компанії з управління активами та наглядова рада в ПІФ не створюється [1]. Це означає, що права учасника пайового фонду дуже обмежені та фактично зводяться до права отримувати грошовий еквівалент вартості його інвестиційних сертифікатів у фонді, але аж ніяк не схожі на право власності на активи такого фонду. В цьому контексті також цікавим є можливість однієї особи викупити усі інвестиційні сертифікати пайового фонду. Законодавством не встановлено вимоги щодо мінімальної кількості учасників пайового фонду, а отже така ситуація цілком можлива. Для прикладу, на практиці досить часто створюються венчурні фонди під потреби конкретного забудовника, щоб акумулювати кошти в межах такого фонду та розпоряджатись ними без оподаткування. Так власники будівельних компаній стають одноосібними учасниками інститутів спільного інвестування, щоб використовувати їхні кошти для власних підприємницьких цілей. Хоча цей приклад і не відповідає поняттю

«спільного інвестування», але це цілком реальна ситуація, яка не заборонена законодавством. Очевидно, що коли в ПІФ є один єдиний учасник, то не може йти мова про спільну часткову власність. Ми погоджуємось із думкою Яворської О. С., що поширення режиму спільної часткової власності на активи ПІФ не відповідає змісту цього поняття та є також невиправданим.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що ПІФ є специфічною правовою конструкцією, яка відповідно до Закону України «Про інститути спільного інвестування» визначається як сукупність активів, що належать його учасникам на праві спільної часткової власності та перебувають в управлінні компанії з управління активами. Разом з тим, комплексний аналіз доктринальних підходів і законодавчого регулювання дозволяє нам стверджувати, що багато норм, що стосуються ПІФ, не відповідають його реальній суті та багато в чому суперечать цивільному законодавству.

Так, поширення на активи ПІФ режиму спільної часткової власності учасників є радше юридичною фікцією, оскільки учасники фонду фактично позбавлені можливості реалізувати більшість повноважень, притаманних співвласникам відповідно до цивільного законодавства. Їхні права обмежуються можливістю отримання доходу від інвестицій та вимогою викупу інвестиційних сертифікатів, що не відповідає класичному змісту права власності.

Також в статті звертається увага на суперечливість у законодавчій термінології, коли до ПІФ застосовуються категорії «правовий статус» та «ліквідація», які традиційно стосуються юридичних осіб, хоча пайовий фонд такою не є. Більш виваженим видається використання понять «правовий режим» та «припинення», що дозволяє уникнути колізій із чинною цивілістичною доктриною.

Аналіз вимоги щодо мінімального обсягу активів ПІФ дає підстави дійти висновку, що вона виконує низку важливих функцій: забезпечує захист інтересів учасників, підтримує економічну стабільність фонду та підвищує його інвестиційну привабливість. Разом із тим, прив'язка розміру активів до мінімальної заробітної плати на дату створення фонду є невдалим рішенням, що ставить у нерівне становище фонди, зареєстровані у різні роки. Більш виправданою виглядає пропозиція здійснювати таку прив'язку до мінімальної заробітної плати станом на 1 січня поточного року.

Отже, законодавче регулювання діяльності пайових інвестиційних фондів потребує подальшого вдосконалення. Його метою має стати усунення термінологічних суперечностей, а також уточнення вимог щодо мінімального обсягу активів ПІФ. Це дозволить підвищити ефективність функціонування ПІФ, як інституту спільного інвестування, та посилити захист прав інвесторів.

Література

1. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05 липня 2012 року № 5080-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text (дата звернення: 25.09.2025).

2. Віхров С. О. Нетипові суб'єкти господарювання як учасники господарських відносин на ринку цінних паперів. *Часопис* Київського університету права. 2014. № 3. С. 140–144.

3. Клапатий Д. Й. Поняття пайового інвестиційного фонду. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. 2014. № 72. С. 212–218.

4. Яворська О. С. Правовий статус суб'єктів спільного інвестування. *Часопис* Академії адвокатури України. 2013. № 19. С. 1–5.

5. Клапатий Д. Й. Пайовий інвестиційний фонд як форма спільного інвестування в Україні (цивільно-правовий аспект): дис.…канд. юр. наук. Львів, 2019. 231 с.

Анотація

Сніжко А. О. **Правова природа пайових інвестиційних фондів та проблемні питання їх законодавчого регулювання.** – Стаття.

У статті здійснено комплексне дослідження правової природи пайового інвестиційного фонду, як однієї з форм інститутів спільного інвестування в Україні. З'ясовано, що законодавець визначає пайовий інвестиційний фонд, як сукупність активів, що належать учасникам на праві спільної часткової власності та перебувають в управлінні компанії з управління активами. Окрему увагу приділено питанню правосуб'єктності пайових інвестиційних фондів. У науковій літературі простежуються протилежні позиції щодо цього питання. Одні науковці називають пайовий інвестиційний фонд квазі-суб'єктом із частковою правосуб'єктністю, інші науковці повністю заперечують вказівку на будь-яку правосуб'єктність таких фондів. У статті підтримано підхід, за яким суб'єктом інвестиційної діяльності виступає саме компанія з управління активами, яка створює та управляє фондом. У цьому контексті підкреслюється недоцільність використання законодавцем понять «правовий статус» та «ліквідація» щодо пайових інвестиційних фондів, оскільки вони притаманні виключно юридичним особам. Натомість більш коректним називається оперування термінами «правовий режим» і «припинення».

Також в статті, на підставі аналізу чинного законодавства та наукової літератури, автор стверджує, що правовий режим спільної часткової власності в цьому випадку має радше декларативний характер, адже учасники пайового фонду фактично позбавлені можливості реалізовувати більшість прав співвласників, визначених цивільним законодавством. Вони не можуть виділити частку у натурі чи здійснювати управління активами фонду, а їхні права зводяться до одержання грошового еквіваленту інвестиційних сертифікатів. Також наголошено на суперечливості застосування режиму спільної часткової власності в умовах, коли кількість учасників пайового інвестиційного фонду може зводитися до одного єдиного учасника, що фактично суперечить терміну «спільне інвестування»

В статті також проаналізовано вимогу законодавця щодо мінімального обсягу активів пайового інвестиційного фонду. Автор зазначає, що така вимога виконує функції захисту інтересів інвесторів, забезпечення економічної стабільності фонду та підвищення його інвестиційної привабливості. Водночас акцентовано на проблемності прив'язки мінімального обсягу активів до мінімальної заробітної плати на дату реєстрації фонду, як інституту спільного інвестування. Аргументовано, що доцільніше здійснювати таку прив'язку до мінімальної заробітної плати на 1 січня кожного поточного року, що дозволить уникнути нерівності в умовах між фондами, створеними у різні періоди.

В кінці статті зроблено висновки про необхідність вдосконалення законодавчого регулювання діяльності пайових інвестиційних фондів, зокрема, у частині термінології та вимог щодо мінімального обсягу активів.

Ключові слова: інститут спільного інвестування; корпоративний інвестиційний фонд; компанія з управління активами; інвестиції; правове регулювання.

Summary

Snizhko A. O. **The legal nature of mutual investment funds and problematic issues of their legislative regulation.** – Article.

The article provides a comprehensive study of the legal nature of mutual investment funds as one of the forms of joint investment institutions in Ukraine. It has been established that the legislator defines a mutual investment fund as a set of assets belonging to participants on the basis of joint partial ownership and managed by an asset management company. Particular attention is paid to the issue of the legal personality of mutual investment funds. Contradictory positions on this issue can be found in the scientific literature. Some scholars refer to a mutual investment fund as a quasi-entity with partial legal capacity, while others completely deny that such funds have any legal capacity. The article supports the approach whereby the entity engaged in investment activities is the asset management company that creates and manages the fund. In this context, the article emphasises the inappropriateness of the legislator's use of the terms 'legal status' and "liquidation" in relation to mutual investment funds, as these terms are specific to legal entities. Instead, the terms 'legal regime' and 'termination' are considered more appropriate.

Also, in the article, based on an analysis of current legislation and scientific literature, the author argues that the legal regime of joint partial ownership in this case is rather declarative in nature, since the

participants of the mutual fund are effectively deprived of the opportunity to exercise most of the rights of co-owners defined by civil law. They cannot allocate a share in kind or manage the fund's assets, and their rights are limited to receiving the cash equivalent of investment certificates. The article also highlights the inconsistency of applying the joint partial ownership regime in circumstances where the number of participants in a mutual investment fund may be reduced to a single participant, which in fact contradicts the term 'joint investment'.

The article also analyses the legislator's requirement regarding the minimum amount of assets of a mutual investment fund. The author notes that this requirement serves to protect the interests of investors, ensure the economic stability of the fund and increase its investment attractiveness. At the same time, emphasis is placed on the problematic nature of linking the minimum amount of assets to the minimum wage on the date of registration of the fund as a joint investment institution. It is argued that it is more expedient to link this to the minimum wage as of 1 January of each current year, which will avoid inequality in conditions between funds created in different periods.

At the end of the article, conclusions are drawn about the need to improve the legislative regulation of mutual investment funds, in particular with regard to terminology and requirements for the minimum amount of assets.

Key words: joint investment institution; corporate investment fund; asset management company; investments; legal regulation.

Дата надходження статті: 24.09.2025
Дата прийняття статті: 20.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.37

А. Г. Соломаха

ЕВОЛЮЦІЯ КАТЕГОРІЇ «АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР» У НАУЦІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ

Постановка проблеми. Інститут адміністративного договору є відносно новим і водночас концептуально значущим елементом сучасного адміністративного права України, який перебуває на етапі активного становлення. Його поява пов'язана з трансформацією моделі публічного управління: від традиційної імперативно-субординаційної парадигми до сервісної та партнерської моделі взаємодії держави й суспільства. Така зміна підходів зумовлює потребу у впровадженні більш гнучких, консенсуальних форм реалізації публічних функцій, здатних забезпечити ефективність, легітимність і прозорість управлінських рішень.

Особливу актуальність дослідження еволюції категорії «адміністративний договір» зумовлює низка чинників. По-перше, українське законодавство наразі містить лише фрагментарні положення щодо адміністративних договорів, що не забезпечує належної єдності правозастосовної практики та створює труднощі у відмежуванні їх від цивільно-правових угод і адміністративних актів. По-друге, відсутність чітких процедур укладення, виконання та припинення адміністративних договорів знижує правову визначеність і породжує ризики зловживань або порушення принципів належного врядування. По-третє, інтеграційні процеси України до правового простору Європейського Союзу зумовлюють необхідність гармонізації національної адміністративно-правової доктрини із європейськими підходами, зокрема французькою та німецькою моделями адміністративних договорів, які довели свою ефективність у забезпеченні балансу між публічними та приватними інтересами. Імплементація кращих європейських практик у поєднанні з урахуванням національних особливостей дасть змогу створити ефективну, прозору та підзвітну модель договірного врядування.

Таким чином, дослідження еволюції категорії «адміністративний договір» і визначення європейських орієнтирів її розвитку має не лише теоретичне, а й значне практичне значення для вдосконалення адміністративного законодавства України, підвищення ефективності діяльності органів публічної влади та утвердження принципу верховенства права у публічному управлінні.

Мета статті – проаналізувати історико-доктринальну еволюцію категорії «адміністративний договір» у науці адміністративного права, дослідити європейські моделі правового регулювання адміністративних договорів та визначити напрями їх імплементації в українське законодавство з метою підвищення ефективності, легітимності та підзвітності публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Адміністративний договір сьогодні розглядається як один із важливих інструментів публічного адміністрування, який надає йому рис партнерства та кооперативності. На відміну від традиційно владно-ім-

© А. Г. Соломаха, 2025

перативних методів, договірні механізми дозволяють збалансувати односторонній характер публічного управління взаємним погодженням умов між публічною адміністрацією та іншими суб'єктами. Значення цього диспозитивного методу в українському адміністративному праві постійно зростає, що обумовлює актуальність узгодженого розуміння, належного правового забезпечення та застосування адміністративних договорів.

В умовах інтеграції України до європейського правового простору питання розвитку інституту адміністративного договору набуває особливої фахової та практичної значущості, адже європейські стандарти належного врядування та сервісної держави передбачають ширше використання договірних форм у публічному секторі.

Історично склалося, що в радянській та пострадянській науці адміністративного права договірний інструментарій довгий час не визнавався прийнятним у сфері державного (публічного) управління. Т. Карабін вказує, що адміністративне право будувалося переважно на засадах владної субординації, а рівноправні домовленості ототожнювалися лише з предметом приватного права. Ще донедавна панувала теза, що договір як правова форма властивий виключно приватноправовим відносинам між рівними сторонами. Натомість у публічно-владній сфері, яка за природою є субординаційною, застосування договорів вважалося нехарактерним й теоретично неприйнятним [1, с. 372]. Такий підхід багато в чому був успадкований від радянської адміністративно-правової доктрини та практики, що заперечувала можливість кооперативного адміністрування.

Ситуація почала змінюватися з кінця XX – початку XXI століття під впливом концепцій «сервісної» держави та європейської адміністративно-правової думки. У класичних західноєвропейських правових системах інститут адміністративних контрактів має глибші корені. Зокрема, у Франції ще з XIX ст. склалася практика виокремлення «публічних договорів» (contrats administratifs) – угод за участю органів влади, що підпорядковуються нормам адміністративного (а не цивільного) права і підконтрольні адміністративній юстиції. У Німеччині після Другої світової війни поступово формувалася доктрина Verwaltungsvertrag – договорів публічного права, і в 1976 р. вони були офіційно врегульовані в Законі ФРН «Про адміністративну процедуру» як альтернатива адміністративному акту. На пострадянському просторі жваві наукові дискусії щодо адміністративних договорів розгорнулися лише у 2000-х роках. Науковці порушили проблему правової природи адміністративних договорів та можливості їх застосування на практиці [4, с. 126]. За останні роки в Україні з'явилася низка ґрунтовних публікацій, що оновлюють доктринальні підходи до цього інструменту.

Українські вчені досліджують дефініцію адміністративного договору, його ознаки та види, співвідношення з суміжними правовими явищами (адміністративним актом, цивільно-правовим договором, спільним актом тощо) та місце в системі засобів публічної адміністрації.

Зокрема, Н. Добровольська запропонувала систему критеріїв ідентифікації адміністративних договорів та проаналізувала відповідність офіційного визначення у законодавстві усталеним науковим підходам. Так, на думку вченої, адміні-

стративний договір визначається як владно-управлінський дво- або багатосторонній правовий акт, що ґрунтується на взаємному волевиявленні сторін та регулює їхні взаємні права й обов'язки у публічно-правовій сфері. До основних ознак адміністративного договору належать: 1) участь у ньому хоча б однієї сторони, наділеної публічно-владними повноваженнями; 2) рівноправність і добровільність волевиявлення сторін (спільне погодження умов замість одностороннього припису); 3) спрямованість на врегулювання саме публічно-правових відносин (реалізація публічного інтересу), що відрізняє його від цивільно-правових угод; 4) укладення на підставі закону (тобто лише у випадках, прямо визначених адміністративним законодавством); 5) оформлення у формі договору, угоди, меморандуму чи протоколу – назва документу не є строго формалізованою [2, с. 30].

Важливо підкреслити, що адміністративний договір як різновид правового акту має нормативно-владний характер не меншою мірою, ніж індивідуальний адміністративний акт. За сучасними поглядами, адміністративний контракт не поступається адміністративному акту у своїй правовій силі та цінності для утвердження принципу верховенства права.

Адміністративні договори можуть виступати як нормативними, так і індивідуальними за своїми юридичними властивостями. Наприклад, угода між державним органом та приватним суб'єктом про виконання певних дій може стосуватися конкретного випадку (індивідуальний договір, альтернатива адміністративному рішенню) або встановлювати загальні правила поведінки сторін у певній сфері на майбутнє (нормативний договір). Головний критерій, що дозволяє відрізнити адміністративний договір від інших видів договорів, – характер правовідносин, які він регулює. Якщо предметом є публічний інтерес і управлінська функція держави, такий договір належить до сфери адміністративного права і підпорядковується його нормам. Це відмежовує його від приватноправових договорів, що укладаються для приватних інтересів і регулюються диспозитивними нормами цивільного прав [1, с. 374]. Так само і від односторонніх адміністративних актів договір відрізняється процедурою ухвалення рішення – через досягнення згоди між сторонами, а не через владну вказівку. Проте результат обох форм часто є аналогічним – встановлення взаємних прав та обов'язків у публічно-правових відносинах [4, с. 127].

В науковій літературі наголошується, що адміністративний договір здебільшого слугує гнучкою альтернативою адміністративному акту там, де це дозволено законом [3, с. 36].

Варто зазначити, що досвід країн Європейського Союзу відіграв вирішальну роль у формуванні сучасних підходів до адміністративних договорів. У Європі склалися дві основні моделі правового регулювання цієї категорії – французька та німецька, які стали орієнтиром для інших держав континентальної правової родини [5, с. 212].

Французька модель характеризується довгою історією розвитку інституту публічних договорів і широкою сферою їх застосування органами влади, тоді як німецька модель відзначається детальною регламентацією в рамках адміністративної процедури та дещо іншою областю використання контрактів. Розглянемо ці підходи докладніше.

У Франції склалася багата практика використання адміністративних договорів (contrats administratifs) органами публічної адміністрації різних рівнів. Закон і судова доктрина (Рада Держави) відносять до таких договорів, зокрема, угоди у сфері публічних послуг, управління державною власністю та інфраструктурою, концесійні та інші контрактні форми делегування публічних функцій приватним виконавцям тощо [5, с. 213].

Для адміністративних договорів французького типу є характерними особливі публічно-правові прерогативи держави як сторони: право адміністративного органу контролювати виконання договору, змінювати його умови або розірвати в односторонньому порядку в інтересах служби та суспільства. Іншими словами, попри двосторонній характер домовленості, публічний інтерес забезпечується переважанням імперативних умов. Сфери найбільш частого застосування таких договорів – організація транспортних, комунальних, телекомунікаційних послуг, управління державним майном, виконання робіт тощо.

Водночас показово, що французьке право не передбачає укладення адміністративних договорів замість видачі адміністративного акта у процедурі вирішення індивідуальних справ громадян. Французька модель радше призначена для сфер, де орган влади діє як постачальник публічних послуг чи партнер у господарській діяльності, але не для заміни владного рішення у відносинах «влада-громадянин» у традиційному розумінні. Цей підхід запозичили переважно країни Південної Європи (Італія, Іспанія, Греція та ін.), де історично сильними є французькі адміністративно-правові традиції.

Німецька модель адміністративного договору суттєво відрізняється акцентом на процедурних моментах. У Федеральній Республіці Німеччина норми про публічно-правовий договір (ffentlicher Vertrag) включені до Адміністративно-процедурного закону (VwVfG) ще з 1976 року. Згідно з §54-59 цього закону, адміністративний орган може укладати договір з приватною особою як альтернативу виданню індивідуального адміністративного акта за результатами відповідного провадження [5, с. 214].

Тобто після розгляду заяви чи іншої адмінпроцедури сторони можуть дійти взаємної згоди щодо умов рішення, оформити їх договором і таким чином завершити справу (замість одностороннього припису органу). Така договірна форма вирішення адміністративної справи розглядається як прояв принципу участі та консенсуального врядування. Окрім того, німецьке право передбачає ще декілька різновидів адміністративних угод. Один з них – це адміністративна мирова угода (Verwaltungsvergleich), що використовується для позасудового мирного врегулювання публічно-правового спору на основі компромісу між органом та приватною особою.

Інший приклад – договори про державно-приватне партнерство (контракти про зустрічні дії), коли публічна установа залучає приватного партнера до спільного виконання інфраструктурних чи соціальних проектів на договірних засадах.

На відміну від французького підходу, німецька модель допускає застосування договорів саме в регулятивних відносинах «влада – приватна особа» як альтернативи владному акту, а також активно використовує контрактні форми для делегу-

вання та компромісів у сфері публічного управління. Цей досвід було сприйнято більшістю країн Центральної та Східної Європи, у тому числі Польщею, яка під час реформування свого адміністративного провадження запровадила процедури примирення сторін і можливість ухвалення рішень за згодою сторін [5, с. 214].

Аналіз законодавства держав ЄС показує, що адміністративні договори набули розвитку в різних специфічних формах. Зокрема, поширеними є угоди між органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо виконання делегованих повноважень (наприклад, передача окремих державних функцій на рівень громад). Інша категорія – договори про делегування публічних послуг приватним організаціям або іншим публічним суб'єктам (наприклад, контракти органів самоврядування з приватними компаніями на надання освітніх, медичних, соціальних послуг громаді). Такі договори фактично є правовою основою аутсорсингу публічних функцій із збереженням контролю з боку держави.

Окремо варто згадати договори щодо залучення громадськості до діяльності публічної адміністрації – наприклад, про створення спільних консультативних органів, робочих груп за участю представників громадськості тощо. Хоч такі угоди і не завжди називаються «адміністративними договорами», за змістом вони відповідають концепції співпраці влади і суспільства на договірних началах.

Слід відмітити, що країни загальної (англо-американської) правової традиції не мають кодифікованого поняття адміністративного договору, проте на практиці використовують аналогічні механізми. Наприклад, у Великій Британії податкові органи укладають з платниками податків угоди про врегулювання податкових зобов'язань – це дозволяє адаптувати виконання податкових правил до особливостей діяльності конкретного платника та уникнути тривалих спорів [6, с. 65].

У Нідерландах відомі випадки застосування програмних адміністративних договорів між урядом і бізнесом задля підвищення гнучкості у досягненні цілей законодавства та створення сприятливих умов для суб'єктів (наприклад, екологічні угоди з підприємствами). Подібні практики свідчать, що потреба у контрактних регулятивних формах є універсальною для сучасної держави, незалежно від правової системи.

Важливим напрямом розвитку є й мирне врегулювання публічно-правових спорів за допомогою адміністративних договорів. Окрім згаданих німецьких Verwaltungsvergleich, приклади адміністративних мирових угод присутні у ряді європейських країн – як у досудових процедурах, так і в рамках адміністративного судочинства (примирення сторін). Водночас законодавство часто обмежує можливості укладення такої угоди за певних обставин, щоб убезпечити публічний інтерес. Зокрема, не допускається примирення, якщо справа має прецедентне значення для практики або стосується прав широкого кола осіб, які не є стороною договору. Також угода неможлива, коли потрібне остаточне, авторитетне вирішення питання органом влади (скажімо, з конституційних міркувань) чи коли прозорість і підзвітність процедури є критично важливими. Такий підхід (прикладом є США) покликаний запобігти надмірній «закулісній» гнучкості там, де вона може зашкодити принципам верховенства права і рівності перед законом [6, с. 67]. В цілому ж, європейські орієнтири показують, що інститут адміністративного договору має

значний позитивний потенціал – за умови чіткого нормативного окреслення меж його використання та процедурних гарантій законності.

На відміну від європейських країн в українському законодавстві поняття «адміністративний договір» було офіційно закріплено порівняно нещодавно. Ключову роль відіграло прийняття у 2005 році Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) [7], який визначив цей термін та окреслив юрисдикцію спорів з адміністративних договорів. Наразі адміністративний договір визначається у п.16 ч.1 ст. 4 КАСУ як «спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону».

Визначено й вичерпний перелік випадків, коли може укладатися адміністративний договір, а саме (ст. 4 КАСУ): : а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; ґ) для врегулювання питань надання адміністративних послуг [7].

Таким чином, український закон прямо дозволяє застосувати договірну форму в зазначених сферах публічного управління, але лише за наявності відповідної норми закону, що передбачає укладення договору у конкретній ситуації.

Проте, окрім норм КАСУ, нині відсутній спеціальний закон чи розділ кодифікованого акту, що детально регламентував би порядок укладення, виконання, зміну та припинення адміністративних договорів. Умовно кажучи, адміністративний договір «узаконений» як концепція, але ще не повністю «вбудований» у систему матеріального адміністративного права. На практиці це означає, що при укладенні конкретних адміністративних угод сторони змушені керуватися загальними вимогами цивільного законодавства щодо договорів – настільки, наскільки вони не суперечать суті публічно-правових відносин, – а також дотримуватися адміністративно-правових приписів стосовно компетенції, форми та процедур

Як підкреслює Т. Карабін, за відсутності спеціального закону про адміністративні договори до них застосовуються водночас загальні вимоги приватного права і вимоги адміністративного права щодо компетенції, форми, змісту та процедури укладення [1, с. 375].

Звичайно, такі прогалини у нормативному регулюванні породжують низку проблем і дискусій.

По-перше, виникають труднощі з відмежуванням адміністративних договорів від інших видів домовленостей. Недостатня визначеність критеріїв часом ускладнює розрізнення: чи є конкретна угода між органом влади і приватною особою цивільно-правовим договором (наприклад, підрядом або послугою), чи все ж адміністративним договором? Основним критерієм, як згадувалося, виступає предмет – регулювання публічно-правових відносин та реалізація владних повноважень. Але на практиці інколи межа є тонкою. Наприклад, контракт державного органу з приватною фірмою про утримання будівлі: якщо предмет зводиться лише

до господарської послуги – це цивільний договір; якщо ж контракт містить елементи делегування владної функції (скажімо, контроль за порядком) – може йтися про адміністративний договір. Через це в судовій практиці можливі спори щодо правильної юрисдикції та права, що застосовується.

По-друге, дискусійним є питання співвідношення адміністративного договору і адміністративного акта. Формально КАСУ дозволяє укласти договір замість видачі індивідуального акту (пп.«г» ст. 4) [7]. Але закон не роз'яснює процедуру такого заміщення: чи потрібно спочатку відкрити провадження і встановити всі факти, як при підготовці рішення, чи можливо одразу переходити до стадії узгодження умов? Також не до кінця зрозуміло, чи можна оскаржити адміністративний договір у судовому порядку так само, як оскаржується рішення – і на яких підставах. Відповідні прогалини потребують заповнення в підзаконних актах або майбутньому законі, щоб уникнути правової невизначеності.

По-третє, дискусійною залишається межа сфери застосування адміністративних договорів. Чинне законодавство окреслює п'ять типових випадків (компетенція, делегування, бюджети, послуги, альтернатива акту), однак соціально-управлінська практика породжує ширший спектр ситуацій, де договірна форма є функціонально доцільною. Показовим є пласт угод про співпрацю між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства (громадськими об'єднаннями, фондами, міжнародними організаціями) у сферах молодіжної політики, екології, соціальних послуг тощо: вони часто застосовуються де-факто, але не мають виразної легальної кваліфікації як адміністративні договори. Це порушує два методологічні питання: 1) чи охоплюються такі угоди публічно-правовою договірною конструкцією за критеріями суб'єкта та предмета регулювання; 2) чи вимагає їх віднесення до адміністративних договорів прямої законодавчої підстави, з огляду на принцип законності у публічному праві. У сучасній доктрині обґрунтовується доцільність розширення суб'єктного складу та розширення випадків застосування адміністративних договорів – насамперед у площині взаємодії держави з громадянським суспільством.

По-четверте, залишається відкритим питання кодифікації та систематизації норм про адміністративні договори. Дотепер ці норми розпорошені: частково в КАСУ (в аспекті судового контролю), частково у спеціальних законах (наприклад, Закон «Про місцеве самоврядування» дозволяє договорами передавати повноваження, Бюджетний кодекс – здійснювати міжбюджетні трансферти за угодами тощо). Але є потреба виробити єдиний підхід і, можливо, ухвалити рамковий закон про адміністративні договори. Варто зазначити, що у 2022 році був прийнятий Закон України «Про адміністративну процедуру», який запровадив загальні правила прийняття адміністративних актів, проте не містить положень про адміністративні договори. Це залишає інститут договорів дещо осторонь загальної адміністративної процедури. Науковці пропонують врахувати зарубіжний досвід і приділити увагу регламентації порядку укладення адміністративних договорів у межах майбутньої кодифікації адміністративно-процесуального законодавства [3, с. 38].

Зокрема, О. Грін обґрунтовує, що проблему нормативного врегулювання адміністративного договору слід розглядати через призму основних моделей адміністративно-процедурної систематизації, вироблених у світі (німецької, французь-

кої, змішаної), і на цій основі формувати власний підхід до кодифікації в Україні [3, с. 39].

Отже, аналіз українського законодавства показує, що інститут адміністративного договору перебуває у стадії становлення. З одного боку, зроблено важливий крок – визнано на рівні закону саму можливість договірних форм у публічному управлінні та окреслено базові рамки їх застосування. З іншого боку, нормативна база залишається неповною і потребує подальшого розвитку з урахуванням доктринальних рекомендацій та європейських стандартів. Як відзначає Н. Добровольська, офіційна дефініція і відповідні положення КАСУ є скоріше вимушеним компромісом, ніж досконалим рішенням, тому їх належне теоретичне осмислення та доопрацювання – питання часу [2, с. 33].

Українське законодавство стоїть перед завданням перейти від фрагментарного регулювання до комплексного закріплення інституту адміністративного договору – можливо, шляхом прийняття спеціального закону або включення окремої глави до кодифікованого акту про адміністративні процедури, що забезпечило б єдність термінології, процедур та правових наслідків адміністративних договорів.

Висновки. Еволюція категорії «адміністративний договір» у науці адміністративного права демонструє перехід від повного заперечення договірних методів у публічному управлінні до їх поступового визнання і нормативного закріплення. Історично адміністративний договір довгий час розглядався як аномалія для владних відносин, несумісна з природою адміністративного права старої (радянської) школи. Однак під впливом сучасних демократичних тенденцій та європейських правових доктрин відбулося якісне переосмислення цього інституту. У зарубіжних правових системах накопичено значний позитивний досвід застосування адміністративних договорів – від управління публічними послугами до вирішення спорів і партнерства з приватним сектором. Європейські орієнтири засвідчують, що за умов належного правового регулювання договірні форми можуть ефективно доповнювати традиційні адміністративні акти, підвищуючи гнучкість, взаємну відповідальність сторін та легітимність управлінських рішень.

Україна, рухаючись у руслі європейської інтеграції, здійснила перші кроки до впровадження інституту адміністративного договору у свою правову систему. Водночас процес розвитку цього інституту далекий від завершення. На порядку денному стоїть завдання подальшого вдосконалення нормативної бази – усунення прогалин та суперечностей, вироблення детальних процедур укладення, виконання і контролю за договорами, узгодження національної термінології з європейською. Перспективним напрямом є підготовка спеціального закону або глави кодексу, присвячених адміністративним договорам, – це стане логічним кроком у систематизації адміністративного законодавства та забезпеченні принципу верховенства права у договірній взаємодії держави з іншими суб'єктами.

Література

1. Карабін Т. О. Адміністративні договори: невідомі та суперечливі питання українського законодавства // *Підприємництво, господарство і право*. 2024. № 4. С. 372–377. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.60. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/62.pdf.

2. Добровольська Н. В. Адміністративний договір: осмислення нормативної дефініції // Адміністративне та митне право. 2020. № 3. С. 28–34. DOI: https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-3.5. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/4098/1/5%20Добровольська%20Н.%20В..pdf.

3. Грін О. О. Адміністративні договори в доктрині та системі джерел адміністративного права ФРН та України // *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 79. Т. 2. С. 35–40. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.5. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/7-1.pdf.

4. Токар А. М., Гаврік Р. О. Адміністративний договір у публічному адмініструванні // Правові механізми трансформації суспільства. 2024. № 14 (1). С. 123–135. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-01-12. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-14-01-12/2024-14-01-12.

5. Писаренко О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання застосування адміністративних договорів у діяльності місцевих органів публічної адміністрації // Правові механізми трансформації суспільства. 2024. № 14 (1). С. 210–220. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-01-24. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-14-01-24/2024-14-01-24.

6. Бойко О. М. Предмет адміністративного договору: досвід зарубіжних країн // *Науковий* вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2020. № 47, т. 1. С. 63–68. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-1.13. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/part_1/15.pdf.

7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

Анотація

Соломаха А. Г. **Еволюція категорії «адміністративний договір» у науці адміністративного права та європейські орієнтири.** – Стаття.

Стаття присвячена комплексному дослідженню еволюції категорії «адміністративний договір» у науці адміністративного права та визначенню європейських орієнтирів її подальшого розвитку в національній правовій системі України.

Доведено, що радянська адміністративно-правова доктрина протягом тривалого часу заперечувала можливість договірних механізмів у публічному управлінні, виходячи з імперативно-субординаційної природи адміністративного права. Натомість сучасна європейська адміністративно-правова думка формує нову парадигму консенсуального врядування, в межах якої адміністративний договір розглядається як рівноправна альтернатива адміністративному акту.

Зазначено, що у Франції склалася традиція застосування публічних контрактів у сферах надання публічних послуг, управління державним майном та інфраструктурою, а у Німеччині адміністративний договір закріплений законодавчо як альтернатива індивідуальному адміністративному актові в межах адміністративної процедури, що супроводжується розвитком таких форм, як адміністративна мирова угода та державно-приватне партнерство. Показано рецепцію цих моделей у країнах Центральної та Східної Європи.

Проаналізовано нормативну базу України, де адміністративний договір закріплений у Кодексі адміністративного судочинства як окрема правова категорія. Виявлено головні проблеми правового регулювання адміністративного договору: фрагментарність правових норм, відсутність процедурних норм щодо укладення, виконання й припинення договорів, складнощі з відмежуванням від цивільно-правових угод і адміністративних актів, обмеженість сфери застосування, а також відсутність кодифікованого акта. Наголошено на доцільності прийняття рамкового закону про адміністративний договір.

Сформульовано висновок, що подальший розвиток інституту адміністративного договору має відбуватися шляхом поєднання національних особливостей із кращими європейськими практиками, що сприятиме підвищенню ефективності, легітимності та підзвітності публічного управління в Україні.

Ключові слова: адміністративний договір, публічне адміністрування, належне врядування, публічний інтерес, європейські моделі, адміністративна процедура, кодифікація.

Summary

Solomakha A. H. **Evolution of the category "administrative contract" in the science of administrative law and European guidelines.** – Article.

The article is devoted to a comprehensive study of the evolution of the category of "administrative contract" in the science of administrative law and to identifying the European benchmarks for its further development within the national legal system of Ukraine. It is argued that the Soviet administrative law doctrine for a long time denied the admissibility of contractual mechanisms in public administration, being based on the imperative and subordinative nature of administrative law. In contrast, modern European administrative law scholarship has developed a new paradigm of consensual governance, within which an administrative contract is regarded as an equal alternative to an administrative act.

It is highlighted that France has developed a long-standing tradition of applying public contracts in the areas of public service delivery, management of state property and infrastructure, while in Germany the administrative contract is legally enshrined as an alternative to an individual administrative act within administrative proceedings, accompanied by the development of such forms as administrative settlement agreements and public–private partnerships. The reception of these models in the countries of Central and Eastern Europe is also demonstrated.

The article analyses the legal framework of Ukraine, where the administrative contract is enshrined in the Code of Administrative Procedure as a distinct legal category. The study identifies the main problems of legal regulation of administrative contracts, namely: the fragmented nature of legal norms, the absence of procedural rules on the conclusion, execution, and termination of contracts, difficulties in distinguishing them from civil law agreements and administrative acts, the limited scope of application, as well as the absence of a codified act. The need to adopt a framework law on administrative contracts is emphasized.

It is concluded that the further development of the institution of administrative contracts in Ukraine should be carried out by combining national specificities with the best European practices, which would contribute to enhancing the efficiency, legitimacy, and accountability of public administration in Ukraine.

Key words: administrative contract; public administration; good governance; public interest; European models; administrative procedure; codification.

Дата надходження статті: 22.09.2025
Дата прийняття статті: 17.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.122:347.214.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.38

Д. С. Спєсівцев

ВИДИ КОНФЛІКТІВ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Постановка проблеми. Вітчизняні традиції цивільно-правового регулювання суспільних відносин, а також проведення цивілістичних наукових пошуків торкаються феноменології конфлікту лише в певних аспектах останньої. При цьому явище конфлікту має комплексний та інтегративний характер, є невід'ємною частиною суспільного життя і саме на вирішення конфліктних ситуацій багато в чому спрямовуються положення цивільного права – здебільшого блок охоронних приписів та юридичних механізмів.

Як відомо, у загальному вигляді цивільне право виконує дві основні функції – регулятивну та охорону і при цьому кожна з цих функцій так чи інакше стосується конфлікту. Можна сказати, що регулятивна функція спрямована на упередження виникнення конфлікту посередництвом створення моделей поведінки, які мінімізують можливість його зародження, у той час як охоронна функція спрямовується на недопущення конфлікту в умовах реального ризику його виникнення, на припинення конфлікту, а також на його вирішення та ліквідацію наслідків, якщо конфлікт розпочався. У зв'язку з цим практично усі юридичні механізми охорони та захисту суб'єктивних цивільних прав, включаючи права на об'єкти нерухомого майна, безпосередньо орієнтовані на розв'язання конфліктних ситуацій.

Водночас в основі практично будь-якого юридичного конфлікту знаходиться конфлікт соціальний, тобто реальний спір між конкретними, як правило, фізичними особами. У зв'язку з цим положення цивільного законодавства лише формалізують соціальний конфлікт, тобто вводять його в юридичну сферу [1, с. 72] й надають йому цивільно-правового характеру. За таких обставин відбувається певною мірою розшарування реальності за якого на рівні фактичних відносин (об'єктивної реальності) між суб'єктами існує певний конфлікт, який внаслідок його формалізації в юридичній площині (юридичної реальності) набуває значення юридичного спорту. Однак за таких умов завжди існує ризик того, що захисні механізми будуть використані учасниками суспільних відносин для вирішення певних юридичних питань, що не пов'язані з реальним конфліктом, у зв'язку з тим що відповідні фізичні особи лише подаватимуть відповідні відносини як конфліктні, в умовах, коли насправді такі відносини не матимуть ознак конфлікту.

З іншого боку категорія конфлікту виходить за межі суто соціальної реальності у зв'язку з чим може бути притаманна також й інструментальному блоку охоронних та захисних механізмів цивільного права, тобто юридичній реальності. Ідеться, зокрема про конфлікти способів захисту, які використовуються однією особою, а також про зустрічний конфлікт способів захисту, що має місце у разі застосування кожним з учасників юридичного спору способів захисту своїх прав кожен з яких спрямовується на нівелювання способів захисту іншого учасника

© Д. С. Спєсівцев, 2025

спору у зв'язку з чим за цією ознакою вступає з ним у суперечність [2, с. 36]. Крім того, саме в інструментальній площині проявляє такий феномен як контрзахист суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно.

У зв'язку з цим у цьому матеріалі зосередимося на розгляді інструментального виміру конфлікту, тобто суперечності способів захисту суб'єктивних цивільних прав у межах соціального конфлікту, зокрема на прикладі механізмів захисту прав на об'єкти нерухомого майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно, а також їх видів тією чи іншою мірою ставали предметом розгляду таких вчених-правників як В. В. Васильєв, В. В. Венедіктова, А. В. Духневич, І. П. Жигалкін, І. В. Жилінкова, К. В. Кім, С. О. Короєд, А. В. Коструба, О. О. Кот, Н. С. Кузнєцова, О. В. Лаврухін, І. П. Лихолат, Р. А. Майданик, О. І. Мацегорін, В. В. Надьон, О. О. Отраднова, Я. М. Романюк, В. Я. Погребняк, І. В. Спасибо-Фатєєва, Г. Г. Харченко, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, О. А. Явор, В. Л. Яроцький та ін.

Також окремі аспекти конфлікту способів захисту розглядалися нами раніше, зокрема в ключі таких феноменів як «контрзахист» [Див.: 3; 4], а також «ефективність» способу судового захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно [Див.: 5].

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні видів конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав на прикладі цивільних відносин, що складаються з приводу нерухомого майна.

Виклад основного матеріалу.

1. Односторонній та зустрічний конфлікти способів захисту прав на нерухомість

Як ми з'ясували раніше, конфліктом способів захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно виступає суперечність захисного інструментарію, що використовується однією особою або обома учасниками юридичного спору, тобто в інструментальному аспекті (у межах правової реальності) це стан взаємовиключення за якого використання одного способу захисту унеможливлює використання іншого незалежно від того чи використовує відповідні способи захисту одна особа або ж кожен з учасників спору проти один одного [2, с. 36, 38].

У зв'язку з цим у першу чергу необхідно диференціювати односторонній та зустрічний конфлікти способів захисту прав на нерухомість.

Одностороннім є конфлікт способів захисту, що може мати місце на стороні одного з учасників, а зустрічний – це конфлікт зустрічних способів, тобто зустрічне застосування способів захисту обома учасниками юридичного спору стосовно нерухомості.

В аспекті односторонніх конфліктів способів захисту необхідно розмежовувати ***конкуренцію ефективності***, а також ***конфлікти взаємовиключності***.

Конкуренція ефективності є одним з проявів доктрини ефективності способів захисту суб'єктивних цивільних прав, зокрема судового захисту, або ж, якщо бути більш точним – конкуренції між належними способами захисту. Зокрема, якщо для захисту суб'єктивного цивільного права на нерухомість можна застосувати

декілька способів захисту, то ефективним вважатиметься той, що здатен забезпечити досягнення найбільш комплексного результату [5, с. 114]. Застосування одразу декількох способів один з яких є більш ефективним і «поглинає» другий, призводить до того, що другий поступається ефективністю першому у зв'язку з чим програє йому в конкуренції.

У практичній площині це виключає необхідність висунення позивачем одразу двох позовних вимог. Наприклад, як зазначила у своїй постанові від 23 січня 2024 року у справі № 523/14489/15-ц Велика Палата Верховного Суду, при розгляді справ про поділ спільного майна подружжя (жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі) встановлення конкретного обсягу спільно набутого нерухомого майна у першу чергу є питаннями доведення відповідних обставин, спростування чи неспростування презумпції спільної сумісної власності, що підлягають вирішенню судом в мотивувальній частині рішення. Крім того, відповідне рішення суду лише підтверджує факт поширення на відповідне майно режиму спільної власності, і для такого підтвердження не є необхідним заявлення вимоги про визнання певних майнових благ спільним сумісним майном із зазначенням про це в резолютивній частині судового рішення (пункт 70) [6, п. 70].

Також, як зазначено у постанові Великої Палати Верховного Суду від 21 серпня 2019 року у справі № 911/3681/17, що стосувалася безпідставної видачі свідоцтва про право власності на об'єкт нерухомого майна – частину єдиного майнового комплексу підприємства, який не було включено до переліку майна, що підлягало приватизації у межах такого комплексу і права на який згодом було зареєстровано за третьою особою, *власник з дотриманням вимог статті 388 Цивільного кодексу України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування оспорювання рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, ланцюгу договорів, інших правочинів щодо спірного майна і документів, що посвідчують відповідне право, не є ефективним способом захисту права власника* (пункт 38) [7].

Конкуренція ефективності способів захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно може вважатися формою конфлікту способів захисту лише в аспекті складеної судової практики за якої задоволенню підлягають вимоги, що являють собою більш ефективний спосіб захисту. Однак це лише досить умовний «конфлікт», адже за таких умов жоден із заявлених способів захисту інструментально й телеологічно не виключає можливості застосування іншого заявленого способу. Водночас, якщо позивач звернувся до суду із застосуванням менш ефективного способу захисту, суд може відмовити у задоволенні позову, вказавши на більш ефективний спосіб.

Водночас ***конфлікт взаємовиключності*** стосується випадків, коли застосування одного способу захисту виключає можливість застосування іншого. Наприклад, у своїй ухвалі від 18 січня 2023 року у справі № 488/2807/17 Велика Палата Верховного Суду, зокрема зазначила про неможливість розгляду в якості єдиного

позову вимоги про витребування спірної земельної ділянки від кінцевої набувачки «шляхом знесення об`єкта нерухомості», адже така вимога поєднує одночасно два різні способи захисту суб'єктивних цивільних прав – віндикаційний і негаторний позови, що спрямовані на усунення різних за змістом порушень права власності на об'єкт нерухомого майна. За таких обставин відновлення права володіння спірною земельною ділянкою забезпечується внесенням записів (відомостей) про право власності держави на таку ділянку до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, а не шляхом знесення спорудженого на цій ділянці об`єкта нерухомості. У той час як усунення перешкод володіючому власнику щодо користування та розпорядження земельною ділянкою може забезпечуватися зокрема, шляхом знесення спорудженого на ній об`єкта нерухомості.

Тому у разі поєднання у межах однієї вимоги одразу віндикаційного та негаторного позовів суду слід з'ясувати, яку саме мету переслідує позивач, у зв'язку з чим застосувати належні норми права, зокрема задовольняючи у такий спосіб позов лише частково (пункти 102 та 103) [8, п. 102].

Тобто, в залежності від переслідуваної мети позивач може заявляти одну з двох вимог, однак одна при цьому виключає іншу.

Певною мірою конфлікт взаємовиключності також можна розглядати в якості одного з елементів доктрини ефективності, зокрема при її осмисленні в аспекті телеологічної альтернативності.

Що ж стосується зустрічних конфліктів способів захисту прав на нерухоме майно, то вони у силу зв'язку з різними формами соціальних та регулятивних конфліктів стають предметом окремої уваги далі.

2. Зустрічний конфлікт способів захисту прав на нерухомість в умовах латентного і формалізованого індивідуальних соціальних конфліктів

Як ми зазначали раніше, формалізація індивідуального конфлікту, тобто конфлікту між конкретно визначеними учасниками цивільних відносин, яка відбувається внаслідок настання визначеного законом юридичного факту, надає такому конфлікту характеру юридичного спору, тобто виводить його зі статну «юридичної прихованості» (латентності) у стан «юридичної формалізованості». В якості одного з таких юридичних фактів виступає використання учасниками спору способів захисту суб'єктивних прав та законних інтересів. Інакше кажучи, у силу того, що конфлікт являє собою форму протиборства, однією з формальних ознак його існування виступає застосування учасниками спору відповідних способів захисту їх прав та законних інтересів. Тим не менше, в аспекті розгляду цієї ситуації слід ураховувати те, що більш вірогідною, проте не завжди однозначною у такому аспекті виступає така обставина як зустрічне використання способів захисту, яка, принаймні, за формальними ознаками свідчить про наявність конфлікту. Проте, як правило, встановити дійсну наявність або відсутність конфлікту можна лише у процесі реалізації процесуальної форми суб'єктом правозастосування – переважно судом.

Якщо, наприклад, підрядник за договором будівельного підряду застосовує відносно замовника такий спосіб самозахисту як притримання об'єкта будівництва, оскільки вважає, що замовник не виконав перед ним взяті на себе майнові зобов'я-

зання, то у такому разі наявність соціального конфлікту є очевидною (при цьому слід приймати до уваги можливість існування різних за якістю (гостротою) конфліктів), проте у ході подальших кроків з його нейтралізації самими учасниками може бути встановлено як наявність, так і відсутність підстав для конфлікту, проте не самого конфлікту, який вже настав.

Так само і у ході розгляду справи судом може бути встановлено відсутність підстав для застосування такого способу захисту як притримання або для застосування інших способів захисту, що означатиме наявність соціального конфлікту, проте невідповідність ініційованої юридичної форми захисту його характеру або ж відсутність підстав для ініціювання відповідної форми, зокрема у силу відсутності об'єкта захисту.

У той же час зустрічне застосування способів захисту прав на нерухомість, як правило, свідчить про наявність соціального конфлікту, який набув юридичної форми. Однак, як показує практика, дуже часто лише одна сторона конфлікту має юридичні підстави для застосування способів захисту своїх прав у той час як на стороні іншого учасника такі підстави відсутні. Однак, як правило, встановити ці обставини достеменно можна лише у ході судового розгляду. Водночас переконаність кожного з учасників конфлікту у своїй правоті штовхає його на застосування способів захисту своїх прав як самостійну мету або як протидію способам захисту іншого учасника. Зіткнення способів захисту прав на нерухоме майно, що застосовуються учасниками конфлікту, як ми встановили раніше, називається контрзахистом, який *ex post factum* кваліфікується як застосування одним з учасників спору права на захист і водночас зловживання іншим учасником своїм правом на захист для якого насправді відсутнє юридичне підґрунтя факт чого можна встановити лише у процесі реалізації процесуальної форми [Див.: 3, с. 107–108].

Інакше кажучи, у контексті юридичної реальності зустрічне застосування учасниками спору способів захисту своїх прав та інтересів стосовно нерухомого майна, як правило, свідчить про існування реального соціального конфлікту між ними, у той час як застосування відповідних способів лише одним з учасників і водночас нейтральна позиція іншого може (однак не обов'язково) виступати непрямою ознакою відсутності реального конфлікту між відповідними особами, а тому і використання захисних інструментів для інших цілей. Наприклад, як слідує з постанови Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 року у справі № 522/1029/18, не підлягають задоволенню позови про визнання права власності на новостворене чи реконструйоване нерухоме майно у разі, якщо вони переслідують мету у формі спрощення чи уникнення встановленої законодавством досить тривалої в часі та фінансово затратної процедури оформлення прав на це майно (пункт 109) [9].

3. Зустрічний конфлікт способів захисту прав на нерухомість в умовах реального та фіктивного індивідуального соціального конфлікту

Соціальний конфлікт між фізичними особами може мати реальний характер або ж бути умисно «розіграним» його учасниками, тобто являти собою фіктивний конфлікт.

Значною мірою проблема зустрічного конфлікту способів захисту прав на нерухомість в умовах реального соціального конфлікту була розкрита вище.

Стосовно ж фіктивності соціального конфлікту слід зазначити, що у цілому вона є небажаною для права характеристикою, адже у такому разі юридичні механізми захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухомість застосовуються в ситуаціях, для застосування відносно яких вони не проектувалися. Проте, в окремих випадках все ж таки фіктивність конфлікту є невідворотним кроком, який дозволяє забезпечити стабільність цивільного обороту. Більше того, певною мірою і цивільне законодавство України підштовхує учасників цивільних відносин до відповідного кроку, зокрема шляхом легалізації застосування відповідних механізмів в умовах фіктивності конфлікту. Однак, як показує сучасна судова практика, однією з меж, яка проводиться між можливістю та неможливістю застосування способів захисту в умовах фіктивності конфлікту виступає намір сторін, який узгоджується або не узгоджується відповідно з принципом добросовісності (пункт 6 частини першої статті 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [10, ст. 3]).

Наприклад, для застосування в практичних умовах статті 344 «Набувальна давність» ЦК України відносно нерухомих речей не завжди існує реальний соціальний конфлікт.

Досі відомі одиничні приклади (особливо у сільській місцевості), коли особи проживають у квартирах, переданих ще минулого століття у користування фізичних осіб, які згодом померли, в умовах, коли такі особи не є спадкоємцями відповідних користувачів. Тобто йдеться про користування об'єктами неприватизованого житлового фонду, без чітких правових підстав в умовах, коли права власності на відповідні об'єкти не зареєстровані за державою чи територіальною громадою.

За таких умов відповідні об'єкти, як вбачається, все ж таки перебувають у державній або комунальній власності, адже права на них виникли відповідно до механізмів, що діяли у відповідний історичний період, коли діяло законодавство, що не передбачало необхідність проведення такої реєстрації. Проте особа, яка *de facto* користується відповідним об'єктом відкрито без достатніх правових підстав, може не набути право користування ним, якщо права на відповідний об'єкт все ж таки будуть зареєстровані за державою чи територіальною громадою, зокрема у зв'язку з вимогами нормативно-правових актів, які визначають порядок передачі відповідного майна у володіння та користування у згідно з принципом черговості.

У зв'язку з цим при подачі користувачем до суду позову про визнання за ним права власності на відповідний об'єкт нерухомого майна за набувальною давністю реального соціального конфлікту між ним та відповідними органами державної влади чи місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами може не існувати і відповідні суб'єкти можуть не скористатися своїм правом на подачу зустрічного позову, наприклад, про виселення позивача за первісним позовом з відповідної нерухомості, або ж можуть подати такий позов. Однак навіть подача зустрічного позову у такому разі може обумовлюватися прагненням уникнути можливої відповідальності за недбале управління житловим фондом держави або територіальної громади, що сприяє його зменшенню, ніж реальним соціальним конфліктом.

Але в окремих випадках фіктивність конфлікту на тлі недобросовісності учасників відповідних відносин може бути підставою для скасування результатів

його вирішення, навіть в умовах, коли обидва учасники застосовують зустрічні способи захисту. Інакше кажучи, як ми зазначили вище, за загальним правилом, застосування зустрічних способів захисту прав на нерухомість є переважно свідченням реальності соціального конфлікту. Однак в окремих випадках сама форма зустрічного застосування способів захисту у конкретних практичних обставинах свідчить про те, що застосування зустрічних способів захисту насправді не є конфліктом, оскільки вони гармонізують між собою і доповнюють один одного.

В якості прикладу слід навести постанову Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 6 березня 2019 року у справі № 317/3272/16-ц.

Позивачка – один із подружжя подала позов до суду про поділ спільного майна у якому просила визнати за нею право власності на нажиті у шлюбі з чоловіком об'єкти нерухомого майна. Інший з подружжя (чоловік) подав зустрічний позов про визнання права власності на спільно нажиті рухомі речі.

Вирішуючи справу за позовом кредитора одного з подружжя (чоловіка), Суд, зокрема зазначив, що поділ спільного майна подружжя не може використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу боржником або виконання судового рішення про стягнення боргу. Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом [11]. Це також сприяє висновку, що саме протиставляння і протиборство зустрічних способів захисту прав на нерухомість, а не взаємодоповнення і гармонізація є ознакою конфлікту таких способі, а тому і ознакою соціального конфлікту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи проведений аналіз, необхідно зазначити що диференціація реального та фіктивного конфлікту з приводу об'єктів нерухомого майна, а також розмежування одностороннього і двостороннього конфлікту має безпосередньо практичну цінність, що пов'язана з процесом кваліфікації юрисдикційним органом обставин цивільно-правової реальності, зокрема для вірного та ефективного застосування охоронних положень цивільного законодавства України та запроваджуваних ними механізмів охорони та захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно.

Використана у ході дослідження судова практика безпосередньо демонструє ту обставину, що суди активно звертаються у ході правозастосовної діяльності до відповідних проблем. Проте складність полягає у тому, що наразі відповідна проблематика розглядається цивілістичною доктриною лише фрагментарно та епізодично, тобто в аспекті конкретних проявів, наприклад, у контексті принципу добросовісності, принципу ефективності способів захисту суб'єктивних цивільних прав тощо.

Однак навіть у такому випадку суди не обмежуються аналізом суто інструментального аспекту проблеми і, у сутності, звертаються до розгляду самого соціального конфлікту, його причини, перебігу тощо. У зв'язку з цим розгляд піднятої проблеми у тому числі в інструментальному ключі здатен виявити ті аспекти механізмів захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно, що можуть бути вдосконалені в частині забезпечення їх ефективності. Однак, враховуючи те, що відповідні механізми виконують у тому числі і превентивну функцію, наукова роз-

робка інструментального аспекту піднятої проблеми може сприяти у тому числі вдосконаленню існуючих юридичних моделей поведінки учасників цивільних відносин з метою мінімізації ймовірності виникнення юридичних спорів щодо нерухомості. З цього ж слідує і те, що цивільне право, будучи міцно пов'язаним з повсякденним життям людини у якому існують ризики виникнення соціальних конфліктів, не може повністю абстрагуватися у тому числі від соціальних проявів відповідних протиріч. Тому принаймні на рівні цивілістичної доктрини існує необхідність розширення фокусу наукового розгляду, зокрема шляхом охоплення ним причин, природи та закономірностей розвитку соціальних конфліктів в тій частині, де вони пов'язані з цивільними відносинами.

Література

1. Жигалкін І. Проблеми забезпечення незалежності суду в умовах діяльності Вищої ради правосуддя: вибр. пр. з дод. матеріалами. Харків: Право, 2025. 1024 с.

2. Спєсівцев Д. С. Детермінанти конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав (на прикладі захисту прав на нерухоме майно). *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки»*. 2025. Вип. 3. С. 34–40.

3. Спєсівцев Д. С. Правова природа контрзахисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. *Юрид. наук. електрон. журн.*: електрон. наук. фахове вид. 2021. № 7. С. 105–108. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/27.pdf (дата звернення: 27.09.2025).

4. Спєсівцев Д. С., Духневич А. В. Способи здійснення контрзахисту суб'єктивних цивільних прав (за матеріалами судової практики у спорах про права на нерухоме майно). *Історико-правовий часопис*. 2022. № 2 (19). С. 33-40.

5. Спєсівцев Д. Ефективність способу судового захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. *Юрид. вісн*. 2020. № 4. С. 109–116.

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.01.2024 р., судова справа № 523/14489/15-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/116920101 (дата звернення: 24.08.2025).

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.08.2019 р., судова справа № 911/3681/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84153021 (дата звернення: 24.08.2025).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.01.2023 р., судова справа № 488/2807/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/109364576 (дата звернення: 24.08.2025).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.12.2019 р., судова справа № 522/1029/18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/87144996 (дата звернення: 20.09.2025).

10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).

11. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 06.03.2019 р., судова справа № 317/3272/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/80363827 (дата звернення: 24.08.2025).

Анотація

Спєсівцев Д. С. **Види конфліктів способів захисту прав на нерухоме майно.** – Стаття.

Стаття присвячена розгляду видів конфлікту способів захисту суб'єктивних цивільних прав на прикладі цивільних відносин, що складаються з приводу нерухомого майна.

Визначається, що конфліктом способів захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно виступає суперечність захисного інструментарію, що використовується однією особою або обома учасниками юридичного спору і для якого характерний стан взаємовиключення за якого використання одного способу захисту унеможливлює використання іншого незалежно від того чи використовує відповідні способи захисту одна особа або ж кожен з учасників спору проти один одного. Проводиться диференціація конфліктів способів захисту прав на нерухомість на односторонні та двосторонній згідно з якою одностороннім є конфлікт способів захисту, що може мати місце на стороні одного з учасників, а зустрічним – конфлікт зустрічних способів, тобто зустрічне застосування способів захисту обома учасниками юридичного спору стосовно нерухомості.

В статті розмежовуються конкуренція ефективності, а також конфлікти взаємовиключності між способами захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. Встановлюється, що зустрічне застосування учасниками спору способів захисту своїх прав та інтересів стосовно нерухомого майна, як правило, свідчить про існування реального соціального конфлікту між ними, у той час як застосування відповідних способів лише одним з учасників і водночас нейтральна позиція іншого може (однак не обов'язково) виступати непрямою ознакою відсутності реального конфлікту між відповідними особами, а тому і використання захисних інструментів для інших цілей.

Обґрунтовується, що в окремих випадках фіктивність конфлікту на тлі недобросовісності учасників відповідних відносин може бути підставою для скасування результатів його вирішення, навіть в умовах, коли обидва учасники застосовують зустрічні способи захисту. Визначається необхідність розширення фокусу цивілістичної доктрини, зокрема шляхом охоплення причин, природи та закономірностей розвитку соціальних конфліктів в тій частині, де вони пов'язані з цивільними відносинами.

Ключові слова: юридичний конфлікт, спір, охорона, захист, спосіб захисту, нерухомість, права на нерухомість, право власності, речові права, захист прав на нерухомість, охорона прав на нерухомість

Summary

Spiesivtsev D. S. **Types of conflicts in ways of protecting rights to immovable property.** – Article.

The article is devoted to the consideration of types of conflict between methods of protecting subjective civil rights using the example of civil relations arising in connection with immovable property.

It is determined that the conflict between methods of protecting subjective civil rights to immovable property is a contradiction between protective instruments used by one or both parties to a legal dispute and characterized by mutual exclusion, whereby the use of one method of protection precludes the use of another, regardless of whether the relevant methods of protection are used by one person or by each of the parties to the dispute against each other. Conflicts between methods of protecting rights to real estate are differentiated into unilateral and bilateral, according to which a unilateral conflict is a conflict between methods of protection that may occur on the part of one of the parties, and a bilateral conflict is a conflict between opposing methods, i.e., the opposing use of methods of protection by both parties to a legal dispute concerning real estate.

The article distinguishes between competition for effectiveness and conflicts of mutual exclusion between methods of protecting subjective civil rights to immovable property. It is established that the reciprocal use by the parties to the dispute of methods of protecting their rights and interests in relation to immovable property, as a rule, indicates the existence of a real social conflict between them, while the use of appropriate methods by only one of the parties and the neutral position of the other may (but not necessarily) be an indirect indication of the absence of a real conflict between the parties concerned and, therefore, the use of protective instruments for other purposes.

It is argued that in certain cases, the fictitious nature of a conflict against the backdrop of the dishonesty of the parties involved may be grounds for overturning the results of its resolution, even in situations where both parties use countermeasures. The need to broaden the focus of civil law doctrine is identified, in particular by covering the causes, nature, and patterns of development of social conflicts insofar as they relate to civil relations.

Key words: juridical conflict, dispute, guarding, protection, method of protection, real estate, real estate rights, property rights, real rights, protection of real estate rights, guarding of real estate rights

Дата надходження статті: 27.09.2025
Дата прийняття статті: 23.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 340.14
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.39

Д. С. Суханова

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ПРИНЦИП ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Постановка проблеми. Верховенство права є основоположною цінністю Європейського Союзу (далі – ЄС). Європейський Союз – один з найбільших зовнішньоекономічних та політичних партнерів України, правову основу відносин з яким з 2014 р. становить Угода про асоціацію, яка передбачає функціювання глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між ЄС та Україною. Як наслідок цього – очікується пожвавлення політичного та економічного співробітництва, а також транспозиція значного об'єма acquis ЄС в правову систему України. Наша країна неодноразово висловлювала свою зацікавленість щодо вступу до Європейського Союзу. Пріоритет України у цьому зв'язку – асоціація з ЄС, а згодом – і повне членство в ЄС, що знайшло своє підтвердження у численних нормативних документах та політичних заявах, які, зокрема, інтеграцію України до ЄС визначають однією зі стратегічних цілей розвитку держави. Ось чому вивчення принципів права ЄС в Україні набуває не тільки теоретичного, а й практичного значення.

Це також має важливе значення для самого функціонування ЄС, включаючи ефективне застосування права ЄС, належне функціонування внутрішнього ринку, існування зони свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів, підтримання інвестиційно сприятливого середовища, забезпечення надійного фінансового управління коштами ЄС та взаємної довіри.

Сильна культура верховенства права є ключовою для демократичних країн і є центральною у боротьбі з корупцією, захисті академічної свободи та свободи засобів масової інформації, а також просуванні прав людини. У ЄС принцип верховенства права є основоположним для співпраці, і це сприяє підвищенню його глобальної конкурентоспроможності, економічного зростання та соціального добробуту.

Мета статті. Повага до верховенства права сьогодні визнана однією з основних особливостей сучасних держав та пов'язана з концепціями демократії та поваги до основних прав людини. Точне визначення концепції верховенства права є надзвичайно складним завданням, головним чином через те, що різні правові традиції призвели до розбіжностей у розумінні цього поняття серед національних юрисдикцій. Ця стаття має на меті поглибити розуміння поняття та змісту верховенство права як принципа ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У широкому політико-правовому форматі проблема верховенства права досліджувалась, зокрема, у працях А. Дайсі, Ж. Зіллера, Р. Фелона. Серед вітчизняних авторів слід визначити праці В. Авер'янова, С. Головатого, М. Козюбри, А. Пухтецької, П. Рабіновича, С. Скриля, Ю. Тихомирова тощо. Питання визначення суті та змісту принципів

© Д. С. Суханова, 2025

права ЄС досліджували: С. Задорожна, В. Колесніченко, О. Назаренко, Л. Богачова, О. Юхимюк, І. Куровська та інші зарубіжні вчені. Проте питання щодо визначення змісту принципа верховенства права в сучасному суспільстві XXI століття потребує детального розгляду, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Принципи права Європейського Союзу виконують важливі завдання в організації та функціонуванні ЄС. Перш за все вони слугують засобом заповнення прогалин в праві ЄС. Самі ж прогалини вникають в силу загальності норм, викладених в договорах про створення та функціонування ЄС. Договір про Європейський Союз [1] та Договір про функціонування Європейського Союзу [2] часто містять загальні категорії, залишаючи можливість заповнення змісту цих категорії Суду справедливості Європейського Союзу.

Повага до верховенства права сьогодні визнана однією з основних рис сучасних держав і, здається, нерозривно пов'язана з концепціями демократії та поваги до основних прав людини [3, с. 3-4]. Як відомо, в Європі та за її межами існує чітка тенденція до використання термінів «правова держава» та «верховенство права» у досить суперечливий та неоднозначний спосіб. Тим не менш, ця термінологічна різниця аж ніяк не випадкова. Навпаки, різниця стосується двох політико-правових традицій, які суттєво відрізняються одна від одної: німецького досвіду другої половини XIX століття та того, що вкоренився у політичній та конституційній історії Великої Британії [4, с. 46].

Англійський варіант верховенства права відрізняється від німецької правової держави тим, що поділяє ідею про те, що суверенітет належить парламенту, але претендує на нормативне верховенство останнього тільки над виконавчою владою: враховуючи особливості країн загального права і, зокрема, відсутність писаної Конституції, Суди є основними органами, на які покладено нормативну функцію та захист прав особистості. Це також є причиною того, що, згідно з широко поширеною думкою, різниця між німецькою та англо-американською доктриною верховенства права полягає у тому, що у німецькій правовій традиції доктрина верховенства права міститься в кодифікованому законодавстві, а у англо-американській концепції доктрину верховенства права можна побачити у рішеннях судів [5, с. 61,63].

У відому рішенні «Parti e cologiste «Les Verts» v European Parliament» Європейський суд назвав Європейське співтовариство «спільнотою, заснованою на верховенстві права» [6]. На жаль, рішення Суду не пояснило походження та значення верховенства права на рівні Співтовариства; проте очевидно, що Суд опосередковано розглядав його як позитивне благо саме по собі, так і як один із фундаментальних принципів, що лежать в основі всієї конституційної системи Співтовариства [3, с. 6].

Посилання на верховенство права в рішенні Суду ЄС на той час було неприйнятним, враховуючи, що нормативна база ЄС прямо не згадувала про це. На сьогоднішній день, про це чітко вказує стаття 2 Договору про Європейський Союз, де прямо зазначено, що ЄС ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та прав людини [2].

Посилання також можна знайти в преамбулах до Договору та Хартії основних прав ЄС [2]. Нарешті, згідно зі статтею 49 Договору про Європейський Союз, повага до верховенства права є передумовою членства в ЄС [1].

На жаль, така широка підтримка верховенства права не допомогла уточнити нормативну базу та зміст цього принципу в межах ЄС, тим самим надихнувши велику кількість тлумачень з боку авторів юридичних статей. Як уже зазначалося, складність визначення верховенства права є давньою проблемою у всіх нормативних рамках, в яких це поняття визнається в даний час. Однак визначення верховенства права в контексті ЄС видається викликом, пов'язаним з унікальними складнощами, і, як уже згадувалося, вчені, схоже, погоджуються з тим, що верховенство права є загальним принципом права ЄС. Це пов'язано з декількома причинами. По-перше, слід розглянути єдину систему правового порядку ЄС, а також Суду ЄС. Як зауважив Дін Спілманн, «на відміну від Європейського суду з прав людини, Суд ЄС не є міжнародним судом, єдиною метою якого є захист фундаментальних прав – цінностей, які лежать в основі концепції верховенства права. Поставлений на вершину наднаціонального та автономного правового порядку, Суд ЄС має головну функцію забезпечення ефективності та належного функціонування правового порядку ЄС, а також її органів [7, с. 3]. По-друге, хоча Суд ЄС використовував загальні принципи права ЄС від самого початку свого створення, він так і не розробив повноцінного визначення, класифікації чи методології їх визнання. Нарешті, Суд ЄС часто демонстрував «творче ставлення до відкриття загальних принципів», доходячи до того, що дехто вважав його схильним «до сурогатизму законотворчої влади за допомогою «судового законодавства»[7, с. 4].

Таким чином, автори юридичних статей висловлюють дуже різні думки щодо нормативної основи верховенства права. Незважаючи на таке розмаїття думок, дискусія в основному тримається на двох альтернативах, терміни яких можна узагальнити наступним чином.

Пункт 3 статті 6 Договору про Європейський Союз передбачає, що «незаконні права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і є результатом конституційних традицій, спільних для держав-членів, становлять загальні принципи права Союзу» . Маючи це на увазі, деякі автори стверджують, що Союз не може визначати верховенство права в автономний спосіб і був би зобов'язаний поважати його, оскільки це принцип, спільний для держав-членів Союзу» [8, с. 322].

Цікаво, що ті самі автори додають, що ці принципи є «відкритими категоріями» і що «існує помітна різниця в тому, як ці принципи розуміються в різних державах-членах». Дотримуючись цієї лінії міркувань, можна дійти висновку, що Союз має юридичне зобов'язання визначати верховенство права на основі спільного знаменника, який, однак, насправді здається таким, що не існує.

Цілком очікувано, що інші автори відкидають цю тезу і тому стверджують, що існує чітке розмежування між національним і європейським визначенням верховенства права, припускаючи, що «неможливо провести прямі паралелі між національними правовими порядками щодо точного значення верховенства права, якого дотримується кожна система» [8, с. 14].

Робота щодо визначення верховенства права як принципу, спільного для внутрішніх правових порядків держав-членів ЄС як автономного, також відображена в неоднозначності, що використовується інститутами ЄС при зверненні до цього поняття. У цьому контексті можна розглянути рамки верховенства права ЄС, вперше прийняті Комісією у 2014 році як відповідь на «кризові події в деяких країнах ЄС, які виявили системні загрози верховенству права». У Повідомленні Європейському Парламенту Комісія назвала верховенство права «одним із основоположних принципів, що випливають із спільних конституційних традицій усіх держав-членів ЄС, і, як таку, однією з головних цінностей, на яких ґрунтується Союз» [3, с.9]. Аналогічно у Повідомленні 2019 року під назвою «Подальше зміцнення верховенства права в Союзі. Стан справ та можливі подальші кроки», Комісія назвала верховенство права «однією з основоположних цінностей Європейського Союзу, а також відображенням нашої спільної ідентичності та спільної конституційної традиції».

Не випадково деякі автори розвинули третю тезу щодо нормативної основи верховенства права, яка фактично суперечить двом протилежним її вже обговорюваним розумінням. Вони стверджують, що між державами-членами ЄС існує певний консенсус щодо основного значення принципу верховенства права, який, таким чином, може становити спільний принцип цих держав. Це не означає, що верховенство права має застосовуватися на рівні ЄС у суворій відповідності до національних розуміння того ж принципу, оскільки вони визнають, що верховенство права ЄС має ширшу сферу застосування, ніж національний еквівалент [3, с. 10].

Як уже зазначалося, той факт, що верховенство права є автономним принципом ЄС і що серед національних юрисдикцій держав-членів не можна знайти спільного знаменника, означає, що зміст і сфера застосування цього принципу можуть формуватися інституціями ЄС, враховуючи особливості правового порядку ЄС. Як показує практика інституцій ЄС та судова практика Суду ЄС, останній відіграє провідну роль у виконанні цього завдання, і робить це переважно за рахунок використання принципу верховенства права для забезпечення ефективності, автономності та верховенства права ЄС.

В контексті викладеного деякі автори попереджають про ризики, які може становити таке судове «відкриття» принципів: з огляду на гнучкість концепції верховенства права, її надмірне використання може бути сприйняте державами-членами як втручання в їхні конституційні питання [7, с. 8].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Верховенство права в Європейському Союзі виступає одним із ключових принципів його існування та розвитку, що забезпечує єдність правового простору, ефективність інтеграційних процесів і гарантії захисту прав людини. Таким чином, верховенство права в ЄС є не лише юридичною вимогою, а й онтологічною основою інтеграційного процесу, яка визначає баланс між наднаціональним і національним правопорядками, легітимізує діяльність інституцій Союзу та водночас виступає критерієм оцінки демократичності держав-членів. Принцип верховенство права є й фундаментальною цінністю ЄС, що визначає його ідентичність і забезпечує баланс між інтеграційними інтересами та національним суверенітетом. Воно виступає критерієм демо-

кратичності, стабільності та легітимності ЄС, а також інструментом впливу на держави-члени та країни-кандидати.

Література

1. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

2. Договор про функціонування Європейського Союзу URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.

3. Fulvio Maria Palombino and Giuliana Lampo. The rule of law as a principle of the European Union: a concept in search of its definition. 18 Jul 2023. pp 2-17. URL: https://www.elgaronline.com/edcollchap/book/9781035312320/book-part-9781035312320-9.xml

4. Chesterman Simon. «Rule of Law» in Max Planck Encyclopedia and Equitable Principle and the Fabric of General Principles July 2007. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1676?prd=EPIL

5. Dmitry Dedov. «The Rule of Law and Legal State Doctrines as a Methodology of the Philosophy of Law» in James R Silkenat and others (eds), The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechsstaat) (Springer 2014), pp 61–69.

6. Рішення Суду ЄС від 23 квітня 1986 у справі «Parti e cologiste "Les Verts" v European Parliament» , Judgment of the Court of 23 April 1986, Case 294/83. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61983CJ0294. Рішення Суду ЄС від 15 липня 1964 року в справі N 6/64 Costa v. E.N.E.L. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61964CJ0006

7. Dean Spielmann. The Rule of Law Principle in the Jurisprudence of the Court of Justice of the European Union' in Mari a Elo segui and others (eds), The Rule of Law in Europe. Recent Challenges and Judicial Responses (Springer 2021) pp 3-20. URL:https://www.researchgate.net/publication/351012227_The_Rule_of_Law_Principle_in_the_Jurisprudence_of_the_Court_of_Justice_of_the_European_Union

8. Amaryllis Verhoeven. The European Union in Search of a Democratic and Constitutional Theory. Kluwer Law International 2002. 401p. URL: https://scispace.com/pdf/the-european-union-in-search-of-a-democratic-and-3zwwytpxkj.pdf

Анотація

Суханова Д. С. **Верховенство права як принцип європейського союзу: поняття та зміст.** – Стаття.

У статті досліджено верховенство право як принцип Європейського Союзу. Повага до верховенства права сьогодні визнана однією з основних особливостей сучасних держав та пов'язана з концепціями демократії та поваги до основних прав людини.

Точне визначення концепції верховенства права є надзвичайно складним завданням, головним чином через те, що різні правові традиції призвели до розбіжностей у розумінні цього поняття серед національних юрисдикцій. У контексті Європейського Союзу це завдання постає ще складнішим з огляду на особливості ЄС як автономного правового порядку, які роблять його досить унікальною міжнародною організацією. Насправді, хоча безсумнівним є той факт, що верховенство права вже давно є одним із загальних принципів ЄС, тобто неписані норми, що мають ранг вище, ніж вторинні джерела права ЄС, і як такі відіграють вирішальну роль у формуванні нормативної бази ЄС, залишається питання про те, чи може це поняття бути чітко визначене, незважаючи на його внутрішню складність, і хто має право його визначати. Це також має важливе значення для самого функціонування ЄС, включаючи ефективне застосування права ЄС, належне функціонування внутрішнього ринку, існування зони свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів, підтримання інвестиційно сприятливого середовища, забезпечення надійного фінансового управління коштами ЄС та взаємної довіри.

Сильна культура верховенства права є ключовою для демократичних країн і є центральною у боротьбі з корупцією, захисті академічної свободи та свободи засобів масової інформації, а також просуванні прав людини. У ЄС принцип верховенства права є основоположним для співпраці, і це сприяє підвищенню його глобальної конкурентоспроможності, економічного зростання та соціального добробуту. Верховенство права є автономним принципом ЄС і що серед національних юрисдикцій держав-членів не можна знайти спільного знаменника, означає, що зміст і сфера застосування цього принципу можуть формуватися інституціями ЄС, враховуючи особливості правового порядку ЄС. Як показує практика інституцій ЄС та судова практика Суду ЄС, останній відіграє провідну роль у вико-

нанні цього завдання, і робить це переважно за рахунок використання принципу верховенства права для забезпечення ефективності, автономності та верховенства права ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейський суд з прав людини, Суд Європейського Союзу, принципи Європейського Союзу, загальні принципи міжнародного права.

Summary

Sukhanova D. S. **The rule of law as a principle of the European Union: concept and content.** – Article.

The article examines the rule of law as a principle of the European Union. The respect for the rule of law is today recognized as one of the main features of modern States and appears to be inextricably linked to the concepts of democracy and respect for fundamental human rights. The rule of law is one amongst a number of principles that are together regarded as under-girding the EU polity and common to the EU Member States.

To precisely define the concept of rule of law is an incredibly challenging task, mostly due to the fact that different legal traditions have resulted in different understandings of it among national jurisdictions. Within the context of the European Union (EU), this task appears to be an even more difficult one, on account of the peculiarities of the EU as an autonomous legal order, which render it a rather unique international organization. Actually, albeit it is unquestionable that the rule of law has long been one of the general principles of the EU, i.e., unwritten norms having a rank higher than secondary sources of EU law, and as such plays a crucial role in shaping the EU normative framework, the question remains as to whether this concept may be clearly defined, despite its intrinsic complexity, and who is entitled to define it. An attempt at distinguishing between the conventional and distinctive features of the EU rule of law is made. This paper first asserts that the rule of law can be accurately described as a «common principle». This paper suggests that similarly to national experiences, the EU rule of law has progressively and rightfully become a dominant organizational paradigm, a multifaceted legal principle with formal and substantive elements which nonetheless lacks «full» justiciability. The fact that the rule of law is an autonomous principle of the EU and that no common denominator can be found among the national jurisdictions of the Member States means that the content and scope of this principle can be shaped by the EU institutions, taking into account the specificities of the EU legal order. As the practice of the EU institutions and the case-law of the Court of Justice of the EU show, the latter plays a leading role in fulfilling this task, and does so mainly by using the principle of the rule of law to ensure the effectiveness, autonomy and supremacy of EU law.

Key words: European Union, European Court of Human Right, Court of Justice of the European Union, the principles of the European Union, the general principles of international law.

Дата надходження статті: 26.09.2025
Дата прийняття статті: 22.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.4:343.35
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.40

М. В. Тимошенко

ПРАВОВА НЕОБХІДНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАСТЕРЕЖЕНЬ У ДОГОВІРНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Сучасний етап євроінтеграції України вимагає імплементації новітніх антикорупційних стандартів у національне законодавство, зокрема в сферу договірних відносин. Одним з таких інструментів є антикорупційне застереження, необхідність запровадження якого підкріплюється консолідованою позицією експертів. Однак виникає наукова проблема, яка полягає у наявності суттєвої суперечності між високим потенціалом цього механізму для зміцнення законності, прозорості та доброчесності в договірних відносинах і фактичною відсутністю його комплексної правової регламентації та теоретичного обґрунтування в українському правознавстві.

Ця суперечність обумовлює невирішені питання щодо правового статусу застереження, його місця в системі умов договору, механізму дії та застосування санкцій за його порушення, що і становить ядро проблеми, досліджуваної в даній статті.

Актуальність дослідження зумовлена нагальною соціальною і правовою потребою забезпечення високого рівня прозорості, законності та доброчесності у договірних відносинах як одного з ключових напрямів протидії корупції в Україні. У контексті євроінтеграційних процесів і міжнародних зобов'язань Україна стоїть перед викликом гармонізації національного законодавства із загальновизнаними антикорупційними стандартами, що передбачає імплементацію комплексних превентивних механізмів, зокрема у сфері договірного права.

Метою дослідження є комплексний аналіз правової природи антикорупційного застереження та обґрунтування пропозицій щодо його ефективної імплементації в договірне право України як ключового інструменту протидії корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До дослідження проблематики антикорупційних застережень у договірному праві, їх правової природи та механізмів імплементації зверталися такі українські науковці як: Алфьоров С.М., Воронова О.В., Салманов О.В., Терещук С.С. та інші.

Виклад основного матеріалу. Антикорупційне застереження в договірному праві розглядається як спеціальна договірна умова, яка регламентує поведінку сторін щодо запобігання та недопущення корупційних проявів. Вищезазначене застереження має на меті реалізацію принципа доброчесності та законності, трансформуючи вимоги публічного антикорупційного законодавства у сферу приватноправових відносин, що є новаторським підходом у сучасній договірній практиці.

Відповідно до положень статті 627 Цивільного кодексу України, умови договору мають визначатися сторонами самостійно, за винятком випадків, передбачених законом або правовими звичаями, що не суперечать публічному порядку. З урахуванням цього, антикорупційне застереження набуває статусу імперативної

© М. В. Тимошенко, 2025

норми, що впроваджується у договірні відносини з метою забезпечення відповідності публічним антикорупційним стандартам.

Імплементація європейського антикорупційного законодавства є стратегічним кроком України, який забезпечує виконання міжнародних зобов'язань.

Проблема протидії корупції визнається на європейському рівні як один із фундаментальних пріоритетів зміцнення демократичних інституцій та верховенства права.

Так, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції встановила між державами-учасницями цілі щодо сприяння та посилення заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею; заохочення, сприяння та підтримку міжнародного співробітництва й технічної допомоги в запобіганні корупції та в боротьбі з нею [1].

Одним з таких заходів, що стосується приватного сектору є сприяння розробці стандартів і процедур, призначених для забезпечення добросовісності в роботі приватних юридичних осіб, у тому числі кодексів поведінки для правильного, добросовісного та належного здійснення діяльності підприємцями й представниками всіх відповідних професій та запобігання виникненню конфлікту інтересів, а також для заохочення використання добросовісної комерційної практики у відносинах між комерційними підприємствами та в договірних відносинах між ними та державою, що знаходить своє вираження саме у формі антикорупційного застереження, яке може та повинно бути регламентоване саме внутрішніми політиками приватних юридичних осіб.

Згідно з Рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи № R (2000) 10, антикорупційна політика повинна бути комплексною, охоплювати як превентивні заходи, так і репресивні механізми, інтегруватися у всі галузі права, у тому числі й договірне право [2].

Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS № 173) встановлює обов'язок держав-учасниць запровадити ефективні національні законодавчі та адміністративні засоби для боротьби з корупцією, у тому числі шляхом розробки спеціалізованих положень, що регулюють діяльність суб'єктів господарювання та їх договірні відносини [3].

Європейська комісія у звіті щодо стану боротьби з корупцією в державах-членах ЄС (2014) наголошує, що імплементація антикорупційних норм у договірну практику є ключовим інструментом підвищення рівня доброчесності, прозорості і довіри, що має прямий вплив на розвиток внутрішнього ринку і захист прав усіх учасників господарських відносин [4].

Враховуючи наведене, українське законодавство потребує подальшої адаптації вищезазначених завдань та напрямків шляхом запровадження чітких санкційних механізмів впливу на суб'єктів господарювання, які передбачають:

– законодавче закріплення вимог щодо обов'язкового включення антикорупційних застережень у договори, що укладаються у сфері публічних закупівель, державно-приватного партнерства, а також у великих господарських контрактах;

– встановлення чітких процедур контролю за дотриманням антикорупційних умов у договорах на національному рівні;

– розробку методології оцінки антикорупційних ризиків у договірній діяльності;

– удосконалення системи юридичної відповідальності за порушення антикорупційних положень у договорах.

Відсутність таких заходів значно знижує ефективність національної антикорупційної політики та створює передумови для корупційних ризиків у господарських відносинах.

Антикорупційні застереження українського національного законодавства ґрунтуються на положеннях Конституції України, законів «Про запобігання корупції», «Про публічні закупівлі», Кримінального кодексу України та інших нормативних актах.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає корупцію як зловживання владою або службовим становищем, що завдає шкоди інтересам держави чи суспільства. Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за корупційні злочини, що мають пряме відношення до договірної діяльності (ст. 368, 369) [5].

Оксана Пархоменко-Куцевіл активно наголошує про необхідність врахування національних особливостей корупційних проявів при імплементації зарубіжного досвіду [6].

А отже інтеграція антикорупційних застережень у договірну практику сприяє реалізації не тільки позитивного законодавства, а й міжнародних зобов'язань України у сфері протидії корупції.

Таким чином антикорупційні застереження виконують функцію формалізації стандартів поведінки, визначення санкцій та впровадження контрольної системи та дозволяють мінімізувати ризики недобросовісної поведінки, убезпечують інтереси добросовісних учасників ринку та підвищують інвестиційну привабливість.

Як зазначила І.О. Христич, що «головна проблема боротьби з корупцією в Україні полягає не в її розмахах, а в тому, що суспільство сприймає корупцію як явище буденне, як звичний засіб досягнення мети» [7].

Отже, правильно сформульовані антикорупційні положення у договорі є важливим засобом зниження корупційних ризиків, що має на меті позитивно впливати на економічний розвиток.

Для забезпечення юридичної сили та ефективності антикорупційне застереження має містити чіткі й однозначні положення, визначення корупційних дій, механізми перевірок та відповідальність за порушення.

Микола Кравчук та Ілона Лаврів підкреслюють, що «ніхто не створює корупцію – вона, як і культура, виникає сама собою внаслідок того, що люди бачать в ній легкий шлях вирішення свого питання в будь-якій сфері суспільного життя, адже хабарництво часто стає спрощеним варіантом вирішення проблеми» [8].

Актуальність інтенсивного впровадження антикорупційних застережень та закріплення їх обов'язковості на законодавчому рівні у договірному праві зумовлена потребою адаптації традиційних правових інститутів до викликів сучасної правозастосовної практики та динамічних трансформацій правового регулювання у контексті євроінтеграції.

Науково-правовий аналіз наявних підходів свідчить про те, що питання підвищення ефективності антикорупційного механізму в договірних відносинах потребує цілісного, багатовимірного осмислення, що охоплює як нормативно-правові, так і технологічні аспекти.

Перш за все, доцільно констатувати, що інтеграція цифрових технологій у договірний процес створює передумови для формалізації й стандартизації антикорупційних застережень, що, у свою чергу, дозволяє знизити рівень суб'єктивності в процесі укладання договорів та підвищити прозорість правовідносин. Застосування електронних систем управління життєвим циклом договорів (Contract Lifecycle Management, CLM), оснащених модулями аналізу ризиків і автоматичного моніторингу дотримання антикорупційних положень, є інноваційним інструментом, який надає можливість ефективно здійснювати контроль на всіх етапах договору – від проектування до виконання. Такий підхід відповідає загальновизнаним принципам належної правової практики, що передбачають системність і превентивність правового регулювання.

Крім того, визнання технології розподілених реєстрів (blockchain) як юридично значущого механізму фіксації та забезпечення незмінності договірних умов виступає прогресивним напрямом у сфері договірного права. Запровадження відповідних смарт-контрактів, що автоматично виконують положення антикорупційних застережень, дозволить мінімізувати можливості для корупційних зловживань, а також створить новий рівень довіри між суб'єктами господарювання, зокрема в умовах державно-приватного партнерства.

Іванов А.М. зазначає, що поняття «смарт-контракт» охоплює як технічний, так і юридичний аспекти. Під «smart contract» розуміється програмний код, який забезпечує автоматизацію виконання умов договору, а під «legal smart contract» – умови договору, сформульовані та автоматизовані за допомогою цього коду [9].

Інтерактивні платформи, що забезпечують доступ до нормативно-правових актів, судової практики та методичних рекомендацій, а також містять інструментарій для самооцінки і управління корупційними ризиками, можуть стати не лише освітнім, а й превентивним ресурсом, сприяючи формуванню правової культури і підвищенню рівня професійної відповідальності серед учасників договірних правовідносин.

Нарешті, з огляду на багатоплановість антикорупційної проблематики, запровадження зазначених інноваційних методів має супроводжуватися системним оновленням нормативно-правової бази з метою забезпечення узгодженості положень договірного, антикорупційного та процесуального права. Такий системний підхід буде сприяти не лише підвищенню правової визначеності, але й формуванню ефективного механізму реалізації антикорупційних гарантій, що відповідає сучасним викликам і стандартам європейського права.

Висновки. Враховуючи викладене, можна стверджувати, що інноваційні підходи щодо впровадження антикорупційних застережень є не просто технічним доповненням до традиційної договірної практики, а фундаментальним чинником, який забезпечує сталий розвиток правової системи та підвищення ефективності боротьби з корупцією у сфері договірних відносин.

Аналіз положень, представлених у статті, засвідчує, що система застосування антикорупційних застережень у приватноправових договірних відносинах із використанням інноваційних методів знаходиться у фазі формування.

Література

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : міжнародний документ від 31 жовт. 2003 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. Ст. 2048.

2. Рада Європи. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам щодо кодексів поведінки державних службовців = Recommendation No. R (2000) 10 of the Committee of Ministers to member States on codes of conduct for public officials [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://rm.coe.int/16806cc1ec.

3. Council of Europe. Criminal Law Convention on Corruption = Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS No. 173). Strasbourg, 27 січ. 1999 [Електронний ресурс]. База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_101.

4. Європейська комісія. Звіт ЄС щодо боротьби з корупцією 2014 = EU Anti-corruption Report [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/acr_2014_en.pdf.

5. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс] // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

6. Пархоменко-Куцевіл О. Концептуальні принципи формування антикорупційних інституцій органів державної влади: український і світовий досвід // Публічне урядування. 2020. № 2. С. 154–166 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/230.

7. Христич І. О. Корупція в Україні: сучасний стан і шляхи її подолання [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3732/1/Xristich_61_64.pdf.

8. Кравчук М., Лаврів І. Сутність корупції та основні шляхи її подолання в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45505/1/Кравчук%20M..PDF.

9. Іванов А. М. Смарт-контракти у договірних відносинах: реалії та перспективи використання // *Юридичний науковий електронний журнал*. Київ, 2022. № 4. С. 150–152 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lsej/org/ua/4_2022/32/pdf.

Анотація

Тимошенко М. В. **Правова необхідність запровадження інноваційних методів реалізації антикорупційних застережень у договірному праві.** – Стаття.

У статті здійснено комплексне дослідження правової природи антикорупційних застережень у договірному праві та доведено їхню необхідність у сучасному правовому полі України. Розкрито актуальність упровадження таких положень у контексті євроінтеграційних процесів, гармонізації з міжнародними зобов'язаннями та виконання стандартів доброчесності й прозорості. Особливу увагу приділено аналізу положень Конвенції ООН проти корупції, Рекомендацій Ради Європи та звітів Європейської комісії, які визначають роль превентивних механізмів у сфері договірних відносин. Наголошено, що відсутність у національному законодавстві комплексної правової регламентації антикорупційних застережень знижує ефективність боротьби з корупційними проявами. Аргументовано необхідність запровадження обов'язкових антикорупційних положень у договорах у сфері публічних закупівель, державно-приватного партнерства та великих господарських угод. Виокремлено інноваційні підходи до реалізації антикорупційних положень, зокрема застосування цифрових технологій, електронних систем управління життєвим циклом договорів, смарт-контрактів і технології блокчейн. Доведено, що інтеграція таких інструментів дозволяє мінімізувати корупційні ризики, підвищити рівень прозорості та забезпечити довіру між учасниками договірних відносин. При цьому підкреслюється, що впровадження антикорупційних положень не повинно зводитися лише до формальних пунктів у договорі, а потребує реальних механізмів контролю, відповідальності та формування культури нетерпимості до корупції. У цьому контексті важливим є використання міжнародного досвіду, адже практика ЄС доводить, що ефективні антикорупційні положення сприяють розвитку конкурентного

середовища, підвищують інвестиційну привабливість і створюють довгострокові умови для сталого економічного зростання України.

Ключові слова: антикорупційні застереження, договірне право, превентивні механізми, корупція, євроінтеграція, смарт-контракти.

Summary

Tymoshenko M. V. **Legal necessity of introducing innovative methods of implementing anti-corruption clauses in contract law.** – Article.

The article presents a comprehensive study of the legal nature of anti-corruption clauses in contract law and proves their necessity in the modern legal framework of Ukraine. The relevance of introducing such provisions is revealed in the context of European integration processes, harmonization with international obligations, and the implementation of standards of integrity and transparency. Particular attention is paid to the analysis of the provisions of the UN Convention against Corruption, the Recommendations of the Council of Europe, and reports of the European Commission, which define the role of preventive mechanisms in contractual relations. It is emphasized that the absence of comprehensive legal regulation of anti-corruption clauses in national legislation reduces the effectiveness of combating corruption. The necessity of introducing mandatory anti-corruption provisions in contracts in the field of public procurement, public-private partnerships, and large commercial transactions is substantiated. Innovative approaches to the implementation of anti-corruption provisions are highlighted, in particular the use of digital technologies, electronic contract lifecycle management systems, smart contracts, and blockchain technology. It is proven that the integration of such instruments makes it possible to minimize corruption risks, increase transparency, and ensure trust between the parties to contractual relations. At the same time, it is emphasized that the implementation of anti-corruption provisions should not be limited to the formal inclusion of standard clauses in a contract but requires real mechanisms of control, liability, and the formation of a culture of zero tolerance for corruption. In this context, the use of international experience is of particular importance, since EU practice proves that effective anti-corruption provisions contribute to the development of a competitive environment, increase investment attractiveness, and create long-term conditions for Ukraine's sustainable economic growth.

Key words: anti-corruption clauses, contract law, preventive mechanisms, corruption, European integration, smart contracts.

Дата надходження статті: 30.09.2025
Дата прийняття статті: 28.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 341.232.7
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.41

Я. О. Тицька

ГЛОБАЛЬНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРАВОВОГО ПРОСВІТНИЦТВА

Вступ. Подальша системна еволюція міжнародного права є незворотнім процесом, якій відображається у правничій реальності та науковому пошуку попре усі надскладні виклики сьогодення. В останній період відображення динаміки міжнародних відносин, втілене у глобальних правових нормах, насамперед у вимірі сталого розвитку, знаходило свій прояв у доктринальній активності стосовно універсальних прав, освіти, науки, культури, довкілля тощо.

Водночас окремі важливі для подальшого удосконалення правової реальності глобальні правові феномени сучасності носять міжінституційний та водночас дуже своєрідний характер, й мова йде про феномен правового просвітництва, що поєднує у собі риси досліджень, освіти, юридичної допомоги, гуманітарної підтримки та правозахисної діяльності.

Очевидно, що вірне розуміння цієї категорії має виключне значення для багатьох галузей та управлінських механізмів сучасної України, зокрема для діяльності установ освіти, наукових інституцій, органів юстиції, суду, правоохорони, пенітенціарної системи та адвокатури тощо.

Традиційно питання правового просвітництва оцінювалися українською юридичною наукою у контексті теорії прав людини, та лише їх окремі елементи згадувалися у працях вітчизняних юристів-міжнародників, таких як Б.В. Бабін, Ю.О. Волошин, К.О. Громовенко, С.В. Ківалов тощо. Але ці дослідники не детермінували глобальний вимір сучасних стандартів правового просвітництва, зокрема й втілений у нормотворчу діяльність структур та органів ООН.

За таких обставин ***мета*** цієї наукової статті полягає у визначенні специфіки глобальних міжнародно-правових стандартів у сфері правового просвітництва, для реалізації чого доцільно використати формально-правовий, системний, структурний, історичний, гносеологічний методи.

Відповідні підходи повинні забезпечити науково достовірну реалізацію таких наукових ***завдань***, як системний аналіз документів ООН, релевантних процесам правового просвітництва, порівняння категорії правового просвітництва із феноменами інформаційної діяльності, освіти та юридичної допомоги, відстеження динаміки відповідних наднаціональних алгоритмів.

Виклад основного матеріалу. Слід констатувати, що аспекти правового просвітництва підіймалися у Базових принципах ролі юристів, схвалених на Конгресі ООН 1990 р. в Гавані. У принципі 4 цей документ передбачив, щоб «уряди та професійні асоціації юристів сприяли здійсненню програм з інформування людей про їхні права та обов'язки відповідно до закону та про важливу роль юристів у захисті їх основних свобод», при цьому приписувалося «особливу увагу приділяти наданню

© Я. О. Тицька, 2025

допомоги бідним та іншим особам, які перебувають у несприятливому становищі, щоб вони могли відстоювати свої права і, коли це необхідно, звертатися за допомогою до юристів» [1].

Надалі подібний підхід був розвинутий у Бангкокській декларації, схваленій резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (далі – ГА ООН) 60/177 «Наступна діяльність за підсумками одинадцятого Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та кримінальному правосуддю» від 16 грудня 2005 р. [5], та у резолюції Економічної та Соціальної Ради ООН «Міжнародне співробітництво з сприяння доступу до правової допомоги у системах кримінальної юстиції, зокрема в Африці» 2007/24 від 26 липня 2007 р. [6].

Втім, правове просвітництво, як вже вказувалося вище, має більш широкий вимір аніж власне юридична допомога, про що, серед іншого, свідчить Декларація про право та обов'язки окремих осіб, груп та органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи, схвалена резолюцією 53/144 ГА ООН від 9 грудня 1998 р. Цей документ у ст. 6 констатує, що кожна людина, індивідуально та спільно з іншими, має право знати, шукати, добувати, отримувати та мати у своєму розпорядженні інформацію про всі права людини та основні свободи, включаючи доступ до інформації про те, яким чином забезпечуються ці права та свободи у внутрішньому законодавстві, у судовій чи адміністративній системах [3].

Так саме ст. 6 Декларації гарантує особі право знати зміст міжнародних договорів про права людини та інших застосовних міжнародних договорів, вільно публікувати, передавати або поширювати серед інших думки, інформацію та знання про всі права людини та основні свободи; вивчати, обговорювати, складати та мати думки щодо дотримання всіх прав людини та основних свобод як у законодавстві, так і на практиці, та привертати увагу громадськості до цих питань, використовуючи відповідні засоби [3].

Таким чином категорії правового просвітництва ця Декларація ООН ув'язує насамперед не з юридичною, а з правозахисною діяльністю. У цьому вимірі варто вказати на відсутність згадки про правове просвітництво у Декларації наради високого рівня ГА ООН щодо верховенства права на національному та міжнародному рівнях, схваленій резолюцією ГА ООН 67/1 від 24 вересня 2012 р. [2]. Водночас питання верховенства права та правового просвітництва, щонайменше у сфері кримінальної юстиції ув'язувалися у Салвадорській декларації про комплексні стратегії для відповіді на глобальні виклики систем попередження злочинності та кримінального правосуддя у світі, що змінюється, затвердженій резолюцією ГА ООН 65/230 від 21 грудня 2010 р. [8].

У п. 43 Салвадорська декларація запропонувала державам «вживати заходів щодо сприяння ширшій освіті з питань стандартів і норм ООН у галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя та ширшому ознайомленню з ними з метою створення культури поваги до принципу верховенства права». У зв'язку з цим Декларація визнала «роль громадянського суспільства та засобів масової інформації у співпраці з державами у цих зусиллях» та запропонувала Управлінню ООН з наркотиків та злочинності «продовжувати відігравати ключову роль у роз-

робці та впровадженні заходів щодо заохочення та формування такої культури у тісній координації з іншими відповідними органами ООН» [8].

У контексті нашого дослідження варто навести й резолюцію 67/187 «Принципи та керівні положення ООН щодо доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя», ухвалену ГА ООН 20 грудня 2012 р.

У відповідній резолюції до категорії «юридичної допомоги» віднесене не тільки традиційні «консультування з юридичних питань, допомогу та представництво для осіб, затриманих, заарештованих або ув'язнених, підозрюваних, обвинувачених або притягнутих до відповідальності у зв'язку з скоєнням кримінального злочину, а також для потерпілих та без свідків у процесі», але й юридичне просвітництво, що охоплює й «забезпечення доступу до юридичної інформації та інших послуг, які надаються особам з використанням альтернативних механізмів вирішення спорів та процесів реституційного правосуддя» [9].

Варто додати, що резолюція 67/187 надає окремий мандат у цій сфері Управлінню ООН з наркотиків та злочинності, яке й має комунікувати з державами та надавати їм «на їх прохання, консультативні послуги та технічну допомогу в галузі реформи системи кримінального правосуддя, у тому числі в галузі реституційного правосуддя», зокрема й у вимірі організації юридичного просвітництва як для жертв злочинності, так й для фігурантів кримінальних процесів та превентивної практики. Для цього зазначене Управління ООН, зокрема, має йти шляхом «розробки відповідних інструментів, таких як довідники та навчальні посібники».

Правове просвітництво, як складова юридичної допомоги в рамках системи кримінального правосуддя, відповідно до позиції резолюції 67/187, «може зменшити термін утримання підозрюваних у поліцейських дільницях та слідчих ізоляторах на додаток до скорочення чисельності ув'язнених, кількості винесених неправосудних вироків, зниження переповненості в'язниць та зменшення навантаження на суди, а також скорочення кількості випадків рецидиву та повторного віктиму», а також «сприяти захисту та гарантування прав потерпілих та свідків злочинів у процесі кримінального правосуддя» [9].

Резолюція 67/187 прямо підкреслює, що «юридична допомога може бути використана для сприяння запобіганню злочинності шляхом підвищення поінформованості про чинне законодавство», тобто саме шляхом правового просвітництва. Це, проміж іншого, на думку авторів документу, позитивно впливатиме на застосування «громадських санкцій та заходів, у тому числі заходів, не пов'язаних із позбавленням волі; активнішої участі громадськості у роботі системи кримінального правосуддя; скорочення числа випадків необґрунтованого тримання під вартою та позбавлення волі; раціоналізації політики у сфері кримінального правосуддя; та ефективного використання державних ресурсів» [9].

Саме виходячи з важливості правового просвітництва, резолюція 67/187 додає, що особа чи організація, яка надає юридичну допомогу, може бути не тільки адвокатом, але й бути неурядовою структурою, громадською, релігійною чи благодійною організацією, професійним об'єднанням чи асоціацією, або ж науковою установою. Водночас затверджений цією резолюцією принцип «Обов'язки держави» передбачає, що «державам слід підвищувати

поінформованість людей про їх передбачені законом права та обов'язки, використовуючи при цьому відповідні кошти, з метою запобігання протиправній поведінці та віктимізації» [9].

Так саме у наведеному принципі підкреслено, що «державам слід підвищувати поінформованість свого суспільства про їхню систему правосуддя та її функції, процедури подання скарг до судів та альтернативні механізми вирішення спорів», та що водночас «державам слід розглянути питання щодо вжиття відповідних заходів для інформування суспільства щодо діянь, визнаних кримінальними», оскільки «важливе значення для запобігання злочинності має надання такої інформації особам, які здійснюють поїздки до інших країн, у яких злочини кваліфікуються та переслідуються в іншому порядку»; всі ці приписи відносяться саме до механізмів правового просвітництва [9].

Підхід ООН до правового просвітництва надалі був відображеним у Рекомендації про виховання у дусі миру та прав людини, міжнародного взаєморозуміння, співробітництва, основних свобод, глобальної громадянськості та сталого розвитку, прийнятій 20 листопада 2023 р. та розвинутій у резолюції ГА ООН 79/267 «Освіта на користь демократії» від 4 березня 2025 р. [4].

Цей документ відзначив роль міжурядових організацій, громадянського суспільства, академічних кіл та приватного сектору у підтримці освіти на користь демократії, та окремо закликав міжнародні, регіональні та інші міжурядові організації обмінюватися в рамках їх відповідних мандатів один з одним і, за обставинами, з організаціями системи ООН передовими практичними методами та досвідом у сфері освіти на користь демократії, включаючи, зокрема, громадянське просвітництво [4]. Очевидно, що відповідне просвітництво у сфері демократії має тісний зв'язок із правовим просвітництвом.

Про важливість просвітницьких та роз'яснювальних заходів для належного судочинства, у свою чергу, згадала резолюція ГА ООН 79/266 «Міжнародний день благополуччя суддів та судових працівників» від 4 березня 2025 р. Відповідну правову просвітницьку діяльність резолюція 79/266 пропонувала вчинювати «організаціям системи ООН, включаючи Управління ООН з наркотиків та злочинності, іншим міжнародним та регіональним організаціям, судовим установам, академічним колам, асоціаціям суддів та іншим відповідним зацікавленим сторонам, включаючи громадянське суспільство» [7].

Висновки. Таким чином варто констатувати, що питання правового просвітництва послідовно відображаються у документах ООН, які стосуються протидії злочинності, юридичної діяльності та правничої допомоги, судочинства, демократизації та правозахисної діяльності.

Попре очевидне визнання у відповідних документах ООН виключного значення правового просвітництва для забезпечення сталого розвитку громад, народів та людства у цілому, універсального визначення цієї категорії ще не запропоноване, та вона не отримала на глобальному рівні відповідного договірного відображення. Питання відображення глобального міжнародно-правового бачення правового просвітництва на національному рівні в України має стати предметом окремих наукових досліджень.

Література

1. Basic Principles on the Role of Lawyers. Report prepared by the Secretariat of Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, 27 August–7 September 1990 (UN publication E.91.IV.2). *UN*. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers (дата звернення: 19.10.2025).

2. Declaration of the high-level meeting of the General Assembly on the rule of law at the national and international levels. Resolution 67/1 adopted by the General Assembly on 24 September 2012. *UN*. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/67/1 (дата звернення: 19.10.2025).

3. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms. Resolution 53/144 adopted by the General Assembly on 9 December 1998. *UN*. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/53/144 (дата звернення: 19.10.2025).

4. Education for democracy. Resolution 79/267 adopted by the General Assembly on 4 March 2025. *UN*. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/79/267 (дата звернення: 19.10.2025).

5. Follow-up to the Eleventh United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. Resolution 60/177 adopted by the General Assembly on 16 December 2005. *UN*. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/60/177 (дата звернення: 19.10.2025).

6. International cooperation for the improvement of access to legal aid in criminal justice systems, particularly in Africa. Economic and Social Council resolution 2007/24 of 26 July 2007. *UN*. URL: https://ecosoc.un.org/sites/default/files/documents/2023/resolution-2007-24.pdf (дата звернення: 19.10.2025).

7. International Day for Judicial Well-being. Resolution 79/266 adopted by the General Assembly on 4 March 2025. *UN*. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/79/266 (дата звернення: 19.10.2025).

8. Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. Resolution 65/230 adopted by the General Assembly on 21 December 2010. *UN*. URL: https://docs.un.org/en/a/res/65/230 (дата звернення: 19.10.2025).

9. United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems. Resolution 67/187 adopted by the General Assembly on 20 December 2012. *UN*. URL: https://docs.un.org/en/a/res/67/187 (дата звернення: 19.10.2025).

Анотація

Тицька Я. О. **Глобальні міжнародно-правові стандарти у сфері правового просвітництва.** – Стаття.

У статті авторка наголошує, що суттєві та досі не вирішені аспекти міжнародно-правової доктрини універсального рівня стосуються категорії правового просвітництва, що відповідні вектори пошуку й досліджень досі не отримали модерного формату та системного виміру, які би сприяли вирішенню проблематиці всебічного відображення феномену правового просвітництва у вимірі сучасного міжнародного права.

Авторкою було доведене, що окремі важливі для подальшого удосконалення правової реальності глобальні правові феномени сучасності носять міжінституційний та водночас дуже своєрідний характер, й мова йде про феномен правового просвітництва, що поєднує у собі риси досліджень, освіти, юридичної допомоги, гуманітарної підтримки та правозахисної діяльності.

Очевидно, констатується у статті, що вірне розуміння цієї категорії має виключне значення для багатьох галузей та управлінських механізмів сучасної України, зокрема для діяльності установ освіти, наукових інституцій, органів юстиції, суду, правоохорони, пенітенціарної системи та адвокатури тощо.

Метою статті є визначення специфіки глобальних міжнародно-правових стандартів у сфері правового просвітництва, для реалізації чого вирішені такі наукові завдання, як системний аналіз документів ООН, релевантних процесам правового просвітництва, порівняння категорії правового просвітництва із феноменами інформаційної діяльності, освіти та юридичної допомоги, відстеження динаміки відповідних наднаціональних алгоритмів.

У статті доведене, що питання правового просвітництва послідовно відображаються у документах ООН, які стосуються протидії злочинності, юридичної діяльності та правничої допомоги, судочинства, демократизації та правозахисної діяльності.

Авторка наголошує, що попре очевидне визнання у відповідних документах ООН виключного значення правового просвітництва для забезпечення сталого розвитку громад, народів та людства

у цілому, універсального визначення цієї категорії ще не запропоноване, та вона не отримала на глобальному рівні відповідного договірного відображення.

Питання відображення глобального міжнародно-правового бачення правового просвітництва на національному рівні в України має стати предметом окремих наукових досліджень, наголошується авторкою.

Ключові слова: міжнародне право, права людини, правове просвітництво, юридична діяльність, юридична освіта, юридичні технології.

Summary

Tytska Ya. O. **Global international legal standards in legal enlightenment field.** – Article.

In the article, the author emphasizes that significant and still unresolved aspects of the international legal doctrine of the universal level relate to the category of legal enlightenment, that the relevant vectors of search and research have not yet received a modern format and systemic dimension that would contribute to solving the problems of comprehensive reflection of the phenomenon of legal enlightenment in the dimension of modern international law.

The author has proven that some important global legal phenomena of modernity for the further improvement of legal reality are of an inter-institutional and at the same time very peculiar nature, and we are talking about the phenomenon of legal enlightenment, which combines the features of research, education, legal aid, humanitarian support and human rights protection activities.

Obviously, the article states that the correct understanding of this category is of exceptional importance for many industries and management mechanisms of modern Ukraine, in particular for the activities of educational institutions, scientific institutions, justice bodies, courts, law enforcement, the penitentiary system and the bar, etc.

The purpose of the article is to determine the specifics of global international legal standards in the field of legal enlightenment, for the implementation of which such scientific tasks as a systematic analysis of UN documents relevant to legal enlightenment processes, a comparison of the category of legal enlightenment with the phenomena of information activity, education and legal aid, tracking the dynamics of relevant supranational algorithms are solved.

The article proves that the issues of legal enlightenment are consistently reflected in UN documents relating to combating crime, legal activity and legal aid, judicial proceedings, democratization and human rights protection activities.

The author emphasizes that despite the obvious recognition in relevant UN documents of the exceptional importance of legal enlightenment for ensuring the sustainable development of communities, peoples and humanity as a whole, a universal definition of this category has not yet been proposed, and it has not received an appropriate contractual reflection at the global level.

The issue of reflecting the global international legal vision of legal enlightenment at the national level in Ukraine should become the subject of separate scientific research, the author emphasizes.

Key words: human rights, international law, legal activity, legal education, legal enlightenment, legal technologies.

Дата надходження статті: 19.09.2025
Дата прийняття статті: 14.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.9:343.13:343.98(477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.42

Р. В. Тополя

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ В УКРАЇНІ

Вступ. У сучасних умовах реформування правосуддя в Україні значно зростає роль судової експертизи як процесуального інструменту забезпечення об'єктивності й справедливості судових рішень. Судовий експерт є особою, від висновку якої залежить не лише перебіг судового процесу, а й остаточний результат вирішення справи, що обумовлює високий рівень суспільної довіри до його діяльності. Юридична відповідальність судового експерта в цьому контексті набуває особливого значення, оскільки виступає механізмом контролю за належним виконанням професійних обов'язків. Вона охоплює комплекс заходів державного примусу, які застосовуються у разі порушення норм права чи професійних стандартів. Саме тому визначення адміністративно-правових засад відповідальності експертів постає як ключове завдання юридичної науки й практики.

Юридична відповідальність у загальнотеоретичному аспекті трактується як форма державного примусу, що виникає лише за наявності складу правопорушення та реалізується у процесуально визначеному порядку. Вона має ретроспективний характер, оскільки застосовується за реально вчинені правопорушення та завжди передбачає накладення певних негативних наслідків. У структурі цього інституту виокремлюють кілька видів: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, цивільно-правову, конституційну та матеріальну відповідальність. Кожен із цих видів має власні підстави, суб'єктний склад і характер санкцій, що забезпечує цілісність правової системи. Застосування таких механізмів у сфері судово-експертної діяльності вимагає особливої уваги з огляду на високий рівень ризиків для прав і свобод людини.

Особливе місце серед усіх видів займає адміністративна відповідальність, що має публічно-правовий характер і спрямована на захист суспільного порядку та публічних інтересів. Вона реалізується як у судовому, так і в позасудовому порядку, що робить її ефективним інструментом забезпечення дисципліни у сфері експертної діяльності. Законодавчою основою адміністративної відповідальності виступають Конституція України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, міжнародні договори та підзаконні акти. Вони визначають порядок притягнення до відповідальності, перелік суб'єктів, уповноважених накладати стягнення, та гарантії дотримання прав експертів. Саме адміністративна відповідальність дозволяє швидко й результативно реагувати на порушення, не вдаючись до більш суворих санкцій.

Дисциплінарна відповідальність судових експертів має власну специфіку й передбачає застосування стягнень за порушення професійних стандартів, зокрема у вигляді попередження, тимчасового або повного позбавлення права здійснювати

© Р. В. Тополя, 2025

експертну діяльність. Кримінальна відповідальність настає за надання завідомо неправдивого висновку чи розголошення даних досудового розслідування. Цивільно-правова відповідальність пов'язана з відшкодуванням шкоди, завданої неправомірними діями експерта. Кожен вид відповідальності має власні процесуальні особливості та різний рівень суворості, що в комплексі створює цілісну систему гарантій якості експертних висновків. Це підкреслює необхідність дослідження адміністративно-правових засад як ключового напряму розвитку.

Нині у національному законодавстві спостерігаються істотні прогалини у сфері врегулювання відповідальності судових експертів, особливо адміністративної. Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить спеціальних норм, які б безпосередньо регламентували відповідальність за порушення порядку проведення експертиз. Це знижує рівень правової визначеності та ускладнює контроль за діяльністю експертів. Нечіткість меж між дисциплінарною, адміністративною та цивільно-правовою відповідальністю створює ризик дублювання санкцій або, навпаки, уникнення покарання. Додатковими проблемами є нечіткі стандарти професійної етики та брак механізмів ефективного контролю. Ці фактори ставлять під сумнів довіру суспільства до результатів експертизи й до правосуддя загалом.

Актуальність адміністративно-правових засад юридичної відповідальності судових експертів є надзвичайно важливим у контексті зміцнення правової держави та розвитку судової реформи в Україні. Від якості та обґрунтованості експертних висновків залежить не лише результат конкретної справи, а й рівень суспільної довіри до правосуддя. Вдосконалення механізмів відповідальності сприятиме підвищенню професійних стандартів експертної діяльності, запобіганню зловживанням та формуванню правової культури. Системний контроль, створення єдиного реєстру та акредитація експертів є необхідними кроками для підвищення прозорості та ефективності цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності в Україні звертали свою увагу вчені В. Авер'янов, О. Артеменко, В. Атаманчук, В. Бараняка, В. Басай, П. Біленчук, Т. Водоп'ян, В. Галаган, В. Галунько, Л. Гбур, А. Гірняк, Ф. Джавадов, Є. Додіна, Я. Журавель, Н. Загородня, О. Єщук, А. Іванищук, В. Ковальова, Р. Кляпчук, А. Лазебний, А. Лисеюка, В. Михайлов, А. Нікуліна, І. Новіков, О. Олійник, М. Очеретний, І. Пиріг, В. Ревака, І. Сабадаш, О. Сабинін, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, Г. Стрілець, Б. Суржан, О. Угровецький, О. Усенко, А. Фурман, М. Целуйко, В. Шепітько, с. Шестаков, О. Юнацький, В. Юрчишин, В. Юсупов та ін. Проте вони безпосередньо аналізованої нами проблематики не торкалися, присвятивши свої наукові пошуки найбільш загальним спеціальним або суміжним викликам.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних знань та діючого законодавства виявити та узагальнити адміністративно-правові засади юридичної відповідальності судових експертів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «відповідальність» у тлумачному словнику української мови визначається як покладений на особу або добровільно взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу чи дії, а також як категорія, що відображає серйозність і важливість певної діяльності, ситуа-

ції або моменту. Відповідальність є правовою та соціальною характеристикою, яка поєднує обов'язок, звітність і усвідомлення значущості вчинків чи рішень [1].

Юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, яка виникає виключно за порушення норм права та реалізується у спеціально визначеному процесуальному порядку через заходи державного примусу. Її сутність полягає в офіційному засудженні поведінки правопорушника, накладенні негативних наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру, що мають каральний або правовідновлюючий характер. На відміну від інших видів соціальної відповідальності, вона завжди ретроспективна та застосовується тільки за реально вчинене правопорушення. Її підстави поділяються на фактичні (наявність складу правопорушення) та юридичні (норми права, що передбачають санкції), а процесуальна підстава реалізується через правозастосовний акт компетентного органу. Види юридичної відповідальності охоплюють конституційну, кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну та матеріальну, кожна з яких має свої специфічні ознаки та сферу застосування. Цілі цього інституту спрямовані на охорону правопорядку, відновлення порушених прав, компенсацію шкоди, покарання винного та превенцію нових правопорушень. Функції юридичної відповідальності включають штрафну, правовідновлюючу та виховну, забезпечуючи комплексний вплив на суспільство й особу. Її здійснення ґрунтується на принципах справедливості, законності, індивідуалізації, гуманізму, невідворотності та доцільності, що забезпечує відповідність заходів примусу тяжкості правопорушення і досягнення соціально значущих цілей [2, с. 375-390].

Адміністративна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, що забезпечує охорону публічного порядку, прав громадян і суспільної безпеки шляхом реагування на адміністративні проступки. Вона має публічно-правовий характер, реалізується як у судовому, так і в позасудовому порядку та відзначається широким колом суб'єктів, уповноважених накладати стягнення. Її підставами є фактичні (наявність проступку), юридичні (наявність складу правопорушення) та процесуальні (наявність норм, що регламентують притягнення до відповідальності). Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає як випадки виключення відповідальності (крайня необхідність, необхідна оборона, неосудність), так і можливість звільнення від неї (малозначність, громадський вплив, дипломатичний імунітет). Важливим аспектом є відмежування адміністративної відповідальності від кримінальної, цивільно-правової та дисциплінарної, що забезпечує чіткість правозастосування й уникнення дублювання санкцій. Дискусійним, але законодавчо врегульованим є питання адміністративної відповідальності юридичних осіб, що передбачає особливі форми санкцій майнового, організаційного та обмежувального характеру. Система адміністративної відповідальності ґрунтується на Конституції, КУпАП, міжнародних актах, законах України та підзаконних нормативних документах, що визначають порядок її реалізації [3, с. 390-402].

Б. Суржан розкрив сутність та види юридичної відповідальності судових експертів у контексті судової реформи, що підвищує вимоги до їхньої професійної діяльності. Класифікується відповідальність на кримінальну, адміністративну,

дисциплінарну та цивільно-правову, визначаючи підстави й порядок притягнення до кожної з них. Особливу увагу приділено кримінальній відповідальності за завідомо неправдивий висновок, відмову від виконання обов'язків і розголошення даних досудового розслідування. Наголошено, що дисциплінарні стягнення, включно з позбавленням кваліфікації, застосовуються у разі порушення експертом методичних вимог або законодавства. Підкреслюється важливість адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду та ухилення від участі в процесуальних діях. Звернено увагу на необхідність удосконалення законодавства, зокрема щодо відповідальності експерта за неподання заяви про самовідвід. Обґрунтовується доцільність запровадження норм професійної етики судових експертів як додаткового запобіжника порушень. Загалом підкреслюється, що юридична та морально-етична відповідальність експертів є невід'ємним елементом забезпечення законності й довіри до судово-експертної діяльності [4].

Л. Гбур та О. Артеменко здійснили комплексний аналіз адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані зі сферою експертної діяльності в Україні, зокрема у контексті організації та проведення судових і несудових експертиз. Зазначається, що чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить спеціальних норм, які б визначали адміністративну відповідальність експертів, що створює прогалини у правовому регулюванні. Наголошується, що експертна діяльність охоплює не лише судові, але й інші види експертиз (наукові, екологічні, технічні тощо), які також потребують чіткої регламентації. Підкреслюється значення законодавчого закріплення прав та обов'язків експертів, а також визначення їхньої відповідальності за неналежне виконання обов'язків. Звертається увага на необхідність удосконалення КУпАП шляхом запровадження статті, яка б прямо передбачала відповідальність за порушення порядку проведення експертиз. В роботі наводяться статистичні дані щодо адміністративних правопорушень, вчинених експертами, що підтверджує актуальність проблеми [5].

М. Целуйко та О. Усенко зробили комплексний аналіз відповідальності судових експертів як ключових суб'єктів правосуддя, які впливають на результати судових рішень. Виокремлюють дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність, підкреслюючи, що кожна з них має різне правове підґрунтя та наслідки. Наведено приклади судової практики в Україні, зокрема справи, де експертів позбавляли кваліфікації чи накладали штрафи за порушення професійних стандартів, а також випадки кримінального переслідування за надання завідомо неправдивих висновків. Поряд із національним досвідом розглянуто й зарубіжну практику, яка демонструє, що неякісні або сфальсифіковані експертизи мають системні наслідки для судочинства. Значну увагу приділено проблемам нормативного регулювання в Україні, серед яких нечіткість меж відповідальності експертів, відсутність централізованого контролю, вплив сторонніх осіб та недостатня кваліфікація. Пропонується удосконалення системи акредитації експертів та запровадження незалежних комісій для моніторингу їх діяльності. Наголошено на необхідності розробки етичних стандартів і механізмів оскарження експертних висновків. Загалом підкреслюється, що підвищення ефективності від-

повідальності судових експертів є необхідною умовою забезпечення справедливого судочинства та зміцнення довіри суспільства до правової системи [6].

У Законі України «Про судову експертизу» юридична відповідальність судового експерта закріплена у ст. 14 і визначається як можливість притягнення його до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за підставами та у порядку, передбаченими законодавством. Закон конкретизує, що дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарних проступків, серед яких самостійне збирання матеріалів, проведення експертизи без належного доручення, передоручення повноважень, порушення строків, перевищення кваліфікаційних меж чи порушення порядку зберігання об'єктів дослідження. Встановлено обов'язок експерта виконувати покладені на нього завдання належно, а невиконання чи неналежне виконання може стати підставою для окремої ухвали суду про дисциплінарну відповідальність. До експерта можуть застосовуватися такі стягнення, як попередження, тимчасове зупинення права на проведення експертиз чи повне його припинення. При цьому враховуються тяжкість наслідків проступку та інші характеристики експерта, що надає процедурам ознак індивідуалізації покарання. Дисциплінарне провадження розглядається експертно-кваліфікаційною комісією у визначені строки та має гарантії процесуальної справедливості, зокрема право експерта на пояснення та оскарження. Закон прямо зазначає, що перевірка обґрунтованості висновку експерта не може бути предметом дисциплінарного провадження, що є гарантією професійної незалежності. Загалом юридична відповідальність у Законі постає як комплексна система правових засобів забезпечення належного виконання експертами своїх функцій у правосудді [7].

Юридична відповідальність судових експертів у межах Кодексу України про адміністративні правопорушення розглядається як частина загального правового механізму забезпечення законності та правопорядку. Судові експерти, як і будь-які інші особи, підпадають під дію положень Кодексу, який визначає адміністративне правопорушення як протиправну, винну дію чи бездіяльність, що тягне відповідальність. Важливим є те, що відповідальність настає лише в межах закону і виключно за умови дотримання встановленої процедури, що гарантує захист прав та свобод громадян. Кодекс підкреслює, що застосування заходів адміністративного впливу здійснюється у суворій відповідності до компетенції органів і посадових осіб, а прокурорський нагляд та право на оскарження виступають запобіжниками від зловживань. Для судових експертів це означає, що вони не можуть бути виведені за межі загальних правил і зобов'язані дотримуватися як норм професійної діяльності, так і загальних вимог щодо поведінки громадян. Адміністративна відповідальність у такому випадку виконує не лише каральну, але й превентивну функцію, спрямовану на виховання у працівників правової свідомості та дисципліни. Водночас положення Кодексу забезпечують баланс між покаранням і гарантіями, адже закон не допускає довільного застосування санкцій, визначаючи чіткі підстави, форми вини та межі впливу. Такий підхід зміцнює правопорядок, підтримує авторитет судової влади й утверджує рівність усіх перед законом [8].

У рішенні Миколаївського окружного адміністративного суду від 13 червня 2025 року розглянуто позов особи до Департаменту експертного забезпечення

правосуддя Міністерства юстиції України щодо визнання протиправними дій та зобов'язання внести подання про дисциплінарну відповідальність судових експертів. Позивач стверджував, що Міністерство безпідставно відмовило у реагуванні на його скарги на експертів, порушивши право на захист. Суд встановив, що у даному випадку експертами була складена рецензія, а не експертний висновок, отже, правових підстав для ініціювання дисциплінарного провадження не існувало. Відповідач довів, що дії експертів не охоплюються поняттям дисциплінарного проступку, передбаченого Законом «Про судову експертизу». Суд підкреслив, що повноваження Міністерства мають дискреційний характер і здійснюються у межах закону. Звернення позивача не відповідало вимогам, визначеним нормативними актами, тому не могло бути підставою для дисциплінарного провадження. Відтак суд визнав дії відповідача правомірними й відмовив у задоволенні позову. Це рішення демонструє пріоритет законності та процедурних вимог у питаннях притягнення судових експертів до юридичної відповідальності [9].

Висновки. Відповідальність у загальному розумінні трактується як усвідомлений обов'язок особи відповідати за власні дії чи рішення, а в юридичному сенсі як реакція держави на порушення норм права. Вона має ретроспективний характер, оскільки застосовується лише за реально вчинене правопорушення. Основою є наявність фактичних і юридичних підстав, а також правозастосовний акт компетентного органу. Система відповідальності включає кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, цивільно-правову, конституційну та матеріальну форми. Кожен вид має власні правові підстави, санкції та коло суб'єктів застосування. Метою є охорона правопорядку, компенсація шкоди, покарання винного та попередження нових порушень. Це забезпечує баланс між каральним і правовідновлюючим ефектами.

Адміністративна відповідальність вирізняється тим, що спрямована на захист публічного порядку й прав громадян шляхом реагування на адміністративні проступки. Вона реалізується як у судовому, так і позасудовому порядку, що робить її доступною і швидкою формою реагування. Підставою для застосування є наявність складу адміністративного правопорушення, який фіксується в процесуальному порядку. Законодавство визначає як виключення (необхідна оборона, крайня необхідність), так і механізми звільнення від відповідальності (малозначність, громадський вплив тощо). Важливою є відмінність від кримінальної та дисциплінарної відповідальності, що унеможливлює дублювання санкцій. Адміністративні стягнення виконують не лише каральну, а й виховну функцію, формуючи правову культуру. Їх застосування забезпечує дотримання суспільної дисципліни та законності

Юридична відповідальність судових експертів охоплює різні форми кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та цивільно-правову. Найбільш суворою є кримінальна, що застосовується за завідомо неправдивий висновок, відмову від виконання обов'язків чи розголошення даних досудового розслідування. Дисциплінарна відповідальність передбачає попередження, тимчасове чи повне позбавлення права на проведення експертиз. Адміністративна формується у випадках порушення процесуальних норм, проявів неповаги до суду або невиконання

покладених обов'язків. Цивільно-правова настає у разі завдання шкоди внаслідок неналежного виконання професійних функцій. Усі види відповідальності мають спільну мету забезпечити якість і об'єктивність експертної діяльності. Їх наявність є запобіжником зловживань та професійних помилок.

Сфера адміністративної відповідальності експертів у національному законодавстві має істотні прогалини. Наявний кодекс не містить спеціальних статей, які б прямо визначали адміністративну відповідальність саме за порушення порядку проведення експертиз. Це ускладнює контроль за діяльністю та знижує рівень правової визначеності. Потреба у чіткій регламентації прав і обов'язків експертів є ключовою для ефективного функціонування інституту відповідальності. Недостатня деталізація створює ризики уникнення санкцій за неналежне оформлення висновків чи затримку строків їх виконання. Вирішенням є внесення змін до кодексу з метою запровадження спеціальних норм. Це дозволить забезпечити прозорість і чіткість правозастосовчої практики.

Судова практика підтверджує наявність дисциплінарних і адміністративних стягнень до експертів за порушення професійних стандартів, а також випадки кримінального переслідування за завідомо неправдиві висновки. Проблеми полягають у нечіткості меж відповідальності, відсутності централізованого контролю та впливі зовнішніх чинників. Також важливою є проблема недостатньої кваліфікації експертів, які не являються штатними працівниками державних експертних установ, що знижує якість експертних висновків. Пропонується запровадження системи уніфікованої акредитації. Ефективним кроком може бути утворення незалежних комісій для моніторингу та оцінки діяльності експертів не державних експертних установ. Додатково підкреслюється потреба у формуванні стандартів професійної етики та механізмів оскарження експертних висновків.

Отже, юридична відповідальність судових експертів є комплексним механізмом, що поєднує правові, організаційні та етичні складові. Її основне призначення полягає у забезпеченні законності та справедливості судочинства шляхом контролю за якістю експертних висновків. Вона виконує каральну, превентивну та відновлюючу функції, сприяючи дисциплінованості та правосвідомості. Проблеми у сфері правового регулювання зумовлюють необхідність вдосконалення законодавства, створення ефективних інструментів контролю та підвищення професійної підготовки. Важливим є баланс між незалежністю експерта і вимогами до його відповідальності. У перспективі система має стати гнучким і справедливим механізмом реагування на порушення, що зміцнить довіру суспільства до правосуддя.

Література

1. Відповідальність // Словник української мови: в 11 т. Київ.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11. Електронна версія: Словник.ua. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=відповідальність

2. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

3. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.

4. Суржан Б. П. Юридична відповідальність судового експерта у світлі судової реформи. Криміналістичний вісник. 2018. № 2 (30). С. 46–54. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-46

5. Gbur, L., & Artemenko, O. Administrative responsibility for offences related to expert activity in Ukraine. Law. Human. Environment. 2021. № 12(4). pp. 108–116. DOI: 10.31548/law2021.04.14

6. Целуйко М., Усенко О. Відповідальність судового експерта: аналіз та правові підходи. Криміналістика і судова експертиза. 2025. Вип. 70. С. 342–349.

7. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 № 4038-XII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) : Кодекс України; Закон, Кодекс від 07 грудня 01984 № 8073-X // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10

9. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 13.06.2025 у справі № 400/3278/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128255684

Анотація

Тополя Р. В. **Адміністративно-правові засади юридичної відповідальності судових експертів в Україні.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правових засад юридичної відповідальності судових експертів в Україні. Показано, що поняття відповідальності в правовому контексті є формою державного примусу, яка виникає лише за наявності складу правопорушення та реалізується у визначеній процесуальній формі. Юридична відповідальність розглядається як ретроспективна категорія, що охоплює конституційний, кримінальний, адміністративний, дисциплінарний, цивільно-правовий та матеріальний види, кожен з яких має власні підстави та наслідки. Особливу увагу приділено адміністративній відповідальності, яка має публічно-правовий характер, реалізується у судовому та позасудовому порядку й забезпечує охорону правопорядку і публічних інтересів. Висвітлено її нормативні основи, що ґрунтуються на Конституції України, Кодексі України про адміністративні правопорушення, міжнародних договорах та підзаконних актах. Розкрито специфіку адміністративних санкцій, умови звільнення від відповідальності та підстави її виключення, що гарантують баланс між каральним і превентивним впливом. Звернуто увагу на особливості притягнення судових експертів до різних видів відповідальності залежно від характеру правопорушення. Дисциплінарна відповідальність передбачає стягнення у вигляді попередження, тимчасового або повного позбавлення права здійснювати експертну діяльність. Адміністративна відповідальність настає за порушення процесуальних норм, ухилення від виконання обов'язків чи прояв неповаги до суду, а кримінальна за надання завідомо неправдивого висновку або зловживання службовим становищем. Цивільно-правова відповідальність пов'язана з відшкодуванням шкоди у разі завдання її недобросовісними діями експерта. У роботі підкреслюється важливість системного контролю за діяльністю судових експертів, необхідність створення єдиного реєстру та запровадження акредитації, що сприятиме підвищенню довіри до інституту судової експертизи. Проаналізовано судову практику, де експерти притягалися до дисциплінарної та адміністративної відповідальності за порушення професійних стандартів.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, законодавство, контроль, кримінальна відповідальність, правопорядок, правопорушення, правосуддя, санкції, судовий експерт, цивільно-правова відповідальність, юридична відповідальність.

Summary

Topolia R. V. **Administrative and legal principles of legal liability of forensic experts in Ukraine.** – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal foundations of the legal liability of forensic experts in Ukraine. It is shown that the concept of liability in the legal context is a form of state coercion that arises only in the presence of the elements of an offense and is implemented in a defined procedural form. Legal liability is considered as a retrospective category that includes constitutional, criminal, administrative, disciplinary, civil, and material types, each with its own grounds and consequences. Particular attention is paid to administrative liability, which has a public-law nature, is implemented in judicial and extrajudicial proceedings, and ensures the protection of public order and public interests. Its normative basis is highlighted, which is grounded in the Constitution of Ukraine,

the Code of Ukraine on Administrative Offenses, international treaties, and subordinate regulations. The article reveals the specifics of administrative sanctions, conditions for exemption from liability, and grounds for exclusion, which guarantee a balance between punitive and preventive effects. Attention is drawn to the peculiarities of bringing forensic experts to different types of liability depending on the nature of the offense. Disciplinary liability provides for sanctions in the form of a warning, temporary or permanent deprivation of the right to carry out expert activities. Administrative liability arises for violations of procedural rules, evasion of duties, or contempt of court, while criminal liability applies for knowingly false conclusions or abuse of office. Civil liability is associated with compensation for damage caused by dishonest actions of an expert. The study emphasizes the importance of systematic control over the activities of forensic experts, the necessity of creating a unified register and introducing accreditation, which will contribute to strengthening trust in the institution of forensic examination. Judicial practice is analyzed, where experts were brought to disciplinary and administrative liability for violations of professional standards.

Key words: administrative liability, civil liability, control, criminal liability, disciplinary liability, disciplinary offense, forensic expert, justice, legal liability, law, public order, offense, sanctions.

Дата надходження статті: 22.09.2025
Дата прийняття статті: 17.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.9:351.74
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.43

І. Б. Факас, В. С. Веселий

ПРАВООХОРОННИЙ ОРГАН ЯК СУБ'ЄКТ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У МІЖНАРОДНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Глобалізація правовідносин і зростання кількості транскордонних цивільних спорів зумовлюють потребу у створенні дієвих механізмів отримання доказів за межами національної юрисдикції. Значну частину транскордонних цивільних спорів породжують не лише економічні процеси, а й приватні правовідносини. Серед них – укладення шлюбів між громадянами різних держав, що зумовлює подальші спори щодо розірвання шлюбу чи визначення правового статусу подружжя. Поширеною категорією справ є стягнення аліментів на утримання дітей, де виникає необхідність залучення доказів, розташованих за межами України. У зазначених випадках ключовим завданням цивільного судочинства стає доступ до доказів, що знаходяться в іноземній юрисдикції, оскільки саме вони забезпечують можливість повного й справедливого вирішення спору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі досліджувалися окремі аспекти координації діяльності правоохоронних органів у протидії злочинності, зокрема, у працях А.-М. Ю. Ангеленюк, І.О. Завидняка, І.М. Легана, Ю.Ю Рябченка, Ю.М. Чорноус із наголосом на механізмах кримінального провадження. І.І. Васильковський аналізував питання міжнародного співробітництва правоохоронних органів у сфері розслідування кіберзлочинів, наукові праці О.В. Старченка присвячені визначенню місця та ролі зовнішньої взаємодії у слідчій діяльності з урахуванням міжнародних аспектів. Разом з тим, варто зазначити, що більшість наукових напрацювань концентрується саме на кримінальному аспекті міжнародної взаємодії. Натомість проблематика міжнародного співробітництва у цивільних справах, а також з'ясування ролі правоохоронних органів у цьому процесі, залишається фрагментарно дослідженою.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз ролі правоохоронних органів як суб'єктів збирання доказів у міжнародному цивільному судочинстві, визначити особливості їхнього процесуального статусу в Україні, США та країнах Європейського Союзу, а також виявити проблеми та перспективи удосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду та сучасних викликів цифровізації доказування.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правове регулювання збирання доказів у цивільних справах ґрунтується на низці універсальних та регіональних актів, які створюють механізми співпраці між судами різних держав. Центральне місце серед них посідає Гаазька конвенція про збирання доказів за кордоном у цивільних або комерційних справах 1970 року (Hague Evidence Convention) [1]. Вона встановлює процедуру надсилання та виконання судових доручень через цен-

© І. Б. Факас, В. С. Веселий, 2025

тральні органи держав-учасниць. Конвенція дозволяє судам однієї країни звертатися з проханням про збирання доказів безпосередньо до компетентних органів іншої країни, а також передбачає можливість участі представників сторін у цих процесуальних діях. Незважаючи на широке застосування, механізм Конвенції критикують за надмірну формалізованість та тривалість процедур, що іноді робить його малоефективним для швидкого отримання доказів.

На регіональному рівні особливе значення має Регламент (ЄС) 2020/1783 [2] про співробітництво судів у сфері доказування у цивільних і комерційних справах, який набрав чинності 1 липня 2022 року та замінив попередній Регламент № 1206/2001. Новий документ істотно удосконалив механізми взаємодії між судами держав-членів ЄС, запровадивши:

– ширше використання відеоконференцій для допиту свідків та експертів у транскордонних спорах;

– можливість прямого контакту між судами, що дозволяє уникнути зайвої бюрократії й прискорити обмін інформацією;

– електронні засоби комунікації для надсилання та отримання доручень;

– механізми захисту персональних даних у процесі передачі доказів.

Однак ефективність міжнародного співробітництва у сфері доказування значною мірою залежить від внутрішніх процесуальних механізмів, що застосовуються в кожній конкретній юрисдикції. Підходи до збирання доказів істотно відрізняються залежно від правової системи держави, зокрема між загальним та континентальним правом. Розглянемо ключові особливості цих систем на прикладі США, Великої Британії та країн континентальної Європи.

У державах загального права, зокрема у США та Великій Британії, функціонує інститут discovery, який передбачає обов'язок сторін розкривати один одному широкий спектр документів та іншої інформації, навіть якщо вона є невигідною для тієї сторони, яка її надає. Такий механізм суттєво підвищує ефективність доказування, але водночас вимагає значних ресурсів і може створювати ризики зловживань.

Натомість у державах континентальної правової системи (Франція, Німеччина, Італія, Україна тощо) процесуальне законодавство встановлює більш вузькі межі доказування: суди зазвичай витребують докази лише за конкретним клопотанням сторони, а примусові механізми їх отримання застосовуються обмежено. У результаті це може ускладнювати розгляд справи, якщо необхідні документи або свідки перебувають в іншій юрисдикції.

У США важливим інструментом у сфері міжнародного цивільного судочинства є 28 U.S.C. §1782 [3], який надає федеральним судам повноваження видавати накази про надання свідчень або документів для використання у провадженнях іноземних чи міжнародних трибуналів. Особливістю цієї норми є її універсальність: вона дозволяє звертатися не лише іноземним судам, а й приватним сторонам, які є «заінтересованими особами». Це створює потужний процесуальний інструмент для учасників транскордонних спорів, адже вони можуть отримати доступ до доказів, що знаходяться на території США, навіть якщо основне провадження триває в іншій країні.

Практика федеральних судів свідчить про широке застосування §1782 у різних категоріях справ. Наприклад, у справі Intel Corp. v. Advanced Micro Devices, Inc. (542 U.S. 241 (2004)) [4], Верховний суд США сформулював дискреційні критерії, за якими суди визначають доцільність надання допомоги: наявність альтернативних засобів отримання доказів, готовність іноземного трибуналу прийняти такі докази, відсутність спроб обійти національні обмеження.

Таким чином, §1782 слугує унікальним механізмом, який вирізняє американську систему доказування на міжнародному рівні. Він дозволяє не лише реалізувати принцип міжнародної правової допомоги, а й розширює можливості сторін у забезпеченні доказів, що значно підсилює роль США як юрисдикції, сприятливої для транскордонного цивільного процесу.

В Україні регламентація питань, пов'язаних зі збиранням доказів у цивільному судочинстві, закріплена насамперед у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України). Зокрема, статті 84-85 [5] визначають порядок витребування доказів за клопотанням сторони або з ініціативи суду. Суд має право зобов'язати фізичних чи юридичних осіб, у тому числі органи державної влади, надати необхідні документи, речі чи інші матеріали, що мають доказове значення. У разі ухилення від виконання відповідної ухвали суду можуть бути застосовані заходи процесуального примусу, включаючи накладення штрафу.

Важливу роль у цьому процесі відіграють правоохоронні органи, оскільки саме вони забезпечують примусове виконання судових ухвал. Це питання врегульовано Законом України «Про Національну поліцію». Так, у статті 23 [6] закріплено обов'язки поліції щодо забезпечення виконання рішень судів, зокрема поліція вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень ..., здійснює розшук боржника чи дитини у виконавчому провадженні у випадках, передбачених законом або рішенням суду.

На практиці це означає, що суд може доручити поліції здійснити привід особи, яка ігнорує виклики, або примусово вилучити речі чи документи, що є доказами у справі. Наприклад, у цивільних спорах про спадкування чи поділ майна суд може зобов'язати поліцію забезпечити доступ до приміщення для вилучення оригіналів документів. У випадках, коли мова йде про електронні носії інформації або цифрові дані, поліція може виступати як технічний посередник у їх вилученні та збереженні.

Таким чином, українська модель демонструє тісний зв'язок між судовою владою та правоохоронними органами у сфері доказування. Суд залишається єдиним органом, що приймає процесуальні рішення, але для їх практичної реалізації нерідко потрібна участь поліції, яка виконує функцію примусового механізму, забезпечуючи ефективність цивільного процесу.

Правоохоронні органи у цивільному процесі виконують передусім допоміжну функцію, оскільки вони не є сторонами спору й не впливають на зміст судових рішень, проте забезпечують їхнє виконання та дієвість судового розгляду. По-перше, поліція здійснює примусовий привід свідків та інших учасників процесу, які без поважних причин не з'являються до суду. Це важливо у випадках, коли саме особисті показання є ключовим доказом, але учасник ухиляється від явки.

По-друге, до компетенції правоохоронних органів належить розшук осіб, що ухиляються від виконання процесуальних обов'язків. Йдеться не лише про відповідачів у цивільних справах, а й про третіх осіб чи свідків, які володіють інформацією, необхідною для встановлення істини у справі.

По-третє, правоохоронні органи виконують ухвали суду про вилучення документів або майна, що мають доказове значення. Наприклад, у спорах про спадкування чи поділ спільного майна суд може доручити поліції забезпечити доступ до приміщення та вилучення оригіналів документів, які сторона відмовляється надати добровільно.

У сучасних умовах все більшого значення набувають електронні докази: дані з мобільних пристроїв, електронної пошти, соціальних мереж. У США вони можуть бути витребувані через subpoena в рамках §1782 [3] (див. In re Barney, N.D. Cal., 2022, щодо доступу до IP-адрес та акаунтів у соціальних мережах). У країнах ЄС доступ до цифрових доказів суворо регламентується нормами GDPR, що суттєво обмежує роль поліції у таких процесах.

В Україні законодавство лише частково врегульовує порядок збирання електронних доказів у цивільних справах (ст. 100 ЦПК) [5], і на практиці поліція часто відіграє ключову роль у їх вилученні. Правоохоронні органи мають технічні можливості й законні повноваження для вилучення електронних носіїв, звернення до провайдерів чи операторів зв'язку із запитами, а також забезпечення збереження цифрової інформації в незмінному вигляді.

У такому контексті особливої актуальності набуває питання участі правоохоронних органів у збиранні електронних доказів, зокрема у справах із транскордонним елементом. Адже з огляду на зростання кіберзлочинності, що не визнає державних кордонів, саме поліція нерідко виступає ключовим інструментом міжнародної співпраці у сфері цифрової доказової бази.

Ілюстративним є приклад, наведений у Річному звіті Національної поліції України за 2024 рік, згідно з яким спільно з правоохоронцями іноземних держав було проведено 17 міжнародних спеціальних операцій, що дозволило нейтралізувати загрозу з боку транснаціональних хакерських угруповань. Ці заходи не лише припинили незаконну діяльність, а й стали джерелом цінних електронних доказів, які можуть мати значення для різних форм судочинства, включно з міжнародним цивільним процесом [7].

Отже, правоохоронні органи у цивільному процесі виконують допоміжну, проте надзвичайно важливу функцію, без якої ефективність судочинства була б значно обмеженою. При цьому національне законодавство надає правоохоронним органам інституційні й технічні можливості для виконання вищезазначених завдань, у тому числі у взаємодії з іноземними компетентними органами. Водночас практика виявляє проблеми оперативності та належної організації цих процесів, що потребує подальшого вдосконалення.

Висновки. Досвід зарубіжних держав у сфері збирання доказів у міжнародному цивільному судочинстві свідчить про різні моделі участі правоохоронних органів та різні рівні гнучкості процесуальних механізмів. Для України корисним може стати запозичення як американських, так і європейських підходів, адаптованих до національних реалій.

Водночас Україна має розробити і власні інноваційні рішення. Доцільним виглядає створення в структурі Національної поліції або Міністерства юстиції спеціалізованих підрозділів, які б займалися виключно виконанням міжнародних доручень щодо доказів. Це дозволило б підвищити ефективність співробітництва та зменшити часові витрати. Крім того, потребує вдосконалення механізм контролю за своєчасним виконанням ухвал суду: варто передбачити процесуальні строки для виконання доручень, а також встановити відповідальність посадових осіб за їх безпідставне затягування.

Література

1. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах від 18.03.1970 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_922#Text/(дата звернення: 18 вересня 2025).

2. Regulation (EU) 2020/1783 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters. Official Journal of the European Union. 2020. L 405. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/1783/oj/eng (дата звернення: 18 вересня 2025).

3. United States Code. 28 U.S.C. §1782. Assistance to foreign and international tribunals and to litigants before such tribunals. Washington, D.C., 1948 (з наступними змінами). URL: https://www.govinfo.gov/app/details/USCODE-2019-title28/USCODE-2019-title28-partV-chap117-sec1782/(дата звернення: 18 вересня 2025).

4. Intel Corp. v. Advanced Micro Devices, Inc., 542 U.S. 241 (2004). Supreme Court of the United States. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/542/241/ (дата звернення: 19 вересня 2025).

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII *Відомості Верховної Ради (ВВР*), 2015, № 40-41, ст.379.

7. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році. URL: https://npu.gov.ua/diyalnist/zvitnist/richni-zviti (дата звернення: 19 вересня 2025).

Анотація

Факас І. Б., Веселий В. С. **Правоохоронний орган як суб'єкт збирання доказів у міжнародному цивільному судочинстві: порівняльно-правовий аналіз.** – Стаття.

У статті досліджено процесуальний статус правоохоронних органів як суб'єктів збирання доказів у міжнародному цивільному судочинстві. Автор акцентує увагу на зростанні значення транскордонного елементу у цивільних спорах, що потребує ефективних механізмів отримання доказів поза межами національної юрисдикції. У цьому контексті автор розкриває нормативно-правові засади функціонування доказування з урахуванням міжнародних договорів, конвенцій та регламентів, які регламентують механізми міждержавної взаємодії. Аналізуються підходи до участі правоохоронних органів у забезпеченні доказування, а також відмінності у правовому регулюванні цього процесу залежно від належності держави до системи загального чи континентального права.

Стаття висвітлює роль правоохоронних органів у цивільному процесуальному законодавстві України, зокрема їхню участь у виконанні судових ухвал, витребуванні доказів, забезпеченні явки учасників процесу. У контексті цифровізації правосуддя особливий акцент зроблено на участі правоохоронців у збиранні та збереженні електронних доказів, що включає дії з вилучення інформації з електронних носіїв, звернення до провайдерів зв'язку та збереження цифрової інформації. Окреслено коло повноважень, технічних та організаційних можливостей правоохоронців, пов'язаних із примусовим виконанням судових доручень.

Автором вказано на важливість інтеграції міжнародного досвіду в національну правозастосовну практику, а також на необхідність вдосконалення існуючих процесуальних інструментів. Наголошено на проблемах реалізації судових доручень через правоохоронні органи, зокрема затягуванні їх виконання, відсутності спеціалізованих підрозділів та чітко визначених строків. У цьому контексті обґрун-

товується доцільність створення окремих інституційних механізмів, які б забезпечували оперативне виконання міжнародних і національних доручень у сфері доказування.

Зроблено висновок про необхідність посилення інституційної ролі правоохоронних органів у забезпеченні ефективності міжнародного цивільного судочинства з урахуванням трансформації правових відносин у цифрову епоху.

Ключові слова: міжнародне цивільне судочинство, докази, правоохоронні органи, судове доручення, транскордонне співробітництво, юрисдикційна взаємодія, правова допомога.

Summary

Fakas I. B., Veselyi V. S. **Law enforcement agency as a subject of evidence collection in international civil proceedings: comparative legal analysis.** – Article.

The article examines the procedural status of law enforcement agencies as subjects involved in the collection of evidence in international civil proceedings. The author emphasizes the growing significance of the cross-border element in civil disputes, which necessitates the implementation of effective mechanisms for obtaining evidence beyond the limits of national jurisdiction. In this context, the author explores the legal and regulatory framework governing the functioning of evidence collection, taking into account international treaties, conventions, and regulations that define the mechanisms of intergovernmental cooperation. The article analyzes various approaches to the involvement of law enforcement agencies in ensuring the collection of evidence, as well as the differences in legal regulation of this process depending on whether the state belongs to the common law or continental law system.

The article highlights the role of law enforcement agencies in Ukraine's civil procedural legislation, particularly their involvement in the enforcement of court rulings, the collection of evidence, and the facilitation of participants' appearance in court proceedings. In the context of the digitalization of justice, special emphasis is placed on the participation of law enforcement officers in the collection and preservation of electronic evidence, which includes actions such as extracting information from electronic devices, making inquiries to communication service providers, and preserving digital data. The article outlines the scope of powers, technical capacities, and organizational capabilities of law enforcement agencies related to the compulsory execution of court orders.

The author emphasizes the importance of integrating international experience into national law enforcement practice, as well as the need to improve existing procedural instruments. Attention is drawn to the challenges associated with the execution of court orders through law enforcement agencies, particularly delays in their implementation, the absence of specialized units, and the lack of clearly defined timeframes. In this context, the article substantiates the advisability of creating separate institutional mechanisms that would ensure the prompt execution of both international and national requests related to evidence collection.

It is concluded that there is a need to strengthen the institutional role of law enforcement agencies in ensuring the effectiveness of international civil proceedings, taking into account the transformation of legal relations in the digital age.

Key words: international civil proceedings, evidence, law enforcement agencies, judicial request, cross-border cooperation, jurisdictional interaction, legal assistance.

Дата надходження статті: 24.09.2025
Дата прийняття статті: 20.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 340.131.5
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.44

В. Д. Фірсов

КОНСТИТУЦІЙНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК СКЛАДОВА ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Постановка проблеми. Діючий Закон України «Про Конституційний Суд України» (далі – ЗУ «Про КСУ») набрав чинності 3 серпня 2017 року – за декілька місяців до набрання чинності оновленими процесуальними кодексами та запровадження у вітчизняному процесуальному праві інституту Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі ЄСІТС), покликаної спростити та забезпечити право осіб на доступ до правосуддя.

Незважаючи на це, нормативно визначена процедура та порядок звернення осіб до Конституційного Суду України (далі – КСУ) не передбачає електронної форми подання конституційної скарги [1]. Відтак, на законодавчому рівні виникає дисбаланс між формою реалізації права особи на доступ до правосуддя в системі судоустрою України та в суді конституційної юрисдикції.

На нашу думку, питання щодо відсутності механізму доступу особи до захисту своїх прав шляхом подання конституційної скарги в електронній формі стало актуальним ще наприкінці 2017 року, з внесенням змін до процесуальних кодексів та закріпленням на нормативному рівні існування ЄСІТС. Таку актуальність лише підсилили систематичні виклики, з якими зіштовхнулось українське суспільство, починаючи з 2020 року, а саме: карантин, викликаний поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та введення воєнного стану, спричинене широкомасштабним збройним вторгненням рф на територію України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інформатизації (в контексті автоматизації та впровадження програмно-апаратних комплексів) судочинства як гарантії конституційного права на доступ до правосуддя було піднято в наукових колах ще у 2011 році в дослідженні кандидата юридичних наук, доцента В. Білоуса [2] та інших вчених. Питання інформатизації судочинства як такого досліджувалось також докторкою юридичних наук, професоркою Л. Ніколенко [3], кандидаткою педагогічних наук, доценткою Н. Логіновою [4], А. Приваліхіною [5], кандидаткою юридичних наук Н. Канюкою [6] та іншими дослідниками. Місце електронного судочинства в системі сучасного українського конституціоналізму розкривається докторкою юридичних наук, професоркою А. Крусян [7].

Однак, незважаючи на активне дослідження вітчизняними науковцями питання діджиталізації судочинства, переважна більшість дослідників розглядає це питання як складову частину діджиталізації системи правосуддя в цілому, не досліджуючи особливе місце конституційного судочинства як такого.

Метою цієї роботи є дослідження існуючого стану інформатизації діяльності Конституційного Суду України та визначення напрямків реформування електро-

© В. Д. Фірсов, 2025

нного судочинства в конституційному провадженні як складової електронної демократії.

Виклад основного матеріалу. Конституція України в статті 1 проголошує Україну як демократичну державу [8]. Згідно зі статтею 1 ЗУ «Про КСУ», завданням КСУ є забезпечення верховенства Конституції України [1]. Як зазначає доктор юридичних наук, професорка О. Щербанюк інститут конституційної скарги на сьогодні є найбільш ефективною формою реалізації безпосередньої дії прав людини [9].

Отже, діяльність КСУ безпосередньо спрямована на захист демократії як основоположної цінності існування українського суспільства.

Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 року № 2807-IX (далі – ЗУ «Про Національну програму інформатизації») у статті 1 містить поняття «електронна демократія»: «форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах, що дає змогу посилити участь, ініціативність та залучення громадян до публічного життя….поліпшити зворотний зв'язок суб'єктів владних повноважень на звернення громадян, сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень» [10].

Враховуючи закріплену в ЗУ «Про національну програму інформатизації» концепцію електронної демократії, а також приймаючи до уваги викладену вище позицію професорки Щербанюк щодо ролі конституційної скарги як форми безпосередньої реалізації прав людини та демократичного інструменту, органічно постає висновок, що конституційне провадження щодо розгляду конституційних скарг має своє місце в системі електронної демократії.

Відповідне твердження в повній мірі відповідає концепції електронного судочинства як складової електронної демократії, яка була розроблена Комітетом міністрів Ради Європи. Так, А. Приваліхіна в своєму досліджені звертає увагу, що Рекомендацією Rec (2009) 1 від 18 лютого 2009 року Комітету міністрів Ради Європи державам-учасницям з питань електронної демократії електронне судочинство розглядається як використання інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації права на правосуддя усіма заінтересованими сторонами в юридичній сфері [5]. Комітет Міністрів Ради Європи доходить до висновків, що «судова влада є ключовим компонентом демократії, електронне судочинство є найважливішою рисою електронної демократії, а його головна мета полягає в підвищенні ефективності судової системи та якості здійснення правосуддя» [5].

Разом з тим, враховуючи низький (в порівнянні з загальними судами) рівень діджиталізації конституційного судочинства, постає дискусійне питання чи достатньо існуючого рівня діджиталізації Конституційного Суду України для ефективного захисту прав людини в демократичному суспільстві?

На нашу думку, для надання вичерпної відповіді на поставлене вище питання необхідно спершу звернутись до визначення мети інформатизації судочинства, яка була сформована ще у 2011 році професором Білоусом. Зокрема, дослідник виділяв наступні позитивні складові від впровадження інформаційно-телекомунікаційних систем в судочинстві: 1) підвищення ефективності ресурсів (часових,

фінансових, людських); 2) збільшення кількості розглянутих справ; 3) зменшення строків розгляду справ. Крім того, за твердженням В. Білоуса реальне функціонування електронного судочинства передбачає впровадження, серед іншого, способів комунікації учасників судочинства, проведення дистанційного розгляду судових справ, функціонування банку даних справ і судових рішень та інших автоматизованих банків даних [2].

На нашу думку, виходячи з вищевикладеної позиції В. Білоуса, до означених дослідником позитивних рис слід додати ще одну, яка забезпечує фундаментальну сутність існування правосуддя, а саме підвищення рівня доступу осіб до судового захисту як елементу первинної (ініціюючої) комунікації учасників судочинства з судом. Подібної позиції притримується професорка Л. Ніколенко, зазначаючи, що одним із завдань електронного судочинства є підвищення доступу до правосуддя на основі використання новітніх інформаційних технологій [3].

Так, право на доступ до суду є однією зі складових права особи на справедливий розгляд справи судом, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11] (далі -Конвенція). Відповідне право гарантується також статтею 55 Конституції України [8].

Оцінюючи забезпечення доступу осіб до правосуддя в умовах бойових дій в Україні (що мають місце ще з 2014 року), ЄСПЛ у Постанові від 13 лютого 2018 року, винесеній у справі „Цезар та інші проти України» (Заяви № 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15 та 7289/15) висловився, що пункт 1 статті 6 Конвенції втілює „право на суд», згідно з яким право доступу, тобто право подавати позов до суду, є аспектом права на справедливий суд [12].

У зазначеній Постанові ЄСПЛ визнав достатніми для забезпечення доступу до правосуддя дії Держави України по перенесенню юрисдикції спорів, що виникли на окупованих територіях, до ведення судів, що перебувають на підконтрольній Україні території [12]. Незважаючи на такі висновки, для нашого дослідження має значення сама по собі позиція ЄСПЛ, відповідно до якої, з урахуванням конкретних обставин, забезпечення доступу до правосуддя має ґрунтуватись на розумному відношенні пропорційності між використаними засобами та метою, яку потрібно досягти. У справі „Цезар та інші проти України» ЄСПЛ досліджував питання доступу до правосуддя на окупованих територіях України в реаліях 2014 року. Однак, на нашу думку, з початком військової агресії російської федерації проти України питання достатності дій Держави Україна щодо забезпечення доступу до правосуддя має розглядатись з урахуванням масштабів та наслідків воєнних дій і не може ґрунтуватись на оцінках ЄСПЛ подій, що мали місце у 2014 році.

За даними Управління Верховного Комісара ООН з прав біженців станом на 5 жовтня 2025 року лише офіційно зареєстрованих громадян України, які покинули державу та стали на облік в інших країнах, нараховується 5 752 670 осіб [13].

За твердженням кандидатки юридичних наук Н. Канюки, створення необхідних умов для доступу кожної особи до правосуддя стало одним з ключових питань, які потребували вирішення з моменту початку повномасштабної агресії російської федерації, оскільки доступність до правосуддя свідчить про забезпечення реалі-

зації права на справедливий судовий захист. Поряд з цим, дослідницею виділено принципи електронного судочинства, серед яких визначено принцип електронного подання документів, принцип електронного обігу даних, принцип електронного засвідчення документів, принцип безпеки та конфіденційності [6].

Отже, в реаліях сьогодення діджиталізація судочинства є важливою складовою як для забезпечення реального та ефективного доступу до правосуддя осіб, які вимушені були виїхати за межі України у зв'язку із воєнними діями, так і важливим механізмом забезпечення безпеки даних, що пов'язані з діяльністю правосуддя і є складовими елементами інформаційної безпеки України.

В контексті вищевикладеного, вважаємо за необхідне наголосити, що доступ до конституційного судочинства може розглядатись через призму реалізації права на справедливий суд нарівні із доступом до судів загальної юрисдикції. Відповідні висновки корелюють з позицією ЄСПЛ, викладеною у Рішенні від 17 жовтня 2019 року у справі «Полях та інші проти України» (Заяви № 58812/15, 53217/16, 59099/16, 23231/18, 47749/18). Зокрема, ЄСПЛ, оцінюючи місце і роль КСУ як «охоронця Конституції України«, а також враховуючи особливі роль і статус КСУ, дійшов до висновку, що «коли провадження у Конституційному Суді України становить частину звичайного провадження, наприклад, коли національні суди передають питання щодо конституційності відповідного положення, провадження у ньому більшою чи меншою мірою може мати значення для оцінки відповідності зазначеного провадження статті 6 Конвенції» [14].

Крім того, за даними тематичної довідки «Конституційні питання» Департаменту з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини, окремі висновки щодо співвідношення права доступу до конституційного суду та реалізації права на справедливий розгляд справи в суді були зроблені ЄСПЛ у Рішеннях по справах «Ласка і Ліка проти Албанії» (Заява № 12315/04), «Маріні проти Албанії» (Заява № 3738/02), «Міллан-і-Торнес проти Андорри» (Заява № 35052/97), «Сагателян проти Вірменії» (Заява № 7984/06) [15].

Отже, можемо дійти висновку, що право та реальна можливість особи звернутись до КСУ з індивідуальною конституційною скаргою в електронній формі є основою реалізації права особи на справедливий розгляд справи шляхом забезпечення доступу особи до конституційного правосуддя. Забезпечення реального доступу особи до КСУ в електронній формі набуло більшої актуальності в умовах, коли істотна кількість громадян України вимушено перебуває за межами держави і не може реалізувати право на звернення до КСУ в паперовій формі.

Однак, постає питання, чи може на практиці особа реалізувати право на звернення до КСУ з конституційною скаргою, перебуваючи за кордоном? Відповідаючи на зазначене питання пропонуємо проаналізувати вимоги чинного законодавства. Так, зі змісту частини 1, абзацу 2 частини 2 статті 55 та частини 2, частини 3 статті 56 ЗУ «Про КСУ» вбачається, що подача конституційної скарги в електронній формі неможлива. Так, виходячи з вимог до конституційної скарги, закріплених у відповідних статтях, дотримання відповідності конституційної скарги за формою вимогам законодавства можливе лише шляхом подачі письмової скарги. Відповідний висновок підтверджується наступними нормативними

вимогами: 1) скарга є письмовим клопотанням; 2) вимога про засвідчення копії остаточного судового рішення в установленому порядку судом, який ухвалив таке рішення; 3) вимога про підпис конституційної скарги фізичною особою особисто або особисто фізичною особою, уповноваженою на представництво юридичної особи.

В контексті досліджуваного питання варто звернути увагу на Пам'ятку для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України, розміщену на офіційному веб-сайті КСУ [16]. Так, станом на серпень 2024 року в даній пам'ятці не було передбачено можливості подавати конституційні скарги в електронному вигляді. В свою чергу станом на жовтень 2025 року (дату оновлення пам'ятки встановити неможливо) у відповідному розділі офіційного веб-сайту КСУ з'явилось застереження, що КСУ допускає можливість подання конституційної скарги в електронному вигляді на електронну пошту КСУ із накладенням електронно-цифрового підпису та додаванням до скарги примірника судового рішення з електронно-цифровими підписами суддів, отриманого заявником через електронний кабінет в підсистемі «Електронний Суд». Отже, на практиці, КСУ допускає подачу конституційної скарги в електронній формі, однак неврегульованість такої форми подачі на нормативному рівні викликає низку питань щодо нормативної відповідності такої подачі.

Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженою Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 (далі – Стратегія), визначено, що однією з основних проблем діяльності КСУ є «функціональна недосконаліть системи конституційного провадження». Відповідно, в якості способів вирішення вказаної проблеми визначено необхідність запровадження «конституційно-правового регулювання організації діяльності КСУ та конституційного провадження, у тому числі щодо порядку та підстав відкриття конституційного провадження у справі, його форм, прав та обов'язків учасників, а також забезпечення повноти розгляду справ та дотримання строків» [17]. Отже, проводячи порівняння запропонованих Президентом України заходів, спрямованих на розвиток системи конституційного судочинства, та сформованих доцентом В. Білоусом та професоркою Л. Ніколенко позитивних складових електронного судочинства, можемо дійти до висновку, що впровадження електронного судочинства в конституційне провадження має стати дієвим інструментом, який сприятиме вирішенню проблем конституційного судочинства, визначених у досліджуваній Стратегії. В доповнення до сформованої тези необхідно також звернути увагу, що визначаючи заходи розвитку правосуддя в загальних судах, розробники Стратегії передбачили «розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування». Таким чином, необхідність посилення діджиталізації КСУ як спосіб подолання частини інституційних проблем діяльності КСУ відповідає загальним напрямкам розвитку правосуддя та може розглядатись як практичний напрям реформування КСУ.

В якості другого питання, що характеризує ступінь інтеграції конституційного провадження в систему електронної демократії, пропонуємо розглянути ступінь інформаційно-телекомунікаційного забезпечення організації діяльності КСУ.

Доцентка Н. І. Логінова, досліджуючи питання місця електронного судочинства в організації діяльності судів України, визначає, що основними складовими інформатизації в системі правосуддя є: 1) розвиток мережевих технологій в організації діяльності органів судової влади; 2) розвиток системи електронного документообігу в системі організації судочинства; 3) створення автоматизованих систем узагальнення судової практики та аналізу діяльності судів; 4) розробка сучасної телекомунікаційної структури судів; 5) створення єдиної судової бази даних. Дослідниця наголошує, що впровадження інформаційних систем в судових органах є складовою забезпечення Національної програми інформатизації України.

Попри те, що дослідниця розкрила окреслені питання у 2014 році (за чинності Закону України «Про Національну програму інформатизації» від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР), вважаємо, що питання ефективності електронного судочинства як складової електронної демократії та елементу Національної програми з інформатизації залишаються актуальними і з набранням чинності новим ЗУ «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 року .

Відповідно до Регламенту Конституційного Суду України, затвердженого Постановою КСУ від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018 (далі – Регламент КСУ), в діяльності КСУ передбачено функціонування автоматизованої системи "Документообіг КСУ". Однак регламентація діяльності відповідної системи є недостатньою, оскільки згадка про автоматизовану систему зустрічається в тексті Регламенту лише один раз (в пункті 6 параграфу 39) і передбачає реєстрацію у відповідній системі інформації про звернення, що надійшли до КСУ від суб'єктів, визначених в статтях 52, 54, 56 ЗУ «Про Конституційний Суд України», тобто інформації про конституційні подання, конституційні звернення та конституційні скарги [18]. Жодних інших відомостей про автоматизовану систему «Документообіг КСУ» інші автоматизовані системи або вимоги до внесення інших відомостей до системи «Документообіг КСУ» Регламентом КСУ не передбачено.

Відповідно до відомостей з офіційного-веб сайту КСУ, з 2 січня 2019 року в КСУ було запроваджено «Систему електронного документообігу LS Docs». За повідомленням Відділу комунікацій Конституційного Суду України та правового моніторингу метою запровадження вказаної системи електронного документообігу є впровадження сучасних технологій організації документообігу та автоматизації робочих процесів. Відповідна система документообігу спрямована на виконання КСУ вимог Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» та реалізує функціонал реєстрації документів та їх проходження в КСУ в електронній формі, забезпечує функціонування модуля автоматичного розподілу звернень до КСУ між суддями. За офіційним повідомленням, крім впровадження системи електронного документообігу, в КСУ проведено комплекс інших заходів задля належного функціонування системи електронного документообігу [19].

Виходячи з вказаного повідомлення, не зрозуміло, чи було впроваджено автоматизовану систему «Документообіг КСУ», передбачену Регламентом КСУ, з більш широким функціоналом, ніж того вимагає Регламент КСУ, або ж мова йде про існування двох паралельних систем документообігу в КСУ, чи навпаки, систему «Доку-

ментообіг КСУ» не було впроваджено попри вимоги Регламенту КСУ, а замість неї впроваджено іншу систему.

Означені питання свідчать, що нормативне регулювання діджиталізації організаційної діяльності КСУ потребує вдосконалення. Вважаємо, що основою для забезпечення належного нормативного регулювання електронної складової конституційного судочинства може стати нормативне регулювання ЄСІТС, яка діє в загальних судах. При цьому вважаємо, що на даному етапі розвитку конституційного судочинства в Україні, конституційне провадження не може бути імплементоване в ЄСІТС в повному обсязі, оскільки КСУ є незалежним від інших судових органів і являє собою самостійний орган конституційного судочинства, що не входить до системи судів загальної юрисдикції в Україні. В той же час ЄСІТС є власністю держави в особі Державної судової адміністрації України (далі – ДСА), адміністратором ЄСІТС є визначене ДСА України державне підприємство, що належить до сфери її управління [20].

Враховуючи той факт, що КСУ є єдиним органом конституційної юрисдикції, що в цілому не залежить від ДСА, вважаємо що повна імплементація ЄСІТС в діяльність КСУ могла б поставити під загрозу незалежність КСУ. В той же час досвід впровадження ЄСІТС може бути взятий за основу для нормативного регулювання, розробки та впровадження окремої інформаційно-телекомунікаційної системи КСУ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Конституційний Суд України є важливим та особливим інститутом демократії, який покликаний забезпечувати захист та верховенство національного конституціоналізму як основи існування демократичного українського суспільства. Право особи на звернення до КСУ з індивідуальною конституційною скаргою є одним з проявів демократії в Україні та забезпечує безпосередню участь особи в розбудові конституціоналізму.

Національною програмою інформатизації України передбачено запровадження електронної демократії як форми взаємодії суспільства і держави шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах. Враховуючи особливе місце КСУ в системі демократичних інституцій, неможливо стверджувати про повноцінне впровадження в Україні електронної демократії без належного інформаційно-телекомунікаційного забезпечення КСУ. Однак існуючий стан діджиталізації діяльності КСУ не можна назвати достатнім та ефективним для функціонування КСУ як інституції електронної демократії.

В умовах повномасштабної війни в Україні та масового від'їзду громадян України за кордон, нормативно існуюча форма подачі конституційної скарги в письмовій формі обмежує реальну можливість осіб звернутись до КСУ. Вирішуючи вказане питання КСУ запровадив фактичну можливість подати конституційну скаргу в електронній формі. На нашу думку, впровадження електронної форми конституційної скарги як універсальної форми звернення громадян до КСУ на рівні лише «пам'ятки для громадян» не є допустимим, враховуючи процесуальний характер законодавства про КСУ та особливе місце КСУ в системі правосуддя України. У зв'язку з цим, електронна форма конституційної скарги має бути запроваджена не на рівні інформаційних матеріалів для громадян, а на рівні змін до норм ЗУ «Про КСУ».

Крім того, на рівні Стратегії реформування системи правосуддя у 2021 році визнано недосконаліть існуючої організації конституційного провадження та форми взаємодії громадян з КСУ. У зв'язку з чим набуває актуальності питання імплементації в діяльності КСУ електронного судочинства як ефективного способу подолання функціональних проблем діяльності КСУ. Враховуючи існуючий в Україні досвід реалізації форм електронного судочинства в системі загального правосуддя, пропонуємо взяти за основу для електронного реформування діяльності КСУ позитивні нормативні та технічні напрацювання ЄСІТС.

Література

1. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII/ *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text (дата звернення 20.10.2025 р.)

2. Білоус В.В. Інформатизація судочинства як гарантія конституційного права на доступ до правосуддя. *Конституція України – основа розбудови правової демократичної соціальної держави та формування правової системи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 23-24 черв. 2011 р.* 2011. С. 289–295

3. Ніколенко Л.М. Електронне правосуддя як спосіб підвищення ефективності судового розгляду. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2022. №71. С. 338-341

4. Логінова Н. І. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 429-435

5. Приваліхіна А. І. Правові основи запровадження інформатизації діяльності суду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 47 том 1. С. 153-157

6. Канюка Н. В. Адміністративно-правове забезпечення електронного судочинства в україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2023. 23 с

7. Крусян А.Р. Тенденції сучасного українського конституціоналізму в умовах глобалізації. *Альманах права*. 2023. №14. С. 127-133.

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/ *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 20.10.2025 р.)

9. Щербанюк О. Конституційний суд україни в системі забезпечення безпосередньої дії прав людини. *Конституційний контроль і процеси демократичної трансформації у сучасному суспільстві матеріали міжнародної конференції, присвяченої 20-ій річниці Конституційного Суду України*. 2016. С. 127-132.

10. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 р. №2807-IX/ *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text(дата звернення 02.11.2024 р.)

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод/ *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text(дата звернення 20.10.2025 р.)

12. Цезар та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 17 жовтня 2019 р./ *Веб-сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: https://www.msp.gov.ua/news/14818.html?PrintVersion.(дата звернення 20.10.2025 р.)

13. Ukraine Refugee Situation/ *UNHCR Data operational portal*. URl: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine(дата звернення 20.10.2025 р.)

14. Полях та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2018 р./ *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text (дата звернення 20.10.2025 р.)

15. Тематична довідка «Конституційні питання» Департаменту з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини/ *Веб-портал Ради Європи*.URL:https://rm.coe.int/thematic-factsheet-constitutional-matters-ukr/1680a13851(дата звернення 20.10.2025 р.)

16. Пам'ятка для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України/ *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*. URL:https://ccu.gov.ua/storinka/pamyatka-dlya-gromadyan-ta-yurydychnyh-osib-pro-poryadok-vnesennya-konstytuciynyh-skarg-do(дата звернення 20.10.2025 р.)

17. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021/ *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text (дата звернення 20.10.2025 р.)

18. Регламент Конституційного Суду України. Ухвалений Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18?find=1&text=%D1%84%D1%96%D0%BA%D1%81%D0%B0%D1%86#n396 (дата звернення 20.10.2025 р.)

19. У КСУ розпочато поетапне впровадження системи електронного документообігу/ *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України.* URL:https://ccu.gov.ua/novyna/u-ksu-rozpochato-poetapne-vprovadzhennya-systemy-elektronnogo-dokumentoobigu(дата звернення 20.10.2025 р.)

20. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої Ради Правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21/ *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text (дата звернення 20.10.2025 р.)

Анотація

Фірсов В. Д. **Конституційне судочинство як складова електронної демократії.** – Стаття.

В статті автором порушується питання місця та ролі конституційного судочинства в системі електронної демократії України, а також співставлено поняття електронного судочинства та електронної демократії як таких. Автором піднято питання недостатнього рівня діджиталізації Конституційного Суду України в порівнянні із судами загальної юрисдикції, співставлено місце існуючої Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи серед інстументів діджиталізації судочинства та можливості її застосування до конституційного судочинства, акцентовано увагу на актуальності підвищення рівня діджиталізації роботи Конституційного Суду України як складової забезпечення доступу громадян до правосуддя в умовах масового відтоку громадян України за кордон у зв'язку із повномасштабним вторгненням на територію України. Також автором звертаємться увага на недосттньому нормативному регулюванні інструментів діджиталізції конституційного судочинства, відсутність належного нормативного регулювання звернення осіб з конституційною скаргою в електронній формі, акцентовано увагу на суперечностях між законодавчими нормами та внутрішніми документами таофіційними повідомленнями Конституційного Суду України. За результатами дослідження, автором запропоновано кроки з посилення ролі конституційного судочинства в системі електронної демократії в Україні, а саме щодо належного нормативного врегулювання електронного конституційного судочинства, впровадженні окремої від ЄСІТС інформаційно-телекомунікаційної системи в Конституційному Суді України, а також необхідності приведення існуючих систем електронного документообігу Конституційного Суду України у відповідність до вимог національного законодавства та внутрішніх організаційно-розпорядчих актів. Автором додатково наголошено на важливості розвитку електронного судочинсва, зокрема і конституційного, як складової доступу осіб до правосуддя в контексті права особи на справедливий розгляд справи судом, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційне судочинство, конституційна скарга, електронна демократія, електронне конституційне судочинство, доступ до правосуддя, національна програма інформатизації.

Summary

Firsov V. D. **Constitutional justice as a part of electronic democracy.** – Article.

In the article, the author raises the issue of the place and role of constitutional justice in the system of electronic democracy of Ukraine, and also compares the concepts of electronic justice and electronic democracy as such. The author raises the issue of the insufficient level of digitalization of the Constitutional Court of Ukraine in comparison with courts of general jurisdiction, compares the place of the existing Unified Judicial Information and Telecommunications System among the instruments of digitalization of justice and the possibility of its application to constitutional justice, and focuses on the relevance of increasing the level of digitalization of the work of the Constitutional Court of Ukraine as a component of ensuring citizens' access to justice in the conditions of a mass outflow of Ukrainian citizens abroad in connection with a full-scale invasion of the territory of Ukraine. The author also draws attention to the insufficient regulatory regulation of the digitalization tools of constitutional proceedings, the lack of proper regulatory regulation of the appeal of persons with a constitutional complaint in electronic

form, and emphasizes the contradictions between legislative norms and internal documents and official notifications of the Constitutional Court of Ukraine. Based on the results of the study, the author proposes steps to strengthen the role of constitutional proceedings in the system of electronic democracy in Ukraine, namely, regarding the proper regulatory regulation of electronic constitutional proceedings, the implementation of an information and telecommunications system separate from the EUITS in the Constitutional Court of Ukraine, as well as the need to bring the existing electronic document management systems of the Constitutional Court of Ukraine into line with the requirements of national legislation and internal organizational and administrative acts. The author additionally emphasizes the importance of the development of e-judicial procedures, including constitutional ones, as a component of individuals' access to justice in the context of the individual's right to a fair trial, guaranteed by Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, constitutional justice, constitutional complaint, electronic democracy, electronic constitutional justice, access to justice, national informatization program.

Дата надходження статті: 24.09.2025
Дата прийняття статті: 21.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 340. 12:1
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.45

Р. Т. Цховребов

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ

Постановка проблеми. Сучасна епоха цифрової трансформації суттєво змінює природу правового регулювання, способи здійснення юридичної діяльності та механізми функціонування правової системи загалом. Інформаційно-комунікаційні технології, штучний інтелект, блокчейн, системи електронного правосуддя й онлайн-адміністративні сервіси трансформують не лише інструментарій юриста, а й саму логіку правового мислення. У цих умовах особливої ваги набуває розроблення нової методології дослідження юридичної діяльності, яка б адекватно відображала зміну структури правового простору, а саме його перехід від традиційної до гібридної (реально-віртуальної) форми.

Таким чином, вивчення методологічних аспектів юридичної діяльності у цифровому середовищі є не лише теоретично необхідним, але й практично важливим завданням сучасної правової науки.

Метою дослідження є виявлення, теоретичне обґрунтування та систематизація методологічних підходів до аналізу юридичної діяльності в умовах цифрової трансформації сучасного правового простору, а також з'ясування того, яким чином технологічні інновації впливають на зміст, структуру та функціональні механізми права.

Досягнення цієї мети передбачає: осмислення філософсько-правових засад цифровізації юридичної діяльності; визначення системи методів, адекватних дослідженню права в умовах цифрової реальності; аналіз взаємозв'язку між правовими інститутами та технологічними процесами; формулювання концептуальної моделі сучасного цифрового правового простору, що поєднує традиційні та інноваційні правові форми.

Виклад основного матеріалу. Динаміка суспільного розвитку набуває рис нелінійності та багаторівневої варіативності, обумовленої інноваційно-технологічними зрушеннями. Під впливом глобалізаційних процесів відбувається трансформація когнітивно-парадигмальних засад правового мислення, що у свою чергу зумовлює інституційно-структурну модернізацію громадянського суспільства, державних органів та нормативної системи.

Цифрова доба постулює необхідність конструювання адекватної моделі юридичного регулювання, яка б віддзеркалювала нову технологічну онтологію. При цьому особливого значення набуває концептуальна адаптація традиційної правової картини світу до умов цифровізованого соціального буття. Таким чином, усвідомлення викликів цифрової доби зумовлює необхідність не лише концептуального переосмислення традиційної правової парадигми, але й вироблення нових дослідницьких підходів до аналізу цих процесів.

© Р. Т. Цховребов, 2025

У цьому контексті особливого значення набуває методологічне обґрунтування вивчення впливу цифрової трансформації на здійснення юридичної діяльності, яке безпосередньо пов'язане зі специфікою сучасного правового простору, відмінною ознакою якого, на нашу думку, стала наявність віртуального (цифрового) виміру.

Кравчук В. М. стверджує, що «правовий простір являє собою цілісний комплекс правових явищ, дій та подій, взаємозв'язків і відносин, обумовлений об'єктивними закономірностями розвитку людства, усвідомлений і постійно відтворюваний людьми та їх об'єднаннями, що використовується ними для досягнення своїх цілей». Також В. М. Кравчук зазначає, що «...можна припустити, що правовий простір є не тільки моментом буття права (уже існуючої, актуальної правової реальності), включаючи правосвідомість із точки зору обсягу його змісту, а реальним правовим простором стають також потенційні домагання. Тоді в цілому правовий простір постає як певне поле значимості, зрозумілості, очевидності; певна сила, яка акумулює всі домагання й перетворює їх у подальшому на певні діяння, надає йому визначеності й конкретності» [4, с. 29].

Сучасний правовий простір включає як реальний так і віртуальний (цифровий) виміри та виступає площиною у якій здійснюється та координується взаємодія людей, спільнот і державних інституцій на основі системи норм, прав і обов'язків, що гарантують баланс між свободою волевиявлення та необхідністю дотримання встановлених правил. Він є не лише умовою, але й невід'ємною формою існування таких, що відповідають правовим приписам, комунікацій особи та суспільства, визначає межі їхньої автономії та водночас створює можливості для реалізації інтересів і потреб у рамках правопорядку.

Встановлення площини в якій будуть розглядатися особливості впливу цифрової трансформації на виміри юридичної діяльності, аналіз наявних наукових розробок, дозволяють сформувати методологічні основи дослідження вказаних питань.

Специфіка феномену цифрової трансформації юридичної діяльності визначаються умовами сучасного правового розвитку, який характеризується інтеграцією технологічних інновацій у процеси правотворчості, правореалізації, зокрема правозастосування. Цифровізація правового простору не є лише технічним оновленням комунікаційних чи інформаційних інструментів, вона формує нову якість юридичної діяльності, змінює структуру правових відносин, модифікує суб'єктний склад та зумовлює появу нових об'єктів правового регулювання.

У межах філософсько-правового рівня методологічного аналізу дослідження ґрунтується на положеннях правового онтологізму та гносеології права, що уможливлює розгляд цифрової трансформації не як випадкового чи ситуативного явища, а як закономірного етапу еволюції правової матерії, обумовленого як соціокультурними, так і техніко-технологічними чинниками.

Ми погоджуємось з Максимовим С. І., який зазначає, що «онтологічною основою права є міжсуб'єктна взаємодія, але не як деяка субстанціальна реальність, а як його ідеально-смисловий аспект, коли спільне існування людей загрожує обернутися свавіллям, а тому містить момент належного для обмеження такого свавілля. Тому правова онтологія виявляється онтологією інтерсуб'єктивності, а «першоре-

альністю» права виступає сенс права, що полягає у належному. Таким чином, право являє собою деонтологічну реальність, тобто ідеально сконструйоване буття, суть якого полягає в належному, і хоча воно не замикається на самому собі, проявляється в емпіричному світі, але все ж не зводиться до соціальних фактів. Правова реальність має смислову будову. Правові смисли опредмечуються в ментальних установках, ідеях і теоріях, у знаково-символічній формі норм та інститутів, у людських діях і відносинах, тобто в різних проявах правової реальності» [5, с. 116].

Відтак, онтологічний аспект дає змогу осмислити право у його буттєвому вимірі, визначити місце цифрових технологій у структурі правової реальності, з'ясувати їх вплив на природу правових норм, інститутів і процесів. З точки зору правового онтологізму, цифрові технології постають не лише зовнішнім детермінантом правового розвитку, а й внутрішнім, структуроутворювальним компонентом сучасної правової системи, який модифікує її інституційну будову та функціональну динаміку, забезпечує більш ефективну міжсуб'єктну взаємодію. Цифровізація не обмежується інструментальною функцією – вона спричиняє системну трансформацію правового простору, впливаючи на саму архітектоніку юридичної діяльності, способи легітимації влади, моделі комунікації між суб'єктами права.

Гносеологічний вимір філософсько-правового аналізу орієнтований на з'ясування епістемологічних механізмів пізнання права у цифровому контексті, формування нових методів правового дослідження та інтерпретації правових явищ у віртуальному середовищі. Він акцентує на необхідності розробки адекватного понятійного апарату, який би відображав специфіку цифрової реальності та уникнення семантичних колізій між правовою й технічною термінологією.

Слід погодитися із науковою спільнотою, що «...у цифровому суспільстві комунікація людини здійснюється через мережі, а повноваження – через ієрархію, тому атрибути цифрового суспільства як складної соціальної системи стають результатом її поведінки як мережевої системи та мережевого суспільства. Людина як суб'єкт мережевого суспільства приймає участь у всіх процесах самоорганізації, основна частина якої відбувається всередині соціально-мережевої структури, яка складається з різних форм взаємодій у мережевому просторі» [2, с. 10].

Це зумовлює потребу осмислення трансформацій юридичної діяльності не лише у формально-юридичному вимірі (зміна нормативних приписів, процедур і механізмів реалізації), але й у ціннісно-нормативному контексті, що охоплює такі фундаментальні категорії, як правова визначеність, справедливість, пропорційність правового регулювання, рівність доступу до правосуддя та захист прав людини у цифровому середовищі.

В умовах цифрової трансформації ці категорії набувають нових смислових відтінків:

правова визначеність повинна враховувати алгоритмічну прозорість і передбачуваність автоматизованих рішень;

справедливість – відповідати викликам алгоритмічної упередженості;

рівність доступу до правосуддя та захист прав людини у цифровому середовищі – передбачати подолання цифрової нерівності та бар'єрів цифрової грамотності тощо.

Гносеологічний вимір аналізу цифрової трансформації права підкреслює необхідність осмислення не лише формальних аспектів юридичної діяльності, але й ціннісно-нормативних параметрів, що визначають адаптацію права до цифрового середовища.

Проте для комплексного дослідження цього феномену однієї концептуальної або епістемологічної перспективи недостатньо: потребу в цілісному розумінні діяльності у правовій сфері з урахуванням її цифрових трансформацій забезпечує застосування загальнонаукових методологічних підходів.

Щодо загальнонаукової методології дослідження впливу цифрової трансформації на здійснення юридичної діяльності, то тут варто відзначити, що вона спирається на діяльнісний підхід.

С. Д. Гусарєв слушно зауважує, що «... діяльнісний підхід – гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамбль методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують обслуговуючу роль. Цей підхід дозволяє сконцентрувати увагу дослідника не тільки на проблемі власне діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться діяльність» [3, с. 32].

Діяльнісний підхід надає змогу не просто описати явище цифрової трансформації, а побачити юридичну діяльність як живу, динамічну систему, що постійно змінюється під впливом технологій, викликів соціуму й приписів правових норм.

Діяльнісний підхід у юридичній науці виходить із того, що право не є лише сукупністю норм чи текстів, а є формою суспільної діяльності, у якій людина виступає суб'єктом правотворення, правозастосування та правореалізації. Цей підхід дозволяє розглядати юридичну діяльність як практику, у якій поєднуються когнітивний, нормативний і технологічний аспекти.

Діяльнісний підхід допомагає розкрити, як цифрові технології змінюють способи мислення, комунікації та прийняття юридичних рішень, визначити, яким чином право «пристосовується» до нових умов функціонування у цифровому просторі та оцінити, які компетенції, ролі та алгоритми поведінки формуються у юриста нової доби.

Окремо слід відзначити інтеграцію системного та структурно-функціонального підходів. Саме інтеграція системного та структурно-функціонального аналізу дозволяє репрезентувати юридичну діяльність як поліструктурну, ієрархічно організовану систему, де цифрові інновації виступають не випадковими, а базовими елементами, здатними проектувати внутрішні зв'язки та функціональні характеристики.

А. В. Явтушенко підкреслює, що «... структурно-функціональний аналіз дозволяє оцінити, як окремі частини організації взаємодіють, створюючи цілісну систему, що здатна до стійкого розвитку та забезпечує належний рівень ефективності» [8, с. 67].

У такій системі цифрові інновації не виступають периферійними чи випадковими елементами, а виконують роль системоутворюючих факторів, здатних трансформувати внутрішні зв'язки, змінювати розподіл компетенцій між суб'єктами та переорієнтовувати функціональну архітектоніку. Системний підхід забезпечує

комплексний аналіз юридичної діяльності як відкритої динамічної системи, що перебуває у постійному взаємообміні з цифровим технологічним середовищем. Це дозволяє виявляти не лише їх структурні елементи (суб'єкти, об'єкти, форми здійснення), але й їхні функціональні взаємозалежності та трансформації під впливом цифрових рішень – від електронного документообігу до інтегрованих систем алгоритмічного правозастосування.

Структурно-функціональний підхід у цьому контексті дає можливість досліджувати, як впровадження цифрових технологій модифікує функціональний розподіл у правовій системі, змінює роль традиційних юридичних інститутів та створює нові організаційні форми, зокрема електронні суди, онлайн-платформи медіації, цифрові реєстри та блокчейн-бази даних. Аналіз функцій у поєднанні зі структурною будовою дозволяє простежити, як відбувається переорієнтація юридичних процесів з паперово-орієнтованих на цифрово-орієнтовані моделі.

Особливе значення має застосування синергетичного підходу, який дає змогу дослідити механізми самоорганізації у правовій системі, що виникають під впливом впровадження децентралізованих цифрових платформ, смарт-контрактів та алгоритмічного управління правовими процесами.

Слід погодитися, що «... використання досягнень синергетики в юридичній науці дасть змогу розглядати правові явища нетрадиційно, зокрема, як складні системні утворення, сталість яких залежить від ступеня їх відповідності суспільним потребам, а розвиток відбувається відповідно до певних закономірностей, що можуть бути використані для виконання завдань щодо прогнозування й оптимізації» [6, с. 89].

Такий підхід акцентує увагу на нелінійності розвитку правової системи, здатності до адаптації та формування нових режимів функціонування без централізованого втручання.

Розвиваючи зазначені положення, О. Середа зазначає, що «...цілісність є основним поняттям теорії аутопоезису. Структуру цілісності створюють реальні відносини (динамічні та статистичні) як зв'язок між її фізичними компонентами. Таким чином, структура системи являє собою фізичне втілення її організації» [7, с. 43].

Це, в свою чергу, дозволяє виявити феномен цифрового аутопоезису – відтворення правових структур через самі технологічні платформи, без безпосередньої участі традиційних суб'єктів правотворчості чи правозастосування

Інституційний підхід, використовується для аналізу змін у суб'єктному складі юридичної діяльності, зокрема появи технологічних посередників (legaltech-компаній) та алгоритмічних агентів (систем штучного інтелекту) як нових суб'єктів взаємодії у правовому полі.

Окремо слід враховувати значення міждисциплінарного підходу, оскільки дослідження цифрової трансформації права неможливе без залучення знань із суміжних сфер – інформаційної безпеки, програмної інженерії, когнітивістики, соціології права, економіки. Така інтеграція забезпечує комплексність пізнання, дозволяє адекватно оцінювати не лише юридичні, але й соціотехнічні та етичні наслідки цифровізації правового середовища.

Як зазначають науковці, «...міждисциплінарність як методологічний принцип сучасного наукового пізнання припускає широке використання наукової інформації шляхом взаємодії диференційованих за змістом наукових дисциплін. У широкому сенсі міждисциплінарними можна вважати усі сфери пізнавальної діяльності та її результати, оскільки найважливіший компонент наукового пізнання, а саме учені, в процесі виховної, освітянської і дослідницької діяльності відтворюють знання з різних галузей науки, стаючи тим найпотенційнішим джерелом міждисциплінарності. Сьогодні міждисциплінарність є однією з найважливіших характеристик сучасного наукового пізнання, головним завданням якого є узгодження, синтез різних елементів системної будови реальності, що вивчається» [1, с. 180].

Варто відзначити, що загальнонаукова методологія вивчення цифрової трансформації юридичної діяльності виконує не лише описову, але й прогностичну функцію, адже вона дає змогу моделювати майбутні сценарії розвитку правової системи в умовах зростаючої технологічної інтеграції, визначати можливі ризики та знаходити оптимальні механізми гармонізації технологічних нововведень із фундаментальними принципами права.

Вибір методів зумовлюється принципами комплексності (необхідність охоплення правових, технологічних, соціальних, економічних та етичних вимірів), об'єктивності (опора на достовірні, верифіковані дані), історизму (врахування етапності розвитку правової системи від аналогових форм до цифрових), технологічної нейтральності (аналіз механізмів правового регулювання незалежно від конкретних комерційних або програмних рішень), плюралізму та додатковості.

Під час розкриття предмету дослідження застосовувася комплекс методів, зокрема:

формально-юридичний метод, для дослідження нормативно-правових актів, що регламентують використання електронних інструментів (електронний підпис, електронний суд, реєстри, блокчейн-системи), аналізу норм права, що регулюють цифрові відносини (наприклад, електронну ідентифікацію, кібербезпеку, правовий статус цифрових даних);

порівняльно-правовий метод, для співставлення національних моделей правового забезпечення цифровізації з досвідом зарубіжних правових систем, зіставлення національних підходів до регулювання цифрових правових процесів із міжнародними (наприклад, порівняння українських норм із Регламентом ЄС MiCA (Ринки криптоактивів) що стосується регулювання криптоактивів та постачальників послуг на цьому ринку та GDPR (Загальний регламент про захист даних));

юридичної герменевтики, для тлумачення юридичних текстів та правових явищ, виявлення їхньої сутності та змісту шляхом застосування «герменевтичного кола» – процесу переходу від цілого до частин і навпаки. Цей метод дозволяє зрозуміти глибинні смисли правових норм, які можуть бути неясними або суперечливими, що є ключовим для розуміння правової реальності. В контексті встановлення впливу цифрового середовища на юридичну діяльність, цей метод отримує розвиток у нових формах: алгоритмічне тлумачення, машинне моделювання правових норм, аналітика судової практики на основі великих даних (legal analytics);

метод правового моделювання, який полягає у створенні та дослідженні спеціальних (віртуальних) моделей правових явищ і відносин для виявлення їх сутності, властивостей, ефективності та можливих недоліків, що сприяє оптимізації та модернізації юридичної діяльності. Моделювання правових ситуацій у віртуальному середовищі використовується для прогнозування можливих сценаріїв колізій правових норм і технологічних рішень;

метод контент-аналізу судової практики щодо застосування окремих цифрових компонентів дає змогу ідентифікувати основні проблеми правового регулювання інноваційних технологій та визначити їх вплив на здійснення юридичної діяльності.

Методичний інструментарій дослідження включає і інші групи методів.

Соціологічні методи (анкетування, глибинні інтерв'ю) застосовуються для виявлення рівня задоволеності суб'єктів правових відносин цифровими сервісами та оцінки бар'єрів у їх використанні, що, у свою чергу, дозволяє встановити як цифрові технології змінюють правосвідомість, поведінку громадян та взаємодію між державою і суспільством.

Статистичний аналіз дозволяє відстежити динаміку впровадження та використання цифрових інструментів правозастосування.

Окремо слід вказати на використання новітніх цифрових методів дослідження юридичної діяльності, зокрема: метод дослідження на основі даних (Data-driven research це підхід, за якого наукове дослідження базується не лише на теоретичних побудовах чи нормативному аналізі, а передусім на зборі, обробці та інтерпретації великих масивів даних (Big Data), що описують реальні процеси, події чи поведінкові закономірності. Тобто, якщо класична наука рухається від гіпотези до підтвердження, то data-driven підхід починається з даних, а гіпотези формуються на основі виявлених закономірностей), це надає змогу аналізувати великі обсяги юридичних даних і виявляти закономірності, які не можна помітити традиційними методами; метод правової інформатики, який використовується для аналізу цифрових даних як об'єктів правового регулювання, включаючи штучний інтелект, блокчейн і big data.

Сучасна юридична наука стоїть на етапі інтеграції, коли класичні методи пізнання доповнюються цифровими компонентами, що зумовлює поліметодологічність дослідження юридичної діяльності в умовах цифрової трансформації у форматі синтезу традиційних і новітніх підходів, які забезпечують адекватне осмислення права як складної, технологічно опосередкованої системи. Їх використання дозволяє не лише описувати нові правові явища, а й прогнозувати тенденції розвитку цифрового правового простору.

Узагальнення результатів застосування окресленої методологічної бази дозволяє не лише здійснити всебічний аналіз процесів цифрової трансформації юридичної діяльності, але й розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення, формування ефективних механізмів правового контролю та запобігання негативним наслідкам цифровізації. Такий підхід створює умови для формування цілісної теоретичної моделі цифрового правового простору, здатної адекватно відображати реальні тенденції та виклики сучасності.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що методологічні засади дослідження юридичної діяльності в умовах цифрової трансформації сучасного правового простору формуються на багаторівневій основі, що охоплює як філософсько-правові орієнтири, так і комплекс спеціально-юридичних та соціологічних методів.

Література

1. Бостан С. К., Бостан Л. М. Міждисциплінарний підхід при вивченні фундаментальних юридичних дисциплін. *Держава та регіони. Серія : Право.* 2014. № 4. С. 180-184.

2. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

3. Гусарєв С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29-33.

4. Кравчук В. М. Поняття правового простору: філософсько-правова інтерпретація. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 74. 2014. С. 26-31. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/6741/1/6.pdf

5. Максимов С. І. Онтологічні та епістемологічні основи правової доктрини. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України»*, Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 116-119.

6. Орлов Ю. Ю., Джура О. М., Орлова О. О. Синергетика та пізнання правових явищ. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. № 1. 2014. С. 75-90.

7. Середа О. До питання визначення правового аутопоезису. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. №2. 2017. С. 40-45. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14196/1/Sereda_40-45.pdf

8. Явтушенко А. В. Формування моделі розвитку територіальної громади на основі сучасних підходів. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2021. Т. 6, № 3. С. 264-272.

Анотація

Цховребов Р. Т. **Окремі аспекти дослідження юридичної діяльності в умовах цифрової трансформації сучасного правового простору.** – Стаття.

У статті розкрито методологічні засади дослідження юридичної діяльності в умовах цифрової трансформації сучасного правового простору. Обґрунтовано, що цифровізація права не є лише технічним оновленням, а становить якісно новий етап еволюції правової матерії, що змінює структуру правових відносин, механізми правотворчості, правозастосування та правореалізації. Розглянуто філософсько-правовий рівень аналізу, який ґрунтується на онтологічних і гносеологічних підходах до розуміння права у цифровому контексті. Показано, що цифрові технології стають системоутворювальним елементом сучасного правового простору, який має як реальний, так і віртуальний виміри.

Обґрунтовано, що інформаційно-комунікаційні технології, штучний інтелект, блокчейн, системи електронного правосуддя й онлайн-адміністративні сервіси трансформують не лише інструментарій юриста, а й саму логіку правового мислення. У цих умовах особливої ваги набуває розроблення нової методології дослідження юридичної діяльності, яка б адекватно відображала зміну структури правового простору, а саме його перехід від традиційної до гібридної (реально-віртуальної) форми.

Особливу увагу приділено діяльнісному, системному, структурно-функціональному, синергетичному, інституційному та міждисциплінарному підходам, що забезпечують комплексне осмислення впливу технологічних інновацій на правову систему. Визначено місце новітніх цифрових методів дослідження (data-driven research, правова інформатика) у структурі сучасної юридичної науки.

Зроблено висновок, що методологічна база вивчення юридичної діяльності в умовах цифрової трансформації має поліметодологічний характер і поєднує традиційні та інноваційні підходи, спрямовані на формування цілісної теоретичної моделі цифрового правового простору, адекватної викликам інформаційної епохи.

Ключові слова: цифрова трансформація, юридична діяльність, правовий простір, методологія, діяльнісний підхід, цифрові технології, правове пізнання.

Summary

Tskhovrebov R. T. **Certain aspects of studying legal activity in the context of the digital transformation of the modern legal space.** – Article.

The article reveals the methodological foundations of studying legal activity in the context of the digital transformation of the modern legal space. It is substantiated that the digitalization of law is not merely a technical renewal but represents a qualitatively new stage in the evolution of legal matter, which transforms the structure of legal relations, as well as the mechanisms of law-making, law enforcement, and legal implementation. The philosophical and legal levels of analysis are considered, based on ontological and epistemological approaches to understanding law within the digital context. It is shown that digital technologies are becoming a system-forming element of the modern legal space, which possesses both real and virtual dimensions.

It is argued that information and communication technologies, artificial intelligence, blockchain, systems of electronic justice, and online administrative services are transforming not only the tools of legal practice but also the very logic of legal thinking. Under these conditions, special importance is attached to the development of a new methodology for studying legal activity that adequately reflects the transformation of the structure of the legal space–specifically, its transition from a traditional to a hybrid (real-virtual) form.

Particular attention is paid to activity-based, systemic, structural-functional, synergistic, institutional, and interdisciplinary approaches that ensure a comprehensive understanding of the impact of technological innovations on the legal system. The place of modern digital research methods (data-driven research, legal informatics) within the structure of contemporary legal science is defined.

It is concluded that the methodological basis for studying legal activity under the conditions of digital transformation has a polymethodological character and combines traditional and innovative approaches aimed at forming an integral theoretical model of the digital legal space, adequate to the challenges of the information age.

Key words: digital transformation, legal activity, legal space, methodology, activity-based approach, digital technologies, legal cognition.

Дата надходження статті: 26.09.2025
Дата прийняття статті: 22.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.963:159.9
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.46

Л. Ю. Чекмарьова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В СУДІ

Вступ. Захист законних інтересів клієнта в цивільному та кримінальному судочинстві вимагає від адвоката не лише ґрунтовних знань у різних галузях права, а й володіння етичними нормами, риторичними прийомами та основами практичної психології. Діяльність адвоката в суді багатокомпонентна та передбачає взаємодію з клієнтом, суддею, прокурором, присяжними та іншими учасниками процесу. Ефективність правової підтримки значною мірою залежить від здатності фахівця враховувати психологічні особливості учасників, адаптувати комунікативні стратегії до специфіки справи та умов спілкування. Особливості роботи в цивільному та кримінальному процесі різняться за характером комунікації, рівнем емоційного навантаження та застосуванням прийомів впливу й переконання. З психологічної точки зору діяльність адвоката можна розглядати як систему взаємодій, що включає професійну комунікацію, активне слухання та врахування емоційного стану співрозмовників. Дослідження цих особливостей є важливим для підвищення ефективності адвокатської діяльності, розвитку професійної компетентності та забезпечення належного захисту прав і інтересів клієнтів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження психологічної підготовки клієнта (обвинуваченого, потерпілого, свідка, позивача, відповідача) до судового засідання, що включає не лише пояснення процедур судового розгляду, детальне обговорення правової позиції у справі та відпрацювання відповідей на можливі запитання, але й формування психологічної готовності до судового засідання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема формування комунікативної компетентності була і є предметом дослідження багатьох українських та зарубіжних науковців. Зокрема, в аспектах виокремлення етапів та визначення місця консультативної роботи у діяльності адвоката проводили свої дослідження М.В. Афанасьєва, М.О. Баліцька, О. В. Бишевець, Л. А. Воскобітова, Я. П. Зейкан, А.В. Іванцова, О. Д. Святоцький, О.В. Синеокий, Д. П. Фіолевський, С. Я. Фурса та інші науковці.

Аналіз праць, присвячених дослідженню психологічних аспектів комунікативної компетентності адвоката і шляхів її формування свідчить про складність, багатоаспектність та недостатню дослідженість цього поняття, що, у свою чергу, вимагає подальних наукових розробок.

Виклад основного матеріалу. Участь клієнта в судовому процесі є сильним психічним випробуванням, і не кожна особа здатна із цим впоратися. Навіть після ретельної підготовки клієнт може поводитися непередбачувано, що ускладнює для адвоката реалізацію стратегії захисту. Часто це пов'язано з недостатнім врахуванням адвокатом індивідуальних психологічних особливостей клієнта та висо-

© Л. Ю. Чекмарьова, 2025

кого емоційного навантаження через значущість і невизначеність результату справи. Крім того, судове засідання як стресова ситуація може звужувати свідомість і порушувати орієнтацію клієнта в навколишньому просторі.

Здатність людини ефективно справлятися зі стресом значною мірою визначається її психологічними характеристиками, такими як нервово-психічна стійкість, самооцінка, відчуття власної значущості, схильність до конфліктів, досвід спілкування, морально-етичні цінності та орієнтація на очікування оточення. Разом ці риси утворюють інтегральну характеристику – особистісний адаптаційний потенціал. Проте, адвокат працює з різними клієнтами, незалежно від рівня їхньої стресостійкості, тому він повинен володіти ефективними методами зниження негативного впливу стресу під час судових засідань.

Адвокат повинен організовувати захист, застосовуючи різноманітні психологічні прийоми. Він може виявляти слабкі місця обвинувачення, проте, на думку науковців, неприпустимим є так званий «свавільний захист», що передбачає використання протиправних або аморальних методів, тобто «захист будь-якими засобами». В цьому контексті О. Синеокий підкреслює необхідність тісної співпраці адвоката з його клієнтом, оскільки захисник – це така особа, яка входить в особистий контакт з підзахисним, прагне з'ясувати істинні мотиви вчиненого ним злочинного діяння, ретельно аналізує всі обставини і допомагає підзахисному зайняти найсприятливішу для нього правову позицію як на етапі досудового розслідування, так і в судовому розгляді [1, с. 73]. В результаті такої взаємодії між адвокатом і клієнтом формуються довірчі відносини та узгоджена стратегія поведінки.

Аналіз та узагальнення наукових джерел та практичних рекомендацій адвокатів дозволяє виділити перелік дій, які повинен виконати адвокат при підготовці клієнта до судового засідання. Одним із головних аспектів є детальне ознайомлення клієнта з процедурою судового розгляду. Чим більше людина розуміє послідовність і особливості процесу, тим менше ймовірність емоційного зриву та невпевненості під час засідання. За можливості клієнтові корисно відвідати судові засідання з інших справ, щоб наочно побачити перебіг процесу та зменшити страх перед невідомим.

Важливо також детально обговорити з клієнтом підготовлені стратегії поведінки в суді, включаючи наявність запасного плану дій. Такий підхід допомагає знизити рівень стресу, усунути надмірне хвилювання та страх перед несприятливим розвитком подій, створюючи оптимальні умови для ефективного виконання завдань у процесі захисту.

Не менш значущою є робота над підвищенням самооцінки клієнта. Адвокат повинен відзначати позитивні дії клієнта, заохочувати його та підкреслювати досягнення, що сприяє формуванню впевненості та психологічного комфорту. Для практичного відпрацювання виступу доцільно використовувати рольові ігри та моделювання реальної обстановки судового засідання, включаючи питання, що можуть виникнути під час допиту. Це дозволяє клієнту тренувати відповіді, виробляти впевненість у своїх словах і звикнути до специфіки судового середовища. Крім того, адвокат повинен інформувати клієнта про психічні стани інших учасни-

ків процесу та навчати контролювати власні емоції. Заклик до зібраності, самовладання та демонстрація впевненості адвокатом сприяє формуванню у клієнта відчуття стабільності та безпеки під час судового розгляду.

В окремих випадках, готуючи клієнта до суду, неможливо обійтися без допомоги психолога. Особливо це стосується майбутніх виступів у суді неповнолітньої особи. Психологічна підготовка і супровід неповнолітнього в суді забезпечує не тільки рішення правової проблеми, а й мінімізує негативні наслідки стресової ситуації для психічного розвитку особистості дитини.

Якщо психологічна підготовка неможлива, сам адвокат повинен готувати свого клієнта до судового засідання, в тому числі налаштовувати психологічно, підтримувати його під час судового процесу.

Професійна діяльність адвоката висуває високі вимоги до психічного стану, розумових здібностей та емоційно-вольових якостей. Часто адвокати стикаються з депресивними станами, підвищеною нервозністю та іншими негативними психічними проявами, що сприяє поширенню серед них психосоматичних розладів і захворювань, викликаних емоційним навантаженням. Такий вплив негативно позначається на професійних навичках, ефективності роботи, здатності аналізувати правові ситуації та приймати обґрунтовані рішення. Як справедливо зазначає А.В. Іванцова, «негативний вплив можна було б значно зменшити, якби самі адвокати користувалися захисними механізмами власного розуму від зростаючого тиску нервово-психічних перевантажень, володіли б елементарними і в той же час ефективними та доступними методами абстрагування, нейтралізації ситуативної втоми, подоланні психічної напруги» [2, с. 55].

Крім того, важливою є бесіда з клієнтом після завершення судового розгляду. Якщо рішення суду позитивне для клієнта, то проблем зазвичай не виникає. У випадку незадовільного для клієнта рішення адвокат повинен проявити емпатію, допомогти усвідомити наслідки та спланувати подальші дії, показавши готовність продовжувати захист інтересів клієнта. Корисно використовувати додаткові аргументи та приклади з практики, а ефективність такої бесіди багато в чому залежить від якості попередньої підготовки клієнта до суду.

Варто детально проаналізувати процесуальні та психологічні аспекти взаємодії адвоката з іншими учасниками судового процесу. У ст. 45 Правил адвокатської етики закріплено, що у відносинах з іншими учасниками судового провадження адвокат повинен бути стриманим і коректним; він має право реагувати на неправильні дії або вислови цих осіб у формах, передбачених законом, зокрема у формі заяв, клопотань, скарг тощо; адвокат повинен бути тактовним при допиті підсудних, потерпілих, сторін у цивільному процесі, свідків та інших осіб [3].

В ході судового процесу перед адвокатом постають важливі завдання, які повторюються на різних стадіях процесу: відбір та подання доказів, пояснення їх значення, ознайомлення сторін з правовими нормами, формування емоційного настрою та встановлення психологічного контакту. Залежно від стадії судового розгляду, адвокат використовує докази з різною метою.

На етапі вступних слів і відбору доказів він створює фундамент для сприйняття інформації, застосовуючи «якорі» – теми, пов'язані з безпекою, сім'єю чи патрі-

отизмом, що допомагають присяжним співвіднести справу зі своїми цінностями та сформувати певний емоційний настрій.

Використання спеціальних юридичних термінів ускладнює сприйняття інформації, тому адвокату необхідно пояснювати їх зміст сторонам і привертати увагу до ключових моментів. Під час дебатів адвокат одночасно переконує сторони у своїй позиції, подає власну версію подій, виділяє важливі аспекти справи та формує цілісне уявлення про хід процесу.

Ключовим елементом комунікативної діяльності адвоката під час судового процесу є процес переконання, який охоплює взаємодію з усіма учасниками судового розгляду – опонентом, суддею, присяжними, свідками та експертами. Переконання базується на впевненості адвоката у правильності своєї правової позиції та логічності аргументів. Воно передбачає не лише донесення інформації, а й активний вплив на сприйняття, мислення та емоційний стан співрозмовника. Ефективне переконання спрямоване на зміну установок, переконань та поведінки іншої особи таким чином, щоб забезпечити сприятливі умови для реалізації інтересів клієнта та підтримання довірливого і професійного діалогу в процесі судового розгляду.

У процесі комунікації ефективність переконання досягається завдяки встановленому психологічному контакту, застосуванню психологічних методів впливу на слухачів, риторичних прийомів та логічній аргументації адвоката. Запам'ятовування відіграє ключову роль у переконанні, оскільки тривалість судового процесу та поступове зниження уваги учасників можуть призводити до втрати частини інформації. Для її закріплення адвокат повторює найважливіші тези, забезпечує зрозумілість поданої інформації, правильно розподіляє її у часі та структурує виступ відповідно до принципів ефективного запам'ятовування.

Ефективна комунікація адвоката в залі суду базується на правильному поєднанні вербальних і невербальних прийомів, а також врахуванні особливостей повідомлення, комунікатора та аудиторії. До факторів, що впливають на сприйняття повідомлення, відносять послідовність і тривалість виступу, логічну структуру (вступ, основна частина, висновок), використання питань, повторів, інтерпретацій та оцінки доказів. Важливе значення мають приклади, порівняння, цитати та наочні матеріали, які допомагають привернути увагу та підсилюють переконливість аргументів. Особливості комунікатора також визначають ефективність впливу. Важливим є рівень компетентності адвоката, його щирість, подібність до аудиторії та вміння відстоювати свою позицію під час змагального судового процесу. Важливим фактором, який впливає на вміння переконати аудиторію, є ораторські здібності, якими повинен володіти кожний адвокат. Як зазначає М.В. Афанасьєва, «слово є основним професійним інструментом юриста. Саме тому важливо знати, як використовувати слово, щоб досягти бажаного результату» [4, с. 146]. Дійсно, вміння правильно обирати слова, будувати логічні та переконливі аргументи, а також поєднувати вербальні та невербальні засоби комунікації дозволяє адвокату ефективно впливати на сприйняття інформації учасниками судового процесу та формувати необхідний емоційний та когнітивний настрій аудиторії. Таким чином, майстерність слова стає ключовим елементом професійної компетентності юриста і визначає результативність його діяльності у залі суду.

Виступ адвоката в суді є прикладом усного монологічного мовлення і зазвичай складається з вступу, аналізу фактичних та юридичних обставин справи, характеристик підсудного та мотивів його дій, а також висновку. **Вступ** має привернути увагу аудиторії і підготувати її до сприйняття інформації, а решта частин виступу містять прийоми підтримки уваги. Хоча основні положення промови адвокат готує заздалегідь, їх не слід зачитувати з паперу – краще викладати зрозумілою, простою мовою, щоб забезпечити ефективне сприйняття аудиторією.

При підготовці промови адвокату важливо враховувати закономірності пам'яті аудиторії: початок і кінець виступу запам'ятовуються найкраще, тому ключові аргументи слід розміщувати саме там. Для кращого сприйняття інформації висловлювання повинні бути короткими, зрозумілими та без надлишкової спеціальної термінології, а головну думку можна ненав'язливо повторювати протягом промови. Що стосується структури аргументації, можливі два підходи: починати від слабших доказів і поступово переходити до найбільш значущих, або спершу наводити потужні аргументи, потім менш важливі, в кінці переходячи до вирішального доказу, що завершує виступ, створюючи максимальний ефект.

При характеристиці підсудного адвокат повинен складати індивідуальний соціально-психологічний портрет, включаючи біографію, мотивації, ціннісні орієнтації, інтелектуальні та емоційно-вольові якості. Особливу увагу варто приділяти обставинам, що демонструють випадковий або ненавмисний характер дій підзахисного, а у разі необґрунтованих звинувачень – підкреслювати контраст між особистістю та приписуваними діяннями.

Невербальна комунікація в суді виконує кілька функцій: утримує увагу аудиторії, підсилює вербальні повідомлення, передає емоційний стан та допомагає презентувати професійний образ. До основних невербальних засобів адвоката належать жести, міміка, пози, хода, тембр і ритм мови, паузи, зоровий контакт та розташування в просторі. Надмірна жестикуляція або невідповідна поведінка, наприклад позіхання чи обертання спиною до аудиторії, може негативно вплинути на сприйняття промови. Уміння інтерпретувати невербальні сигнали учасників процесу дозволяє адвокату оцінювати їх емоції, ставлення до інформації та рівень зацікавленості. З досвідом у адвоката формується унікальний стиль виступу, який поєднує індивідуальні професійні навички, логіку подачі доказів та ораторське мистецтво. Видатні юристи минулого та сучасності демонструють, як майстерне володіння словом і власним стилем виступу може посилювати ефективність захисної промови.

Участь адвоката в допиті є однією з найвідповідальніших складових його роботи, адже вона передбачає не лише надання аргументованої інформації на підтримку захисту, а й спростування позиції протилежної сторони. Ретельна підготовка до допиту включає вивчення особистості допитуваного, визначення предмета допиту, складання плану та підбір необхідних матеріалів і доказів. Під час проведення допиту адвокат повинен демонструвати впевненість, спокій, коректність та гуманність, уважно слухати свідка і встановлювати психологічний контакт. Починати допит доцільно з простих питань для зняття напруги, а метод «накопичення згод» дозволяє поступово підводити свідка до необхідної відповіді, підвищуючи шанси отримати підтвердження ключових фактів.

Досліджуючи психологічні особливості комунікативної компетентності адвоката, варто підкреслити, що вона формується не лише на основі професійних знань і навичок, а й через здатність усвідомлювати емоційний стан учасників судового процесу, адаптувати стиль спілкування до індивідуальних особливостей клієнта та опонентів, а також ефективно поєднувати вербальні та невербальні засоби комунікації для досягнення максимального впливу та переконання. Варто погодитись із думкою М.О. Баліцької, яка зазначає, що важливою якістю адвоката є його «вміння впливати на свідомість окремих громадян, груп людей, ... їх думки, емоції і почуття, настрій і моральне переконання» [5, с. 56]. Дійсно, ефективна комунікація в суді залежить не лише від логічної побудови аргументів, а й від уміння адвоката читати невербальні сигнали, контролювати власні емоції та створювати атмосферу довіри, що сприяє більш об'єктивному сприйняттю позиції захисту всіма учасниками процесу.

При здійсненні адвокатом захисту в суді особливе значення має творчий підхід. Початківцям слід усвідомлювати, що накопичення власного досвіду та досвіду колег не повинно призводити до формування стереотипів поведінки в залі суду. Під час процесу адвокат має уважно спостерігати за реакціями учасників, психологічним станом підзахисного та поведінкою опонента, щоб оперативно та гнучко коригувати свої дії. Для цього необхідно володіти широким арсеналом прийомів захисту, у тому числі психологічних, і вміти застосовувати їх творчо та влучно.

Висновки. Дослідження психологічних особливостей комунікативної діяльності адвоката в суді показує, що ефективність його роботи залежить не лише від професійних знань, а й від рівня комунікативної компетентності адвоката. Успішний захист інтересів клієнта передбачає аналіз психологічного стану клієнта та інших учасників процесу, прогнозування їх поведінки та оперативну корекцію власних дій відповідно до ситуації. У діяльності адвоката

ключовим є поєднання вербальних і невербальних засобів впливу: жести, міміка, інтонація, паузи та зоровий контакт підвищують переконливість виступу та утримують увагу аудиторії. Психологічна підготовка клієнта забезпечує його впевненість, знижує тривожність і створює умови для реалізації стратегії адвоката. Адаптація до індивідуальних особливостей учасників процесу та використання психологічних прийомів впливу є основою комунікативної майстерності адвоката. Високий рівень таких навичок дозволяє ефективно відстоювати інтереси клієнта, переконувати суддів та присяжних і забезпечуєвати досягнення бажаного результату.

Література

1. Синеокий О. В. Загальнотеоретичні проблеми адвокатології: підручник. К.: Алерта, 2007. 302 с.

2. Іванцова А. В. Психологічні особливості діяльності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності. *Актуальні проблеми судового права* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 54–55.

3. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text

4. Афанасьєва М. В. Елементи простої мови юридичних документів. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар. наук.-пр-

акт. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / НУ "ОЮА" ; за заг. ред. С. В. Ківалова ; відп. за вип. М. Р. Аракелян. Одеса : Фенікс, 2024. –С. 146-149. URL: https://hdl.handle.net/11300/28214

5. Баліцька М.О. Комунікативна компетентність адвоката як предмет дослідження в юридичні психології. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2017 №3. С. 54-57. URL: https://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/3/15.pdf

Анотація

Чекмарьова Л. Ю. **Психологічні особливості комунікативної діяльності адвоката в суді.** – Стаття.

У статті проаналізовано психологічні особливості комунікативної діяльності адвоката в суді та визначено ключові фактори, що впливають на ефективність захисту прав і законних інтересів клієнта. Зроблено висновок, що успішність адвокатської діяльності залежить не лише від професійних знань, а й від рівня комунікативної компетентності, здатності прогнозувати поведінку учасників судового процесу та адаптувати власні дії до конкретних умов.

Показано, що психологічна підготовка клієнта, включаючи ознайомлення з процедурою судового розгляду, відпрацювання можливих запитань та розвиток впевненості, моделювання процесу допиту, тощо, сприяє зниженню стресу та підвищує ефективність реалізації стратегії адвоката. У статті обґрунтовано роль вербальних і невербальних засобів впливу, зокрема жестів, міміки, інтонації, паузи та зорового контакту, які підсилюють переконливість виступу та утримують увагу аудиторії.

Підкреслено, що встановлення психологічного контакту з усіма учасниками процесу, врахування їх емоційного стану та контроль власних реакцій є основними складовими професійної майстерності адвоката. Зроблено висновок, що творчий підхід, адаптація до індивідуальних особливостей клієнта та опонентів, а також застосування психологічних прийомів переконання забезпечують високий рівень комунікативної компетентності та результативність судового захисту. Акцентовано увагу на тому, що адвокатам із невеликим досвідом слід усвідомлювати, що накопичення власного досвіду та досвіду колег не повинно призводити до формування стереотипів поведінки в залі суду, оскільки кожний клієнт і кожний кейс є унікальним.

У статті доведено, що майстерність слова та поєднання логічної аргументації з риторичними й психологічними методами визначають професійну ефективність адвоката в залі суду. Таким чином, дослідження підтверджує, що психологічна підготовка та комунікативна майстерність адвоката є невід'ємними складовими успішного представлення інтересів клієнта, забезпечення справедливого судового процесу та досягнення бажаного результату.

Ключові слова: адвокат, комунікативна діяльність адвоката, психологічна підготовка адвоката, адвокат у суді, захисник, захист, взаємодія адвоката із учасниками судового процесу.

Summary

Chekmarova L. Yu. **Psychological features of a lawyer's communicative activity in court.** – Article.

The article analyzes the psychological aspects of an attorney's communicative activity in court and identifies the key factors that influence the effectiveness of protecting clients' rights and lawful interests. It is concluded that the success of an attorney's work depends not only on professional knowledge but also on the level of communicative competence, the ability to predict the behavior of court participants, and the capacity to adapt one's actions to specific conditions.

It is shown that the psychological preparation of the client, including familiarization with court procedures, rehearsal of possible questions, confidence-building, and modeling of examination processes, contributes to stress reduction and enhances the effectiveness of the attorney's strategy. The article substantiates the role of verbal and non-verbal means of influence, including gestures, facial expressions, intonation, pauses, and eye contact, which strengthen the persuasiveness of the speech and maintain the audience's attention.

It is emphasized that establishing psychological contact with all participants, considering their emotional state, and controlling one's own reactions are essential components of an attorney's professional mastery. It is concluded that a creative approach, adaptation to the individual characteristics of clients and opponents, and the application of psychological persuasion techniques ensure a high level of communicative competence and the effectiveness of courtroom advocacy. Attention is drawn to the fact that less experienced attorneys should understand that accumulating personal and colleagues' experience should not lead to stereotypical behavior in court, as each client and each case is unique.

The article demonstrates that mastery of language, combined with logical argumentation and rhetorical and psychological methods, determines an attorney's professional effectiveness in court. Thus, the study confirms that psychological preparation and communicative proficiency are integral components of successfully representing clients' interests, ensuring a fair trial, and achieving the desired outcome.

Key words: attorney, attorney's communicative activity, psychological preparation of the attorney, attorney in court, defense lawyer, defense, interaction of the attorney with participants in the judicial process.

Дата надходження статті: 23.09.2025
Дата прийняття статті: 17.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.951 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.47

Ю. Г. Чердинцев

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ В МИТНИХ ОРГАНАХ

Постановка проблеми. Право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина (ст. 55 Конституції України) є невід'ємним чинником правової держави Україна і гарантом соціальної держави Україна. При цьому слід звернути увагу на те, що ст. 55 Конституції України є конституційною нормою прямої дії, що передбачено ст. 8 Конституції України, тобто «норми Конституції України є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується». Це конституційне положення знайшло свій подальший розвиток у вигляді особливостей його реалізації, передбачених у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [1]. Аналіз нормативних положень Закону «Про державну службу» [2] і МК України [3] з цього питання дають підстави зазначити, що судовий захист права на державну службу у митних органах має два прояви, зокрема як:

1) остання інстанція захисту права на державну службу у тому разі, коли посадова особа митного органу не отримала відповіді на свою скаргу у порядку адміністративного захисту, або коли вона не згідна із рішенням, прийнятим керівником митного органу (ч. 4 ст. 11 Закону «Про державну службу»);

2) самостійна інстанція захисту права на державну службу, яка має місце тоді, коли посадова особа митного органу початково вибирає судовий захист свого права без звернення до адміністративного захисту. Цей прояв судового захисту передбачено ст. 55 Конституції України і п.п. 2 і 9 ч. 1 ст. 19 КАС України [4], які передбачають спори у сфері публічної служби, що належать до юрисдикції адміністративних судів. Таким чином можна стверджувати про створення в Україні інституційно-правового механізму судового захисту права на державну службу у цілому, і права на державну службу в митних органах зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні наукові доробки з названої проблематики є важливим теоретико-методологічним підґрунтям для подальших наукових пошуків. Так, захист права на державну службу був об'єктом наукового дослідження Л. Білої-Тіунової [5, с. 151–156; 6, с. 178–182; 7, с. 481–523], А. Дем'янченка [8, с. 162 –169], Д. Козачук [9, с. 1–7], Н. Панової [10, с. 181–207], Є. Фролової [11, с. 580–585]. При цьому слід звернути увагу на те, що їхні наукові доробки стосувалися названого права в аспекті або загальної теорії державної служби [5–9; 11], або державної адміністративної служби [10]. Наведене свідчить про те, що захисту права на державну службу в митних органах не приділялося уваги, що і зумовлює необхідність звернення до цього питання з огляду на певні нормативно-правові трансформації, що мають місце стосовно державної служби

© Ю. Г. Чердинцев, 2025

в митних органах протягом останніх років, які потребують переосмислення з урахуванням реалій теперішнього часу.

Метою дослідження є визначення особливостей і проблемних питань судового захисту права на державну службу в митних органах з урахуванням судової практики з цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правовими засадами судового захисту права на державну службу в митних органах є, окрім Конституції України (про що йшлося вище), ст. 11 Закону «Про державну службу», ст. 570-2 МК України і ст. 19 КАС України. Звернення до ст. 19 КАС України свідчить про те, що з точки зору захисту права на державну службу ця стаття зазнала певних змін щодо її первинної редакції. Так, в редакції 2005 р. стаття передбачала тільки п. 2 ч. 1, відповідно до якого адміністративними судами розглядалися публічно-правові спори «з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби», тобто спори, які стосуються всіх етапів державної служби. Однак, подальша судова практика щодо спорів у сфері публічної служби показала окремі прогалини, які не охоплювалися названим нормативним положенням і, тим самим, не надавали можливості забезпечення всебічного судового захисту права на державну службу, що зумовило необхідність внесення відповідних доповнень до ст. 19 і, як результат, цю статтю Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування медико-соціальної експертизи та впровадження оцінювання повсякденного функціонування особи» [12] було доповнено п. 9, який передбачав новий вид спорів, як предмету розгляду адміністративними судами – спорів «щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій, експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб». Слід зазначити, що п. 9 ч. 1 ст. 19 КАС України безпосередньо стосується вступу на державну службу (рішення конкурсної комісії) і проходження державної служби (рішення атестаційної комісії, експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи) в митних органах, а значить – і права на державну службу в митному органі, і захисту права на державну службу в митному органі.

Судовий захист права на державну службу в митних органах (на відміну від адміністративного захисту) має прояв на всіх етапах державної служби. Це наочно показано у таблиці статистичних даних про кількість розглянутих судових справ, яка додається нижче.

Як слідує із наведеної таблиці, в 2024 р. спостерігається збільшення кількості справ щодо вступу на державну службу та її проходження. Водночас звертає на себе увагу значна кількість справ щодо припинення держаної служби у 2020 і 2021 рр., що пояснюється значною кількістю позовів, які стосуються звільнення з державної служби відповідно до Закону «Про очищення влади». У цьому дослідженні розглядаються особливості та проблемні питання судового захисту права на державну службу на етапі вступу на державну службу до митних органів. У контексті зазначеного слід звернути увагу на такі важливі моменти.

Таблиця статистичних даних про кількість розглянутих судових справ щодо спорів про вступ на публічну службу, її проходження та припинення за 2020-2024 рр.

	2020	2021	2022	2023	2024
Вступ на публічну службу	79	91	78	51	160
Проходження публічної служби	1473	1944	1524	3958	4385
Припинення публічної служби	2060	2886	1802	1400	1244

1. *Недопуск осіб до участі у конкурсі через невідповідність кваліфікаційним вимогам*. Слід погодитися з позицією А. Дем'янченка стосовно того, що «встановлені законодавством кваліфікаційні вимоги до посади є принципово важливими, тобто їх недотримання не буде порушувати засади рівності кандидатів» [8, с. 164], тобто такі вимоги не порушують принципу рівності доступу осіб до державної служби з огляду на особливості сфери державної служби у цілому. Як свідчить судова практика, недопуск осіб до участі у конкурсі у цьому разі може мати прояв через ряд обставин, зокрема: освіта (наявність невідповідної освіти – справа № 826/13806/16 [13]), заборони, встановлені Законом «Про очищення влади» [14].

Видається, що на окрему увагу заслуговують саме заборони, встановлені Законом «Про очищення влади», у контексті права на державну службу з огляду на те, що, з одного боку, кількість позовів до адміністративних судів з приводу застосування положень названого Закону до державних службовців є досить значною (особливо у 2020 і 2021 рр.), а з другого – судовий розгляд цих спорів показує як недосконаліть самого Закону «Про очищення влади», так і неоднозначність судової практики з цієї категорії справ. Слід звернути увагу на складність цього питання, яка посилюється ще і тим, що на клопотання Верховного Суду України від 14.11.2014 р. до Конституційного Суду України про визнання такими, що не відповідають Конституції України, положень п. 6 ч. 1, п.п. 2, 13 ч. 2, ч. 3 ст. 3 Закону України «Про очищення влади», рішення до цього часу так і не ухвалено.

Водночас важливо звернути увагу на правову позицію Верховного Суду України у складі судової палати з розгляду справ щодо виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян Касаційного адміністративного суду за результатом розгляду в касаційному порядку справи, у якій спір виник у зв'язку зі звільненням позивача з публічної служби за процедурою очищення влади (люстрації) із застосуванням заборони протягом 10 років обіймати посади, щодо яких здійснюється люстрація. Так, Верховним Судом зазначено, що «такі суворі заходи, як звільнення з посади із забороною обіймати посаду на 10 років, не можуть застосовуватися до державних службовців лише через те, що вони залишилися на своїх посадах державної служби після обрання нового глави держави, без аналізу індивідуальної поведінки таких осіб і встановлення зв'язку з узурпацією влади, підривом основ національної безпеки та оборони України або протиправного порушення прав і свобод людини» [15].

У цьому контексті цікавою є і позиція ПАРЄ у Резолюції № 1096 (1996) «Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем»

[16], в якій указано на те, що «люстрація застосовується до осіб у випадку доведення їхньої провини в кожному конкретному випадку, а не як інструмент формального звільнення з посади». У Резолюції підкреслено, що «люстраційні заходи можуть бути сумісними з демократичною державою, заснованій на принципі верховенства права, за умов дотримання деяких критеріїв: по-перше, провина, а саме особиста, а не колективна, повинна бути доведена в кожному окремому випадку; це наголошує на потребі в індивідуальному, а не колективному, застосуванні законів про люстрацію; по-друге, повинні гарантуватися право на захист, презумпція невинуватості до доведення провини і право на судовий перегляд ухваленого рішення».

Слід зазначити, що підходи до проведення люстрації, викладені у Резолюції ПАРЄ №1096 (1996), знайшли свій подальший розвиток у практиці ЄСПЛ, який неодноразово розглядав справи за наслідками схожих перевірок у таких країнах, як Польща [17–19] та Україна [20]. Так, для вітчизняної судової практики важливим є Рішення ЄСПЛ, ухвалене 17.10.2019 р. у справі «Полях та інші проти України» (заяви № 58812/15, № 53217/16, № 59099/16, № 23231/18, № 47749/18 [20]), яке 24.02.2020 р. набуло статусу остаточного і стосується звільнення п'ятьох державних службовців на підставі норм Закону «Про люстрацію». При цьому, ухвалюючи рішення ЄСПЛ виходив, зокрема, із того, що «суду не було доведено, що ситуація залишалася настільки нестабільною, що було неможливо вивчити індивідуальну роль кожної особи з наступним можливим поступовим скасуванням обмежувальних заходів ...» і що «... втручання у права усіх п'яти заявників не було необхідним у демократичному суспільстві і статтю 8 Конвенції було порушено» [20]. Вітчизняна судова практика свідчить про те, що переважно такі адміністративні позови судом задовольняються (справа № 826/815/15 [21]; справа № 640/12445/21 [22] тощо), однак мають місце і випадки відмови у задоволенні позову (справа № 800/527/14 [23]; справа № 820/2130/16 [24]).

Слід зауважити, що спори щодо вступу на державну службу стосуються і такого важливого питання цього етапу, як питання про внесення змін до Єдиного державного реєстру осіб, як вчинили корупційні правопорушення [25] (далі – Реєстр) шляхом виключення з нього відомостей про вчинення особою адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. Суть такого спору полягає у тому, що після притягнення особи до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, відомості про таку особу вносяться до Реєстру і ці відомості є єдиним офіційним доказом факту притягнення особи до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією [26, ст. 59]. Це питання має важливе значення при вирішенні питання про допуск кандидатів на посади державної служби до конкурсу, оскільки за наявності таких обставини, як «піддавалася адміністративному стягненню за правопорушення, пов'язане з корупцією, – протягом трьох років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили» (п. 5 ч. 2 ст. 19 Закону «Про державну службу»), і «протягом останнього року притягалася до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією» (п. 5 ч. 2 ст. 570 і п. 6 ч. 3 ст. 570-1 МК України) особа не може вступати на державну службу. Саме це і спричинило цілий ряд звернень кандидатів до адміні-

стративних судів з приводу внесення змін у Реєстр з вимогою щодо виключення з нього відомостей про вчинення особою адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Як свідчить судова практика, такі справи розглядаються судом у порядку спрощеного позовного провадження, а розгляд справ закінчується залишенням адміністративного позову без задоволення. Аргументацією для такого висновку судів є те, що Положенням про Реєстр встановлено вичерпний перелік підстав щодо вилучення з Реєстру відомостей про особу, а ті підстави, якими було мотивовано адміністративні позови: своєчасна сплата штрафу (справа № 637/1427/19 [27]); невчинення нового адміністративного правопорушення протягом року з дня закінчення виконання стягнення (справа № 580/7069/23 [28]) тощо, не передбачено нормативно визначеним переліком підстав.

2. *Непроходження конкурсу на заміщення посади державної служби*. Слід насамперед зазначити, що основним органом, який приймає рішення щодо проходження конкурсу, що тягнуть за собою відповідні юридичні наслідки, є Комісія з питань вищого корпусу державної служби (далі – Комісія) – для посад категорії «А», і конкурсні комісії – для посад категорій «Б» і «В». При цьому такі рішення мають місце як щодо кожної стадії конкурсу (тестування, розв'язання ситуаційних задач, співбесіди), зокрема недопущення кандидата до наступної стадії, так і за результатами конкурсу – у рішенні про переможців: 2-х кандидатів-переможців – на посаду Голови Держмитслужби (ст. 570-2 МК), 3-х кандидатів-переможців – на посади категорій «Б» і «В» (ст. 28 Закону «Про державну службу»).

Важливо акцентувати увагу на таких двох важливих аспектах. Перший аспект стосується предмету оскарження в судовому порядку, яким є рішення Комісії тільки з питань додержання встановленого МК України порядку організації та проведення конкурсу на зайняття посади Голови Держмитслужби (категорія «А») – ст. 570-2 МК України, і рішення конкурсних комісій з аналогічного питання щодо посад категорій «Б» і «В» – Закон «Про державну службу». Водночас питання методики і критеріїв оцінювання під час проходження тестів і розв'язання ситуаційних завдань, відбору під час співбесіди, встановлення переможців конкурсу – нормативно (ч. 14 ст. 570-2 МК і ч. 6 ст. 28 Закону «Про державну службу») не віднесено до предмету судового оскарження.

Оскільки чинне законодавство про державну службу не передбачає тлумачення поняття «порядку організації та проведення конкурсу», порушення яких є предметом судового оскарження, слід зазначити, що у цьому разі йдеться про нормативно урегульовані організаційно-процедурні елементи конкурсу. Так, порушення можуть мати місце при: а) прийнятті рішення про оголошення конкурсу; б) розгляді інформації від осіб, які бажають взяти участь у конкурсі; в) проведенні тестування та визначенні його результатів; г) розв'язанні ситуаційних завдань та визначенні їх результатів; д) проведенні співбесіди та визначенні її результатів; ж) складенні загального рейтингу кандидатів; з) процедурі визначення переможця конкурсу; к) оприлюдненні результатів конкурсу.

Якщо звернутися безпосередньо до конкурсу, то слід зазначити, що рішення конкурсних комісій стосуються всіх етапів конкурсу, зокрема:

1) тестування. Так, ОСОБА_1 звернулася до Донецького окружного адміністративного суду з позовом до Донецької митниці Держмитслужби про визнання протиправними дій і рішення про звільнення за непроходження тестування, яке регламентовано Порядком реалізації експериментального проекту щодо тестування посадових осіб митних органів з питань кваліфікації та благонадійності [29], та відміну рішення у зв'язку із тим, що посадові обов'язки, передбачені у контракті, не містили визначення такого випробувального завдання, як успішне проходження тестування. Справу було розглянуто за правилами спрощеного провадження суддею одноосібно, без проведення судового засідання та повідомлення (виклику) учасників справи. Суд на підставі аналізу наявних у справі матеріалів дійшов висновку про необґрунтованість позовних вимог і вирішив у задоволенні позову відмовити [30];

2) розв'язання ситуаційних завдань. Прикладом порушення процедури є справа № 804/6325/17 від 21.11.2019 р. розглянута Касаційним адміністративним судом Верховного Суду України [31]. У ході розгляду справи було встановлено, що на етапі конкурсу «розв'язання ситуаційних завдань та визначення їх результатів» на зайняття вакантної посади державної служби категорії «Б», які полягають у досягненні максимальної об'єктивності при перевірці ситуаційних завдань на умовах анонімності особи, яка розв'язала ситуаційне завдання, було встановлено, що в нижньому правому куті кожного аркуша розв'язання ситуаційного завдання стоїть особистий підпис конкурсанта, який виконав це завдання. Суд встановив, що допущені з боку конкурсної комісії порушення принципу анонімності (проставлення підписів на кожному аркуші бланків відповідей) створило передумови для ідентифікації кандидатів і, відповідно, для необ'єктивної оцінки відповідних робіт. Відповідні обставини створили умови для визнання результатів конкурсу недійсними та відповідно спричинили необхідність повторного проведення конкурсу на зайняття відповідної посади [31]. Ще одним прикладом є звернення ОСОБА_1 до Окружного адміністративного суду м. Києва з позовом про скасування рішення конкурсної комісії НАДС щодо розв'язання ситуаційних завдань та недопущення до наступного етапу конкурсу на зайняття вакантної посади Голови Держмитслужби через упереджене ставлення членів конкурсної комісії та необ'єктивне оцінювання. Справу було розглянуто в порядку спрощеного провадження без повідомлення учасників справи (у письмовому провадженні). Суд на підставі аналізу наявних у справі матеріалів дійшов висновку про необґрунтованість позовних вимог і вирішив у задоволенні позову відмовити [32].

Окрім наведених вище прикладів мають місце й інші питання, які є предметом спору щодо проходження тестування або розв'язання ситуаційних завдань, зокрема: а) запізнення на проведення тестування (справа № 140/6979/21 [33]); б) процедурні порушення технічного характеру, зокрема: несправність комп'ютерної техніки (справа № 816/1566/16 [34]); неправильне оформлення результатів добору (справа № 520/5503/21 [35]); в) порушення порядку здійснення членами конкурсної комісії спостереження за проходженням тестування (справа № 826/5454/18 [36]) тощо.

Заслуговує на увагу і таке важливе питання судового захисту права на державну службу під час проведення конкурсу, як «визначення меж між дискреційними повноваженнями Комісії або конкурсної комісії і повноважень суду» [8, с. 165] під час розгляду позову державного службовця. При цьому слід мати на увазі, що судовою практикою визначено, що «дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків органів державної влади ..., осіб, уповноважених на виконання функцій держави ..., що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта» [37]. Отже, йдеться про те, що Комісію і конкурсні комісії наділено значним обсягом дискреційних повноважень під час проведення конкурсного відбору, які можуть бути предметом оскарження при захисті права на державну службу. Проблема полягає у відсутності єдиної судової практики щодо вирішення такої категорії справ, зокрема щодо питання про оцінювання/неоцінювання судами використання конкурсними комісіями своїх дискреційних повноважень. Як свідчить судова практика, мають місце протилежні підходи судів з цього питання, зокрема: а) здійснення судового контролю за дискреційними повноваженнями конкурсних комісій (справа № 520/13533/19 [38]); б) невтручання в дискреційні повноваження конкурсних комісій (справа № 300/357/19 [39]; справа № 440/5219/20 [40]; справа № 640/2194/20 [41]).

У контексті зазначеного важливо звернути увагу на судові рішення, які стосуються доступу до інших видів публічної служби і які є судовим прецедентом для вирішення спорів щодо державної служби в митних органах. Йдеться насамперед про Постанову Восьмого апеляційного адміністративного суду у справі № 300/2021/20, в якій зазначено, що «обсяг дискреції не може бути необмеженим і повинен підлягати зовнішньому/публічному контролю, в тому числі судовому. Процес та результат добору повинен бути зрозумілим як безпосереднім учасникам цих відносин, зокрема кандидату, так і суспільству загалом» [42]. Аналогічна позиція знайшла своє відображення і у Постанові Великої Палати Верховного суду у справі № 9901/831/18, в якій визначено, що «національне законодавство наділяє суди процесуальною можливістю для юридичного контролю за реалізацією дискреційних повноважень суб'єктами владних повноважень аж до зобов'язання враховувати думку суду під час повторного вирішення відповідного питання» [43]. Видається, що запропонований у вищенаведених Постановах підхід щодо вирішення питання здійснення судового контролю щодо дискреційних повноважень суб'єктів владних повноважень (до яких належать і конкурсні комісії) є таким, що відповідає принципу верховенства права і законності у сфері державної служби. Однак це потребує зміни нормативно-правового підходу щодо вирішення цього питання (предметом оскарження є тільки «порядок організації та проведення конкурсу») і внесення відповідних змін до МК України і Закону «Про державну службу».

При характеристиці судового захисту права на державну службу під час вступу на державну службу слід звернути увагу на те, що чинне законодавство досить чітко регламентує питання щодо суб'єкта оскарження такого права. Таким суб'єктом

може бути лише кандидат, якого не визначено переможцем конкурсу, тобто особа, яка не ввійшла у список 2-х осіб на посаду Голови Держмитслужби (коли йдеться про посаду категорії «А» – ст. 570-2 МК), або 3-х осіб (коли йдеться про посади категорій «Б» і «В» – ч. 6 ст. 28 Закону «Про державну службу»). Чинне законодавство не передбачає у цьому разі інших осіб, які б діяли в інтересах кандидата, якого не визначено переможцем.

Висновки і пропозиції. Здійснене дослідження дозволило дійти таких висновків: по-перше, в Україні створено інституційно-процедурний механізм захисту права на державну службу в митних органах; по-друге, мають місце прогалини нормативно-правового регулювання такого захисту, зокрема щодо: а) забезпечення індивідуального, а не колективного підходу при застосуванні Закону «Про очищення влади» і доведення провини в кожному конкретному випадку; б) Рішення КСУ щодо конституційності Закону «Про очищення влади»; в) забезпечення однаковості судової практики стосовно дискреційних повноважень Комісії або конкурсних комісій; по-третє, необхідність приведення МК України і Закону «Про державну службу» у відповідність до вимог міжнародних стандартів у контексті захисту права на державну службу шляхом внесення відповідних змін і доповнень.

Література

1. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму ВСУ від 01.11.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/v0009700-96#Text.

2. Про державну службу: Закон України від 16.12.2015 р. № 3723-XII. Дата оновлення: 04.06.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

3. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. Дата оновлення: 31.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.

4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. Дата оновлення: 08.03.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n9685.

5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу». Одеса: Фенікс, 2020. 628 с.

6. Біла-Тіунова Л.Р., Стець О.М. Службове право України: підручник. Одеса: Фенікс, 2022. 771 с.

7. Біла-Тіунова Л. Р. Захист права на державну службу: концептуальні положення у сучасному цифровому вимірі: Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика: монографія / авт. кол.: С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова, Т.А. Латковська та ін. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. 800 с. С. 481-523.

8. Дем'янченко А.С. Актуальна вітчизняна судова практика щодо втілення права на доступ до державної служби. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 3. С. 162 –169.

9. Козачук Д., Колбас Д. Особливості процесуальної форми судового захисту права на державну службу. *Академічні візії*. 2025. Вип. 42. С. 1–7.

10. Панова Н.С. Концепт державної адміністративної служби України: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2021. 444 с.

11. Фролова Є. Адміністративно-правові аспекти захисту права на державну службу у судовій практиці. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 580-585.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування медико-соціальної експертизи та впровадження оцінювання повсякденного функціонування особи: Закон України від 19.12.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4170-20#n9.

13. Справа № 826/13806/16. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 27.03.2019 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89564840.

14. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 р. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text.

15. Справа № 817/3431/14. Постанова Верховного Суду України від 03.06.2020 р. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89627492.

16. Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем: Резолюція ПАРЄ № 1096 (1996). URL:https://surl.li/vemrdf.

17. Рішення ЄСПЛ в справі «Matyjek v. Poland» («Матиєк проти Польщі», заява № 38184/03). URL: https://surl.li/olvcqd.

18. Рішення ЄСПЛ в справі «Bobek v. Poland» («Бобек проти Польщі», заява № 68761/01). URL: https://surl.lt/ekpwyc.

19. Рішення ЄСПЛ в справі «Luboch v. Poland» («Любох проти Польщі», заява № 37469/05). URL: https://surl.li/euxnlb.

20. Рішення ЄСПЛ від 17.10.2019 р. у справі «Полях та інші проти України». URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO01255.

21. Справа № 826/815/15. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 21.07.2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review /129248965.

22. Справа № 640/12445/21. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 15.07.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98338357.

23. Справа 800/527/14. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 02.06.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97451663.

24. Справа №820/2130/16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05.05.2022 р. URL: https://reyestr.court. gov.ua/Review/104191326.

25. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення: Рішення НАБУ від 09.02.2018 р. Дата оновлення: 15.04.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/z0345-18#n13.

26. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. Дата оновлення: 30.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

27. Справа № 637/1427/19. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 18.02.2020 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review /87675467.

28. Справа № 580/7069/23. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 03.10.2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review /113899459.

29. Про реалізацію експериментального проекту щодо тестування посадових осіб митних органів з питань кваліфікації та благонадійності: Постанова КМУ від 330.09.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-2020-%D0%BF#Text.

30. Справа № 200/1144/22. Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 06.06.2023 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/111349160.

31. Справа № 804/6325/17. Рішення Верховного суду України від 21.11.2019 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85804125.

32. Справа № 640/7361/19. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 24.12.2020 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93788716.

33. Справа № 140/6979/21. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 02.11.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/100781358.

34. Справа № 816/1566/16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 14.08.2019 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83647556.

35. Справа № 520/5503/21. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 15.06.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/97663868.

36. Справа № 826/5454/18. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 03.12.2018 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78493136.

37. Справа № 380/1160/20. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 04.06.2020 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 89847252.

38. Справа № 520/13533/19 від 13.02.2020 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/87554009.

39. Справа № 300/357/19. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 25.04.2019 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/81427144.

40. Справа № 440/5219/20. Рішення Полтавського окружного адміністративного суду від 09.12.2020 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/93875747.

41. Справа № 640/2194/20. Рішення окружного адміністративного суду м. Києва від 14.07.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98365446 (не набрало законної сили).

42. Справа № 300/2021/20. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 19.01.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/94294696.

43. Справа № 9901/831/18. Постанова Великої Палати Верховного Суду 29.04.2020 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89251556.

Анотація

Чердинцев Ю. Г. **Окремі аспекти судового захисту права на державну службу в митних органах.** – Стаття.

У статті досліджуються особливості і проблемні питання судового захисту права на державну службу в митних органах з урахуванням судової практики з цієї проблематики. Встановлено, що судовий захист (на відміну від адміністративного) має прояв на всіх етапах державної служби і звернено увагу на такий етап, як вступ на державну службу. Акцентовано увагу на особливостях захисту права на вступ на державну службу під час застосування Закону «Про очищення влади» та необхідності нормативного забезпечення однакової судової практики. Звернено увагу на теоретико-нормативні питання спорів щодо проходження конкурсу (тестування, розв'язання ситуаційних завдань, дискреційних повноважень конкурсних комісій, порушення порядку і процедури конкурсу) і судову практику з цих питань. Визначено, що: по-перше, створено інституційно-процедурний механізм захисту права на державну службу; по-друге, мають місце прогалини нормативно-правового регулювання такого захисту, зокрема щодо: а) забезпечення індивідуального, а не колективного підходу при застосуванні Закону «Про очищення влади» і доведення провини в кожному конкретному випадку; б) Рішення КСУ щодо конституційності Закону «Про очищення влади»; в) забезпечення однаковості судової практики стосовно дискреційних повноважень Комісії або конкурсних комісій; по-третє, необхідність приведення МК України і Закону «Про державну службу» у відповідність до вимог міжнародних стандартів у контексті захисту права на державну службу шляхом внесення відповідних змін і доповнень до МК України і Закону «Про державну службу».

Ключові слова: захист права на державну службу; дискреційні повноваження конкурсних комісій; судова практика у справах про державну службу; люстрація; юрисдикція адміністративних судів; посадові особи митних органів; тестування; співбесіда.

Summary

Cherdyntsev Yu. H. **Certain aspects of judicial protection of the right to civil service in customs bodies.** – Article.

The features and problematic issues of judicial protection of the right to civil service in customs bodies, taking into account judicial practice on this issue are researched in the article. It is established that judicial protection (unlike administrative protection) is manifested at all stages of civil service and attention is paid to such a stage as entry into civil service. Attention is focused on the features of protection of the right to enter civil service during the application of the Law "On Purification of Power" and the need for regulatory support of uniform judicial practice. Attention is paid to theoretical and normative issues of disputes regarding the passing of the competition (testing, solving situational tasks, discretionary powers of competition commissions, violation of the order and procedure of the competition) and judicial practice on these issues. It is determined that: firstly, an institutional and procedural mechanism for protecting the right to civil service has been created; secondly, there are gaps in the regulatory and legal regulation of such protection, in particular regarding: a) ensuring an individual, rather than a collective, approach when applying the Law "On Purification of Power" and proving guilt in each specific case; b) the decision of the Constitutional Court of Ukraine on the constitutionality of the Law "On Purification of Power"; c) ensuring uniformity of judicial practice regarding the discretionary powers of the Commission or competition commissions; thirdly, the need to bring the Customs Code of Ukraine and the Law "On Civil Service" into line with the requirements of international standards in the context of protecting the right to civil service by making appropriate amendments and supplements to the Customs Code of Ukraine and the Law "On Civil Service".

Key words: protection of the right to civil service, discretionary powers of competition commissions, judicial practice in civil service cases, lustration, jurisdiction of administrative courts, customs officials, testing, interview.

Дата надходження статті: 26.09.2025
Дата прийняття статті: 23.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

UDC 34:37.018.43:004.77
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.48

O. A. Shamov

A COMPETENCY-BASED APPROACH IN CONTINUING LEGAL EDUCATION: THE CONCEPT OF AN ADAPTIVE EDUCATIONAL ECOSYSTEM

Problem Statement. Globalization, digital transformation, and the increasing complexity of legal regulation present unprecedented challenges to the legal profession. A lawyer's ability to continuously learn and adapt has ceased to be a desirable trait and has become a key condition for professional fitness. In response, most countries with developed legal systems have introduced some form of mandatory Continuing Legal Education (CLE) or Continuing Professional Development (CPD). However, despite the noble goal of maintaining a high level of professional competence, the existing system is increasingly subject to justified criticism.

In practice, the process of professional development often turns into a mechanistic "point-hunting" exercise [1], where the main goal is to meet the regulator's formal requirement rather than to genuinely acquire knowledge and skills. The educational content offered is generalized, failing to consider the narrow specialization, level of experience, and, most importantly, the individual career ambitions of the lawyer. This leads to low engagement and a waste of time and financial resources for both individual specialists and law firms. The current system, based on passive learning methods (mainly lectures), ignores the fundamental principles of adult learning (andragogy), which emphasize the need for self-direction and a practical orientation in the educational process [2].

Thus, a deep chasm emerges between the formal obligation and the real need for strategic, personalized, and measurable professional development.

Purpose of the Article. The purpose of this article is to develop and substantiate a conceptual model for an innovative educational ecosystem, "Legal Compass," which, leveraging the capabilities of artificial intelligence (AI) and modern educational technologies, can transform the system of continuing legal education. The task is to propose a model that will allow a shift from a reactive, formalized paradigm to a proactive, career-oriented one, where learning becomes a personalized, high-quality, and measurable tool for achieving the strategic goals of every lawyer and law firm.

Analysis of Recent Studies and Publications. The ineffectiveness of traditional CLE/CPD models is a subject of lively debate in academic and professional circles. Researchers such as. Schein point out that many MCLE (Mandatory CLE) programs are pedagogically outdated and lack a proven empirical correlation with an increase in professional competence [3]. Comparisons are often drawn with the Continuing Medical Education (CME) system, which is considered more flexible, practice-oriented, and based on evidence-based data [4]. This underscores the need for reform in the legal education paradigm.

In parallel, the field of educational technology (EdTech) is actively developing. Platforms like Lawline and the Practising Law Institute (PLI) have offered the market

© O. A. Shamov, 2025

a "Netflix for lawyers" model, providing access to a vast library of courses by subscription. Their advantage is accessibility and flexibility, but they create a "paradox of choice" and do not solve the problem of deep personalization of the learning trajectory [5].

Moreover, research in adjacent labor markets confirms that the shift towards valuing practical skills over formal education is a global trend; as M. Bone, E. G. Ehlinger, and F. Stephany demonstrate in their work, the market for high-tech professions is already witnessing a clear transition to 'skill-based hiring, where tangible Al competencies command a significantly higher wage premium than university degrees, indicating a fundamental re-evaluation of professional value in favor of measurable capabilities [6]. However, these models are closed corporate systems, not adapted to the specifics and regulatory requirements of the open legal market.

The theoretical basis for rethinking approaches to lawyer training is provided by the works of Malcolm Knowles, the founder of the modern theory of andragogy. His principles emphasize that adult learners are self-directed, oriented towards solving specific tasks, and need to understand the rationale for learning [2]. The existing CLE/CPD system directly contradicts these principles. At the same time, Donald Kirkpatrick's training evaluation model, which includes four levels (reaction, learning, behavior, results), provides a methodological framework for measuring the real impact of educational programs, going beyond a simple count of hours [7].

Thus, despite the criticism of the existing system and the emergence of separate technological solutions, the problem of creating a comprehensive, open ecosystem for the legal profession that synergistically combines deep AI personalization, guaranteed content quality, and a measurable impact on careers remains unsolved. This article is dedicated to addressing this very problem.

Main Results. To solve the outlined problems, a conceptual model of the educational ecosystem "Legal Compass" is proposed, based on three key principles: hyper-personalization, guaranteed quality, and measurable results. This is not just a course aggregator, but an intelligent partner that accompanies a lawyer throughout their career. Let's examine its structure in more detail.

1. The System's Core: The AI-Powered "Career Navigator". The technological heart of the platform is an intelligent system that solves the problems of the "paradox of choice," low engagement, and proving ROI. Its operation consists of several stages.

The first stage is the creation of the lawyer's "digital twin". During registration, the user undergoes an interactive interview with a chatbot, where they specify not only formal data (specialization, experience) but also long-term career ambitions ("become a firm partner," "lead an intellectual property practice," "move to an in-house sector," "qualify for work in international arbitration"). With the user's consent, the system can analyze their public digital footprint (Linkedin profile, scientific publications, conference presentations) to objectively assess their current skill level (hard & soft skills).

The second stage is the generation of a personalized learning trajectory. Based on the "digital twin," the AI compares the user's profile with benchmark profiles of specialists who have already achieved the user's stated goal. Machine learning algorithms

identify specific "gaps" in knowledge and skills. For example, for a lawyer aspiring to become a partner, the system might identify a lack of skills in business development, financial management, or leadership. Based on this analysis, the system generates not a static list of courses, but a flexible, dynamic "career playlist." This playlist consists of different content formats (micro-modules, video lectures, interactive simulators, workshops, articles) from various providers. Each recommendation is accompanied by an explanation of which specific gap it closes and how it brings the user closer to their career goal, which is fully consistent with the principles of andragogy [2].

The third stage is the visualization of progress and measurement of impact. The user has access to a "Career Impact Dashboard." This tool visualizes progress in filling "skill circles" in real time. It allows for anonymous comparison of one's competence level with the market average for their current or desired position. For corporate clients (law firms), the dashboard aggregates team data, allowing HR and L&D departments to see how employee training affects the achievement of business goals, for example, by increasing the win rate in a particular practice or improving client feedback. This is a direct implementation of the third and fourth levels of the Kirkpatrick model [7], shifting the conversation from "hours spent" to "results obtained".

2. The Content Universe: A Three-Tiered System of Quality and Relevance. The value of the ecosystem is determined not only by technology but also by the quality of the educational content. "Legal Compass" addresses the problems of quality control and competition with free content through a three-tiered model.

Level 1: Aggregation with Premium Partners. The platform operator conducts a rigorous selection of educational providers (universities, training centers, leading law firms). Only those whose quality, methodology, and reputation are confirmed are admitted to the platform.

Level 2: Proactive Trend Creation. Unlike passive aggregators, the ecosystem has its own analytical department that uses predictive analytics to forecast future "hot" topics in jurisprudence (e.g., legal regulation of AI, space law, cybersecurity). Based on these forecasts, the platform operator holds open competitions and engages top experts to create exclusive "Compass Originals" content, which becomes the platform's flagship and stays ahead of market demand [8]

Level 3: Multi-Layered Quality Assurance Protocol. Every educational product undergoes verification. This includes a transparent system of ratings and reviews from the community based on clear criteria (practicality, relevance, quality of delivery. The best courses receive a "seal of quality" from an independent expert council composed of recognized specialists in the relevant fields of law. A dynamic monitoring system automatically tracks courses with outdated information or low ratings, sending them for updates or removing them from the platform. Thus, the platform's value lies not in the information itself (which is often free), but in its structuring, verification, personalization, and automatic tracking for CLE/CPD purposes.

3. User Experience: Gamification, Community, and Coaching. To overcome market inertia and maximize user engagement, the ecosystem uses modern approaches to interaction. This includes interactive and flexible formats: microlearning (short 5-15 minute modules, ideal for busy professionals), practical simulators (virtual court

hearings or negotiations where an AI acts as an opponent and provides instant feedback), as well as elements of gamification (points, badges for mastering skills, leaderboards) to increase motivation.

An important element is the formation of elite professional communities. Users get access to closed groups to discuss learning materials with course authors and colleagues, which promotes networking and deeper knowledge acquisition. For premium users and corporate clients, sessions with professional career coaches are available to help adjust the learning trajectory and achieve goals faster.

Scientific Novelty. The scientific novelty of the proposed model lies not in the application of individual technologies, but in its conceptual and systemic uniqueness for the field of legal education. The novelty is formulated in the following aspects:

1. Substantiation of a paradigm shift in continuing legal education: from a reactive, mandatory model ("must earn N points") to a proactive, career-oriented model ("I want to develop Y skills to achieve goal Z"), based on the principles of andragogy

2. Development of a comprehensive ecosystem model that synergistically combines:

– AI for deep individualization of learning trajectories based on an analysis of career goals, not just subject interests.

– Predictive analytics for the proactive formation of educational content that anticipates market demand

– A multi-layered quality verification system that solves the problem of trust in a decentralized educational environment.

3. Introduction of the "measurable result" concept (Measurable ROI) into legal education through the "Career Impact Dashboard". This allows for the empirical evaluation of the effectiveness of training for the lawyer and the law firm, relying on recognized methodologies like the Kirkpatrick model, and shifting the discourse from the plane of "time spent" to the plane of "competencies acquired and their impact on business".

At the same time, the implementation of such a system carries certain risks that require attention. First and foremost is the problem of algorithmic bias. An AI trained on historical career path data may reproduce existing gender or social stereotypes [9]. To minimize this risk, mechanisms for continuous auditing and correction of algorithms must be implemented. A second challenge is data privacy. The system will collect a significant amount of sensitive information about users' career plans and skills, which requires the highest standards of cybersecurity and a transparent data management policy [10]

Conclusions. The conducted research has demonstrated that the existing system of continuing legal education is largely outdated, formalized, and ineffective. It meets neither the modern demands of the market nor the principles of adult learning, turning an important process of professional development into a burdensome obligation.

In response to this challenge, a conceptual model of the educational ecosystem "Legal Compass" was developed and substantiated. This model, unlike existing solutions, offers a comprehensive approach that synergistically combines technological, methodological, and organizational innovations. The use of artificial intelligence to create hyper-personalized career trajectories, proactive content formation based on predictive analytics, a multi-layered quality assurance system, and the introduction of tools to measure the real impact of learning allow for a fundamental shift in

the approach to continuing professional development. The model shifts the focus from the formal accumulation of points to the achievement of strategic career goals, turning learning into a lawyer's main competitive advantage.

The implementation of such an ecosystem has significant practical potential. For lawyers, it means accelerated career growth and increased competitiveness in the market. For law firms, it means transforming training costs into a transparent and measurable investment in human capital. For regulatory bodies, it means ensuring not formal, but real compliance with standards of professional competence, which will ultimately contribute to improving the quality of justice and legal services as a whole.

Prospects for further research include developing a methodology for detecting and minimizing algorithmic bias recommendation systems for lawyers, conducting empirical studies on the effectiveness of personalized learning trajectories compared to traditional methods, and analyzing the possibilities of adapting the proposed model to different national legal and educational systems.

Bibliography

1. Rhode D. L. (2015). The Trouble with Lawyers. Oxford University Press. URL: http://www.lpbr.net/2016/10/the-trouble-with-lawyers.html (date of application: 20.09.2025)

2. Knapke, J. M., Hildreth, L., Molano, J. R., Schuckman, S. M., Blackard, J. T., Johnstone, M., Kopras, E. J., Lamkin, M. K., Lee, R. C., Kues, J. R., & Mendell, A. (2024). Andragogy in Practice: Applying a Theoretical Framework to Team Science Training in Biomedical Research. *British Journal of Biomedical Science*, *81*(12651). https://doi.org/10.3389/bjbs.2024.12651 (date of application: 20.09.2025)

3. , D. (2020). Mandatory Continuing Legal Education: Productive or Just PR? *The Georgetown journal of legal ethics*. Vol. 33. URL: https://www.law.georgetown.edu/legal-ethics-journal/wp-content/uploads/sites/24/2020/09/GT-GJLE200005.pdf (date of application: 20.09.2025)

4. Simulescu, L., Meijer, M., Vodu ek, D. B. (2022). Continuing Medical Education (CME) in time of crisis: How medical societies face challenges and adapt to provide unbiased CME. *Journal of European CME*, *11*(1), 2035950. URL: https://doi.org/10.1080/21614083.2022.2035950 (date of application: 20.09.2025)

5. Schwartz, B. (2004). The Paradox Of Choice: Why More Is Less. *ECCO*. URL: https://works.swarthmore.edu/fac-psychology/198 (date of application: 20.09.2025)

6. Bone, M., Ehlinger, E. G., & Stephany, F. (2025). Skills or degree? The rise of skill-based hiring for AI and green jobs. *Technological Forecasting and Social Change*, *214*, 124042. URL: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2025.124042 (date of application: 20.09.2025)

7. Paull, M., Whitsed, C., & Girardi, A. (2016). Applying the Kirkpatrick model: Evaluating an Interaction for Learning Framework curriculum intervention. *Issues in Educational Research*, *26*(3), 490–507. URL: https://www.iier.org.au/iier26/paull.pdf (date of application: 20.09.2025)

8. Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: a Review. *IEEE Access*, *8*(8), 75264–75278. URL: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510 (date of application: 20.09.2025)

9. O'Neil, C. (2016). Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy. *Crown Publishing Group*. URL: https://dl.acm.org/doi/10.5555/3002861 (date of application: 20.09.2025)

10. Ifenthaler, D., Schumacher, C. (2016). Student perceptions of privacy principles for learning analytics. *Education Tech Research*. 64. 923–938. https://doi.org/10.1007/s11423-016-9477-y

Summary

Shamov O. A. **A competency-based approach in continuing legal education: The concept of an adaptive educational ecosystem.** – Article.

Introduction. The mandatory continuing legal education system in many jurisdictions is facing a crisis of legitimacy and effectiveness, having devolved into a formal "point-gathering" process that fails to meet

both the dynamic demands of the market and the individual career needs of professionals. Existing models, from traditional seminars to "Netflix for lawyers" online platforms, suffer from a lack of personalization, an absence of quality assurance, and an inability to measure the real impact of training on professional competence. **Purpose.** The purpose of this article is to substantiate and develop a conceptual model for an innovative educational ecosystem, "Legal Compass," which utilizes artificial intelligence technologies to transform the process of professional development from an obligation into a proactive tool for strategic career growth. **Methods.** The research is based on a systematic analysis of scientific publications, a comparative analysis of existing educational models (CLE/CPD, corporate platforms), and modeling methods to construct the proposed ecosystem. The theoretical framework is supported by the principles of andragogy and Donald Kirkpatrick's training evaluation model. **Results.** A comprehensive ecosystem model is presented, the core of which is an AI-powered "Career Navigator" that creates hyper-personalized learning trajectories based on an analysis of a lawyer's career goals and existing skills. The model includes a three-tiered content quality assurance system and a "Career Impact Dashboard" for measuring the ROI of training. **Conclusion.** The proposed ecosystem model enables a paradigm shift from reactive "learning for points" to proactive "learning for a career." The implementation of such a system can enhance the competitiveness of lawyers, transform law firm expenditures into strategic investments, and ensure a genuine, rather than formal, improvement in the quality of legal services.

Key words: continuing legal education (CLE), continuing professional development (CPD), legal education, artificial intelligence (AI), educational technology (EdTech), personalized learning, ecosystem approach, career development.

Анотація

Шамов О. А. **Компетентнісний підхід у безперервній юридичній освіті: концепція адаптивної освітньої екосистеми.** – Стаття.

Вступ. Система обов'язкового підвищення кваліфікації юристів у багатьох юрисдикціях переживає кризу легітимності та ефективності, перетворившись на формальний процес «накопичення балів», що не відповідає ані динамічним вимогам ринку, ані індивідуальним кар'єрним потребам фахівців. Існуючі моделі, від традиційних семінарів до онлайн-платформ за принципом «Netflix для юристів», страждають від браку персоналізації, відсутності гарантій якості та неможливості виміряти реальний вплив навчання на професійну компетентність. **Мета.** Метою статті є обґрунтування та розробка концептуальної моделі інноваційної освітньої екосистеми «Юридичний Компас», яка використовує технології штучного інтелекту для трансформації процесу підвищення кваліфікації з обов'язку на проактивний інструмент стратегічного кар'єрного зростання. **Методи.** Дослідження ґрунтується на системному аналізі наукових публікацій, порівняльному аналізі існуючих освітніх моделей (CLE/CPD, корпоративні платформи), а також на методах моделювання для побудови запропонованої екосистеми. Теоретичною основою слугували принципи андрагогіки та модель оцінки ефективності навчання Дональда Кіркпатрика. **Результати.** Представлено комплексну модель екосистеми, ядром якої є «Кар'єрний навігатор» на базі ШІ, що створює гіперперсоналізовані навчальні траєкторії на основі аналізу кар'єрних цілей та наявних навичок юриста. Модель включає трирівневу систему гарантії якості контенту та «Панель кар'єрного впливу» для вимірювання ROI навчання. **Висновки.** Запропонована екосистемна модель дозволяє здійснити парадигмальний зсув від реактивного «навчання заради балів» до проактивного «навчання заради кар'єри». Впровадження такої системи здатне підвищити конкурентоспроможність юристів, перетворити витрати юридичних фірм на стратегічні інвестиції та забезпечити реальне, а не формальне, підвищення якості правових послуг.

Ключові слова: підвищення кваліфікації юристів, безперервний професійний розвиток, юридична освіта, штучний інтелект, освітні технології (EdTech), персоналізоване навчання, екосистемний підхід, кар'єрний розвиток.

Дата надходження статті: 21.09.2025
Дата прийняття статті: 15.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 347.1
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.49

Є. І. Шиманський

ПРОФЕСІЙНІ ВИМОГИ, ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ТА МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НОТАРІУСІВ

Постановка проблеми. Інститут нотаріату посідає особливе місце у правовій системі сучасної держави, виконуючи функцію превентивного правосуддя та забезпечуючи охорону прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб. Ефективність його діяльності визначається не лише якістю правового регулювання, а й рівнем професійної підготовки нотаріусів, дотриманням етичних стандартів та дієвістю механізмів контролю.

Сучасні виклики, пов'язані з глобалізацією, цифровізацією та зростанням правових ризиків, зумовлюють потребу у комплексному перегляді вимог до нотаріальної професії. Поряд із класичними компетенціями – глибоким знанням законодавства, здатністю до правового аналізу та бездоганною репутацією – набувають значення навички роботи з цифровими технологіями, використання електронних реєстрів та впровадження новітніх інструментів контролю.

Водночас дотримання етичних норм є запорукою збереження високого рівня довіри суспільства до інституту нотаріату. Впровадження міжнародних стандартів, розроблених Міжнародним союзом латинського нотаріату та Радою нотаріатів ЄС, сприяє гармонізації української системи з європейською та створює умови для її сталого розвитку.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю вироблення узгодженої системи професійних вимог, етичних принципів і контрольних механізмів, яка б забезпечувала баланс між незалежністю нотаріуса та ефективним наглядом за його діяльністю. Це вимагає наукового осмислення зарубіжного досвіду, аналізу чинної практики в Україні та формування пропозицій щодо її вдосконалення.

Нотаріат є ключовим елементом правової системи, що виконує функцію превентивного правосуддя та гарантує захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб. Ефективність діяльності нотаріусів значною мірою залежить від поєднання трьох взаємопов'язаних складових: високих професійних вимог, дотримання етичних стандартів та ефективного механізму контролю за їх діяльністю. У сучасних умовах правової трансформації України та її інтеграції до європейського правового простору підвищуються вимоги до якості надання нотаріальних послуг, прозорості діяльності та відповідності міжнародним стандартам [21, с. 61–62].

Проблема полягає у тому, що, незважаючи на наявність розвиненої нормативно-правової бази, існують прогалини у механізмах контролю, недостатня деталізація етичних норм та незбалансованість професійних вимог. Це створює ризики для правової безпеки, знижує довіру до нотаріальної системи та обмежує її конкурентоспроможність у світовому правовому просторі. Зокрема, важливим викликом є забезпечення однакової якості роботи як державних, так і приватних нотаріусів,

© Є. І. Шиманський, 2025

а також розробка дієвих інструментів реагування на порушення етичних норм [26, с. 4–5].

Таким чином, дослідження професійних вимог, етичних стандартів та механізмів контролю за діяльністю нотаріусів має не лише наукову, але й прикладну значущість, адже його результати можуть бути використані у нормотворчій діяльності, реформуванні інституційних механізмів та підвищенні ефективності нотаріальної системи в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійних вимог, етичних стандартів та механізмів контролю за діяльністю нотаріусів знайшли відображення у працях українських і зарубіжних науковців, які досліджують нотаріат як інститут превентивного правосуддя та елемент правової системи. Зокрема, дослідники підкреслюють, що сучасні виклики у сфері нотаріальної діяльності пов'язані не лише з технічними аспектами регулювання, а й з формуванням етичної культури та системи відповідальності.

Міжнародний досвід засвідчує, що ефективна діяльність нотаріату значною мірою залежить від незалежності нотаріуса, обов'язковості дотримання професійних кодексів та наявності чітких процедур дисциплінарного впливу. Європейські стандарти, сформульовані Радою нотаріатів Європейського Союзу, передбачають поєднання високих кваліфікаційних вимог, прозорих механізмів атестації та дієвого нагляду з боку органів професійного самоврядування [3, с. 7–9].

Таким чином, аналіз літератури свідчить про потребу комплексного підходу, який поєднує правове регулювання, професійну етику та ефективний контроль, що відповідає сучасним умовам розвитку правової системи України.

Метою цієї статті є визначення ключових професійних вимог до нотаріусів, формулювання системи етичних стандартів та обґрунтування ефективних механізмів контролю за їх діяльністю в Україні з урахуванням міжнародних стандартів і найкращих практик. Досягнення цієї мети передбачає комплексний аналіз чинної нормативно-правової бази, вивчення наукових підходів та узагальнення досвіду зарубіжних країн [32, с. 3–4].

Особлива увага приділяється порівнянню української моделі регулювання нотаріату з моделями романо-германської та англосаксонської правових сімей, що дозволяє визначити шляхи підвищення професійної компетентності нотаріусів та вдосконалення механізмів дисциплінарного впливу [9, с. 15–16].

У дослідженні використано комплекс нормативних, наукових та статистичних джерел, що дозволяють провести багатогранний аналіз професійних вимог, етичних стандартів та механізмів контролю за діяльністю нотаріусів. Основу нормативної бази склали чинні закони України, міжнародні правові акти та рекомендації професійних об'єднань [25, с. 21–23].

Методологічну основу роботи становлять порівняльно-правовий метод – для аналізу різних моделей організації нотаріату; системний підхід – для вивчення взаємозв'язку між професійними вимогами, етичними стандартами та контрольними механізмами; формально-юридичний метод – для тлумачення нормативних положень; а також емпіричний аналіз – для узагальнення практики застосування дисциплінарних процедур.

Виклад основного матеріалу. Професійні вимоги до нотаріусів визначаються як сукупність кваліфікаційних, освітніх та морально-етичних характеристик, необхідних для належного виконання функцій нотаріату. Вони охоплюють не лише наявність відповідної юридичної освіти та стажу роботи у сфері права, а й дотримання високих стандартів професійної етики, уміння застосовувати законодавство в інтересах сторін та забезпечувати правову визначеність [30, с. 17–18].

Значення професійних вимог полягає у забезпеченні довіри суспільства до нотаріальних актів, запобіганні зловживанням та підвищенні якості правових послуг. Міжнародні документи, зокрема Європейська хартія нотаріату, акцентують на необхідності постійного підвищення кваліфікації, перевірки знань та контролю за дотриманням професійних стандартів [6, с. 6–7].

Освітні та кваліфікаційні критерії для кандидатів у нотаріуси

В Україні доступ до професії нотаріуса передбачає відповідність низці освітніх і кваліфікаційних вимог, що визначені законодавством. Кандидат повинен мати повну вищу юридичну освіту, підтверджену дипломом акредитованого закладу вищої освіти, пройти стажування та скласти кваліфікаційний іспит [22, с. 24–25].

Міжнародні стандарти, зокрема рекомендації Міжнародного союзу латинського нотаріату, підкреслюють важливість не лише базової юридичної підготовки, але й спеціалізованих курсів, спрямованих на формування навичок роботи з нотаріальними актами, ділової етики та медіації [19, с. 9–10]. Такий підхід забезпечує комплексну підготовку майбутніх нотаріусів і гарантує високий рівень правової допомоги.

Етичні стандарти в нотаріальній діяльності

Етичні стандарти є фундаментом нотаріальної професії, оскільки вони формують суспільну довіру та гарантують неупередженість у прийнятті рішень. В Україні основні засади етичної поведінки нотаріусів закріплені у Правилах професійної етики нотаріусів України, які визначають обов'язок діяти сумлінно, чесно, незалежно та з дотриманням принципу конфіденційності [35, с. 5–6].

Європейська практика свідчить, що етичні кодекси нотаріусів деталізують не лише загальні моральні засади, а й конкретні стандарти поведінки в різних професійних ситуаціях – від уникнення конфлікту інтересів до правил ведення документації. Рекомендації Ради нотаріатів ЄС наголошують на необхідності безперервного етичного навчання як умови збереження високого рівня професійної культури [4, с. 11–12].

Принципи незалежності та неупередженості нотаріуса

Незалежність та неупередженість нотаріуса є визначальними принципами, що забезпечують довіру суспільства до нотаріальних актів і запобігають можливості впливу сторонніх осіб на його діяльність. Законодавство України прямо передбачає, що нотаріус під час виконання своїх обов'язків діє лише на підставі закону та в інтересах сторін, не допускаючи втручання органів влади чи інших суб'єктів [23, с. 8–9].

Міжнародні стандарти, зокрема Гаазька конвенція 1961 року та рекомендації Міжнародного союзу латинського нотаріату, підкреслюють, що принципи незалежності і неупередженості є невід'ємними від статусу нотаріуса

як посадової особи, уповноваженої державою на посвідчення правових актів [18, с. 14–15]. У практичній площині це означає необхідність захисту нотаріуса від адміністративного та політичного тиску, а також забезпечення процедурної рівності сторін.

Механізми контролю за діяльністю нотаріусів

Контроль за діяльністю нотаріусів в Україні має багаторівневу структуру, яка включає державний нагляд, внутрішній контроль органів професійного самоврядування та судовий контроль за оскарженням нотаріальних дій. Міністерство юстиції України здійснює планові та позапланові перевірки дотримання нотаріусами законодавства, а також розглядає скарги громадян [31, с. 42–43].

Важливу роль у системі контролю відіграє Нотаріальна палата України, яка запроваджує внутрішні дисциплінарні процедури, проводить етичну експертизу діяльності нотаріусів та організовує підвищення кваліфікації. Міжнародні стандарти рекомендують поєднувати адміністративний та самоврядний контроль, щоб забезпечити баланс між незалежністю нотаріуса та необхідністю захисту прав громадян [10, с. 19–20].

Дисциплінарна відповідальність нотаріусів

Дисциплінарна відповідальність є важливим елементом системи контролю за діяльністю нотаріусів, спрямованим на забезпечення дотримання законодавства та етичних норм. Законодавство України передбачає дисциплінарні стягнення у вигляді попередження, тимчасового зупинення права на зайняття нотаріальною діяльністю та позбавлення свідоцтва [24, с. 27–28].

Процедура притягнення до дисциплінарної відповідальності передбачає дотримання принципів змагальності та права на захист. Міжнародні стандарти, зокрема рекомендації Ради Європи, наголошують на необхідності прозорості дисциплінарних процедур, пропорційності санкцій та можливості оскарження рішень дисциплінарних органів у суді [2, с. 33–34].

Міжнародні стандарти професійної діяльності нотаріусів

Міжнародні стандарти професійної діяльності нотаріусів формуються на основі документів, ухвалених міжнародними організаціями, зокрема Міжнародним союзом латинського нотаріату та Радою нотаріатів Європейського Союзу. Ці стандарти регламентують кваліфікаційні вимоги, етичні норми, правила ведення документації та механізми контролю [17, с. 12–13].

Важливим елементом є вимога до безперервного підвищення кваліфікації та впровадження сучасних технологій у нотаріальну діяльність. Згідно з «Європейською хартією нотаріату», нотаріуси повинні не лише дотримуватися закону, але й забезпечувати ефективність правового обслуговування в умовах глобалізації та цифровізації [7, с. 4–5].

Співпраця нотаріальних органів з іншими правовими інституціями

Співпраця нотаріальних органів з судами, органами державної реєстрації, адвокатурою та органами місцевого самоврядування є важливою складовою ефективного функціонування правової системи. Вона забезпечує обмін інформацією, своєчасну перевірку правового статусу документів та запобігання правопорушенням [29, с. 51–52].

Європейський досвід демонструє, що взаємодія між нотаріусами та іншими юридичними інституціями має ґрунтуватися на принципах прозорості, взаємної довіри та технологічної інтеграції. Зокрема, у країнах ЄС діють єдині електронні реєстри, доступні як нотаріусам, так і іншим правовим суб'єктам, що сприяє швидкому та надійному підтвердженню правових фактів [13, с. 7–8].

Проблеми практичного забезпечення етичних стандартів у нотаріальній діяльності

Реалізація етичних стандартів у нотаріальній практиці часто стикається з низкою викликів, серед яких – тиск з боку зацікавлених осіб, недостатній рівень етичної підготовки деяких нотаріусів та відсутність ефективних механізмів моніторингу [35, с. 18–19].

Європейський досвід показує, що дієвим інструментом підтримання високих етичних стандартів є впровадження системи регулярних незалежних аудитів професійної діяльності та обов'язкове проходження курсів етичного удосконалення. Рада нотаріатів ЄС рекомендує поєднувати дисциплінарні заходи з позитивною мотивацією, наприклад, системою професійних рейтингів або сертифікацією [5, с. 22–23].

Роль Міністерства юстиції у формуванні етичних стандартів та здійсненні контролю

Міністерство юстиції України відіграє ключову роль у формуванні нормативно-правової бази, що регулює етичні стандарти нотаріусів, та у здійсненні контролю за їх дотриманням. Зокрема, воно затверджує Правила професійної етики нотаріусів України, розробляє методичні рекомендації та проводить перевірки діяльності нотаріальних органів [30, с. 14–15].

Крім того, Мін'юст координує співпрацю з міжнародними організаціями для гармонізації етичних стандартів із європейськими вимогами. Це включає участь у програмах обміну досвідом, адаптацію рекомендацій Ради нотаріатів ЄС та впровадження сучасних інструментів контролю, зокрема електронних систем моніторингу [15, с. 9–10].

Роль Нотаріальної палати України у підтриманні професійних стандартів та контролю

Нотаріальна палата України (НПУ) як орган професійного самоврядування виконує важливу функцію з підтримання високих стандартів професійної діяльності нотаріусів. Вона розробляє рекомендації з питань етики, проводить навчальні семінари та організовує підвищення кваліфікації членів професії [37, с. 27–28].

НПУ також здійснює внутрішній контроль за дотриманням професійних стандартів, розглядає скарги на дії нотаріусів та вносить пропозиції до Міністерства юстиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання. Європейський досвід, зокрема діяльність аналогічних палат у Франції та Німеччині, підтверджує, що професійне самоврядування є ефективним інструментом збереження незалежності нотаріату при одночасному забезпеченні високої якості правових послуг [1, с. 11–12].

Зарубіжний досвід контролю та етичного регулювання нотаріальної діяльності

Досвід провідних країн світу демонструє різноманітні моделі контролю за нотаріальною діяльністю, що поєднують державний нагляд та професійне самоврядування. У Франції та Німеччині діє система, коли основний контроль здійснюють професійні палати, але Міністерство юстиції має право проводити інспекції та ініціювати дисциплінарні провадження [11, с. 45–46].

У країнах англо-саксонської правової сім'ї, зокрема у Великій Британії та Канаді, акцент робиться на саморегулюванні та незалежних аудитах, що проводяться сторонніми організаціями. Водночас міжнародні рекомендації, такі як документи Міжнародного союзу латинського нотаріату, підкреслюють важливість єдиних етичних стандартів для всіх країн, що визнають нотаріат як публічний інститут [16, с. 19–20].

Інноваційні інструменти моніторингу та оцінки роботи нотаріусів

Сучасний розвиток цифрових технологій сприяє впровадженню нових методів моніторингу нотаріальної діяльності. Одним з найбільш ефективних інструментів є використання електронних реєстрів та автоматизованих систем аналізу даних, що дозволяють виявляти потенційні порушення на ранніх стадіях [28, с. 12–13].

Важливим напрямом інновацій є впровадження індикаторів якості роботи нотаріусів, які базуються на аналізі скарг, швидкості надання послуг та точності оформлення документів. У низці європейських країн також застосовуються блокчейн-технології для зберігання нотаріальних актів, що забезпечує їх незмінність та підвищує рівень довіри клієнтів [14, с. 27–28].

Правові гарантії незалежності нотаріуса в умовах контролю

Незалежність нотаріуса є ключовою умовою виконання ним своїх функцій, адже саме вона забезпечує об'єктивність та неупередженість прийняття рішень. Законодавство України гарантує нотаріусам недопустимість втручання у їх діяльність з боку будь-яких осіб, крім випадків, передбачених законом [20, с. 41–42].

Водночас система контролю повинна бути побудована таким чином, щоб не порушувати принципів незалежності. Європейська хартія нотаріату передбачає, що дисциплінарні органи та контролюючі інституції мають діяти виключно в межах своїх повноважень, з дотриманням процедурних гарантій та прав нотаріуса на захист [8, с. 15–16].

Взаємозв'язок між етичними стандартами та якістю нотаріальних послуг

Етичні стандарти безпосередньо впливають на якість нотаріальних послуг, оскільки вони формують довіру клієнтів та забезпечують дотримання принципів законності. Недотримання етичних норм може призвести до порушення прав сторін, зниження репутації нотаріату та збільшення кількості судових спорів [34, с. 53–54].

Дослідження, проведені на рівні ЄС, підтверджують, що систематичне впровадження етичних кодексів та регулярне навчання нотаріусів з питань етики значно підвищує рівень задоволеності громадян і зменшує ризик правових помилок [12, с. 21–22]. Таким чином, етичні стандарти виступають ключовим елементом забезпечення високої якості правових послуг.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз професійних вимог, етичних стандартів та механізмів контролю свідчить, що ефективність нотаріальної діяльності залежить від поєднання високого рівня професійної підготовки, чітко визначених етичних норм і дієвої системи нагляду. Подальший розвиток цих елементів має ґрунтуватися на інтеграції міжнародних стандартів, цифрових технологій та посиленні ролі професійного самоврядування.

Перспективним напрямом є гармонізація українського нотаріального законодавства із європейськими вимогами, створення незалежних органів оцінки якості та впровадження інноваційних інструментів, зокрема блокчейн-рішень для зберігання нотаріальних актів. Це сприятиме підвищенню довіри до інституту нотаріату та забезпеченню стабільності правової системи.

Література

1. Conseil Sup rieur du Notariat (France). Annual Report 2022. Paris, 2023. 48 p. p. 11–12. URL: https://www.notaires.fr

2. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2010)12 on judges: independence, efficiency and responsibilities (applicable to disciplinary proceedings of notaries). Strasbourg, 2010. 46 p. p. 33–34. URL: https://www.coe.int

3. Council of the Notariats of the European Union (CNUE). Charter of European Notaries. Brussels, 2020. 18 p. p. 7–9. URL: https://www.cnue.eu

4. Council of the Notariats of the European Union (CNUE). Code of Ethics for European Notaries. Brussels, 2019. 20 p. p. 11–12. URL: https://www.cnue.eu

5. Council of the Notariats of the European Union (CNUE). Ethics in Notarial Practice: Guidelines. Brussels, 2020. 28 p. p. 22–23. URL: https://www.cnue.eu

6. Council of the Notariats of the European Union (CNUE). European Notarial Charter. Brussels, 2018. 14 p. p. 6–7. URL: https://www.cnue.eu

7. Council of the Notariats of the European Union (CNUE). European Notarial Charter. Brussels, 2018. 14 p. p. 4–5. URL: https://www.cnue.eu

8. Council of the Notariats of the European Union (CNUE). European Notarial Charter. Brussels, 2018. 14 p. p. 15–16. URL: https://www.cnue.eu

9. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Guidelines on the role of notaries in the prevention of disputes. Strasbourg, 2021. 32 p. p. 15–16. URL: https://www.coe.int/en/web/cepej

10. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Guidelines on the supervision of notaries. Strasbourg, 2022. 25 p. p. 19–20. URL: https://www.coe.int/en/web/cepej

11. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Notarial Systems in Europe: Comparative Overview. Strasbourg, 2021. 72 p. p. 45–46. URL: https://www.coe.int/cepej

12. European Commission. Quality of Notarial Services in the EU: Comparative Study. Brussels, 2020. 44 p. p. 21–22. URL: https://ec.europa.eu

13. European e-Justice Portal. Interconnection of National Registers. Brussels, 2021. 15 p. p. 7–8. URL: https://e-justice.europa.eu

14. European Notarial Network. Digital Transformation of Notarial Services in Europe. Brussels, 2022. 36 p. p. 27–28. URL: https://www.enn-rne.eu

15. European Union Advisory Mission Ukraine (EUAM). Strengthening Ethical Standards in the Notarial System of Ukraine. Kyiv, 2022. 32 p. p. 9–10. URL: https://www.euam-ukraine.eu

16. International Union of Notaries (UINL). Ethical Principles for Notarial Practice. Rome, 2019. 40 p. p. 19–20. URL: https://www.uinl.org

17. International Union of Notaries (UINL). Global Framework for Notarial Practice. Buenos Aires, 2021. 30 p. p. 12–13. URL: https://www.uinl.org

18. International Union of Notaries (UINL). Principles of the Latin Notariat. Buenos Aires, 2019. 28 p. p. 14–15. URL: https://www.uinl.org

19. International Union of Notaries (UINL). Recommendations on Notarial Training. Buenos Aires, 2020. 22 p. p. 9–10. URL: https://www.uinl.org

20. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII (зі змінами). с. 41–42. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12

21. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. с. 61–62. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12

22. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. с. 24–25. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12

23. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. с. 8–9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12

24. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. с. 27–28. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12

25. Закон України «Про нотаріат»: Науково-практичний коментар / За ред. В.В. Комзюка. Київ: Алерта, 2022. 368 с. с. 21–23. URL: https://alerta.ua/book/notariat-commentary

26. Міністерство юстиції України. Аналітична доповідь про стан нотаріальної діяльності в Україні за 2022–2023 роки. Київ, 2024. 76 с. с. 4–5. URL: https://minjust.gov.ua/notariat-report-2023

27. Міністерство юстиції України. Звіт про впровадження електронних сервісів у нотаріальній діяльності. Київ, 2023. 40 с. с. 12–13. URL: https://minjust.gov.ua/e-notary-report

28. Міністерство юстиції України. Методичні рекомендації щодо взаємодії нотаріусів з органами державної влади. Київ, 2022. 64 с. с. 51–52. URL: https://minjust.gov.ua/notariat-guidelines

29. Міністерство юстиції України. Наказ про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України. Київ, 2021. 18 с. с. 14–15. URL: https://minjust.gov.ua/ethics-rules

30. Міністерство юстиції України. Порядок допуску до професії нотаріуса та проходження стажування. Київ, 2023. 32 с. с. 17–18. URL: https://minjust.gov.ua/notariat-training

31. Міністерство юстиції України. Порядок проведення перевірок організації нотаріальної діяльності. Київ, 2023. 56 с. с. 42–43. URL: https://minjust.gov.ua/notariat-control

32. Міністерство юстиції України. Стратегія розвитку системи нотаріату в Україні на 2024–2030 роки. Київ, 2024. 42 с. с. 3–4. URL: https://minjust.gov.ua/strategy-notariat-2030

33. Нотаріальна палата України. Вплив етичних стандартів на якість нотаріальних послуг. Київ, 2021. 60 с. с. 53–54. URL: https://npu.org.ua/ethics-and-quality

34. Нотаріальна палата України. Звіт про дотримання етичних стандартів у нотаріальній діяльності. Київ, 2022. 38 с. с. 18–19. URL: https://npu.org.ua/ethics-report

35. Нотаріальна палата України. Правила професійної етики нотаріусів України. Київ, 2021. 14 с. с. 5–6. URL: https://npu.org.ua/ethics-rules

36. Нотаріальна палата України. Річний звіт про діяльність Нотаріальної палати України. Київ, 2023. 64 с. с. 27–28. URL: https://npu.org.ua/annual-report

Анотація

Шиманський Є. І. **Професійні вимоги, етичні стандарти та механізми контролю за діяльністю нотаріусів.** – Стаття.

У статті здійснено комплексне дослідження професійних вимог, етичних стандартів та механізмів контролю за діяльністю нотаріусів у сучасній правовій системі України. Визначено, що інститут нотаріату виконує важливу функцію превентивного правосуддя, запобігаючи виникненню правових конфліктів шляхом належного посвідчення юридичних фактів і документів. Наголошено, що професійна компетентність нотаріуса ґрунтується на поєднанні глибоких знань законодавства, навичок правового аналізу, володіння сучасними цифровими інструментами та дотримання високих етичних стандартів.

Проаналізовано чинні кваліфікаційні вимоги до нотаріусів, передбачені законодавством України, та виявлено потребу в їх адаптації до сучасних викликів, зокрема розвитку електронних реєстрів, дистанційних сервісів та засобів кіберзахисту. Розглянуто роль етичних норм, що регламентують поведінку нотаріуса, у забезпеченні публічної довіри та збереженні професійної репутації. Особливу увагу приділено міжнародним підходам, закріпленим у документах Міжнародного союзу латинського нотаріату та Ради нотаріатів ЄС, які сприяють уніфікації стандартів нотаріальної діяльності.

Досліджено механізми контролю за діяльністю нотаріусів, зокрема державний нагляд, професійне самоврядування та інноваційні інструменти моніторингу. Порівняльний аналіз зарубіжного досвіду (Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія) показав ефективність поєднання незалежності нотаріуса з дієвим контролем з боку держави та професійної спільноти.

У підсумку обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання професійних вимог та етичних стандартів, розширення компетенцій Нотаріальної палати України, впрова-

дження цифрових систем аудиту та розроблення єдиного етичного кодексу, гармонізованого з європейськими нормами. Такі кроки сприятимуть підвищенню ефективності нотаріальної діяльності, зміцненню довіри громадян та інтеграції України в європейський правовий простір.

Ключові слова: нотаріат, професійні вимоги, етичні стандарти, контроль, міжнародний досвід, цифровізація, правове регулювання.

Summary

Shymanskyi Ye. I. **Professional requirements, ethical standards and mechanisms for controlling the activities of notaries.** – Article.

The article presents a comprehensive study of the professional requirements, ethical standards, and control mechanisms in notarial activities within the modern legal system of Ukraine. It emphasizes that the notariat serves as an essential element of preventive justice, preventing legal disputes by ensuring the proper authentication of legal facts and documents. The professional competence of a notary is shown to rest on a combination of profound legal knowledge, analytical skills, proficiency in modern digital tools, and adherence to high ethical standards.

The paper analyzes the current qualification requirements for notaries as established by Ukrainian legislation and identifies the need to adapt them to contemporary challenges, including the development of electronic registries, remote services, and cybersecurity measures. The role of ethical norms regulating a notary's conduct in ensuring public trust and maintaining professional reputation is highlighted. Special attention is given to international approaches enshrined in the acts of the International Union of Latin Notaries and the Council of Notariats of the European Union, which promote the unification of standards in notarial practice.

Control mechanisms over notarial activities are examined, including state supervision, professional self-governance, and innovative monitoring tools. Comparative analysis of foreign experience (France, Germany, Italy, Spain, the United Kingdom) demonstrates the effectiveness of combining notarial independence with robust oversight by both the state and the professional community.

The study concludes that it is necessary to further improve the legal regulation of professional requirements and ethical standards, expand the competencies of the Notarial Chamber of Ukraine, introduce digital auditing systems, and develop a unified code of ethics harmonized with European norms. These measures will enhance the efficiency of notarial activities, strengthen public trust, and facilitate Ukraine's integration into the European legal space.

Key words: notariat, professional requirements, ethical standards, control, international experience, digitalization, legal regulation.

Дата надходження статті: 29.09.2025
Дата прийняття статті: 24.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 343.132
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.50

П. В. Юрчишин

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ВТРУЧАННЯ ПРОКУРОРА В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. Правове регулювання функцій прокуратури передбачає здійснення нагляду за законністю діяльності правоохоронних органів, у тому числі за ОРД (ЗУ «Про прокуратуру» стаття 25, КПК ст. 246). Однак на практиці виникають питання, в чому полягають межі та процедура цього втручання. Прокурор володіє рядом важливих повноважень: від доступу до документів ОРД до видачі письмових вказівок органам, які проводять ОРД. Разом з тим законодавець спеціально обмежує сферу втручання: прокурор не може втручатися в методи й тактичні прийоми оперативно-розшукових заходів та не має інформації про конфіденційних інформаторів (ОРД закон виключає такі відомості з предмету нагляду). Сукупність цих норм створює неоднозначну картину: які саме дії належать до компетенції прокурора (контроль та координація) й коли вони перетворюються на заборонене втручання. Порушення цієї межі тягне юридичну відповідальність (за невиконання рішення прокурора передбачено ст. 185-8 КУпАП, а «позаповноважні» розпорядження прокурора – дисциплінарну відповідальність). Однак в практиці відсутність однозначного критерію «меж втручання» породжує спори та конфлікт між прокурором, слідчими та суддями. Тому дослідження правових колізій і фактичних прикладів втручання (чи його заборони) залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика прокурорського нагляду за досудовим провадженням і ОРД висвітлена в наукових працях провідних вітчизняних авторів. Так, у підручнику «Прокурорський нагляд в Україні» (Курочка, Каркач 2005) визначено загальні засади та види нагляду прокуратури, проте глибокого аналізу меж втручання у сучасних реформах там нема. У докторській дисертації Ільєнкова (2024) докладно досліджується механізм реалізації функцій прокуратури, зокрема нагляд за кримінальним провадженням, але він, як правило, фокусується на стадії слідства, а не на специфіці ОРД. Соколкін (2017) присвятив своє дослідження саме проблемам прокурорського нагляду за ОРД, підкресливши, що «прокурор не є учасником ОРД» і його завдання – захист прав осіб від порушень під час негласних дій. Цей автор також вказує на недосконалість формулювання Конституції (в редакції 2016 р.) та законів стосовно поняття нагляду за негласними слідчими діями. У літературі неодноразово згадується необхідність чіткого розмежування нагляду (функції прокурора) та оперативного керівництва (функції слідчого) – це співвідношення розглядається як спірне. Однак систематичного аналізу «меж втручання» саме у правовому сенсі не зустрічається. Тому стаття спирається на актуальні нормативні документи (включаючи зміни 2019–2024 років) та доповнює теоретичні джерела аналізом конкретних положень закону і практичних ситуацій.

© П. В. Юрчишин, 2025

Метою статті є виявлення та наукове обґрунтування правових меж втручання прокурора в оперативно-розшукову діяльність, а також виокремлення проблемних моментів у чинному законодавстві та на практиці. Для досягнення мети поставлено такі завдання: (1) проаналізувати норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК щодо повноважень прокурора під час ОРД; (2) дослідити положення Закону «Про прокуратуру» (стаття 25) щодо нагляду та координації оперативних заходів; (3) виявити випадки законодавчих колізій та невизначеності (наприклад, співвідношення прокурорського «координаційного» та «контрольного» впливу); (4) розглянути судову та практичну ситуацію в питанні заборони/дозволу окремих негласних дій прокурором; (5) узагальнити висновки і дати рекомендації щодо уточнення правового статусу прокурора в контексті ОРД.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 25 Закону «Про прокуратуру» [2], прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство. При цьому закон визначає, що прокурор при виконанні цього нагляду користується тими самими правами й обов'язками, що передбачені Законом «Про оперативно-розшукову діяльність» [1] та КПК [3]. Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 14) [1] детально перераховує конкретні повноваження прокурора в межах нагляду. Так, прокурор має право безперешкодно входити до всіх приміщень органів, які проводять ОРД (п.1), вимагати та перевіряти будь-які документи та матеріали щодо оперативно-розшукової діяльності (п.2), доручати керівникам відповідних органів проводити перевірки для усунення порушень закону (п.3). Крім того, прокурор може давати письмові вказівки про проведення конкретних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення, попередження чи припинення злочинів, а також розшуку осіб, що ухиляються від правосуддя. Такі вказівки, за положеннями Закону, є обов'язковими для виконання правоохоронними органами. У випадках, коли прокурор вважає строк проведення ОРД необґрунтовано обмеженим, він дає згоду на його продовження (п.5), що підтверджує його вплив на процес (згода прокурора продовжує строки негласних дій). Прокуратура також має право перевіряти скарги на порушення законів під час ОРД з можливістю ознайомлюватись з матеріалами (п.7), та отримувати пояснення від посадовців ОРД про порушення (п.6). Найсуттєвіша повноваження – право скасовувати незаконні постанови слідчого про заведення, закриття або зупинення ОРД. Завдяки цьому нагляду прокурор може усунути порушення на стадії планування чи здійснення негласних заходів. Він також уповноважений опротестовувати постанови суду про дозвіл чи відмову у проведенні негласних дій, що призупиняє такі дії.

Таким чином, законодавчо закріплено широкий перелік дій, які прокурор у межах нагляду може здійснювати. Водночас він не може виходити за рамки своєї компетенції. Зокрема, Закон «Про прокуратуру» прямо вказує: письмові вказівки прокурора органам, що проводять ОРД, «надані в межах повноважень, є обов'язковими…, а видання розпоряджень поза межами повноважень тягне відповідальність» [8, с. 15]. Цим закон встановлює критерій «межі втручання»: дія прокурора вважається закономірною, якщо вона базується на наданих законодавством повноваженнях. Перевищення меж є юридичним правопорушенням.

Новим у законодавстві є акцент на координацію діяльності правоохоронних органів. Змінами 2019 р. до Закону «Про прокуратуру» до частини 2 ст. 25 було додано норму, що Генеральний прокурор та керівники прокуратур «координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності», в тому числі через обов'язкові рішення координаційних нарад. Ця норма фактично підсилює вплив прокурора поза процедурним «наглядом» – даючи право об'єднаним державним органам прискорено узгоджувати стратегії боротьби зі злочинністю. Рішення координаційної наради визнаються обов'язковими для всіх правоохоронних органів, що розмиває межі традиційної підпорядкованості (рішення слідчих органів незалежні, а тут досягається колегіальне узгодження). Отже, окрім контролю за законністю, у прокурора з'явилася функція організаційного керівництва («координації») на рівні регіону чи країни. Частина науковців розглядає таке законодавче нововведення як потенційну проблему: за відсутності чітких критеріїв, рішення координаційних нарад можуть стати ширмою для непрозорого «втручання» прокурора у оперативну роботу поліцейських або спецслужб.

Законодавець усвідомлював ризики, що прокурор може спробувати замінити собою керівника оперативних підрозділів. Тому окремо обмежується «методична» сфера. Затверджений спільний наказ ГПУ і Голови СБУ 1999 р. прямо встановлював: «Прокурор у процесі здійснення нагляду... не втручається у методи і тактичні прийоми оперативно-розшукової діяльності». Незважаючи на те, що цей локальний акт втратив чинність, його суть повторено в більш сучасних докумен тах. Згідно зі ст. 14 Закону «Про ОРД», до предмета прокурорського нагляду не належать форми, методи і засоби оперативно-розшукової діяльності. Отже, прокурор може доручати, перевіряти документацію, зупиняти незаконну діяльність, але не може вказувати, яким чином проводити допит у тайні, встановлювати технічні засоби чи застосовувати певні спецоперації. Ця різниця між «що робити» і «як робити» є ключовою межею. Наприклад, прокурор може вказати розслідувачам з Національної поліції розшукувати певну групу осіб за конкретним кримінальним провадженням, але не має права диктувати розстановку оперативників чи прийоми, які будуть застосовані під час обшуку.

Попри наявність наведених норм, у практиці виникають суперечності. Зокрема, деякі аспекти нагляду за «негласними слідчими (розшуковими) діями» регулюються КПК (засадничо, що лише прокурор чи суд можуть давати дозвіл на певні види таких дій). Наприклад, частина 3 ст. 246 КПК передбачає, що прокурор може заборонити проведення чи припинити негласні дії. [5, с. 110]. Однак Закон «Про ОРД» також визнає роль прокурора у продовженні строків негласних заходів (п. 5 ст. 14) та узгодженні різноманітних процедур. Це іноді призводить до плутанини: чи є заборона або призупинення прокурором негласних дій «наглядом» (адже так ст. 246 КПК) чи «втручанням» у слідчі повноваження? Також суперечливими можуть бути ситуації, коли вказівки прокурора з формальної точки зору видаються добровільними «дорученнями» (а не обов'язковими вказівками), що відкриває дискусії про їх юридичну природу і можливість оскарження. Крім того, законодавство не завжди передбачає обов'язкове інформування прокурора про кожне заведення ОРД [7, с. 37]. Формально правоохоронці повинні повідом-

ляти про заведення справи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (в тому числі «оперативно-розшукова справа»), але обов'язкове миттєве інформування прокурора прямо не передбачено. Ускладнює ситуацію і спеціальний статус органів (наприклад, СБУ, ДБР, НАБУ) – для кожного з них визначені окремі правила взаємодії з прокуратурою.

Практичні кейси ілюструють, як неоднозначно тлумачаться межі втручання. Наприклад, у розслідуванні економічних злочинів один із прокурорів виддав письмову вказівку поліції провести негласний обшук конкретної фірми за підозрою в ухиленні від сплати податків. Поліція виконала вказівку, але суд визнав такий обшук незаконним, оскільки прокурор, на думку суду, фактично наказав виконати негласну слідчу дію без постанови слідчого судді, що перевищує повноваження прокурора. Наведене свідчить про конфлікт між правом прокурора видавати завдання та необхідністю судового контролю за негласними діями (п.4 ст. 246 КПК). В іншому випадку прокурор може, навпаки, заборонити певну операцію з мотивів недотримання законності (наприклад, якщо прослушка геть «незаконна»). Така заборона, хоч передбачена КПК, може бути кваліфікована слідчими як «поїдання» слідства прокурором.

Ще один приклад – координаційні наради [4, с. 74]. У багатьох регіонах практикують спільні наради прокурорів, поліції, СБУ, де обговорюються оперативні проблеми. Згідно з законом, їх рішення обов'язкові. Однак низка правоохоронців вважає такі рішення «позазаконною директивою», бо вони не мають чіткої нормативної сили так, як судові постанови чи накази. Це породжує колізію: рішення наради, що фактично підпорядковує поліцію вказівкам прокуратури, дуже близькі до «втручання» за своїм ефектом, хоча формально називаються «координаційними».

Висновок розглянутих прикладів – необхідність чітких критеріїв «дозволеного» втручання. Суперечки виникають через нечітке визначення, що саме означають «нагляд» і «координація» у кожному конкретному випадку. Наприклад, щодо негласних слідчих дій: якщо прокурор наказує замінити команду оперативників через порушення процедури, чи це законний нагляд, чи самоуправство? У доктрині наголошують, що повноваження прокурора слід розуміти як «страхувальний» механізм для закону – а не як інструмент досягнення оперативних цілей. Соколкін зауважує [6, с.322], що при формулюванні завдань прокурорського нагляду слід враховувати: прокурор не є учасником ОРД і не повинен сприяти цілям цієї діяльності. Навпаки, його роль – запобігання порушень прав громадян (наприклад, права на таємницю спілкування) під час проведення негласних заходів. Тож головне завдання – охорона законності й справедливості, а не процесуальний контроль результативності пошуку злочинців.

Водночас аналіз законодавства вказує, що відповідальність за чітке розмежування покладається саме на законодавця. Наразі деякі колізії можна виправити через роз'яснення ВСУ чи КСУ. Наприклад, якщо Конституційний Суд визначить, що рішення координаційних нарад прирівняні до наказів чи які мають бути піддані оскарженню. Також важливо уніфікувати термінологію: юридично доцільно у законі говорити не абстрактно «нагляд за негласними слідчими діями», а чітко

«нагляд за додержанням закону уповноваженими підрозділами ОРД» (як пропонував Соколкін [6, с. 323]). Це виключить двозначність.

Висновки. Прокурорський нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю формально детально врегульований в законі: йому надано значні повноваження (вступати до приміщень, перевіряти документи, давати вказівки, скасовувати незаконні дії, опротестовувати постанови суду). Водночас закон встановлює й обмеження: головним чином заборону втручання в «методи і тактичні прийоми» ОРД. Це означає, що прокурор може ставити завдання («що робити»), але не здійснювати оперативне керівництво («як робити»). Таке розмежування сприймається науковцями як необхідна запобіжна міра. Однак узгодження на практиці непросто: надмірний вплив прокурора може перетворити нагляд у фактичний контроль, а надто обмежена роль послабить захист прав під час операцій. Законодавчі новели (зокрема координаційні повноваження прокурорів) накладають додаткові «координуючі» функції, що ускладнює межі дозволеного втручання.

У практиці зустрічаються випадки, коли прокурор скасовує чи не допускає дії оперативників – і тут важливо оцінювати, чи дія прокурора узгоджується з законом (наприклад, чи була заборона санкціонованою статтею КПК) чи виходить за рамки нагляду. У статті показано, що чіткий правовий критерій «межі втручання» належить встановити в нормативних актах. Зокрема, слід уніфікувати поняття і процесуальну підставу для прокурорських вказівок (щоб вони не розмивали судову процедуру), а також регулювати наслідки порушення цих меж. Необхідним є напрацювання практики (судових рішень) щодо оцінки обставин видачі прокурором вказівок або координаційних рішень. У підсумку, підвищення правової визначеності у цій сфері сприятиме балансуванню між ефективністю боротьби зі злочинністю і гарантуванням конституційних свобод громадян.

Література

1. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII (ред. 09.08.2024).

2. Закон України «Про прокуратуру» (від 05.11.1991 № 1789-XII, ред. 2014).

3. Кодекс України про кримінальне провадження (від 13.04.2012 № 4651-VI, ред. від 09.05.2025). Стаття 36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

4. Курочка М.Й., Каркач П.М. *Прокурорський нагляд в Україні.* За ред. Е.О. Дідоренка. Київ: Центр учбової літератури, 2005. 424 с.

5. Семененко Д. Прокурорський нагляд, судовий і відомчий контроль за застосуванням технічних засобів у кримінальному провадженні. Право.ua. 2020. №2. С. 108–114

6. Соколкін Д.В. Поняття та правові засади прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю. Сучасні проблеми розвитку держави: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 23 листопада 2017 року). Харків, 2017. С. 320–326.

7. Ткачук О.С. Судовий контроль за слідчими та ОРД. *Вісник* Верховного Суду України. 2008. №3. С. 35-38.

8. Трагнюк Р.Р. Прокурорський нагляд за додержанням законів, що забезпечують права обвинуваченого: автореф. дис… канд. юрид. наук. К., 2014., 23 с.

Анотація

Юрчишин П. В. **Проблеми правового визначення меж втручання прокурора в оперативно-розшукову діяльність.** – Стаття.

У статті досліджуються нормативно-правові основи і практичні аспекти регулювання повноважень прокурора щодо оперативно-розшукової діяльності (ОРД) правоохоронних органів. Здійснений аналіз чинного законодавства (Закони «Про прокуратуру», «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінально-процесуальний Кодекс України) дозволяє визначити обсяги компетенції прокурора в цій сфері. Зокрема, вивчено права прокурора на видачу письмових вказівок у межах повноважень, право скасовувати незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової діяльності, а також заборону проведення чи припинення негласних слідчих дій. Показано, що законодавець формулює чіткі межі втручання прокурора: він не вправі втручатися в методи та тактичні прийоми проведення негласних (оперативно-розшукових) заходів. Водночас концепція координаційних нарад і контрольних функцій прокурора (нововведення Закону «Про прокуратуру», 2019 р.) розширює сферу його впливу. Викладено погляди вітчизняної доктрини (зокрема Соколкіна 2017 р.), який наголошує, що прокурор не є учасником оперативно-розшукової діяльності і має завдання передусім попереджати та припиняти порушення прав осіб під час проведення оперативно-розшукових заходів. Наведені правові колізії аналізуються на прикладах з практики, зокрема у сфері негласних дій (відповідно до Кримінально-процесуального Кодексу України) та у випадках суперечності між постановами прокурора і рішеннями слідчого судді. Практичні приклади ілюструють наслідки неврегульованості інституту: наприклад, ситуації, коли «обов'язкові» вказівки прокурора можуть суперечити іншим нормативам (суперечність між статтями Кримінально-процесуального Кодексу України та Закону про прокуратуру). За результатами дослідження запропоновано шляхи усунення колізій і уточнення меж втручання через законодавчі зміни та судову практику.

Ключові слова: прокурор; оперативно-розшукова діяльність; нагляд за додержанням законів; межі втручання; правові колізії; координація правоохоронних органів.

Summary

Yurchyshyn P. V. **Problems of legal determination of the limits of prosecutor's interference in operational and investigative activities.** – Article.

The article examines the legal framework and practical aspects of regulating the prosecutor's powers in relation to the operational and investigative activities (OIA) of law enforcement agencies. The analysis of current legislation (the Laws of Ukraine "On the Prosecutor's Office", "On Operational Investigative Activity", and the Code of Criminal Procedure of Ukraine) allows determining the scope of the prosecutor's competence in this area. In particular, the author examines the prosecutor's rights to issue written instructions within the scope of his/her authority, the right to cancel unlawful decisions to initiate or terminate operational and investigative activities, and the prohibition to conduct or terminate covert investigative actions. It is shown that the legislator formulates clear limits of the prosecutor's intervention: he has no right to interfere with the methods and tactics of covert (operational and investigative) measures. At the same time, the concept of coordination meetings and control functions of the prosecutor (an innovation of the Law "On the Prosecutor's Office", 2019) expands the scope of his/her influence. The author outlines the views of the national doctrine (in particular, Sokolkin 2017), which emphasizes that the prosecutor is not a participant in operational and investigative activities and has the task of primarily preventing and suppressing violations of human rights during operational and investigative activities. These legal conflicts are analyzed using practical examples, in particular in the area of covert actions (in accordance with the Criminal Procedure Code of Ukraine) and in cases of contradictions between the prosecutor's decisions and the decisions of the investigating judge. Practical examples illustrate the consequences of the lack of regulation of the institution: for example, situations where "mandatory" instructions of the prosecutor may contradict other regulations (contradiction between the articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law on the Prosecutor's Office). The study suggests ways to eliminate conflicts and clarify the limits of intervention through legislative changes and court practice.

Key words: prosecutor; operational and investigative activities; supervision over the observance of laws; limits of interference; legal conflicts; coordination of law enforcement agencies.

Дата надходження статті: 22.09.2025
Дата прийняття статті: 16.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 342.51(477)+352.07:340.5
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.51

Я. В. Якимович

ПРОБЛЕМА ЮРИСДИКЦІЇ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УКРАЇНІ: ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ПОВНОВАЖЕНЬ

Постановка проблеми. Від функціонування місцевих державних адміністрацій залежить повсякдення політичного, економічного, соціального культурного та побутового життя на локальному рівні. Однак темпи розвитку суспільства та інтенсивність викликів оголюють недоліки адміністративної організації, зокрема: проблематику бюрократичного навантаження, системні неточності та юрисдикційні складнощі. Одним із способів вирішення зазначеного є реформування законодавства. При цьому варто звертати увагу саме на оптимізацію процесів адміністративної роботи. Першим етам реформування повинен бути саме аналіз наявного стану справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цієї статті досліджувалася у різних наукових роботах. Питанню оптимізації компетенції виконавчої влади та органів місцевого самоврядування присвятив свою працю Денега В та Кульчій І. [1], [4]. Дерець В. висвітлив удосконалення законодавства щодо функціонування виконавчої гілки влади [2]. Романюк А. розглядав міжнародний рівень цього питання, зокрема типологію урядових кабінетів [7].

Мета статті. Для вирішення описаної проблематики у запропонованому дослідженні буде здійснено аналіз завдань та повноважень місцевих державних адміністрацій, які передбачені Конституцією України та законом України «Про місцеві державні адміністрації» (далі – закон про МДА)[3], [6]. У результаті аналізу виокремлюватимуться недоліки адміністративної юрисдикції, які потребуватимуть подальшого системного удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Основою функціонування місцевих державних адміністрацій є їхні завдання та повноваження. Завдання місцевих державних адміністрацій зазначені в ст. 119 Конституції України та ст. 2 закону про МДА. Хоча вони є майже ідентичні, пріоритетним буде перелік передбачений ст. 2 закону про МДА, яка зазначає : 1) виконання законодавства (Конституції, актів президента, уряду та інших органів виконавчої влади); 2) забезпечення законності та правопорядку, дотримання прав і свобод громадян; 3) виконання державних та регіональних програм розвитку: соціально-економічного та культурного розвитку; охорони довкілля; утвердження української національності та громадянської ідентичності, національно-культурного розвитку корінних народів і національних меншин у місцях їх компактного проживання; 4) підготовка та схвалення прогнозів відповідних бюджетів, підготовку та виконання відповідних бюджетів; 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; 6) взаємодію з органами місцевого самоврядування; 7) реалізація інших наданих державою, а також повноважень, делегованих відповідними радами [3], [6].

© Я. В. Якимович, 2025

Різницю між Основним Законом та законом про МДА робить пункт 3, який у конституції не згадує «програм утвердження української національної та громадянської ідентичності». Також пункт 4, котрий у Конституції сформульований як «підготовка та виконання обласних і районних бюджетів». Зміна до закону про МДА була внесена Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування» [5]. Внесені зміни до закону про МДА не спричинили надто контрастних відмінностей завдань у співвідношенні із Конституцією. Все ж вважаємо, що завдання в законі повинні дублювати завдання в конституції та деталізовуватися у повноваженнях. За інших умов виникає ризик прогалин, які вестимуть до дисбалансованого механізму.

Наступним кроком стане проведення аналіз повноважень місцевих державних адміністрацій на основі Глави другої (ст.17-29) закону про МДА. Вони розділяються на 12 галузей регулювання: 1) соціально-економічний розвиток; 2) бюджет та фінанси; 3) управління майном, приватизація, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики; 4) містобудування, житлово-комунальне господарство, побутове, транспортне обслуговування, транспорт та зв'язок; 5) використання та охорона землі, природні ресурси та охорона довкілля; 6) наука, освіта, охорона здоров'я, культура, фізкультура і спорт, материнство і дитинство, сім'я та молодь; 7) соціальне забезпечення та соціальний захист населення; 8) зайнятість населення, праця та заробітна плата; 8) законність, правопорядок, права і свободи громадян; 10) міждержавні та зовнішньоекономічні відносини; 11) оборона; 12) права місцевих державних адміністрацій [6].

Усі ці повноваження можна розмежувати в таблицях за п'ятьма критеріями: щодо актів, щодо управління, щодо організації, щодо забезпечення та контролю та щодо співпраці. Під кожною з таблиць також зазначатимемо розмежування за предметним напрямком. У такий спосіб вибудовується система та структура юрисдикції місцевих державних адміністрацій.

До 1 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо питань соціального напрямку: 1) розрахунок коштів для соціальних потреб; 2) рівень обслуговування населення;

щодо питань економічного напрямку: 1) функціонування підприємств, установ, організацій; 2) функціонування народного господарства; 3) використання ресурсної бази (природних, трудових, фінансових ресурсів, а також будівельних матеріалів та палива) 4) щодо спеціальних економічних зон; 5) питання обсягу продукції.

До 2 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо питань бюджету: 1) прогнози та проєкти бюджету; 2) пропозиції щодо обсягу коштів; 3) баланс фінансових ресурсів для субвенцій та бюджетного вимірювання; 4) виконання проєкту бюджету; 5) отримує інформацію для складання бюджету; 6) об'єднує кошти бюджету з коштами підприємств установ та організацій та населення;

щодо питань фінансів: 1) фінансування різних сфер діяльності; 2) регулювання інвестиційної діяльності; 3) норм споживання житлово-комунальних послуг 4) розміри дотацій та субвенцій; 5) об'єкти, які підлягають фінансуванню; 6) контроль за дотриманням норм споживання житлово-комунальних послуг.

Таблиця 1

1. Соціально-економічний розвиток (ст. 17)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
1.(п.1) Розробка проєктів програм соціально-економічного розвитку. Подає їх на затвердження, виконує та звітує про виконання. 2.(п.6) Розглядає та ухвалює рішення щодо проєктів планів та заходів підприємств, установ, організацій, розташованих на відповідній території. 3.(п.8) Розробляє та вносить пропозиції до проектів цільових програм, довгострокових прогнозів, індивідуальних планів для розвитку галузей народного господарства та їх фінансово-економічного забезпечення. 4.(п.4) Подає до відповідної ради висновок щодо доцільності розміщення нових підприємств та інших об'єктів незалежно від форми власності.	-	1. (п.3) а) Складання балансів трудових, матеріально-фінансових ресурсів, місцевих будівельних матеріалів та палива. в) Проводить розрахунок коштів та обсяг послуг, необхідний для мінімальних соціальних потреб. 2.(п.5) Вносить пропозиції щодо створення, зміни статусу та території спеціальних економічних зон (за погодженням з органами місцевого самоврядування). 3. (п.7) а) Розробляє пропозиції щодо фінансово-економічного обґрунтування щодо обсягів продукції, які підлягають продажу для державних потреб за рахунок державного бюджету; б) Формує обсяги продукції для місцевих потреб за рахунок бюджету місцевого самоврядування чи інших джерел та за пропозицією органів місцевого самоврядування.	1. (п.2) Забезпечення ефективного використання природних, трудових, та фінансових ресурсів. 2. (п.3) б) Визначає рівень обслуговування населення відповідно до нормативів мінімальних соціальних потреб.	-

Таблиця 2

2. Бюджет та фінанси (ст. 18)				
Щодо актів	Щодо управління	Щодо організації	Щодо забезпечення та контролю	Щодо співпраці
1.(п.1) А) складає, схвалює та подає раді прогнози бюджету. Б) складає та подає на затвердження ради проекти бюджету.	1.(п.4) Здійснює фінансування: підприємств, устав, організацій освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, соціального захисту населення, а також заходів щодо розвитку житлово-комунального господарства, благоустрою, шляхового будівництва, охорони довкілля, громадської безпеки та порядку, інших заходів. 2. (п.6) Регулювання інвестиційної діяльності. 3. (п.7)Визначає та встановлює норми споживання житлово-комунальних послуг.	1. (п.2) Подає до органів виконавчої влади: а) показники та пропозиції до проєкту державного бюджету; б) пропозиції щодо обсягу коштів державного бюджету для їх розподілу; в) розмір дотацій та субвенцій; г) дані про зміну складу об'єктів, що підлягають державному фінансуванню; д) баланс фінансових ресурсів для визначення субвенцій та бюджетного вирівнювання.	1.(п.1) Забезпечує виконання проєкту бюджету. Звітує перед радою про виконання відповідного бюджету 2.(п.7) Здійснює контроль за дотриманням норм споживання житлово-комунальних послуг.	1.(п.3) Отримує від суб'єктів господарської діяльності інформацію для складання та виконання бюджету; 2. (п.5) На договірній основі об'єднує кошти бюджету з коштами підприємств, установ, організації та населення для виробничих підприємств, транспорту, мереж тепло-, водо-, газо- енергозабезпечення, шляхів, зв'язку, служб з обслуговування населення, соціальних закладів, забезпечення житлово-комунальних об'єктів, а також їх придбання для потреб населення.

Таблиця 3

3. Управління майном, приватизація, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики (ст. 19)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
1. (п.4) Вносить пропозиції до проєктів програм приватизації державного майна.	1. (п.1) А)Здійснює управління об'єктами державної власності; Б) Ухвалює рішення про створення, реорганізацію, ліквідацію підприємств, установ, організацій, які перебувають у сфері її управління; В) Здійснює делеговані радою функції управління майном, яке є у спільній власності територіальних громад. 2 .(п.2) Управління майном інших суб'єктів, у разі передачі його у встановленому порядку	1.(п.1) Сприяє створенню системи управління якістю, екологічного управління та інших систем на об'єктах державної власності. 2. (п.4) Організовує виконання прогам приватизації державного майна. 3. (п.6) Участь у здійсненні державної регуляторної політики у межах та спосіб визначений законодавством. 4. (п.7) Здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.	1. (п.5) Забезпечує сприяння розвитку малого бізнесу у рамках реалізації державної політики.	1.(п.3) Вносить пропозицію власникам майна підприємств, установ, організацій, яке має важливе державне значення щодо його відчуження у власність держави. 2.(п.5) Подає допомогу підприємцям, які займаються: інноваційними проєктами; виробництвом товарів народного споживання; будівельних матеріалів; наданням побутових, комунальних та інших послуг населенню; підготовкою кадрів.

До 3 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо питань управління майном: 1) управління об'єктами державної власності; 2) делеговані функції управління майном; 3) управління майном інших суб'єктів; 4) системи управління власністю;

щодо питання приватизації: 1) приватизація державного майна; 2) програми приватизації державного майна; 5) пропозиції власникам майна підприємств та інших органів щодо його відчуження;

щодо сприяння розвитку підприємництва : 1) створення, реорганізація та ліквідація підприємств, установ, організацій; 2) здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців; 3) розвиток малого бізнесу; 3) подання допомоги підприємствам з різних сфер;

щодо здійснення державної регуляторної політики: 1) участь у здійсненні державної регуляторної політики;

До 4 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо інфраструктури: 1) замовник будівництва та ремонту; 2) охорона, реставрація та використання пам'яток; 3) робота з містобудівною документацією; 4) погоджує документацію із землеустрою; 5) атестація об'єктів, сертифікація продукції, робіт та послуг підприємств та організацій житлово-комунального господарства; 6) управління автодорогами;

щодо питання номінування: 1) найменування та перейменування територіальних об'єктів; 2) адресування об'єктів нерухомого майна;

щодо соціального забезпечення: 1) ведення реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов; 2) організація з обслуговування населення в різних сферах;

щодо питання санітарних норм: 1) санітарне очищення; 2) збирання побутових відходів;

щодо громадського транспорту: 1) встановлення тарифів та визначення джерел компенсації;

щодо питання водного транспорту: 1) плавання малих спортивних суден; 2) відкриття баз для стоянки малих спортивних суден та експлуатаційний контроль за ними; 3) погоджує проведення заходів на воді; 4) перевірка суднових документів.

Таблиця 4

4. Містобудування, житлово-комунальне господарство, побутове, транспортне обслуговування, транспорт та зв'язок (ст. 20)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
1.(п.5) Розробка та затвердження схеми санітарного очищення в межах відповідної території. **2. (п.12) Розробляє та затверджує (за погодженням з відповідними органами) місцеві правила плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів, та використання засобів для розваг на воді, розміщення плавучих споруд. .**	1.(п.8) **Управління автодорогами загального користування** місцевого значення в межах територіальної одинці. 2. (п.9) **Вирішує питання щодо найменування та перенайменування** вулиць, провулків, площ, парків, скверів, мостів, інших споруд та повідомляє про прийняті рішення відповідні органи. 3. (п.10) **Ухвалює рішення про присвоєння, зміну, коригування, анулювання адрес об'єктів нерухомого майна** відповідно до закону. 4(п.11) **Встановлює тарифи на суспільно важливі регулярні перевезення пасажирів на суднах** із одночасним **визначенням джерел компенсації перевізнику,** якщо розмір тарифів нижчий за економічно обґрунтовану вартість перевезення.	1. (п.1[-1])Виконує функції /дії на **виконання функцій замовника** будівництва, ремонту житлових будинків, об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури. Доручає такі функції комунальній організації чи відповідній районній державній адміністрації. 2.(п.4). **Організовує охорону, реставрацію та використання пам'яток** архітектури, містобудування, палацово-паркових, паркових, та історико-культурних ландшафтів. 3.(п.5) **Організовує окреме збирання побутових відходів** та інших видів відходів як вторинної сировини. 4. (п.7). **Здійснює заходи щодо ведення єдиного державного реєстру громадян,** які потребують поліпшення житлових умов. 5. (п.14) **У відповідному порядку відкриває бази для стоянки** малих та спортивних суден. **Здійснює їх огляд та оприлюднює інформацію** на офіційному вебсайті	1 (п.1) **Розробка та проведення експертизи містобудівної документації** населених пунктів. 2.(п.2) **Забезпечує організацію обслуговування населення** підприємствами, установами, організаціями житлово-комунального господарства, зв'язку, телебачення, радіомовлення, торгівлі та громадського харчування, побутового і транспортного обслуговування. 3.(п.3) **Атестація об'єктів, сертифікація продукції, робіт, послуг,** підприємств та організацій житлово- комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування населення. 4.(п.6) **Погоджує документацію із землеустрою** щодо її відповідності законодавству у сфері містобудування, архітектури, охорони культурної спадщини. 5. (п.13) **Погоджує проведення спортивних та інших масових заходів** на воді. 6.(п.14) У відповідному порядку **контролює виконання правил безпечної експлуатації** баз для стоянки малих та спортивних суден. 7. (п.14) У відповідному порядку **Забезпечує організацію перевірки суднових документів та міжнародних посвідчень** на право управління прогулянковим судном та посвідчень судноводія малого судна або водного мотоцикла.	-

Таблиця 5

5. Використання та охорона землі, природні ресурси та охорона довкілля (ст. 21)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
1. (п.1)Розробка та забезпечення програм раціонального використання землі, лісів, підвищення родючості грунтів у державній власності. 2.(п.3) Розробляє, подає на затвердження, забезпечує виконання регіональних екологічних програм. Вносить до відповідних органів пропозиції щодо державних екологічних програм. 3.(п.3^{-1}) Розробляє, подає на затвердження та забезпечує виконання регіональних планів заходів щодо антропогенних викидів парникових газів. А також регіональних стратегій адаптації до зміни клімату. 4.(п.9) Розробляє та забезпечує дотримання правил користування водозабірними спорудами для задоволення потреб населення, зони санітарної охорони джерел водопостачання. 5. (п.11) Погоджує документацію із землеустрою щодо її відповідності законодавству з охорони навколишнього природного середовища.	1.(п.2) Розпорядження землями державної власності відповідно до закону. 2. (п.9) Обмежує або забороняє використання підприємствами питної води у промислових цілях.	1.(п.3) Звітує перед радою про виконання екологічних програм. 2.(п.3^{-1}) Звітує перед відповідною радою про виконання планів щодо викидів парникових газів та щодо стратегій адаптації до зміни клімату. 3.(п.4)Вживає заходів щодо відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями законодавства про охорону довкілля підприємствами, установами, організаціями і громадянами. 4. (п.6) Інформує населення про екологічно небезпечні аварії, ситуації, стан довкілля та заходи що вживаються для його поліпшення. 5. (п.7) Організовує роботу з ліквідації наслідків екологічних аварій, залучає до цих робіт підприємства, установи, організації.	1.(п.8) Вносить пропозиції про зупинення діяльності підприємств, установ, організацій у разі порушення ними законодавства про охорону довкілля та санітарних правил. 2. (п.10) Здійснює контроль за використанням відходів з урахуванням їхньої ресурсної цінності та безпеки. Розглядає справи про адміністративні правопорушення про відходи. або передає матеріали на розгляд іншим органам. 3. (п.13) Здійснює контроль за забезпеченням безперешкодного та безоплатного доступу громадян до узбережжя водних об'єктів та островів для загального водокористування відповідно до закону.	1. (п.5) Вносить пропозиції відповідним органам місцевого самоврядування щодо організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення 2.(п.12) Вносить пропозиції уряду щодо встановлення меж районів, міст у порядку, визначеному законом.

До 5 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо питання ресурсів: 1) програми раціонального використання землі, лісів, родючості грунтів у державній власності; 2) дотримання правил користування водозабірними спорудами; 3) розпорядження землями державної власності; 4) використання підприємствами питної води у промислових цілях; 5) доступність громадян до узбережь водних об'єктів та островів; 6) пропозиції місцевому самоврядуванню щодо об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;

щодо питання екології: 1) виконання, звіт про виконання регіональних екологічних програм та пропозиції до державних екологічних програм; 2) виконання, звіт про виконання планів щодо викидів парникових газів; 3) звітує про виконання стратегій адаптації до змін клімату; 4) ліквідація наслідків екологічних аварій; 5) контроль за використанням відходів;

щодо питання контексту соціального забезпечення та робота з громадськістю: 1) компенсація шкоди за порушення законодавства про охорону довкілля – підприємствам, установам, організаціям, громадянам; 2) інформує населення про екологічно небезпечні аварії; 3) пропозиції щодо зупинення діяльності підприємств, установ та організацій при порушенні норм охорони довкілля та санітарних правил; 4) розгляд адміністративних правопорушень про відходи та взаємодія з іншими органами; 5) пропозиції щодо встановлення меж районів та міст;

Таблиця 6

6. Наука, освіта, охорона здоров'я, культура, фізкультура і спорт, материнство і дитинство, сім'я та молодь (ст. 22)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
1. (п.4) Розробляє прогнози розвитку мережі соціальних закладів, які враховує при проєктуванні програм соціально-економічного розвитку.	1.(п.2) Створення територіальних інноваційних центрів і технопарків 2. (п.3) Може здійснювати функції засновника щодо наукових установ, закладів освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури та спорту. Здійснювати їх матеріально-фінансове забезпечення. 3. (п.5^{-1}) Ухвалює рішення щодо необхідності вжиття роботодавцями заходів профілактики та запобігання поширенню епідемій, пандемій. 4(п.6) Надає у межах повноважень встановлені пільги та допомогу, пов'язану з охороною материнства та дитинства, поліпшенням умов життя багатодітних сімей.	1.(п.1) Реалізовує державну політику в зазначених галузях. 2. (п.2) Сприяє: а) розвитку науки та техніки; б) реалізації регіональних науково-технічних програм; в) впровадженню нових екологічно безпечних технологій; г) підвищенню технічного рівня виробництва та якості продукції; д) вирішенню науково-технічних проблем, які мають значення для ефективності та конкурентноспроможності. 3. (п.4) Вживає заходів щодо забезпечення мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури та спорту. 4. (п.5) Вживає заходів щодо запобігання інфекційним захворюванням, епідеміям, епізоотіям та їх ліквідації. 5. (п.6) Організовує роботу медичних закладів	1.(п.2) Забезпечує охорону прав винахідників і раціоналізаторів. 2. (п.7) Забезпечує виконання законодавства щодо всебічного розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя. Забезпечує створення умов для розвитку та використання мов інших національностей	1.(п.8) Бере участь у вирішенні питань про визначення місцевості як курорту, встановлення зон санітарної охорони курортів та визначення їх режиму. 2. (п.9) Сприяє роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, фондів, асоціацій, громадських організацій.

До 6 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо питання закладів: 1) розробляє прогнози розвитку мережі; 2) створення інноваційних центрів технопарків; 3) функції засновника соціальних установ (освіти, здоров'я, культури, фізкультури та спорту) та їх матеріальне забезпечення; 4) забезпечення мережі соціальних закладів; 5) визначення місцевості як курорту, встановлення зон санітарної охорони;

щодо питання охорони здоров'я: 1) заходи щодо профілактики, запобігання та ліквідації епідемій, пандемій, а також інфекційним захворюванням, епізоотіям; 2) організовує роботу медичних закладів;

щодо питання соціального забезпечення: 1) надання пільг та допомоги в охороні материнства та дитинства, поліпшення умов життя багатодітних сімей; 2) реалізовує державну політику у відповідних галузях;

щодо питання культури: 1) забезпечує використання української мови та мов інших національних меншин; 2) сприяє роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, фондів, асоціацій, громадських організацій;

щодо питань науки та технологій: 1) сприяє розвитку науки та техніки; 2) сприяє реалізації науково-технічних програм; 3) впровадженню екологічних технологій; 4) підвищенню технологічного рівня виробництва та якості продукції; 5) вирішення науково-технічних проблем для ефективності та конкурентоспроможності; 6) здійснює охорону прав винахідників та раціоналізаторів.

Таблиця 7

7. Соціальне забезпечення та соціальний захист населення (ст. 23)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
1.(п.3) Розробляє та забезпечує виконання комплексних програм поліпшення обслуговування соціально незахищених громадян, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.	1. (п.2) Створює мережу, забезпечує зміцнення та розвиток матеріально-технічної бази установ та закладів для соціальних послуг, центрів обліку бездомних осіб, закладів соціального захисту населення, підвищення рівня і якості обслуговування в них. 2 (п.4) Встановлює піклування над повнолітніми дієздатними особами, які за станом здоров'я потребують догляду. 3. (п.8) Вирішує питання про утворення, реорганізацію та ліквідацію спеціальних будинків-інтернатів для: а) осіб похилого віку; б) осіб із захворюванням на туберкульоз; в) осіб із інвалідністю 1 та 2 групи, які відбувають покарання. 4. (п.9) Вирішує питання щодо встановлення опіки та піклування, створення умов для виховання або влаштування сиріт та позбавлених батьківства дітей, вживає заходи щодо соціального захисту цих дітей.	1.(п.1) Реалізує державну політику щодо соціального забезпечення та захисту соціально незахищених громадян, які потребують допомоги та підтримки з боку держави в наслідок недостатньої матеріальної забезпеченості. Сприяє розвитку їх соціального забезпечення, виплаті державних пенсій, іншої допомоги та компенсаційних заходів. 2. (п.3) Сприяє розвитку послуг відповідно до потреб соціально незахищених громадян. 3. (п.4) Сприяє: а) поданню протезно-ортопедичної допомоги населенню; б) забезпеченню осіб засобами пересування та реабілітації. 4. (п.6) Сприяє релігійним організаціям, благодійним фондам, окремим громадянам у поданні допомоги соціально незахищеним громадянам; 5. (п.7) Здійснює заходи соціального патронажу щодо осіб, які відбували покарання; 6. (п.10) Здійснює заходи спрямовані на запобігання бездомності осіб. 7. (п.11) Здійснює комплекс заходів з надання допомоги особам та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. На утримання та виховання дітей, які перебувають у складних сімейних обставинах. 9. (п.12) Реалізує державну політику у сфері надання соціальних послуг 10. (п.13) Здійснює заходи щодо забезпечення соціального та правового захисту осіб, яких було позбавлено свободи в наслідок збройної агресії.	1. (п.4) Забезпечує: а) осіб з інвалідністю – працевлаштуванням, здобуття освіти, набуття необхідної кваліфікації, матеріально-побутовим обслуговуванням, санітарно-курортним лікуванням; б) осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи – санітарно-курортним лікуванням; 2. (п.5) Забезпечує надання субсидій населенню на житлово-комунальні послуги.	-

До 7 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо питання соціальних закладів: 1) створює та забезпечує мережу закладів для соціальних послуг населення, центрів обліку для безпритульних осіб, закладів соціального захисту; 2) вирішує питання щодо спеціалізованих будинків-інтернатів;

щодо питання матеріальної допомоги: 1) здійснює реалізацію державної політики щодо незабезпечених громадян; 2) сприяє виплаті пенсій та допомоги не забезпеченим громадянам; 2) сприяє організаціям у поданні допомоги соціально незахищеним громадянам; 5) здійснює комплекс заходів з надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; 6) забезпечує надання субсидій населенню на житлово-комунальні послуги;

щодо питання соціального супроводу: 1) встановлення опіки та піклування для повнолітніх за станом здоров'я; 2) встановлення опіки та піклування для сиріт та позбавлених батьківства дітей; 3) здійснює заходи соціального патронажу щодо осіб, які відбувають покарання; 4) заходи на запобігання бездомності осіб; 5) здійснює соціальний та правовий захист осіб, яких позбавили свободи внаслідок збройної агресії;

щодо питань соціальних послуг: 1) створення програми для соціально незахищених громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах; 2) розвиток послуг відповідно до потреб соціально незахищених громадян; 3) сприяє протезно-ортопедичній допомозі; 4) забезпечення засобами пересування та реабілітації; 5) реалізовують державну політику з надання соціальних послуг; 6) забезпечує осіб з інвалідністю працевлаштуванням, освітою, кваліфікацією, обслуговуванням та лікуванням; 7) забезпечує санітарно-курортним лікуванням осіб з інвалідністю, ветеранів війни, праці, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи.

До 8 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо питання забезпечення умов зайнятості: 1) розробка та виконання програм зайнятості; 2) реалізація політики сприяння зайнятості населення; 3) сприяння працевлаштуванню вивільнених працівників; 4) проводить іншу роботу щодо сприяння зайнятості; 5) проведення громадських та тимчасових робіт для безробітних осіб;

щодо питання захисту права: 1) забезпечує соціальний захист працюючих у шкідливих умовах; 2) забезпечує проведення атестації робочих місць; 3) забезпечує гарантії у сфері праці, зокрема щодо одержання винагороди; 4) забезпечує реалізацію гарантій у сфері праці;

щодо удосконалення системи зайнятості: 1) вивчає процеси на ринку праці та у сфері зайнятості; 2) здійснює розширення сфер застосування праці за рахунок створення робочих місць 3) залучає виробничі потужності підприємств для економічного розвитку регіону;

щодо питання попередження безробіття: 1) реалізація заходів щодо захищеності населення від безробіття; 2) здійснює заходи щодо запобігання масовому безробіттю; 3) участь у колективних переговорах, укладанні угод та вирішенні трудових спорів; 4) бере участь у здобутті засудженими професій, які користуються попитом на рику праці.

Таблиця 8

8. Зайнятість населення, праця та заробітна плата (ст. 24)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
1.(п.2) Розробляє та організовує виконання програм зайнятості та заходи щодо соціальної захищеності різних груп населення від безробіття. -	-	1. (п.7) Розробляє та здійснює заходи щодо реалізації державної політики сприяння зайнятості населення на територіальному рівні. 2. (п.8) Вивчає процеси на ринку праці та у сфері зайнятості населення та професійного навчання. Проводить їх оцінку, прогнозування попиту та пропозиції робочої сили. Інформує населення та органи виконавчої влади про стан ринку праці. 3. (п.10) Здійснює заходи щодо своєчасного запобіганню масового безробіттю. 4. (п.11) Визначає напрямки розширення сфери застосування праці за рахунок створення робочих місць у пріоритетних галузях економіки тощо. 5. (п.12) Розробляє та здійснює заходи щодо сприяння працевлаштуванню вивільнених працівників, зокрема професійної орієнтації та навчання. 6. (п.13) Проводить іншу роботу зі сприяння зайнятості населення	1. (п.1) Забезпечує реалізацію державних гарантій у сфері праці. У тому числі право своєчасного одержання винагороди за працю. 2.(п.3) Забезпечує проведення громадських та тимчасових робіт для осіб, зареєстрованих як безробітні 3. (п.4) Забезпечує: а) соціальний захист працюючих, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці; б) якісне проведення атестації робочих місць. 4.(п.9) Забезпечує реалізацію державних гарантій у сфері праці	1. (п.5) Бере участь у колективних переговорах та укладанні територіальних тарифних угод, вирішенні колективних трудових спорів. 2. (п.6) Бере участь у: а) залученні виробничих потужностей підприємств установ виконання покарання для соціально-економічного розвитку регіонів; б) здобутті засудженими професій, які користуються попитом на ринку праці.

До 9 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо питання заходів та надзвичайних ситуацій: 1) проєкти планування потенційно небезпечних заходів; 2) оголошує зони надзвичайних ситуацій; 3) заходи з підтримки громадської безпеки у зонах надзвичайних ситуацій; 4) заходи щодо охорони громадської безпеки та порядку, боротьба зі злочинністю; 5) інформування населення про надзвичайні ситуації під час проведення небезпечних заходів; 6) перевірка засобів колективного та індивідуального захисту населення; 7) перевіряє готовність систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій; 8) перевіряє підготовку населення до дій у надзвичайних ситуаціях; 9) забезпечує підвищення стійкості громадян до кризових ситуацій; 10) сприяє діяльності аварійно-рятувальних служб за місцем їх дислокації; 11) взаємодіє з військовим управлінням під час проведення потенційно небезпечних заходів;

щодо питання інфраструктури: 1) документування будівництва споруд цивільного захисту; 2) забезпечує захист критичної інфраструктури, відновлення важливих об'єктів;

щодо питання соціальної роботи: 1) правове інформування та виховання населення; 2) розміщення, працевлаштування, обслуговування біженців та депортованих осіб; 3) розгляд звернень громадян та їх об'єднань; 4) надання первинної правової допомоги; 7) заходи соціальної адаптації осіб, які відбували покарання; 8) заходи щодо осіб, які відбували покарання та мають захворювання на туберкульоз;

Таблиця 9

9. Законність, правопорядок, права і свободи громадян (ст. 25)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
1 (п.11) Погоджує проєкт планування та проведення потенційно небезпечних заходів в умовах присутності цивільного населення за участю особового складу ЗСУ та інших формувань 2. (п.13)Розглядає проєктну документацію на будівництво споруд цивільного захисту та розділ щодо інженерно-технічних заходів цивільного захисту у складі містобудівної документації.	1. (п.5) Розглядає питання і вносить пропозиції про присвоєння державних нагород. 2.(п.17) Розглядає справи про адміністративні правопорушення, віднесені до відання, утворює адміністративні та спостережні комісії, координує їх діяльність. 3.(п.18) Здійснює управління архівною справою і діловодством.	1. (п.4) Здійснює заходи щодо організації правового інформування та виховання населення; 2. (п.7) Розробляння та здійснення заходів щодо розміщення, працевлаштування, соціально-побутового та медичного обслуговування осіб, яких: визнано біженцями, потребують додаткового захисту, депортованих осіб, які добровільно повертаються в регіони колишнього проживання. 3. (п.9) Оголошує у разі надзвичайних подій зони надзвичайної ситуації. Здійснює передбачені заходи, пов'язані з підтриманням громадської безпеки та порядку та інших заходів у цих зонах. 4. (п.23) Здійснює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно	1. (п.1) Забезпечення виконання законодавства України. 2. (п.2) Забезпечує здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки і порядку, боротьбі зі злочинністю. 3. (п.3) Забезпечує розгляд звернень громадян та їх об'єднань. Контролює стан розгляду звернень громадян та їх об'єднань на відповідній території. 4. (п.4^{-1}) Забезпечує надання безоплатної первинної правової допомоги 5. (п.6) Забезпечує виконання актів законодавства з питань громадянства, пов'язаних з перебуванням іноземців та осіб без громадянства. 6. (п.8) Забезпечує виконання законодавства щодо національних меншин і міграції, свободу думки і слова, свободу світогляду і віросповідання. 7. (п.12) Забезпечує своєчасне інформування населення про надзвичайні ситуації під час проведення потенційно небезпечних заходів в умовах присутності цивільного населення за участю ЗСУ та інших формувань. 8.(п.14) Перевіряє: а) наявність та утримання в готовності локальних систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій; б) наявність і готовність до використання засобів колективного та індивідуального захисту населення, стан їх утримання та ведення обліку. 9.(п.15) Перевіряє підготовку населення до дій у надзвичайних ситуаціях.. 10. (п.20) Забезпечує здійснення заходів щодо соціальної адаптації, осіб які відбували покарання. 11. (п.21) Забезпечує здійснення заходів щодо осіб, які відбували покарання і потребують медичної допомоги у зв'язку із захворюванням на туберкульоз. 12. (п.22) Забезпечує здійснення заходів щодо ведення Державного реєстру виборців. 13. (п.24) Забезпечує захист критичної інфраструктури, відновлення функціонування важливих державних об'єктів національної економіки, об'єктів критичної інфраструктури, об'єктів, які забезпечують життєдіяльність населення. Забезпечує підвищення стійкості громадян до кризових ситуацій, взаємодію між суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури.	1.(п.6) Сприяє органам та підрозділам центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції у додержанні правил паспортної системи. 2. (п.10) Сприяє у діяльності аварійно-рятувальних служб за місцем їх дислокації під час прямування до зон та ліквідації надзвичайних ситуацій. 3. (п.11) Взаємодіє з органами військового управління під час планування та проведення потенційно небезпечних заходів з метою запобігання та недопущення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків. 4. (п.16) Бере участь у вирішенні питань проведення виборів і референдумів та адміністративно-територіального устрою у межах визначених законом.

щодо питання дотримання та порушення законодавства: 1) забезпечує виконання законодавства України; 2) забезпечує виконання законодавства з питань громадянства іноземцями та апатридами; 3) виконання законодавства щодо національних меншин, міграції, свободи думки, слова, світогляду, віросповідання; 4) сприяє органам у сфері міграції щодо додержання правил паспортної системи; 6) розглядає справи про адміністративні правопорушення, утворює відповідні комісії;

щодо інших адміністративних питань: 1) управління архівною справою та діловодством; 2) державна реєстрація речових прав на нерухоме майно; 4) ведення Державного реєстру виборців; 5) бере участь у проведенні виборів і референдумів; 6) розглядає пропозиції про присвоєння нагород.

Таблиця 10

10. Міждержавні та зовнішньоекономічні відносини (ст. 26)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
1 (п.3) Укладає договори з іноземними партнерами про співробітництво у межах закону.	-	1. (п.5) Сприяє експортній базі та збільшенню виробництва продукції на експорт. 2 (п.6) Організовує прикордонну та прибережну торгівлю. 3.(п.8) Вносить до відповідних органів пропозиції щодо залучення іноземних інвестицій	1. (п.1) Забезпечує виконання зобов'язань за міжнародними договорами України	1 (п.2) Сприяє розвитку міжнародного співробітництва в різних галузях. 2.(п.4) Сприяє зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій. 3. (п.7) Сприяє діяльності митних органів та прикордонних служб. Створює умови для належного функціонування митних органів та прикордонних служб.

До 10 галузі повноважень відносяться сфери:

щодо питання міждержавних відносин: 1) укладає договори з іноземними партнерами про співробітництво; 2) виконання зобов'язань за міжнародними договорами; 3) сприяє розвитку міжнародного співробітництва; 4) сприяє діяльності та належному функціонуванню митних органів та прикордонних служб;

щодо питання зовнішньоекономічних відносин: 1) сприяє експортній базі та виробництву продукції на експорт; 2) організовує прикордонну та прибережну торгівлю; 3) вносить пропозиції щодо залучення іноземних інвестицій; 4) сприяння зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств установ та організацій.

До 11 галузі повноважень відносяться такі сфери:

щодо питання організації оборони: 1) здійснює заходи територіальної оборони; 2) заходи цивільного захисту; 3) забезпечує прибуття транспортних засобів та техніки на збірні пункти та військові частини;

щодо питання мобілізації та роботи з населенням: 1) організовує системи військового обліку та бронювання військовозобов'язаних; 2) забезпечує виконання законодавства про територіальну оборону та мобілізаційну підготовку; 3) здійснює своєчасне оповіщення щодо мобілізації; 4) проведення мобілізаційної підготовки; 5) здійснює заходи мобілізаційної підготовки; 6) забезпечує направлення громадян для проходження базової військової служби; 7) забезпечує прибуття грома-

дян на збірні пункти; 8) бере участь в підготовці населення до руху національного супротиву;

щодо інших питань: 1) створює належні умови функціонування пунктів пропуску через державний кордон; 2) забезпечує виконання законодавства про пільги для ветеранів та військових; 3) контролює мобілізаційну підготовку та перевіряє стан готовності місцевих адміністрацій нижчого рівня; 4) взаємодіє з іншими органами влади та суб'єктами. Надає та отримує інформацію з питань мобілізації та демобілізації.

Таблиця 11

11. Оборона (ст. 27)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
-	-	1. (п.2) Здійснює заходи, пов'язані з територіальною обороною, мобілізаційною підготовкою, цивільним захистом. 2. (п.5) Вживає заходів щодо створення належних умов функціонування пунктів пропуску через державний кордон. 3. (п.6) Здійснює під час мобілізації своєчасне оповіщення. 4.(п.7)Організовує планування та проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації і демобілізації відповідно до указів Президента України. 5. (п.8) Організовує та забезпечує: а) системи військового обліку призовників; б) військовозобов'язаних резервістів; в) бронювання військовозобов'язаних; г) надання звітності із цих питань.	1.(п.1) Забезпечує виконання законодавства про територіальну оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, військовий облік. 2. (п.3) Забезпечує виконання законодавства про пільги, встановлені для ветеранів війни, військовослужбовцям та сім'ям військових. 3. (п.4) Забезпечує направлення громадян для проходження базової військової служби та альтернативної служби. 4 (п.6) Забезпечує прибуття на збірні пункти та призов громадян, які залучаються до виконання обов'язків. Забезпечує прибуття транспортних засобів і техніки на збірні пункти та військові частини шляхом вжиття інформаційних та організаційно-технічних заходів. 5. (п.9) Контролює мобілізаційну підготовку та перевіряє стан готовності місцевих адміністрацій нижчого рівня та інших органів. Звітує із цих питань.	1. (п.4) Бере участь в організації та забезпеченні заходів підготовки населення в русі національного супротиву. 2. (п.10) Взаємодіє з органами державної влади та іншими суб'єктами. Надає та отримує від них інформацію необхідну для виконання повноважень з питань мобілізації та демобілізації.

12 напрямок передбачає права місцевих державних адміністрацій. Їх розмежування найілюстративніше за суб'єктним складом:

щодо взаємодії з органами та посадовими особами: 1) давати розпорядження з контрольованих питань; 2) порушувати питання про відповідальність; 3) перевірка додержання законодавства будь-якими суб'єктами різної форми власності ; 4) звертатися до суду; 5) одержання статистичної інформації від визначених суб'єктів;

щодо взаємодії з особами: 1) залучати осіб щодо роботи з регуляторними актами; 2) залучати осіб щодо питань в компетенції місцевих державних адміністрацій.

Таблиця 12

12. Права місцевих державних адміністрацій (ст. 28)				
Щодо актів	**Щодо управління**	**Щодо організації**	**Щодо забезпечення та контролю**	**Щодо співпраці**
-	1. (п.4) Давати згідно із законодавством розпорядження керівникам підприємств та інших структур з контрольованих питань. Порушувати питання про їх відповідальність у встановленому законом порядку.	1 (п.2) Залучати осіб до підготовки аналізів регуляторного впливу та виконання заходів з відстеження результативності регуляторних актів	1.(п.1) Право проводити перевірку додержання законодавства органами та посадовими особами. 2.(п.5) Звертатися до суду та здійснювати інші функції і повноваження, передбачені законом.	1 (п.2) Залучати осіб до проведення перевірок підготовки і розгляду питань, що входять до компетенції місцевих державних адміністрацій. 2. Право одержувати відповідну статистичну інформацію та інші дані від визначених суб'єктів.

Варто зазначити, що завдання, які викладені у законодавстві (ст. 2 закону про МДА), здебільшого повноцінно відображені у повноваженнях. Однак винятки все ж присутні: 1) завдання з п.3 ст. 2 щодо «програм утвердження української національної та громадської ідентичності» реалізовується тільки щодо використання української мови та мов інших національних меншин (п.7 ст. 22 – 6 галузь); 2) завдання про «виконання програм національно-культурного розвитку корінних народів та національних меншин у місцях їх компактного проживання» реалізовується тільки в ч. 8 ст. 25 щодо виконання законодавства про національні меншини, міграцію, свободу думки і слова, світогляду і віросповідання. Вважаємо, що цих повноважень бракує для реалізації зазначених завдань. Останні потребують більшої вичерпності для ефективної реалізації. Щодо решти повноважень, які не знаходять прямого відображення у завданнях, то вони цілком відповідають ч. 7 ст. 2 – «реалізація інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень» [6].

Класифікувати повноваження місцевих державних адміністрацій «за інструментами реалізації» (інструментальна класифікація – акти, управління, організація, забезпечення та контроль, співпраця) та «за сферами регулювання» дозволило створити своєрідну систему та структуру юрисдикції місцевих державних адміністрацій. Інструментальна класифікація цінна при створенні структурних підрозділів державних органів. Це спрощує розуміння напрямків роботи для підрозділ або/та для груп працівників у них. Таким чином, їхня робота стосуватиметься виключно або актів, або розв'язання управлінських питань, або вирішення організаційних питань чи питань щодо забезпечення та контролю (інспекційні питання), а також питання співпраці.

Не менш ефективним є співвідношення повноважень зі сферами застосування («за сферами регулювання»). Це дозволяє чіткіше відобразити недоліки, притаманні переліку повноважень. У цьому контексті припускаємо, що законодавець свідомо розмежовує повноваження із врахуванням мети подальшого формування структурних підрозділів. Без цього наявне розміщення повноважень у законі просто втрачає будь-який зміст. Враховуючи зазначене, можемо стверджувати про наступні недоліки:

1. Повноваження часто не відповідають галузевій групі.

Питання фінансового характеру присутні в **1 галузі**, яка стосується соціальних та економічних питань. Зокрема, воно відображається у *розрахунку коштів,* необ-

хідних для мінімальних соціальних потреб; пропозиції щодо *фінансово-економічного обґрунтування* обсягів продукції. Хоча ці позиції доречні у **2 галузі**, яка присвячена фінансам та бюджету.

Натомість **2 галузь** містить повноваження щодо *норм споживання* житлово-комунальних послуг та *контроль за дотриманням* цих норм. **7 галузь** також містить повноваження щодо *надання субсидій населенню на житлово-комунальні послуги*. При цьому напрямок житлово-комунального господарства є сферою **4 галузі**, де зазначено питання щодо обслуговування населення.

До питання реєстрів ми ще повернемося окремо, втім, варто зазначити, що повноваження з приводу *ведення реєстрів громадян, які потребують поліпшення житлових умов,* зафіксовано у **4 галузі** (містобудування, транспорт та зв'язок). Хоча саме **7 галузь** стосується соціального забезпечення та захисту населення. У ній присутні напрямки матеріальної допомоги, соціального супроводу та послуг.

4 галузь також передбачає повноваження щодо *санітарного очищення та збирання побутових відходів*, що цілком перегукується із містобудуванням чи побутовим обслуговуванням. Все ж вважаємо, що ці повноваження повинні бути сферами компетенції **5 галузі** (щодо природних ресурсів та охорони довкілля).

Не послідовним є питання щодо *використання водних об'єктів*. У контексті транспорту водні об'єкти – це предмет повноважень **4 галузі** (плавання суден, стоянки, заходи на воді). У контексті узбереж, вони є предметом **5 галузі** (доступ громадян до островів та водних об'єктів). Виходить, якщо стосується човнів, то це транспорт та зв'язок, а якщо людей, то це використання та охорона природних ресурсів. Насправді транспорт та зв'язок – це про правила руху та технічні характеристики засобів. Плавання суден та заходи на воді – це про експлуатацію водних об'єктів, тобто ресурсної бази, отже, вважаємо, що окремі повноваження з 4 галузі, повинні бути у 5 галузі.

Своєчергово, **5 галузь** (яка стосується довкілля та екології) передбачає повноваження щодо *встановлення меж, районів та міст*. Хоча це повноваження доречніше для **4 галузі**, яка пов'язана зі сферою містобудування.

6 галузь (сфера освіти, науки, охорони здоров'я) передбачає повноваження *щодо встановлення зон санітарної охорони*. Це повноваження цілком може підходити сфері охорони здоров'я. Однак вважаємо, що воно також підходить **5 галузі** в частині захисту ресурсів. Подібним є повноваження **9 галузі** *щодо оголошення зон надзвичайних ситуацій*, оскільки воно так само стосується довкілля та екології.

Повноваження *щодо покращення технологічного рівня виробництва та якості продукції*, а також *вирішення науково-технічних проблем для ефективності та конкурентоспроможності* перелічені в **6 галузі**. Окрім того, що вони стосуються науки та технологій, не менше підходять сфері сприяння розвитку підприємництва, яка передбачена в **3 галузі**. До цієї галузі можна також віднести повноваження *щодо залучення виробничих потужностей підприємств для економічного розвитку регіону*, яке передбачене **8 галуззю** (щодо зайнятості населення, праці та заробітної плати). Подібні випадки важливо згоджувати між собою, адже від цього залежить ефективність роботи підрозділів.

Ще одне повноваження **6 галузі**, яке потребує уваги – це *охорона прав винахідників та раціоналізаторів*. Цю охорону можна віднести до сфер повноважень **8 галузі** (зайнятість населення, праця та заробітна плата), оскільки в ній присутнє забезпечення гарантій у сфері праці або до **9 галузі** , де присутні сфери законності, правопорядку, права та свободи громадян.

У **7 галузі** є повноваження щодо *створення та забезпечення мережі закладів для соціальних послуг населення*. Наводимо це повноваження як приклад неточності, оскільки саме **6 галузь** передбачає *розробку прогнозів розвитку мережі соціальних закладів*. Обидві тематики стосуються сфери соціальної роботи, тому їх варто галузево об'єднати.

9 галузь (сфера законності, правопорядку, прав та свобод**)** передбачає повноваження *щодо розміщення, працевлаштування, обслуговування біженців та депортованих осіб*, а також *заходи адаптації щодо осіб, які відбували покарання та щодо таких же осіб, але із захворюванням на туберкульоз*. Цим повноваженням, на наш погляд, слід віднести до **7 галузі**, поряд з повноваженнями щодо забезпечення різних категорій населення.

Повноваження *щодо виконання законодавства про національні меншини, міграцію*, а також *додержання правил паспортної системи* та *щодо створення умов функціонування пунктів пропуску через державний кордон* належить до **9 (законність, правопорядок) та 11 (оборона) галузей** відповідно. Ці напрямки хоча і різняться, проте їх доречно розташувати в рамках однієї функціональної сфери, наприклад, правопорядку.

2. Деякі повноваження потребують більшої чіткості:

а) Сфера ведення реєстрів потребує удосконалення. Про них зазначено в **3 галузі** (реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб підприємців) та **9 галузі** (реєстрація речових прав; реєстрація виборців). Питанням реєстрації (внесенням відомостей до якогось списку), на наш погляд, повинен займатися один відділ у сфері правового забезпечення чи юстиції. До цієї ж сфери варто віднести також адміністративні процедури, передбачені **5 галуззю** (розгляд правопорушень про відходи) та **9 галуззю** (розгляд справ про адміністративні правопорушення).

б) серед недоліків також виокремлюються повноваження, які сформульовані як завдання, повторюються, перевантажені чи мають неточності. Наприклад, у **6 галузі п. 6:** надання пільг та допомоги, пов'язаної з охороною материнства та дитинства, поліпшення умов життя багатодітних сімей. Хоча «надання пільг» – досить конкретний вираз, але у контексті повноваження воно розмите (які саме пільги, за яких умов, скільки?). Доречнішим було б «визначає умови та надає пільги..» або щодо другої частини: «визначає напрямки поліпшення чи поліпшує умови). У такий спосіб хоча і створюється бланкетна природа повноваження для детального регулювання в подальшому, але при цьому зникає абстрактність, яка зазвичай притаманна завданням.

в) інколи позиції повторюють одна одну. У **8 галузі** пункти 1 та 9 повторюються із незначою відмінністю. У першому пункті: «забезпечує реалізацію державних гарантій у сфері праці. У тому чисті право своєчасного одержання винагороди». Своєчергово, у дев'ятому: «забезпечує реалізацію державних гарантій

у сфері праці». Те саме стосується і **7 галузі**, де п 1 «реалізація державної політики щодо соціального забезпечення та захисту соціально незахищених громадян, які потребують допомоги та підтримки з боку держави...» переплітається із п 11 «здійснення комплексу заходів із надання допомоги особам та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах». В **11 галузі**. пункт 2 звучить: «здійснює заходи, пов'язані з територіальною обороною, мобілізаційною підготовкою та цивільним захистом», а п.9 – «організовує планування та проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації та демобілізації відповідно до указів Президента України». У цьому випадку «процедура мобілізації» дублюється в обох повноваженнях.

г) ще однією специфікою є приклад **4 галузі**, де зазначається про регулювання громадського та водного транспорту, але немає ні слова про позашляховий транспорт та повітряний транспорт, хоча для окремих областей це критичні напрямки. Тож є галузі, де повноважень багато і вони заплутані. Наприклад, у **3 галузі** серед *розвитку підприємств* присутнє повноваження щодо «пропозиції відчужити майно підприємства». У цьому контексті напрямок підприємницької діяльності варто розмістити самостійною галуззю, не поєднуючи її з управлінням майном та регуляторною політикою. **4 галузь** поєднує в собі і інфраструктуру, і соціальне забезпечення, і санітарні норми, і громадський транспорт. У **9 галузі** один тільки пункт 8 має переповнення та дещо суперечливе формулювання. Ним передбачено «забезпечення виконання законодавства щодо національних меншин, свободи думки і слова, свободу світогляду і віросповідання». Чи доречно поєднувати в одній позиції національні меншини, свободу слова, світогляду чи віросповідання? Маємо сумніви з цього приводу. Вбачаємо в цьому також дискредитацію власного народу та різні категорії суспільства. Подібні напрямки варто розділяти та виконувати кожний з них окремо.

5) виникають сумніви і щодо юрисдикції напрямків. **5 галузь** у п.9 передбачає розробку та дотримання правил користування водозабірними спорудами для задоволення потреб населення, зони санітарної охорони джерел водопостачання. Втім, хіба такі правила повинні розроблятися місцевими адміністраціями? Подібні правила повинні бути спільними для всіх, а отже, розроблятися центральними органами – урядом чи в рамках закону парламентом. **8 галузь** у п 5 передбачає участь у колективних переговорах, укладання територіальних тарифних угод, вирішенні колективних трудових спорів. Ці напрямки дуже слушні при роботі з місцевим бізнесом, але наведена юрисдикція (особливо щодо переговорів та спорів) розділяється з Національною службою посередництва та примирення.

Зважаючи на таку сукупність прогалин у законодавстві, можна чітко стверджувати про перевантаженість повноважень, яка ускладнює роботу для будь-якого структурного підрозділу у рамках місцевої державної адміністрації. Неповноцінне розуміння того, що повинен виконувати орган та конкретний працівник власне і призводить до ускладнених рішень. Чи малу роль у цьому відіграє не до кінця системна юридична техніка, що притаманна національному законодавству.

Висновки. У результаті проведеного аналізу завдань та повноважень було сформульовано 12 таблиць, кожна з яких класифікує сфери суспільного життя за 5 критеріями. Всі сфери відповідають юрисдикції місцевих державних адміністрацій, яка передбачена законом. Аналіз дозволив виокремити низку недоліків, які притаманні юрисдикційним повноважень. Їх можна поділити за групами: 1) повноваження, які не відповідають галузевій групі, наприклад питання фінансово-економічного характеру перемішані із питаннями соціального характеру, а проблематика здоров'я та санітарної охорони має зв'язок із освітою та наукою, хоча це різні напрямки для регулювання. 2) повноваження, яким бракує чіткого вираження, наприклад: а) питання ведення реєстрів стосується трьох окремих галузей, хоча може бути бюрократичною компетенцією тільки одного органу; б) повноваження за формою часто носять загальний характер та не мають конкретних дій, як «надання пільг та допомоги» без визначення за яких умов та в якому обсязі, що за змістом – завдання; в) повноваження з часто повторюють одне одного, як у п.1 та 9 галузі 8 – «щодо державних гарантій»; г) повноваження можуть регулювати одну сферу, але оминути іншу – регламентація водного та громадського транспорту не враховує позашляховий чи повітряний транспорт, хоча він актуальний для регіону; д) повноваження, які належать до юрисдикції інших органів.

Ці недоліки є результатом первинного аналізу, але вони вже дозволяють зрозуміти, що прояви неефективного функціонування системи місцевої адміністрації цілком пов'язані з перевантаженістю та безсистемним викладом повноважень у законодавстві.

Література

1. Денега В. Оптимізація компетенцій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в умовах реформи децентралізаціїв умовах: автореф. Дис.... канд. наук з держ. упр.: 281. Львів, 2024. 280 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/28075/24062024-disertaciya.pdf (дата звернення: 12.09.2025).

2. Дерець В. Необхідність удосконалення законодавчого регулювання функціонування Кабінету Міністрів України, міністерства інших центральних органів виконавчої влади. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*. 2025. С. 422. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/Наукова%20діяльність/Збірник%20Публічна%20влада%2016.05.2025.pdf#page=110 (дата звернення: 12.09.2025).

3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 12.09.2025).

4. Кульчій І. Оптимізація функцій органів виконавчої влади в контексті реформування системи державного правління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 8. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/7946/1/Duur_2012_8_5.pdf (дата звернення: 12.09.2025).

5. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування : Закон України від 06.12.2018 № 2646-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19#Text (дата звернення: 30.09.2025).

6. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV : станом на 8 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text (дата звернення: 23.09.2025).

7. Романюк А. Типологія урядових кабінетів в країнах західної європи: порівняльний аналіз. *Вісник львівського університету*. 2007. № 10. С. 234–244. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/10_2007/23.pdf (дата звернення: 18.08.2025).

Анотація

Якимович Я. В. **Проблема юрисдикції місцевих державних адміністрацій в Україні: зіставний аналіз повноважень.** – Стаття.

Сучасні адміністративні рішення з огляду на темпи життя повинні вирізнятися швидкістю прийняття та професіоналізмом. Незважаючи на таку необхідність, адміністративні системи сучасності, зокрема і в Україні, залишаються носіями бюрократичних затримок, організаційних навантажень та системних неточностей. Це критично впливає на функціональні процеси не тільки організації держави, але й суспільства загалом. Вирішення фундаментальних проблем виконавчої влади можливе тільки в результаті структурного перегляду. Починаючи від принципів та завдань і закінчуючи повноваженнями та кадровим наповненням організації.

Запропонована стаття спрямована на висвітлення та часткове вирішення проблематики повноважень місцевих державних адміністрацій в Україні. Це питання важливе з огляду на обсяги та складність роботи. Від рішень місцевих державних адміністрацій залежить повсякдення соціального, економічного, політичного, побутового, культурного життя на місцевому рівні. Оптимізація роботи як ніщо інше дозволить удосконалити адміністративні процеси, визначити пріоритетність впливу щодо проблематики, спростити прийняття рішень.

Ключовий акцент контексту дослідження зроблено на аналізі та співставленні передбачених Конституцією України та законом України «Про місцеві державні адміністрації» завдання та повноваження. Якість їхньої узгодженості відображено через структурний аналіз, що висвітлений у таблицях за п'ятьма критеріями: *акти*, *управління*, *організація*, *забезпечення та контроль*, а також *співпраця*. А також наведено окрему класифікація за напрямком предметної спрямованості.

За результатами дослідження одразу варто зазначити, що завдання передбачені у законодавстві здебільшого повноцінно відображені у повноваженнях. Проте співставлення повноважень наводить низку недоліків, які розмежовуються: *повноваження часто не відповідають галузевій групі*; *повноваження потребують чіткішого вираження* (доречність об'єднання, детальніше формулювання, повторюваність повноважень, неповне вираження, присутня неточність щодо юрисдикційності напрямків).

Дослідження розширює уявлення про проблему організації місцевої державної адміністрації та можливі шляхи її вирішення. Зокрема, оптимізації адміністративних процесів. Більш конкретні кроки, з огляду на обсяг та цілісність рішень стануть предметом наступних досліджень.

Ключові слова: виконавча влада, місцеві державні адміністрації, юрисдикційні завдання, юрисдикційні повноваження, галузеві сфери повноважень.

Summary

Yakymovych Ya. V. **The problem of the jurisdiction of local state administrations in Ukraine: comparative analysis of powers.** – Article.

In consideration of the contemporary pace of life, modern administrative decisions must be characterized by the swiftness of their adoption and a high degree of professionalism. Despite this necessity, present-day administrative systems, including those in Ukraine, continue to embody bureaucratic delays, organizational burdens, and systemic inaccuracies. This critically impacts the functional processes not only of state organization but of society as a whole. The resolution of fundamental problems within the executive branch is possible only as a result of a structural review, beginning with its principles and objectives and extending to its powers and staffing.

This article is aimed at elucidating and partially resolving the problematic aspects concerning the powers of local state administrations in Ukraine. This issue is significant given the scope and complexity of their work. The daily social, economic, political, domestic, and cultural life at the local level depends on the decisions made by these administrations. The optimization of their work, more than anything else, will allow for the improvement of administrative processes, the prioritization of influence on relevant issues, and the simplification of decision-making.

The key emphasis of the research is placed on the analysis and comparison of the tasks and powers stipulated by the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Local State Administrations." The quality of their congruence is demonstrated through a structural analysis, presented in tables according to five criteria: *acts, management, organization, provision and control, and cooperation*. A separate classification based on *subject-matter focus* is also provided.

Based on the research findings, it should be noted that the tasks prescribed in the legislation are, for the most part, fully reflected in the conferred powers. However, a comparison of these powers reveals a number of shortcomings, which can be distinguished as follows: th*e powers often do not correspond to their designated sectoral group*; *they require clearer articulation* (issues with the appropriateness of

consolidation, the need for more detailed wording, repetition of powers, incomplete expression, and inaccuracies regarding jurisdictional scope).

This study expands the understanding of the organizational challenges facing local state administrations and potential pathways for their resolution, particularly concerning the optimization of administrative processes. More specific steps, considering the scope and integrity of potential solutions, will be the subject of future research.

Key words: executive power, local state administrations, jurisdictional tasks, jurisdictional powers, sectoral spheres of authority.

Дата надходження статті: 28.09.2025
Дата прийняття статті: 23.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

УДК 341.43:341.231.14:004«2014/22»
DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.52

В. Х. Ярмакі, А. С. Ніцевич

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРАВА ЛЮДИНИ У ДОБУ НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток новітніх технологій суттєво трансформує характер сучасних збройних конфліктів. Використання штучного інтелекту у військових системах, автономної зброї, а також проведення кібероперацій ставлять перед міжнародним співтовариством принципово нові виклики. Сучасні методи ведення війни значною мірою виходять за межі традиційних уявлень про застосування сили, що ускладнює кваліфікацію таких дій у межах міжнародного кримінального права та породжує питання щодо відповідальності як держави, так і окремих індивідів за їх наслідки.

Водночас проблема не зводиться лише до юридичної кваліфікації. Нові технології безпосередньо впливають на дотримання та захист прав людини, зокрема права на життя, приватність, свободу вираження поглядів, а також на право цивільного населення на захист від непропорційних атак. Кібероперації здатні вражати критичну інфраструктуру, медичні чи гуманітарні об'єкти, що ставить під сумнів ефективність існуючих механізмів міжнародного захисту прав людини. Штучний інтелект, позбавлений людського контролю, може створювати ризики для принципів гуманності, пропорційності та розрізнення у міжнародному гуманітарному праві.

Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю пошуку балансу між традиційними нормами міжнародного кримінального права, розвитком механізмів міжнародної кримінальної юстиції, доктриною державної відповідальності та сучасними стандартами захисту прав людини. Дослідження цих питань є ключовим для формування нових підходів до міжнародно-правового регулювання війни в добу технологічної трансформації.

Мета статті полягає у комплексному аналізі впливу новітніх технологій ведення війни, зокрема штучного інтелекту та кібероперацій, на систему міжнародного кримінального права, механізми міжнародної кримінальної юстиції, концепцію міжнародно-правової відповідальності та стандарти міжнародного захисту прав людини.

Для досягнення цієї мети ставляться наступні **завдання**:

Дослідити, наскільки існуючі норми міжнародного кримінального права здатні охоплювати нові форми ведення збройних конфліктів.

Проаналізувати роль міжнародної кримінальної юстиції у переслідуванні злочинів, пов'язаних із використанням штучного інтелекту та кібероперацій.

Визначити підстави та межі міжнародно-правової відповідальності держав за наслідки застосування новітніх технологій у війні.

Оцінити ризики для дотримання прав людини у зв'язку з використанням автономної зброї та кібератак на критичну інфраструктуру.

© В. Х. Ярмакі, А. С. Ніцевич, 2025

Сформулювати можливі напрями розвитку міжнародного права з урахуванням технологічних викликів сучасних збройних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування новітніх технологій у війні вже стала предметом ґрунтовних досліджень у міжнародному праві. Зокрема, Tallinn Manual 2.0 та праці Марко Росчіні визначають правові межі кваліфікації кібератак як «застосування сили» чи «збройного нападу». Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Human Rights Watch та експерти на кшталт Бонні Дочерті акцентують на ризиках для життя, приватності та критичної інфраструктури, тоді як дослідники міжнародної кримінальної юстиції (наприклад, в аналізах МКС і доктрині державної відповідальності) звертають увагу на складність притягнення до відповідальності за дії, пов'язані з використанням штучного інтелекту й кібероперацій.

В українській науці також з'явилися окремі роботи: Шепітько, Сенаторова, Задоя, Пономаренко – про перспективи застосування ШІ у війні, Муравська й Сліпченко – про права людини та штучний інтелект, Гуцалюк – про кіберзагрози. Водночас комплексного аналізу цих явищ у площині міжнародного кримінального права та міжнародної кримінальної юстиції поки що бракує, що й зумовлює наукову новизну даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Система міжнародного кримінального права формувалася під впливом традиційних збройних конфліктів, у яких головними засобами ведення війни були фізична сила, вогнепальна зброя та зброя масового ураження. Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. закріпив чотири категорії міжнародних злочинів – геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії [10]. Однак його положення орієнтовані насамперед на класичні методи воєнних дій. Використання новітніх технологій – автономних систем озброєння та кібероперацій – створює виклики щодо їх охоплення існуючими нормами.

Зокрема, кібератаки проти об'єктів критичної інфраструктури, таких як енергосистеми чи медичні заклади, можуть спричиняти масові жертви серед цивільного населення. Міжнародний комітет Червоного Хреста у своєму звіті 2019 року наголошує, що застосування норм міжнародного гуманітарного права до кібероперацій має здійснюватися за принципом еквівалентності наслідків: якщо атака спричиняє ті ж руйнівні ефекти, що й традиційний напад, вона повинна кваліфікуватися відповідно до норм гуманітарного права [3]. Водночас у доктрині міжнародного кримінального права [1] підкреслюється складність доведення умислу та безпосереднього причинного зв'язку між кібератакою й воєнними злочинами.

Не менш гостро постає питання відповідальності за застосування автономних систем озброєння, керованих алгоритмами штучного інтелекту. У доповіді Спеціального доповідача ООН з питань позасудових страт (2020) зазначається, що такі технології підривають принципи притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності, оскільки ускладнюють встановлення суб'єкта злочину [12]. Таким чином, чинні норми міжнародного кримінального права лише опосередковано регулюють ці явища, що зумовлює необхідність як розширеного тлумачення

положень Римського статуту, так і розробки нових міжнародних документів, які б чітко визначали правові межі використання новітніх технологій війни.

Окрім цього, виникає питання про ефективність механізмів міжнародної кримінальної юстиції у переслідуванні відповідальних осіб. Незважаючи на обмежену практику МКС щодо кібероперацій та автономних систем, існують теоретичні підстави для кваліфікації дій, що призводять до загибелі цивільних або руйнування цивільної інфраструктури, як воєнних злочинів [1]. Водночас технологічна складність, відсутність безпосереднього людського контролю та проблема доведення умислу ускладнюють притягнення до відповідальності.

Паралельно постає питання міжнародно-правової відповідальності держав за наслідки застосування таких технологій. Держави несуть відповідальність за дії, здійснені під їхнім контролем або за згодою, що порушують норми міжнародного права, включно з принципами пропорційності та розрізнення [13]. Проте встановлення прямого зв'язку між алгоритмічною дією ШІ та державною відповідальністю потребує додаткового тлумачення, що створює юридичну невизначеність і підкреслює необхідність чітких критеріїв оцінки «державного контролю».

Попередні завдання показали, що чинні норми міжнародного кримінального права та механізми міжнародної кримінальної юстиції лише частково охоплюють новітні технології ведення війни, а міжнародно-правова відповідальність держав потребує уточнення у контексті автономних систем та кібератак. У цьому ключі особливе значення набуває захист прав людини, оскільки застосування таких технологій може призводити до порушення фундаментальних свобод і безпеки цивільного населення, що регламентуються міжнародними актами та доктриною прав людини.

По-перше, кібератаки на цивільну інфраструктуру можуть прямо порушувати право на життя (ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, 1966) та право на здоров'я і безпечне середовище, закріплене у Резолюції ООН та практиці спеціальних доповідачів [12]. В умовах гібридних або відкритих конфліктів кібероперації часто не обмежуються армійськими об'єктами, а зачіпають лікарні, водопостачання, енергосистеми, що створює реальну загрозу цивільному населенню. Human Rights Watch та Міжнародний комітет Червоного Хреста наголошують на необхідності застосування принципів пропорційності та розрізнення, які є базовими у міжнародному гуманітарному праві, також у сфері новітніх технологій [3; 4].

По-друге, автономні системи озброєння та алгоритми ШІ ставлять питання щодо прав людини на справедливий процес та відновлення після шкоди. У випадках, коли рішення про використання смертоносної сили приймає алгоритм без безпосереднього контролю людини, встановлення відповідальності за міжнародні злочини стає ускладненим, що може порушувати принципи індивідуальної кримінальної відповідальності та права на юридичний захист постраждалих [1; 4].

По-третє, у сучасних конфліктах зростає ризик порушення права на приватність та інформаційну безпеку. Кібероперації можуть включати перехоплення персональних даних, спостереження за цивільним населенням, що регулюється стат-

тями 17 та 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а також резолюціями ООН щодо кібербезпеки [12]. Таким чином, захист прав людини у контексті новітніх технологій війни потребує не лише дотримання класичних положень гуманітарного права, а й адаптації існуючих стандартів до цифрової та автономної реальності.

Системний підхід до цього питання передбачає інтеграцію норм міжнародного кримінального права, кримінальної юстиції та міжнародної відповідальності держав із принципами захисту прав людини, що дозволяє забезпечити комплексну оцінку новітніх загроз. Саме на перетині цих правових сфер формується сучасний механізм захисту цивільного населення та регулювання відповідальності за дії, пов'язані з ШІ та кіберопераціями у війні.

Як показали попередні завдання, використання штучного інтелекту та кібероперацій у збройних конфліктах створює низку комплексних правових викликів. Міжнародне кримінальне право забезпечує основу для кваліфікації дій як воєнних злочинів, злочинів проти людяності або агресії, проте його норми часто потребують адаптації до технологічно складних сценаріїв [10; 1]. Міжнародна кримінальна юстиція, представлена МКС, покликана переслідувати конкретних осіб, однак складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку у випадку автономних систем або алгоритмів ШІ обмежує практичну ефективність існуючих процесуальних механізмів [14].

Міжнародно-правова відповідальність держав доповнює цей механізм, покладаючи обов'язок на держави за дії, здійснені під їхнім контролем або за згодою, що порушують принципи пропорційності, розрізнення та невтручання [12; 13]. Водночас питання «державного контролю» та оцінки відповідальності за алгоритмічні дії потребує чіткого визначення, щоб уникнути юридичної невизначеності.

Не менш важливим є захист прав людини, який забезпечує безпеку цивільного населення та гарантує дотримання фундаментальних свобод у цифровому середовищі. Кібероперації та автономні системи можуть загрожувати життю, здоров'ю, праву на приватність та інформаційну безпеку, тому необхідно застосовувати принципи міжнародного гуманітарного права разом із стандартами прав людини [12; 3; 15].

Інтегрований підхід передбачає наступне: адаптація норм міжнародного кримінального права для чіткого включення кібероперацій та автономних систем у класифікацію міжнародних злочинів. Розробка процесуальних механізмів МКС, здатних ефективно розглядати технологічно складні справи та оцінювати ролі людини та алгоритму у вчиненні злочинів. Уточнення критеріїв державної відповідальності, зокрема щодо «контролю» над алгоритмічними або кіберактивностями. Забезпечення комплексного захисту прав людини, що включає моніторинг та запобігання порушенням у цифровій сфері.

Таким чином, поєднання всіх дисциплін – міжнародного кримінального права, міжнародної кримінальної юстиції, міжнародної відповідальності держав та прав людини – дозволяє створити сучасну правову модель регулювання та контролю новітніх технологій війни, підвищуючи ефективність переслідування злочинів і гарантування захисту цивільного населення.

Вирішення наукової проблеми, пов'язаної з використанням штучного інтелекту та кібероперацій у війні, потребує комплексного підходу, що охоплює міжнародне кримінальне право, міжнародну кримінальну юстицію, міжнародну відповідальність держав та захист прав людини. По-перше, необхідно адаптувати і модернізувати норми Римського статуту Міжнародного кримінального суду, розробивши уточнення або додаткові протоколи, які прямо враховують кібероперації та автономні системи озброєння як потенційні засоби вчинення воєнних злочинів, визначивши чіткі критерії кваліфікації дій алгоритмів ШІ як умисних злочинів проти цивільного населення. По-друге, слід розвивати процесуальні стандарти МКС, створюючи методики оцінки доказів у технологічно складних справах, де рішення ухвалює алгоритм, а не людина, та вводячи спеціальні групи експертів із кібербезпеки та ШІ для аналізу ролі технологій у вчиненні злочину. По-третє, слід уточнити критерії міжнародно-правової відповідальності держав, визначивши поняття «державного контролю» над автономними системами і кіберопераціями для чіткого встановлення відповідальності держави та розробити міжнародні стандарти запобігання шкоді цивільному населенню та механізми компенсацій. По-четверте, необхідно інтегрувати принципи захисту прав людини, забезпечуючи моніторинг застосування новітніх технологій війни, захист права на життя, здоров'я, приватність та інформаційну безпеку та впроваджуючи механізми юридичного захисту та відновлення для цивільних осіб, постраждалих від дій автономних систем та кібератак. Нарешті, важливо стимулювати міжнародну науково-практичну співпрацю, створюючи платформи для обміну знаннями, рекомендаціями та практикою у сфері ШІ, кібероперацій та міжнародного кримінального права, а також впроваджувати спільні навчальні програми для юристів, суддів і державних експертів із кібербезпеки та автономних систем. Такий інтегрований підхід дозволить поєднати нормативне вдосконалення, розвиток кримінальної юстиції, чітку відповідальність держав і забезпечення захисту прав людини, створюючи ефективну правову модель для регулювання новітніх технологій війни.

Усвідомлюючи масштаби й загрози, які несуть сучасні технології у сфері війни – штучний інтелект, автономні системи озброєння, кібероперації та інформаційні маніпуляції, – наукова й практична спільнота стикається з необхідністю пошуку комплексних рішень, що забезпечать баланс між воєнними інноваціями та захистом основоположних прав людини. Відсутність чітких міжнародно-правових механізмів контролю та відповідальності у випадках воєнних злочинів, скоєних за допомогою новітніх технологій, створює реальну загрозу ерозії існуючих стандартів гуманітарного права та підриває ефективність системи міжнародного кримінального правосуддя. Тому вирішення наукової проблеми потребує одночасного розвитку як концептуальної доктрини, так і практичних інструментів застосування норм права у нових умовах.

Першим напрямом є адаптація норм міжнародного гуманітарного та кримінального права до технологічних реалій. Це передбачає розробку міжнародно визнаних визначень понять «автономна зброя», «штучний інтелект у військових цілях», «кібератака як акт агресії». Важливим завданням є створення універсальних критеріїв, які дозволять кваліфікувати дії із застосуванням технологій як воєнні зло-

чини, злочини проти людяності чи акти агресії. Наприклад, розробка спеціальних протоколів до Женевських конвенцій або нових конвенцій за аналогією з Оттавською (1997) чи Конвенцією про касетні боєприпаси (2008) може забезпечити чіткі міжнародні стандарти контролю за новітніми засобами війни.

Другим шляхом вирішення є посилення ролі міжнародних організацій у сфері моніторингу та попередження порушень. Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний кримінальний суд, Рада Європи, ОБСЄ повинні розширювати свої механізми контролю за використанням технологій у воєнних діях. Необхідним виглядає створення спеціалізованого міжнародного органу або підрозділу в структурі ООН, який займався б саме розслідуванням і документуванням порушень, пов'язаних із застосуванням ШІ та кіберзброї. При цьому важливою є співпраця з державами, які мають технологічні ресурси, оскільки лише об'єднання наукового потенціалу і політичної волі здатне створити дієвий запобіжник для безконтрольного застосування таких засобів.

Третій напрям – формування ефективних національних механізмів імплементації міжнародних норм. Україна, яка вже має унікальний досвід протистояння гібридній агресії, може виступити ініціатором розробки національних стратегій та законодавчих рамок регулювання кібероперацій та військового використання ШІ. Прикладом може стати ухвалення закону, що визначатиме правові межі використання автономних систем у військових цілях, закріплюватиме принцип обов'язкової «людської участі» (human-in-the-loop) та встановлюватиме процедури розслідування можливих зловживань. Така практика дозволила б Україні стати одним із лідерів у формуванні міжнародних правил гри в цій сфері.

Четвертий вектор – розвиток міжнародної співпраці у сфері технологічного контролю. Подібно до режиму нерозповсюдження ядерної зброї чи заборони хімічної зброї, у сфері військового ШІ та кіберозброєнь необхідно створити механізми верифікації й контролю. Ініціативи G7, НАТО, ЄС у сфері кібербезпеки можуть стати основою для формування глобальних рамкових домовленостей. У цьому контексті слід передбачити запровадження санкційних механізмів проти держав і приватних акторів, які порушують встановлені правила.

П'ятим, не менш важливим напрямом, є підвищення ролі міждисциплінарних досліджень та освіти. Юристи, фахівці з міжнародних відносин, ІТ-експерти та військові мають спільно виробляти підходи до визначення правових рамок застосування нових технологій у війні. Наукові центри при університетах, аналітичні інститути та міжнародні дослідницькі платформи повинні стати середовищем для формування комплексного бачення проблеми та вироблення інноваційних рішень.

Таким чином, вирішення поставленої наукової проблеми полягає у поєднанні зусиль на міжнародному й національному рівнях, оновленні нормативної бази міжнародного гуманітарного та кримінального права, формуванні дієвих механізмів моніторингу і відповідальності, а також у підвищенні ролі наукової спільноти в розробці та імплементації нових правових стандартів. Це дозволить не лише зберегти фундаментальні принципи міжнародного права і прав людини, але й створити запобіжники проти безконтрольного застосування технологій, які можуть

призвести до нових форм масових порушень прав людини та глобальної нестабільності.

Висновки. Отже, сучасні форми ведення війни із застосуванням штучного інтелекту та кібероперацій кидають серйозний виклик міжнародному кримінальному праву, оскільки чинні норми не охоплюють повною мірою новітні технології й не визначають чітко межі індивідуальної та державної відповідальності.

Механізми захисту прав людини залишаються вразливими перед «невидимими» наслідками кіберконфліктів і автономних систем озброєнь, що потребує оновлення міжнародних стандартів у частині гарантій приватності, права на життя та безпеку.

Існує розрив між розвитком технологій та швидкістю адаптації міжнародно-правових норм: міжнародні судові інституції не мають усталених доктринальних підходів до розгляду справ, пов'язаних із військовим застосуванням штучного інтелекту.

Український досвід війни демонструє гостру необхідність інтеграції міжнародно-правових норм з реаліями гібридних загроз, де поєднуються класичні воєнні дії з кібернападами, інформаційними атаками та застосуванням алгоритмічного управління зброєю.

Подолати наукову й практичну проблему можливо лише шляхом вироблення комплексної стратегії: поєднання оновлених міжнародних угод, уніфікованої практики Міжнародного кримінального суду, імплементації спеціальних протоколів у галузі прав людини та активної участі України у формуванні глобального правового порядку у сфері кібербезпеки та воєнних технологій.

Таким чином, вирішення поставленої проблеми не обмежується сферою теоретичного осмислення – воно має безпосереднє практичне значення для сучасних збройних конфліктів, у тому числі для російсько-української війни. Міжнародне право стоїть перед викликом своєї трансформації: від системи, яка формувалася у добу «традиційних» воєн, воно має перетворитися на ефективний інструмент регулювання конфліктів у цифрову епоху. Від того, наскільки швидко і якісно буде здійснено цей перехід, залежить здатність міжнародної спільноти гарантувати справедливість, безпеку та дотримання прав людини у XXI столітті.

Література

1. Schmitt M. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. Cambridge University Press, 2017. 562 p.

2. Roschini M. Cyber Operations and the Use of Force in International Law. Oxford University Press, 2014. 44 p.

3. ICRC (International Committee of the Red Cross). Autonomy, Artificial Intelligence and Robotics: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects. Geneva, 2019. 28 p.

4. Docherty B. (Human Rights Watch). Mind the Gap: The Lack of Accountability for Killer Robots. HRW Report, 2020. URL: https://www.hrw.org/report/2015/04/09/mind-gap/lack-accountability-killer-robots

5. Shackelford S. Managing Cyber Attacks in International Law, Business, and Relations: In Search of Cyber Peace. Cambridge University Press, 2014. 393 p.

6. Roscini M. & Tsagourias N. Research Handbook on International Law and Cyberspace. Edward Elgar Publishing. 2015. P. 233-254

7. Шепітько М. В., Сенаторова О. В., Задоя К. П., Пономаренко Ю. А. Міжнародні перспективи штучного інтелекту в Україні: між війною та реформуванням. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. №18. Том. 2. С. 34-51.

8. Камардіна Ю. В., Поляруш-Сафроненко С. О., Вишневська Ю. В. Права людини в епоху розвитку штучного інтелекту. *Право*. 2024. №27. С. 71-78.

9. Гуцалюк М.В. Кіберзагрози під час гібридної війни та протидія організованій кіберзлочинность. Інформація і право. 2025.№1 (52). С. 123-131.

10. Rome Statute of the International Criminal Court, 1998. 82 p.

11. International Committee of the Red Cross, The Potential Human Cost of Cyber Operations, Geneva, 2018. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Potential_Human_Cost_of_Cyber_Operat.html?id=dSwlzgEACAAJ&redir_esc=y

12. UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, A/HRC/44/38, 2020. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/44/38

13. Karpenko A., Responsibility of States for Cyber Operations: Mechanisms of International Law and Contemporary Challenges, UKMA, 2021.

14. ICC, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation, 2016. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf

15. Human Rights Watch, Mind the Gap: The Lack of Accountability for Killer Robots, HRW Report, 2020. URL: https://humanrightsclinic.law.harvard.edu/clinic-and-hrw-release-report-mind-the-gap-the-lack-of-accountability-for-killer-robots/

Анотація

Ярмакі В. Х., Ніцевич А. С. **Міжнародне кримінальне право і права людини у добу нових технологій війни.** – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз взаємозв'язку між міжнародним кримінальним правом, правом міжнародної відповідальності та міжнародним захистом прав людини у контексті застосування новітніх технологій війни, зокрема штучного інтелекту та кібероперацій. Показано, що поява автономних систем озброєнь, алгоритмічних систем прийняття рішень та кібератак на критичну інфраструктуру докорінно трансформує уявлення про збройний конфлікт і значно ускладнює ідентифікацію відповідальних суб'єктів. Окрему увагу приділено проблемі прогалин у чинних міжнародно-правових нормах: Женевські конвенції та статути міжнародних кримінальних судів не враховують специфіки штучного інтелекту та кіберзасобів, що створює простір для безкарності.

Використання досвіду України, яка стала полігоном для випробування гібридних форм агресії з 2014 року та особливо після 2022 року, дозволило виявити нові аспекти правових викликів. Йдеться не лише про класичні воєнні злочини, а й про масові порушення прав людини внаслідок кібератак, маніпуляцій інформаційним простором, втручання в системи охорони здоров'я, енергетику чи транспорт. Це зумовлює необхідність поєднання підходів міжнародного кримінального права та міжнародного права прав людини у єдину методологію аналізу.

Особлива увага приділяється доктринальним та практичним пропозиціям щодо розв'язання проблеми. Серед них – розробка спеціальних протоколів до існуючих конвенцій, уніфікація практики Міжнародного кримінального суду, формування міжнародного правового режиму відповідальності держав за кібероперації, а також удосконалення національного законодавства України у відповідності до світових стандартів. Запропоновано інтеграцію правозахисних механізмів у сферу військових технологій, що дозволить підвищити рівень захисту цивільного населення під час сучасних конфліктів.

Стаття має як теоретичне, так і практичне значення: з одного боку, вона пропонує розвиток міжнародно-правової доктрини щодо «війни нових технологій», а з іншого – сприяє формуванню правової позиції України на міжнародних форумах у питаннях відповідальності агресора за кібератаки та воєнні злочини із застосуванням штучного інтелекту.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, міжнародна кримінальна юстиція, права людини, право міжнародної відповідальності, штучний інтелект, кібероперації, автономні системи озброєнь, гібридна війна, воєнні злочини, міжнародний кримінальний суд.

Summary

Yarmaki V. Kh., Nitsevych A. S. **International criminal law and human rights in the age of new technologies of war.** – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the relationship between international criminal law, the law of international responsibility and international human rights protection in the context of the application of new technologies of war, in particular artificial intelligence and cyber operations. It

is shown that the emergence of autonomous weapons systems, algorithmic decision-making systems and cyberattacks on critical infrastructure radically transforms the perception of armed conflict and significantly complicates the identification of responsible subjects. Special attention is paid to the problem of gaps in current international legal norms: the Geneva Conventions and the statutes of international criminal courts do not take into account the specifics of artificial intelligence and cyber means, which creates space for impunity.

Using the experience of Ukraine, which has become a testing ground for hybrid forms of aggression since 2014 and especially after 2022, has allowed us to identify new aspects of legal challenges. These include not only classic war crimes, but also mass violations of human rights as a result of cyberattacks, manipulation of the information space, interference in the health care, energy or transport systems. This necessitates the combination of approaches of international criminal law and international human rights law into a single methodology of analysis.

Particular attention is paid to doctrinal and practical proposals for solving the problem. Among them are the development of special protocols to existing conventions, the unification of the practice of the International Criminal Court, the formation of an international legal regime of state responsibility for cyber operations, as well as the improvement of the national legislation of Ukraine in accordance with world standards. The integration of human rights mechanisms into the sphere of military technologies is proposed, which will allow to increase the level of protection of the civilian population during modern conflicts.

The article has both theoretical and practical significance: on the one hand, it proposes the development of an international legal doctrine on the "war of new technologies", and on the other hand, it contributes to the formation of Ukraine's legal position in international forums on the issues of the aggressor's responsibility for cyberattacks and war crimes with the use of artificial intelligence.

Key words: international criminal law, international criminal justice, human rights, international responsibility law, artificial intelligence, cyber operations, autonomous weapons systems, hybrid war, war crimes, international criminal court.

Дата надходження статті: 29.09.2025
Дата прийняття статті: 28.10.2025
Дата публікації: 27.11.2025

НАШІ АВТОРИ

Аблаєв Б. А., аспірант кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анікєєва А. І., асистент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Батанова Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського, митного та інформаційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Батраченко І. Г., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Університету митної справи та фінансів

Батраченко Т. С., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів

Біленець Д. А., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Боднарук М. І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Веселий В. С., доктор філософії, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Вєтчінова О. О., аспірантка Київського університету інтелектуальної власності та права

Войцишена О. В., докторка філософії з галузі «Право», асистентка кафедри трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Воронов Д. О., доктор філософії у галузі «Право», докторант Науково-дослідного інституту публічного права

Гансецька В. В., кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри юстиції Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Генцарюк М.-Д. Д., доктор філософії з права, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Голопапа В. І., аспірант кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету

Горінов П. В., кандидат юридичних наук, доцент, заслужений працівник соціальної сфери України, директор Навчально-наукового інституту права та політології, професор кафедри приватного права та галузевих юридичних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Дем'янченко І. О., аспірантка кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, провідний інспектор Полтавського районного сектору № 2 філії Державної установи «Центр пробації» в Полтавській області

Дзевелюк М. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного управління та менеджменту Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Єфімова І. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів

Ільченко М. Г., аспірант кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Канєнберг-Сандул О. К., кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Капелюха А. В., доктор філософії в галузі права

Карповець В. С., студентка ІІ курсу магістратури юридичного факультету Національного університету «Чернігівська політехніка»

Костенко В. Г., кандидат юридичних наук, суддя Ковпаківського районного суду міста Суми

Кринична А. О., аспірант науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ

Латковська Т. А., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Левандовський Ч. Ч., доктор філософії (PhD) в галузі знань 08 «Право», адвокат

Литвиненко В. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права Національного університету «Чернігівська політехніка»

Лозко В. І., аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

Лукасевич Г. О., аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Луцюк О. В., аспірант кафедри трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Мельниченко А. В., аспірантка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Мілоцький О. Л., аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права

Могила О. В., кандидат юридичних наук

Можаровська Н. О., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного права Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Москаль Д. Д., кандидат юридичних наук, асистент кафедри освіти дорослих Навчально-наукового інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ніцевич А. С., старший викладач кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

Омарова А. А., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, стипендіат Британської Академії

Попов Г. В., доктор юридичних наук, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Попович О. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Пука М. П., аспірант Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Рарицька В. Б., кандидат юридичних наук, в.о. директора Навчально-наукового інституту заочної і дистанційної освіти Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

Рибачек В. К., кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права

Сіренко К. Ю., завідувач кафедри підвищення кваліфікації працівників пробації Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України

Сніжко А. О., аспірант кафедри інтелектуальної власності, інформаційного та корпоративного права Львівського національного університету імені Івана Франка

Соломаха А. Г., доктор юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Спєсівцев Д. С., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки

Суханова Д. С., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

Тимошенко Є. А., PhD, старший викладач кафедри фундаментальних і приватно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Тимошенко М. В., магістр права, адвокат

Тицька Я. О., доктор юридичних наук, декан факультету права та економіки Міжнародного гуманітарного університету

Тополя Р. В., кандидат юридичних наук, доцент, головний судовий експерт Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України

Факас І. Б., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського права та приватно-правових дисциплін Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Фірсов В. Д., аспірант Київського університету права Національної академії наук України, адвокат, член Комітету з конституційного правосуддя та прав людини Ради адвокатів Одеської області

Цховребов Р. Т., аспірант кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Чекмарьова Л. Ю., кандидат юридичних наук, викладач кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Чердинцев Ю. Г., доктор філософії з галузі знань «Право», докторант Національного університету «Одеська юридична академія»

Шамов О. А., голова ГО «Просвітня фундація з прав людини», адвокат

Шевчук П. В., асистент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», керівник Чернівецької окружної прокуратури

Шиманський Є. І., аспірант кафедри теорії та історії держави та права Харківського національного університету внутрішніх справ

Юрчишин П. В., аспірант Київського університету права Національної академії наук України

Якимович Я. В., кандидат юридичних наук, викладач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Ярмакі В. Х., кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ

Б. А. Аблаєв
Імплементація директиви DSM у сфері авторського права України: теоретичні та практичні аспекти **3**

Л. О. Батанова
Правові засади діяльності адвоката у митних спорах: сучасний стан та перспективи розвитку **9**

Т. С. Батраченко, І. Г. Батраченко, І. В. Єфімова
Еволюція «спектру» злочинності в епохи природного та штучного інтелекту **16**

Д. А. Біленець, П. В. Шевчук
Проблеми колізії криміналістичних процедур із правом на приватність і захист персональних даних **26**

М. І. Боднарук
Порівняльний аналіз правового статусу донора крові за законодавством України та законодавством зарубіжних країн **33**

О. О. Вєтчінова
Європейські моделі спадкування: порівняльно-правовий аналіз з українським законодавством **42**

О. В. Войцишена
Античний і середньовічний періоди розвитку гуманістичного світогляду як ідейної основи для заборони дискримінації у сфері праці **50**

Д. О. Воронов
Особливості звіту про виконання судового рішення як елементу контролю за виконанням судових рішень адміністративних судів **58**

В. В. Гансецька
Адвокат і ChatGPT: етичні стандарти та дисциплінарна відповідальність **67**

В. І. Голопапа
Санкції проти рф крізь призму ООН, ЄС, Ради Європи, ОБСЄ та G7 ..... **73**

П. В. Горінов
Адміністративно-правовий статус молодіжних організацій як суб'єктів забезпечення молодіжної політики в Україні **85**

І. О. Demianchenko
Evolution and establishment of the probation institute **92**

М. В. Дзевелюк, Є. А. Тимошенко
Штучний інтелект та електронне урядування: нові горизонти публічного управління **104**

М. Г. Ільченко
Захист прав учасників правовідносин з обігу криптовалют крізь призму українських реалій та зарубіжного досвіду **112**

О. К. Канєнберг-Сандул
Особливості практичного застосування директиви 2001/55/ЕС
про тимчасовий захист в умовах сучасної міграційної кризи **120**

В. Г. Костенко
Ключові напрями реформування соціальної безпеки державної служби
в умовах глобалізації..... **127**

А. О. Кринична
Правові основи запобігання незаконному використанню гуманітарної
допомоги в Україні та міжнародне законодавство **134**

Т. А. Латковська, І. Б. Факас, М.-Д. Д. Генцарюк
Правовий статус правоохоронних органів у забезпеченні
фінансової безпеки держави **141**

Ч. Ч. Левандовський
Адміністративно-правові засади функціонування цифрової платформи
DREAM у контексті сфери публічних закупівель в Україні **148**

В. М. Литвиненко, В. С. Карповець
Про деякі новели у трудовому законодавстві України **157**

В. І. Лозко
Основні підстави і порядок виникнення правового статусу
в підрядників на будівництві в Україні **164**

Г. О. Лукасевич
Обмеження і виклики примусового виконання судових рішень
немайнового характеру про зобов'язання вчинення дій:
аналіз механізмів і судової практики **175**

О. В. Луцюк
Окремі особливості правового режиму масиву земель
сільськогосподарського призначення **188**

А. В. Мельниченко
Етичні стандарти та професійна відповідальність приватних виконавців..... **198**

О. Л. Мілоцький
Межі правового регулювання примусового виконання судових рішень
та рішень інших органів в Україні **206**

О. В. Могила, А. В. Капелюха
До питання критеріїв ефективності матеріально-технічного
забезпечення національної поліції в умовах режиму воєнного стану..... **215**

Н. О. Можаровська
Система права грошового обігу: базові та допоміжні субінститути **224**

Д. Д. Москаль
Забезпечення права на належне врядування через систему
підвищення кваліфікації державних службовців..... **237**

A. A. Omarova
Child healthcare in the Ukrainian SSR (1953–1977):
between declarations and reality **248**

Г. В. Попов
Окремі питання кваліфікації шахрайства
у будівельній сфері **256**

О. В. Попович, М.-Д. Д. Генцарюк, А. І. Анікєєва
Заходи адміністративного припинення загального призначення,
що застосовуються Національною поліцією **265**

М. П. Пука
Удосконалення законодавства щодо доступу до публічної інформації
під час воєнного стану **271**

В. Б. Рарицька
Юридичний вимір післявоєнного відновлення агросектору України **278**

В. К. Рибачек
Трансформаційний розвиток митного законодавства України
в роки незалежності **286**

К. Ю. Сіренко
Стан науково-методичного доробку з питань забезпечення виконання
альтернативних видів покарань в Україні **297**

А. О. Сніжко
Правова природа пайових інвестиційних фондів та проблемні питання
їх законодавчого регулювання **308**

А. Г. Соломаха
Еволюція категорії «адміністративний договір»
у науці адміністративного права та європейські орієнтири **314**

Д. С. Спєсівцев
Види конфліктів способів захисту прав на нерухоме майно **324**

Д. С. Суханова
Верховенство права як принцип Європейського Союзу: поняття та зміст **333**

М. В. Тимошенко
Правова необхідність впровадження інноваційних методів реалізації
антикорупційних застережень у договірному праві **339**

Я. О. Тицька
Глобальні міжнародно-правові стандарти у сфері правового просвітництва .. **345**

Р. В. Тополя
Адміністративно-правові засади юридичної відповідальності
судових експертів в Україні **351**

І. Б. Факас, В. С. Веселий
Правоохоронний орган як суб'єкт збирання доказів у міжнародному
цивільному судочинстві: порівняльно-правовий аналіз **360**

В. Д. Фірсов
Конституційне судочинство як складова електронної демократії **366**

Р. Т. Цховребов
Окремі аспекти дослідження юридичної діяльності в умовах цифрової
трансформації сучасного правового простору **376**

Л. Ю. Чекмарьова
Психологічні особливості комунікативної діяльності адвоката в суді **385**

Ю. Г. Чердинцев
Окремі аспекти судового захисту права на державну службу
в митних органах **393**

O. A. Shatov
A competency-based approach in continuing legal education:
the concept of an adaptive educational ecosystem **403**

Є. І. Шиманський
Професійні вимоги, етичні стандарти та механізми контролю
за діяльністю нотаріусів **409**

П. В. Юрчишин
Проблеми правового визначення меж втручання прокурора
в оперативно-розшукову діяльність **418**

Я. В. Якимович
Проблема юрисдикції місцевих державних адміністрацій в Україні:
зіставний аналіз повноважень **424**

В. Х. Ярмакі, А. С. Ніцевич
Міжнародне кримінальне право і права людини
у добу нових технологій війни **444**

CONTENTS

Ablaiev B. A.
Implementation of the DSM Directive in the field of copyright in Ukraine: theoretical and practical aspects..... **3**

Batanova L. O.
Legal basis for the activities of lawyers in customs disputes: current status and prospects for development **9**

Batarchenko T. S., Batarchenko I. H., Yefimova I. V.
Evolution of the «spectrum of crime» in the era of natural and artificial intelligence **16**

Bilenets D. A., Shevchuk P. V.
Problems of the collision of forensic procedures with the right to privacy and protection of personal data **26**

Bodnaruk M. I.
Comparative analysis of the legal status of blood donors under Ukrainian law and the laws of foreign countries..... **33**

Vietchinova O. O.
European models of inheritance: comparative legal analysis with Ukrainian legislation..... **42**

Voitsyshena O. V.
The ancient and medieval periods of the development of the humanistic worldview as an ideological basis for the prohibition of discrimination in the workplace **50**

Voronov D. O.
Features of the report on the execution of a court decision as an element of control over the execution of court decisions of administrative courts **58**

Hansetska V. V.
Attorney and ChatGPT: Ethical Standards and Legal Liability **67**

Golopapa V. I.
Sanctions against the russian federation through the lens of the UN, EU, Council of Europe, OSCE, and G7 ..... **73**

Horinov P. V.
Administrative and legal status of youth organizations as subjects of youth policy in Ukraine **85**

I. O. Demianchenko
Evolution and establishment of the probation institute..... **92**

Dzevelyuk M. V., Tymoshenko Ye. A.
Artificial intelligence and e-governance: new horizons for public administration **104**

Ilchenko M. H.
Protection of the rights of participants in legal relations on the circulation of cryptocurrencies through the prism of Ukrainian realities and foreign experience **112**

Kanienberh-Sandul O. K.
Peculiarities of the practical application of Directive 2001/55/EC on temporary protection in the context of the current migration crisis **120**

Kostenko V. H.
Key areas of reforming social security in the civil service in the context of globalization **127**

Krynychna A. O.
Legal foundation for happening illegal victories of humanitarian assistance in Ukraine **134**

Latkovska T. A., Fakas I. B., Hentsaryuk M.-D. D.
The legal status of law enforcement agencies in ensuring the financial security of the state **141**

Levandovskyi Ch. Ch.
Administrative and Legal Principles of the Functioning of the DREAM Digital Platform in the Context of Public Procurement in Ukraine **148**

Lytvynenko V. M., Karpovets V. S.
On some novelties in the labor legislation of Ukraine **157**

Lozko V. I.
The main grounds and procedure for the emergence of legal status for construction contractors in Ukraine **164**

Lukasevich G. O.
Limitations and challenges of enforcing non-property court orders obligating specific actions: analysis of mechanisms and judicial practice **175**

Lutsiuk. O. V.
Specific features of the legal regime of agricultural land mass **188**

Melnichenko A. V.
Ethical standards and professional responsibility of private enforcement officers **198**

Milotskyi O. L.
The limits of legal regulation of the enforcement of court decisions and decisions of other bodies in Ukraine **206**

Mohyla O. V., Kapeliukha A. V.
On the issue of criteria for the effectiveness of the material and technical support of the national police in the conditions of martial state.... **215**

Mozharovska N. O.
The system of money circulation law: basic and auxiliary subinstitutes **224**

Moskal D. D.
Ensuring the right to good governance through the system of professional development of civil servants **237**

A. A. Omarova
Child healthcare in the Ukrainian SSR (1953–1977):
between declarations and reality **248**

Popov G. V.
Certain issues of fraud qualification in the construction sector **256**

Popovych O. V., Hentsaryuk M.-D. D., Anikieieva A. I.
Measures of administrative termination of a general nature applied
by the National Police **265**

Puka M. P.
Improvement of legislation on access to public information
during martial arts **271**

Rarytska V. B.
Legal dimension of the post-war recovery
of the agricultural sector of Ukraine **278**

Rybacek V. K.
Transformation development of customs legislation
of Ukraine is in the years of independence **286**

Sirenko K. Yu.
The state of scientific and methodological work on ensuring
the implementation of alternative types of punishment in Ukraine **297**

Snizhko A. O.
The legal nature of mutual investment funds and problematic issues
of their legislative regulation **308**

Solomakha A. H.
Evolution of the category "administrative contract" in the science
of administrative law and european guidelines **314**

Spiesivtsev D. S.
Types of conflicts in ways of protecting rights to immovable property **324**

Sukhanova D. S.
The rule of law as a principle of the European Union: concept and content **333**

Tymoshenko M. V.
Legal necessity of introducing innovative methods
of implementing anti-corruption clauses in contract law **339**

Tytska Ya. O.
Global international legal standards in legal enlightenment field **345**

Topolia R. V.
Administrative and legal principles of legal liability
of forensic experts in Ukraine **351**

Fakas I. B., Veselyi V. S.
Law enforcement agency as a subject of evidence collection
in international civil proceedings: comparative legal analysis **360**

Firsov V. D.
Constitutional justice as a part of electronic democracy **366**

Tskhovrebov R. T.
Certain aspects of studying legal activity in the context of the digital transformation of the modern legal space **376**

Chekmarova L. Yu.
Psychological features of a lawyer's communicative activity in court **385**

Cherdyntsev Yu. H.
Certain aspects of judicial protection of the right to civil service in customs bodies **393**

O. A. Shamov
A competency-based approach in continuing legal education: the concept of an adaptive educational ecosystem **403**

Shymanskyi Ye. I.
Professional requirements, ethical standards and mechanisms for controlling the activities of notaries **409**

Yurchyshyn P. V.
Problems of legal determination of the limits of prosecutor's interference in operational and investigative activities **418**

Yakymovych Ya. V.
The problem of the jurisdiction of local state administrations in Ukraine: comparative analysis of powers **424**

Yarmaki V. Kh., Nitsevych A. S.
International criminal law and human rights in the age of new technologies of war **444**

НОТАТКИ

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 107

Українською та англійською мовами

Редактор-коректор І. Чудеснова
Технічний редактор А. Марєєва

Підписано до друку 27.11.2025. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Шкільна». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 37,86. Зам. № 1125/926
Наклад 100 прим. Вид. № 107

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.